

KAMNIŠKI ZBORNIK
XVII/2004

KAMNIŠKI ZBORNIK

XVII/2004

Cip - kataloški zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica Ljubljana

Kamniški zbornik XVII

ISSN 1318-9069

Kamniški zbornik XVII 2004

Spoštovani bralci!

XVII. številko Kamniškega zbornika izdajamo v prelomnem času – tik pred vstopom Slovenije v Evropsko unijo. Za to se je na referendumu odločila velika večina slovenskih državljanov. Za katera področja življenja bo ta sprememba pozitivna, za katera pa negativna, je veliko odvisno od nas. Upajmo, da smo največje gospodarske probleme, nastale zaradi netržnega gospodarstva samoupravnega socializma, že rešili. Svoje mesto med evropskimi narodi si bomo morali zamejiti sami, zlasti s samospoštovanjem in znanjem.

Na našo bližnjo preteklost in prihodnost sta vezana dva članka. Kamnik je za svoje prijateljske stike z evropskimi mesti dobil častno evropsko zastavo, s čimer se lahko pohvali župan občine Kamnik *Anton Tone Smolnikar*. Ekonomist dr. *Bogomir Kovač* pa predstavlja svoj pogled na to, kaj bi bilo mogoče ali treba storiti na gospodarskem, kulturnem in upravnem področju, da bi bila prihodnost naše občine svetlejša in trdnjša.

K ohranjanju bistva slovenstva sodi raba slovenščine, zato smo v razdelku Naš pogovor predstavili radijsko napovedovalko, raziskovalko in posredovalko govornega jezika, dobitnico več priznanj za svoj tankočutni odnos do slovenščine *Natašo Dolenc*. Z njo se je pogovarjal slovenist in novinar kulturne redakcije Radia Slovenija *Vlado Motnikar*.

Čas, v katerem živimo, je prelomen ne samo politično, še bolj se spreminja način sprejemanja informacij. Elektronskemu komuniciranju bo treba prilagoditi tudi naše kulturno izročilo, da ga bomo lahko posredovali novim generacijam. Za to so potrebna nova znanja. O enem takih projektov, s katerim se uspešno uveljavlja kamniška Matična knjižnica, piše *Breda Podbrežnik Vukmir*.

Lani smo se spominjali dveh pomembnih obletnic: stoletnice rojstva slikarja, publicista, fotografa *Miha Maleša* in štiridesetletnice smrti pesnika, prevajalca, publicista *Frana Albrehta*. Oba sta bila rojena v Kamniku. Posvečamo jima več člankov.

Kamniški zbornik XVII prinaša prispevke avtorjev različnih generacij, poklicev in stopenj izobrazbe. Od generacije, ki je sodelovala pri začetkih te za Kamnik pomembne publikacije, ostaja samo še mag. *Cene Matičič*, ki tokrat objavlja svoje dragocene spomine na Kamnik v začetku prejšnjega stoletja. Najmlajšo generacijo sodelavcev predstavljajo dijaki kamniške gimnazije (*Klemen Kregar, Tadej Uršič*), študentje (*Benjamin Bezek*) in diplomanti visokih šol, ki predstavljajo rezultate raziskav svojih seminarskih in diplomskih nalog (*Jasna Paladin, Dejan Perčič*) in raziskovalci, ki predstavljajo svoje delo v okviru magistrskega in doktorskega študija (*Tatjana Drovenik Čalič, Damjan Hančič, Andreja Eržen*). V tej številki so objavljeni nekateri prispevki, ki pomenijo zaključek dolgoletnih raziskav že uveljavljenih raziskovalcev (*Lojze Marinček, Božidar Drovenik, Verena Vidrih Perko, Milan Sagadin, Marija Klobčar, Mihael Kuzmič, Andrej Vovko, Rajko Slapnik*). Zelo pomembno je, da je v vsaki številki Kamniškega zbornika več prispevkov sodelavcev ustanov, kot so šole in kamniški muzej (*Breda Zupančič, Ivanka Učakar, Marko Lesar, Zora Torkar*) in posameznikov, ki se s čim poklicno (*Jože Arko, Dušan Lipovec*) ali nepoklicno, vendar visoko kvalitetno, ukvarjajo (*Vilko Rifel, Janez Humar, Jure Žalohar, Vido Kregar*). Med njimi je gotovo najbolj delaven *Vilko Rifel*.

Kot zmeraj tudi v XVII. letniku Kamniškega zbornika predstavljamo besedne in likovne ustvarjalce. Tokrat so to pesnica *Nina - Karla Osredkar* in slikarja *Greta Boltar* in *Lojze Kalinšek*.

V razdelku Ljudje in čas je *Marija Klobčar* ob devetdesetletnici ge. Mare Pucelj, ki je velik del svojih ustvarjalnih moči posvetila slovenski narodni noši, opisala njeno življenjsko pot in vpliv na oblikovanje prireditve Dnevi narodnih noš. Danijel Bezek pa je predstavil prav tako devetdesetletnega častnega občana občine Kamnik inženirja Viktorja Repanška, ki se je ukvarjal z žlahtnjenjem semenskega krompirja. Za to, da je Kamnik dobil častno evropsko zastavo, je gotovo zelo zaslužen tudi Slovenec iz Trofaiacha Janez Ivanc. Njegovo zanimivo življenje, ki ga je druga svetovna vojna popolnoma spremenila, je opisala Marjeta Humar.

Na koncu je dodana ocena knjižice o novi postavitvi lapidarija v kamniškem muzeju, ki jo je prispevala Verena Vidrih Perko.

Verjetno bi bilo treba upoštevati še marsikaj in marsikoga. Morda bi to vrzel zapolnili prispevki, ki jih je moral uredniški odbor zaradi pomanjkanja prostora ali nedodelanosti zavrniti, ali pa tisti, ki jih avtorji še niso uspeli pripraviti do roka za oddajo.

Ob izidu Kamniškega zbornika XVII se moramo pokloniti tudi spominu umrlega sodelavca *Jerneja Steleta*, ki je v prejšnjih letnikih objavil svoje spomine in mu je to veliko pomenilo.

Zahvaljujem se vsem avtorjem in članom uredniškega odbora za njihov prispevek k vsebinskemu bogastvu Kamniškega zbornika XVII, oblikovalcu *Dušanu Sterletu* za likovno kamniško prepoznavnost knjige, *Mateji Repanšek* za prevode povzetkov v angleščino, *Sašu Matičiču* in njegovi ženi *Tatjani* iz Studia Dataprint za računalniško obdelavo besedila in potrpežljivost pri korekturah.

Posebej pa se moram zahvaliti *Milanu Šuštarju* za natančno lektoriranje in korigiranje besedila, brez njega bi zbornik težko izdali, ter za brezplačno uporabo fotografij iz cerkve sv. Primoža in Felicijana nad Kamnikom na naslovnici in kot ilustracije, kar je našo knjigo popestrilo in seveda zmanjšalo stroške.

Izdajo zbornika je finančno omogočila občina Kamnik, organizacijsko jo je podprl oddelek za družbene dejavnosti, vsestransko pa župan *Anton Tone Smolnikar*.

Vsem hvala

Glavna urednica

Kamnik, marca 2004

Anton Tone Smolnikar,
župan občine Kamnik

Kamniku »častna evropska zastava«

Kamniška občina že desetletja v EU

Prvi maj, praznik dela, je že dolga desetletja praznik in simbol delavcev. Odslej bo to nov mejnik tudi za Slovenijo in vse države, ki bodo v letu 2004 postale enakopravne članice Evropske unije. Za vstop v skupnost evropskih narodov smo se Slovenci v letu 2003 na referendumu odločili skoraj soglasno v prepričanju, da je to prava pot, ki smo si jo že dolgo želeli, pot, ki nas presmerja z evropskega juga in dokončno odceplja od še vedno nemirnega Balkana. Slovenski DA za združeno Evropo je bil mogočen kljub številnim pomislekom, kaj takšna odločitev pomeni, kljub opozorilom, da se bo spremenilo marsikaj, da je ob vsem pozitivnem pričakovati tudi slabosti, ki jih je težko predvideti.

Slovenci smo predvsem zaradi ugodne geografske lege že v prejšnji državi dodobra dihali po evropsko, naše gospodarske in kulturne povezave so nas bogatile, ne samo v materialnem smislu. Na evropske trge izvozno naravnano gospodarstvo nam je omogočalo hitrejši gospodarski razvoj, številne kulturne povezave so krepile našo samozavest in nacionalno pripadnost.

Kamnik in Kamničani smo to nujnost spoznali že v začetku osemdesetih let, ko so medsebojne sindikalne povezave kamniških delavcev v številnih krajih nekdanjih republik in pokrajin našle odgovor v sodelovanju z nekaterimi evropskimi mesti. Prvo slovensko pevsko društvo Lira iz Kamnika je bilo začetnik kulturnega sodelovanja in nato pobudnik za podpis listine o sodelovanju z občino Gendingen na Nizozemskem, nogometaši z občino Kerns v Švici, številne neformalne povezave so se krepile tudi na drugih področjih življenja Kamnika in krajev v drugih državah. Osamosvojitve

Kamniku »častna evropska zastava«

Slovenije in nova spoznanja, ki jih je prinesla uveljavitev lokalne samouprave, so okrepila razmišljanja o novih povezovanjih. Podpisali smo listino o sodelovanju z občino Trofaiach na Avstrijskem Štajerskem. S tem prijetnim mestecem v bližini Gradca so nas že v letu 1916 prepletli zgodovinski dogodki, saj je bil del proizvodnje kamniške smodnišnice preseljen prav v ta kraj. Sedemletno sodelovanje na vseh področjih življenja in dela ter ustvarjanja nam ponuja nove izzive in vsebinska področja, kjer pa je žal najmanj pobud in idej prav na področju gospodarstva, ki jih bomo zlasti v združeni Evropi še kako potrebovali.

»Kot zahvalo in priznanje za širjenje evropske ideje in povezovanje med narodi je občina Kamnik kot prva

»I have the pleasure to inform you of the decision taken by the Committee of the Environment, Agriculture and Local and Regional Affairs of the Parliamentary Assembly at its meeting in Strasbourg to award the Council of Europe Flag of Honour to the municipality of Kamnik«.

Strasbourg, 4. April 2003

Johanna Schicker
Chairperson of the
Sub-Committee on the Europe Prize

Gostje na podelitvi

slovenska občina prejela častno plaketo Sveta Evrope,« je bilo slišati leta 2002 v Strasbourgu v prostorih Evropske unije, kjer se nekajkrat na leto zberejo evropski poslanci. Delegacija občine Kamnik, ki je prejela to nagrado z drugimi evropskimi kraji, je bila še posebej ponosna, saj je bilo v obrazložitvi omenjeno, da smo leto prej dosegli zlato medaljo v tekmovanju Entente Florale za urejenost mesta in okolice, za kakovost bivanja občanov in obiskovalcev.

Evropska diploma nas ni uspavala, pač pa nas je spodbudila k ponovni kandidaturi in pripravi obsežne dokumentacije o širjenju evropske ideje in sodelovanju. Rezultat: odbor za okolje, kmetijstvo, lokalne in regionalne zadeve Sveta Evrope je Kamniku podelil drugo nagrado – »častno evropsko zastavo«.

Stekle so intenzivne priprave odbora za oblikovanje slovesnosti 6. septembra v Domu kulture, kjer smo v besedi in sliki predstavili našo občino, naše življenje in odgovorili tudi na vprašanje, zakaj Kamniku »častna evropska zastava«.

Johanna Schicker, predsednica odbora: »Skupna hiša Evrope se mora graditi od spodaj navzgor, kar pomeni, da naj bi tvorili Evropo ljudje, ki imajo razvit čut pripadnosti do domovine, hkrati pa spoštujejo raznolikost Evrope. Prav raznolikost kultur, narodov, religij in kulturne dediščine oblikuje bogastvo Evrope. Vaš prispevek k razvoju skupne Evrope je bil izjemen. Korak za korakom uresničujete sanje o miru in svobodi skupne Evrope.

Odlikovanje Sveta Evrope vedno prinaša tudi obveznosti, kajti te evropske ideje moramo prenesti na mladi, ki bo tudi oblikovala našo prihodnost. Občina Kamnik je temu cilju vedno sledila, zato bi vam rada v imenu Sveta Evrope izrekla posebno zahvalo. Opravili ste izjemno delo, zato vam, spoštovani g. župan Smolnikar, predajam častno zastavo Sveta Evrope in vas prosim, da jo skupaj razvijeva.

*Živi naj Kamnik,
živi naj Slovenija,
živi naj Evropa!»*

Med visokimi gosti slovesnosti je bil tudi slavnostni govornik minister za evropske zadeve g. Janez Potočnik, ki ima veliko zaslug predvsem pri pogajanjih v našem združitvenem obdobju.

Janez Potočnik, minister za evropske zadeve: »Najbrž lahko rečem, da bo poglavje članstvo težje od vseh pogajalskih poglavij. Vendar izkušnje sedanjih članic in dosedanje sodelovanje z njimi kažejo, da je bil cilj pravi in da lahko v bodočnosti od Unije pričakujemo – od nas samih je to odvisno – tako grajo, pa ob njej tudi pomoč in vzpodbudo, kot tudi pohvalo in celo posnemanje.

Potrditev mojih besed je tudi današnji dogodek. Podeljevanje evropskih nagrad ni zgolj simbolično dejanje prijateljstva, temveč dokaz, da v Evropski uniji resnično spremljajo naše delo in napredek in ga znajo tudi ovrednotiti. In kar je pomembno: ne le na državni, marveč tudi na lokalni ravni. Državo seveda predstavljamo ljudje in če bomo še naprej delali tako, kot ste v Kamniku dokazali, da zmoremo delati, verjamem, da današnja zastava ne bo zadnja in da bomo imeli še veliko pri-

ložnosti pohvaliti slovenska mesta in se zahvaliti njihovim ljudem za dobro promocijo Slovenije in njenega bogastva v Evropi.«

Župan Tone Smolnikar: »Odperta evropska meja mora pomeniti nove izzive, nove možnosti, pa tudi nove obveznosti, ki se jih mnogi še vse premalo zavedamo. Zavedamo se, da evropska zastava ne prinaša tekmovalnega duha, ampak zavezo, da Kamnik spodbudi tudi druge slovenske občine, vse Slovence, da z novimi nujnimi povezavami v razširjenem evropskem prostoru čim hitreje in lažje postanemo enakopraven član evropske družine. Pred nami so novi izzivi in obveznosti, ponosni smo, da parlamentarna skupščina Sveta Evrope, ki podeljuje priznanje, pozna naša prizadevanja, ki so v prid vsem nam.«

Po oceni obiskovalcev umetniško vrhunska slovesnost ob podelitvi in razvitju »častne evropske zastave« dokazuje, da smo Kamničani že dolgo enakopraven evropski narod, zavezuje nas, da storimo vse, da v prihodnjih letih v občinski zgradbi zasije tretje priznanje – »častna plaketa« in nato še »evropska nagrada«. Poseben dogodek v mozaiku teh prizadevanj bo tudi podpis listine o sodelovanju z občino Andechs iz Nemčije ob letošnjem občinskem prazniku, simbolna zasaditev spominskih dreves sodelujočih občin v prenovljenem parku ob zgornji železniški postaji, ki ga bomo poimenovali Evropski park.

Številne slovesnosti ob letošnjem občinskem prazniku bodo zaznamovane tudi z razmišljanji o spremembah, ki jih s 1. majem prinaša nov zgodovinski trenutek za vse Slovence. Da smo Kamničani že desetletja v Evropi, dokazujejo tudi prejeta priznanja, uradno bomo vstopili v Evropo dober mesec prej kot drugi Slovenci.

Kamnik awarded european flag of honour

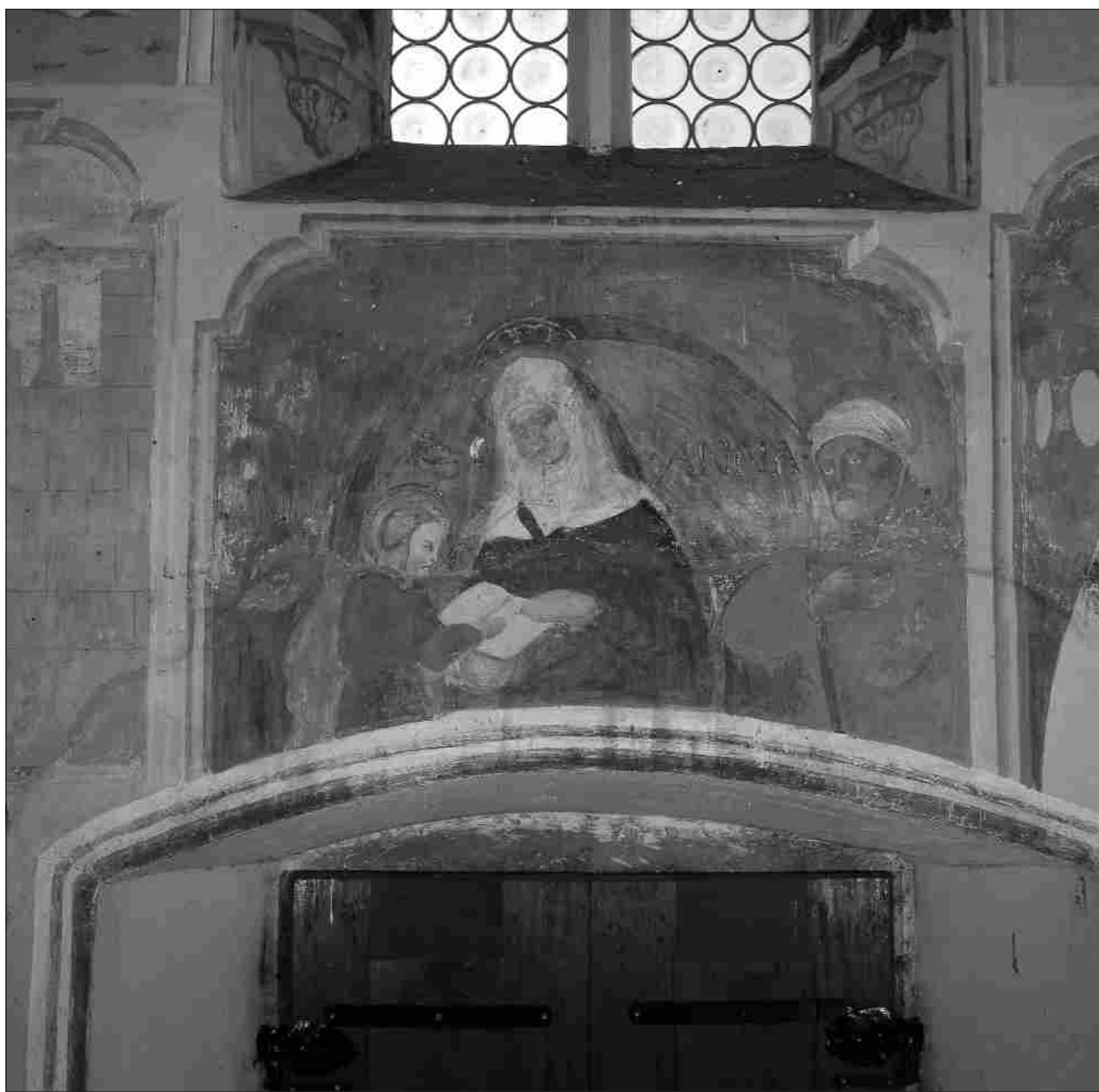
Summary

At the beginning of the 1970s, the Municipality of Kamnik became to link up with a number of other European towns and these links grew closer and more varied after the introduction of the local self-management political system. In 1971 a charter on cooperation was signed with the municipality of Gendringen in the Netherlands, and Kerns in Switzerland, while Kamnik trade union members cooperated with numerous towns in the republics and regions of the former Yugoslavia.

The seven year relationship and exchange of experience in many areas with the Municipality of Trofaiach in Austria led to the Municipality of Kamnik applying for an award from the European Union. In Strasbourg in 2002 Kamnik became the first Slovenian municipality to receive the Flag of Honour of the Council of Europe in recognition of promoting European values and links between countries. An event was held on 6 September 2003 in the Kamnik cultural centre at which Johanna Schicker, chair of the Europe Prize Committee of the Council of Europe, presented the European Flag of Honour. During the celebrations she said: »Your contribution to the development of a united Europe is exceptional. Step by step you are fulfilling the dream of a free and peaceful united Europe.«

Guest speakers at the event included the minister for Europe, Janez Potočnik, who will shortly become an EU commissioner. He praised Kamnik for its contribution to Slovenia's integration with the community of European nations. The mayor, Tone Smolnikar, said that the presentation of the award represented a new challenge and new commitments for Kamnik. The signing of a charter of cooperation with the Municipality of Andechs in Germany on the municipality holiday in 2004 and the search for new twinning opportunities may bring further awards in the future: the Plaque of Honour and the prestigious Europe Award.

Kako razviti mesto in spodbuditi kamniško gospodarstvo

1. Postindustrijska kriza in kriza identitete mesta Kamnika

Gospodarska zgodovina je neusmiljena. Kamnik je v svoji častitljivi zgodovini doživel že nekaj gospodarskih in socialnih vzponov ter padcev. Po klasičnem obdobju razvoja obrti in trgovine, ki sta bila značilna za napredna mestna gospodarstva v novoveškem obdobju, smo v drugi polovici devetnajstega stoletja s prvimi industrijskimi obrati zakoračili v drugo industrijsko revolucijo. Razvoj lesne, kovinske, usnjarske in tekstilne industrije pa je dodobra spremenil kamniško podobo industrijskega mesta zlasti v drugi polovici XX. stoletja, ko se je Kamnik uvrstil med najuspešnejša industrijska središča tedanje socialistične Jugoslavije. Toda v razburkanih postsocialističnih tranzicijskih časih je Kamnik doživel pravi razvojni polom.

Tradicionalne industrijske panoge so že po svojih strukturnih značilnostih izjemno težko prilagodljive in v zadnjih petnajstih letih niso mogle slediti novim tržnim, tehnološkim in menedžerskim spremembam. Menedžerska vodstva v vodilnih kamniških podjetjih so bila premalo sposobna za korenito spremembo poslovnih strategij in poslovnih politik. Industrijska podjetniška mreža je razpadla. Nekatera podjetja so doživela stečaj in zapiranje tovarne (Utok), drugi so se dokončno sesuli v okviru državne sanacije (Stol), tretji so skušali ohraniti zdrava jedra (Alprem), četrti so iskali poti v domačih (Titan Livarna, Kemostik, Eta) in tujih prevzemih (Titan), nekateri pa so preživeli z lastnim prestrukturiranjem (Svilanit, KIK, Menina, Meso Kamnik ...) in podobno.

Postindustrijskega zloma kamniškega gospodarstva ni težko doumeti. Stara industrijska podjetja se niso dovolj učinkovito prestrukturirala, novi zasebni podjetniški sektor pa se ni razvijal dovolj hitro, da bi lahko nadomestil propadajoče nosilce kamniškega gospodarstva. Storitveni sektor se ni dovolj hitro uveljavil kot razvojna alternativa, podjetništvo je bilo krhko in brez prave institucionalne podpore. Za nameček smo ostali brez prave razvojne politike in jasnih razvojnih usmeritev mestne in občinske oblasti. Ta se je najprej na svojem obrobju izgubljala v reformi lokalne samouprave, hkrati pa je v kaosu sprotnega reševanja problemov klonila pod bremenom pomanjkanja jasne vizije, kaj, kako in s kom razvijati Kamnik. Predvsem pa nihče ni imel programa, kako premagovati njegovo postindustrijsko krizo.

Kamnik se preprosto ni uspel dovolj učinkovito razviti iz tipičnega industrijskega središča v postindustrijsko mesto z novo razvijajočimi se sekundarnimi in terciarnimi dejavnostmi. Kamniška razvojna koalicija v zadnjih osmih letih ni uspela. Prav tako ni pravega razvoj-

nega sodelovanja in medsebojnega sodelovanja na skupnih projektih s sosednjimi občinami, kot so Domžale, Mengeš, Trzin, Komenda, ki skupaj predstavljajo naravno in politično ekonomsko zaledje širše regije. Regionalni razvoj in povezovanje na medobčinski in medmestni ravni sta ostala na obrobju zanimanja občinskih vodstev in s tem je bila izgubljena še ena razvojna priložnost.

Je mogoče zastaviti drugačno razvojno politiko in rešiti kamniško postindustrijsko krizo? Je mogoče Kamnik razviti kot sodobno mesto, ki bo uspelo kljubovati razvojnim izzivom XXI. stoletja? Da in ne. Da, če zaupamo kamniškim razvojnim možnostim in verjamemo v rešitve, ki jih predlaga teoretska praksa, če upoštevamo uspešne izkušnje drugih mest. In če kajpada upoštevamo dosedanje sposobnosti kamniškega civilizacijskega kvasa, ki je v dolgoletni zgodovini ohranil mestno kulturno identiteto kljub gospodarskim ciklom in uničujočim prehodom med agrarnim, industrijskim in postindustrijskim razvojem. Ne, če na drugi strani upoštevamo izjemno časovno koncentracijo sprememb in obseg kompleksne krize starih mestnih jeder. In še enkrat ne, če ne bomo imeli sposobnih vodilnih skupin na različnih ravneh kamniške družbene zgradbe, da menedžirajo spremembe in veliko bolj učinkovito kot do sedaj rešujejo razvojne probleme. Zakaj je sedanja postindustrijska kriza nevarnejša od prejšnjih? Preprosto se je drži izmuzljivost postmoderne krize identitete. Identiteta mesta Kamnika, Kamničanov in vseh, ki so z mestom tako ali drugače povezani, se bolj kot v preteklosti izgublja v labirintu vrednostne krize sodobnega časa. Identiteta mesta pomeni tisto minimalno vezno tkivo, ki nas združuje, predstavlja način življenja in prepoznavanje naših skupnih interesov in hkrati priznavanje naših lastnih različnosti. Kamniška identiteta nastaja skozi prefinjen film vsakdanjih praks, razumevanja lastne vloge ljudi v mestu in odnosov z drugimi prepletajočimi se dejavnostmi, ki sestavljajo kompleksno in občutljivo mestno tkivo. Pomemben del kamniške identitete pa ni zgolj življenjska zgodba, od kod smo in od kod prihajamo, temveč predvsem kaj postajamo in kam gremo. Za sodobno zgodbo različnih identitet je značilno, da so bolj usmerjene v prihodnost kot v preteklost, da niso nekaj stabilnega in trajnega, temveč so predvsem pot, ki jo ubiramo v prihodnost. Ta pot je tlakovana z dosežki, tveganimi in izgubami, ki jih pri tem ustvarjamo s skupnim sodelovanjem in medsebojnimi odnosi zaupanja. Kriza identitete je torej najnevarnejša in dodobra spregledana čer sodobnega razvoja Kamnika. In prav zato potrebujemo ob njej vedno znova kritično teoretsko refleksijo in prgišče napotkov za jutrišnji dan.

2. Mestna razvojna politika in Kamnik kot podjetniško mesto

V zadnjih dveh desetletjih je vrsta ekonomskih doktrin dokazovala, da je za gospodarski razvoj države, regije ali lokalne skupnosti najbolje, če se razvijajo glede na svobodne tržne zakonitosti, podjetniško avtonomijo in čim manjšo vlogo države. Toda ideali starega liberalizma so se na drugi strani že zdavnaj znašli v ropotarnici idej. Današnji svet gradimo na spoznanju, da mora država odigrati s svojo politiko konkurence pozitivno

vlogo pri spodbujanju tržnega gospodarstva, prestrukturiranju podjetij in prostorskem usmerjanju gospodarskega razvoja. Tako je danes prevladujoča doktrina, ki dokazuje, da preplet države in trga najlažje nadomesti njune medsebojne pomanjkljivosti. Tako sta socialno tržno gospodarstvo in trajnostni razvoj pokazala, kako na najbolj učinkovit način reševati razvojne probleme držav, sektorjev, regij, mest in nazadnje celo podjetij. S povsem teoretskega stališča politika konkurence pomeni, da vladajoče elite oblikujejo splošne mehanizme realokacije proizvodnih virov in tako vplivajo na razvoj sektorjev, regij, mest ter podjetij. Danes ni več sporno, ali potrebujemo politiko konkurence, temveč kakšno politiko naj imamo in kako z njenimi instrumenti zagotoviti uspešno gospodarjenje. Politika konkurence mora ustvariti okolje, ki podjetjem omogoča boljše poslovne odločitve, privablja uspešne proizvodne vire in povečuje konkurenčne prednosti določenega gospodarskega prostora. To preprosto pomeni, da z ukrepi politike konkurence ustvarjamo razmere za boljše delovanje trga in podjetništva ali pa podpiramo tržno konkurenco, da bi privabili dobra podjetja ter intelektualni kapital. Vse skupaj pa je namenjeno spodbujanju gospodarskega in družbenega razvoja. Nekateri države, kot na primer ZDA ali Velika Britanija, zagovarjajo reaktivno politiko konkurence, ki zasleduje interese posameznih podjetij. Nekatere druge, kot na primer Nemčija ali Francija, vodijo anticipativno politiko konkurence, ki spodbuja splošne razmere na trgu in posredno vpliva na prestrukturiranje podjetij.

EU je vseskozi podpirala politiko konkurence in mešanje tržnega in državnega sistema. Tako je v sedemdesetih letih izdatno podpirala ladjedelništvo, rudarstvo, tekstilno in avtomobilsko industrijo, da bi ustavila njihovo nazadovanje. Ukrepi so bili protekcionistične narave, saj so z njimi zaščitili domača podjetja pred tujo, zlasti neevropsko konkurenco. V devetdesetih letih, ko prevlada ideja enotnega trga in prihaja do večje izenačitve cen in stroškov, pa je politika konkurence postala celo osrednja razvojna politika EU. Toda hkrati je postala veliko bolj posredna. Omejena je na podporo tržne konkurence, na postavljanje institucionalnih pravil tržnega obnašanja in spodbujanje čim bolj enostavnega vstopa na trg. Vsi ti ukrepi naj bi v EU omogočili prestrukturiranje podjetij in naravno tržno selekcijo med dobrimi in slabimi podjetji na določenem sektorskem ali geografskem območju.

Politika konkurence pa ne velja samo za države in velike regije, temveč jo lahko razvijemo tudi na mestni ravni oziroma na ravni lokalnih skupnosti. Od tod tudi ideja, da bi regijo ali mesto razumeli kot podjetje. Temeljni princip podjetništva so spremembe in ustvarjanje poslovnih idej in oboje je pomembnejše kot ustvarjanje dobička. Nas zanima predvsem podjetniška narava mesta. Podjetniško mesto se razlikuje od običajnega razumevanja podjetja. Na eni strani daje veliko večji pomen javnim kot zasebnim interesom in gradi na partnerstvu med javnimi in zasebnimi dejavnostmi. Na drugi pa se priklanja splošni kakovosti življenja in odgovornosti do ljudi namesto podjetniškemu dvorjenju potrošnikom na trgu. V presečišču teh razlik so podjetniška mesta dejansko nova oblika postmodernih socialno-tržnih procesov v sodobni družbi.

V Evropi brez meja pridobivata veljavo prav regionalni razvoj in mreža urbanih središč. Mesta postajajo pomembna, ker so nekakšna razvojna vozlišča. Tu postajajo globalne poslovne in politične odločitve dejansko vse bolj lokalne. Čeprav mislimo globalno, lahko praktično delujemo samo lokalno. Mesta si pri tem konkurirajo z novimi investicijami, kakovostno delovno silo in pogumnimi poslovnimi idejami. Toda konkurence med mesti ne moremo zamenjevati s podjetniško. Mesta v EU niso več preprost serviser poslovnega okolja ali zgolj nevtralen življenjski prostor meščanov. Nasprotno, v ospredju so odpiranje konkurenčnih sposobnosti mesta, aktivna politika razvoja njegovega podjetništva, jasno trženje mestnega prostora, ki naj privablja nove ljudi, podjetniške in razvojne projekte in ustvarja iz mesta postmoderno mrežo odnosov in novih identitet. To je prostor, kjer poslovne in druge razvojne elite, skupaj z meščani in drugimi ljudmi, ki jih povezuje nova mestna identiteta, oblikujejo razvojni konsenz glede vizije, temeljnih strateških usmeritev in povsem konkretnih razvojnih projektov.

Zakaj mora Kamnik postati podjetniško mesto? V analizi ameriških in evropskih mest, ki so bila razvojno najnaprednejša, najdemo enako sporočilo. Vsako mesto je razvilo svoj sistem aktivnega vpliva mestnih oblasti na gospodarski razvoj in oblikovanje lastne identitete. Temeljne značilnosti Kamnika kot podjetniškega mesta bi lahko opredelili kot prostor:

- odprtega gospodarstva z minimalnimi ovirami pri odpiranju novih podjetij,
- konkurenčnega poslovnega okolja z jasnimi podpornimi mehanizmi razvoju podjetništva,
- dinamične socialne strukture, ki je prijazna do tujcev in novih prebivalcev,
- posebnega razvoja znanja, centrov intelektualnega kapitala in privabljanja čim bolj strokovnih in podjetnih ljudi,
- spodbujanja kakovostnih življenjskih razmer, kulturnega razvoja in privlačne mestne identitete.

Toda vse te lastnosti ne morejo zaživeti, če mesto ne zna upravljati s svojim razvojem, zato sta učinkovit razvoj in sprememba mesta odvisna predvsem od menedžerskih sposobnosti vodilnih oseb in osrednje mestne administracije. Le malokdo ve, da je mestni menedžer dejansko arhetip sodobnega razvoja menedžmenta in da tu tiči temeljna praktična modrost vodenja razvojnih projektov in sprememb.

Kamnik ima nedvomno atraktivno in pestro paleto naravnih in ustvarjenih razvojnih virov, prepoznavne konkurenčne prednosti, toda ves razvojni kvas Kamnika je na koncu odvisen od učinkovitosti mestne uprave, njene sposobnosti organiziranja, vodenja in uresničevanja razvojnih možnosti in priložnosti. Če želi Kamnik postati sodobno podjetniško usmerjeno mesto, potrebuje tržno in k trajnostnemu razvoju usmerjeno razvojno strategijo. Njeni temeljni cilji so sila preprosti. Kamnik mora znati prodajati urbane funkcije in razvojne razmere mesta, razviti mora sposobnosti za izboljšanje svojih konkurenčnih sposobnosti, s katerimi bo privlačil sposobne ljudi, nove investicije, nova podjetja.

To pomeni radikalno spremembo podjetniškega načina razmišljanja in obnašanja, drugačen urbani menedžment in delovanje mestne uprave. Vodilni ljudje mora-

jo imeti jasno razvojno vizijo in strategijo aktivnega iskanja poslovnih priložnosti, pravih poslovnih ljudi, investitorjev in podjetij, ki spreminjajo način življenja, gospodarske sposobnosti in socialno strukturo mesta. Uspešna podjetniška mesta temeljijo na uresničevanju prestižnih razvojnih projektov, okoli katerih se spleta mreža podpornih dejavnosti in poslovnih sprememb v mestu. Kamnik kot podjetniško mesto mora biti pripravljen na dolgoročne spremembe in mora imeti jasno vizijo, kako premagati obstoječo postindustrijsko krizo.

3. Kakšno razvojno strategijo potrebujemo v Kamniku?

Evropske integracije bodo v prihodnosti silile slovenska mesta, da veliko bolj intenzivno spremljajo nove priložnosti in nevarnosti, ki izhajajo iz skupnega trga, nove državne skupnosti in drugačnega načina življenja. V integrirani EU bo konkurenca med regijami in mesti postala še očitnejša. Vsi se bodo borili za odpiranje novih delovnih mest, pridobivanje domačih in tujih investitorjev, za privlačno okolje, ki privablja domačine in turiste in hkrati dovolj učinkovito rešuje obnovo in razvoj ekonomsko in socialno ogroženih območij. Z evropske perspektive postajamo predmestje na pol poti med Atenami, Berlinom ter Brusljem.

Vsako leto poteka v Cannesu sejem MIPIM (Marche International des Professionnels de l'Immobilier), kjer se srečujejo politiki, župani mest, predstavniki bank, mestni in zasebni investitorji, nepremičninski posredniki, urbanisti, arhitekti in ekonomisti načrtovalci. Tu se predstavljajo vsi veliki evropski in svetovni razvojni projekti. To je nekakšna borza in na njej se trguje z idejami, lobira pri investitorjih in trži promocija mest. To je kajpada prostor za velika mesta, velike projekte in velik kapital, toda nekaj podobnega poznajo tudi na manj ambicioznih krajih znotraj EU. Slovenskih mest ni ne v Cannes in tudi na evropskih regionalnih trgih nimajo nobene prave strategije, kako razviti in prodajati svoje urbane konkurenčne prednosti.

Evropska mesta se tržijo javno, slovenska običajno segajo po netransparentnih ukrepih pod mizo. Za razvoj slovenskih mest bi na prvi stopnji zadostovalo, če bi javno in z odprtimi kartami preverili njihove razvojne sposobnosti. Še na drugi ravni potrebujemo strategije, programe in ukrepe, ki oblikujejo sklop razvojnih načrtov mesta. Na tretji so pomembni predvsem konkretni koraki in ciljanje določenih uresničljivih ciljev. Tako pa razvojni načrti v mestih, kolikor sploh obstajajo, ostajajo papirnati tigri, v zakulisju pa se srečujemo z monopoli, klientelizmom in pogosto tudi s korupcijo. Naših mestnih upraviteljev sejmi mestnih priložnosti ne zanimajo, saj je pogosto že vnaprej dogovorjeno, kdo, kje in kako bo gradil in kako bomo na teh temeljih naknadno utemeljevali razvojne spremembe.

Po vstopu v EU se razmere ne bodo spremenile čez noč. Evropski prostorski katekizem (Evropske prostorske razvojne smernice, ESPD) navidezno ne prinaša ničesar novega. Trajnostni razvoj, policentričnost, kohezivnost, poudarjanje zmanjševanja regionalnih različnosti, pa varčevanje z energijo, veljava javnega prevoza in podobno so stare zgodbe. V Sloveniji je policentrizem že zdavnaj ušel z vajeti, saj imamo več kot 200

razvojnih središč na občinskih, medobčinskih in celo regionalnih ravneh. Državotvornost se je od nekdaj kazala pri posegih v prostor in pri gospodarjenju s prostorom. Zakaj se največje prostorske spremembe dogajajo pri Nizozemcih in Dancih, zakaj se z največjimi urbani inovacijami postavljajo mesta, kot so London, Berlin, Pariz? Ali gre zgolj za velikost mest in pomembnost držav ali pa za način razmišljanja, sposobnost organiziranja in umetelnost vodenja ter širšega menedžiranja razvojnih poslov? Danes je jasno, da ni pomemben finančni, temveč intelektualni kapital, da manj veljata moč in velikost držav ali mest kot prodornost idej, podjetniška organiziranost in sposobnost ljudi, ki jih povezujejo.

Lani je v lapidariju Narodnega muzeja v Ljubljani razstavljalo mesto Maribor svoj projekt urbanega razvoja, za katerega je prejelo mednarodno priznanje. Maribor omenjamo, ker je njegov krovni prostorski in razvojni dokument presegel običajne slovenske okvire mestnega načrtovanja. Spominjal je na avstrijski Gradec, ki je v razmerju do Dunaja uspel razviti lastno identiteto in moderni postindustrijski razvojni potencial. To ni zgodba o velikem mestnem načrtu, temveč usmeritev k dinamičnemu procesu kooperativnega načrtovanja in usklajevanja interesov, ki naj dajo Mariboru podobo aktivnega preurejanja mesta. Seveda tudi tukaj ne gre brez pomembnih razvojnih dilem in opaznih razvojnih napak. Toda skupna ideja, ki vodi do smiselne nadgradnje mestnih sposobnosti, je v mariborskem primeru vendarle tlakovana s sistematično potjo kvalitetnejšega usmerjanja razvoja in kompleksne reurbanizacije mesta.

Kamnik je v nasprotju z Mariborom ostal vpet v stare sponne družbenega planiranja in slabo načrtovanega urejanja prostora. Nekeč se je načrtovalo pod krinko celovitega usmerjanja »materialne in družbene reprodukcije« in vse je bilo zapisano v dolgoročnih planih. Reči so bile nenavadno preproste. Potrebujemo toliko in toliko tovarn, do njih moramo speljati ceste in ker zanje potrebujemo delavce, moramo zgraditi stanovanja, vrtce, šole, telefonsko omrežje in kanalizacijo. V razvitem tržnem gospodarstvu in ob razviti prostorski demokraciji potrebujemo veliko bolj kompleksen pristop. Njegovo izhodišče temelji na kakovostnem mestnem načrtovanju razvoja, oblikovanju konkurenčnih projektov in aktivnem privabljanju ljudi, kapitala in poslovnih zamisli. V takšen proces morajo biti vpeti tako prostorski načrtovalci, urbanisti, arhitekti in tudi ekonomisti, upravni (mestni) menedžerji kot novodobni tržniki, moderatorji in neposredni akterji procesnega načrtovanja mestnega razvoja. Lahko kaj takšnega pričakujemo tudi v Kamniku?

Kamniško mestno jedro že nekaj časa umira na obroke. Udarci in nespametne poteze se vrstijo druga za drugo in danes je že mogoče trditi, da gre pri tem za temeljno strokovno neznanje in politično nesposobnost. Seveda ni Kamnik pri tem nobena posebnost, podobne razvojne neumnosti srečujete na vsakem koraku tudi drugod. Kamniška obvoznica je že pred leti, podobno kot BTC v Ljubljani, izpraznila poslovno središče mestnega jedra, ki že tradicionalno mora živeti s trgovino kot temeljno mestotvorno dejavnostjo. Soseska Mali grad, ki v parterju obljublja novo poslovno središče z lokali, bo dokončno pokopala vsakršne poslovne

funkcije Šutne in podobno neumnost so napravili v Mariboru, ko so z Lentom obudili levi breg Drave in hkrati z Evroparkom na desni strani v veliki meri zapечатili usodo mestnega središča. Tu je še kamniški Mercator, ki s svojo lokacijo ob Ljubljanski cesti pomeni povsem nestrukturiran poseg v prostor in predstavlja mini mestno koncentracijo brez povezave z drugimi mestnimi potenciali. Podobno zgodbo lahko srečamo na primer tudi v Kopru in še bi lahko naštevali svojevrstne slovenske in kamniške negativne urbanistične, arhitekturne in razvojne vzporednice.

Kaj torej storiti? Če spet vzamemo slovensko primerjavo, potem lahko na primer v Ljubljani najdemo kopico razvojnih projektov, od katerih ni pravega učinka. V Kamniku nasprotno nimamo veliko razvojnih projektov, učinek pa je podoben. Logičen sklep bi bil, da razvojnih papirjev niti ne potrebujemo, ker z njimi mestne oblasti navadno nimajo kaj početi. Toda problemi navadno ne tiče v papirnatih elaboratih, temveč v sposobnosti njihove uporabe in vodenju razvojnih sprememb. Kamnik bi potreboval najprej sodoben razvojni program občine, moderen strateški načrt svojega srednjeročnega razvoja, vključno z dolgoročno vizijo, kam in kako bomo zapeljali mesto v naslednjem desetletju (2015), če želimo rešiti sedanjo razvojno krizo. To seveda ne sme biti nekakšen politični dokument, temveč usmeritev mestnih in občinskih oblasti z jasnimi programi, projekti, temeljnimi nosilci, finančnimi in drugimi viri in predvsem nadzornimi mehanizmi za njihovo uresničitev.

Če je temeljni cilj meščanov in drugih sopotnikov Kamnika blaginja prebivalcev, potem to lahko dosežemo samo s povečanjem lokacijske privlačnosti mesta. Lokacijski faktorji obsegajo tako demografske, gospodarske, okoljske, infrastrukturne, stanovanjske, upravno-politične kot tudi druge delovne, podjetniške in socialne pogoje življenja. Kamnik bi moral določiti prioriteta področja razvoja občine. So to človeški viri in njihovo privabljanje in zadovoljstvo ali pa bo to gospodarski in podjetniški razvoj? Bomo stavili na spodbudno naravno okolje za stanovanjsko gradnjo ali pa so lahko naše prednosti tudi urejena materialna in socialna infrastruktura, prijazna in učinkovita občinska uprava?

Dolgoročna vizija Kamnika bi morala obračunati s postindustrijsko krizo, strateške usmeritve bi morale pokazati na temeljna prioriteta področja. Vse skupaj bi morali zaviti v konkretne programe, politike in projekte. Toda pri tem ni ključna sama strategija, temveč vodenje izvedbenih ukrepov in menedžiranje sprememb. Sodobni strateški projekti zahtevajo spremljanje, ocenjevanje in dopolnjevanje strateških usmeritev, ciljev in ukrepov. So strateške usmeritve, programi in projekti ustrezni, učinkoviti, uspešni, koristni in trajni? Odgovori na ta vprašanja šele omogočajo, da premostimo lok med utopijo in realnostjo, med željami in možnostmi, ki lahko usmerijo različne interese v skupno reko realnega načrtovanja prihodnosti mesta Kamnik.

4. Namesto zaključka

Ko je 26. 11. 2002 novi newyorški župan Bloomberg, ki je nasledil legendarnega Guillianija, prevzel mestno oblast, je jasno oznanil, da je New York »odprt za biznis«. To se je zgodilo le nekaj mesecev po katastrofalnem napadu na WTC, ki je do temeljev pretresel mesto. Dobro leto kasneje je novi župan s povišanjem mestnih davščin skorajda enako pretresel svoje meščane kot pred tem poniglavi teroristični napad. Še posebej, ker je njegov predhodnik reševal proračunske težave z racionalizacijo stroškov, večjo produktivnostjo mestne uprave in neprestanim in postopnim izboljševanjem kakovosti mestnih storitev.

Oboje nosi s seboj pomembno sporočilo. Če je mesto v krizi, je edina prava rešitev zanj poslovna prenova in dodatno privabljanje biznisa, podjetniki in menedžerji pa bodo zaupali mestnim oblastem, če bodo same ravnale kot dober gospodar. Če občina ali mesto načrtuje ta podjetniško usmerjenost, če vsi v tem vidijo drugačno gospodarno obnašanje, če tudi administracija trdi, da bo bolj učinkovita in vsi pri tem povečujemo blaginjo, potem bo Kamnik dejansko postal podjetniško mesto. Primera je zelo ameriška. Če nekaj raca kot raca, gaga kot raca in vsi vprek v tem vidimo raco, potem je pred nami nedvomno raca, čeprav je morda nismo prepoznali na prvi pogled. Če bo torej Kamnik videti kot podjetniško mesto, če bo ravnal tako in bodo ljudje čutili spremembe, potem se dejansko nekaj spremeni, čeprav se sprva tega morda ne bomo niti dobro zavedali. Toda čudežev še lep čas ni pričakovati za vsakim vogalom, zato je njihovo dokazovanje v običajni krščanski tradiciji sila natančno in postopno.

Kamnik potrebuje spremembe in do njih ne bomo prišli po samodejni poti razvoja. Na dolgi rok smo vsi mrtvi, je nekoč zapisal najslavnejši ekonomist XX. stoletja lord Keynes. To z drugimi besedami pomeni, da v življenju ne smemo čakati predolgo in odlašati z odločitvami, zato je dovolj kratko obdobje, dejansko takojšnje ukrepanje. Ukrepi se začenjajo pri glavi, pri viziji in strategiji mesta, ki jo v kamniških razmerah mora nadgraditi krizni menedžment, če želimo premagati razvojne pasti postindustrijske krize. Kamnik brez konkurenčnih poslovnih alternativ postaja, če to želimo ali ne, socialno smetišče zgodovine, in to je usodno sporočilo današnjega dne. In če bi radi odgovor na preprosto hemingwaysko vprašanje, komu zvonijo zvonovi, nikar ne glejmo predaleč in ne iščimo vseh mogočih izgovorov. Zvonijo nam vsem in nikogar drugega ni, ki bi nas odrešil usodne lepote njihovega zvena in čudežne prevare, da morda vendarle od nekod pride samodejna rešitev ex machina. In ne čakajmo predolgo, saj veste, na dolgi rok ...

The revitalization of Kamnik and its economy

Summary

Throughout history, the structural development of European cities has been determined by the search for an optimum quality of life; urban renewal and revitalisation is a central element in that search today. Urban renewal is a compelling strategy of urban development intended to preserve the economic, social and physical integration of the urban environment including a town's cultural heritage and identity. Kamnik as an old industrial city has faced economic and social decline for some decades. In tandem with deindustrialisation, deurbanisation and socio-economic crises Kamnik has to cope with cumulative problems concerning economic, social, physical and environmental destabilisation. The improvement and rehabilitation of the town centre for everyday life, and the promotion of different compatible business, are likely to be the two basic objectives of the urban renewal. Managing Kamnik's post-industrial crises will require the formulation and implementation of some form of strategic planning and include specific entrepreneurial plan (Kamnik as enterprising town) and the use of economic development to facilitate maintenance and other social and regeneration activities. New types of management tools and approaches are required in order to sustain the quality of our historic town centre, a valuable asset in terms of our shared heritage and future identity.

Kamničani v Steletovih zapisih ljudskih pesmi

Slovinci in velika avstrijska akcija zbiranja ljudskih pesmi

V začetku 20. stoletja je narode Avstro-Ogrske povežala pomembna akcija zbiranja ljudskih pesmi, ki na videz ni imela ničesar skupnega s političnimi stremljenji. Pobudo za zbiranje je dala dunajska delniška družba Univesal-Edition, ki se je odločila, da bo zbrala »bisere« pesmi vseh narodov dednih dežel Avstro-Ogrske in jih izdala pod skupnim naslovom *Das Volkslied in Österreich*. Pri pesmih ne bi zbirali samo besedil, temveč tudi napeve, kar je bila novost,¹ izdati pa so jih namerali z izvirnim besedilom in z nemškim prevodom.

Akcijo je podprla država, ki se je zavedala pomena tega projekta: z razkrivanjem pesemske dediščine posamičnih narodov bi namreč lahko premostili nacionalne probleme, saj bi boljše poznavanje lastne kulture in kulture bližnjih lahko pripomoglo k boljšemu medsebojnemu razumevanju narodov v državi.² Po zaslugi pomembnega avstrijskega raziskovalca ljudskih pesmi, dr. Josefa Pommerja, je akcijo ministrstvo za uk in bogočastje leta 1904 tudi prevzelo,³ in sicer v organizacijskem in finančnem pogledu.

Za vodenje akcije je ministrstvo po posamičnih deželah organiziralo ustrezne delovne odbore. Slovenski delovni odbor je ministrstvo za bogočastje in nauk imenovalo z dekretom 23. oktobra 1905.⁴ Sestavljen je bil tako, da so člani skrbeli za posamične dele slovenskega ozemlja. Vodstvo je bilo poverjeno slovenskemu vseučiliškemu profesorju v Gradcu dr. Karlu Štreklju, njegov namestnik in pozneje naslednik pa je bil dr. Matija Murko.

Odbor je, tako kot osrednji odbor na Dunaju, za obveščenost poskrbel s pripravo ustreznega propagandnega gradiva. Prva so bila Osnovna načela za publikacijo »Avstrijske Narodne Pesmi«, ki jo namerja izdati c. k. ministrstvo za bogočastje in nauk.⁵ Osnovnim načelom je sledila t. i. Povprašalna pola; tudi ta je, tako kot Osnovna načela, sledila Pommerjevemu spisom. Temu je sledil tretji dokument, obširna Navodila in vprašanja za zbiranje in zapisovanje.⁶ Pravi odziv na akcijo pa je prinesla šele objava članka z naslovom *Nabirajte narodne pesmi v Mohorjevem koledarju za leto 1908*.⁷ Mohorjev koledar je prišel ob koncu leta 1907 v roke 79.146 naročnikom.⁸ S posredovanjem Mohorjeve družbe je vest o zbiranju prišla med preproste ljudi.

Zbiralci, ki so se odzvali na akcijo, so bili večinoma najbolj izobraženi ali razgledani ljudje v kraju. Za vsako zapisano pesem so dobili eno krono. Med zbiralci je bilo največ učiteljev, in sicer petnajst, organistov je bilo de-

Prvi pevovodja Lire, France Stele (1855–1924), je z zapisi ljudskih pesmi med kamniškimi meščani dokazal, da je ljudska pesem živela tudi v mestnem okolju. /France Stele v času, ko je zaradi neozdravljive bolezni že zelo oslabil. Arhiv Prvega slovenskega pevskega društva Lira v Kamniku./

set, v zbirko pa je vključenih tudi veliko zapisov starejših organistov. Pet zapisovalcev je bilo dijakov, med zapisovalci pa sta bila tudi dva uradnika. Eden od teh je bil France Stele iz Kamnika.⁹

- 1 Prav zbiranje in objavljanje ljudskih pesmi brez melodij do danes namreč povzroča zmotno predstavo o tem, da so se ljudske pesmi recitirale.
- 2 Tako danes razumejo to akcijo tudi nasledniki nekdanjih deželnih delovnih odborov v Avstriji (Interpretacija akcije *Hundert Jahre Österreichisches Volksliedwerk* v dopisu Österreichisches Volksliedwerk na Dunaju z dne 14. aprila 2003, povzeta po Moritzu Csákyju).
- 3 Matija Murko: *Velika zbirka slovenskih narodnih pesmi z melodijami*, *Etnolog* III/1929, Ljubljana 1929, str. 7–8.
- 4 Josip Tominšek: *Prvo sestavno nabiranje slovenskih narodnih napevov*, *Časopis za zgodovino in narodopisje* XXXII, Maribor 1937, str. 308.
- 5 *Osnovna načela za publikacijo »Avstrijske Narodne Pesmi«, ki jo namerja izdati c. k. ministrstvo za bogočastje in nauk*, Zadružna tiskarnica, Ljubljana 1906, 8 str.
- 6 *Navodila in vprašanja za zbiranje in zapisovanje narodnih pesmi, narodne godbe, narodnih plesov in šeg, ki se nanašajo na to*, Ljubljana 1906, 36 str.
- 7 *Koledar družbe sv. Mohorja za leto 1908*, Celovec 1907, B, str. 33–36.
- 8 *Koledar družbe sv. Mohorja za leto 1908*, Celovec 1907, A, str. 133.

Zapisovanje ljudskih pesmi je bilo torej odvisno od odziva zbiralcev, saj se na nekaterih področjih ni odzval nihče. Razlogi so bili osebni ali pa, tako kot na primer na Koroškem, politični. Poleg tega je tudi sam odbor zbiranje skušal usmeriti v kraje, kjer je bila ljudska pesem še zelo živa. Ob tem so poudarjali, da je potrebno »kraje, kjer narodna pesem samo še životari, /.../ prepušiti v preiskavo nemu ali več strokovnjakom.«¹⁰ Najrazvitejše območje Slovenije po tem mnenju s stališča ljudske pesmi ni bilo zanimivo. Rezultati akcije, ki je fond slovenskih ljudskih pesmi obogatila z 12.937 zapisi, pa so pokazali, da so se prav na tem področju ohranile nekatere najbolj zanimive pesmi. Pri tem ima prav Kamnik posebno mesto.

Kamnik kot izziv za zapisovanje ljudskih pesmi

Franceta Steleta, pevovodjo kamniškega pevskega zbora Lira, je kot možnega zbiralca ali informatorja leta 1907 v izpolnjeni povpraševalni poli organizacijskemu odboru priporočil že c.-kr. sodni pristav Karol Bezeg.¹¹ France Stele se je povabilu Odbora za nabiranje slovenskih narodnih pesmi z napevi s prvimi zapisi odzval leta 1909. Tudi njega je verjetno spodbudil članek v Mohorjevem koledarju, saj je bil med tistimi 297 farani kamniške župnije, ki so bili člani Mohorjeve družbe in so tudi prejeli Mohorjeve knjige.¹² 22. maja leta 1910 je poslal v Ljubljano 75 pesmi,¹³ ki so jim kmalu sledili naslednji zapisi.

Stele je bil torej eden od manj številnih zapisovalcev iz osrednje Slovenije. Pesmi, ki jih je zapisal, pa kljub temu ne bi bile nič posebnega, če ne bi bile zapisane v nekmečkem okolju, v mestu. V nasprotju z izkušnjami, ki ljudsko pesem povezujejo s podeželjem, namreč ti zapisi odpirajo vprašanje obstoja ljudske pesmi med meščani. France Stele je začel zapisovati med svojimi someščani brez posebnega razmisleka o tem, kaj si sam predstavlja kot ljudstvo, narod in kaj kot ljudsko, tedaj imenovano narodno pesem, in kaj si je tedaj pod temi pojmi predstavljala javnost: ni se namreč spraševal, ali je pri meščanih mogoča ljudska pesem ali ne.

France Stele se je rodil 5. decembra leta 1855 v Kamniku na Šutni. Po izobrazbi je bil učitelj, vendar je večji del svojih službenih let prebil kot pisar. Bil je prvi zborovodja Lire, ki jo je z manjšimi prekinitvami vodil do leta 1920. Razen Kamnika je namreč poznal predvsem Primorsko, kjer se je dalj časa tudi zadrževal.¹⁴ Kot Kamničan in zborovodja Lire je imel dovolj možnosti slišati pesmi tako v vsakdanjem življenju kot med svojimi pevci, ki so bili tedaj uglednejši meščani.¹⁵ Razločka med enim in drugim ni čutil. V pismu, ki ga je priložil odposlanim pesmim, je med drugim zapisal: »Naš narod ima res bogato zalogo narodnih pesmi in družega narodnega blaga. Imam tudi nabranih mnogo izrekov, primer, zbadljivk in t. d. toda časa mi primanjkuje, da bi vse zbral in lično uvrstil. – Pa bo že prišlo.«¹⁶

Pri tem je imel Stele gotovo pred očmi svoje someščane, med katerimi je preživel večino življenja. Kamnik kot majhno mesto s posebno strukturo je bil namreč za Steleta dovolj »naroden«,¹⁷ da je tu začel zapisovati ljudske pesmi. Kljub tistim elementom, s katerimi so

se Kamničani želeli ločiti od kmečkega zaledja mesta, je Stele kot dober poznavalec kulture meščanov namreč našel tudi sestavine, ki so Kamnik opredeljevale kot skupnost, kjer je moč najti »izvire narodove kulture«, torej ljudsko kulturo. France Stele torej govori o narodu, o Slovencih, in sicer ne glede na socialne in politične razločke.

Kamnik je Steletu ponujal dovolj razlogov za takšen pristop: Kamničane sta namreč navzven opredeljevali močna navezanost na izročilo in narodna zavest hkrati.¹⁸ Navezanost na izročilo ni bila samo del duhovne podobe mesta, temveč je meščanom nudila pomembne materialne ugodnosti in jim zagotavljala ustrezen položaj na družbeni lestvici, narodna zavest pa je ustrezala sodobni predstavi o uglednem meščanu. Težko je reči, ali so bile ljudske pesmi, ki jih je med Kamničani zapisal France Stele, izraz preproste navezanosti na izročilo, ki se je povezovala s »purgarstvom«, ali so bile odsev iskanja tistih elementov »narodnega«, ki jih je v času poudarjanja narodne zavesti od meščanov pričakovala družba.¹⁹ Še težje je ugotavljati, ali se je tega zavedal tudi zapisovalec sam.

- 9 Arhiv Glasbenonarodopisnega inštituta ZRC SAZU, Zbirka OSNP.
- 10 *Osnovna načela*, Ljubljana 1906, str. 8.
- 11 GNI ZRC SAZU, Arhiv OSNP, Izpolnjena povpraševalna pola o narodnih pesmih, narodni godbi in narodnih plesih, iz Kamnika odposlana dne 27. 3. 1907.
- 12 *Koledar družbe sv. Mohorja za leto 1908*, Celovec 1907, A, str. 77.
- 13 GNI ZRC SAZU, Arhiv OSNP 131, spremni dopis k odposlanemu gradivu z dne 22. 5. 1910.
- 14 *Lira 1882–1982*, Kamnik 1982, str. 11; France Stele je umrl 5. 6. 1924 v Kamniku. Pogosto ga zamenjujejo s soimenjakom in mlajšim sodobnikom, umetnostnim zgodovinarjem dr. Francetom Steletom iz Tunjic, ki je priložnostno prav tako zapisoval ljudske pesmi, vendar brez melodij.
- 15 Lire se je vse do 2. svetovne vojne držal vzdevek »frakarska«, torej meščanska. Ohranjeni sezname oziroma fotografije pevcev vse od nastanka ta vzdevek opravičujejo (nav. delo, str. 15–34).
- 16 GNI ZRC SAZU, Arhiv OSNP, 131, spremni dopis k odposlanemu gradivu z dne 22. 5. 1910.
- 17 Izraz »naroden« tu mislim kot soznačnico za »ljudsko«, ne kot nekaj, kar je bilo s posebnimi nameni narejeno »za narod« (na primer čitalnice, bésede itn.). V tem pomenu besedo »narod« uporablja tudi Stele (Arhiv GNI ZRC SAZU, Arhiv OSNP, 131, spremni dopis k odposlanemu gradivu z dne 22. 5. 1910).
- 18 O tem obširneje Marija Klobčar: Transformacija meščanske zavesti v Kamniku, *Traditiones* 30/1, Ljubljana 2001, str. 253–278.
- 19 V tem času je bilo kot izraz iskanja in poudarjanja »narodnega« v Kamniku v Narodni čitalnici že več razstav »narodnih starin«, ki jih je predvsem iz zbirke Narodne čitalnice prirejal njen garderober Jožko Stele, brat zapisovalca Franceta Steleta in hkrati eden od njegovih pevcev v teh zapisih.

6654.
6151

Odbor za nabiranje
slovenskih narodnih pesmi.

ETNOGRAFSKI MUZEJ
V
LJUBLJANI

Na tuje.

Žapel Gregor Kvaternik, iz Kamnika,
stan 64 let, 1896-1910.

mf 1. En pri-šelo na klobučje-cie, got-
 2. to klobučje se bo lu-čev ta, pi-
 3. Ne rno-rem preš ko-čiče, i-
 ja-čie me no-ko. Kaj majntka se fan-
 fak-ro vno-me je. Je-lak ni-če od
 manj se ne kaj-kvor, da rno-rem se no-
 ti-čie, klobučje ni-la na no-go, kaj
 me-ka, do mesta se ni-je, je-
 ziče, da klobučje ho klobučje, da-

4. Slovenka me je rodila,
 in slovenski je moj oče.
 Če je skrbno zredila,
 to reka bom poučal!

Opomba! Po pesem je pol s svojimi kvaterni, ko sta bila
kot rošardon na tuje leta 1864.

(v spominu 1910) *Janez Jelenič*

Opomba. Pišite samo na prvo in tretjo stran!

Veliko ljudskih pesmi, zapisanih v Kamniku, posredno izraža razgibanost življenja meščanov, v »frentarski« pesmi pa to sporočajo tudi vsebina in okoliščine, kjer se je pesem pela: to pesem so peli, ko so kot pomočniki odhajali »v uk« na tuje, »v frent«.

/GNI ZRC SAZU, Arhiv Odbora za nabiranje slovenskih narodnih pesmi, št. 6151/

Na živost ljudske pesmi v Kamniku sta gotovo vplivali velikost in struktura mesta. Kamnik je namreč kljub razvoju industrije in turizma ostal majhen, saj je imel v času Steletovih zapisov 2262 prebivalcev.²⁰ Glede na to, da je imel tedaj s »predkrajci«, z novejšimi predmestji, priključenimi sredi 19. stoletja, 351 hiš (od tega staro mesto s predmestji 262 hiš),²¹ je razumljivo, da je bila gostota prebivalstva velika. Graditev novih stanovanj je bila zelo počasna: novi naseljenci so si namreč

prizadevali priti do »purgarske« hiše s posebnimi pravici, dotlej pa so raje stanovali pri meščanih. Leta 1913 je tako v Kamniku več kot polovica, 183 posestnikov, oddajala stanovanja. Pri tem so bili najemniki

20 Spezialortsrepertorium der österreichischen Länder. VI: Krain, Dunaj 1919, str. 97.

21 Prav tam.

116/179
GNI 90.935

I. Od kamniških purgarjev
/ Zapel Jurij Janko v Kamniški /
Precej hitro.

1. Ni lep-se-ga me-~~sta~~ kje v Kamniku
2. v Kamniku pa ma-~~jo~~ a-~~ta~~ na me-
3. Kamniška pur-gar-je to so mak-
plac, Kliso fan-ti nu-~~sta~~-~~jo~~ pa
jo, De-ro be-den san me-~~sta~~ se
je, za slu-ke pa ma-~~jo~~ ta
ni so buen klat.
mo-re čex ni-~~sta~~ kadej
sta re me. tle.

4. Po plac pa francisata purgarja dva,
klatke pa mata vse sote blaga.

5. Kamniška mesto za res je lepo,
v solah keraci v procesjo gredo.

6. Kamniška purgar na praga staji,
u orajco si gleda, pa biže udi.

Opomba. Pišite samo na prvo in tretjo stran!

Znana zabavljica o kamniških purgarjih, ki je v Steletovem zapisu ohranila tudi melodijo, izraža odnos okoličanov do meščanov, peli pa so jo tudi v mestu.

/GNI ZRC SAZU, Arhiv Odbora za nabiranje slovenskih narodnih pesmi, št. 11.179/

večkrat premožnejši ali uglednejši od lastnikov stanovanj.²² Meščanska korporacija je hkrati z drugimi materialnimi ugodnostmi povzročala večjo navezanost na staro meščansko izročilo, čeprav so se meščani predvsem ob koncu 19. stoletja začeli ponašati tudi z nacionalno zavestjo.

Gostota naseljenosti in majhnost mesta sta povzročali, da so se Kamničani med seboj dobro poznali in se kljub razslojenosti med seboj povezovali na razne načine, z vključevanjem v društva in z organiziranim dru-

žabnim življenjem, pa tudi neformalno. Neformalno druženje meščanov pa je bilo prav zaradi pestrosti družabnega življenja, ki je imelo v veliki meri organizirane oblike, navzven videti nepomembno. Udeleževanje društvenih prireditev je namreč meščanom hkrati dajalo večjo družbeno veljavo. Navzven so se tako opredeljevali s tistim, kar je bilo družbeno odmevnejše: za uglednega meščana je bilo nekaj povsem drugega, če

22 Marija Klobčar: Kamničani med izročilom in sodobnostjo, Ljubljana 1998, str. 78-79.

se je kot častni član z vabilom v roki pojavil v prvih vrstah na bésedi Narodne čitalnice ali na seji takšnega društva kot odbornik, kot pa če je zapel v krogu prijateljev.

Čeprav je imelo formalno družabno življenje večjo veljavo, se meščani temu vrednotenju niso popolnoma podrejali. To je veljalo za petje in igranje v gostilnah in za nekatera praznovanja, predvsem za godove. Neformalno petje po mestu ob poznih večernih urah pa ni bilo le nezaželeno, temveč tudi kaznovano, o čemer pričajo pritožbe v policijskih zapisih.²³ Petje in igranje v zasebnih krogih pa ni nikogar motilo, vendar je takšno povezovanje veljalo le za določene družbene skupine in je razkrivalo le določene družbene sloje. Mednje so sodili tudi Čehi, ki jih je bilo predvsem zaradi industrije veliko; na zasebnih dvoriščih so se ob skupnem muziciranju zbirali predvsem v predmestju Graben. Sámó petje v zasebnih krogih, predvsem petje ljudskih pesmi, pa bi bilo povsem pozabljeno, če ne bi bilo Steletovih zapisov.

Pevci v Steletovih zapisih – meščani ali podeželani?

Pri zapisovanju pesmi je France Stele, tako kot vsi zapisovalci v tej akciji, upošteval navodila, ki jih je narekoval Odbor za nabiranje slovenskih narodnih pesmi. Zapis je opremljal z najnujnejšimi podatki o pevcih, ki jih je tu in tam le izjemoma dopolnil z dodatnimi opombami. Zbranega gradiva Kamničani niso poznali, saj je bilo last ministrstva, ki je akcijo tudi plačevalo.²⁴

France Stele je Odboru za nabiranje slovenskih narodnih pesmi z napevi v Ljubljani v letih 1909 in 1910 poslal 283 pesmi. Zapisoval je predvsem v Kamniku, nekaj pesmi pa so mu zapeli okoličani. Pri zapisovanju si je pomagal z violino, o čemer piše v pismu profesorju Antonu Štritofu: »... Hodim, kadar imam čas, po deželi in jih nabiram. Gosli mi pridejo zelo prav, ker drug instrument s sabo vlačiti, bi bilo nemogoče ...«²⁵

Kraji izvora pesmi, navedeni pri posamičnih Steletovih zapisih, so pri opredeljevanju povzročali največ težav. Pri nekaterih drugih zapisovalcih v tej akciji namreč navedeni kraji pomenijo kraj zapisa pesmi, ne samo rojstni kraj pevca. Izkazalo se je, da Steletovo pismo, ki omenja zapisovanje po deželi,²⁶ pravzaprav zavaja: Stele je pevce, ki so prišli od drugod, našel v samem Kamniku. Če sta na primer skupaj zapeli pevka Reza Grkman iz Mekinj, za katero se je izkazalo, da je v času Steletovih zapisov že petdeset let živela v Kamniku, in pevka Marija Grdalova iz Rudnika,²⁷ je jasno, da je bila pesem zapisana v Kamniku. Prav tako bi Stele, če bi na primer od pevke Jere Pengov pripovedne pesmi res zapisal v Ihanu,²⁸ gotovo v pevsko izjemno bogatem Ihanu zapisal pesmi tudi od drugih, starejših pevcev. Najpomembnejši zapisovalec v okviru te akcije, organist France Kramar, je namreč v Ihanu v tem času zapisal 54 pesmi.²⁹

Te navedbe torej večinoma pomenijo samo kraj rojstva pevca, ki je sicer živel v Kamniku. Tako se je izkazalo, da so bili kamniški zapisi narejeni v samem mestu in

da opombe, od kod je določeni pevec, označujejo samo kraj, kjer je bil pevec rojen, pa še pri tem Stele ni bil vedno dosleden.

Vseh pevcev je bilo triinštirideset. To so bili: Franc Benkovič, Alojz Benkovič iz Blagovice, Uršula Bolte, Franica, Ivana in Marija Brežičeva, Jože in Lojze Dolinšek s Perovega, Anton Gregorič iz Šempasa, Marija Grdalova iz Rudnika, Reza Grkmanova iz Mekinj, Josipina Hace, roj. Stele, in Josipina Hace ml., Marija Horvatova s Križa pri Kostanjevici, Marija Hutaževa, Katarina Inglič iz Volčjega Potoka, Josip Janko, Reza Kepičeva, Marija Koflarjeva, Gregor Kratnar, Jerica Kratnarjeva iz Krašnje, Blaž Logar, Jože Misetič iz Brnce pri Beljaku, Matija Ozbič, Marija Penglava s Homca, Ivana Pirc, Anton Pirc iz Tunjic, Jera Pengov iz Ihana, Helena Pogačnikova, Lenčika Pogačnikova, Ivana Pogorelčeva iz Blagovice, Frančiška Romšakova iz Tunjic, France Slevce iz Praprotnega in Reza Slevce, roj. Koželj, iz Stahovice, France Stare iz Doba, Ana Stele, roj. Koncilja, Marija, France in Jože Stele, Olga Šlegel iz Hrastja pri Pivki, Pepica Tominčeva, Antonija Travnova in Ana Trpinčeva.³⁰

Imena pevcev in navedbe rojstnega kraja so glavni podatki, s katerimi je Stele opremil svoje zapise, vendar ne vedno. Tako pri nekaterih pevcih navaja, od kod so, na primer: »Zapela koroški Slovenec z Brnce pri Beljaku, Jože Misetič, in goriški Slovenec Anton Gregorič iz Šempasa, oba dragonca«, »Zapela 51 let stara Marija Hutaževa iz Kamnika«, »Zapel Josip Janko v Kamniku«, »Ivana Pogorelčeva, doma iz Blagovice, 73 let; pesem pel njen oče«.³¹ Krajevni izvor pevca je bil torej večinoma jasno opredeljen, včasih je navedeno tudi, od koga se je pevec pesmi naučil. Teže, marsikdaj celo nemogoče, pa je bilo ugotoviti, kaj rojstni kraj pomeni oziroma to, ali je bil pevec v Kamniku samo za kratek čas ali pa se je v Kamnik stalno naselil, bodisi s poroko ali kako drugače.

Za razumevanje ljudske pesmi v mestu se mi je pravilno ovrednotenje kraja izvora zdelo zelo pomembno, posebno zato, ker je bilo povezovanje mestnega okolja in ljudske pesmi dokaj nenavadno. Zaradi časovne od-

- 23 Policijski zapisi kot del t. i. splošnih spisov (ZALj, KAM 102, Splošni spisi).
- 24 Gradivo slovenskega odbora je zbirala Glasbena matica v Ljubljani, kjer je bil tudi njen predsednik Matej Hubad, sicer pa je bilo last ministrstva za uk in bogočastje na Dunaju.
- 25 GNI ZRC SAZU, Arhiv OSNP, mapa 131, pismo z dne 14. 7. 1910.
- 26 Prav tam.
- 27 GNI ZRC SAZU, Arhiv OSNP, št. 6553.
- 28 GNI ZRC SAZU, Arhiv OSNP, št. 6425, 6431, 11.167, 11.168 in 11.170.
- 29 GNI ZRC SAZU, Arhiv OSNP.
- 30 GNI ZRC SAZU, Arhiv OSNP.
- 31 Opombe k pesmim GNI ZRC SAZU, Arhiv OSNP, št. 6421, 6423, 6200, 6459.

daljenosti mi je bilo pri opredeljevanju pevcev v pomoč predvsem arhivsko gradivo, za nekatere pevce pa je bilo moč dobiti podatke tudi na terenu. Prvo podobo sem si ustvarila s pomočjo neuradnega mestnega popisa prebivalstva Kamnika iz leta 1900 in statusov animarum župnije Kamnik iz tega časa.³² Na ta način je bilo moč ugotoviti krajevni, delno pa tudi socialni izvor le za nekatere pevce, ki jih omenja Stele. Pozneje sem manjkajoče podatke skušala dopolniti s Poselskim zapisnikom občine Kamnik,³³ vendar so prav podatki iz Poselskega zapisnika popolnoma spremenili mojo prvotno oceno Steletovega zapisovanja oziroma presojo njegovih pevcev.

Na podlagi prvih dveh skupin dokumentov, torej popisa prebivalstva in statusov animarum, sem za nekatere pevce lahko ugotovila, kaj pomenijo navedbe krajevnega izvora. Jasno je bilo, da so nekateri pevci živeli v samem mestnem središču, v Mestu, za dve pevki, za Jožefo Tominc in Antonijo Traven,³⁴ je poleg tega jasno, da sta bila njuna očeta lastnika meščanskih hiš z vsemi mestnimi pravicami, torej ugledna meščana. Mestne pravice, s tem pa tudi status uglednih meščanov, so imeli tudi nekateri drugi pevci iz predmestij, predvsem v mestu tedaj že skoraj izenačenem predmestju Šutna.

Iz zapisov je razvidno, da je veliko pevcev, predvsem pevk, v Kamnik prišlo od drugod. Kot je moč sklepati iz omenjenega arhivskega gradiva, je večina priseljenih pevk, ki so pele Steletu, prišla v Kamnik predvsem s poroko, nekateri pa so v mestu živeli kot podnajemniki, gostači, in se preživljali kot »zasebniki«. Delež Kamničanov, ki so se poročili z okoličankami, je bil tedaj namreč še vedno zelo velik, čeprav je v tem obdobju v primerjavi s preteklostjo naraslo število primerov, ko sta se v Kamnik priselila oba zakonca.³⁵

S poroko so v Kamnik prihajali največ ljudje iz okolice. V življenje mesta se niso vključevali vsi enako, kar odseva tudi v Steletovih zapisih. Za pevko Terezijo Grkman France Stele ob vseh zapisih pesmi navaja, da je iz Mekinj, iz drugih arhivskih virov pa je razvidno, da je ob zapisu pesmi že petdeset let živela v Kamniku, in sicer kot žena Janeza Grkmana, lastnika hiše na Šutni št. 12.³⁶ Tako je vprašanje, če so njeno glasbeno obzorje oblikovale samo Mekinje: v petdesetih letih je, glede na svoje zanimanje za ljudsko pesem, gotovo spoznala vsaj del ljudskih pesmi, ki so jih peli v Kamniku, hkrati pa so se verjetno s pesmimi, ki jih je pela, seznanili tudi nekateri Kamničani.

V nasprotju s tem za pevko Uršulo Bolte France Stele piše, da je iz Kamnika, po statusu animarum in popisu prebivalstva pa je jasno, da je bila rojena v Loki pri Mengšu, se ob poroki z mojstrom v smodnišnici, prav tako priseljencem, priselila v Kamnik,³⁷ kjer je opravljala službo babice. Družina je stanovala pri uglednem trgovcu Albrehtu v Mestu,³⁸ na Trgu, kot ugledna babica pa je imela Uršula Bolte z ljudmi zelo veliko stikov; najemali so jo tudi najpremožnejši. Kot vdova se je potem, ko je leta 1916 enemu najpomembnejših kamniških trgovcev, nožarju Ivanu Koschierju, umrla žena, znova poročila³⁹ in se uveljavila v najuglednejši kamni-

ški družbi. Stele jo je navedel kot Kamničanko, njen odnos do ljudske pesmi pa je gotovo zaznamoval njen rojstni kraj. To je Stele ponekod celo izrecno navedel, kot na primer: »Pesem od ciganov /.../, katero zna od zelo starih ljudi« ali »Rojen sem pri Ljubljanici /.../, katero zna od svojih dedov«.⁴⁰

Spreminjanje kraja bivanja je torej v takšnih primerih pomenilo tudi spremembo socialnega položaja, torej druženje z drugimi ljudmi kot dotlej. Čeprav so ljudje tako po vzponu na družbeni lestvici še vedno znali pesmi iz otroštva – in jih Steletu tudi zapeli, ni jasno, če so imele te pesmi v novem okolju dejansko kakšno vlogo v njihovem življenju, torej ali so jih v novem okolju peli ali pa le ohranjali spomin nanje.

Čeprav je za opredeljevanje pesmi kraj rojstva zelo pomemben, se je ob poglobljenem spoznavanju opiranje na Steletove navedbe kraja rojstva pevcev zdelo vedno bolj relativno. Ob natančnejšem pregledovanju arhivskih virov sem ugotovila, da rojstni kraj, zapisan pri posamezniku, velikokrat pomeni samo eno od postaj na njegovi poti, s tem pa tudi samo eno od možnosti za srečevanje z dediščino in sodobnostjo. Ljudje so se namreč, ne glede na svoj družbeni položaj, veliko selili tudi iz kraja v kraj. Veliko je bilo selitev zaradi dela, ko so bili posamezniki, kot na primer državni uslužbenci, premeščeni v drug kraj ali pa so iskali boljši zaslužek kot obrtniki.

Ena od Steletovih pevk, Olga Šlegel, je bila na primer rojena leta 1888 v Hrastju pri Pivki. Oče je bil krčmar iz Vipave, drugi otroci – bilo jih je šest – pa so bili rojeni v

- 32 Za leto 1900 je ohranjen neuradni popis prebivalstva, pristojnega v tedanjo občino Kamnik, ki se je razločeval od državnega popisa. Za leto 1910 ni ohranjen noben popis. (ZALj, KAM 102, 108, Ljudsko štetje 1900); NŠALj, Kamnik, Status animarum – mesto – gostači 1815–1912 in Status animarum – mesto in vasi Šutna, Graben, Fužine, Podgoro, Novi terg, Zaperce, Žale, Ravne, Perovo 1821–1913.
- 33 ZALj, Kam 102, 62, Poselski zapisnik 1897–1924 (TE 20).
- 34 Antonija Traven je na primer zapela pesem Pastirci, nehajte, označeno kot pesem Od sv. treh kraljev, ki je trikraljavska kolednica z zanimivo koledniško dramatizacijo (GNI ZRC SAZU, Arhiv OSNP, 10.934).
- 35 V obdobju med letoma 1883 in 1901 na primer je bilo čistih kamniških zakonov malo (22,2 %), mešanih zakonov je bilo okoli 52 %. 22,2 % je bilo primerov, ko sta se priselila oba zakonca (Zora Torkar: *Beži Ljubljana, Gradec se skrij, Dunaj tud Kamniku gliha nič ni. Najpremožnejši meščani Kamnika v drugi polovici 19. stoletja*, Kamnik 1996, str. 117).
- 36 ZALj, KAM 102, 108, Ljudsko štetje 1900; NŠALj, Kamnik, Status – mesto in vasi Kamnik, Šutina, Graben, Fužine, Podgoro, Novi terg, Zaperce, Žale, Ravne, Perovo – 1821–1913.
- 37 NŠALj, Župnija Kamnik Status mesto – gostači 1815–1912; ZALj, KAM 102, 108, Ljudsko štetje 1900.
- 38 ZALj, KAM 102, 108, Ljudsko štetje 1900.
- 39 ZALj, KAM 102, 60 (TE 19).
- 40 GNI ZRC SAZU, Arhiv OSNP, 6458 in 6483.

Kamniku, Ribnici, Pivki in spet v Kamniku, kamor se je družina priselila leta 1900.⁴¹ Družina se je torej večkrat selila in se zaradi bivanja v različnih krajih in zaradi svoje dejavnosti, gostinstva, povsod srečevala z ljudsko pesmijo. Kako je mogoče ugotoviti za krčmarjevo hčer, ki se je z družino selila iz kraja v kraj, od kod zna pesem, ki jo je zapela?

Kaj pomenijo selitve iz kraja v kraj in hkrati srečevanja z drugimi ljudmi, je dokazal sam zapisovalec Stele. To neposredno odseva tudi v njegovih zapisih: med kamniške pesmi je namreč uvrstil tudi nekaj tistih, ki se jih je naučil na Krasu, v Pivki, in jih je zapisal po spomnu:⁴² pri tem je bil hkrati pevec in zapisovalec. Med temi je tudi edina tujejezična pesem, Madžarica. Gre za posredni zapis, saj izrecno pravi, da se je je naučil na Primorskem: »To pesem so prinesli vozniki iz Pivke, ki so bili leta 1878, 79 in 80 v Bosni.«⁴³

Petje in prostorska razslojenost Kamnika

Zaradi selitev tudi za same Kamničane ni bilo mogoče ugotoviti, v katerem delu mesta se je pelo več in v katerem manj. Selili so se namreč tudi znotraj samega Kamnika, redkeje posestniki kot gostači. Do selitev je prihajalo predvsem zaradi prilagajanja bivalnih razmer gmotnemu položaju – nekateri so se vzpenjali višje, drugi so iskali cenejše bivalne možnosti. Tako je na primer eden od pevcev v Steletovih zapisih, čevljar Gregor Kratnar, ki se je med davkopláčevalci prvič pojavil šele leta 1883 in se je kmalu uvrstil med najpremožnejše meščane,⁴⁴ kar šestkrat menjal svoje stanovanje, pozneje hišo: od leta 1850, ko je prvič omenjen v najbolj kmečkem kamniškem predmestju, v Novem trgu, je živel še na dveh lokacijah v Mestu, nato na Šutni, ponovno v Mestu, zadnjo hišo pa je kupil na Šutni,⁴⁵ kjer je oddajal stanovanje premožnim najemnikom, tudi okrajnemu zdravniku in tovarnarju. Iz gostača je torej postal pomemben kamniški posestnik.

Spreminjanje bivališča je v marsičem pomenilo tudi spremembo družbenega okolja, kar pa ne pomeni, da se je temu povsem prilagodilo tudi posameznikovo pesemsko obzorje. V času Steletovih zapisov je bil čevljar Gregor Kratnar že ugleden meščan in posestnik. Steletu je med drugim zapel eno najbolj zanimivih kamniških pesmi, pesem En pušlec na klobčiču; ob njej je Stele napisal opombo: »To pesem je pel s svojim bratom, ko sta šla kot rokodelca na tuje leta 1867.«⁴⁶ Pesem, ki je hkrati edina v arhivu GNI, je torej »frentarska«, na tuje, »v frent«, pa so hodili obrtniki, saj brez izkušenj pri tujih mojstrih ne bi mogli postati mojstri. Iz vsebine pesmi pa je razvidno, da je novejša, saj že omenja železnico – »hlapon«.

Pri iskanju odgovora na to, kakšno okolje in kakšno mesto je imela ljudska pesem v Kamniku, se torej geografsko in socialno okolje močno prepletata. Samo površna ocena tega, od kod in kaj so bili pevci, lahko močno zavaja. Tako so na primer v tej zbirki zelo opazne pesmi, ki jih je Steletu zapel urar Josip Janko. Te pesmi niso opazne le zato, ker so zelo zanimive, temveč zaradi samega pevca. Josip Janko je edini, ki je Steletu zapel zabavljico o kamniških purgarjih.⁴⁷ Zabavljica je

bila znana po objavah v Štrekljevih Slovenskih narodnih pesmih.⁴⁸ V Štrekljevi zbirki objavljene variante niso iz samega Kamnika, temveč iz njegove okolice. Prav zato preseneča zapis te pesmi v samem mestu, saj bi se, če bi upoštevali samo podatke iz Steletovega rokopisa, na ta način ugledni kamniški meščan pri tem norčeval iz someščanov in samega sebe.

Natančnejši pregled arhivskega gradiva pa je pokazal, da je bil Josip, naveden kot Jože ali Joseph Janko, rojen v Kamniku 12. 3. 1865, in sicer v predmestju Novi trg. Bil je nezakonski sin Terezije Janko z Vodice v mekinjski fari, ki je tedaj služila v Novem trgu,⁴⁹ in češkega vojaka, ki je tedaj služil vojaški rok v smodnišnici. V občini Kamnik je živel od leta 1884, tedaj kot najemnik v Mestu št. 5,⁵⁰ pozneje pa je bil posestnik na Šutni. Otroških let torej ni preživel pri materi, služkinji, v Kamniku, čeprav se je ta pozneje poročila, temveč verjetno pri starih starših na Vodiceh. Na to opozarjajo tudi Steletove opombe pri nekaterih pesmih. Pri eni od kolednic pravi: »Pela jo je njegova prababica, ki je v 84. letu pred 70 leti umrla,« pri pesmi Dragonar pa: »Naučil se je to pesem od svoje stare matere, ki je bila 80 let stara.«⁵¹ Kje je preživel leta, ko se je učil za urarja, ni znano. Življenjska pot Josipa Janka tako zelo zgovorno relativizira veljavnost rojstnega kraja: Novi trg, kjer je bil Josip Janko rojen, v njegovi zavesti glede ljudskih pesmi torej ni dosti pomenil.

Ob presojanju in vrednotenju petja ljudskih pesmi so torej razmerja med posamičnimi deli mesta oziroma med Mestom in predmestji zelo zanimiva. Za nekatere pevce ni mogoče ugotoviti, od kod izhajajo, vendarle je jasno, da so zunaj Steletove neposredne zapisovalske pozornosti v precejšnji meri ostala tipična kmečko-delavska predmestja: Graben, Podgora, Novi trg, Zaprice, Žale in Košiše. V teh predmestjih so bili prebivalci zelo navezani na izročilo, zato je bila ljudska pesem tam zelo živa. Glede na naključno znane podatke iz popisa je moč sklepati, da je Stele nekaj pesmi zapisal tudi v

- 41 ZALJ, KAM 102, 108, Ljudsko štetje 1900; NŠALJ, Kamnik, Status mesto – gostači 1815–1912.
- 42 To so pesmi OSNP 6530, 6531 in 6532.
- 43 GNI ZRC SAZU, Arhiv OSNP, 6230.
- 44 Torkar: *Beži Ljubljana, Gradec se skrij, Dunaj tud' Kamniku gliha nič ni. Najpremožnejši meščani Kamnika v drugi polovici 19. stoletja*, Kamnik 1996, str. 45–46.
- 45 NŠALJ, Župnija Kamnik, Status animarum – mesto in vasi, 1821–1913.
- 46 GNI ZRC SAZU, Arhiv OSNP, 6151.
- 47 GNI ZRC SAZU, Arhiv OSNP, 11.179.
- 48 Štrekelj navaja osem variant, vendar brez melodij (Š 8558–8565).
- 49 NŠALJ, Kamnik, Status animarum – mesto in vasi, 1821–1913.
- 50 ZALJ, KAM 102, 108, Ljudsko štetje 1900.
- 51 GNI ZRC SAZU, Arhiv OSNP, 2002 in 6471.

Eden najzanimivejših pevcev je bil kamniški urar Josip Janko, nezakonski sin služkinje, ki je služila v Kamniku, in češkega vojaka, ki je služil vojaški rok v smodnišnici. Pesmi se je naučil od starih staršev z Vodice nad Mekinjami, kjer je preživljal otroška leta, na te pesmi pa je bil ponosen tudi potem, ko je postal ugleden kamniški meščan. /Josip Janko s sinom pred svojim lokalom na Šutni v Kamniku pred 2. svetovno vojno; sin Saša je, v nasprotju z očetom, igral violino v Kamniškem »jazz-bandu«. Izvirnik je last Marinke Joska, Maribor./

predmestjih, čeprav imen znanih pevcev iz bolj kmečkih predelov, predvsem iz Novega trga, ni zaslediti. Glede na to, da so fantje pod lipo v Novem trgu peli še po 2. svetovni vojni,⁵² je moč sklepati, kako živa je bila ljudska pesem v tem delu mesta v Steletovem času. Tam, kjer se je v Kamniku pelo največ, torej Stele ni zapisoval.

Na podlagi Steletovih zapisov in arhivskega gradiva iz že omenjenih razlogov ni mogoče ugotoviti, v katerem delu mesta so peli več in kje manj. Še manj je znanega o novejših kamniških predmestjih. Razlog za to pa ni samo v tem, da Stele v večini predmestij ni zapisoval, temveč v tem, da so se ljudje veliko preseljevali. Ena od Steletovih pevk, Marija Hüttaž, roj. Pukshofer, žena brivca, sina prvih čeških priseljencev v Kamniku, je bila rojena v Novem trgu. Z možem sta kot gostača večkrat menjala stanovanje: živela sta na Šutni, v Mestu, na Fužinah, v Mestu, na Šutni in na Grabnu.⁵³ Pesmi, ki jih je zapela Steletu, prav gotovo izpričujejo del pesemske podobe Novega trga, kjer je preživela svoje otroštvo. Vsaj delno pa je Stele v teh zapisih predstavil eno od novih kamniških predmestij, kmečko-delavsko pred-

mestje Perovo, in sicer z zapisi petja bratov Jožeta in Lojzeta Dolinška.⁵⁴

V času Steletovih zapisov je minilo že pol stoletja, kar se je mesto upravno povečalo.⁵⁵ Nova predmestja so bila z mestom sicer upravno izenačena, od starih pa so se ločevala v posebnih, podedovanih pravicah, sicer pa tudi socialno, poklicno in vrednostno. Hkrati je imelo mesto svojo prostorsko strukturiranost: občutek mestnega je od središča mesta proti predmestjem slabel. Bivanje v določenem delu mesta je tako samo po sebi narekovalo drugačno obnašanje kot predmestja. V

52 Informatorka Linca Repanšek, Kamnik.

53 NŠALJ, Status mesto – gostači 1815–1912.

54 GNI ZRC SAZU, Arhiv OSNP, 6490 in drugi zapisi.

55 Sredi 19. stoletja so namreč mestu, ki se je notranje členilo na mesto in predmestja Šutna, Graben, Podgora in Novi trg, pridružili nova, večinoma kmečko-delavska predmestja, ki so jih od starih ločevali z izrazom predkraji. Kot predkraje so priključili vasi Košiše, Žale, Zaprice in Perovo.

mestnem središču ni bilo klopi pred hišami, kjer bi ljudje posedali, medtem ko so jih celo stara predmestja imela, nova predmestja, mestu priključena v 19. stoletju, pa so imela kmečko-delavsko podobo.

Večina Steletovih zapisov je bila narejena v pomembnem delu Kamnika, v Mestu in v predmestju Šutna, torej v predmestju, ki se je ob koncu 19. stoletja vrednostno večinoma že izenačilo z mestnim središčem.⁵⁶ Steletovi zapisi tako zagotovo pomenijo samo del kamniške dediščine ljudske pesmi. Tudi dejstvo, da so nekateri pevci sodili med uglednejše meščane, opozarja na to, da Steletovi zapisi niso nastali nekje na obrobju mesta, ki bi se, neodvisno od siceršnjih kulturnih teženj v mestu, preprosto napajalo s kulturo podeželja, temveč so ta prepletanja potekala na veliko bolj zapleten način.

Ljudska pesem v Kamniku – odsev izročila ali naključnih srečanj

Da je bila ta zapletenost še večja, kot je videti na prvi pogled, dokazujejo nekateri zapisi pevcev iz oddaljenih krajev. Takšni so na primer zapisi pesmi, ki sta jih zapela dva zanimiva pevca, koroški Slovenec z Brnce pri Beljaku, Jože Misič, in goriški Slovenec Anton Gregorič iz Šempasa. Stele je pri eni od pesmi omenil, da sta dragonca,⁵⁷ drugih podatkov o njiju pa ni. Ker v razpoložljivih arhivskih dokumentih ni bilo moč zaslediti ničesar o teh dveh pevcih, mi je odgovor omogočil samo datum zapisa pesmi: pesmi so bile zapisane 15. avgusta 1910, torej na praznik Marijinega vnebovzeta. Pevca sta bila tedaj torej v Kamniku na obisku, na dopustu ali kako drugače. V kakšnem krogu sta zapela te pesmi in kaj so te pomenile za obogatitev kamniške dediščine, lahko samo ugibamo, toda tudi takšni pojavi so bili del teh prepletanj. Ni izključeno, da je na ta način zapel Steletu še kateri od pevcev, za katere v arhivskih dokumentih ni bilo moč dobiti podatkov.

Prepletanja torej niso povzročali samo selitve posameznikov in spreminjanje njihovega položaja na družbeni lestvici, temveč tudi krajša, naključna srečanja, hkrati pa je bilo zelo pomembno tudi to, od koga so se pevci pesmi naučili. Pri nekaterih pevcih je to neposredno navedeno, vendar velikokrat s skopo opredelitvijo: »naučila od 70 let stare žene«, in podobno. Le pri nekaterih zapisih je točno navedeno, kdo je to pesem nekoč pel, in sicer samo, če so bili za zapisovalca posebej zanimivi: na primer »Po Francetu Prašnikarju – 'Nebeškem očetu'«, kot so imenovali najbolj zanimivega gostilničarja v središču mesta, ipd. Na podlagi teh omemb si tako skoraj ne moremo ustvariti podobe o tem, ali so bili ti stiki bežni in povezani le s pesmijo in z naključnimi družabnimi srečanji ali pa so bili resnično povezani z življenjem.

V nekaterih primerih pa je vendarle več kot jasno, da zapete pesmi odsevajo globoko vpetost v življenje: gre predvsem za primere, ko so se pesmi naučili doma. Ponekod je to v zapisih neposredno razvidno: ob pesmi Preljuba moja kelnarca je na primer opomba, da sta jo zapeli Marija Hutaževa in njena hčerka, desetletna Anica.⁵⁸ Za veliko pesmi Stele navaja, da so se jih on,

brat ali sestri naučili od matere. Njegova mama, Ana Stele, je prišla v Kamnik iz Male Račne na Dolenjskem.⁵⁹ Od nje so se naučili pesmi vsi štirje otroci. France Stele je pri pesmih, ki se jih je od matere naučil sam, mater navedel neposredno kot pevko. Največ pesmi pa se je od nje naučil brat Jože, ki je bil najmlajši; v nekaterih primerih to pri pesmi tudi zabeleži: »Zapeli so jo mati, Ana Stele, roj. Kancilja, in od njih se je naučil Jože Stele, v Kamniku, ki mi jo je zapel.«⁶⁰ Veliko pa je pesmi, ki so mu jih zapeli brat ali sestri, pa matere pri tem ne navaja. Ali to pomeni, da so se teh pesmi naučili v Kamniku?

Vloga matere je bila torej tu zelo pomembna, vendar tega za mesto, kot je bil Kamnik, ni mogoče posploševati. Matere so imele namreč v Kamniku različno vlogo, in sicer glede na socialni status družine, zato so se tudi različno ukvarjale z otroki. Najpreprostejše Kamničanke, tako kot sicer najrevnejši, niso imele služinčadi; po potrebi so imele le »pedentarce«, pomočnice za občasno pomoč. Vzgoja otrok, kolikor so imeli sploh čas za to, je bila torej samo njihova. Nekateri Kamničani, ki so se po svojem odnosu do izročila bolj uvrščali med purgarje in so si služinčad lahko privoščili, pa so imeli dekletke, posamezniki tudi hlapce.⁶¹ Dekle niso vzgajale otrok: z njimi so se ukvarjale matere. Tudi v teh primerih sta bila vzgoja in prenašanje izročila od matere k otrokom podobna podeželskim.

Drugače je bilo v tistih družinah, ki so se s svojo svetovljansko naravnostjo za razloček od purgarjev opredeljevale za meščanske in sodobne: te gospodinje so imele služkinje, saj sicer ne bi bile gospo. V številnih družinah so se služkinje ukvarjale z otroki, matere pa so delale v trgovini, v gostilni in podobno. Vzgoja in izročilo se tu nista povezovala: otroci so bili deležni vzgoje, včasih strožje od vzgoje revnejših mestnih otrok, izročilo, tudi pesmi, pa so, vsaj deloma, spoznavali prek služinčadi.

Jasno je, da odnos teh meščanov do ljudske pesmi ni bil enak odnosu podeželanov: znano je, da so vsaj nekateri imeli pesmarice, saj so se pri nekaterih ohranile do danes.⁶² Na pesmarice se v opombah svojih zapi-

56 Tudi na Šutni so kupovali hiše ljudje, ki so sodili v kamniški družbeni vrh, kot na primer okrajni zdravnik, okrajni živinozdravnik, lekarnar pa tudi fotograf, pomembni trgovci in drugi. Posamezniki, kot na primer eden od pevcev v Steletovih zapiskih, so celo prodajali slabše hiše v mestu in se preselili na Šutno, kjer so imele hiše tudi vrtove. Edini navzven viden razloček je bil ta, da so bile na Šutni pred določenimi hišami še klopi, na katerih so ljudje posedali, v Mestu pa so to možnost nudile le stranske ulice.

57 GNI ZRC SAZU, Arhiv OSNP, 6421; dragonec – vojak, pripadnik lahke konjenice.

58 GNI ZRC SAZU, Arhiv OSNP, št. 6443.

59 NŠALj, Kamnik, Status mesto in vasi 1821–1913.

60 GNI ZRC SAZU, Arhiv OSNP, 6126.

61 Dekle in hlapce navaja tudi popis iz leta 1900 (ZALj; KAM 102, 108, Ljudsko štetje 1900).

6662.
6162

ETNOGRAFSKI M. ZEJ
V
LJUBLJANI

Pesem pri pestovanju otrok.
Zapela Manja Steletova, v
Ravnici pri Kamniku.

Enakomerno.

V kraju, kjer so Ho-štajn, v Ro-ko pro mo ko, v Tu-žje pro m-
šic, v lile ki ne pro tro-šine, v Turice pro grom-ce, v
Neole pro kverle, v Škrajne pro sajnje, na Sedno p-
katno, v klo-ster pro pa to-mo-ster, na kal'grad,
Ranne svet! Še-ua li-na, Dru-ga li-na,
v hova ca, pa hova ca, za-ru-ge, šme, šme,
šme!

(v Ravnici 1909.)

France Stele

Odbor za nabiranje
slovenskih narodnih pesmi.

Opomba. Pišite samo na prvo in tretjo stran!

Večina ljudskih pesmi, zapisanih v Kamniku, je sorodna ali enaka pesmim s podeželja, posamične pesmi pa odsevajo domače, mestno izročilo. S Pesmijo pri pestovanju otrok je Stele nakazal, da je bila pesem tudi sestavni del vzgoje.

/GNI ZRC SAZU, Arhiv Odbora za nabiranje slovenskih narodnih pesmi, št. 6162/

sov ponekod sklicuje tudi sam zapisovalec Stele.⁶³ To pa seveda ne pomeni, da so se pesmi, zapisanih v pesmaricah, učili le iz pesmaric: iz ohranjenih variant iste pesmi je videti, da so se prenašale tudi ustno: ob prvi varianti Pesmi starega Krajnca, ki se norčuje iz sodobnih navad Slovencev, predvsem iz mladine, je na primer Stele zapisal: »Zapela Lenčika Pogačnikova iz Kamnika. To pesem je pela 80 let stara žena Ana Tr-

62 Božo Matičič ima na primer več pesmaric, med njimi tudi prvi in drugi del Korytkove zbirke *Slovenske pesmi krajnskega naroda*, Razlagovo pesmarico iz leta 1872, Deželicevo pesmarico in druge.

63 Pesmi od št. 6126 do 6132 Stele navaja kot pesmi iz Repeževe zbirke (z ustrezno številko v pesmarici), pri enem od dveh zapisov Pesmi starega Krajnca (Kaj doživel sem na sveti, GNI, Arhiv OSNP, 6496) pa pravi: »Nadaljevanje kitic glej v Razlagovi pesmarici z leta 1872, stran 116.«

pinčeva.«⁶⁴ Stele je to pesem zapisal z dvema variantama.

Temu načinu prenašanja pesmi, učenju iz pesmaric, je bilo sorodno seznanjanje s pesmimi na društvenih prireditvah, predvsem na koncertih Lire, na prireditvah Narodne čitalnice in Prosvetnega društva in drugje. Spomin na to se je ohranil tudi v ustnem izročilu. Le tako si je mogoče razlagati hitro sprejemanje nekaterih pesmi sodobnih avtorjev. Posamične ponarodele pesmi so tudi med Steletovimi zapisi, ni pa znano, ali se je avtorstva takšne pesmi zavedal samo zapisovalec France Stele, ali je bilo to znano tudi pevcem teh pesmi.⁶⁵

Prav v tem pogledu pa se je mestno okolje močno razločevalo od vaškega. Tu se je namreč eni vrednoti, zaveznanosti izročilo, pridruževala druga vrednota, svetovljanstvo, odprtost novemu. Prav zato se postavlja vprašanje, če se zanimanje za ljudsko pesem ni vsaj delno povezovalo tudi z novo težnjo po odkrivanju tipičnih slovenskih vrednot, ki jih je sodobni meščan kot izraz svoje narodne naravnosti iskal pri kmečkem človeku. Vprašanje je torej, v kolikšni meri je pesem nastopala v enaki vlogi kot »narodna noša«: brat Franceta Steleta, Jožko Stele, ki je Steletu zapel največ pesmi, je bil kot garderobier Narodne čitalnice v Kamniku navdušen zbiralec narodnih noš, večkrat pa je v čitalniških prostorih priredil tudi razstave »narodnih dragocenosti«. Prav gotovo je tudi na ljudsko pesem gledal kot na eno izmed teh dragocenosti.

Ob pregledovanju arhivskih virov pa me je najbolj presenetilo, da Stele v svoje zapise ni vključil služinčadi.⁶⁶ To je razumljivo, saj služinčad ni razpolagala s svojim časom, da bi imel Stele priložnost slišati te pesmi. Hkrati so bili za to verjetno tudi družbeni razlogi: Stele kot meščan bi jim na ta način dal družbeno veljavo, to pa je bilo v času, ko je marsikje pri meščanih služinčad še jedla posebej in ko meščanke niso šle odkrite v cerkev, da so se ločevale od služkinj, skoraj nemogoče. Stele se je na ta način izognil pomembni dediščini, ki je prihajala s podeželja, vprašanje pa je, koliko je ta dediščina resnično vplivala na življenje v mestu: primeri, ko sta gospa in služkinja skupaj peli, so bili zelo redki.

Posebnosti pesmi v Steletovih zapisih

Ugotavljanje krajevnega izvora in socialne in poklicne pripadnosti pevcev je vsaj delno razjasnilo predstavo o tem, kakšna je bila vloga ljudske pesmi v Kamniku. To vlogo pa po svoje nakazujejo tudi same pesmi. Poskusi, da bi ločili pesmi, ki so jih zapeli v Kamniku rojeni kamniški meščani, in pesmi, ki so jih zapeli ljudje, za stalno ali začasno naseljeni v Kamniku, so se izkazali za neuspešne oziroma so zaradi družbenega ozadja, ki je te pesmi spremljalo, nesmiselni. Iz teh razlogov torej obravnavam te pesmi kot celoto.

Splošno razmerje med posamičnimi tipi pesmi kaže določene posebnosti. Od 283 pesmi je približno četrtna ljubezenskih in četrtna nabožnih. Na podlagi številčne ocene je število nabožnih pesmi izredno visoko, v resnici pa skoraj polovico pomenijo zapisi odpevov k

lavretanskim litanijam; v Kamniku so te pesmi večinoma zapeli predvsem sorodniki samega zapisovalca, največ Jožko Stele, nekatere pa je France Stele zapisal sam po spominu. Pri nekaterih nabožnih pesmih je znan ne samo izvor, temveč je tudi jasno, da so imeli pevci v rokah Repeževo zbirko: Stele jih je označil kot pesmi iz Repeževe zbirke in jim pridal ustrezne številke.

Nekoliko več kot desetina pesmi je pripovednih: čeprav je nekaj zanimivih zapisov tudi iz Kamnika in zaslužijo posebno pozornost, so pripovedne pesmi peli večinoma ljudje, ki so se v Kamnik priselili od drugod; med njimi so tudi nekatere zelo redke, predvsem od pevk, ki so prišle iz Ihana in iz Blagovice. Sledijo jim stanovske pesmi (skoraj desetina) pa tudi šaljive pesmi, ki jih je nekoliko manj (16), se v precejšnji meri nanašajo na poklice. Sedemnajst pesmi je vojaških: zanje je zanimivo, da jih je Stele večinoma dobil pri pevcih iz Kamnika. Nekatere od teh je sam označil kot fantovske. Navzočnost vojaških pesmi nakazuje povezanost Kamnika z vojsko. Skoraj toliko (15) je pivskih, manj pa zdravic (10). Pesmi, ki so opredeljene kot kolednice, je enajst, čeprav je tudi med nabožnimi več pesmi, ki so božičnim kolednicam zelo blizu: božičnih pesmi, ki so imele tudi vlogo kolednic, je v Steletovi zbirki 19. Dvanajst pesmi je obsmrtnih, bolj kot Kamničani pa so jih peli ljudje, rojeni drugje. Manj kot deset je otroških, moralističnih, svatovskih in drugih.

Bolj kot tipološko razmerje med pesmimi mesto označujejo nekatere pesmi same, in sicer hkrati z okoljem. Posamične pesmi se namreč tematsko povsem navezujejo na mestno okolje. To posebno velja za že omenjeno zabavljico o kamniških purgarjih, ki pa je bila zaradi smešenja meščanov bolj značilna za vas, ne za mesto. Od drugih stanovskih pesmi, zabeleženih v Kamniku, je morda najzanimivejša t. i. študentovska pesem Svet Matevž se približuje, ki poje o zaključku šolskega leta in o počitnicah.⁶⁷ To je edini ohranjeni zapis v arhivu Glasbenonarodopisnega inštituta v Ljubljani.

Posebno pozornost in posebno obravnavo zaslužijo kolednice. Koledovanje je bilo v Kamniku živo vse do druge svetovne vojne, vendar je že v tem času doživljalo spremembe. To potrjuje zapis kolednice Pesem od sv. treh kraljev, ki je bila v Steletovem času sicer že pozabljena.⁶⁸ V tej kolednici, ki jo je Steletu že pred akcijo

64 GNI ZRC SAZU, Arhiv OSNP, 6482; avtor pesmi je Matija Ravnikar - Poženčan, že v Razlagovi pesmarici pa je pesem objavljena kot »narodna«.

65 Pri pesmi Planinarica (GNI ZRC SAZU, Arhiv OSNP, 6547) je na primer Stele zapisal: Besede Andreja Praprotnika - zapela Josipina Hacetova iz Kamnika.

66 V poselskem zapisniku mestne občine Kamnik nisem našla nobenega od Steletovih pevcev. ZALJ, KAM 102, 62, Poselski zapisnik 1897-1924 (TE 20).

67 GNI ZRC SAZU, Arhiv OSNP, 6208.

68 GNI ZRC SAZU, Arhiv OSNP, 6465; prim. Niko Kuret: *Slovenska koledniška dramatika*, Ljubljana 1986, str. 234-235.

11. 182/

621 10.938

Pesem od fabrike. -

Pre 29/6 1910 zapela Reka Lepicova, iz
Kamniške, stara 57 let.

Andante.

Plo - ji, slo - ji tam tra - si - ca na
tra - - lic be - la fa - - bri - ka, ad -
me, ad - mi, ad - mi da - dom sh - dni -
da da da da dom.

1. Mu fabrika je kradost deklet,
ker hodijo noder fontlje pet, dni' itl.

3. Dekleta 'majo prvoelice,
fontin fra quelle sablice, dni' itl.

Opomba. Pišite samo na prvo in tretjo stran!

Razločevalna lastnost meščanov je bila odprtost novemu. To se je izražalo v hitrem ponarodevanju nekaterih novih pesmi in v sodobni ustvarjalnosti, kot na primer v pesmi, ki jo je Stele naslovil *Pesem od fabrike*. /GNI ZRC SAZU, Arhiv Odbora za nabiranje slovenskih narodnih pesmi, št. 11.182/

OSNP zapel osemdeset let star Kamničan, je ohranjen spomin na celotni dramski prizor: v njem sta poleg Treh kraljev nastopala tudi Herod in angel. Te kolednice govorijo o ljudeh posredno: s tem, da so se ohranile, izpričujejo živost koledovanja. Pri eni od božičnih pesmi, ki jo je naslovil »božična /pikalajovska/«, pa je Stele izjemoma v opombi zapisal tudi nekaj več o ljudeh: »Pikalajovce nazivali so v Kamniku one žebjarje, ki so se tu naselili in kovali žeblje, katera obrt je pa pri nas popolnoma ponehala. – Ti ljudje izgovarjali so črko 'r'

ali 'l' kakor 'j'. – Recimo: 'zemji' mesto 'zemli' in 'pastiji' mesto 'pastirji'.«⁶⁹

Nekatere pesmi se sicer navezujejo na Kamnik, vendar v njih ni posebej poudarjeno mestno okolje. To so pesmi Od kamniških deklet, posnemanje zvonov in *Pesem pri pestovanju otrok*.⁷⁰ Te pesmi izpričujejo odnos

69 GNI ZRC SAZU, Arhiv OSNP, 6219.

70 GNI ZRC SAZU, Arhiv OSNP, 6428, 6173 in 6162.

Kamničanov do someščanov, posebno razmerja med različnimi socialnimi sloji, do izraza pa prihajajo tudi odnosi med meščani in okoličani. Pri nekaterih pesmih mestno okolje nastopa posredno, in sicer kot prostor dogajanja: ljubezenska pesem *Kod hodi moj par se na primer v prvi slovenski znanstveni zbirki ljudskih pesmi, v Štrekljevih zapisih, pojavi kot Dekleta po vašo špancirajo in Deklita po poli tečeje,*⁷¹ v Steletovem zapisu pa kot *Dekleta po plac špancirajo.*⁷² Vaško okolje je torej v posamičnih pesmih, zapisanih v Kamniku, predstavljeno v mestno okolje, med meščane na osrednjem trgu, na »placu«.

Nekatere pesmi, za katere je bilo moč ugotoviti, da v Kamnik niso zašle naključno, temveč so bile tam zapisane kot kamniška dediščina, presenečajo po svoji sorodnosti z dediščino podeželja; pesmi, kjer ni sledov mestnega okolja, je v Steletovih zapisih največ. Posamične pesmi pa imajo kljub temu poteze kamniškega okolja: pripovedna pesem *Zormanova Micika*, ki jo je Stele naslovil *Stari purgar*,⁷³ je postavljena v okolje, ki je bilo Kamničanom blizu (Komenda, Skaručna, Šmar na gora). Pesem je Steletu zapela sestra Marija. Čeprav je bila pesem znana tudi na Notranjskem,⁷⁴ vsaj ta varianta gotovo ni od tam, saj o tem govorijo podrobnosti v pesmi, torej samo okolje, na katero se pesem navezuje. Tako je jasno, da te pesmi v tej obliki ni mogla v Kamnik prinesiti njena mati Ana, kot velja za nekatere druge, temveč se je je – pevka ali pa mati – naučila v Kamniku.

Med Steletovimi zapisi pesmi ima posebno mesto *Pesem od fabrike*,⁷⁵ ki jo je Steletu zapela *Kepičeva Reza* iz Kamnika. Gre za pesem, označeno kot šaljivo, ki po vsej verjetnosti govori o kamniški smodnišnici: omenja namreč »belo fabriko«, ki stoji na »tratici«, dekleta, fante, ki imajo »svetle sablice«, in luči v tovarni. Pesem dokazuje ustvarjalno živost v samem mestu, žal pa tudi s pomočjo arhivskega gradiva ni bilo mogoče ugotoviti kaj več o sami pevki; Stele je navedel le, da je iz Kamnika. Navzočnost te pesmi v iskanje razmerja med mestnim in vaškimi oziroma v iskanje odseva tega razmerja v ljudski pesmi vnaša še eno razsežnost: pojav pesmi med delavci, ki se niso uvrščali ne med ene ne med druge. Čeprav vseh primerov v Steletovih zapisih ni moč pojasniti, je vendarle gotovo, da so bili tudi delavci pomembni nosilci te dediščine.

Kamničani so peli tudi pesmi drugih slovanskih narodov, vendar tega v Steletovih zapisih ni videti; prav tako so peli tudi nemške pesmi, čeprav je bila narodna zavednost za družbeni ugled zelo pomembna. Stele v Kamniku tudi ni iskal ali zapisoval pesmi drugih narodov niti pesmi Čehov, ki jih je glasba zelo povezovala in je bila odmevna tudi med meščani. Slovenski odbor se je namreč čutil odgovornega za zapisovanje slovenskih pesmi, tako pa so večinoma čutili tudi njegovi zapisovalci.

Zaključek

V duhovni kulturi, katere del sta tudi glasba in pesem, na poseben način odseva podoba družbe in njene raznolikosti. Zapisi Franceta Steleta, ki je predvsem v letih 1909 in 1910 zbiral ljudske pesmi v Kamniku, so

za takšno opazovanje zelo dragoceni, hkrati pa so dragoceni tudi sami po sebi. Te pesmi so zato pričevalne na dveh ravneh: po eni strani na poseben način predstavljajo Kamničane in preko pesmi tudi del njihovega duhovnega sveta, po drugi strani pa so se na ta način ohranile nekatere dragocene pesmi, ki jih zapisovalci na podeželju niso mogli dobiti.

Ključnega pomena za razkrivanje družbenega ozadja teh pesmi, s tem pa tudi vloge, ki so jo imele pesmi v življenju, je bilo ugotavljanje krajevnega in socialnega izvora ter poklica pevcev. Ob podrobnejši analizi pesmi in arhivskega gradiva, ki mi je bilo v pomoč pri ugotavljanju krajevnega, socialnega in poklicnega pripadnosti pevcev, se je izkazalo, da je Stele zapisoval v samem Kamniku. Ljudje, pri katerih navaja, da prihajajo od drugod, so se v Kamnik večinoma priselili, nekateri tudi pred pol stoletja, drugi pa so bili v mestu naključno. Teh je bilo malo.

Tudi priseljenci so na svoj način oblikovali družabno življenje in hkrati podobo duhovne kulture mesta. Pri tem pa so vidni tudi razločki, ki so se na svoj način izrazili v Steletovih oznakah, od kod so posamični pevci: nekateri pevci so še vedno čutili močno pripadnost svojemu rojstnemu kraju, čeprav so v Kamniku živeli že pol stoletja, drugi pa so se opredeljevali za Kamničane, čeprav v mestu niso živeli tako dolgo. Iz Steletovih zapisov pa ni mogoče razbrati, ali so pevci, ki so izšli iz okolice, te pesmi resnično napolnjevale življenje in so jih peli tudi sicer ali pa so samo ohranili spomin nanje.

Pri opredeljevanju krajevnega izvora pevcev je bilo potrebno razbrati tudi to, v katerem delu mesta so živeli. Pri tem se je bilo potrebno opreti na arhivske vire, vendar je bilo ugotavljanje zelo zapleteno. S pomočjo teh virov sem ugotovila, da je bilo veliko ne le preseljevanja med posamičnimi kraji, temveč tudi preseljevanja znotraj samega mesta. Preseljevanje iz enega dela mesta v drugega je oteževalo in hkrati razreševalo razumevanje vloge ljudske pesmi v mestu: izkazalo se je, da je Stele v večji meri zapisoval v Mestu in v mestnemu središču skoraj enakovrednem predmestju Šutna. To je dokazovalo, da je bila ljudska pesem navzoča v najuglednejšem delu mesta.

Preseljevanja iz enega v drugi del mesta so bila zelo povezana s premoženjskim stanjem ali z družbenimi prizadevanji posameznikov. Preseljevanje iz enega dela mesta v drugega pa kaže na to, da so na ta način prehajale tudi pesmi, torej je nemogoče reči, v katerem delu mesta so ljudje poznali več pesmi in kje manj.

71 Š 1024 in 1025, zapisa iz lhana in iz Gorenjih Radolj.

72 GNI ZRC SAZU, Arhiv OSNP, 6544.

73 GNI ZRC SAZU, Arhiv OSNP, št. 6177. V Štrekljevi zbirki je objavljen verjetno popravljeni zapis M. R. Poženčana z Gorenjske (Š 233).

74 Pesem je bila še leta 1961 posneta nad Cerknico (GNI M 24.513).

75 GNI ZRC SAZU, Arhiv OSNP, 10.938.

To, da zaradi preseljevanja večkrat ni bilo mogoče ugotoviti, kje je v času Steletovega zapisovanja živel določeni pevec, torej temu pregledovanju ni bilo v škodo. Iz zapisovanja pa so bila skoraj izključena nova kamniška predmestja, ki so imela povsem drugačno podobo: tam je bila še zelo navzoča ljudska kultura, podobno kot v razvitih področjih na podeželju.

Čeprav so nekateri pevci izšli iz okolice in se sčasoma povzpeli v kamniški družbeni vrh, so v novem okolju ohranili naklonjenost ljudski pesmi. Ljudska pesem je namreč v precejšnji meri ustrezala drugim oblikam kulture, od njene materialne do duhovne podobe – tako kot je na primer deklica iz predmestja, ki ni bilo vajeno nositi klobuka, nosilo ruto tudi potem, ko se je poročilo v mesto. Posamične pesmi pa dokazujejo, da so ljudsko pesem ohranjali tudi tisti avtohtoni meščani, ki so se z zavezanostjo izročili bolj oprijemali tradicionalnih koristi in vrednot, torej purgarji v starem pomenu besede.

Ob tem ne moremo prezreti še ene ravni odnosa do ljudske pesmi, tiste, ki se je ob koncu 19. stoletja že zelo zavedala izumiranja starega, tipično slovenskega, in jo na svoj način ponazarja Ravnikarjeva Pesem starega Kranjca, kot ljudska pesem zabeležena tudi med kamniškimi meščani: ljudsko pesem so meščani poznali in jo ohranjali kot vrednoto zaradi narodnih ciljev. V teh primerih je bil ta odnos podoben kot pri drugem pomembnem simbolu narodnega samozavedanja, pri noši, ko so meščani kupovali stare, dobro ohranjene noše s podeželja in si jih nadeli ob posebnih priložnostih in s posebnim namenom, vendar šele tedaj, ko ni bila več pražnje oblačilo na vasi.

Tem, »narodnim ciljem«, je bilo blizu tudi sprejemanje tistih novih pesmi, katerih avtorje so poznali in so poudarjale vrednote, ki naj bi odlikovale zgledega Slovenca. Takšne pesmi so ljudje hitro sprejeli za svoje, v pomoč pa so jim bile tudi pesmarice in »narodne« prireditve. Sprejemali pa so tudi druge pesmi, ki so »ponarodevale« tudi med meščani. Mestno okolje je namreč, za razloček od vaškega, zelo cenilo novosti.

Izročilo – in ljudska pesem je bila del tega duhovnega sveta – je torej kljub svojemu bogastvu pomenilo samo del meščanske kulture. To je bil tisti del, ki so ga že v času zgodnje industrializacije in napredka druge oblike prehiteli: v mestu je imela vsaj navzven prednost svetovljanska odprtost novemu. Prav ta odprtost, ki je pospešila t. i. društveno življenje, pa je zaradi specifičnih potreb po iskanju narodne prepoznavnosti znova pripeljala tudi k ljudski pesmi.

Citizens of Kamnik in Stele's written records of folk songs

Summary

In our spiritual culture, which includes music and songs, the image of our society and its diversity are reflected in a very special way. The written records of

France Stele, who collected folk songs in Kamnik between 1909 and 1910 as part of a much wider piece of work across the traditional lands of the Austro-Hungarian empire, are of special value both within that field of study and on their own merit. They provide us with evidence on two levels: they represent Kamnik citizens and part of their spiritual world, and also were the only way of preserving some of these precious songs as they were out of reach to those collecting folk songs in the countryside.

Of key significance in revealing the social background of the songs (together with the role they played in people's life) was the discovery of the local as well as the social background and occupation of the singers. By analysing the songs in detail and checking the archival records, we discover that Stele was making his records in Kamnik itself. There are some people mentioned in his records who came from other places as well. The majority of them immigrated to Kamnik half a century before, while others were in Kamnik only by chance; there were few of such people.

These incomers to the town helped, in their own way, to shape its social life and contributed to the spiritual culture of the town at the same time. However, it is difficult to ascertain from Stele's records whether the folk songs were part of the people's everyday life and were sung on a daily basis or whether they were only something they had retained in their memory. Some folk songs give proof that the folk song was kept alive also by the local citizens who closely adhered to their traditional values and benefits – the purgarji or town burghers in the traditional sense of the word.

Determining where the folk singers were from meant that we had to work out in what part of the town they used to live. According to the records they often moved house, not only from one town or village to another, but also within the town. Moving from one part of the town to another was related to an individual's wealth or social ambitions. It has become clear that Stele primarily made his records in the centre of town and in its equally prestigious quarter of Šutna. This gave proof that folk songs were part of life in the most notable area of town. The newer, outlying areas of Kamnik that retained a country style of life were not included in the written notes.

There is another important fact regarding attitudes to folk songs that should be mentioned: folk songs were known and valued by the townspeople for reasons relating to nationalist sentiment. They welcomed songs where the author was known and that stressed the values that a true Slovenian should live up to. People quickly took to these folk songs, helped in part by written collections of songs and »ethnic« festivals. They also welcomed other songs into the folk cannon, as in contrast to the countryside, townspeople were keen on new ideas.

Despite its richness, tradition – and the folk songs that were part of the spiritual tradition – was still just considered part of normal town culture a part that nevertheless was superseded with the onset of early industrialization and progress. Openness to new ideas was fashionable and led to the promotion of societies, which due to their specific aim of investigating the national character, once more brought folk songs to the fore.

Benjamin Bezek, študent
Podgorje 94 f
Kamnik

Votivne figurice v Nevljah pri Kamniku

Šege in navade Neveljčanov na praznik sv. Štefana
Dediščina štefanovega na Slovenskem

Praznik sv. Štefana je dan po božiču (26. 12.). To je praznik enega najstarejših svetnikov, ki je že v zgodnjem srednjem veku prevzel skrb za živino, zlasti za konje. Štefan je torej konjski patron ne le na Slovenskem, ampak v vsej severni in srednji Evropi. Nadomestil naj bi neko starejše božanstvo, morda germanskega Froja in slovanskega Velesa ali Volosa. Dediščina čaščenja sv. Štefana se je ohranila do danes. Poleg ostalih oblik se kaže tudi v prinašanju miniaturnih izrezljanih lesenih figuric konj in drugih domačih živali na njegov godovni dan k blagoslovu v cerkev. Prvenstveno je Štefan zavetnik konj, sodi pa v popularno skupino patronov, ki jim je bila zaupana »skrb« za živino. Poleg Štefana sodijo sem še Anton Puščavnik, pa Jurij, Martin, Lenart in Vid. V številnih krajih, zlasti na Gorenjskem in v vaseh med Kranjem, Kamnikom in Domžalami, so prinašali v cerkev na štefanovo lesene votivne¹ figurice, ki so bile namenjene večkratnim votiranjem. Figurice konj, govedi, prašičev in tudi kombinirane kompozicije so bile izrezljane iz lesa ter pobarvane. Prinašali pa so tudi voščene ali kovinske, ki so bile delo domačih kovačev. Figurice so morali pred začetkom blagoslova oziroma maše kupiti od cerkovnika pred cerkvijo. Nato so jih postavili pred oltar ali na stopnice pred njim. Poleg figuric so prinesli s seboj od doma tudi nekaj ovsu in soli. Po blagoslovu so odnesli oves in sol domov in ju dali konjem ter ostalim živalim, figurice pa so ostale v cerkvi do naslednjega leta, ko so jih morali ponovno odkupiti. Prav zaradi takega načina, ki ima svojo logiko tudi v gmotnem delovanju Cerkve, se nam je na Slovenskem ohranila vrsta odličnih lesenih figuric, med katerimi jih je veliko tudi iz 19. stoletja. Šega prinašanja lesenih figuric konj in ostale živine k oltarju je še danes močno živa v kranjski, kamniški in deloma škofjeloški ter ljubljanski okolici. Svojevrstno posebnost predstavlja dediščina te šege v sami Ljubljani, in sicer v Štefanovi fari v Štepanji vasi. Tudi tukaj na štefanovo nosijo ljudje v cerkev lesene konjičke, čeprav je med njimi veliko takih, ki na obrobju mesta nimajo niti živine in ne kmetije.

Poleg prinašanja lesenih figuric v cerkev imajo šega na štefanovo še druge oblike in izvedbe. Marsikje na Slovenskem, tudi med našimi ljudmi v zamejstvu, je v navadi blagoslavljanje živih konj, ki jih pripeljejo k cerkvi. »Tradicionalno« žeganje konj imajo npr. v Štabnu pri Globasnici na Koroškem. Na Dolenjskem se je ta navada ohranila na konjerejskem Šentjernejskem polju. Na štefanovo prihajajo domačini iz vasi na tem območju k cerkvi v Dolenji Stari vasi pri Šentjerneju in se postavijo okrog cerkve. Potem jih duhovnik blagoslovi. Po nekaterih arhivskih pričevanjih naj bi take ježe na konjih

V zadnjih letih so v Nevljah vpeljali tudi blagoslovitev konj pred cerkvijo. Živali nato simbolično nakrmijo z blagoslovljenim kruhom in soljo. (Foto: Benjamin Bezek, 26. 12. 2001)

in njihovo blagoslavljanje na štefanovo poznali še v 19. stoletju povsod na Kranjskem, pa tudi na Štajerskem in Primorskem. Torej je današnja živa šega na Šentjernejskem polju ostanek ali dediščina nekdanjih splošnih praznovanj in predvsem verovanj. Med posebno pomembnimi kraji, znanimi po konjskih božjih poteh na Kranjskem in Štajerskem, so bili še zlasti Blejska Dobrava, Kupljenik pri Bledu, Mengeš, Komena, Šentvid pri Lukovici, Utik pri Vodica, Suha pri Kranju, Sora pri Medvodah, Štepanja vas v Ljubljani, Mozirje, Teharje, Gomilsko in drugi. V nekaterih krajih pa se je štefanovo z blagoslova konj in živine preneslo tudi na blagoslov avtomobilov in traktorjev.²

Tako je šega na štefanovo in prinašanje votivnih figuric opisal dr. Janez Bogataj. Vendar pa ni bil edini slovenski etnolog, ki je pisal o šegah na štefanovo. Pred njim je o tem že poročal in svoje ugotovitve tudi objavil Niko Kuret v svojem delu Praznično leto Slovencev, in sicer v drugi knjigi, kjer opisuje množico slovenskih in tujih ljudskih pesmi, ki opevajo življenje in dela svetega Štefana.

Kako globoko zakoreninjeno je bilo praznovanje v preteklosti, še pred prihodom krščanske vere, se pravi v času poganstva in mnogoboštva, še posebej na severu

- 1 Narejen, podarjen zaradi (za)obljube; zaobljubljen, zaobljubljen.
- 2 BERK, E., BOGATAJ, J., in PUKŠIČ, J., 1993: *Ljudska umetnost in obrti v Sloveniji*. Ljubljana, str. 260–261.

Izbira figuric živali različnih velikosti in oblik je zelo bogata. (Foto: Benjamin Bezek, 26. 12. 2001)

Evrope, dokazuje sprememba, ki jo je moral sprejeti sveti Štefan na Švedskem. Po švedski legendi »Staffan« sploh ni bil diakon, ampak konjār pri Herodu, kakor poje švedska pesem:

*Staffan ar en stallendräng,
han fordrade Herodes häster ...³*

kar bi se v slovenskem prevodu glasilo takole:

*Štefan je bil konjar,
je krmil Herodove konje ...*

Podobno je bilo tudi na Slovenskem. Ljudje se niso kaj dosti menili za Apostolska dela in iz svetnika naredili nekaj novega. Naslednja epska pesem nam ga predstavi kot kolednika:

*»Nocoj, nocoj je en svet večer,
en svet večer, ena sveta noč,
ki je ni bilo in je ne bo:
nocoj, nocoj se je en kralj rodil,
en kralj rodil čez kralje vse,
tud' čez kralja Herodeža!«*

Šege in navade v Nevljah

Kdaj točno se je v prafari Nevlje začela šega, da se na štefanovo v cerkev prinašajo votivne figurice, ne ve nihče. Gospa Marija Golob, rojena leta 1911, ena najstarejših farank, sklepa takole: »Če sem jaz stara 89 let, pa od kar pomnim, smo imeli to navado, potem mora biti stara več kot 100 let.«

Na štefanovo se je celotna družina odpravila v cerkev k sveti maši. Pred cerkvijo sta bili postavljeni dve dolgi mizi, na njih pa peharji, polni lesenih votivnih figuric. Figurice so imele oblike krave, konja, prašiča, ovce; torej živali, katere so domačini imeli v svojih hlevih. Figurice sta vsa leta prodajala dva ključarja – Jerinov ata s Hrība in Jakeljčev ata iz Nevelj. Cena zanje ni bila določena, vsak je dal po svoji zmožnosti (premožnosti), čeprav je bilo nekako nepisano pravilo takšno, da več kot si vzel figuric, več denarja je bilo potrebno dati. Nato je šel gospodar s figuricami okoli glavnega oltarja in se nazaj grede ustavil pred oltarjem svetega Štefana. Tu je odložil figurice ter zmolil kratko molitev za zdravje živine ter pomoč ob morebitni bolezni. Kasneje so figurice pred oltar nesli tudi ženske in otroci.

Gospod Jože Golob, strojni tehnik v pokoju, drugače pa eden redkih kolárjev daleč naokoli, se spominja praznovanja praznika v letih, ko je bil sam še ministrant. Dobro se spomni, da je bil prav on zadolžen za to, da je figurice, ki so jih gospodarji prinesli pred oltar svetega Štefana, pobiral v pletene peharje ter jih zopet nosil pred cerkev, kjer sta jih ključarja vnovič prodala gospodarjem. In ta cikel se je ponavljal pri obeh nedeljskih mašah. Figurice so se lahko prodajale samo pred sve-to mašo in po njej (za zamudnike), med mašo pa prodaje ni bilo. V cerkev sta gospodar in njegova žena nesla tudi vrečo soli, ki jo je duhovnik pri obredu blagoslovil in s katero so nato doma krmili živali. Drugih stvari se ni nosilo blagosloviti.

³ KURET, N., 1989: *Praznično leto Slovencev II*, Ljubljana, str. 383.

Votivne figurice konj. Barve figur ne igrajo pomembnejše vloge, tako so lahko konji tudi rdeči.
(Foto: Benjamin Bezek, 26. 12. 1999)

Da je bilo prinašanje votivnih figuric med ljudmi resnično živ pojav in je imelo velik pomen, potrjuje dejstvo, da so v neveljsko faro hodili molit za živino tudi kmetje in živinorejci iz sosednjih far in vasi, predvsem s Križa, iz Komende, Podgorja, Stranj, Stahovice in Tuhinjske doline, kjer te šege niso poznali. Na štefanovo so v cerkev v Nevljah prišli pet tudi različni pevski zbori od blizu in daleč. »Toliko ljudi je bilo, da se človek tudi do zraven ni mogel preriniti,« se tistih časov spominja gospa Marija. Torej je bila to neke vrste turistična atrakcija, saj je privabljala ne samo domačine, ampak tudi ljudi iz bližnje in daljne okolice.

Pred cerkvijo je stala tudi posoda z blagoslovljeno vodo, ki so jo ljudje poimenovali kar Štefanova voda. Vsak gospodar jo je nekaj vzel s seboj domov, kjer je nato pokropil živino, hlev, gospodarsko poslopje ter polja, na katerih je rasla krma za živali oziroma na kateri so živali opravljale težja poljedelska (fizična) dela. Ponekod so s to vodo živino tudi napojili.

Po božični polnočnici so neveljski farani, zlasti moški, radi odšli v gostilno »Pri Korelnu«, na štefanovo pa ni nihče zavil v gostilno. »Tisti bi moral biti pa že res zelo neveren,« menijo člani družine Golob.

Štefanovo je imelo tudi nek združevalni pomen, lahko bi celo rekli, da je bilo neke vrste družinski praznik. Štefanovo v Nevljah je s svojo atraktivnostjo privabljal tudi sorodnike Neveljčanov, ki so se po maši odpravili k njim na obisk in tako se je praznovanje praznika iz cerkve in izpred nje preneslo na domove. Hrano so pripravile gospodinje v času, ko je gospodar opravljal že

prej omenjeni blagoslov gospodarskih objektov in živine.

Razmišljanje za prihodnost

Tako kot mnogo ljudskih šeg, navad in običajev v današnjem času tone v pozabo, tudi prinašanje votivnih figuric izgublja na veljavi. Najlepši primer za to je navedel neveljski župnik: »V zakristiji imamo kar osem škatel lesenih figuric, vendar smo letos izbrali le tri, pa še teh je bilo preveč.« Upadanje zanimanja za praznik so opazili tudi pri družini Golob. Vzrokov za to je prav gotovo več.

Prvi vzrok je sprememba naselja in gospodarskih panog v njem. Naselje je danes skoraj povezano s Kamnikom. Ljudje so zaposleni predvsem v sekundarnih in terciarnih panogah v bližnjih Kamniku, Domžalah in Ljubljani. Pravih kmetov je ostalo zelo malo, večinoma so tu polkmetje, ki dopoldne delajo v tovarni oziroma podjetju v mestu, popoldne pa skrbijo za kmetijo. Vendar je tudi polkmetov tu vedno manj. In če človek nima več živine, tudi ne čuti potrebe, da bi odkupil živalske figure in jih postavil pred oltar ter molil.

Drugi vzrok pa lahko najdemo v sodobni družbi, v kateri so se uveljavile nove norme in nove življenjske smerice. Slovenci, predvsem mladina, se vse premalo zavedamo, kako bogato je naše kulturno izročilo. Delno je temu botrovalo tudi petdeset let trajajoče življenje v komunistični družbi. Danes v svetu vlada kapital in kdor ga ima, ta je sveta vladar. Vendar smo očitno preleni tudi za to, da bi se malo potrudili in si kapital pridobili.

bili tudi na račun bogate kulturne dediščine. Malo je namreč danes krajev na Slovenskem, ki se še lahko pohvalijo s takšnim praznovanjem štefanovega, kot to lahko storijo v Nevljah. Prav gotovo bi bilo prinašanje figuric na oltar lahko turistična zanimivost, ne samo za Kamničane, ne samo za Gorenjce ali pa vse Slovence, temveč tudi za tujce.

Nekateri pa vendarle še ohranjajo dediščino in vero v pomoč svetega Štefana, čeprav se je tudi praznovanje praznika nekoliko spremenilo. Če so včasih k sveti maši odšle celotne družine, se je sedaj število močno zmanjšalo. Navadno gresta k maši le gospodar in njegova žena ter najmlajši otroci, tisti malo starejši pa ostanejo doma oziroma gredo k maši drugam. Blagoslovljanje soli in škropljenje gospodarskih poslopij in živine z blagoslovljeno vodo še vedno ostajata zanimiv in tudi živ ritual. Spremenil se je tudi potek priprošnje. Gospodar odkupi figure, daruje nekaj denarja (leta 1999 je večina darovala 1000 SIT, denar pa se nato porabi za potrebe fare – pomoč ostarelim in pomoči potrebnim, obnovitvena dela na objektu, ogrevanje in ostali stroški bivanja), nato pa jih odnese pred oltar, kjer stoji miza, pogrnjena z vinsko rdečim prtom. Z obhodi okoli glavnega oltarja so prenehali, ko so postavili še daritveni oltar in je duhovnik med mašo obrnjen k ljudem.

V neveljski fari tudi ni več ključarjev, ki bi prodajali votivne figurice, zato so njihovo opravilo prevzeli mlajši farani. Leta 1999 je figurice prodajal gospod Brane iz Soteske, ki je tudi sicer zelo dejaven v fari in je veliko pomagal tudi pri postavitvi jaslic. Pri prodaji mu je pomagal gospod Janez Repnik iz Vrhpolj.

Vendar pa le ni vse tako črno, kot bi se mogoče zdelo bralcu ob prebiranju tega. Med bogato kolekcijo figuric sem opazil tudi izstopajoče bele ovčke, ki niso bile lesene, temveč plastične. V preteklosti je bilo ovčereje v Nevljah in okolici veliko, nato pa je za nekaj časa zamrla. Pred leti se je zopet uveljavila med ljudmi in leta 1996 je moral tedanji duhovnik dokupiti ovčke. V zadnjem času pa se uveljavlja tudi reja koz, ki jih bo prav tako potrebno še dokupiti in s tem obogatiti zbirko živali.

V dolgih letih praznovanja praznika se je marsikaj spremenilo. Na ta dan so v faro prišli tudi sorodniki od blizu in daleč. Tako so po končani sveti maši in po vseh obredih domačini imeli veliko obiskov, kar danes pogrešajo.

Votive figures from Nevlje near Kamnik St Stephen's Day customs in the village of Nevlje

Summary

On 26 December people celebrate St Stephen's Day, a saint who in common with St Anthony, St George, St Martin, St Leonard and St Vitus is considered a patron saint of livestock or domestic animals. Over the centuries, many different customs have developed in the villages and towns in Slovenia in connection with this celebration, including the village of Nevlje. It is a day when people bring votive figures to church of the horses, cattle, sheep and other animals that they keep at home and ask God for their health.

To this day the people of Nevlje consider this day first and foremost a religious celebration, but also an occasion for friends and relatives to visit each other and take part in the ceremony of presenting the votive figures.

Veronika z Malega gradu: kamniško ljudsko pripovedno izročilo v knjižni in elektronski obliki

Vsak človek ima svojo zgodovino. Pogosto se pogloblja vanjo, da bi se bolje spoznal in razumel. Torej je pomembna za sedanost. Tako je tudi s slovstveno folkloro. »Prvi paradoks slovstvene folklore je, da jo na eni strani na splošno kaj hitro zadene očitek in spremlja predsodek zastarelosti, neaktualnosti, a skrbnejše poglobljanje vanjo razkrije njeno mnogoplastnost, ki ima vsakemu času povedati kaj novega.« (Stanonik 1999, str. 5)

Ali nam lahko pravljica o skopi kamniški Veroniki, ki zaman čaka odrešitve iz zakletosti, prinaša kakšno mnogoplastno sporočilo? Ali pa razlagalna povedka Farjev plaz, ki prikazuje pohlep po materialnem bogastvu, ki je močnejši od zavezanosti k duhovnemu poslanstvu. Koliko skritih sporočil ima pravljica o Dvanajstih bratih in sestrah: najmlajši s pogumom in spretnostjo ter altruistično naravnostjo premaguje arhetipske ovire in združi družino, ki predstavlja eno od temeljnih vrednot.

Iz tega lahko bralec izlušči zgodovinski, socialni in duhovni okvir, znotraj katerega so živeli naši predniki in nas po tem oblikovali. Zato je slovstvena folkloristika pomembna.

V Matični knjižnici Kamnik smo leta 1999 ob 50-letnici delovanja izdali knjigo Veronika z Malega gradu: ljudsko pripovedno izročilo s Kamniškega. Leto kasneje smo tiskano knjigo preoblikovali še v elektronsko z interaktivnim branjem, dostopno na svetovnem spletu. Članek pove, zakaj smo to storili in kako smo dosegli svoje namene ter z njim presegli lokalni nivo delovanja.

1 Vzroki za nastanek klasične in elektronske knjige

Ena od nalog splošne knjižnice je tudi izpolnjevanje potreb okolja, v katerem deluje. V mislih imam posebne zahteve posebnih uporabnikov, kar ni vedno nujno povezano z izposojjo knjižničnega gradiva ali omogočanjem dostopa do informacij. Vsaka knjižnica mora zaznati specifičnosti svojega okolja in se temu prilagajati. Knjižnice morajo biti identifikacijski znak lokalne skupnosti in hkrati tisti element okolja, ki ponuja zmeraj več, kot so dejanske potrebe prebivalcev, zato da okolje uspešno spodbuja k ustvarjalnemu delovanju. Med temeljnimi nalogami javnih knjižnic so oblikovanje in utrjevanje bralnih navad pri otrocih, podpiranje lastnega in formalnega izobraževanja, spodbujanje

domišljije pri otrocih, gojenje zavesti o kulturni dediščini in tudi podpiranje ustne tradicije (Manifest o splošnih knjižnicah, 1994). Zakon o knjižničarstvu (2002) med naše naloge prišteva informacijsko opismenjevanje, podpiranje vseživljenjskega učenja, zbiranje, obdelavo in hranjenje domoznanskega gradiva ter spodbujanje bralne kulture.

Velikokrat so nas otroci v naši knjižnici spraševali o pravljicah (če uporabim to poljudno poimenovanje) z našega, torej kamniškega konca. Zlasti jih je zanimala zgodba o ukleti grofici z malograjskega hriba, katere ime srečujemo skorajda na vsakem koraku: v mestnem grbu, izveskih pred mestno kavarno, poimenovanjih. Otrokom nismo mogli ponuditi nič primernega, saj ni bilo dostopnega gradiva. Otroci so pomembni uporabniki splošnih knjižnic, zato smo pozorni do njihovih potreb. V tem smo prepoznali potrebe našega lokalnega okolja oziroma specifične potrebe naših bralcev. Nanje smo odgovorili tako, da smo začeli pripravljati prvo kamniško antologijo ljudskega slovstva. Formalni razlog je bila 50-letnica knjižnice, ki smo jo torej obeležili s knjigo z domoznansko vsebino, opremljeno s strokovnim bibliografskim aparatom in strokovnimi, narodopisnimi komentarji. Ker smo kot bibliotekarji usposobljeni za iskanje gradiva in informacij, smo se čutili kos tej nalogi. Poleg tega dobro poznamo kamniško domoznansko gradivo, ki je precej bogato. V njem smo našli precej zapisov ljudskega pripovednega izročila, vendar so ti razdrobljeni in težko dostopni, kar je še en razlog več za odločitev o zbirki kamniških pravljic in povedk. Poleg tega je ljudsko izročilo tisti del naše identifikacije in narodne zavesti, ki zelo hitro izginja, zato ga je treba ohranjati z objavami in zanimanjem zanj.

Knjigo smo naslovlili Veronika z Malega gradu: ljudsko pripovedno izročilo s Kamniškega.

Vendar je potem sledil še nov izziv: tradicionalno vsebino smo prenesli na nov medij – svetovno medmrežje. Oblikovali smo namreč elektronsko interaktivno knjigo na internetu z vsemi možnostmi, ki nam jih ponujata internet in računalniška tehnologija. Zakaj?

Naši izzivi in vzroki so bili naslednji:

- Odkar je knjiga sredi avgusta leta 1999 prišla na naše knjižne police, je bila ves čas med najbolj izposojanimi. Tudi prodaja in drugi odzivi so bili zelo dobri, med drugim je knjiga v bližnjih osnovnih šolah na seznamu za bralno značko. To nas je spodbudilo k odločitvi, da jo prenesemo tudi na internet.
- Potrebe po knjigi na internetu predvidevamo glede na razmah nove informacijske tehnologije. Po natančnem pregledovanju slovenskega in svetovnega medmrežja lahko zatrdimo, da takšnih poskusov, kot je naš, ni veliko. Odločili smo se za obliko interaktivne knjige, v kateri smo linearno branje obogatili z možnostmi, ki jih nudi nova tehnologija: animacije, hiperpovezave, stiki z bralci, dopolnjevanje in spreminjanje.
- Povezali smo preteklost ustnega izročila s prihodnostjo elektronske knjige, ker ima elektronska knjiga nesluteno prihodnost. Skušali smo ustno tradicijo prenesti v prihodnost tudi v elektronski obliki.
- Skušali smo oblikovati izobraževalne in predvsem književne vsebine za svetovni splet, ki postaja v knjižnicah, izobraževanju, vsakdanjem zasebnem in

Prva stran interaktivne elektronske knjige s kamniškimi ljudskimi pripovednimi izročili:
www.kamniskaveronika.net

strokovnem ter profesionalnem življenju bolj in bolj pomemben.

- Skušali smo oblikovati tudi didaktično gradivo za bibliopedagoške dejavnosti v splošnih in šolskih knjižnicah za pomoč knjižničarjem pri vzgoji samostojnih uporabnikov knjižnic, gradiva in iskanju informacij.

2 Tradicionalna in elektronska knjiga

2.1 Knjiga kot tradicionalni medij

Kajpak je knjiga kot tradicionalni medij »duhovna vrednota, s katero se na svoj način meri kulturna stopnja človeka (npr. število prebranih knjig na leto) ali naroda oz. države (npr. število izdanih del ali natisnjenih izvodov na prebivalca)« (Munda 1983). Na svoji razvojni poti se je zapisovanje, hranjenje in širjenje vsega človeškega védenja srečalo z mnogimi revolucionarnimi zarezami od odkritja pisave, pisnih podlag, kot je npr. papir, do tiska in kasneje do računalniške tehnologije. Vse so povzročile, da je knjiga postala ljudem bolj dostopna. Danes stoji tradicionalni knjigi nasproti elektronska, ki morda pomeni tako ali celo večjo revolucionarno spremembo kot nekdaj tisk. Vsekakor je računalniška tehnologija povzročila to, da smo postali informacijska družba. Kovač (1999) v delu *Skrivno življenje knjig* navaja besede vodilnega britanskega zgodovinarja založništva J. Featherja, ki širjenje računalništva od leta 1970 do danes primerja z menjavo režima ali vse politične ureditve – še več, njegov vpliv naj bi bil

bolj daljnosežen, saj bodo posledice preoblikovale tudi socialno fiziognomijo sodobnih družb. V tem kontekstu je treba pogledati tudi na vlogo knjige kot tradicionalnega medija in se zavedati, da bodo elektronske knjige povzročile nekatere temeljite premike. Monumentalnost knjižnic bo zamenjal minimalizem računalniškega zaslona, vendar pa obstaja tudi »vzrok za žalost, občutek izgube. Mogoče v prihodnosti ne bo prostora za knjige. Morda bodo postale zgodovinski artefakti, arheološki objekti, muzealije. Ne bomo več mogli obrniti novega lista. In nič več čutnih izkušenj držanja knjige, dotikanja, skrbeti zanje, jo poljubljanja. Knjige kot estetskega objekta, nečesa lepega, kot ljubeče in ljubljene stvaritve.« (Halman 1995)

Vsekakor se ob soočenju tradicionalne in elektronske knjige srečamo z dilemami. Te so večje na področju leposlovja, kjer osnova ni toliko informacija kot doživljajsko in estetsko branje. Ali lahko elektronska ali interaktivna knjiga nadomesti tradicionalno, papirnato knjigo, ki smo je vajeni in ki je marsikomu lažje dostopna, saj takšno branje ne zahteva dodatne tehnične opreme? Glede na ponudbo elektronskih knjig in naraščanje elektronskih založnikov povsod po svetu moramo temu vprašanju kar pritrditi. Vsekakor imata oba medija svoje prednosti in slabosti, zagotovo pa lahko elektronska oblika tradicionalne literarne tekste obogati in ponudi nove možnosti branja ter doživljanja. Ker pa ima naša knjiga Veronika z Malega gradu tudi vrednost informacije, smo v tem, da jo prenesemo na internet, videli pozitivno prilagajanje novemu času.

Prikaz kamniške pokrajine in posameznih likovnih elementov, ki se navezujejo na vsebino pravljic in povedk v knjigi. S klikom na ikono se povežemo z besedilom.

2.2 Elektronska knjiga

Elektronska knjiga je dokument v digitalni obliki, ki je zapisan na magnetnem, optičnem ali drugem mediju in ga je možno procesirati na računalniških ali sorodnih napravah. Lahko je dostopna tudi na svetovnem spletu in si jo uporabnik shrani na svoj osebni računalnik (Pečko 2001). Termin ni poenoten, saj lahko pomeni besedila, ki jih snemamo z interneta in jih potem bremo, lahko je to CD-ROM z medbesedilnimi povezavami, slikami, animacijami, zvokom ... V čem je elektronska knjiga podobna tradicionalni, kdaj je programska oprema že e-knjiga? Elektronska knjiga je elektronski tekst, ki je uporabniku predstavljen vizualno na prenosnem ali namiznem računalniku, preko diskete ali CD-ROMA ali pa preko svetovnega spleta, lahko pa ta tekst prekopiramo v bralnik ali dlančnik,¹ lahko ga celo natisnemo. Elektronski tekst je knjigi podoben v tem, da ima vsebino, strani, opombe. Nekatere elektronske knjige so le v drug medij pretvorjene klasične/tradicionalne knjige. Bistvo e-knjige je še vedno besedilo, animirane ilustracije so podrejene vsebini. Seveda pa elektronska knjiga omogoča dodatne možnosti. Naraščajoča razvojna težnja elektronskih knjig je vključevanje multimedijских tekstov, ilustracij z grafikami in animacijami, torej interaktivnost. Vključujejo tudi zvok, izgovorjavo, prevajanje, iskanje po geslih ali vsebinskih ključih, vpisovanje lastnih opomb in podobno (Anderson-Inman, Horney 1997). E-knjige so na internetu na razpolago v različnih formatih, zato je pomembno, da imamo na lastnem računalniku nameščen ustrezen format za branje elektronskih tekstov.²

Ameriški, britanski, španski, francoski in italijanski založniki že nekaj let digitalizirajo svoje pretekle in novej-

še tiskane izdaje, pojavljajo pa se novi in novi spletni založniki, ki omogočajo izdaje za majhne stroške v primerjavi s tradicionalno, papirnato izdajo (Ločniškar Fidler M. 2003). Najbolj znan je projekt Gutenberg, ki se je začel že leta 1971, ko je Američan Michael Hart začel prepisovati literaturo in druge tekste, danes pa je na teh straneh dostopnih na tisoče besedil brez omejitve (www.gutenberg.net/index.html). Na svetovnem spletu je veliko različnih ponudb elektronskih besedil (<http://www.esmeralda.com/>, <http://www.bartleby.com/>, <http://www.cdlib.org/>, <http://dotlit.com/>, ...). Na slovenskih spletnih straneh prav tako lahko najdemo slovenska literarna dela (glej: <http://www.ijs.si/lit/leposl.html>). Prva slovenska elektronska knjiga je delo Mihe Mazzinija Drobotnice (<http://www.drobotnice.com/>).

Elektronske knjige nudijo bralcem mnoge možnosti:

- Iskanje po določenem ključu ali frazah: tako poiščete v besedilu ali med mnogimi besedili posamezne besede, imena (literarne junake), odlomke ...

1 Bralnik je (Ločniškar Fidler 2003) posebna naprava za branje elektronskih knjig, revij in časopisov z zaslonom in ohišjem, na katerem so funkcijski gumbi za ukaze, kot so: listanje po knjigi (pomikamo se naprej ali nazaj), povečevanje besedila, spreminjanje pisave ... Velikosti so različne, vendar ga lahko držimo v roki ali spravimo v žep. Vsebuje od 40 do 300 knjig! Dlančnik je prenosna multimedijška naprava z ekranom, ki je občutljiv na dotik, s pomočjo posebnega pisala pa po ekranu lahko pišemo. Vsebuje tudi beležnico, adresar in nudi možnost vpisovanja opomb. Prav tako kot v bralnik tudi v dlančnik kopiramo e-knjige z interneta. (<http://www.e-books.org/products.htm>, pridobljeno 15. 12. 2003)

2 Najbolj razširjen program je Acrobat eBook Reader, ki je na spletu dostopen brezplačno.

4. Kamniti lovec

Blizu znamenite srednjeveške božjepotne cerkve svetega Primoža in Felicijana nad Kamnikom je skala, ki ima v očeh domačinov podobo lovca, kako strelja na divjega petelina. Zakaj je lovec okamenel in kako se je to zgodilo, pripoveduje povedka:

Na kvatmo nedeljo je bil en grof na lovu. Je pa gori stal, gori nad Kamnitim robom, na štantu. Pa je dol gledal k Svetemu Primožu. Doli so pa ljudje bili. Je že morala kakšna maša biti. Pa je zavpil:

"Ljubi sveti Primož," je rekel, "ti meni daj lovce, jaz rabim lovce, ne svetnike!" Dvakrat, v tretje zavpije, je pa okamenel.

Saj so ga potem ljudje hodili gledat tja gor. So rekli, da je res tam gori ena taka skala. Ne vem, ali je bil v resnici okamenel. Gori je bil pa primoški mežnar in jim jo je hodil kazati. Enkrat je pa rekel:

"Ne bom jim tja gor hodil kazati!"

Je pijance dobil, so pa tja gor odšli, so pa tisto skalo nekako v dolino zvalili. So mi še stari pripovedovali, da je v Kropivnem ležala tista skala. Sedaj je pa vse zasuto.

kvatrna nedelja / mežnar / štant

Kamniti lovec v elektronski obliki in z ilustracijo Kostje Gatnika

- Prilagajanje: e-knjigi lahko sami nastavimo pisavo, ponekod celo barve, lahko vpisujemo opombe, podčrtujemo, označujemo. Nekatere so večjezikovne z možnostjo prevajanja.
- Dopolnjevanje: teksti, celo literarni, so dopolnjeni z medbesedilnimi povezavami na razlage, slovarje, pojasnila, slike, zvok, s povezavami na sorodne dokumente v spletu ... E-knjige, npr. enciklopedije, se ažurno dopolnjujejo, kar je več kot očitna prednost e-knjig, saj je pri tradicionalni tiskani knjigi to nemogoče (Anderson-Inman, Horney 1997).

Še nekaj prednosti e-knjig pred tradicionalnimi: dostopnost gradiva je 24 ur na dan, e-knjige so cenejše, ker ni tiskanja in distribucije, naklade in zaloge niso pomembne, v svoj bralnik lahko kopiramo z interneta knjige, ki so že zdavnaj pošle, lahko jih natisnemo, prihranimo prostor, saj en dlančnik ali bralnik nadomesti ogromno knjižno polico, ker lahko v teh napravah shranimo veliko knjig. Slabost je seveda v tem, da so aparature drage, da je iskanje po internetu včasih zamudno, da je izbira bralnikov tudi zaradi cene nedosegljiva (Ločniškar Fidler M. 2003).

Pred pripravo interaktivne knjige in med njo smo kar nekaj časa namenili pregledovanju »knjig« na internetu. Tu pa smo se srečali z zelo različno terminologijo in njihovo neuskkljeno uporabo. Tako se knjige na internetu pojavljajo z naslednjimi izrazi: »on line books«, »electronic books«, »full text books«, »interactive books«, »digital books«. Zaman pa smo iskali ustrezne definicije, ki bi poenotile uporabo posameznih izrazov tako v tujini kot tudi pri nas. Pregledali smo različne vsebine, ki so poimenovane s temi izrazi, in ugotovili, da se naš interaktivni projekt strukturno in vsebinsko najbolj približuje gradivu, ki ga na spletu poimenujejo »interactive books«. Zato smo se odločili, da bomo za naš spletni projekt Veronika z Malega gradu uporabljali termin interaktivna knjiga.

3 Še nekaj besed o ljudskem pripovedništvu 3.1 Posebnosti slovenskega ljudskega slovstva

Slovensko ljudsko slovstvo je predvsem povezano z bogastvom slovenskih narečij, ker se je prenašalo ustno. V njem najdemo tako prežitke staroslovenske

Veronika z Malega gradu

Elektronska razglednica z motivi iz knjige

ga miselnega sistema, ki so se ohranili v slovenskem duhovnem obzorju tudi v nekaterih motivih in bajnih bitjih (volkodlaki, čarovnice, vedomci ...), v goratih Alpah pa povezave z zahodnoevropskim kulturnim krogom. Tipični alpski motiv je divji mož. Prav tako je slovstvena folkloristika povezana s sredozemskim in vzhodnim področjem preko posameznih sestavin. Snov slovenske folkloristike je pač mednarodna, domače so le nekatere posebnosti: jezik, stil, občutje, domačim razmeram prilagojene situacije (Stanonik 1999). Ustno slovstvo v nevezani obliki je ljudsko pripovedništvo. Delimo ga na dve veliki skupini: na pripovedke in pravljice (Matičev 1956). K pripovedkam ali povedkam³ sodijo bajke, zgodovinske pripovedke, aitološke pripovedke in krščanske pripovedke ali legende. Pripovedke po mnenju ljudskih pripovedovalcev podajajo resnično razlago posameznih dogodkov ali okoliščin. Bajke razlagajo nastanek sveta in naravnih pojavov, v njih pa nastopajo razna bajeslovna bitja: vile, rojenice, bele deklice, divji možje, krivopetnice, žalik žene, škopniki, škрати ... Zgodovinske se nanašajo na določeno zgodovinsko obdobje, mesta, graščine, dogodke. Razlagalne ali aitološke razlagajo nastanek kakšne naravne posebnosti: kako so nastale nenavadne kamnite gmote, gorovja, doline, plazovi ... Legende prinašajo zgodbe s krščansko vsebino, največ o Kristusu in svetem Petru pa tudi Mariji.

Pravljice so izmišljene, neverjetne pripovedi z vsemi pravljničnimi elementi: števila, čudežni predmeti, pravljnična bitja in junaki s posebno močjo, ki pripeljejo do srečnega konca in kaznovanja zla ter nagrajevanja do brote.

Ljudsko izročilo in ljudske mite je moč razlagati na različne načine: dobesečno ali simbolično. Šmitek (1998) opozarja, da je simbolični vidik pogosto krivično zamenjarjen in opozarja na povezanost simbola in besede, ki še ni razbila okovov slike; na prvinskost simbola in njegovo povezanost s tistimi nivoji realnosti, ki nam sicer niso dostopni. Spomni tudi na razlago Carla Junga, da so miti, pravljice in sanje izraz temeljne človeške duševne strukture in da so to arhetipi, lastni vsem človeškim predstavam o svetu.

Posebnost ljudskega pripovedništva je seveda v tem, da imajo zaradi ustne tradicije poseben pomen pripovedovalci, ki pripovedovanju vsakič dajo drugačen ton. Odkrivanje tega dela naše folkloristike je specifično, saj gre za terensko delo in mnogokrat naključno odkrivanje nadarjenih pripovedovalcev. Raziskovalci poročajo o nadarjenih ljudskih umetnikih, ki so znali živo in umetelno pripovedovati veliko zgodb. Ali kakor pravi naš folklorist Milko Matičev: »Vsaka prava ljudska pripoved – ne glede na to, kako si jo razlagajo privrženci te ali one šole, je sad bolj ali manj zavestnega umetniškega prizadevanja. Od izročila je dano predvsem ogrodje, medtem ko meso, kri in dušo dobijo pripovedi vsakokrat sproti od pripovedovalca. Če je ta res mojster svoje obrti, se bo vselej potrudil, da bo zgodbi vdihnil nekaj sebe samega.« (Matičev 1956, str. 122) Tudi Cevc (1999) poroča o nadarjenih pripovedovalcih, ki jih je odkril pri svojem raziskovanju ljudskega slovstva na Kamniškem: Tone Komatar iz Županjih Njiv, p. d. Jerištov, Kuharjev Tone s Kregarjevega, p. d. Svatenshek. Opisuje tudi ozračje, ki ga je znal ustvariti zlasti Jerištov Tone s svojim pripovedovanjem, in vtis, ki ga je naredil na poslušalce. To so bili njegovi vnuki in hčere. Prav tako smo tudi mi naleteli na dobrega pripovedovalca: Jernačevega ata ali Antona Zoreta iz Laz v Tuhinjski dolini, ki ga je k sodelovanju nagovorila in posnela njegova snaha Sabina Zore, zaposlena v naši knjižnici.

Posebnost ljudskega pripovedništva je tudi v razkoraku med zapisovanjem in govorjenjem. Narodopisna stroka se zavzema za čim bolj pristno, nepotvorjeno zapisovanje in objavlanje. Literatura besedila spreminja v knjižni jezik, s čimer izgublja živost in pristnost, vendar naredi besedilo razumljivo slehernemu bralcu in predvsem otroku, ki narečnega jezika in posebnosti govornega jezika (pogosta uporaba kazalnih zaimkov, ponavljanje, eliptične povedi, okoliščinska sestavina govorjenja) ne razume.

3.2 Zapisovanje in zapisovalci slovenskega ljudskega pripovedništva

Zanimanje za ljudsko slovstvo je živahno vznikalo povsod po Evropi v času romantike, saj je bolj od neustrezne stvarnosti postala zanimiva preteklost, tudi narodna. Evropskim zgledom so vsaj deloma sledili tudi naši književniki: Korytko, Vraz in Ravnikar. Kasneje, v času realizma, pa še Trdina, Majar in Valjavec. Vendar je bilo zanimanje neredno in brez trajnih načrtnih pobud (Matičev 1956). Jernej Kopitar je neuspešno iskal

3 Termin povedke zagovarja narodopisna stroka. Glej Tone Cevc (1972) *Velika planina: življenje, delo in izročilo pastirjev*, Ljubljana: DZS, str. 55.

Elektronsko okolje svetovnega spleta nudi možnost, da strani sooblikujejo tudi bralci – z likovnimi in literarnimi prispevki sodelujejo šolarji in dijaki. Na sliki: nagrajen prispevek na temo Bele deklince dijaka Silva Narobeta.

človeka, ki bi Slovencem pripravil podobne zbirke, kot jih je Karadžić za Srbe (Kropej 1995) ali brata Grimm za Nemce. Več zanimanja je poželo ljudsko pesništvo, proza je ostajala v ozadju. Pogoste so bile objave v periodiki, zlasti od druge polovice 19. stoletja, sledile pa so tudi knjižne izdaje: Matija Valjavec leta 1875 (Narodne pripovedi iz susjedne Varaždinu Štajerske), Gašper Križnik leta 1874 (Slovenske pripovedke iz Motnika) in Bogomil Krek leta 1885 (Slovenske narodne pravljice in pripovedke).

Splošnoslovensko zasnovano ima tudi zbirka Jakoba Kelmene iz leta 1930 z naslovom Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva, potem zbirka, ki jo je za Mladinsko knjigo uredil Alojzij Bolhar z naslovom Slovenske narodne pravljice in je prvič izšla leta 1952. Leta 2000 je izšla že 12. izdaja te zbirke! Zbirke slovenskih pravljic so se pojavljale še kasneje, naj omenim le nekatere: Slovenska ljudska pripoved (urednik Franček Bohanec, Ljubljana, Mladinska knjiga, 1966, zbirka Knjižnica Kondor), Peklenski boter in druge slovenske pravljice (urednik Alojzij Bolhar, Celovec, Mohorjeva založba, 1990 – 2. izdaja), Slovenske ljudske pravljice (Ljubljana, Mladinska knjiga, 1999 – 2. ponatis), Slovenske pravljice (urednica Jana Unuk, Ljubljana, Nova revija, 2002), Babica pripoveduje: slovenske ljudske pripovedi (urednica Kristina Brenk, Ljubljana, Mladinska knjiga, 2001 – 9. natis), Slovenske ljudske pripovedi (urednica Kristina Brenk, Ljubljana, Mladinska knjiga, 1985 – 3. natis. Zlata ptica: zbirka pravljic in pripovedk). Že število ponatisov posameznih izdaj na našem majhnem slovenskem knjižnem trgu je zgovoren

dokaz o priljubljenosti in branosti teh zbir! Vseh drugih pokrajinskih izdaj je preveč, da bi jih naštevati, še več pa je slikaniških izdaj, ki do današnjega časa niso zamrle in prav tako ne zanimanje zanje.

Posebnost v slovenskem prostoru je zbirka Glasovi pri Kmečkem glasu, katere urednica je Marija Stanonik. Zbirka prinaša še živo ljudsko pripovedništvo in ostale pripovedne drobce z različnih koncev Slovenije, ki jih zapisujejo različni zbiratelji z vsemi potrebnimi opombami in ostalim strokovnim aparatom. Zbirka izhaja od leta 1988, ko je izšla knjiga Javorov hudič zbiratelja Franca Černigoja, sledila je zbirka Noč je moja, dan je tvoj (istrske štorije), ki jo je zbral pisatelj Marjan Tomšič. Vsega skupaj je nastalo 26 knjig, pripravljajo pa se še nove izdaje. To je znak, da pripovedovanje ljudskega izročila še ni zamrlo. Njen pomen je moč oceniti tudi na podlagi pogostega citiranja te zbirke. Vse novejšje zbirke ne morejo mimo gradiva, ki so ga zbrali prizadevni zbiralci za Glasove.

3.3 Zapisi kamniškega ljudskega pripovednega izročila

V tem poglavju bom po kronološkem zaporedju predstavila vire, iz katerih smo črpali gradivo za našo antologijo.

Znana je Trdinova mengeška legenda o nastanku sveta, ki je še danes zanimiva za raziskovalce (Šmitek 1998). Zbral pa je še nekaj drugega gradiva, ki se nanaša na kamniško okolje. Leta 1849 je v časniku Slovenija objavil povedko Zakleti tolmun v Drnovem (polje

ob Podgorju), ki jo je kasneje uvrstil v svojo zbirko Narodne pripovedke iz Bistriške doline.

Prva tiskana zbirka ljudskega slovstva prihaja prav z našega območja, besedila je zbral in v samozaložbi izdal Gašper Križnik leta 1874 v Celovcu. Naslov drobne knjižice z osmimi besedili je Slovenske pripovedke iz Motnika. Ob tem ne smemo prezreti, da je bil Križnik po izobrazbi le čevljar, a zato toliko bolj daljnoviden, da je izdal prvo tovrstno zbirko. Zbral je še veliko drugega gradiva in si zapisoval, kar so mu pripovedovali drugi. Svoje prispevke je pošiljal različnim strokovnjakom, tedanji ruski in jugoslovanski akademiji, ki sta njegove prispevke objavljali v zbornikih, in različnim časnikom ter revijam (Urankar 1940). Pomemben je predvsem zaradi zbiranja slovenske ljudske proze. Zapisal je čez dvesto pripovedi, večinoma pravljic, pa tudi povedk, legend in šal, potem še različne drobce iz motniške okolice: krajevna in ledinska imena, zmerljivke, o delu na kmetiji, zdravljenju, običajih ... (Stanonik 1998). Prav tako tudi pesmi, veliko jih je objavil Štrekelj v svoji znameniti zbirki. Pošiljal mu je tudi ljudske pripovedi. Na Inštitutu za narodopisje ZRC SAZU v Štrekljevi zapuščini hranijo Križnikove rokopise in kar nekaj arhivskih škatel čaka na resno obdelavo, raziskavo in morebitno objavo vsega, kar je Križnik zapisal o svojem domačem kraju, tudi ljudskega pripovednega izročila.

V naši zbirki je kar 9 njegovih besedil (od skupno 28). Mnoga so našla svoj prostor v različnih izdajah slovenskih ljudskih pravljic. Že leta 1889 je izšla zbirka Frana Nedeljka z naslovom Pravljičice in pripovedke za mladi, kjer je pravljica z naslovom Pripovedka o fantu, ki je z mačkami oral. Leta 1930 jo je prevzel Kelemina v svoji zbirki Bajke in povedke slovenskega ljudstva. Mnoge izdaje Slovenskih narodnih pravljic, ki jih je uredil Alojzij Bolhar, prinašajo njegovo pravljico O dvanajstih bratih in sestrah, Slovenske ljudske pripovedi (1972) pa šaljivo besedilo O prebrisani deklici. Alojzij Bolhar je v zbirko Peklenski boter (1990) uvrstil kratko šaljivo zgodbo z naslovom Gnoj na njivo, kamenje z njive. Tudi v drugih knjižnih izdajah najdemo Križnikovo zapuščino: v strokovnem delu Pravljičice in stvarnost Monike Kropelj, kjer so besedila objavljena v originalni obliki; v zbirki Visoko v gorah, globoko v vodah (Radovljica, Didakta, ZRC SAZU 1999) in drugih.

V našo zbirko smo prevzeli besedila iz knjižnih izdaj (Dvanajst bratov in sester, Trije kmetje), iz njegove knjige (O treh sinovih, O prebrisani deklici, Mi trije bratje) in iz Štrekljeve zapuščine: O motniškem polžu, O treh ugankah, Bodimo previdni, Trije sinovi. Prav tam smo našli še nekaj prepisov terenskih zapisov drugih zapisovalcev. Štreklju je šaljivo povedko o Treh kozlih poslal dijak Anton Mali, prav tako pa tudi zapis o Doktorju izgubljenih reči; obe zgodbi, zapisani okrog leta 1870, pa je slišal v Šmartnem pri Kamniku, kar je bil glavni vzrok, da smo ju uvrstili v naš izbor.

Seveda je bila za nas glede na enajst različic, ki jih je zbral in razložil v svoji razpravi Emilijan Cevc (1958), najtrši oreh prav legenda o Veroniki. Želeli smo najti kar se da star zapis najbolj znanega Veronikinega motiva. Odločili smo se za motiv bratov trojčkov, katerih prošnjo je Veronika zaradi skoposti zavrnila in bila zato kaznovana s prekletstvom. Kolebali smo tudi med zgodbo o pregnanem beraču in Veronikini pesti v kamnitem oboku ob grajskem vhodu. Prevzeli smo za-

pis Josipa Benkoviča, ki ga je objavil v Vrtcu leta 1887. Besedilo je močno literarizirano v maniri konca 19. stoletja, v uvodu predstavlja lepo kamniško okolico in navedbo bralca. Prav zaradi teh elementov smo besedilo priredili potrebam sodobnega bralca.

Nekaj primernih zapisov je objavil Komendčan Andrej Mejač v Ljubljanskem zvonu ob koncu osemdesetih let. Tudi njegovi zapisi so pretirano literarizirani, vendar so bili za naš namen uporabni. Motivi nas navajajo k misli, da so njegovi zapisi pristni in res prevzeti iz žive govornice in živega izročila. Škratje v Kamniških planinah, objavljeno leta 1887, so našli svoje mesto tudi v naši knjigi, prav tako pa tudi motiv mitskega bitja Torke.

Leta 1894 je Ljudevit Stiasny objavil knjižico Kamnik, ki je še danes zgleden primer domoznanske predstavitve določenega kraja. Tudi on se v svoji monografiji ni izognil motivom iz ljudskega izročila: motivu potopljenega zvona v nekdanjem jezeru med Starim in Malim gradom, ki še vedno zvoni na sveti večer; zvonjenja neveljskega zvona ob treh popoldne, motivu zaklete Veronike, ki je odrekla finančno podporo bratom trojčkom, spregovori pa tudi o vitezu Vitovcu s Starega gradu. Vse to navajam kot dokaz, da je bilo ljudsko izročilo globoko zasidrano v zavesti nekdanjih Kamničanov.

Leta 1930 je izšla pomembna zbirka Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva Jakoba Kelemine. Izdaja presega ljubiteljske namene, saj so objave podprte z bibliografskimi navedbami virov. Keleminova zbirka je postala bogat vir za naslednje sestavljalce različnih zbirk slovenskih ljudskih pravljic in pripovedk. Prinaša pa tudi objave različnih pravljic in povedk s kamniškega konca: pravljico o Veroniki, o zlatem viru v kamniških planinah, o ukletem tolmunu na Drnovem (Trnovem) pri Podgorju (povzeto po Trdini) in po Mejaču prevzeto besedilo o škrahi v kamniških planinah. Kelemina objavlja tisto varianto o Veroniki, ki vpleta element pokristjanjevanja. Pri našem zbiranju podatkov je imela Keleminova zbirka odločilen pomen.

Leta 1937 je v Etnologu izšel članek umetnostnega zgodovinarja Franceta Steleta z naslovom Izročilo Tomaža Steleta: narodno blago iz Tunjic. Avtor je zapisal pripoved svojega starega očeta in pravo bogastvo pripovednih drobcev iz lokalnega in širšega okolja. Mnogi drobci so pozabljeni in jih pri raziskovanju nismo več našli. Mnogi pa še vedno živijo v spominu starejših prebivalcev našega okolja. Članek je pomemben tudi zato, ker prinaša pristne ustne vire in jih tudi verno zapisuje, tako kot dandanes zahteva narodopisna stroka. Iz tega članka smo prevzeli motiv divjega moža, ki se bori z medvedom, misleč, da je ta huda muca in se zaradi strahu pred to muco ne vrne več h kmetu, ki ga je prej pogosto obiskoval.

Med najbolj pomembnimi in strokovnimi članki pa je prispevek dr. Emilijana Cevca v Kamniškem zborniku leta 1958, ki prinaša kar enajst variant zgodbe o ukleti malograjski grofični Veroniki s komentarjem in razlago tega mita. Članek je podprt s strokovno bibliografijo, je pregled dosedanjih objav in povezuje Veroniko z motivom svet noseče ribe Faronike. Pri našem delu je bil pomemben smerokaz za iskanje najbolj ustrezne objave o Veroniki.

Doslej pa se je najbolj zavzeto in predvsem znanstveno lotil raziskovanja in zbiranja ljudskega pripovedniš-

tva dr. Tone Cevc. Na začetku svojega znanstvenega delovanja je raziskoval, zbiral, posnel in zapisal precejšnje število ljudskih povedk in pravljic. Njegovo delo je bilo za nas najbolj trdna in strokovna opora pri sestavljanju kamniške ljudske antologije. Prav zato smo ga prosili za sodelovanje pri nastajanju knjige.

Leta 1972 je objavil znano monografijo o Veliki planini, kjer med drugimi značilnostmi življenja, dela in izročila velikoplaninskih pastirjev prinaša tudi povedke in pravljice, ki so krožile med njimi. Ti zapisi so bili bogat vir pri nastajanju naše knjige. Kar nekaj besedil smo prevzeli od dr. Cevca. Prav tako smo se opirali na njegove članke in iz njih prevzeli nekaj razlagalnih in bajeslovnih besedil, kot npr. Kamniška ali Slevška roža (Cevc 1973), Kamniti lovec (prav tam), Farjev plaz pod Mokrico (Cevc 1973 a), O belih deklicah, Sveti Anton ukrade ogenj v peklu, O babah coprnica (Cevc 1993). Cevc je zagotovo najbolj zaslužen za ohranjanje in znanstveno obdelavo kamniškega ljudskega pripovednega izročila. Njegovi zapisi so transkripcija pristnega, govornega jezika, tako da ob branju pred nami zaživi pripovedovalec z vsemi značilnostmi narečnega in govornega jezika.

Zanimiv pa je tudi članek dr. Marije Makarovič z naslovom Franc Bergant, »Jefar«, in njegove pravljice: gradivo za proučevanje slovske folklorne (Makarovič 1995). Članek predstavlja pravega ljudskega pripovedovalca in zapise njegovih pravljic, ki so označene z mednarodnim kazalom pravljicnih tipov. Jefarjev oče je predstavljen kot izvrsten pravljicar, ki je živel razgibano življenje in je imel veselje »te stvari skupaj spravljat in premišljevat, ker sem imel velikokrat čas in sem si jih zapomnil.« (Makarovič 1995, str. 408) Ker pa smo za našo antologijo zbirali predvsem krajevno obarvane pripovedi, nobene od teh pravljic nismo uvrstili v našo knjigo.

Na koncu je treba omeniti še terenske zapise. Kar nekaj jih je namreč takšnih, ki še niso bili nikjer omenjeni. Z njimi nam je pomagal prof. Vlado Motnikar (Kamniško jezero, pripovedovala Ana Sitar), ki ima zbranih kar nekaj živih pripovedovanj. Poleg njega nam je pomagal študent Benjamin Bezek (Graščina na Veliki planini, pripovedovala Anica Žagar), od katerega smo prav tako prevzeli eno besedilo. Tudi sami smo odšli na teren. Na Okroglem smo pri Pavli Martinc, rojeni leta 1913, zdaj že pokojni, slišali in zapisali pripovedovanje o divjih možeh. V Tuhinju smo odkrili že omenjenega dobrega pripovedovalca Antona Zoreta, ki je s svojim izročilom v našo knjigo vnesel kar tri besedila: Zaklad nad Šmartnim, Coprnice plešejo in Divja jaga pod Kavranom. Hranimo še nekaj njegovih besedil. Posneli in zapisali smo še nekaj drugih pripovedovalcev in njihovi spomini ter povedke še čakajo na objavo. Ob tem je treba povedati še to, da je nekaj pripovedovalcev, katerih gradivo hranim v svojem arhivu, že pokojnih (Pavla Martinc, Alojz Jagodic, Ivana Drolc). To nas opozarja, da z raziskovanjem in zbiranjem gradiva ne gre odlašati.

4 Med tradicijo in prihodnostjo

Ob vstopu v virtualni računalniški svet se sprašujemo, kaj je lepše: listati po knjigi in jo občutiti kot skrivnosten svet, ki se nam bo vsak hip razkril, ali klikati in iskati povezave preko barvnih in grafično bogatih spletnih straneh? Pa če gremo še eno stopnjo nazaj: ali je boljše druženje s pastirji v velikoplaninskih bajtah in poslušati kleno govorico ter bajke o divjih možeh in ženah, ki so menda vse resnične? Poslušati Jernačevega ata iz Tuhinjske doline, ki pripoveduje svoje zgodbe in dogodivščine svojega starega očeta, ki je bil furman in je marsikaj doživel, celo divjo jago! Ali je lepše – ker smo zdaj individualisti – biti sam pred računalnikom in klikati namesto listati ali poslušati? Ker enega samega odgovora ni, je najbolje, da od vsakega sveta izberemo tisto, kar je dobro.

Zelo tradicionalne vsebine smo zaradi našega poslanstva širjenja bralne kulture in namena, da smo vključeni v lokalno okolje, ter predvsem želje, da ohranimo naše izročilo, izdali najprej v knjižni obliki, potem pa je sledil povsem nov projekt – sledila je elektronska in moderna oblika izdaje tradicionalnih vsebin.

4.1 Tradicionalna vsebina in tradicionalni medij

Tako je torej nastajala in se iz različnih virov oplajala naša knjiga Veronika z Malega gradu: ljudsko pripovedno izročilo s Kamniškega, ki smo jo izdali ob 50-letnici (leta 1999) naše knjižnice. S tem smo želeli promovirati našo knjižnico in ljudsko slovstvo. Z njo smo se trudile bibliotekarki Andreja Štorman in Breda Podbrežnik Vukmir ter knjižničarka Maja Šinkovec Rajh. Namenile smo se izdati knjigo z ljudskim izročilom, primerno za odrasle in otroke. To je bilo vodilo tudi pri izbiri besedil in jezikovni priredbi govornih in narečnih besedil. Za knjigo smo zbrali več kot 150 tekstov. Naslednja naloga je bila izbor gradiva. Pri tem smo upoštevali naslednja merila:

- Krajevni vidik: S tem smo želeli zadostiti zahtevi po lokalni obarvanosti in prepoznavnosti domačih krajev in njihovih posebnosti od Tuhinjske doline do Komende. S tega stališča smo upoštevali tudi avtorstvo in tako v zbirko uvrstili pravljice, ki niso krajevno obarvane, vendar so bile zapisane na našem področju.
- Pristnost pripovedi: Želeli smo se izogniti besedilom, ki so obnove ali celo obnove obnov pristnega pripovedovanja. Želeli smo ohraniti takšno besedilo, kakršno je zares živelo v ustni obliki.
- Vsebinska zgradba: Pripovedovanje je povezano tudi s pozabljanjem ali z vsebinskimi preskoki, zato smo našli ali pridobili tudi besedila, ki niso bila primerna za knjižno objavo. Izbrali smo takšna, ki imajo trdno notranjo zgradbo.
- Različne vrste: Pri izboru smo upoštevali vse vrste ljudskega pripovedništva (razlagalne bajke, pravljice, novelistične pripovedi).

Prav vrste ljudskega slovstva so nam služile kot ključ za vsebinsko urejanje zbranih besedil. Tako smo torej vsa besedila razporedili v naslednje sklope:

- razlagalne: razlagajo nastanek naravnih pojavov ali krajevnih posebnosti;

- bajeslovne: v teh nastopajo različna bajeslovna bitja; v kamniškem koncu so to hudobni duh, zeleni mož, bergmandelc, Lah, ki išče zlato, lintvern (zmaj), divja jaga, gams, ajdi (Cevc 1999), pa tudi divji možje, bele deklice, torca, babe coprnice, ki jih najdemo v naših izbranih besedilih;
- šaljiva ali novelistična besedila
- in na koncu pravljice.

Zahtevno delo je bilo jezikovno oblikovanje besedil, saj smo narečni jezik prenašali v knjižnega. Narodopisje se zavzema za nepotvorjeno jezikovno podobo, vendar bi bilo narečje težavno zaradi razumevanja in tudi zaradi zapisovanja, ki bi prav tako otežilo branje. Da bi ohranili vsaj nekaj značilnosti narečnega in govorjenega jezika, smo v besedilih pustili narečne, starinske in druge manj znane besede, ki smo jih razložili v slovarčku. Tudi na skladenjski ravni smo ohranili nekaj značilnosti govorjenega jezika, vendar je bila merilo razumljivost.

K delu smo povabili tudi nekatere strokovnjake, da bi bila knjiga ustrezna tako z literarnega kot narodopisnega in jezikoslovnega vidika. Etnolog dr. Tone Cevc nam je pomagal z nasveti, prispeval pa je tudi opombe in komentarje, s čimer smo presegli nivo poljudnosti in knjigo naredili zanimivo tudi odraslim in strokovni javnosti. Za priznanega slovenskega ilustratorja Kostjo Gatnika pa smo se odločili tudi zato, da bi vsaj v likovni govorici presegli izrazito lokalno obarvanost. Slovarski del nam je pomagala oblikovati prof. Marjeta Humar, jezikovno pa jo je pregledala mag. Helena Majcenovič. Knjigo je oblikoval arhitekt Marjan Kocjan.

4.2 Elektronsko okolje in tradicionalna vsebina

Zaradi pozitivnega odziva smo se odločili za soočenje z naslednjim izzivom. Knjigo s tradicionalno vsebino smo prenesli na nov medij – preoblikovali smo jo v on-line knjigo, dostopno na internetu. Tako smo stari ruralni svet, narečni jezik in pripovedovanje prenesli v računalniško, urbano okolje, kjer prevladujejo zapisane informacije. V takšen svet, kjer je pripovedovanje in druženje ob skupnih kmečkih opravilih ali s Krjavljem v Obrščakovi gostilni nadomestilo sedenje za računalniškim ekranom. Naš cilj je bil ohranjanje ljudskega izročila in tudi narodne identitete ter posodobljanje zato, da bi bile predstavljene vsebine sprejemljive tudi za nove generacije.

Knjigo Veronika z Malega gradu ponujamo na mediju, ki omogoča tudi dopolnjevanje in nadgrajevanje, delno ohranjanje atributov papirnate knjige, hkrati pa ji lahko ločeno dodamo še spletno dogodivščino z igricami in poučnimi nalogami, ki nas sproti pripeljejo tudi do zgodb. Na ta način spodbujamo ohranjanje tradicionalnih vsebin tudi na sodobnem mediju. Poleg posameznikov, ki bodo našo interaktivno knjigo »prebrali« za zabavo in v prostem času, vidimo možnost tudi za vključitev v izobraževalne dejavnosti šol in vrtcev. Zanimiva je raziskava, ki je primerjala razumevanje branja tiskanih in elektronskih tekstov. Devetletni učenci so prebrali knjigo na CD-ROM-u in v tiskani obliki, šlo je torej za isto vsebino. Pri razumevanju prebranega raziskovalci razlik niso zaznali, zato pa je bila skupina, ki je prebrala knjigo v obliki CD-ROM-a, v prednosti, ko so morali še enkrat povedati vsebino prebranega. Sled-

nja skupina si je namreč zapomnila več vsebine. To nakazuje, da je bolj učinkovito učenje in branje CD-ROM-a. Otroci so v interakciji z besedilom zaradi ilustracij, animacij in dodatnih možnosti tega medija. Druga eksperimentalna skupina so bili učenci, ki so brali različne tekste na CD-ROM-u in v tiskani obliki. Učenci, ki so brali CD-ROM, so se vračali k vsebini, raziskovali ilustracije, povezave in še enkrat prebrali besedilo. Učenci, ki so brali tiskano besedilo, se k branju niso vračali. Torej je novi medij z grafičnimi in zvočnimi učinki izrazito vplival na razumevanje in podoživljanje besedila (Matthew 1997).

4.3 Struktura interaktivne knjige

V tem poglavju predstavljamo način, kako smo strukturirali klasično vsebino v spletno dogodivščino, ki nam omogoča dopolnjevanje in nadgrajevanje, postopoma pa bomo vključevali še dodatne aplikacije, zanimivosti in akcije. Možnosti so neomejene.

Ko omenjamo »neomejene« možnosti interneta, imamo v mislih več med seboj sicer povezanih in prepletenih vsebinskih sklopov, ki pa so strukturno (in zato časovno in nenazadnje tudi finančno) postavljeni neodvisno eden od drugega in se med seboj le dopolnjujejo. Tako lahko z dobro postavljeno začetno strukturo tudi s sorazmerno manj obsežnim začetkom (omejeno število pravljič, iger in dodatnih možnosti) v določenem času internetno predstavitev razširimo. Z osnovne strani je možna povezava na tri samostojne vsebinske sklope: v interaktivno knjigo, v svet pravljič in v sklop, kaj je novega, ki je namenjen stikom z uporabniki.

- Prvi samostojni sklop je 28 pravljič, v katere aktivno ne posegamo.
- Drugi samostojni sklop so spletne dogodivščine, ki so zasnovane centralno, s svojo vstopno stranjo, kjer se pojavi orientacijski zemljevid, ki smo ga poimenovali kot svet pravljič. Sem sodijo tudi interaktivne igre z animacijami in zvočnimi efekti, vsebina pa ni le zabavna, pač pa tudi poučna.
- Tretji sklop je namenjen komunikaciji z obiskovalci strani. Sodelujoči lahko s spletnih strani prijatelju pošlje elektronsko razglednico in ga tako povabi k sodelovanju, lahko vpiše svoje mnenje v »knjigo« vtisov, ogleda si lahko galerijo ilustracij itd. Ta stran je namenjena tudi likovnim in literarnim natečajem v povezavi z interaktivno Veroniko.

Ti trije sklopi so vsebinsko strukturirani takole:

- Vstopna stran je klasična, z izbranimi meniji, in omogoča seznanjanje z vsebino in kratko predstavitev interaktivne knjige, kjer so nakazani posamezni sklopi oz. povezave z različnimi vsebinami. S te strani se lahko povežemo z zemljevidom, z besedili (prelistajmo knjigo), igricami in s stranjo, ki je namenjena stikom z uporabniki.
- Zemljevid je prva grafična hiperaktivna stran v interaktivni knjigi. Poimenovali smo ga kot Svet pravljič. Z griči, rekami in gorskim ozadjem z značilno obliko Kamniškega sedla zemljevid nakazuje kamniško pokrajino. S simbolnimi grafičnimi elementi smo besedila umestili na območja, kjer so nastala. Ta svet pravljič nam omogoča, da se orientiramo po prostoru, po katerem se premikamo. Na njem so razvršče-

ne aktivne točke, ki nas popeljejo v posamezno dogodivščino (igrice, kviz, nalogo itd.), ki je običajno povezana z zgodbo in nas z njo (v prvi sklop) tudi poveže. Ta del je namenjen animaciji in aktivni vključitvi obiskovalcev, ki tako postanejo »raziskovalci« oz. »igralci« in niso več le statični element. Nekateri grafični elementi so skriti in jih je potrebno najti, drugi so animacije, drugje spet je vključen še zvočni efekt. Želeli smo kamniško pravljico pokrajino predstaviti večplastno, skrivnostno in tudi tako, da bi bralce vedno znova spodbudili k ponovnemu prelistavanju elektronske knjige. V tem delu najdemo tudi interaktivne igre, ki niso le zabavne, pač pa tudi poučne.

- Knjiga obsega sklop strani s teksti vseh 28 pravljic in povedk, spremno besedo, opombami in komentarji, s slovarjem starinskih in narečnih izrazov. Besedila so dostopna preko seznama, pojavijo se vsako zase in jih je mogoče ločeno prebirati (podobno kot v knjigi); v tem delu ni dodanih animacij, strani so postavljene kot sicer vse internetne strani v html-kodi. Aktivne so povezave v slovarček (preko izpisanih besed) in komentarje (preko vprašaja nad besedilom). Pravljice so opremljene tudi z ilustracijami iz knjige.
- Igrice in naloge so namenjene aktivni vključitvi uporabnika. Glavni namen igrice je približati uporabnikom ljudsko izročilo in njegove posebnosti na poučen in hkrati zabaven način v obliki spletne dogodivščine. Trenutna igrice se navezuje na pravljico Farjev plaz. Pomembno je poznavanje vsebine zgodbe: ta govori o pastirčku, ki je opazil, da imajo gamsi zlate parkeljce. Ko jim je sledil, je ugotovil, da zato, ker hodijo čez zlato, ki je ležalo na nekem plazu. To odkritje je vzbudilo pohlep, ki povzroči pastirčkovo smrt. V igri se odločimo lahko tudi za to možnost, da s plazu ne pobiramo zlata, poanta je torej v tem, da ne smemo biti pohlepni, zlasti ne v odnosu do narave. Torej nas ta animirani del spodbuja k poglobljenemu branju in interpretiranju besedila. Tudi naloge širijo klasično branje k poglobljenemu spoznavanju. Takšna je npr. besedna igra, kjer moramo pravilno povezovati knjižne in narečne ali zastarele izraze in je podkrepljena z zanimivimi animacijami in zvočnimi efekti. Pripravljamo igrice na temo pravljice o Dvanajstih bratih in sestrah ter slikopise za spodbujanje opismenjanja.
- Stiki z bralci je poseben sklop interaktivne knjige, namenjen natečajem, knjigi vtisov, otroškim ilustracijam in objavljanju literarnih prispevkov.
- Povezave omogočajo, da uporabniki sami izberejo svojo pot skozi spletno dogodivščino, tako da se aktivno vključijo v dogajanje, ki jim ga omogoča interaktivna shema. Različnih poti je toliko, da je pri vsakem ponovnem obisku strani možno najti nov izziv.

Interaktivno knjigo www.kamniskaveronika.net smo še dopolnili z besedili, ki jih v klasični izdaji ni, in s tem izrabili prednost elektronskih knjig – namreč sprotno dopolnjevanje in dodajanje besedil ter povezav. Dodali smo nove povezave s povedko Sveti Anton ukrade ogenj v peklju in Škratje v Kamniških planinah, da bi otroke spodbudili k raziskovanju klasičnega knjižnega bogastva v knjižnicah doma in v šolah. Ta novi sklop besedil smo oblikovali tudi kot pomoč pri bibliopedagoških urah v knjižnicah, za informacijsko opismenje-

vanje in za pomoč pri pouku in izbirnih vsebinah v osnovnih šolah.

Vse računalniško delo in preoblikovanje klasične knjige je opravilo podjetje Hal Interactiv z arhitektko Nadjo Kos.

5 Odmevi

Najprej smo morali okusiti resničnost starega reka: »Nihče ni prerok v domačem kraju.« Predstavile pa smo se slovenski javnosti in doživele pozitivne odmeve. Od predstavitve na strokovnem posvetovanju Zveze bibliotekarskih društev Slovenije leta 2000 (Podbrežnik Vukmir, B.; Šinkovec Rajh, M.; Štorman, A.; 2000) v Mariboru in objave članka v zborniku razprav smo sodelovale z razpravami in članki v različnih revijah in časnikih (Podbrežnik Vukmir, B.; Šinkovec Rajh, M.; Štorman, A.; 2000a; Podbrežnik, B., 2001, Podbrežnik, B. 2001a). Med drugim smo se predstavile z našim delom tudi na Mednarodni izobraževalni računalniški konferenci v Piranu in v zborniku s te konference (Podbrežnik Vukmir, B.; Šinkovec Rajh, M.; Štorman, A., 2002). Sodelovali smo pri e-scholi in z literarnimi ter likovnimi natečaji k sodelovanju in branju kamniškega ljudskega izročila spodbudili šolarje iz vse Slovenije, nekaj prijavljenih je bilo celo iz Kamnika. Za sodelovanje z mednarodnim projektom e-schola skrbi prof. Andreja Štorman. Leta 2002 je sodelovalo 144 otrok iz vse Slovenije, leta 2003 pa 172. Risali in pisali so na temo internetne Veronike. Dobrodošle in sveže ideje ima vedno knjižničarka Maja Šinkovec Rajh. Jeseni 2002 smo se s stojnico in predavanjem predstavile na sejmu InterInfos v Ljubljani, ki je namenjen uvajanju računalniške informacijske tehnologije v pouk in šole. Istega leta smo objavili članek o možnosti vključevanja naše interaktivne knjige v izobraževalne vsebine osnovne šole v priročniku Učenje in poučevanje s knjižnico v osnovni šoli (2002). Našo knjigo imajo kamniške osnovne šole vključeno v sezname za obvezno domače branje in na sezname bralne značke. In na koncu še pomemben podatek – knjiga je izšla v nakladi 1000 izvodov, vsa naklada pa je že pošla! Interaktivno elektronsko knjigo bomo dopolnjevali vsebinsko in drugače. S tem širimo informacijsko pismenost, spodbujamo rabo sodobne računalniške informacijske tehnologije in iz pozabe rešujemo pristno, kamniško ljudsko izročilo. Združujemo tradicionalnost in sodobnost. Naše internetne strani so lahko primeren pripomoček za učitelje, za Kamničane pa za širjenje vedenja o domačem kraju in zavest o nekdanji ustvarjalnosti naših prednikov.

Veronika of Mali Grad: Kamnik's narrative tradition in written and electronic form

Summary

The article discusses the origins of the book *Veronika z Malega gradu*: ljudsko pripovedno izročilo s Kamniškega (Veronika of Mali Grad: the Kamnik folk tradition). The inspiration behind the book and its sources are described. The material for the book was collected and edited by Breda Podbrežnik Vukmir, Maja Šinkovec Rajh and Andreja Štorman. The formal reason for publishing the book was the 50th anniversary of the library, but there were other reasons such as deepening our knowledge of the Kamnik folk tradition, promoting the library and responding to the readers' requests, which identified the authors in the local community.

As there was an excellent response to the book met, it was decided to publish it in an electronic format. This article also presents the main features and advantages of electronic books and compares them to traditional printed books. The interactive electronic book www.kamniskaveronika.net is described in detail.

The project attracted the attention of the Slovene public at large, and the opportunity was used to offer the project as educational material to teachers and librarians. The electronic book is continually being updated. The book is also part of the international »e-schola« project. The project was successful, and an interesting attempt to connect Slovenian folklore and Kamnik history to the present day.

Literatura in viri

1. ANDERSON - INMAN, Lynne; HORNEY, Mark, 1997: Electronic books for secondary students. *Journal for Adolescent & Adult Literacy*, 40, št. 6, 486-494. Pridobljeno s svetovnega spleta: <http://search.epnet.com/disect.asp?an=9703134170&db=aph> (2. 1. 2004).
2. BRENK, Kristina, 1985: *Slovenske ljudske pripovedi*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 3. natis. Zlata ptica: zbirka pravljic in pripovedk.
3. BRENK, Kristina, 2001: *Babica pripoveduje: slovenske ljudske pripovedi*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 9. natis.
4. BENKOVIČ, Josip, 1887: Mali grad. Vrtec, št. 14, 186-187.
5. BOLHAR, Alojzij, 2000: *Slovenske narodne pravljice*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 12. natis.
6. BOLHAR, Alojzij, 1990: *Peklenski boter in druge slovenske pravljice*. Celovec: Mohorjeva založba, 2. izdaja.
7. CEVC, Emilijan, 1958: Veronika z Malega gradu. V: *Kamniški zbornik*, 4, Kamnik, str. 111-145.
8. CEVC, Tone, 1993: *Velika planina: življenje, delo in izročilo pastirjev*. Ljubljana: DZS, 3. dopolnjena izdaja.
9. CEVC, Tone, 1973: Nekaj povedk iz Grintovcev. *Planinski vestnik*, št. 9, str. 444-445.
10. CEVC, Tone, 1973 a: Pripovedno izročilo o gamskih z zlatimi parkeljci iz Kamniških Alp. *Traditones*, št. 3, str. 79-96.
11. CEVC, Tone, 1974: Okamneta živa bitja v slovenskem ljudskem izročilu. *Traditones*, št. 3, str. 81-112.
12. CEVC, Tone, 1999: Pripovedno izročilo iz kamniškega kota. *Traditones*, št. 1, str. 89-100.

13. HALMAN, T. S., 1995: *From Babylon to Librespace. 61st IFLA General Conference - Conference proceedings* - August 20-25, 1995. Pridobljeno s svetovnega spleta: www.ifla.org/IV/ifla61/61-hat.html (1. 8. 2000).
14. KELEMINA, Jakob, 1930: *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*. Celje: Družba sv. Mohorja.
15. KOVAČ, Miha, 1999: *Skrivno življenje knjig: protislovja knjižnega založništva v Sloveniji v 20. stoletju*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
16. KREK, Bogomil, 1885: *Slovenske narodne pravljice in pripovedke*. Ljubljana.
17. KRIŽNIK, Gašper, 1874: *Slovenske pripovedke iz Motnika*. Celovec (pod psevdonimom Podšavniški).
18. KROPEJ, Monika, 1995: *Pravljica in stvarnost: odsev stvarnosti v slovenskih ljudskih pravljicah in povedkah ob primerih iz Štrelkveje zapuščine*. Ljubljana: ZRC SAZU.
19. LOČNIŠKAR - FIDLER, Mateja, 2003: Elektronska knjiga. *Šolska knjižnica* 13(2), 51-56.
20. MAKAROVIC, Marija, 1995: Franc Bergant, »Jefar«, in njegove pravljice (gradivo za proučevanje slovstvene folklore). *Traditones*, št. 24, str. 407-419.
21. Manifest o splošnih knjižnicah. Paris: UNESCO, 1994. *Knjižničarske novice*, 5(1995)3, priloga.
22. MATIČETOV, Milko, 1956: Ljudska proza. V: *Zgodovina slovenskega slovstva*. Ljubljana: Slovenska matica, str. 119-138.
23. MATTHEW, Kathryn, 1997: A Comparison of the Influence of Interactive CD-ROM Storybooks on Reading Comprehension. *Journal of Research on Computing in Education* 29(3), 263-274.
24. MEJAČ, Andrej, 1890: Narodno blago iz komendske okolice. *Ljubljanski zvon*, št. 6, str. 357-358.
25. MUNDA, Jože, 1983: *Knjiga*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
26. NEDELJKO, Fran, 1889: *Pravljice in pripovedke za mladino*. Ljubljana: Janez Giontini.
27. PEČKO MLEKUŠ, H., 2001: Tiskani učbenik - kaj je že to? *Knjižnica* 45(4), str. 24-38.
28. PODBREŽNIK VUKMIR, Breda, 2001: Med knjigo, internetom in knjižničnimi storitvami: kamniška knjižnica z interaktivno knjigo na internetu: www.kamniskaveronika.net. *Revija o knjigi*, 2(4), str. 40-41.
29. PODBREŽNIK VUKMIR, Breda, 2001 a: Ljudsko izročilo v obliki spletne dogodivščine: Veronika z Malega gradu - interaktivna knjiga - www.kamniskaveronika.net. *Delo*, 43(134), IV(Književni listi), (13. jun. 2001).
30. PODBREŽNIK VUKMIR, Breda, ŠINKOVEC RAJH, M., ŠTORMAN, A., 1999: *Veronika z Malega gradu: ljudsko pripovedno izročilo s Kamniškega*. Kamnik: Matična knjižnica.
31. PODBREŽNIK VUKMIR, Breda, ŠINKOVEC RAJH, M., ŠTORMAN, A., 2000: S tradicijo v prihodnost: Veronika z Malega gradu - ljudsko izročilo na poti od tradicije do interneta. V: *Tradicionalni mediji v sodobni informacijski družbi. Strokovno posvetovanje Zveze bibliotekarskih društev Slovenije, Maribor, 11.-13.2000*. Maribor: ZBDS, str. 179-194.
32. PODBREŽNIK VUKMIR, Breda, ŠINKOVEC RAJH, M., ŠTORMAN, A., 2000 a: Veronika z Malega gradu - ljudsko pripovedno izročilo s Kamniškega: knjižnica lahko branje ponudi tudi v svoji knjigi. *Šolska knjižnica*, 10(1), str. 56-60.
33. PODBREŽNIK VUKMIR, Breda, ŠINKOVEC RAJH, M., ŠTORMAN, A., 2002: Veronika z Malega gradu - ljudsko izročilo na poti tradicije do interneta. V: *Mednarodna izobraževalna računalniška konferenca MIRK 2002*: 16. maj-18. maj 2002, OŠ Cirila Kosmača Piran, Ljubljana, str. 100-102.
34. *Slovenske ljudske pravljice*, 1999. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2. ponatis.
35. *Slovenske pravljice*, 2002. Ljubljana: Nova revija.

36. STANONIK, Marija, 1998: Folkloristični portret Gašperja Križnika. V: *Kamniški zbornik* 14, Kamnik: Občina Kamnik, str. 141–146.
37. STELÈ, France, 1937: Izročilo Tomaža Steleta: narodno blago iz Tunjic. *Etnolog*, št. 10/11, str. [329]–343.
38. STIASNY, Ljudevit, 1894: *Kamnik: zemljepisno-zgodovinski opis*. Ljubljana: Stiasny.
39. ŠMITEK, Zmago, 1998: *Kristalna gora*. Ljubljana: Forma 7.
40. *Učenje in poučevanje s knjižnico v osnovni šoli*, 2002. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo.
41. URANKAR, Pavle, 1940: *Zgodovina trga Motnika*. Ljubljana: [samozal.] P. Urankar.
42. Zakon o knjižničarstvu, 2002. Uradni list Republike Slovenije, 87.
43. Svetovni splet – viri za elektronske knjige:
 - <http://dotlit.com/>
 - <http://www.bartleby.com/>
 - <http://www.cdlib.org/>
 - <http://www.esmeralda.com/>
 - <http://www.gutenberg.net/index.shtml>
44. Slovenski splet – viri za elektronske knjige:
 - <http://www.drobtinice.com/>
 - <http://www.ijs.si/lit/leposl.html>
45. Podatki o bralnikih, čitalnikih in programski opremi za branje e-knjig:
 - <http://www.e-books.org/products.htm>

Fran Albreht in Grimmove pravljice

Ob petdesetletnici izida prve izdaje in
štiridesetletnici prevajalčeve smrti

1 Fran Albreht kot prevajalec Grimmovih pravljic

Pisatelji za otroke in posledično tudi prevajalci za otroke so bili v preteklosti podcenjevani. Mladinska književnost je bila dolga leta manjvredna, drugorazredna v primerjavi s tako imenovanimi klasičnimi književnimi zvrstmi. Šele v zadnjem času postaja enakovredna literaturi za odrasle. V tem dejstvu lahko iščemo odgovor na vprašanje, zakaj Fran Albreht v nobenem orisu zgodovine slovenskega slovstva niti z besedico ni omenjen kot prevajalec Grimmovih pravljic, čeprav so v njegovem prevodu izhajale v izjemnih nakladah in se po skoraj pol stoletja od prvega natisa izbora še vedno pojavljajo v tisku.

Marjana Kobe v svojem članku v prvi reviji *Otrok* in knjiga pravi, da ima ves slovenski kulturni prostor v zavesti kot pravljice bratov Grimm tiste pravljice, *kakor nam jih je v – originalu zvestem in vseh pogledih neoporečnem – prevodu posredoval Fran Albreht*. V opombi dodaja še: *Vse uredniško osveščeno in strokovno urejane slovenske slikanice vseskozi uporabljajo Albrehtove prevode, kadar na novo, v novi likovni opremi izhajajo posamezne pravljice bratov Grimm*. (Kobe 1972, 54)

Nedvomno vsak prevod v desetletjih nekoliko zastari. Zaradi sodobnejše rabe jezika so zlasti nujni in upravičeni jezikovni popravki in popravki slogovnih postopkov. Vendar to ne zmanjšuje vrednosti nekoč dobro opravljenega prevajalskega dela.

Kaj je Fran Albreht menil o prevajanju? V članku z naslovom *Nekaj opomb o prevajalcih in prevajanju* (Albreht 1961, 251–259) najprej govori o osebnosti prevajalca, ki mora *pretipati sleherno vlakno in živec v organizmu avtorjeve stvaritve, vsako gubico, vsak madež na njeni koži*. Podoživljati in poustvarjati mora tujo literarno umetnino v svoji materinščini, torej mora prodirati tudi v jedro in bistvo lastnega jezika. Ob tem nenehno odkriva in osvaja nova duhovna in izrazna območja. Zato je pravo prevajanje dejanje na las podobno umetniškemu ustvarjanju. Prevajanje je prava pustolovščina: *Broditi po praغوzdu tujih misli, po gošči tujega izraza, podob in slik, šeg in navad, obrazov in lic. Dajati tem mislim, podobam, izrazom in obrazom poljudni domači kroj, kakor da so se porajali, dogajali in bivali na tej krpici slovenske zemlje. /.../ Vsak jezik ima tako rekoč svojo dušo, v katero se izlivajo vse svojstvenosti in posebnosti tistega jezika*. Prevajalec – umetniški tolmač, kot ga imenuje Albreht – ima opraviti z dvema jezikoma, dvema dušama. Kot medij zajema iz ene duše in prelija v drugo, *iščoč smislu smisel, vonju vonj, barvi barvo in zvoku zvok*.

Albreht deli dobre prevajalce v dve skupini: v spretno prevajalce in umetniške prevajalce. Spretni prevajalci so virtuozni poznavalci jezikov, občutljivi za točnost izraza. Umetniški prevajalci pa so še nekaj več, zajamejo tudi notranji čar umetnine, njeno svojstvenost, življenjsko čarobnost, vzdusje. Tuji genij spregovori v takem prevodu kot v svoji materinščini, izviren in prevod sta enakovredna.

Prevajalec opravi prevod zaradi lastne notranje potrebe ali v zavesti svoje kulturne dolžnosti. Lahko ga opravi tudi po naročilu. Dober prevajalec praviloma prevaja predvsem dela, ki so mu notranje blizu. Njegova prva naloga je, da oceni svoj odnos do literarne stvaritve in razmisli o njeni umetniški vrednosti. Druga naloga je, da s kulturnega, pa tudi z ekonomskega vidika presodi, če je delo potrebno za območje domačega kulturnega trga. Albreht poziva, *naj skrbimo za potrebe časa in presajamo zdrava, klena, rasti zmožna semena!*

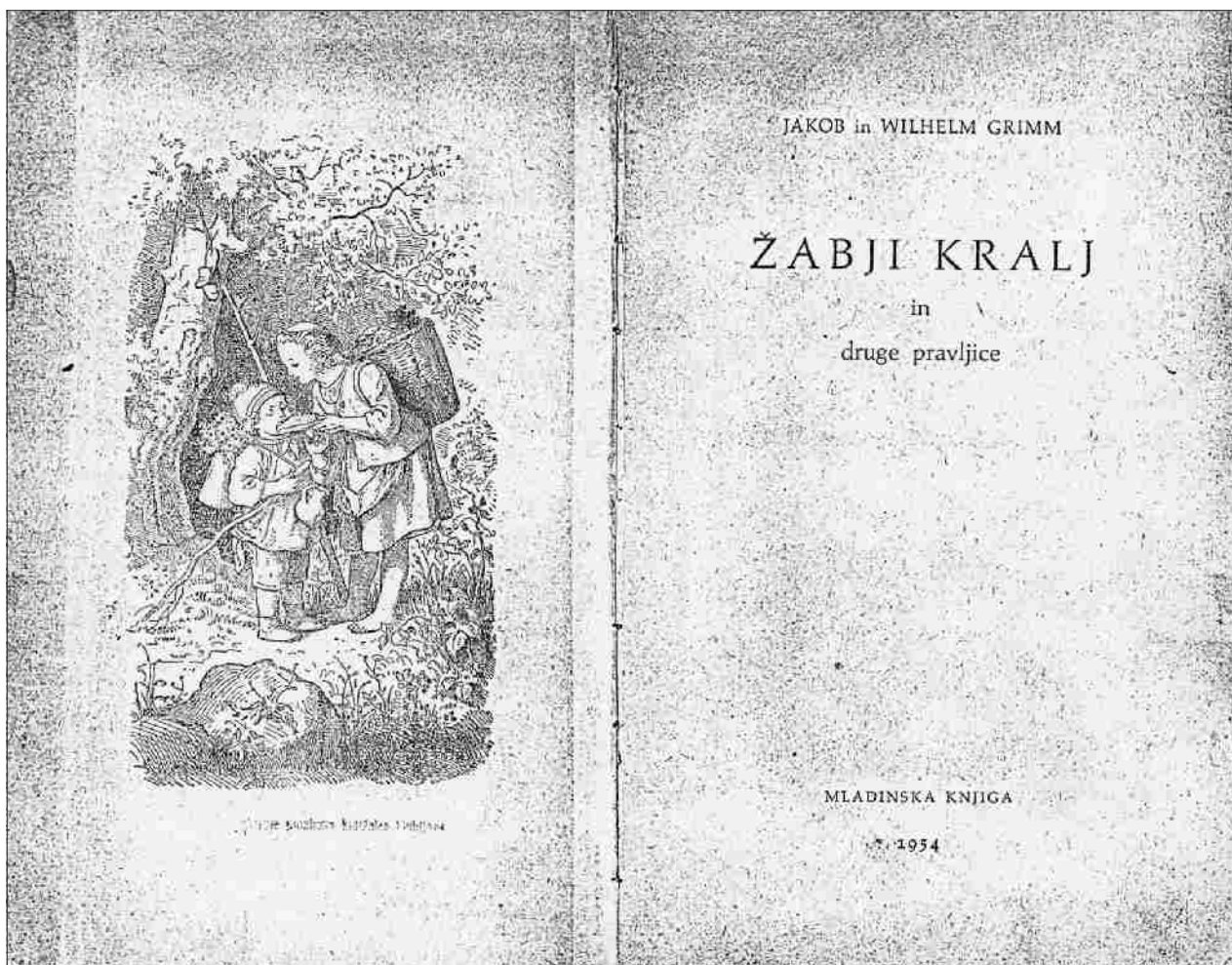
Lahko v teh besedah iščemo Albrehtov navdih za prevajanje pravljic? Uredništvo Mladinske knjige ga je res prosilo za prevod Grimmovih pravljic, vendar bi lahko iz vsega zgoraj navedenega sklepali, da se je prevajanja lotil tudi zato, ker so mu bile pravljice notranje blizu, ker se je lahko v prevajanju, kot pojasnjuje v članku, vsaj do neke mere izpovedal in ker je v pravljicah odkril določeno lepoto in umetniško vrednost. Saj sam pravi v spremni besedi k izboru Grimmovih pravljic, ki so izšle leta 1954 (Grimm 1954, 270–271):

»Pravljica – prastara, prvobitna zvrst ljudskega bajanja in pesništva! V stoletjih in stoletjih nakopičena ljudska modrost, preprosta življenjska skušnja, življenje, ki ga živo snujoča domišljija gnete in preobrača po svojem miku in svojih željah, v katerem oživlja mrtve predmete in naravo, bogati siromaštvo, nagraja dobro, preprosto srce in zvesto ljubezen, se posmehuje in kaznuje neumnost, lakomnost in požrešnost, a slavi zvijačnost in prebrisanost, preprosto iznajdljivost in bistroumnost, tudi če se včasih odeva v navidezno áboto. Široka življenjska vedrina veje iz prave pravljice. Veselost in radodarnost sta vir sreče v življenju, čemernost in nevoščljivost vir nesreče in pogube za človeka. Resnica in dobrotà v pravljичnem svetu vedno zmagujeta! Krut pa je včasih pravljичni svet, kakor so pogosto okrutna in nečloveška dejanja ljudi; trikrat kruta je zategadelj kazen za taka dejanja, a le zato, da tem čisteje zmagujejo in triumfirajo resnica in nedolžnost, pravica, dobrotà in preprostost. ...

Pričujoči slovenski izbor je vzeta iz bogate zakladnice ljudskih pravljic, ki sta jo darovala nemški mladini nemška učenjaka Jakob in Wilhelm Grimm. S tenkočutnim pesniškim poslušom sta prisluhnila in zapisovala baje svojega ljudstva, njegovo domišljijo, miselnost in izraznost. Izbor skuša zajeti vse znane mojstrske pravljice, a je upošteval predvsem take, ki imajo zdravo, realistično življenjsko osnovo, izločil pa v prvi vrsti tiste, ki so bodisi preveč skonstruirane ali pa imajo kake nezdrave primesi, kot so vsiljivo, osladno po-božnjakarstvo in podobno.

Prevajalec upa in želi, da bi pričujoči izbor pravljic, tako značilnih za naš srednjeevropski duhovni svet, našel do srca slovenskih otrok podobno pot, kakor so jo našle te pravljice do mladine skoraj vsega sveta!«

GRIMM, J. in W., 1954: *Žabji kralj in druge pravljice*. Mladinska knjiga, Ljubljana. Naslovna stran knjige.

Kristina Brenkova, pisateljica, prevajalka in dolgoletna urednica otroškega leposlovja pri založbi Mladinska knjiga, je zelo cenila prevajalsko delo Frana Albrehta, kar je razvidno tudi iz spremne besede k mali izdaji Grimmovih pravljic, ki je izšla štiri leta po prvem prevodu. Brenkova piše: *Njegov mojstrski prevod odlikujejo preprostost, klenost in sočnost izraza.* (Grimm 1958, 253)

V Albrehtovi rokopisni zapuščini je ohranjeno tudi voščilo, ki ga je Brenkova poslala pisatelju 17. novembra 1954, z naslednjim besedilom: *Spoštovani, dragi mojster, dovolite, da se tudi midva pridruživa z iskrenimi voščili k vašemu prazniku. Vdana Kristina in France Brenk.*

Brenkova je bila svoje spomine na pisatelja in prevajalca pripravljena deliti z menoj v nekaj telefonskih pogovorih konec leta 2002 in v začetku 2003. Povedala je, da je v imenu uredniškega sveta prosila Albrehta, če bi lahko za založbo prevedel nekaj Grimmovih pravljic. Šlo je za prošnjo, ne za naročilo, kot je večkrat odločno poudarila Brenkova. Po njenih besedah je Albreht prošnjo z veseljem sprejel in celo takoj določil datum, do katerega naj bi prinesel prevod. Prevod je oddal lepo natipkan; pri tipkanju mu je pomagala žena Vera. Zakaj so se pri Mladinski knjigi odločili prav za Albrehta? Brenkova je dejala, da so ga zaprosili zato, ker je odlično prevajal in ker je pisal dobro prozo ter dobre pesmi: bil je torej ne le pisatelj, marveč tudi pesnik. Odlično je obvladal nemščino, prav tako je sijajno obvladal slovenščino. Znal je najti pravo slovensko be-

sedo in dodati tudi kakšno svojo, če je bilo potrebno. Prošnja Albrehtu je bila tako prošnja nadarjenemu človeku, resnično nadarjenemu umetniku.

Grimmove pravljice sodijo v svetovni književnosti med najbolj znane, največkrat natisnjene in največkrat prevajane knjige za Svetim pismom. Prva knjiga zbirke nemških ljudskih pravljic je izšla leta 1812 z naslovom *Kinder- und Hausmärchen* (Otroške in hišne pravljice), leta 1814 je sledila druga in leta 1822 tretja knjiga. Pravljice sta zbirala in zapisala brata Jakob in Wilhelm Grimm. Do leta 1886 je samo v Nemčiji izšlo 21 tako imenovanih »velikih izdaj« ter 34 »malih izdaj« pravljic. Brata Grimm sta postavila osnovo klasični knjižni pravljici. Prav tako sta postavila temelje znanstvenemu preučevanju pravljic. S pravljicami sta se skoraj nepretrgoma ukvarjala pol stoletja. V zbrano gradivo sta temeljito posegala, nenehno sta ga dopolnjevala in izboljševala. V spremni besedi k mali izdaji Grimmovih pravljic (53 pravljic), ki jih je prevedla Polonca Kovač in so izšle leta 1999, navaja urednik Andrej Ilc kopico takih popravkov: izbirala sta samo umetniško navdihnjena, dobro pripovedovana besedila brez opolzlosti, blasfemij in družbene kritike, izločala tuje primesi, okraševala besedilo z različnimi dodatki, med drugim s premim govorom, črtala vse, kar bi lahko slabo vplivalo na otroke (npr. namigovanja na spolnost), in podobno. (Ilc 1999, 325–326) *»Izvirne elemente iz poganskih oziroma predkrščanskih obdobj ter fevdalizma /.../ sta predelala in priredila v skladu z moralo in vrednostnim*

sistemom vzpenjajočega se meščanstva, deloma pa tudi lastnimi predstavami in predsodki.« (Ilc 1999, 328) Pravljice je nemogoče relevantno obravnavati brez upoštevanja stvarnih (socialnozgodovinskih, kulturnozgodovinskih, socialnopolitičnih) razmer časa, v katerem so bile zapisane, pa tudi povsem osebnih nazorov in predsodkov samih zapisovalcev. (Ilc, spremna beseda k Bettelheim 1999, 431)

Grimmove pravljice so bile – čeprav ne vse – dostikrat prevedene v slovenščino. Že leta 1883 je J. Markič prevedel enajst pravljic. Leta 1932 je v prevodu Alojzija Bolharja izšlo štirideset pravljic, leta 1944 pa še pet dodatno prevedenih (skupno število 45). Ob Grimmovih pravljicah so se navdihovali številni slikarji, nastajale so igre za otroke, opere, baleti, filmi, lutkovne predstave, risani filmi, pravljice so snemali na audio- in videokasete. V dolgi vrsti umetnikov zavzema pomembno mesto tudi prevajalec Fran Albreht s prevodom šestinpetdesetih pravljic.

2 Pregled izdaj nekaterih Grimmovih pravljic v Albrehtovem prevodu

Pregled nam prinese kopico zanimivih podatkov o pogostosti izhajanja določenega naslova, o založbah, zbirkah in številu izdanih izvodov.

Rdeča kapica:

Šestnajstkrat samostojno: 1953 (MK, Knjižnica Čebelica 1; 10.000 izvodov), 1959 (MK, Knjižnica Čebelica 46, 22.000 izvodov), 1961 (Bratstvo-Jedinstvo), 1964 (MK, Knjižnica Zvezdica), 1966 (MK, Knjižnica Zvezdica), 1968 (MK, Knjižnica Čebelica 121, 25.000 izvodov), 1970 (MK, Velike slikanice, 10.900 izvodov), 1973 (MK, Velike slikanice, 8.000 izvodov), 1975 (MK, Zlata slikanica, 10.000 izvodov), 1976 (MK, Velike slikanice, 10.200 izvodov), 1979 (MK, Zlata slikanica), 1982 (MK, Najlepše Grimmove pravljice, 10.000 izvodov), 1987 (MK, Cicibanov vrtiljak), 1990 (MK, Cicibanov vrtiljak), 2000 (MK, faksimile Knjižnica Čebelica 1), 2002 (MK, Cicibanov vrtiljak, Velike slikanice) 1 x skupaj s pravljico Tri predice: 1969 (MK, Grimmove pravljice v desetih slikanicah 6, 10.000 izvodov) 1972 v zbirki: Najlepše pravljice, DZS, 6.200 izvodov

Sneguljčica:

Trinajstkrat samostojno: 1956 (MK, Knjižnica Čebelica 24, 3.000 izvodov), 1961 (Bratstvo-Jedinstvo), 1962 (MK, Knjižnica Čebelica 69, 18.000 izvodov), 1963 (MK, Knjižnica Zvezdica), 1966 (MK, Cicibanova knjižnica), 1966 (MK, Zbirka Zvezdica), 1969 (MK, Grimmove pravljice v desetih slikanicah 7, 10.000 izvodov), 1975 (MK, Zlata slikanica), 1976 (MK, Velike slikanice, 10.400 izvodov), 1979 (MK, Zlata slikanica), 1982 (MK, Najlepše Grimmove pravljice, 10.000 izvodov), 1987 (MK, Cicibanov vrtiljak), 2000 (MK, Cicibanov vrtiljak, Velike slikanice) 1972 v zbirki: Najlepše pravljice, DZS, 6.200 izvodov 2001 v zbirki: Veliki pravljicarji in njihove najlepše pravljice, MK

Pepelka:

Desetkrat samostojno: 1953 (MK, Cicibanova knjižnica, 10.000 izvodov), 1957 (MK, Knjižnica Čebelica 37,

Rdeča kapica. Mladinska knjiga, Ljubljana 1953 (Čebelica). Ilustrirala Marlenka Stupica.

16.000 izvodov), 1967 (MK, 5.730 izvodov), 1969 (MK, Grimmove pravljice v desetih slikanicah 4, 10.000 izvodov), 1971 (MK, Knjižnica Čebelica 141, 20.000 izvodov), 1975 (MK, Zlata slikanica, 10.000 izvodov), 1979 (MK, Zlata slikanica), 1979 (MK, Knjižnica Čebelica 141), 1982 (MK, Najlepše Grimmove pravljice, 10.000 izvodov), 1988 (MK, Cicibanov vrtiljak, naklada 13.500 izvodov)

Trnuljčica:

Devetkrat samostojno: 1954 (MK, Knjižnica Čebelica 6, 14.000 izvodov), 1963 (MK Knjižnica Čebelica 81), 1969 (MK, Knjižnica Čebelica 133), 1970 (MK, Knjižnica Čebelica 133, 20.950 izvodov), 1973 (MK, Velike slikanice, 1.035 izvodov), 1975 (prevajalec ni naveden; sicer Albrehtov prevod; MK, Zlata slikanica, 10.000 izvodov), 1979 (MK, Zlata slikanica), 1982 (MK, Najlepše Grimmove pravljice, 10.000 izvodov), 2000 (MK, Cicibanov vrtiljak, Velike slikanice) Enkrat skupaj s pravljico Srečni Anže: 1969 (MK, Grimmove pravljice v desetih slikanicah 8, 10.000 izvodov) 1972 v zbirki: Najlepše pravljice, DZS, 6.200 izvodov

Volk in sedem kozic (kozličkov):

Petkrat samostojno: 1961 (MK, Najdihojca), 1987 (Jugoreklam), 1996 (MK, Grimmove pravljice, Velika slikanica), 1996 (priredba, MK, Grimmove pravljice, kartonka), 1996 (priredba, MK, Grimmove pravljice, po-barvanka)

Enkrat pod naslovom Volk in sedem kozic skupaj s pravljico Kraljiček in medved: 1969 (MK, Grimmove pravljice v desetih slikanicah 9, 10.000 izvodov)

Janko in Metka:

Štirikrat samostojno: 1969 (MK, Grimmove pravljice v desetih slikanicah 2, 10.000 izvodov), 1987 (MK, Velike slikanice), 1994 (MK, Cicibanov vrtiljak, Velike sli-

kanice, 4.700 izvodov), 1999 (MK, Cicibanov vrtiljak, Velike slikanice)

Zvezdni tolarji:

Trikrat samostojno: 1964 (MK, Knjižnica Zvezdica), 1966 (MK, Knjižnica Zvezdica), 1991 (MK, Knjižnica Čebelica 318)

Bratec in sestra:

Dvakrat samostojno: 1969 (MK, Grimmove pravljice v desetih slikanicah 1, 10.000 izvodov), 1971 (MK, Knjižnica Čebelica 148, 19.650 izvodov), pravljica je izšla samostojno tudi 1985 (MK, Velike slikanice, naklada 10.000 izvodov) – prevajalec ni naveden, prevod pa se ujema z Albrehtovim prevodom iz zbirke pravljic 1980.

Pogumni krojaček:

Dvakrat samostojno: 1969 (MK, Grimmove pravljice v desetih slikanicah 5, 10.000 izvodov), 1990 (MK, Velike slikanice)

Kralj Drozd (Drozgograd):

Dvakrat samostojno: 1980 (MK, Velike slikanice, 10.000 izvodov), 1982 (MK, Najlepše Grimmove pravljice, 10.000 izvodov)

Žabji kralj in železni Henrik:

Enkrat samostojno: 1986 (MK, Velike slikanice, 10.000 izvodov)

Enkrat skupaj s pravljicama Bremenski mestni godci in Škrateljčki: 1969 (MK, Grimmove pravljice v desetih slikanicah 10, 10.000 izvodov)

Bremenski mestni godci:

Enkrat skupaj s pravljicama Žabji kralj in železni Henrik in Škrateljčki: 1969 (MK, Grimmove pravljice v desetih slikanicah 10, 10.000 izvodov)

Škrateljčki:

Enkrat skupaj s pravljicama Bremenski mestni godci in Žabji kralj in železni Henrik: 1969 (MK, Grimmove pravljice v desetih slikanicah 10, 10.000 izvodov)

Mizica, pogri se:

Enkrat samostojno: 1969 (MK, Grimmove pravljice v desetih slikanicah 3, 10.000 izvodov) samostojna slikanica 1978 – kot prevajalec je verjetno pomotoma naveden Rudolf Kresal, prevod pa se ujema z Albrehtovimi prevodi (MK, Velike slikanice)

Snežica in Rožica:

Enkrat samostojno: 1988 (MK, Velike slikanice, naklada 10.000 izvodov)

Lonček, kuhaj!:

Enkrat samostojno: 1966 (MK, Cicibanova knjižnica) v zbirkah pravljic z Albrehtovim prevodom (MK): 1954 in 1966 z naslovom Sladka kaša, 1975 in 1980 z naslovom Lonček, kuhaj

Pod istim naslovom poznamo tudi prevod češke ljudske pravljice, ki jo je zapisal Karel Jaromir Erben, prevedel pa Fran Bradač, izšel v letih 1967, 1974, 1993 (MK).

Tri predice:

Enkrat skupaj s pravljico Rdeča kapica: 1969 (MK, Grimmove pravljice v desetih slikanicah 6, 10.000 izvodov)

Srečni Anže:

Enkrat skupaj s pravljico Trnuljčica: 1969 (MK, Grimmove pravljice v desetih slikanicah 8, 10.000 izvodov)

Kraljiček in medved:

Enkrat skupaj s pravljico Volk in sedem kozic: 1969 (MK, Grimmove pravljice v desetih slikanicah 9, 10.000 izvodov)

Vse navedene pravljice (razen pravljice Lonček, kuhaj) so izšle tudi v vsakem izboru pravljic (MK):

- 1954 (Žabji kralj in druge pravljice, 3.000 izvodov),
- 1958 in 1982 (Pravljice, l. 1958 naklada 12.000 izvodov),
- 1966 in 1982 (Sneguljčica in druge Grimmove pravljice),
- 1975 in 1980 (Grimmove pravljice, l. 1975 naklada 8.000 izvodov).

V prvem izboru pravljic leta 1954 je bilo natisnjenih šestinpetdeset pravljic, tudi spremno besedo je napisal Fran Albreht. Leta 1958 so pravljice izšle v 23. zvezku zbirke Kondor, ki jo je urejal Uroš Kraigher. V knjigi najdemo spremno besedo Kristine Brenk. V tem izboru je osemintrideset pravljic, osemnajst naslovov iz prvega izbora je izpuščenih. Vsi kasnejši izbori prinašajo prvotno število prevedenih pravljic, vedno je ponatisnjena Albrehtova spremna beseda. Leta 1975 in kasneje je v kolofonu navedena lektorica Ifigenija Zagoričnik, kar pomeni prvi večji poseg v prevodno delo.

Pravljice so izhajale v izjemno visokih **nakladah**: najskromnejša zabeležena naklada je 1.035 izvodov Trnuljčice, ki je leta 1973 izšla v zbirki Velike slikanice (a komaj tri leta prej 20.950 izvodov v zbirki Čebelica), sicer pa so se naklade gibale v nekaj tisočih: najpogosteje med deset in dvajset tisoč izvodov. Rdeča kapica je v zbirki Čebelica leta 1968 izšla celo v nakladi 25.000 izvodov! Rdeča kapica je kot samostojna publikacija izšla skupno v 106.100 izvodih oziroma 116.100 izvodih, če upoštevamo še natis skupaj s pravljico Tri predice. To še vedno ni dokončna številka, ker podatkov o nakladi ni vedno na razpolago, zlasti ne v zadnjih dvajsetih letih. Prav tako v seštevku nismo upoštevali natisa Rdeče kapice v nobeni od knjig z izborom Grimmovih pravljic.

Za primerjavo je zanimivo pogledati, v kakšnih nakladah so izšli nekateri drugi Albrehtovi prevodi: Goethe: Torquato Tasso – 1.000 izvodov (SM, 1968), Goethe: Ifigenija na Tavridi – 3.000 izvodov (SM, 1950), Goethe: Pesmi – 4.000 izvodov (DZS, 1950), Remarque: Slavolok zmage – 3.000 izvodov (NT, 1953), Heine: Florentinske noči – 1.500 izvodov (CZ, 1975), Schiller: Don Carlos – 1.200 izvodov (DZS, 1960) ...

Založba Mladinska knjiga je skoraj izključno izdajala Grimmove pravljice v Albrehtovem prevodu (in jih občasno še vedno ponatiskuje). Nekaj slikanic so izdale založbe Bratstvo-Jedinstvo iz Novega Sada, Jugoreklam iz Ljubljane, Državna založba Slovenije pa je leta 1972 natisnila zbirko pravljic (Najlepše pravljice), kjer so Albrehtovi prevodi Rdeče kapice, Sneguljčice in Tr-

nuljšice (ostale prevode sta prispevala Rudolf Kresal in Božidar Premrl). Mladinska knjiga je Grimmove pravljice izdajala v najrazličnejših **zbirkah**. Prva knjižica zbirke Čebelica je bila pred natanko petdesetimi leti Grimmove Rdeča kapica, ki jo je prevedel Albreht, ilustrirala pa Marlenka Stupica.

Albrehtova žena Vera Albreht je prevedla samo eno Grimmovo pravljico, Velikan in krojaček, ki je leta 1966 izšla pri Mladinski knjigi v Knjižnici Čebelica (102). Ta pravljica se ne pojavi v nobeni zbirki Grimmovih pravljic, ki jih je prevedel Fran Albreht.

V slovenski izdaji Grimmovih pravljic leta 1954 in 1958 so črno-bele **ilustracije** Moritza von Schwinda in Ludwiga Richterja, ki sta jih narisala za prvo, originalno nemško izdajo iz leta 1812. V zbirki Grimmove pravljice v desetih slikanicah (1969) je ilustrator nemški avtor Nast Bernhard. Prve slovenske ilustracije izbora pravljic v Albrehtovem prevodu se pojavijo leta 1966, in sicer je v knjigi sedem barvnih prilog ilustratorke Lidije Osterc. Daleč največ slikanic je opremila slikarka Marlenka Stupica. Med ostalimi ilustratorji najdemo imena kot Danica Rusjan, Mara Kraljeva, Maksim Sedej, Jože Ciuha, Irena Majcen, Pavle Učakar, Kostja Gatnik, Kamila Volčanšek, Svjetlan Junaković in še nekatera druga.

Albrehtov prevod je dolga leta veljal za najboljšega. Zbrane Grimmove pravljice (dvesto enajst pravljic) pa so prvič v slovenščini izšle v prevodu Polonce Kovač leta 1993. Oba prevajalca sta prevajala po Grimmovi Ausgabe letzter Hand iz leta 1857. (Ilc 1995, 51) V nadaljevanju bomo primerjali prevajalsko delo Albrehta in Kovačeve, in sicer prevode naslovov pravljic ter slogovne postopke, ogledali pa si bomo tudi posebno problematiko prevajanja, kot je slovenjenje imen, ideološko filtriranje religiozних pojmov, izpuščanje (ali dodajanje) delov vsebine, napačne prevode oziroma manj ustrezne prevajalske rešitve ter prevajanje lirike.

3 Primerjava naslovov pravljic izvornika s prevodi Frana Albrehta in Polonce Kovač

Nekateri naslovi pravljic so različno prevedeni:

Grimm: *Der Froschkönig oder der eiserne Henrik* (39–43)

Albreht: *Žabji kralj in Železni Henrik* (5–9)

Kovač: *Žabji kralj ali železni Henrik* (12–16, prva knjiga)

Albreht je v naslovu uporabil besedico »in« verjetno zato, ker sta kralj in Henrik, kot se izkaže na koncu, dve različni osebi. Kovačeva ohranja izvorni naslov, v katerem je besedica »ali«. »Železni« je pri Albrehtu v vseh izdajah zbranih pravljic (l. 1954, 1966, 1975, 1980) pisan z veliko začetnico, razen v izdaji iz l. 1958, medtem ko je pri Kovačevi uporaba male začetnice razvidna samo iz kazala izdaje l. 1999.

Grimm: *Doktor Allwisend* (491–493)

Albreht: *Doktor Vseznalec* (19–21)

Kovač: *Doktor Vseved* (57–59, druga knjiga)

Doktor Vseznalec se pri Albrehtu pojavi v vseh izdajah zbranih pravljic, razen v izdaji leta 1958, kjer je naslov preveden tako kot kasneje pri Kovačevi: *Doktor Vseved*.

Grimm: *Die kluge Bauerntochter* (475–478)

Albreht: *Bistroumna kmetica* (21–24)

Kovač: *Prebrisano kmečko dekle* (37–40), druga knjiga

Grimm: *Märchen von einem, der auszog, das Fürchten zu lernen* (51–62)

Albreht: *Zgodba o človeku, ki je šel po svetu, da bi spoznal strah* (25–35)

Kovač: *O fantu, ki je šel po svetu strahu iskat* (26–37, prva knjiga)

Kovačeva se v nasprotju z Albrehtom, ki sledi izvorniku, odloči za skrajšan prevod naslova.

Grimm: *Die kluge Else* (210–213)

Albreht: *Brihtna Urška* (42–46)

Kovač: *Brihtna Špela* (186–189, prva knjiga)

Kovačeva sloveni ime s Špela, kar ustreza nemškemu imenu Elizabeta, Elza. Albreht se odloči za Urško, verjetno zato, ker Urša pomeni tudi nekoliko nerodno, ne-spametno žensko. Poznamo npr. nagovor: ti urša urša, ta urša je vse pozabila (SSKJ).

Grimm: *Von klugen Schneiderlein* (555–558)

Albreht: *O zvitem krojačku* (66–69)

Kovač: *O bistrem krojačku* (127–131, druga knjiga)

Grimm: *Das Lumpengesindel* (85–90)

Albreht: *Potepini* (105–107)

Kovač: *Capini* (65–67, prva knjiga)

Glede na to, da beseda »Lumpengesindel« pomeni »sodrga, svojat«, je prevod Kovačeve ustrežnejši, ker je beseda »capin« krepkejša. Pomeni malovrednega, malo pridnega človeka, pa tudi potepuha, postopača, berača, in je tako bližje izvorniku kot beseda »potepin«.

Grimm: *Hans im Glück* (419–427)

Albreht: *Srečni Anže* (108–113)

Kovač: *Presrečni Anže* (412–418, prva knjiga)

Oba prevajalca slovenita ime z »Anže«. Pri Kovačevi Anže ni le srečen, temveč presrečen.

Grimm: *Der Wolf und die sieben jungen Geißlein* (63–65)

Albreht: *Volk in sedmero kozic* – naslov do vključno l. 1966 (128–131), kasneje Volk in sedem kozic, v Čebelici l. 1961 Volk in sedmero kozličev, v posameznih izdajah tudi kozličkov

Kovač: *Volk in sedem kozličkov* (38–41, prva knjiga)

Albrehtu se v nasprotju s Kovačevo zdi bolje pisati o kozicah kot o kozličkih, morda iz razloga, ker je koza (in ne kozel) generično ime.

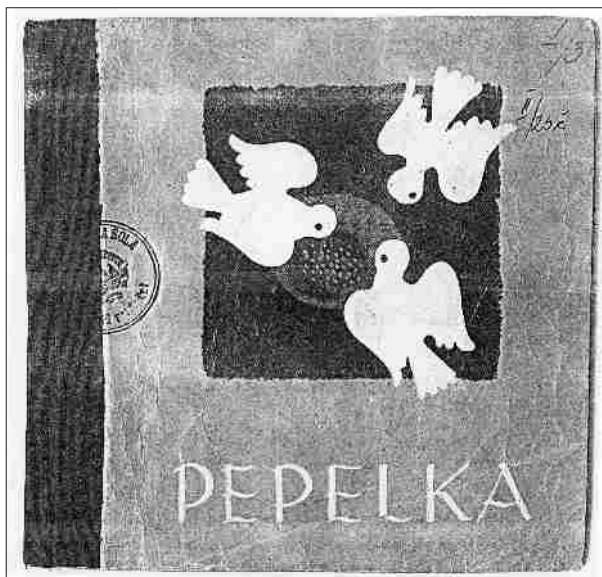
Grimm: *König Drosselbart* (291–297)

Albreht: *Kralj Drozd* (157–162), kasneje tudi Kralj Drozgohrad

Kovač: *Kralj Drozgohrad* (264–269, prva knjiga)

Naslov je pri Albrehtu v vseh izdajah zbranih pravljic Kralj Drozd (redko za: drozg), v posameznih izdajah tudi Kralj Drozgohrad, tako kot pri Kovačevi. V samem tekstu Albreht vzporedno uporablja tudi ime Drozgohrad.

Pepelka. Mladinska knjiga, Ljubljana 1953 (Cicibanova knjižnica). Ilustriral Jože Ciuha.

Grimm: *Der süße Brei* (508–509)

Albrecht: *Sladka kaša* – naslov do vključno I. 1966 (162), kasneje *Lonček, kuhaj*

Kovač: *Sladka kaša* (77, druga knjiga)

Pod naslovom *Lonček kuhaj* poznamo tudi prevod sorodne češke ljudske pravljice, ki jo je zapisal Karel Jaromir Erben.

Grimm: *Die Wichtelmänner* (236–238)

Albrecht: *Škrateljčki* – naslov do vključno I. 1966 (205–207), kasneje *Škrateljčka*

Kovač: *Škrateljčki* (ta prevod prinaša tri različne pravljice o škrateljčkih) (213–214, prva knjiga)

V izvirniku so tri pravljice o škratih. Kovačeva je prevedla vse tri, Albrecht samo eno, vendar je kljub temu obdržal naslov *Škrateljčki*, kar je bilo kasneje popravljeno. Naslov se glasi pravilno v dvojini, saj v tej pravljici nastopata dva škrata.

Grimm: *Der Fuchs und die Frau Gevatterin* (395–396)

Albrecht: *Lisjak in gospa botra* – naslov do vključno I. 1966 (213–214), kasneje *Lisica in volkulja*

Kovač: *Lisjak in gospa mati* (383–384, prva knjiga)

Albrecht sledi izvirniku in prevede dobesedno »gospa botra«. Naziv »gospa botra« v bistvu zavaja, ker je boter volkuljinemu mladiču lisjak, ne obratno. Lisjak imenuje volkuljo botro v pomenu teta, starejša znana ženska (SSKJ). Lektorica to napako odpravi, prav tako Kovačeva, ki namesto gospa botra zapiše gospa mati.

Grimm: *Der Zaunkönig und der Bär* (506–508)

Albrecht: *Kraljiček in medved* – naslov do vključno I. 1966 (207–210), kasneje *Kraljički*

Kovač: *Kraljiček in medved* (74–76, druga knjiga)

Prvotni Albrehtov prevod in prevod Kovačeve sta enaka naslovu v izvirniku. Lektorica se je kasneje odločila za naslov *Kraljički*, čeprav ni bilo nujno. Nastopa res več kraljičkov, vendar sta glavna junaka kraljiček in medved.

Grimm: *Die vier kunstreichen Brüder* (608–611)

Albrecht: *Štirje zvedeni bratje* – naslov do vključno I. 1966 (215–219), kasneje *Štirje izučeni bratje*

Kovač: *Štirje bratje izvedenci* (189–195, druga knjiga)

Lektorski popravek prinaša ustreznjšo besedo »izučeni« namesto zastarele besede »zvedeni«. Tudi prevod Kovačeve je ustrezen.

Grimm: *Das Dietmarsische Lügenmärchen* (673–674)

Albrecht: *Lažnive bajke* – naslov do vključno I. 1966 (228–229), kasneje *Zlagane zgodbe*

Kovač: *Lažniva pravljica* (273, druga knjiga)

Prevod Kovačeve je najustreznejši. Dejansko gre za eno samo pravljico.

Grimm: *Tischchen, deck dich, Goldesel und Knüttel aus dem Sack*

Albrecht: *Mizica, pogrni se*

Kovač: *Mizica, pogrni se*

Oba prevajalca uporabita skrajšan naslov.

4 Primerjava slogovnih postopkov med Grimmovimi pravljicami (nemški tekst) 1984 in prevodom Frana Albrehta 1966 oziroma 1980 (lektorirana izdaja) ter prevodom Polonce Kovač 1993

4.1 Interpunkcija

V izvirniku so povedi izredno dolge, prav tako tudi odstavki, ki se pogosto ne prekinajo, niti kadar je premi govor niti kadar se neko dogajanje zaključi in začne novo. Celotna pripoved teče skorajda neprekinjeno, brez predahov. Povedi so sestavljene iz več podredno in priredno vezanih stavkov. Med sabo so stavki ločeni s podrednimi in prirednimi vezniki, vejicami, dvopičji in podpičji.

Dušanka Zabukovec se v svojem članku *Ilustracija k prevajalski folklori ukvarja tudi s problematiko interpunkcije*. Prevajalci pogosto ugotavljajo, kako dolgi stavki izvirnikov v slovenščini zvenijo tuje in odbijajoče. Pri prevajanju se zato velikokrat odločajo za delitev daljših povedi v krajše. Nepopustljivo vztrajanje pri prvotni obliki in suženjsko prilagajanje tujemu jeziku je vprašljivo zlasti pri prevajanju mladinske literature. Razumljivejše, mladini prijaznejše stavčne oblike so tiste, ki so krajše. (Zabukovec 2001, 246–253)

Nekaj popravkov Albrehtovega prevoda Grimmovih pravljic prinaša že izdaja leta 1966. Leta 1975 je prvič izšel obširnejše lektoriran prevod. Ker je bil izdan po njegovi smrti, Albreht ni mogel vplivati na popravke s svojimi pripombami. Lektorica Ifigenija Zagoričnik skozi ves tekst vztrajno cepi oziroma krajša povedi, zlasti tam, kjer Albreht sicer uporablja podpičje.

Zanimiva je primerjava prevodov odlomka iz pravljice *Najdiptiček*:

Grimm: *Da sprach Lenchen »ich will es dir nur sagen, die alte Sanne schleppte gestern abend so viel Eimer Wasser ins Haus, da fragte ich sie, warum sie das täte, so sagte sie, wenn ich es keinem Menschen sagen wollte, so wollte sie es mir wohl sagen: da sagte sie, morgen früh, wenn der Vater auf die Jagd wäre, wollte sie den Kessel voll Wasser sieden, dich hinein werfen und kochen. /.../ (288)*

Albrecht: *»Hotela sem ti samo nekaj povedati,« je nadaljevala Lenka. »Stara Katra je nanosila včeraj toliko vode v hišo, pa sem jo vprašala, čemu ji bo, in je dejala, da mi bo povedala, če nikomur ne bom izdala tega. Ko*

sem ji obljubila, da ne bom nikomur nič črhnila, je rekla, da bo jutri zjutraj, ko bo oče na lovu, zavrela poln kotel vode, vrgla tebe vanjo in te skuhalo. /.../« (17) Kovač: *Zdaj mu je Lenka povedala: »Tole ti povem, večeraj je stara Katrona privlekla ogromno vode v hišo in vprašala sem jo, zakaj to počne, ona pa je rekla, če ne bom živi duši povedala, da mi že pove, in jaz sem ji rekla, da gotovo ne bom nikomur povedala, in potem mi je ona zaupala, da bo rano zjutraj, ko bo oče na lovu, zavrela poln kotel vode, te vrgla vanj in skuhalo. /.../« (261, prva knjiga)*

Kovačeva ohrani eno samo poved. Albreht jo razdeli na tri, lektorirana izdaja leta 1980 pa ima štiri povedi. Čim krajša je poved, bolj se spremeni celotni vtis; sliši se mnogo bolj živčno, hlastno, v naglici – deklica vse pove v eni sapi. Odločitev za tako ali drugačno interpunkcijo bistveno vpliva na slog pripovedi. V takih primerih, kot je zgornji, krajšanje stavkov ni nujno zaželeno, čeprav so za slovenski jezik dolgi stavki atipični. Po drugi strani pa se otrokom taka pripoved zdi smešna, čeprav bi pričakovali, da jih bo situacija pretresla. Kdaj bi bilo dobro uporabiti daljše, kdaj krajše povedi, je odvisno od tega, kakšen učinek želimo doseči s pripovedjo.

Če primerjamo prevode vseh pravljic, ugotovimo, da Kovačeva na splošno pogosteje ohranja daljše povedi kot Albreht in se tako bolj podreja slogu izvirnega besedila. Albreht se pogosteje kot Kovačeva odloča za delitev v odstavke. Odstavke oba prevajalca navadno uporabljata takrat, kadar se v tekstu pojavi premi govor, praviloma pa takrat, kadar ne govori več ista oseba. Delitev v odstavke je v večini primerov priporočljiva in ne moti.

4.2 Besedni red

Lektorski popravki besednega reda so bili v Albrehtovem prevodu nujni in upravičeni. Lahko govorimo bodisi o zastareli rabi bodisi o šibkosti pri prevajanju: naslanjanje na nemški besedni red, vpliv nemške skladnje. Primeri neustreznega besednega reda:

Bistroumna kmetica: *Če mi obljubiš, /.../ da me ne boš izdal, ti povem to.* (23)

Zgodba o človeku, ki je šel po svetu, da bi spoznal strah: */.../ pojdi mi izpred oči, ne maram te videti več.* (27)

Bratec in sestra: *Srnjaček je slišal to in bi se tako neznanško rad udeležil tega.* (38)

Pogumni krojaček: */.../ kajti merjasec jih je že večkrat tako sprejel, da jih ni več mikalo goniti ga.* (55)

4.3 Slabšalni izrazi

Žabji kralj in Železni Henrik: Medtem ko se Albreht odloči za prevod: *»Kaj pa ti je, kraljična? Saj tožiš tako, da bi se te kamen usmilil.«* (5), Kovačeva zapiše: *»Kaj pa se ti je pripetilo, kraljična? Saj se dereš, da bi se te kamen usmilil.«* (12, prva knjiga) »Dreti se« v pomenu »glasno jokati se« je slabšalna raba in se v pravljicnem kontekstu sliši grobo, čeprav »schreien« (v izvorniku »Du schreist ja /.../«; 39) res pomeni kričati, vpiti, tuliti, dreti se.

Primer slabšalne rabe je tudi v zadnjem verzju, ki ga govori Henrik: *»/.../ ko ste bili kroti zacoprana.«* (Kovač,

16). Raba obeh besed, »kroti« in »zacoprana«, je neknjižna, pogovorna, obe besedi sta prevzeti iz nemščine. Konec pesmi se sliši kruto, neprimerno. Albreht konča z *»/.../ in se v žabo spremenili.«* (9) Čeprav v pesmi samovoljno doda, da je kraljevič utonil, o čemer v izvorniku ni govora, je njegov prevod nedvomno boljši.

Sneguljčica: Albreht govori o »pamžu«, ki ga je treba odpeljati v gozd (70). Beseda je izrazito slabšalna. Prevzeta je iz narečne avstrijske nemščine. V besedilu deluje zelo grobo.

Zanimivo si je ogledati, kako sta se prevajalca lotila prevajanja škratovega zmerjanja v pravljici Snežica in Rožica:

Grimm: *»Da lachen die albernen glatten Milchgesichter! Pfui, was seid ihr garstig!«* (680) Albreht: *»In zdaj se še smejeta ta avšasta, gladka, mlečna obrazka! Kako sta grdi, fej te bodi!«* (87) Če je Albreht še kar prijazen, pa Kovačeva gotovo ni več: *»Kaj se pa režita, ksihta trapasta, zarukana. Fuj, sta žleht!«* (279, druga knjiga) »Ksiht, zarukan, žleht« so same nižje pogovorne besede, vse prevzete iz nemščine, vse slabšalne.

Besedilo se nadaljuje v podobnem slogu:

Grimm: *»wahnsinnige Schafsköpfe«* (680), Albreht: *»O ti avši avšasti!«* (87), Kovač: *»Kozu neumna!«* (279) (škrat v nasprotju z izvornikom ozmerja samo eno deklenco).

Grimm: *der verwünschte Fisch* (681), Albreht: *preklemanska riba* (88), Kovačeva močneje: *prekleta riba* (279).

Grimm: */.../ ihr Lorche /.../. Daß ihr laufen müßtest und die Schuhsohlen verloren hättest!* (681), Albreht: *Urši uršasti /.../! Da bi vaju kura obrcala /.../* (88), Kovačeva neprizanesljivo po originalu: *»Kroti /.../! Naj vaju koklja brcne!«* (279) Besedo »kroti« ima v SSKJ oznako »nizko«.

Grimm: *»Was steht ihr da und habt Maulaffen feil!«* (682) Albreht: *»Kaj pa stojita in prodajata zijala!«* (89), Kovačeva spet slabšalno: *»Kaj pa postavata tukaj, afni!«* (280) Beseda »afna« je tudi germanizem.

Prevoda govorita sama zase. Nedvomno je prevod Kovačeve bolj grob in manj primeren za mladega bralca. Oglejmo si še prevod Najdiptička:

Grimm: *Da schalt die alte Köchin »ihr Einfaltspinsel, ihr hättet das Rosenstöckchen sollen entzweischneiden /.../«* (288) Albreht: *»O, vi bedaki!«* jih je oštela stara kuharica. *»Moralni bi bili grm na dvoje prerezati /.../«* (18) Kovač: *»Oj, vi polena, ta rožni grm bi moralni razčechniti /.../«* (262, prva knjiga) Beseda »Einfaltspinsel« pomeni »trap, bizgec«. Kovačeva se odloči, da bo to besedo prevedla z besedo »polena«. Če je Albrehtov prevod pri tej besedi ustreznejši, pa Kovačeva najde primernejšo besedo za »entzweischneiden«, razčechniti. Bolje kot prerezati bi bilo tudi razklati ali preklati.

Ostrejši od Kovačeve pa je Albreht v Pogumnem krojačku:

Grimm: *»/.../ du Lump! du miserabler Ker!«* (144) Albreht: *»O, ti ničel! Ti kujon poniglavi!«* (48) Kovač: *»Ti capin! Ti ubogo revše!«* (120, prva knjiga) Prevod Kovačeve je ustreznejši.

In še primer poniževalnega govorjenja iz pravljice Lisičica in mačka (teško bi bilo reči, kateri prevod je boljši): Grimm: *»du armseliger Bartputzer, du buntschlekgiger Narr, du Hungerleider und Mäusejäger, was kommt dir in den Sinn?«* (396) Albreht: *»O ti klavrna mačja bra-*

da, ti prismoda pisana, ti sestradana mišelovka, kaj pa ti pride na misel?» (91) Kovač: »O ti bedna brkača! Ti lisasta norica, ti sestradanka, ti lovec na miši! Kaj ti le pade v glavo!« (385, prva knjiga)

Pikre besede za svoje snubce najde kraljična iz pravljice Kralj Drozd (Drozgograd):

Grimm: »lang und schwank hat keinen Gang.« (292)

Albreht: »Dolgokrak, omahljiv korak.« (157)

Kovač: »Dolga prekla rada opleta.« (264, prva knjiga)

Grimm: »kurz und dick hat kein Geschick.«

Albreht: »Kratek in rejen, štor zavaljen.«

Kovač: »Kratko in debelo še nikdar mika ni imelo.«

Grimm: »grünes Holz, hinterm Ofen getrocknet.«

Albreht: »Kriv ko dren, v zapečku posušen.«

Kovač: »Zelena veja, za pečjo posušena.«

Oba prevajalca sta odlično prevedla vse primere, našla sta tudi dobre rime.

4.4 Arhaizmi

Žabji kralj in Železni Henrik: »Ich kann wohl Ratt schaffen« (39) prevede Albreht kot »Pomagala ti bom.« (5), Kovačeva pa kot »Temu se da odpomoči.« (12, prva knjiga). Kovačeva se odloči za knjižno neobčevalno rabo, kar pomeni, da se beseda v živem pogovoru ne uporablja več.

V Albrehtovem tekstu najdemo tudi nekaj zastarele rabe deležja:

Bistroumna kmetica: »Pridi k meni, ne oblečena, ne naga, ne vozeč se /.../.« (22) Drugi kmet je odšel jokaje in tarnajoč /.../. (23)

Brihtna Urška: Ne vedoč, kaj naj si odgovori na to /.../. (46)

Pogumni krojaček: Prišedši v votlino /.../. (50)

Sneguljčica: Prišedši domov pa je vprašala zrcalo /.../. (77)

V Pogumnem krojačku je pri Albrehtu tudi arhaizem »ovbe, no« (48). Danes bi medmet lahko nadomestili z »joj, ojoj«. Na isti strani ima Albreht »počasi, počasi«, Kovačeva pa se odloči za starinsko, narečno besedno zvezo »z legnatjo« (125, prva knjiga) enako v pravljici Srečni Anže (412, prva knjiga). Beseda je že tako neznan, da se zdi njena uporaba neustrezna, celo neprimerna. Albreht uporabi še eno zastarelo besedo, namreč »jeli«, kajne (49).

O zvitem krojačku: Albreht uporabi besedo »umanjkala«: Starejša dva sta menila /.../, da tudi tukaj ne bosta umanjkala /.../. (66) Beseda je starinska in pomeni izostati.

Na naslednji strani uporabi še en arhaizem: »Šembrano, kakšna zabita klada si!« Starinsko besedo »šembrano«, ki je otroci verjetno ne poznajo več, bi se dalo nadomestiti s »presneto«.

4.5 Neologizmi

Žabji kralj in Železni Henrik: Za prevod nemške besede *Wasserpatscher* (39) Albreht skuje besedo *čofotalka* (5) (od čofotati), Kovačeva pa *čofodralo* (12, prva knjiga) (od čofodirati). Albrehtova beseda je prijaznejša. Grimmova žaba se na stopnicah sliši kot *plitsch platsch* (49), Albrehtova žaba pricaplja s *cop cap, cop cap* (6), pri Kovačevi pa se žaba sliši kot *člomp, člomp, člomp* (14). Vsi medmeti uspešno posnemajo caplja-

nje. Medmet *člomp* se zdi zelo dober, saj spominja na *plomp, plunk, čomf*, skratka na nekaj mokrega, kar se najprej prilepi (glasova č-l), potem pa odlepi od podlage (glasova m-p).

Pogumni krojaček: Albreht iznajde besedo *hrustež* (tak dolgopet hrustež, 50). Pri Kovačevi je *hrust* (121, prva knjiga), v izvorniku pa *großer Kerl* (145).

4.6 Prevzete besede, izposojenke, tujke, dialektizmi

Oba prevajalca občasno uporabljata prevzete besede, zlasti besedne **germanizme**.

Tako je v pravljici Najdiptiček iz nemščine prevzeta beseda *bajar* (Albreht 18) za *ribnik* (Kovač 263, prva knjiga).

Straža na grobu: Grimm: »meine Kinder schreien nach Brot« (793). V slovenščini se »otroci kriče za kruhom« sliši tuje, čuti se, da je prevzeto (Kovač 404, druga knjiga). Albreht prevede bolje: »/.../otroci mi jokajo in bi radi kruha.« (80).

Bremenski mestni godci: Kovačeva uporabi nekaj prevzetih besed (germanizmov), npr. *žehta, župa, viža* (156, prva knjiga). Albreht uporabi germanizem *muzika* in zastarelo besedo *zasviramo*, prevzeto iz hrvaščine (193).

Ljudsko **izposojenko** iz nemškega vira uporabi Albreht v pravljici Doktor Vseznalec, kjer je kmet *dohtaril* (19). Beseda je poslovenjena v pisavi, izgovorjavi in pregibanju. Raba je nižjepogovorna.

Zgodba o človeku, ki je šel po svetu, da bi spoznal strah: Kakšne hudobne budalosti so to /.../. (27) prevede Albreht nemške besede *gottlose Streiche* (53). Kovačeva prevede dobredno *brezbožne šale* (29, prva knjiga). Beseda *budalost* je bila prevzeta iz hrvaščine ali srbsčine nekje v 18. stoletju. Danes je raba slabšalna, neknjižna.

Pogumni krojaček: tu najdemo primer narečne besede *koj* za *takoj*: *Koj nato pa je v enem samem skoku švignil skozi okno spet ven.* (55)

O zvitem krojačku: Kovačeva zapiše, da sta starejša dva krojača naredila že *prenekateri fin ubod* (127, druga knjiga). Iz italijanščine prevzeta beseda *fin* se v pravljici ne sliši dobro. Morda bi bilo bolje uporabiti besedo *natančen, droben, tenek*. Beseda *ubod* se piše pravilno *vbod*.

Gosja pastirica pri studentu: Albreht uporabi **tujko** *timian* (117) – pravilno *timijan*. Botanični izraz je v pravljici neprimeren in ga je Kovačeva upravičeno zamenjala z materino dušico (337, druga knjiga). Albreht pa ima prav, ko *Himmelsschlüssel* (733) – nebeški ključ – prevede s trobenticami in ne z zlatimi čevlji kot Kovačeva. Albreht je verjetno poznal zahodnoevropsko legendo o trobentici, ki je zrasla iz tal tam, kjer je nebeški vratar odložil svoje ključe.

Medtem ko Albreht v Žabjem kralju pravi, da je kraljevič postal kraljičin *ljubljeni tovariš in mož* (9), Kovačeva zapiše *ljubljeni prijatelj in soprog* (16, prva knjiga). Soprog je knjižna neobčevalna beseda, ki se pogosteje pojavlja v meščanskem okolju in protoklarnih poročilih (SSKJ). V pravljici ni najbolj zaželena. Besedo *soproga* uporabi tudi Albreht v pravljici Špicparkelj (64).

4.7 Prevajanje podobja, frazemi

Povsod, kjer imamo domače stalne besedne zveze, bi pri prevajanju lahko zagovarjali uporabo le-teh pred novotvorbami. Bralec, še zlasti mlajši, ob branju spozna tudi zakonitosti lastnega jezika, njegove posebnosti, globino in širino. Slovenski pregovori, rekla, primere so del naše kulturne dediščine, dokaz bogastva ustvarjalne domišljije naših ljudi skozi stoletja, prava jezikovna zakladnica. Morali bi jih poznati, ohranjati, negovati.

Wilhelm Grimm se ljudskega blaga ni branil. V predgovoru k 6. natisu pravljic leta 1850 je izjavil: »Tudi šesta izdaja /pravljic .../ je v posameznostih izboljšana ali izpopolnjena. Nenehno sem se trudil, da bi vnesel ljudske pregovore in samosvoja rekla, ki jim zmeraj prisluhnem.« (Rölleke, 1989, 138) Lastnemu podobju bi morali prisluhniti tudi mi.

4.7.1 Primere

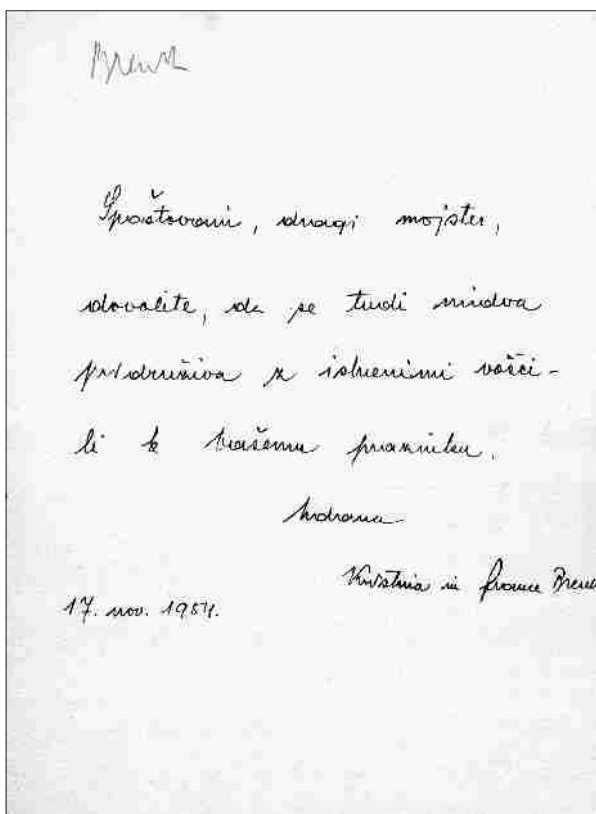
Palček: Grimm: *Die Diebe /.../ rannten, als wäre der wilde Jäger hinter ihnen.* (231). Albreht prevaja: *Tatova sta pobegnila in jo ucvrla, kakor bi jima gorelo za petami.* (13), torej vzame primero iz slovenskega besednega zaklada. Kovačeva prevaja: *Tatova sta jo pocečila, kot da je za njima divja jača* (206, prva knjiga) in tako ustvari novo primero, s katero se želi pomensko približati izvorniku.

Zgodba o človeku, ki je šel po svetu, da bi spoznal strah. Grimm: »/.../ an dir ist Hopfen und Malz verloren.« (51) Albreht: »... pri tebi pa je vse bob ob steno.« (25) Kovač: »s tabo pa je sama zguba.« (26, prva knjiga) Oba frazema sta ustrezna. Prav tako sta ustrezni primeri: *Ucvrli so jo, kakor da jim gori za petami.* (Albreht, 56) in */.../ so zbežali, kot da jim je cela vojska za petami* (Kovač, 127, prva knjiga); nemško: */.../ sie liefern als wenn das wilde Heer hinter ihnen wäre* (154). Sneguljčica: Kraljica si zaželi: *hätt ich ein Kind so weiß wie Schnee, so rot wie Blut, und so schwarzhaarig wie Ebenholz.* (297). Albreht ima: *Da bi imela otročička, belega kakor sneg, rdečega kakor kri in tako črnih las, kakor je okvir tegale okna.* (69). Kovačeva: *Da bi imela otroka belega kot sneg, rdečega kot kri in črnega, kot je okenski okvir.* (270, prva knjiga) Direktna primera, da bi imela otroka črnega kot okenski okvir in ne črnolasega kot okvir se sliši naravnost »grozovito« – če uporabimo priljubljeno Albrehtovo besedo.

Snežica in Rožica: Kovačeva lepo po slovensko prevede Grimmovo primero: *es wäre alles nach Wunsch gegangen* (679) z vse mi je šlo kot po maslu (278, druga knjiga), Albreht pa prevaja dobesedno vse bi šlo po želji (87). Podobno je pri Špicparkeljcu: dobeseden prevod iz nemščine je tu Albrehtov. Grimm: */.../ wo Fuchs und Has sich gute Nacht sagen /.../* (317), Albreht: */.../ kjer si lisica in zajec voščita lahko noč* (65). Kovačeva uporabi lepo slovensko podobje: */.../ zakotje bo gu za hrptom* (290, prva knjiga).

4.7.2 Pregovori

Pogumni krojaček: Grimm: *Dem Ding will ich einen Riegel vorschieben.* (153) Albreht se potruzi lepo po slo-

Voščilo Kristine Brek ob rojstnem dnevu. Rokopisni oddelek NUK, Ljubljana.

vensko: *Iz te moke ne bo kruha.* (56) Kovačeva ustvari nov pregovor: *Skozi ta vrata pa ne bo izhoda.* (127, prva knjiga)

O zvitem krojačku: Nemški pregovor *Frisch gewagt ist halb gewonnen* prevede Albreht s *Korajža velja, kdor tvega, ta zna.* (67) Frazemu *korajža velja* je dodal še svojo rimo. Kovačeva uporabi znan pregovor *Kdor riskira, profitira.* (129, druga knjiga) V pogovornem jeziku je ta pregovor običajen, zelo pa moti v pravljичnem kontekstu, zlasti zaradi dveh prevzetih, neknjižnih besed: riskirati, profitirati (germanizma).

Dvanajst lovcev: Grimm: *Wer einen alten Schlüssel gefunden habe, brauche den alten nicht.* (380) Kovačeva prevede dobesedno: *Kdor je našel svoj stari ključ, ne potrebuje novega.* (363, prva knjiga) Albreht se odloči za slovenski pregovor *Stara ljubezen nikdar ne zarjavi.* (228)

Najdiptiček: Grimm: */.../ so werde du eine Kirche und ich die Krone darin.* (289). Kovačeva prav tako piše o *cerkvi in kroni v njej* (262, prva knjiga), Albreht pa o *gradičku s kraljevo krono na njem* (18). Pri Albrehtu gre očitno za ideološki popravek izvornega besedila. Primer omenjamo na tem mestu zato, ker se s spremembo podobja posledično spremeni pomen samega **simbola**. Vsak poseg v simbol pravljico neizogibno, neopopravljivo osiromaši.

4.8 Vikanje in tikanje

Medtem ko Kovačeva ohranja vikanje in tikanje, kot je v izvorniku, se Albreht v večini primerov raje odloča za tikanje, torej za večjo domačnost med pravljичnimi junaki (npr. pravljice Bistroumna kmetica, Straža na grobu, Srečni Anže).

Žabji kralj: Zanimivo je, da žaba v prevodu Kovačeve ves čas govori kot moški: do sitega sem se najedel, nisi me v svojo sobico, truden sem, hočem spati ... Mor-da se je za tako rabo odločila, da bi nakazala, da je ža-ba pravzaprav zakleti kraljevič, torej moški.

5 Posebna problematika prevajanja

5.1 Slovenjenje lastnih imen

Prevajanje oziroma domačenje lastnih imen je smiselno, zlasti v otroški literaturi. Imena ponavadi niso naključna in pogosto izražajo značilnosti posameznih oseb. Potrebno jih je prevesti tako, da ohranijo pomen, ki ga imajo v izvornem besedilu. V Grimmovih pravljicah se redkeje pojavljajo krstna imena kot imena, ki so nenavadna, a pomenljiva. Pravljíčna imena so večinoma enodelna (enobesedna), kot je bilo v navadi do nastanka priimkov: Palček, Najdiptiček, Pepelka, Vseznalec, Špicparkelj ... Imena, kot so: Sneguljčica, Trnuljčica, Pepelka, Janko in Metka, Rdeča kapica, Žabji kralj, so se udomačila že v prevodih pred Albrehtovim in jih ni spreminjal ne on ne Kovačeva.

Nekaj primerov slovenjenja imen smo si že ogledali pri naslovih. Drugi primeri:

Najdiptiček: za ime *Lenchen* oba prevajalca uporabita ime Lenka. *Alte Sanne* je pri Kovačevi Katrona, pri Albrehtu pa stara Katra.

Doktor Vseznalec: poleg tega pravljíčnega imena se v besedilu pojavi še nemško ime *Grete*. Kovačeva ga sloveni z *Meta*, kar je ustrezno, saj nemško ime pomeni tudi *Marjeta*, *Margareta*, Albreht pa ga sloveni z *Jera* (*Gera*, *Gertruda*). Ime *Krebs* je prevedeno *Rak*.

Špicparkelj (v originalu *Rumpelstilzchen*): nemška različica *Spitzbartl* pomeni nekoga, ki ima kozjo, koničasto bradico, torej hudiča. V slovenščini imamo iz *Bart* prevzeto besedo *parkelj*. Beseda *parkelj* pa v slovenščini pomeni tudi stopalo pri nekaterih živalih. Naša skovanka danes bolj kot na nekoga z brado spominja na nekoga z ozkimi parklji, kar je lahko tudi hudič, ker ga pogosto rišejo s kozjimi parklji. Vsekakor je beseda ustrezna glede na vlogo, ki jo ima pravljíčna oseba. Alojzij Bolhar (Bolhar, 1932 in 1944) močička imenuje skratek Smuk, kar se sliši preveč prijazno in prizanesljivo. Prav tako neustrezna je beseda Pikapokec. Ta prevod najdemo v knjigi *Skrinjica pravljíc* (1998). Pikapokec bi bilo bolj primerno ime za kakšno živahno, navihano, nagajivo in neresno bitje.

Zanimivo je, kako oba prevajalca slovenita imena, ki se v nemščini glasijo *Rippenbiest*, *Hammelswade* in *Schnürbein*. Albreht se odloči za imena *Rebrce*, *Koštrunovo bedrce* in *Zadrga* ter se tako približa izvorniku. Kovačeva uporabi imena *Rebrač*, *Fortunc* in *Žohc*. Zadnji dve imeni nimata nobene pomenske zveze z originalnima imenoma. *Kunz* in *Heinz* postaneta pri Albrehtu *Urh* in *Jur*, pri Kovačevi pa *Krulc* in *Jurc* (eno ime se konča na -č, ostala na -c).

Snežica in Rožica: pri Bolharju najdemo prevod *Šmarnica* in *Rožica*. Ime *Šmarnica* se verjetno ni več uporabljalo, ne le zaradi manj ustreznega prevoda nemške besede *Schneeweißchen*, ampak tudi zaradi jasne krščanske simbolike.

Zlata goska: pri Albrehtu nastopa *Tepček*, pri Kovačevi *Tepko*.

Bremenski mestni godci: Pes se pri Grimmu imenuje *Packan*, Albreht ga imenuje *Grabavs*, Kovačeva pa *Gri-zun*. Pes mačko nagovori z *alter Bartputzer*. Albrehtu se zdi bolje, da jo imenuje *Čohačka stara*, Kovačeva pa *brkača* (z malo začetnico). Albreht vztraja pri imenih še naprej: *Rdečeglavec* (*Kovačeva rdečeglavec*), *Sivko* (*Kovačeva sivec*).

5.2 Ideološko filtriranje religioznih pojmov

Izpuščanje (ali dodajanje) delov vsebine

Po drugi svetovni vojni je nova družbena ureditev vplivala tudi na literarno ustvarjanje, tako na pisanje literarnih del kot na prevajanje. Kot v svojem prispevku ugotavlja Silvana Orel Kos, se je izoblikovala zahteva po jezikovno in družbeno-politično primernejšem prevodu za odraščajočo mladino, kar je bil pravzaprav korak nazaj od »zvestega prevoda«, ki je bil svobodomiselniji. Nazorsko in režimsko-kulturno filtriranje se kaže še zlasti na področju religioznosti (Orel Kos 2001, 289–309). Književnost drži zrcalo časa, v katerem nastaja, in jo je pravzaprav nemogoče ločiti od družbe in okolja. Prilagaja se »duhu«, zahtevam časa. Čas je bil nenaklonjen izlivom čustev, romantike, lahko bi rekli vsemu, kar je kakorkoli dalo preveč neposredno čutiti obstoj duševnega in duhovnega v človeku, kot bomo videli na nekaterih od številnih primerov iz Albrehtovega prevoda.

Albreht je v spremni besedi h Grimmovim pravljicam, izdanim leta 1954 (Grimm 1954, 271) zapisal, da je izbor skušal »zajeti vse znane in mojstrske pravljíce, a je upošteval predvsem take, ki imajo zdravo, realistično življenjsko osnovo, izločil pa v prvi vrsti tiste, ki so bodisi preveč skonstruirane ali pa imajo kake nezdrave primesi, kot so vsiljivo, osladno pobožnjakarstvo in podobno«. Čeprav Albreht ne govori v prvi osebi, torej ne pove eksplicitno, da je on sam postavil kriterij izbora, ampak govori neosebno o izboru, ki je upošteval in izločeval pravljíce, bi se iz teh besed vseeno dalo sklepati, da je na način prevajanja vplivala njegova lastna življenjska drža ter da so ideološki in drugi popravki plod njegovega osebnega prepričanja, vrednot, ne pa zunanjih okoliščin. To je v razgovoru zelo odločno potrdila tudi urednica Kristina Brenkova. Vseeno ni mogoče s popolno gotovostjo reči, da se Albreht ni oziral na zahteve časa. Dejansko je v prevodih pravljíc ubiral v tistem času zaželeno in dovoljene smeri, ne glede na to, kakšni so bili dejansko njegovi notranji motivi in iz česa so se porodili. Če že gre za nazorsko filtriranje, lahko ugotovimo, da se v večini primerov prekriva z režimskim. Zavestno prirejanje in izpuščanje delov vsebine enačimo s cenzuro.

Ob tem je zanimivo omeniti izsledke A. Ilca v diplomskem delu na temo pravljíc bratov Grimm (Ilc 1995, 42). Ugotavlja namreč, da je Wilhelm Grimm tekst nenehno spreminjal tako, da je namesto odvisnega vstavljal premi govor, da je rad uporabljal pomanjševalnice, da je v tekst dodajal okrasne pridevke, stare reke, rime in rimane zaključke. Vrival je tudi številne vzklike, zlasti tipa »Ljubi Bog!«, »Bog nas obvaruj!« »O, Bog!«, »Usmiljeni Bog!«, »Za božjo voljo!« in podobno.

Tako se je F. Albreht z izpuščanjem in spreminjanjem religioznih izrazov pravzaprav nehote in nevede približal vsebini prvotnih, še nepredelanih in s krščansko tradicijo manj obremenjenih pravljic.

V izvorniku najdemo kopico religioznih izrazov. Kovačeva jih navadno prevaja enakovredno izvorniku. Albreht zelo redke pusti, v glavnem pa jih izpušča oziroma zamenjuje z drugimi besedami. Tako namesto vzklikov *ach Gott, Gott erbarme* in podobnih najdemo *o, jojmene, jojmene, jejtena, jejhata* ali *jejdeta*, pogumni krojaček malice ne pospremi z *bogžegnaj*, ampak mu *dobro dene*, Albreht izpušča, da je nekaj Bogu všeč, da je taka božja volja ... sveti Peter pa je le še vratar Peter. Lektorirana izdaja leta 1975 črta še nekatere preostale religiozne izraze, tako da jih ostane le malo.

Bratec in sestra: »*Gott und unsere Herzen, die weinen zusammen!*« (91) vzklikne Grimmova sestra, kar Kovačeva prevede dobesedno: »*Bog se joče z nama vred.*« (68, prva knjiga), Albreht pa »*Nebo in najini srca jočejo skupaj.*« (36) Sestra je odmolila svojo večerno molitev (Kovač 69, po izvorniku, 94), medtem ko je pri Albrehtu odpela svojo uspavanko. Kraljev vzklik »*ach Gott, was ist das!*« (102) Kovačeva prevede z »*O, bog, kaj pa je zdaj to?*« (74), Albreht pa z »*Za boga, kaj pa je to?*« (41), kar je pravzaprav kletvica. Na koncu, ko je kraljica durch Gottes Gnade (102), z božjo pomočjo, spet oživela (Kovač, 74), je pri Albrehtu stavek: In v tem trenutku je spet zadobila življenje /.../ (42)

V pravljici Trije možički v gozdu piše /.../ *wo das Kind getauft werden sollte. Und als es getaucht war* /.../ (112) Albreht se izogne besedi krst in zapiše, naj bi dete dobilo svoje ime in nadaljuje *ko so obhajali detetovo rojstvo*. Besedo *krst* najdemo tudi v pravljici Zlata goska. V izvorniku beremo /.../ *daß wir heute noch eine Kindertaufe haben* (369), za Albrehta pa so to *opravki* (189).

V Straži na grobu Albreht tako izpusti stavek malo pred koncem: *Die arme Seele war gerettet.* (795)

Snežica in Rožica: Albreht izpusti cel odstavek, ki se začne z *Einmal, als sie im Walde übernachtet hatten* /.../ in konča s stavkom *Die Mutter aber sagte ihnen, das müßte der Engel gewesen sein, der gute Kinder bewachte.* (676) Ta odstavek govori o angelu varuhu. Kovačeva prevod ima (275, 276, druga knjiga).

Oglejmo si odlomek iz Pepelke: »/.../ *liebes Kind, bleibe fromm und gut, so wird dir der liebe Gott immer beistehen, und ich will vom Himmel auf dich herablicken und will um dich sein.*« (154) Albreht prevede ta del takole: »*Ljuba hčerka, ostani pridna in dobra, ohrani zvest spomin name in na mojo ljubezen in jaz ti bom v mislih vedno pomagala.*« (91) Ne omenja ne Boga ne nebes. Kasneje najdemo tudi *Aschenputtel ging alle Tage dreimal darunter, weinte und betete* /.../« (155). Pri Albrehtu Pepelka samo joče, ne moli, zato pa se v mislih pogovarja z mamico (93).

Srečni Anže je veselo skočil na noge, nato pa pokleknil in se s solznimi očmi zahvaljeval, da mu je bila izkazana še ta milost /.../ (Albreht, 113). Zahvaliti bi se moral seveda Bogu. Zanimivo je, da Anže v lektoriranem prevodu (iz leta 1980) samo še skoči na noge, ne poklekne več, nato pa se s solznimi očmi zahvaljuje *naključju*, da je bil rešen težkih kamnov. (120)

Nekaj spremenjenega najdemo tudi v Albrehtovem prevodu Janka in Metke, med drugim: *Gott wird uns*

nicht verlassen (117, tudi 120) postane vse *bo še dobro*. (132) /.../ *meinten, sie wären im Himmel.* (122) postane /.../ *sta legla in sladko zaspala.* (137)

Zanimiv je tudi prevod v pravljici Zvezdni tolarji. *Und weil es so von aller Welt verlassen war, ging es im Vertrauen auf den lieben Gott hinaus ins Feld.* (666) Albreht prevede: *Ker se je čutila tako od vsega sveta zapuščena, je odšla v zaupanju vase po svetu.* (163) Albrehtova junakinja zaupa vase, ne v Boga.

Vase in ne v Boga (Grimm 520 in 528) oziroma v svojo srečo zaupa pri Albrehtu tudi krojač iz pravljice Popotnika (177; 186). In namesto da bi se Bog v nebesih veselil, ker je bil krojač tako dobre volje (Grimm 520), se mora tega radovati ves svet (177). Krojač sicer tudi pri Albrehtu prosi boga odpuščanja, vendar je beseda *bog* zapisana z malo začetnico (178), pri Kovačevi pa je *ljubi Bog* (91, druga knjiga), torej Bog z veliko začetnico. V lektoriranem prevodu (l. 1980) še te prošnje za odpuščanje ni več, namesto tega je samo zapis, da mu je bilo žal (193). Čevljar, ki je izgnal Boga iz svojega srca (Kovač 92, Grimm 521), je pri Albrehtu brez človeškega čuta v srcu (179). *Er warf sich auf seine Knie, dankte Gott für die erwiesene Gnade und sprach seinen Morgensegen: er vergaß auch nicht, für die armen Sünder zu bitten* /.../ (525) *Padel je na kolena in se s prekipevajočim srcem zahvalil za milost, ki mu je bila izkazana.* (179) Albrehtov krojač v nasprotju z Grimmovim pozabi na Boga, ne moli jutranje molitve in ne prosi za uboga grešnika. V lektoriranem prevodu še na kolena ne pade več in se tudi ne zahvali za milost (194). Otročiček, ki ga kraljici prinese štoklja, je samo še lep in srčkan (Albreht 186), ni pa več lep kot angelček (Grimm 528).

V pravljici Škrateljčki čevljar leže v posteljo in sladko zaspi (205), ne da bi se prej priporočil Bogu (Grimm 236). Zjutraj tudi ne odmoli jutranje molitve ...

V pravljici Smrtni sli Albreht izpusti cel odstavek o smrti, ki ga po izvorniku (725) prevede Kovačeva takole: »*Kaj bo, kaj bo?*« *si je rekla, »če bom obležala v tem zakotju? Na svetu ne bo nihče več umrl in ljudi bo toliko, da še stati ne bodo mogli drug poleg drugega.*« (329, druga knjiga) Iz kakšnega nagiba je Albreht izpustil to besedilo?

Rdeča kapica: Albreht doda zadnji stavek, ki ga ni ne v izvorniku ne pri Kovačevi: »*Kako hudo bi bilo ubogj mami, če bi ostala jaz v volkovem trebuhu.*« Zato pa izpusti nadaljevanje, ki ga imata nemško besedilo (179–180) in Kovačeva (153–154, prva knjiga). Gre še za eno, krajšo zgodbo o Rdeči kapici. Franu Albrehtu se je očitno zdela nepotrebna.

Janko in Metka: Albreht izpusti zadnji stavek. Pri Grimmu namreč najdemo: *Mein Märchen ist aus, dort läuft eine Maus, wer sie fängt, darf sich eine große große Pelzkappe daraus machen.* (125) Kovačeva prevede: *Tako. Spravil sem pravljico v hiško, če pa ti ujameš miško, si lahko narediš iz njenega kožuščka veliko veliko kučmo.* (96, prva knjiga) Se Albrehtu tak konec ni zdel primeren? Cela pravljica pa se je očitno zdela neprimerna Francetu Bevku, tako da se je odločil za priredbo. V njej ni več mačehe, oče otrok ne izpostavi v gozdu, ampak se izgubita, ko ga iščeta, namesto čarovnice nastopata dedek in babica ...

Zajec in jež: Albreht izpusti cel zadnji odstavek, nauk zgodbe (Grimm 767, Kovačeva 373, druga knjiga).

Morda se je Albrehtu ta del zdel preveč »skonstruiran«, nepotreben?

Sladka kaša: /.../ *und die größte Not, und kein Mensch weiß sich da zu helfen* (508) Kovačeva prevede: *To je bila huda stiska in nihče ni znal pomagati*. (77, druga knjiga), Albreht pa: *Nastopila je prava stiska. In živ človek ni vedel, kako bi se dalo odpomoči v tem čudu prečudnem, ki jih je doletelo*. (162) Albreht je tukaj za spremembo razširil poved. Sliši se resnično pretirano.

Pepelka: Albreht je k zadnjemu stavku pravljice samovoljno dodal – *če ne zares, pa bi bili vsaj zaslužili tako*. (99) Zdi se, da je hotel omiliti hudo kazen, ki je doletela sestri. Ob tem je morda zanimivo sledeče. Andrej Ilc v svojem diplomskem delu navaja, da takega konca Pepelke, kjer golobčka izključvata oči sestrama, najprej ni bilo, dodal ga je Wilhelm Grimm pri 2. natisu (Ilc 1995, 56). Pepelka v zbirki Čebelica (l. 1971) ima izpuščen prav ta del.

Mizica, pogrni se: Branje Grimma (227) in prevoda Kovačeve (200, prva knjiga) pokaže, da je Albreht izpustil del teksta. O prvem bratu in njegovem oslu še piše, izpusti pa, da je pristopil tudi drugi brat s svojo mizico in jo pozval, naj se pogrne. Na njej so se takoj pojavile polne skledе najboljših jedi. Albrehtu je bilo najbrž odveč ponavljanje, kar pa imajo otroci radi. Vsi trije bratje bi morali biti ponovno omenjeni. Tako bi se pravljica lepo zaokrožila, postala bi skladna celota. Kovačeva, ne Albreht, pa tu izpusti medklic, ki je pri Grimmu v oklepaju *Ich sehe dirs an, du wärst auch gerne dabei gewesen*.

Precej cenzuriranja je pretrpela pravljica o Sneguljčici. Če primerjamo slikanice, ugotovimo, da je slikanici iz leta 1961 enaka le še slikanica iz leta 2000; vmesne izdaje (1966, 1975, 1976, 1982) imajo izpuščene dele vsebine, ki so grozljivi, npr. obe pripovedi z lovcem, kraljičino kletev, ko ugotovi, da Sneguljčica zaradi zastrupljenega glavnika ni umrla, predzadnji odstavek, ki govori o tem, kako je kraljica zaklela in jo je popadla groza ... Določeni deli pravljice so bili očitno ocenjeni kot neprimerni, prekruti za otroke. V slikanici, tiskani leta 2000, se ponovno pojavijo vsi izpuščeni stavki.

5.3 Napačen prevod, manj ustrezne prevajalske rešitve

Primer napačnega prevoda najdemo v pravljici Špicparkelj: Albreht je prevedel, da se je preja navijala na vitel (62). Vitel je naprava, na katero se navija vrv pri dviganju ali vlačanju (SSKJ), torej je prevod neustrezen. V izvorniku najdemo besedo *Spule* (314) (motek, tulec, navitek), ki jo Kovačeva pravilno prevede kot *vreteno* (288, prva knjiga). Vreteno je priprava v obliki na koncu zožene palice, na katero se pri predenju navija preja (SSKJ). Pri Albrehtovem prevodu je še ena napaka; trdi, da se možič vrne *drugo jutro* (65), dejansko pa se vrne *kmalu nato* (Kovač 291), Grimm: *bald hernach* (317).

V Sneguljčici najdemo naslednja primera:

Grimm: »*Kind*,« *sprach die Alte*, »*wie du aussiehst! Komm, ich will dich einmal ordentlich schnüren*.« (302) Albreht: »*Otrok moj*,« *je rekla stara priliznjeno*, »*kako si lepa! Stopi sem, da ti opašem pas*.« (74) Kovačeva: »*Ah, otrok*,« *je rekla starka*, »*kako pa izgledaš! Pri-*

di, jaz te bom lepše prepasala!« (276, prva knjiga) Kovačeva je pravilno prevedla pomen stavka, ki ga Albreht – vsaj tako izgleda – ni razumel.

Zastrupljeno jabolko je rdeče in bele barve, v izvorniku in Albrehtovem prevodu. Kovačeva prevede, da je bilo jabolko rdeče in zeleno. Morda se je odločila za zeleno barvo, ker zelena simbolizira zavist. Vendar ima tudi bela barva svojo simboliko in je ne bi smeli spreminjati.

Straža na grobu: *Starke Waden* (795) prevede Albreht pravilno z *nesramno močna meča* (83), Kovačeva pa z *nesramno velika stopala* (406, druga knjiga).

Rdeča kapica se odpravi k babici, ki stanuje *pol ure hoda od vasi* (pravilno po izvorniku, 174: Kovač, 149, prva knjiga). Albrehtu se to očitno zdi preblizu, zato jo pošlje *kar dve uri daleč* (102).

Zelo moti, ko v prevodu Kovačeve Rdeča kapica vpraša volka: »*Ampak babica, kakšno grozno veliko šobo imaš!*« (152) Beseda Maul je pri Albrehtu *velika usta*, kar je vseeno bolje kot šoba. Dvogovor med Rdečo kapico in volkom, ki ga je prevedel Albreht, je tako prodril v našo zavest, da nas novi prevod moti in se nam ne približa.

Volk in lisica: *der Knüppel* je pravilno *gorjača* (Albreht 126), ne *cepec* (Kovač 382, prva knjiga).

Volk in sedmero kozic: v izvorniku je zapisano, da se je ena kozica skrila *pod* umivalnik (pravilno prevedel Albreht 129). Ni se skrila v umivalnik (Kovač 39, prva knjiga).

Največja napaka se v Albrehtovem prevodu pojavi v pravljici Kmet in vrag. Na njivi naj bi gorel kupček zelja (148). Dejansko gre za kupček oglja, kot pravilno ugotovi Kovačeva (378, druga knjiga). Gre za podobnost besed: *der Kohl* (zelje) – množ. *die Kohle*, in *die Kohle* (oglje) – množ. *die Kohlen*. Iz teksta: *Da erblickte er einen Haufen feurigen Kohlen* (771) je razvidno, da gre za 2. sklon množine besede oglje, ne za zelje. Na kupčku oglja je sedel vrag.

V pravljici Siromašni mlinarček in mucka se pojavi beseda *Winkelleisen* (517). Pri Albrehtu je to *kotomer* (173), pri Kovačevi *ogelnik* (86, druga knjiga). Pravilen prevod pa je *kotnik*.

Štirje zvedeni bratje: Albreht prevaja: *Sešij jajčka nazaj, pa tudi mladiče, ki so v njih, in sicer tako, da jih strel ne bo poškodoval*. (217) Kovačeva popravi izjemno neroden prevod in zapiše pravilno *kot da jih strel ni poškodoval*. (192, druga knjiga)

O zvitem krojačku: v izvorniku piše /.../ *hat ein silbernes und ein goldenes Haar* /.../ (556) in Albreht tako tudi prevede (67), medtem ko Kovačeva govori o zlatih in srebrnih laseh (129, druga knjiga). Če bi imela na glavi več takih las, bi se gotovo že razvedelo, ne bi bila več skrivnost.

Trije bratje: Albreht je prevajal tako, kot da je tretji sin, sabljač, z mečem zamahoval nad svojo glavo in ostal suh (152), Kovačeva (170, druga knjiga) pa je prevedla tako, da je zamahoval nad očetovo glavo in je oče ostal suh (170). Iz izvornega teksta (592) ni razvidno, da bi sin vrtel sabljo nad očetom. Nekaj podobnega najdemo pri Pepelki. V izvorniku (158–160) in pri Albrehtu (95–97) je omenjen oče (stari, mož), ki se približa kraljeviču, ki išče Pepelko. Kovačeva se odloči, da je to Pepelkin oče (132–134). Tako skuša razrešiti vprašanje, ki se ob branju postavi pozornemu bralcu, namreč:

kdo je pravzaprav ta oče, Pepelkin oče ali stari kralj, oče kraljeviča? Glede na to, da stari pomisli, če ni to naša Pepelka (Albreht 95), gre verjetno res za Pepelkinega očeta.

Zvezdni tolarji: Oblačila, ki jih deklica podari, si v nemščini sledijo kot *Mütze, Leibchen, Röcklein in Hemdlein* (666). Pri Albrehtu najdemo dobesedni prevod čepica, majica, krilce, srajčka (163). Kovačeva namesto majice raje uporabi besedo *jopica* – zdi se ji bolj logično, da pred srajčko sleče jopico (265, druga knjiga).

Popotnika: Pri Kovačevi si štoklja s peruti sname *potovalko* (98, druga knjiga). Potovalk v starih časih niso poznali. Beseda je v pravljичnem kontekstu neustrezna.

Pogumni krojaček: Mnogo bolj znana in pogosteje rabljena od besede *veper* (Kovačeva 125, prva knjiga) je beseda *merjasec* (Albreht 55). Prav tako je bolje, da ima merjasec *rilec* (Albreht) kot pa *gobec* (Kovačeva). Dvanajst lovcev: *aber Mädchen, sie trippeln und trappeln und schlürfen* (227) Albreht nerodno prevede kot *capljajo in plesaje podrsavajo* (379); mnogo boljše rešitev najde Kovačeva *drobijo in stopicljajo* (362, prva knjiga). Albreht tudi piše, naj se dekleta malo *posilijo*, da bodo stopale kot moški, Kovačeva pa ima *delajte se prav oblastne*.

V nekaterih pravljicah se pojavi beseda *Heller*, to so kovanci majhne vrednosti. Albreht ima *vinarje* in *novčiče*, Kovačeva pa rajši *božjake*, *groše* ali *reparje*. Beseda *repar* je najmanj poznana.

5.4 Prevajanje lirike

Prevajanje vezanih pesniških oblik je nedvomno težavno. Otroci so specifična ciljna skupina, ki zahteva preprosto (a ne otročje) pripovedovanje, ustrezno besedišče in nezapletene jezikovne strukture. Besedne zveze, besedne igre, primere morajo biti vzete iz domačega jezika. Predmeti, opisani v pesmi, morajo biti otroku poznani. Kot prej avtor se mora biti tudi prevajalec sposoben vživeti v otrokovo doživljanje in dožemanje živenga in neživega sveta. Povsem kratka, preprosta pesem je lahko trd prevajalski oreh. Če se pesem skuša prevesti dobesedno, navadno izgubi liričnost; če se prevede kot pesem, pa pogosto nastane samostojna, neodvisna stvaritev, ki se bolj ali manj izmakne smislu in vsebini izvirnega besedila. Kristina Brenkova je v pogovoru citirala Izidorja Cankarja, ki je dejal, da je s prevodom tako kot z žensko: če je lepa, ni zvesta, če pa je zvesta, ni lepa.

Albreht v članku o prevajanju Heinejeve lirike sam pravi, da je vprašanje lirike nasploh najtežavnejša in najbolj nehvaležna naloga. Tudi on si zastavlja vprašanje, ali je lirika sploh prevedljiva in ugotavlja, da gre v še tako dognanem prevodu v izgubo tisti navdih, ki ga ni mogoče posneti v tuji govorici. Prevajalci ubirajo dve poti: nekateri se oklepajo izvirnika in skušajo ohraniti čimveč formalnih in melodičnih posebnosti in lepote, uporabljajo celo ritmizirano prozo, drugi pa svobodno ravnajo z izvirnikom in ob tem spreminjajo ritmiko, melodijo, formo in stil. To so že prepesnitve oziroma nove pesnitve. V umetniškem pogledu so prevodi tem bližje izvirniku, čim močnejša je umetniška sila prevajalca. (Albreht 1961, str. 262–264)

Primeri:

Prevoda verzov v pravljici Žabji kralj in Železni Henrik sta dokaj enakovredna:

»*Königstochter, jüngste!*
mach mir auf,
weißt du nicht, was gestern
du mir gesagt
bei dem kühlen Brunnewasser?
Königstochter, jüngste,
mach mir auf.
(Grimm, 42)

»*Kraljična najmlajša,*
vrata mi odpri,
mar ne veš, kaj včeraj
pri tolmunu hladnem
si obljubila mi?
Kraljična najmlajša,
vrata mi odpri.«
(Albreht, 7)

»*Kraljična mlada, odpri, no, vrata!*
Kaj si pozabila,
kar si pri mrzlem studencu
včeraj obljubila?
Kraljična mlada, odpri, no, vrata!«
(Kovač, 15, prva knjiga)

Kraljična je v izvirniku najmlajša, torej *jüngste*, ne mlada. Moti uporaba interpunkcije v prvem in zadnjem verzju prevoda Kovačeve, ker vejice prekinjajo gladko branje. Albreht ima sedem verzov (kot v izvirniku), Kovačeva samo pet.

»*Heinrich, der Wagen bricht.*«
»*Nein, Herr, der Wagen nicht,*
es ist ein Band von meinem Herzen,
das da lag in großen Schmerzen,
als Ihr in dem Brunnen saßt,
als Ihr eine Fretsche warst.«
(Grimm, 43)

»*Henrik, voz ti poka!*«
»*Ne, gospod, to ni voz,*
to je le obroč s srca,
ki je pokalo od gorja,
ko v tolmunu ste utonili
in se v žabo spremenili.«
(Albreht, 9)

»*Henrik, kolo se tre!*«
Ne, gospod, to je srce,
to je obroč s srca,
ki je trpelo za oba,
ko ste bili krota zacoprana.«
(Kovač, 16)

Albrehtov prevod sledi izvirniku, vendar zapiše, da je kraljevič utonil v tolmunu, medtem ko v nemščini piše le, da je ždel na dnu vodnjaka kot začarana žaba. V zadnji vrsti se izvirniku bolj približa Kovačeva, vendar uporabi besedo »krota«, kar je neknjižna, pogovorna raba (beseda je tudi prevzeta iz nemščine, torej germa-

nizem) in besedo »zacoprana«, kar je prav tako neknjižna, ljudska raba. Zaključek teh verzov deluje grobo.

Sneguljčica:

Ena težkih nalog, ki si jih je zastavila Kovačeva, je bila prav gotovo prevod teh verzov na novo. Sneguljčica, ki se je brala, pripovedovala in poslušala toliko let, se nam je s svojo vsebino in besediščem usedla v srce. Lahko bi rekli, da je na nek način ponarodela. Rime smo znali (znamo) na pamet mi in naši otroci. Ker v nobenem pogledu niso bile slabe, jih morda ne bi bilo treba ponovno prevajati.

»Spieglein, Spieglein an der Wand,
wer ist die Schönste im ganzen Land?«
(Grimm, 297)

»Zrcalce, zrcalce na steni, povej,
katera najlepša v deželi je vsej?«
(Albreht, 70)

»Zrcalce, zrcalce na steni,
po svetu poglej in povej,
katera najlepša v deželi je tej!«
(Kovač, 270, prva knjiga)

V izdajah pred letom 1975 je pri Albrehtu najzaljša namesto najlepša. Kovačeva po nepotrebnem vrine del verza po svetu poglej.

»Frau Königin, Ihr seid die Schönste im Land.«
(Grimm, 298)

»Najlepša v deželi, kraljica, ste vi.«
(Albreht, 70)

»Spoštovana gospa kraljica,
v deželi najlepša ste krasotica.«
(Kovač, 270)

Čeprav je v izvirniku *gospa kraljica*, zadostuje tudi samo *kraljica*. *Spoštovana gospa kraljica* je pretirano. Beseda *krasotica* se sliši osladno. Podobno je v naslednjih verzih:

»Frau Königin, Ihr seid sie Schönste hier,
aber Sneewittchen ist tausendmal schöner als Ihr.«
(Grimm, 298)

»Najlepša, kraljica, vi ste pri nas,
Sneguljka pa tisočkrat lepša od vas.«
(Albreht, 70)

»Lepi ste že, gospa kraljica,
ampak Sneguljčica lepša je krasotica.«
(Kovač, 271)

Kovačeva namesto tega, da je Sneguljčica tisočkrat lepša od kraljice, kot beremo v izvirniku, zapiše samo, da je lepša krasotica. Prav tako stori v naslednji verzih:

»Frau Königin, Ihr seid die Schönste hier,
aber Sneewittchen über die Bergen
bei den sieben Zwergen

ist noch tausendmal schöner als Ihr.«
(Grimm, 301)

»Najlepša kraljica, vi ste pri nas,
a za gorami Sneguljčica,
kjer je sedem palčkov doma,
ta je še tisočkrat lepša od vas.«
(Albreht, 73)

»Lepi ste že, gospa kraljica,
toda Sneguljčica pri palčkih za sedmo goro,
najlepša je krasotica.«
(Kovač, 274)

»Frau Königin, Ihr seid die Schönste hier,
aber die junge Königin ist
tausendmal schöner als Ihr.«
(Grimm, 308)

»Najlepša, kraljica, vi ste pri nas,
a mlada kraljica je tisočkrat lepša od vas.«
(Albreht, 79)

»Lepi ste že, gospa kraljica,
toda mlada kraljica še lepša je krasotica.«
(Kovač, 281)

Pepelka

Prevoda Pepelke sta oba ustrezna in enakovredna. Albreht (97) za oglašanje golobov izbere *gru gri, gru gri, gru gri*, Kovačeva (135) pa *goru, goru*, kar je prav tako podobno gruljenju. Morda ne bi bil odveč ostrivec na zadnjem zlogu: gorú.

Volk in sedmero (sedem) kozic
»Was rumpelt und pumpelt
in meinem Bauch herum?
ich meinte, es wären sechs Geißlein,
so sinds lauter Wackerstein.«
(Grimm, 65)

»Kaj tako se po trebuhu
mi z ropotom kotali?
Šest kozličev sem požrl,
zdaj kot kamen so težki.«
(Albreht, 131)

»Kaj v trebuhu mi čmoka?
Je to kozličkov čredica?
Ali pa so skale tri,
ker me tako hudo teži.«
(Kovač, 41, prva knjiga)

Beseda *čmoka* je pri Kovačevi neustrezna. Namiguje na nekaj mokrega, mehkega, brezobličnega, razpadlega; čmokaš z usti, po blatu. Kozlički pa so v trebuhu celi.

Janko in Metka

»Knuper, knuper, kneischen,
wer knupert an meinem Häuschen?«
»der Wind, der Wind,
das himmlische Kind,«
(Grimm, 121)

»Hrst, hrst, k(a)teri miško
kruši, hrusta moja hiško?«
»Vetrc, vetrc iz neba
okrog hišice pihlja.«
(Albreht, 136)

»Kdo pa zunaj mi hrustlja?
To je moja hišica!«
»Kdo hrustlja?
Vetrič pihlja.«
(Kovač, 94, prva knjiga)

Albreht posnema *knuper, knuper s hrst, hrst*. Morda se miško sliši preotročje, a rima je prisrčna in priljubljena. Albreht obdrži ponavljanje *vetrc, vetrc*, medtem ko sta pri Kovačevi zadnja dva verza brez ponavljanja in zelo skromna.

Kralj Drozd
»ach wem gehört der schöne Wald?
»Der gehört dem König Drosselbart;
hättst du'n genommen, so wär er dein.«
»Ich arme Jungfer zart,
ach, hätt ich genommen den König Drosselbart.«
(Grimm, 293)

»Čigav je ta prelepi gozd?«
»Njegov posestnik je kralj Drozd;
da si ga vzela, bil bi tvoj.«
»O, da, ubožica sem mlada,
zavrgla kralja Drozgobrada!«
(Albreht, 158)

»Čigava je velika hosta ta?«
»Hosta ta je del sveta,
ki ga kralj Drozgobrad ima.
Če bi z njim se poročila,
bi tudi hosto to dobila.«
»Ah, le zakaj, sirota mlada,
nisem vzela kralja Drozgobrada?«
(Kovač, 265, prva knjiga)

Albreht sledi originalu in ima enako število verzov. Kovačeva pesem podaljša, tako da ima sedem verzov. Na enak način se nadaljujejo tudi ostali verzi.

»ach, Gott, was ist das Haus so klein!
wem mag das elende winzige Häuschen sein?«
(Grimm, 294)

»O, majhna nizka hišica!
Čigava je ta kočica?«
(Albreht, 159)

»Moj bog, kakšna bedna kočica!
Se tukaj sploh živeti da?«
(Kovač, 266)

Albreht je bolj dosleden pri prevodu, vendar izpusti začetni vzdih (o, bog).

Škrateljčki (Škrateljčka)
»sind wir nicht Knaben glatt und fein?
was sollen wir länger Schuster sein!«
(Grimm, 237)

»Tako sva lepa, tako sva zala!
Kako bi zdaj še čevljarčka ostala?«
(Albreht, 206)

»Zdaj sva lepo oblečena,
ne bova več čevljarila!«
(Kovač, 214, prva knjiga)

Nedvomno je tukaj Albrehtov prevod boljši.

Prevodi rimane besede v pravljicah Trije možički v gozdu, Špicparkelj, Srečni Anže, Mizica, pogrni se so precej enakovredni. Prevoda v pravljici Popotnika sta enaka, Kovačeva je v celoti uporabila Albrehtov prevod in ga spremenila samo v eni črki (namesto škrapete ima škarpete).

6 Zaključek

Albrehtov prevod je sčasoma deloma zastarel. Pojavila se je potreba po upoštevanju novih pravopisnih pravil, drugačni skladnji, primernejšem besednem vrstnem redu, zamenjavi določenih zastarelih besed, slabšalnih izrazov in prevzetih besed z ustrežnejšimi. Besedilo je bilo zato dvajset let po izidu prvega prevoda lektorirano. Zasledimo pa tudi negativne posledice lektoriranja. Posledica nadaljnjih ideoloških popravkov je še več prirejenega, skrajšanega oziroma izpuščenega besedila.

Nov prevod je bil zlasti potreben s stališča ideološkega filtriranja. Brata Grimm sta sicer res opravila vrsto zavestnih prirejevalnih posegov, vendar se prevajalec mora držati izvirnika, ki ga ima pred seboj, ne sme ga popačiti, izrabiti, ohraniti ga mora v največji možni meri ne glede na osebni nazor oziroma politični režim.

Razen zgoraj navedenega odmika se Albreht precej dosledno drži prvotnega besedila. Prevod obeh prevajalcev je zvest. Zdaj eden zdaj drugi prevajalec najde bolj ali manj (po)nesrečeno rešitev pri prevajanju. Težko je reči, da je en prevod izrazito boljši od drugega. Poslabšave se najdejo tudi pri novem prevodu, zlasti pri uporabi slabšalnih izrazov, deloma tudi pri uporabi prevzetih besed. Prevajanje podobja je pri obeh prevajalcih večidel ustrezno. Pri prevajanju lirike so Albrehtovi prevodi pomensko in sporočilno enaki izvirniku. Mojrsko je ohranil metaforiko. Ob tem si lahko postavimo vprašanje o potrebnosti povsem novega prevajanja nečesa, kar je bilo prevedeno dobro, zlasti še, ker so v petdesetih letih določene rime, določeni deli besedila dobesedno »ponarodeli«. Pomislimo samo na tisoče in tisoče knjižic Rdečih kopic, Trnuljčic, Pepelk in Sneguljčic, ki so se znašle v skoraj vsakem slovenskem domu! Morda je bil povsem nov prevod pravljic, ki jih je že prevedel Albreht, resnično nepotreben in bi bilo treba prevesti le tiste pravljice, ki jih on ni. Kakorkoli že, dejstvo je, da imamo končno na voljo lastni celotni prevod Grimmovih pravljic in to delo je korektno opravila Polonca Kovač.

Albrehtov jezik, s katerim nam govori skozi pravljice, je poln in vznesen, včasih pretiran in obložen, vendar ni neprijeten. Njegov vonj nas napolni in poteši. Besede, ki jih použijemo, niso kamni, ki bi nas kot Grimmovega volka potegnili v globino, marveč grizljaji, ki nasitijo brez teže. Od knjige nikoli ne vstanemo lačni.

Kako bridko včasih jočejo Grimmovi junaki skozi Albrehtove besede! Kako težko je moralo biti kdaj našemu

prevajalcu, ko je čakal ... *zdaj, zdaj bo planilo, zasijalo in se zaiskrilo, kriknilo vate iz dna, da te bo preplavilo, te zgrabilo in dvignilo s seboj v svetlobo, v luč. Zaman! Ne, ni bilo zaman. Umetniku se je vžgala iskra, ki bo z novo lepoto ozarila svet.* (Albreht 1961, 394–395) Iskra se je vžgala, a ni bila samo ena, bilo jih je mnogo in še vedno se vžigajo. Vprašajte otroke. Njihova srca bodo odgovorila.

Fran Albreht and Grimms' tales

Summary

The main purpose of the article is to engage with the so far neglected translations by Fran Albreht of the Grimm fairy tales. Until recently, children's literature has been underestimated, and so have been its translators. However, Albreht's translations of Grimms' Children's- and Household Tales have gone through numerous printings and reached nearly every Slovenian home.

The central theme of the paper is dedicated to the theoretical analysis of language and linguistics, and the content, style and quality of the translation compared to the new translation by the writer Polonca Kovač. The analysis focuses on their translation of phrases, idioms, proverbs, metaphors and verse, as well as on the use of punctuation, word order, borrowed and foreign words, and omissions, lengthenings and rewrites. Albreht's translation is not free of censorship, based on social circumstances, religious and political reasons. The language he uses is to a certain degree obsolete. Nevertheless, Fran Albreht still proves successful not only as a translator, but also as a mediator between German and Slovene culture.

7 VIRI

ALBREHT, F., 1961: *Odsevi časa. Nekaj opomb o prevajalcih in prevajanju*. Ljubljana, Cankarjeva založba.

BAUSINGER, H., 1968: *Formen der »Volks poesie« (Oblike »ljudske poezije«)*. Berlin, str. 161. Citirano v: WEBER-KELLERMANN, I., 1986: *Otroške in hišne pravljice bratov Grimm*. Od »prastarega mita« do otroške knjige. V: *Otrok in knjiga* 23/24. Obzorja Maribor.

Brata GRIMM, 1944: *Pravljice* (prevedel A. Bolhar). Ljudska knjigarana, Ljubljana.

CERAR, V., 1998: *Kako otročje je prevajati za otroke? V: Prevajanje otroške in mladinske književnosti*, 22. prevajalski zbornik. DSKP, Ljubljana.

DEBENJAK, D., 2001: *Veliki nemško-slovenski slovar = Grosses deutsch-slowenisches Wörterbuch*. Državna založba Slovenije, Ljubljana.

GERSTNER, H., 1974: *Brata Jacob in Wilhelm Grimm: življenjepis*. Obzorja, Maribor.

GRIMM, J. in W., 1975: *Grimmove pravljice*. Mladinska knjiga, Ljubljana.

GRIMM, J. in W., 1980: *Grimmove pravljice*. Mladinska knjiga, Ljubljana.

GRIMM, J. in W., 1993: *Grimmove pravljice: prva knjiga zbranih pravljic*. Mladinska knjiga, Ljubljana.

GRIMM, J. in W., 1993: *Grimmove pravljice: druga knjiga zbranih pravljic*. Mladinska knjiga, Ljubljana.

GRIMM, J. in W., 1958: *Pravljice*. Mladinska knjiga, Ljubljana.

GRIMM, J. in W., 1999: *Pravljice*. Mladinska knjiga, Ljubljana (Veliki pravljicarji).

GRIMM, J. in W., 1966: *Sneguljčica in druge Grimmove pravljice*. Mladinska knjiga, Ljubljana.

GRIMM, J. in W., 1954: *Žabji kralj in druge pravljice*. Mladinska knjiga, Ljubljana.

ILC, A., 1995: *Otroške in hišne pravljice bratov Grimm v socialno-zgodovinskem in kulturnozgodovinskem kontekstu*. Diplomski naloga, Filozofska fakulteta, Oddelek za primerjalno književnost in literarno teorijo.

ILC, A., 1999: *Pravljice med konservativnim in subverzivnim: spremna beseda*. V: *Bettelheim, Bruno: Rabe čudežnega: o pomenu pravljic*. Studia humanitatis, Ljubljana.

Kinder- und Hausmärchen gesammelt durch die Brüder Grimm. Winkler Verlag, München 1984.

KOBE, M., 1972: *Priredbe klasičnih del iz svetovne književnosti za mladino v slikanicah za najmlajše*. V: *Otrok in knjiga* 1. Obzorja, Maribor.

Langenscheidts Großwörterbuch: Deutsch als Fremdsprache. Langenscheidt KG, Berlin-München 1998.

MODER, J., 1985: *Slovenski leksikon novejšega prevajanja*. Lipa, Koper.

OREL KOS, S., 2001: *Let divjih labodov med nebesi in peklom: Pravljica »Divji labodi« H. C. Andersena v slovenskih prevodih*. V: *Prevajanje Prešerna. Prevajanje pravljic*: 26. prevajalski zbornik. DSKP, Ljubljana.

RÖLLEKE, H., 1989: *Nov pogled na »Otroške in hišne pravljice« bratov Grimm*. V: *Otrok in knjiga* 27/28. Obzorja, Maribor.

Skrinjica pravljic: priljubljene pravljice bratov Grimm in Hansa Christiana Andersena. Mohorjeva založba, Celovec - Ljubljana - Dunaj 1998.

Slovar slovenskega knjižnega jezika. Izdala SAZU in Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. Državna založba Slovenije, Ljubljana 2000.

Slovenska bibliografija. Izdaja NUK. Državna založba Slovenije, Ljubljana 1951 ?

Slovenski pravopis. 1, Pravila. Izdaja SAZU in Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. Državna založba Slovenije, Ljubljana 1994.

SMOLEJ, T., 1998: *Hostnikovo prevajanje Julesa Verna*. V: *Prevajanje otroške in mladinske književnosti*: 22. prevajalski zbornik. DSKP, Ljubljana.

SNOJ, M., 1997: *Slovenski etimološki slovar*. Mladinska knjiga, Ljubljana.

TOMŠIČ, F., 1974: *Nemško-slovenski slovar*. Državna založba Slovenije, Ljubljana.

Veliki pravljicarji in njihove najlepše pravljice. Mladinska knjiga, Ljubljana 2001 (Veliki pravljicarji).

WAHRIG, G., 1974: *Deutsches Wörterbuch*. Bertelsmann Lexikon Verlag, Gütersloh-Berlin-München-Wien.

ZABUKOVEC, D., 2001: *Ilustracija k prevajalski folklori*. V: *Prevajanje Prešerna. Prevajanje pravljic*: 26. prevajalski zbornik. DSKP, Ljubljana.

Ivanka Učakar, prof. slov. in dipl. lit. komp.
Šolska ulica 5
Kamnik

Fran Albreht (1889–1963)

Ob obletnici

11. februarja 2003 je minilo štirideset let od smrti kamniškega rojaka Frana Albrehta, znanega kulturnega delavca, pesnika, prevajalca, esejista. Kamničani so se oddolžili njegovemu spominu – po njem so poimenovali dotedanjo I. osnovno šolo ter ulico v novem delu na Bakovniku. Albrehtovo življenje in delo je v 60. letih preteklega stoletja raziskoval prof. Zvone Verstovšek, ki je poskrbel tudi za izdajo izbranih pesmi. Članke o rojaku je objavljaval v Kamniških zbornikih, ki so mlajši generaciji morda manj dostopni.

Obletnica je čas, da ponovno preberemo pesmi, raziščemo in premislimo, kdo in kaj je bil Albreht; kakšen je danes njegov pomen za Kamničanke in Kamničane, pa tudi za Slovenijo kot kulturni prostor, ki se odpira Evropi.

Pred dobrimi štiridesetimi leti je slovenska kulturna javnost videla Albrehta predvsem kot začetnika socialne, revolucionarne poezije, opozarjala je na njegovo »naprednost«. Seveda ni spregledala njegovih organizacijskih prizadevanj, vendar ji niso pomenila kaj posebnega. Danes revolucionarno pesništvo ni v modi. Kaj torej bralcu današnjega časa ponujajo strani Albrehtove poezije, kaj njegove kritike in eseji? Kaj se odgrne, ko pregledamo njegovo zapuščino v rokopisni zbirki Narodne in univerzitetne knjižnice?

Vsak bralec ima možnost in pravico, da v literarnem delu izlušči resnice za sebe, da ga literarno delo nagovori z razsežnostmi, ki njemu kaj pomenijo. Albrehtova reflektivna lirika nagovarja tudi današnjega bralca – saj se sprašuje po temeljnih resnicah; morda malo okorno, morda preveč v duhu dvajsetih let preteklega stoletja, toda vprašanja odpira in sproža v bralcu pritrilen ali nikalen odgovor, ga nagovarja. Tudi bralec 21. stoletja začuti v kakšni od ljubezenskih pesmi resnično čustvo, izpovedano na dovršen estetski način.

Ob prebiranju esejistike in korespondence pa se odkrije drugačen Albreht – človek, ki je razmišljal o slovenski literaturi in gledališču na povsem sodoben način, poudarjal je, naj rasteta iz narodnih korenin in se oplajata ob evropskih tokovih. Ni se zapiral v ozke narodne meje, zato je prišel v spor s »čuvaji«. Zavedal se je, kako pomembne so informacije o drugih in drugačnih literaturah, zato je tudi sam veliko prevajal, navezoval stike s Slovenci po svetu (Janko Lavrin, Louis Adamič), sodeloval pri ustanavljanju slovenskega penkluba. Bil je »večno drugi«: svoje literarne ambicije je podrejal vsakodnevni uredniškemu, lektorskemu, prevajalskemu delu. Skupaj z ženo Vero sta bila bodisi v Ljubljani bodisi na Bledu gostitelja mnogih slovenskih in tujih ustvarjalcev. Z osebnimi stiki sta gradila mostove, ti so preraščali v formalne oblike sodelovanja – to pa je »pesem za današnjo rabo«.

Fran Albreht leta 1918

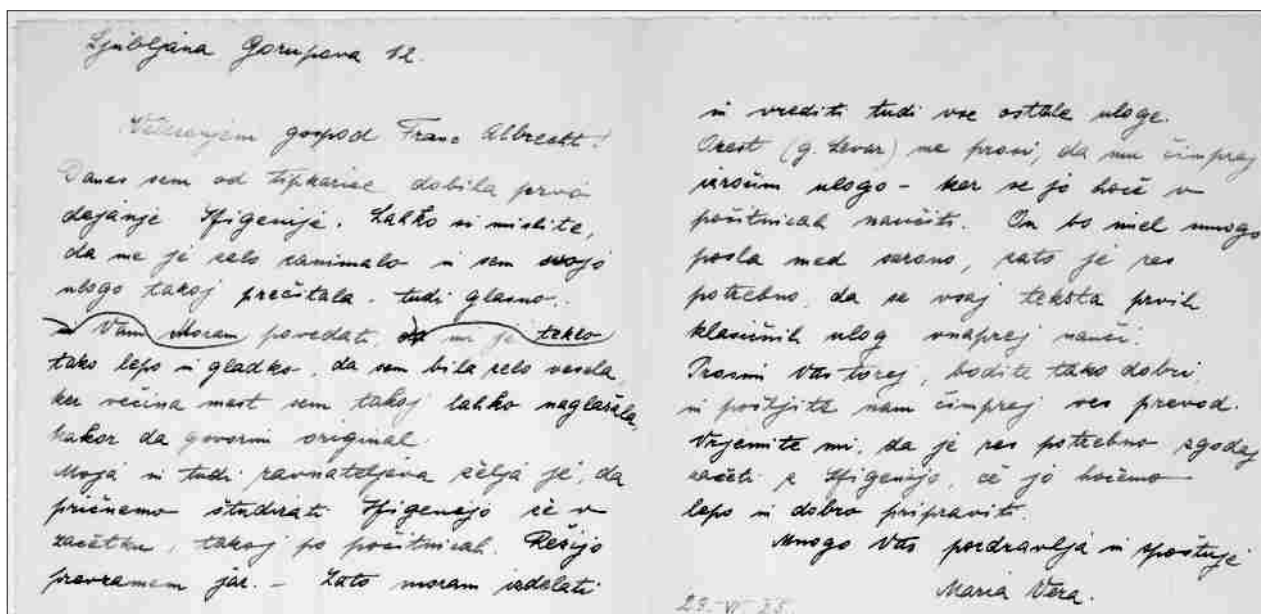

Rojstna hiša Frana Albrehta v Kamniku (Foto: Janez Bergant)

Vera Albreht, rojena Kessler

Pismo Marije Vere, 1925

Naslovnica Pesmi življenja

Danes nas rojak France Albrecht, Ljubljančan in svetovljan Fran Albreht, nagovarja predvsem kot osebnost, ki je znala povezovati, ki se je podala v polemike zaradi svojih pogledov, ki pa je znala upoštevati moč argumentov in vsakemu priznati njegove resnične sposobnosti. Takemu Albrehtu posvečamo ta zapis.

Življenska pot Frana Albrehta

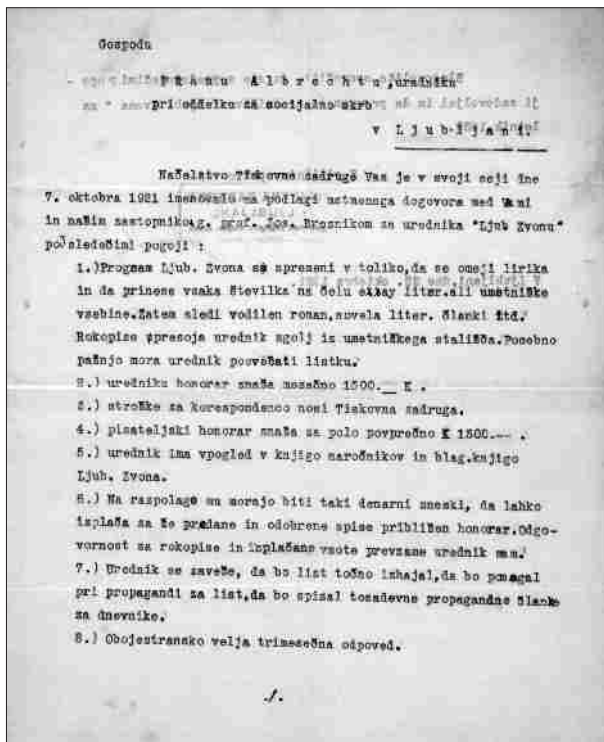
Kraj, kjer se je kdo rodil in doraščal, od koder je izšel, zaznamuje človeka, ga pritegne in vklene vase tako, da ga ne izpusti vse življenje, tudi če pozneje ne živi tam. Kakor otroška zibel mu je, kakor materino naročje, kakor ptici gnezdo, v katerem se je izvilila in od koder je prvič vzletela. Nagonsko se tu pa tam vedno vra-

ča nazaj. Če ne telesno, pa vsaj duševno. In čim starejši postaja človek, tem bliže mu stopa naproti njegov stari rojstni kraj, tem globlje ga navdaja z zavestjo, da je pravzaprav tudi on sam – on telesno in duševno – samo živ drobček tega kraja in tega mesta. In tako se človek pogosto zaloti, kako mu spomini uhajajo nazaj ter mu obnavljajo njegovo mladost, njegova prva občutljiva otroška leta ...

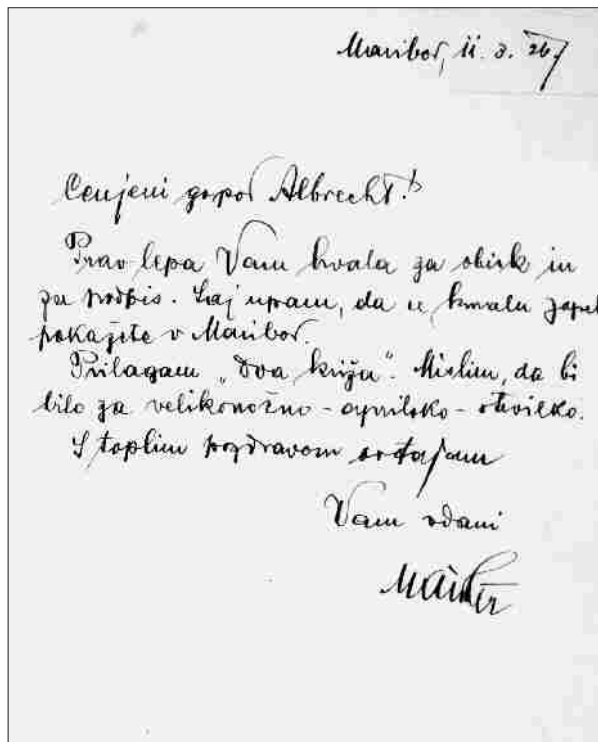
F. Albreht: Ob jubileju (Kamniški zbornik V, 1959)

Pesnik, pisatelj, prevajalec, urednik, lektor, organizator, gledališki kritik ... Frančišek Albrecht se je rodil 17. novembra 1889 v Kamniku, v najstarejšem delu mesta, v hiši na današnji Prešernovi ulici št. 9. Njegov oče Vinko se je doma na Šutni izučil ključavničarstva in se zaposlil v smodnišnici, mati Ivana, rojena Studen, pa je skrbela za dom in polje. Bil je njun prvi otrok, ki je starša razveseljeval s sposobnostjo hitrega dojemanja, izvrstnega spominskega osvajanja in naglega čustvenega reagiranja. V spomnih ob sedemdesetletnici sam piše, da se spominja večerov, ko mu je mama pripovedovala zgodbe ali brala, popoldnevov, ki jih je z vrstniki preživel na bistrškem produ, ob Žajspohu, v skalah Starega gradu ali v zapriških gozdovih. Neizbrisno se mu je vtisnil v spomin potres leta 1895. V to pravljico je zarezala smrt, prvič bolj od daleč, ko je umrl sosedov fantič, otroški prijatelj, nato pa prav v sredo srca – umrla mu je mati. Oče se je kmalu vnovič poročil, njega pa so dali v rejo pobožni šolarski gospodinjci vrh klanca nad Samčevim predorom.

Pet razredov osnovnošolskega pouka je med leti 1896 in 1901 z odliko opravil v Kamniku, nato so ga vpisali v gimnazijo v Kranju, kjer je imel pri sorodnikih stanovanje. Gimnazijo v Kranju je obiskoval od jeseni 1901 do pomladi 1908, ko je maturiral. Bil je srednje dober dijak, saj so njegov čas jemale inštrukcije, pa tudi za literaturo se je začel zanimati. V nižjih razredih gimnazije je začel s pesniškimi poskusi, v višjih pa so dijaki pod Francetovim uredništvom osnovali literarni klub z rokopišnim listom Cvet in sad. Zanimal se je za tujo literaturo, posebej nemško in rusko, knjige si je izposojal iz Centralne biblioteke na Dunaju.

Pogodba med Tiskovno zadrugo in Franom Albrehtom

Pismo Rudolfa Maistra, 1926

Leta 1906 je sedemnajstletni Albreht pod psevdonom Rusmir v *Slovanu* objavil prvo pesem. Pod tem in še drugimi psevdonomi je objavljajal v *Omladini*, *Domačem prijatelju* in leta 1908 v osrednji literarni reviji *Ljubljanski zvon*, s katero je kot pesnik in kasneje urednik sodeloval vse do leta 1932, skoraj četrto stoletja. Počitnice je redno preživiljal doma v Kamniku, kjer je posebno kasneje kot študent zelo rad sodeloval pri dramskih in drugih kulturnih prireditvah kamniške čitalnice.

Na Dunaju, kamor se je odpravil jeseni leta 1909, je študiral pravo do leta 1912, ko je porabil doto. Ker sredstev za nadaljevanje študija ni imel, je odšel za domačega učitelja v Gorico. Tu se je spoznal s pesnikom Alojzom Gradnikom, politikom in alpinistom Henrikom Tumo, socialdemokratom Antonom Dermoto. Leta 1914 se je vrnil na Dunaj, da bi študij dokončal, a mu je prva svetovna vojna preprečila načrte. 1915. je bil vpoklican k vojakom, služil je v Judenburgu, na Ptujju in na Dunaju.

Takoj po končani vojni se je poln načrtov naselil v Ljubljani. Vpisal se je na novoustanovljeno ljubljansko univerzo ter 1927. leta diplomiral na filozofski fakulteti. Dokončanje študija se mu je zavleklo iz več razlogov:

- hkrati je služboval – najprej kot tajnik medicinsko-teološke, nato kot tajnik filozofske fakultete;
- med leti 1919 in 1920 je bil urednik Svobode, od 1922 dalje Ljubljanskega zvona;
- objavil je dve pesniški zbirki;
- bil je lektor založbe Hram;
- prevajal je za gledališče;
- pisal kritike in eseje;
- bil je med ustanovitelji slovenskega PEN-kluba.

Živahno kulturno življenje v novi državi ga je potegnilo v svoj vrtinec. Z delom je želel pripomoči k razvoju Ljubljane v slovensko duhovno, gospodarsko in politično središče. Leta 1919 se je poročil s pesnico in pisateljico

co Vero Kesslerjevo iz znane družine Kessler, pri kateri so se zbirali takratni kulturniki, in postal svak Otona Župančiča.

Pričakovanja se niso uresničila, tudi zveza južnih Slovanov ni prinesla tiste nacionalne in socialne svobode, ki so se je nadejali, zato je bilo potrebno s pisano besedo posegati v dogodke. Svet se je zožil na umetnost – ta je bila kritična, toda ne v službi take ali drugačne politike.

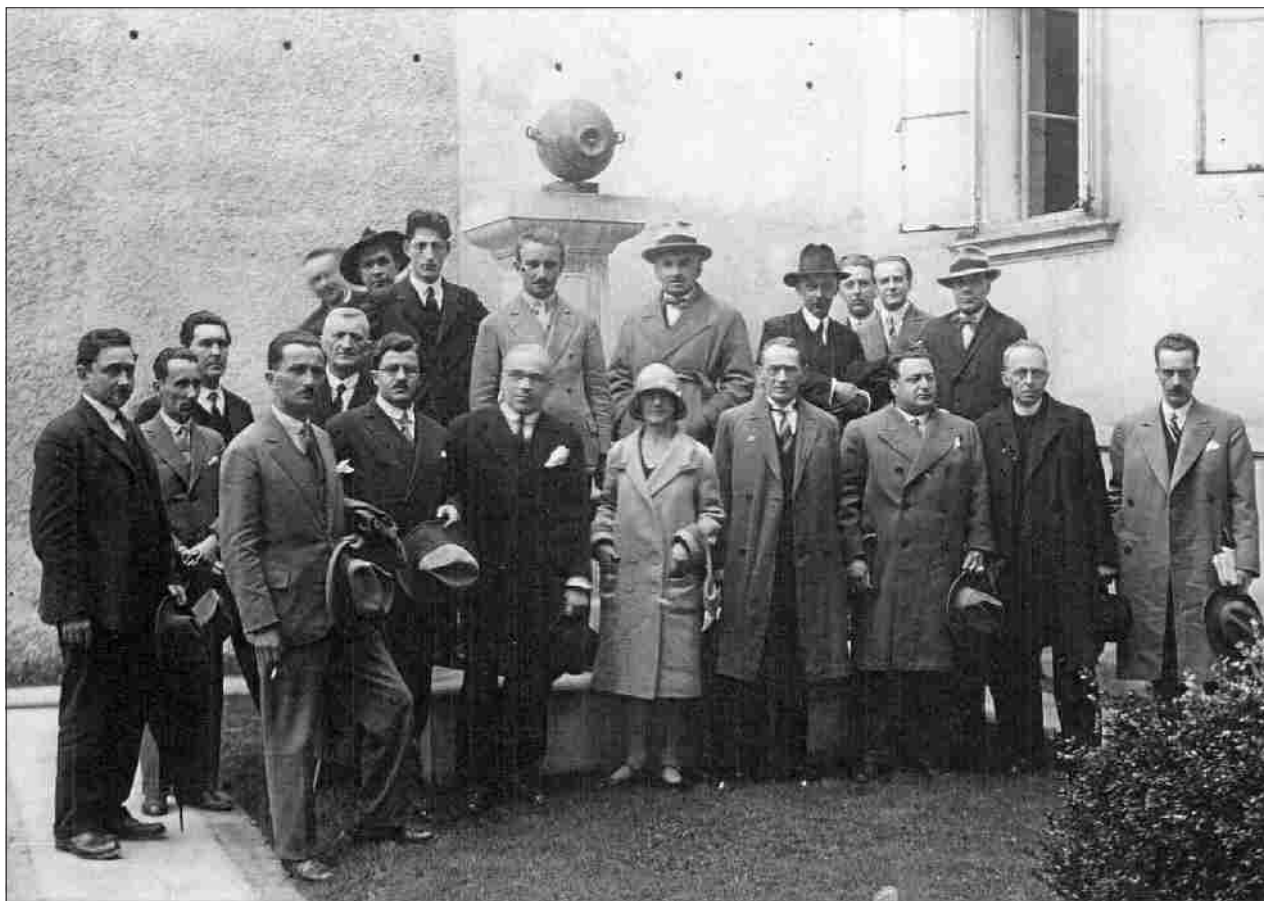
Leta 1941, ob pričetku druge svetovne vojne, začne Albreht sodelovati s Prežihovim Vorancem in radiom Kričič. Že naslednje leto je moral v zapor in leta 1944 v Dachau. Njegova žena Vera je bila internirana v Rawensbrücku. Vojno sta preživela oba, vrnila sta se v Rdečo hišo na Poljanski 15, njun dom od leta 1927. Albreht je za nekaj mesecev postal načelnik oddelka za kulturo in umetnost, nato pa predsednik slovenske prestolnice – ljubljanskega župana – do svoje upokojitve 1948. Povojna leta in politična sumničenja tudi njemu niso prizanesla.

Po upokojitvi je ustanovil Društvo književnih prevajalcev, prevajal posebej Goetheja za odrasle in Grimma za otroke, pisal gledališke kritike in književne študije. Postal je honorarni sodelavec radia Ljubljana.

Leta 1960, nekaj mesecev po dopolnjenem 70. letu, je za svoje življenjsko delo prejel najvišje državno priznanje za umetniške dosežke: Prešernovo nagrado. Njegova življenjska pot se je zaključila tri leta kasneje, 11. februarja 1963.

Zvone Verstovšek je v Kamniškem zborniku IX, 1963, zapisal: »... še vedno se ne moremo sprijazniti z usodno resnico, da ga ni več, da je nehala pisati njegova roka, ki je pol stoletja neumorno prelivala bogastvo njegovega duha v dognanem in izbranem izrazu na premnoge strani naših revij, časopisov, publikacij in knjig. Preveč je bilo v njem neumornosti, preveč zavzetosti za aktivno prisotnost v našem javnem kulturnem

Srečanje ljubljanskega, zagrebškega in beograjskega penkluba v Ljubljani 1929. Fran Albreht stoji v drugi vrsti skrajno desno (s klobukom).

življenju, da bi mogli ob njegovi nenadni smrti doumeti globoko vrzel, ki jo bomo le težko in ne tako kmalu zapolnili.«

Pesnik in pisatelj

Albrehtovi pesniški začetki segajo, kot smo že omenili, v gimnazijska leta. Leta 1906 je v *Slovanu* objavil svojo prvo pesem, dve leti kasneje pa se je javnosti predstavil v eni od osrednjih literarnih revij, *Ljubljanskem zvonu*, s pesmijo *Vesoljstva utrinek*. S svojimi pesmimi se je vedno bolj pogosto oglašal, tako da je do leta 1917, še v času prve svetovne vojne, pripravil za izid svojo pesniško zbirko *Mysteria dolorosa*.

Pesmi je sam razdelil v tri skupine: *Iskanja in spoznanja* z razmišljajočo, osebnoizpovedno liriko, *Iz labirinta ljubezni* z ljubezensko in *Inferno naših dni* z družbeno angažirano liriko.

Da njegovo pesnjenje ni bilo le priložnostni izliv njegovih čustev, je dokazal z naslednjo zbirko tri leta kasneje (*Pesmi življenja*, 1920), ki jo je tematsko razdelil v dva dela.

Med prvo in drugo zbirko pesmi pride do očitnih razlik, ki izvirajo iz organske rasti pesnikovega političnega in svetovnonazorskega zorenja ter spremenjenih družbenih razmer. V prvi je zbral svoja spoznanja o svetu in namenu življenja, se zgrozil ob strahotah prve svetovne vojne, se potapljal v osebna ljubezenska čustva; v drugi pa ljubezenske pesmi zbledijo ob napovedih socialnih prevratov in revolucije.

Albrehtu je pomenila poezija najbolj iskreno izpovedovanje, zvest ji je ostal, ko mu je odpovedal vsak drug način pričevanja. Pesmim se ni nikdar odpovedal. V *Ljubljanskem zvonu* je vse do leta 1930 objavljaj razmišljajoče pesmi; k njim se je zatekal tudi v času internacije in še kasneje prav do svojih poslednjih dni. Ni pa izdal nobene pesniške zbirke več, tretja *Cor cordium* je ostala v načrtu. V spomilih ob sedemdesetletnici je sam zapisal, da »... je kot urednik raznih revij in knjižnih zbirk najčešče podrejal in zapostavljal svoje lastno delo delu drugih, namesto da bi brezobzirno sledil živemu in tvornemu nagonu svoje krvi ...« (Kamniški zbornik V, 1959)

Kakorkoli že danes sodimo o umetniški prepričevalnosti njegovih pesniških samoizpovedi in njegovega upornega zanosa, mu moramo priznati, da je znal prisluhni tokovom časa. Bil je še otrok, ko sta umrla Kette in Murn, njegovi literarni sodobniki so bili Župančič, Cankar, Golia, Gradnik, Gruden, Pregelj, Seliškar, brata Anton in France Vodnik, Podbevšek. Albreht je spadal v generacijo na prehodu. Težko se je otresel vzorov moderne, njegov izraz je včasih okoren, naslednja generacija ekspresionistov je našla odmevnejši in ustrenejši izraz.

S proznimi deli se je Albreht v *Zvonu* oglasil precej kasneje kot s poezijo, prvo črtico je objavil 1910. leta in nato krajše črtice vse do 1917. Literarna zgodovina jim ne priznava visoke vrednosti, v slogu so sledile moderni, prehajale v ekspresionizem. V knjižni obliki je leta 1932 izšel biografski roman o Franu Levstiku *Zadnja pravda*.

Albert Museum; and the remarkable series of art exhibitions at Burlington House, which have brought together the masterpieces of Flanders, Holland and Italy, were a later development of this growing desire to link up the world in the knowledge of its component parts. The Persian Exhibition, now being held, is in some ways more astonishing than its predecessors, Persia being more remote in time and space than Italy and the Netherlands. In recognition of the zeal and skill of the promoters we are asking some of them to be our guests at the March dinner.

Jugo-Slavia—Special Facilities for P.E.N. Members.

We hear that the Ljubljana Centre of the P.E.N. has been getting in touch with hotel proprietors and others in Jugo-Slavia with a view to obtaining special facilities for P.E.N. members. Jugo-Slavia is one of the most beautiful parts of Europe and is less well known as a holiday resort than it ought to be. The innkeepers have expressed their willingness to co-operate, and we gather that extraordinarily low prices will be charged to P.E.N. members travelling in Jugo-Slavia this summer, on presentation of their credentials. This, of course, only applies to the hotels in the smaller towns and in the country; in the capitals we believe no special facilities have yet been arranged. The prices mentioned have ranged from 3/6 to 8/6 a day inclusive; the last figure being apparently for the utmost available luxury!

Young P.E.N. members who are willing to accept simpler accommodation will probably find themselves able to live on a fraction of even these low prices. We are expecting full particulars of the scheme and will print them in due course in *P.E.N. News*.

NINTH INTERNATIONAL

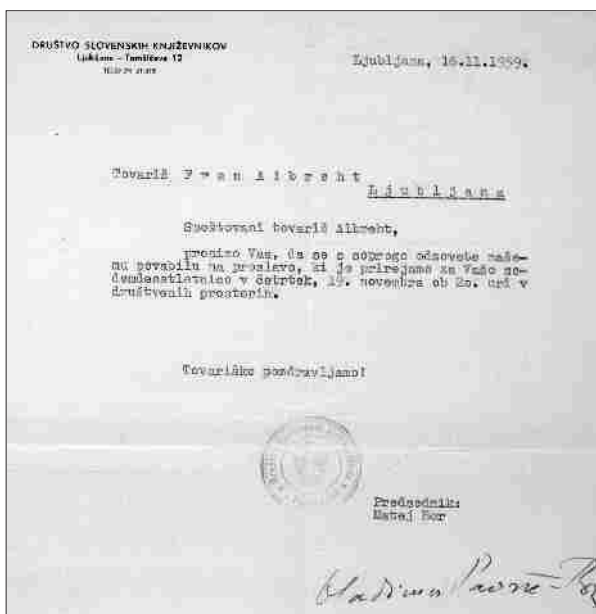
Oglas v biltenu Pen

Prevajalec

Bil je izredno marljiv prevajalec. Bibliografija šteje več kot petdeset samostojnih knjig s prevodi pesmi, pravljic, dram in romanov iz nemščine, angleščine, danščine, švedščine (nekaterih preko nemščine), francoščine, češčine, slovaščine, srbščine, hrvaščine. Nemščina mu je bila drugi jezik, saj je študij začel na Dunaju, nekaterih slovanskih jezikov se je naučil sam.

Večina prevodov gledaliških del je ostala v rokopisu. Marsikaj je prevedel v dogovoru z Otonom Župančičem, direktorjem Drame. S prevodi je bil repertoar vsako leto obogaten s sodobnim ali klasičnim gledališkim delom, v knjižni obliki je izšlo le nekaj del.

S prevajanjem poezije se je spopadel že med študijem na Dunaju. Posebej blizu mu je bil češki pesnik Petr Bezruč (s psevdonomom Vladimir Vašek). Njegove *Šlezke pesmi* (1903) je leta 1919 objavila založba Slovenska socialna Matica, dve pesmi pa je Fran Albreht objavil v svoji drugi pesniški zbirki in izrecno poudaril, kako blizu mu je tematika. Posamezne pesmi različnih avtorjev je objavljval v *Ljubljanskem zvonu*, saj je bralce želel informirati, kaj se dogaja pri drugih narodih. Veliko časa in prevajalskega napora je posvetil vsestranskemu nemškemu klasiku Johannu Wolfgangu Goetheju. Iz zapuščine je razvidno, da so odlomki prevodov nastajali še v študijskih letih, da jih je večkrat preoblikoval, ker z njimi ni bil zadovoljen. O Goetheju, njegovem pesniškem delu, njegovi filozofiji je napisal obširno študijo. Po drugi svetovni vojni, ko je založba Mladinska knjiga v znameniti knjižni zbirki Kondor izdala izbor Goethejeve poezije, je sodeloval kot prevajalec in urednik.

Voščilo Društva slovenskih književnikov ob sedemdesetletnici

V petdesetih letih je za radio Ljubljana pripravljaj literarne večere, sam prevajal in pisal kratke eseje o jugoslovanskih in evropskih pesnikih.

Prevajanje je včasih tudi težaško delo. Domnevamo lahko, da so bili za Albrehta to vsakoletni prevodi romanov, ki jih je za založbo Hram prevajal med leti 1921 in 1938. Da pa je bil tudi ob delih, ki so ga zaradi svoje literarne vrednosti manj pritegnila, prav tako profesionalno odgovoren, kažejo ohranjeni rokopisi prevodov v zapuščini.

Založba Mladinska knjiga je leta 1953 začela izdajati novo knjižno zbirko Čebelica, v kateri naj bi izhajala sodobna in klasična dela za mlade bralce, ki se komaj uče branja. Njena urednica Kristina Brenkova je za prvo knjižico v zbirki izbrala znano *Rdečo kapico* v prevodu Frana Albrehta in z ilustracijami Marlenke Stupica. V njegovem prevodu nato v zbirki Zlata ptica sledi izbor pravljic bratov Grimm.

Kritik in urednik

Leta 1911 je Albreht v LZ objavil kar tri ocene knjig, s krajšimi poročili o hrvaški in slovenski književnosti je nato redno sodeloval do leta 1914. Po končani prvi svetovni vojni je leta 1919 napisal *Epilog letošnji dramski sezoni* in nakazal, kaj ga bo zanimalo naslednja leta: spremljanje razvoja osrednje slovenske gledališke hiše. V Epilogu je na kratko orisal zgodovino ljubljanskega gledališča, ugotavljal, da so bile politične razmere krive za slabo, »pritikavo« stanje, potem pa razmišljal o pomenu odrskega ustvarjanja za vsak narod. Pravi, »... da smo Slovenci šele na začetku, kar je potrdila minula sezona: ni pravega umetniškega ansambla, delo je nenačrtno. Izbor iger nesmotrn, deloma so bile pretežke za publiko in igralce, deloma pa prelahkotne burke.« Trdi, da mora k izboljšanju razmer prispevati stroga kritika. In Albreht se je podal na pot stroge, a obenem pravične kritike.

Gledališču ostane zvest do zadnjih let svojega življenja: z razmišljanji, kritičnimi zapiski, razpravami, članki v najvidnejših revijah in kasneje na radiu. Franta, kot

Spoštovani: hr. Albreht,

strohite mi, da vam ob Prešernovi nagradi, ki ste jo prejeli, tudi jaz iskreno čestitam. Mislim, da je to veliki priznanje najlepšemu potrdilo tega, kar s vašim delu vodim vaši občudovalci, a kljub vsemu le skromna zaloga vse naša javnost za pr, kar ste ji v več kot petdesetih letih svojega ustvarjanja dali.

Izvolite, pronic, sprejeti v in vaša grupa svojega moje lepe pohvale in najboljše želje!

Vaš vestnik Zorne

Voščilo Zvoneta Verstovška, urednika Albrehtovih zbranih pesmi

so ga imenovali prijatelji, je s svojim posluhom prvi opozoril na imena igralcev, ki so se razvili v klasike slovenske odrske umetnosti: Marija Vera, Milan Skrbinšek, Mihaela Šaričeva, Elvira Kraljeva in drugi.

Izbor kritik je izšel v *Odsevih časa* (1961), ki jih je uredil in jim napisal spremno besedo Bojan Štih. Njegove kasnejše kritike pa so izšle 1973, prav tako v Štihovem uredništvu. Oglašal se je ob krizah v gledališču, analiziral je posamezne predstave in sezone. Z gledališčem je bil seveda povezan tudi kot prevajalec klasičnih in sodobnih tujih gledaliških del.

Z »vajami« v urednikovanju je Albreht pričel že pri gimnazijskem rokopisnem listu *Cvet in sad*.

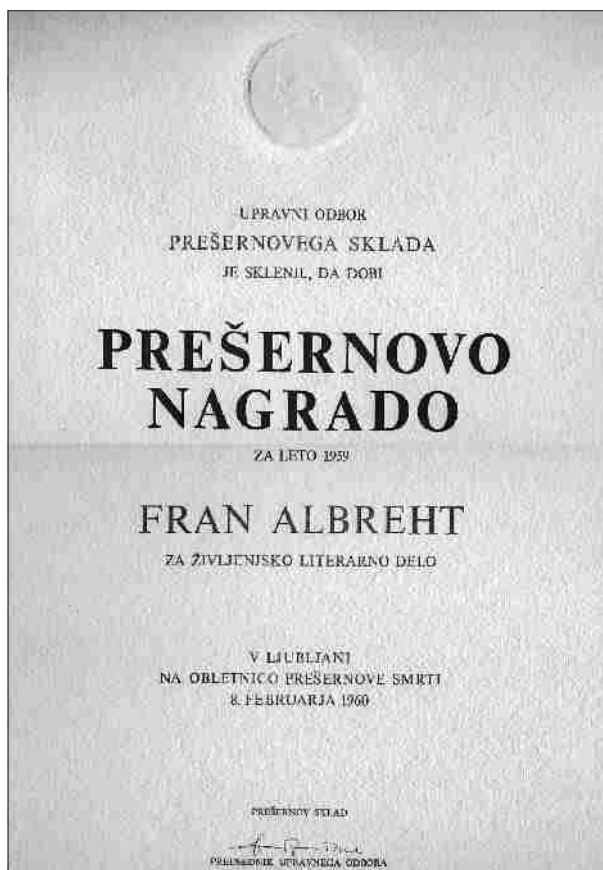
Sledila so leta literarnega ustvarjanja in kritičnih analiz, po malem tudi prevajanja. Leto 1919 je bilo dejanska politična in kulturna prelomnica. V novonastali državi so morali postaviti na noge mnoge ustanove. Sprejemali so mlade moči, ki so se šolale še na Dunaju. Tako je Fran Albreht postal urednik *Svobode*, že leto kasneje pa se mu je ponudila možnost, da tridesetletnik prevzame krmilo osrednje literarne revije, ki je izhajala že vse od leta 1880. Ko je prevzel uredništvo Ljubljanskega zvona, ni napovedal nobenih radikalnih sprememb uredniške politike, toda iz leta v leto jo je v »povabilih na naročbo« bolj jasno oblikoval. Iz literarne revije je Ljubljanski Zvon preoblikoval v revijo za kulturna vprašanja. V petem letu svojega urednikovanja, leta 1927, je zapisal: »Iz kaosa revolucionarnih povojnih dni se danes čimdalje jasneje in razločneje izločajo trdni in solidni temelji, na katerih bo nekoč slonela kultura novega človeštva. Intenzivno sodelovanje pri izgradnji teh temeljev je notranji postulat vseh tvornih duhov, ki se zavedajo svoje odgovornosti in svojega poslanstva. /.../ Vsakdo se mora zavedati, da njegova in njegovega naroda kultura ne more biti neka izolirana neodgovorna provinca, temveč mora biti živ, oplajajoč in oplojen drobec v živem občestvu evropskih in

svetskih kultur. /.../ Ljubljanski Zvon se zaveda svoje odgovornosti; ve, da so vprašanja in problemi sodobnih kultur njegovi lastni problemi in vprašanja; ve, da je njegova dolžnost stopiti s temi kulturami v najožji stik. Zaveda pa se tudi, da je kultura vsakega naroda svojevrsten in poseben organizem, čigar korenine segajo v davnine, čigar srce utripuje v sodobnosti in ki z vejami svojih slutenj tiplje v bodočnost.«

Pridobil je širok krog sodelavcev, iskal je ravnotežje med preizkušenim in eksperimentom, ni se nekritično navdušil nad vsako novostjo, ni pa zavračal novosti, ki so jih prinašale evropske literarne smeri. Prispevki, ki jih je objavljaj, so iz filozofije, literarne zgodovine, etnologije, geografije, glasbe in likovne umetnosti, največ pa je seveda analiz sodobnega slovenskega kulturnega življenja. Zvon je v teh letih spremenil tudi svojo zunanjo podobo. Urednik je zelo pazil na opremo, tisk in videz revije, uvedel je slikovne priloge. Uredniško delo je Albreht opravljal poleg redne službe in študija. Zahtevalo je mnogo časa, zato se je drugo moralo umakniti. V desetih letih urejanja se je izkazal kot spreten literarni organizator, ki je z razgledanostjo, občutkom za jezik, za umetnost uskladił dostikrat različne estetske poglede v korist svojega mesečnika.

Brez težav seveda ni šlo. Iz ohranjene korespondence so razvidne težave z avtorji, ki niso v dogovorjenih rokih pošiljali gradiva, z izplačili honorarjev vnaprej ipd. Albreht ni bil samo urednik, dostikrat je bil mentor prihajajoči generaciji: Francetu Bevku, Antonu Ingoliču, Mišku Kranjcu ...

Lastnica revije Tiskovna zadruga je v pogodbi uredniku zagotovila proste roke pri njegovi politiki, vendar je z leti, posebej, ko je Albreht posegel v razpravo o pogledih na slovenstvo, težko prenašala smer, ki jo je zastopal. Spor ob Župančičevem članku je prerasel v krizo – Albreht je leta 1932 odstopil. Sledila je ustanovitev nove revije *Sodobnost* skupaj z Josipom Vidmarjem, Ferdom

Prešernova nagrada

Kozakom, Slavkom Lebnom in Lojzetom Udetom. Potek spora, poglede na politiko, kulturno politiko, literaturo, umetnost, uredniško svobodo je predstavil v zborniku *Kriza Ljubljanskega Zvona*.

Albreht ni nikoli odrekel pomoči pri urejanju jubilejnih zbornikov: ob petdesetletnici pesnika Otona Župančiča, ob jubileju slikarja Jakopiča.

Že po drugi svetovni vojni je uredil pesniški zbirki in napisal spremno besedo dvema pesnikoma iste generacije: Tonetu Seliškarju in Igu Grudnu.

Organizator

- Ustanovni član slovenskega penkluba
- Ustanovitelj Društva književnih prevajalcev – predsednik
- Podpredsednik in predsednik društva prevajalcev Jugoslavije

Po prvi svetovni vojni je na političnem področju nastala Zveza narodov, književniki pa so se leta 1921 povezali v mednarodno društvo PEN-Club (kratica za Poets/Playwrighters, Editors/Essayists, Novelists, po slovensko: pesniki, dramatik, založniki, esejisti, romansisti) s sedežem v Londonu, v posameznih državah pa z lokalnimi središči. V Ljubljani so Pen-klub ustanovili leta 1926. leta na pobudo rojaka dr. Janka Lavrina, profesorja ruske književnosti na univerzi v Nottinghamu. Njegov prvi predsednik je bil Oton Župančič, podpredsednik dr. Izidor Cankar, tajnik pa dr. France Stelè. Fran Albreht si je živahno dopisoval z dr. Lavrinom, ki je poskrbel za registracijo kluba v Londonu. Za mladi PEN

pa sta z rojakom celo načrtovala srečanja s planinarjenjem v Kamniku. Albreht je kot ustanovni član sodeloval pri pripravah mednarodnega kongresa v Dubrovniku 1933 in se ga tudi udeležil. Po kongresu je na Bledu gostil nekatere udeležence, s katerimi je ostal v prijateljskih in strokovnih stikih še vrsto let (Andersen-Nexö, C. A. Scottova).

Prvi poskus ustanovitve stanovske organizacije, Društva slovenskih pisateljev, sega v leto 1862, deset let kasneje pa je bilo pod predsedstvom D. Trstenjaka tudi ustanovljeno. Priredilo je Prešernovo slovesnost v Vrbi, nato pa zaradi političnih nasprotij med člani zamrlo. Ponovno je oživelo 1885. Namen društva naj bi bil podpirati slovenske pisatelje in njihove svojce. Denar naj bi zbirali s članarino in darovi. Prav v letu Albrehtovega rojstva, 1889., je društvo v Ljubljani postavilo spomenik Valentinu Vodniku, kasneje pa še več spominskih plošč in nagrobnikov. Leta 1915 je avstro-ogrska oblast društvo razpustila. Leta 1920 je bilo obnovljeno pod imenom Društvo slovenskih leposlovcev, a se je kmalu preimenovalo v Društvo slovenskih književnikov. Vse od nastanka je v njem sodeloval tudi Fran Albreht. Prosvetnemu ministrstvu v Beogradu so poslali prošnjo za denarno pomoč, vendar niso ničesar dosegli. Od 1926. leta dalje je v okviru društva deloval penklub. Tik pred drugo svetovno vojno se je društvo tudi politično angažiralo, novembra 1944 pa je dobilo vladnega skrbnika. Še ena vojna vihra je minila in jeseni 1945 so sklicali izredni občni zbor, sprejeli dopolnjena pravila ter izvolili nov odbor s predsednikom Miškom Kranjcem. V nekaj letih je društvo postalo neavtonomni del Zveze književnikov Jugoslavije. Do kongresa v Zagrebu 1949 je doseglo delno avtonomijo, šele 1968 pa se je tudi formalno preimenovalo v Društvo slovenskih pisateljev.

Sprva so bili člani društva tudi književni prevajalci, potem pa so 1952 na pobudo Frana Albrehta, ki je postal predsednik, ustanovili svoje društvo. Imenovalo se je Društvo prevajalcev Slovenije in je bilo z družbi v republikah in pokrajinah Jugoslavije v sestavi Zveze književnih prevajalcev Jugoslavije. Že njegov prvi predsednik, Fran Albreht, je načrtoval namen društva: s predavanji in tiskom skrbeti za strokovno izobraževanje prevajalcev, za raven prevodov in prevodnih programov, za menjavo med republikami in s tujino, za sodelovanje z založbami, gledališči in radiotelevizijo. Pomembno področje delovanja je bilo tudi urejanje socialnega statusa prevajalcev. Pri vsem tem delu je tvorno, čeprav ne zelo agresivno, sodeloval tudi Albreht.

Zaradi večje preglednosti smo področja delovanja Frana Albrehta orisali ločeno, čeprav je vsakdanjik pesnika, prevajalca, organizatorja potekal povsem drugače. Razmišljal je o potrebah gledališča, zato je o tem razpravljal s svakom Otonom, ta ga je opozoril na neko gledališko delo in ga poprosil za prevod; igralci so med prevajanjem mogli vplivati na spremembe. Pa pogovori, srečanja, pisma prijateljev, ki so potovali v tujino ali živeli tam, pisma prijateljev, raztresenih po Sloveniji in Jugoslaviji, dogovori o formalnem organiziranju. Pa spet prevajanje, urejanje, pogovori z življenjsko sopotnico Vero, tudi pisateljico, gostiteljico, ki je znala pokramljati ... Prepletanje zasebnega in družbenega. Samo v takem tvornem ozračju je možno ustvariti nekaj trajnega.

Albrehtove objave v knjižni obliki:**Poezija:**

1. *Mysteria dolorosa*, 1917
2. *Pesmi življenja*, 1920
3. *Pesmi*, 1966 (izbral in uredil Z. Verstovšek)

Posamezne uglasbene pesmi:

1. *Slovenske pesmi*, 1994 (CD)
2. *Zborovska pesmarica za Slovence*, 1995 (notno gradivo)
3. *Akademski pevski zbor Univerze v Ljubljani*, 1996 (CD)
4. *Srebotnjak*, Alojz: *Zborovske skladbe a capella*, 1998 (notno gradivo)
5. *Gobec, Radovan: Tam na vrtu*, 1999 (zvočni posnetek)
6. *Tomc, Matija: Biba leze, biba gre*, 1999 (notno gradivo)
7. *Vremšak, Ciril: Tuji glas. Moški zbor*, 2001 (notno gradivo)

Proza:

1. *Zadnja pravda*, 1934

Kritika in esejistka:

1. *Odsevi časa*, 1961 (zbral in uredil Bojan Štih)
2. *Gledališke kritike 1951–1960*, 1973 (zbral in uredil Bojan Štih)

Uredil:

1. *Jubilejni zbornik za petdesetletnico (O. Župančič)*, 1928
2. *Kriza ljubljanskega zvona*, 1932
3. *Kri v plamenih*, 1951
4. *Seliškar, Tone: Pesmi in spevi*, 1951
5. *Golar, Cvetko: Jasne livade*, 1959

Prevodi:

A) Poezija

- Bezruč, Petr: *Šlezke pesmi*, 1919
- Goethe, Johann W.: *Pesmi*, 1950; pon. 1961, 1967, 1979
- Majakovski, Vladimir: *Pesmi*, 1957
- Rilke, Rainer M.: *Pesem o ljubezni in smrti korneta Krištofa Rilkeja*, 1960
- Koneski, Blaže: *Veziška = Veziška*, 1966
- Goethe, Johann W.: *Pesmi, Herman in Doroteja*, 1966
- *Svitanja: pesništvo ljudske revolucije Jugoslavije*, 1982
- Goethe, Johann W.: *Johann Wolfgang Goethe*, 2002

B) Proza

- Baar, Jindrich: *Farovška kuharica*, 1921
- Vajansky: *Leteče sence*, 1923
- Hamsun, Knut: *Glad*, 1925
- Nansen, Fridtjof: *V noči in ledu*, 1928
- Jelušič, Mirko: *Cezar*, 1931
- Undset, Sigrid: *Jenny*, 1932
- Zweig, Stefan: *Jožef Fouche*, 1932
- Zweig, Stefan: *Marija Antoinetta*, 1933; pon. 1969

- Stankovič, Bora: *Nečista kri*, 1933; ponatisi 1950, 1976, 1992, 1995
- Streuvels, Stina: *Lanena njiva*, 1934
- Zweig, Stefan: *Maria Stuart*, 1935
- Andersen-Nexö: *Sirota Stina*, 1936; ponatisa 1948, 1977
- Gagern, Friedrich: *Ljudstvo*, 1937
- Andersen-Nexö: *Pelle Osvajalec*, 1938
- Kovačić, Ante: *V registraturi*, 1949
- Andersen-Nexö: *Otroška leta*, 1950
- Petrovič, Veljko: *Prepelica v roki in druge novele*, 1951
- Domanović, Rade: *Zgodbe in satire*, 1951
- Remarque, Erich Maria: *Slavolok zmage*, 1953; ponatis 1966
- Čopić, Branko: *Ognjeno leto*, 1955
- Vučo, Aleksandar: *Mrtve javke*, 1959
- Glaeser, Ernst: *Blišč in beda Nemcev*, 1961

C) Proza – mladinska

- Rawlings, Marjorie: *V pomladi življenja*, 1940; ponatisa 1975, 1983

D) Proza – pravljice

- Grimm, J. in W.: *Pepelka*, 1953; ponatisi 1957, 1967, 1969, 1982, 1988
- Grimm, J. in W.: *Rdeča kapica*, 1953; ponatisi 1959, 1964, 1966, 1968, 1970, 1973, 1976, 1982, 1990, 2002
- Grimm, J. in W.: *Trnuljčica*, 1954; ponatisi 1963, 1964, 1970, 1973, 1982, 2000
- Grimm, J. in W.: *Žabji kralj in druge pravljice*, 1954
- Grimm, J. in W.: *Sneguljčica*, 1956; ponatisi 1963, 1966, 1969, 1979, 1982, 2000
- Grimm, J. in W.: *Pravljice*, 1958
- Grimm, J. in W.: *Bratec in sestrica*, 1969
- Grimm, J. in W.: *Žabji kralj in železni Henrik*, 1969
- Grimm, J. in W.: *Janko in Metka*, 1969, ponatisa 1987, 1999
- Grimm, J. in W.: *Mizica, pogrni se*, 1969
- Grimm, J. in W.: *Pogumni krojaček*, 1969, ponatis 1990
- Grimm, J. in W.: *Rdeča kapica, Tri predice*, 1969
- Grimm, J. in W.: *Trnuljčica, Srečni Anže*, 1969
- Grimm, J. in W.: *Volk in sedem kozic, Kraljiček*, 1969
- Grimm, J. in W.: *Grimmove pravljice*, 1975, ponatis 1980
- Grimm, J. in W.: *Kralj Drozgohrad*, 1980
- Grimm, J. in W.: *Snežica in Rožica*, 1988
- Grimm, J. in W.: *Zvezdni tolarji*, 1991
- Grimm, J. in W.: *Volk in sedem kozličkov*, 1996
- *Najlepše pravljice*, 1972
- *Veliki pravljicarji in njihove pravljice*, 2001

E) Dramatika

- Jirasek, Alois: *Oče: drama v petih dejanjih*, 1927
- Mrštik, Alois: *Mariša: drama v petih dejanjih*, 1928
- Sofoklej: *Edip kralj. Antigona*, 1941
- Goethe, Johann W.: *Ifigenija na Tavridi: igra v petih dejanjih*, 1950
- O'Neill, Eugene: *Strast pod brestmi: igra v treh dejanjih*

F) Kritika in esejistika

- Percov, Viktor: V. V. Majakovski, 1949
- Belinski, Vis: Članki in eseji o književnosti, 1950
- Mehring, Franz: Prispevki k zgodovini književnosti, 1952
- Dedijer, Vladimir: Josip Broz Tito: prispevki za življenjepis, 1953

Fran Albreht (1889–1963)**Marking the anniversary of his death****Summary**

The article presents the Kamnik citizen Fran Albreht, a poet, a writer, but mainly a translator and a critic, who passed away on 11th February 1963, four decades ago. It is almost half a century since Prof. Zvone Verstovšek published articles about Albreht's life in Kamniški zbornik which included his own memories and a selection of previously unpublished poems.

The anniversary is an opportunity to reflect once more on the importance of the man and to present a somewhat overlooked citizen of Kamnik to the town's younger generations.

The article gives a short biography and looks at some areas of his life and work: poetry, writings, translations, critical reviews, and organizational work. A full bibliography of Albreht's work is also given.

Viri:

1. ALBREHT, Fran: Iz neobjavljene poezije. V: *Kamniški zbornik IX*, 1963, str. 7–11.
2. ALBREHT, Fran: Ob jubileju. V: *Kamniški zbornik V*, 1959, str. 15–24.
3. ALBREHT, Fran: *Pesmi*. Zbral in uredil Zvone Verstovšek. Ljubljana: DZS, 1966.
4. *Enciklopedija Slovenije*, zv. 1: A–Ca. Ljubljana: MK, 1987.
5. *Enciklopedija Slovenije* : zv. 2: Ce–Ed. Ljubljana: MK, 1988.
6. Izbor pesmi, proze in člankov Frana Albrehta. V: *Kamniški zbornik V*, 1959, str. 24–86.
7. *Petdeset let Prešernovih nagrad: 1947–1996*. Ljubljana: Upravni odbor Prešernovega sklada; Kranj: Gorenjski muzej, 1996.
8. *Slovenska književnost*, Ljubljana: CZ, 1996.
9. VERSTOVŠEK, Zvone: Fran Albreht (ob sedemdesetletnici). V: *Kamniški zbornik V*, 1959, str. 7–15.
10. VERSTOVŠEK, Zvone: Fran Albreht in Ljubljanski Zvon. V: *Kamniški zbornik IV*, 1958, str. 201–223.
11. VERSTOVŠEK, Zvone: Manom Frana Albrehta. V: *Kamniški zbornik IX*, 1963, str. 3–7.
12. VERSTOVŠEK, Zvone: Socialne pesmi druge Albrehtove pesniške zbirke. V: *Kamniški zbornik III*, 1957, str. 186–196.
13. Zapuščina v Rokopisni zbirki Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani.

Opomba:

Fran Albreht je bil v rojstni in krstni list vpisan kot Frančišek Albrecht. Ko je pričel z objavami, se je po opustitvi psevdonomov podpisal Fran Albreht; v 30. letih 20. stol., še bolj pa po drugi svetovni vojni, pa je uporabljal poslovenjeno obliko priimka – Albreht, čeprav uradno priimka ni spremenil. V mrliškem listu je zapisan kot Franc Albrecht. Vse literarne zgodovine uporabljajo slovensko obliko priimka.

Marko Lesar, kustos muzejski svetovalec
Medobčinski muzej Kamnik

Ob stoletnici rojstva slovenskega slikarja Miha Maleša (1903–1987)

Leta 2003 sta se slovenska javnost, predvsem pa rojstno mesto Kamnik spominjala svojega rojaka slikarja Miha Maleša. V Kamniku se je zvrstilo več razstav. Z večjo spominsko razstavo in katalogom, v katerem so objavljena vsa Maleševa dela, ki jih hrani, pa ga je počastila tudi Moderna galerija v Ljubljani, naš osrednji muzej sodobne umetnosti.

Zelo težko je na kratko zaokroženo predstaviti delo in življenje tega kamniškega rojaka, vélikega slovenskega umetnika in kulturnega delavca v najširšem smislu besede. Tu je le nekaj utrinkov, nekaj skromnih vrstic o Mihi Malešu, s katerimi ga želim samo na kratko predstaviti in obuditi spomin nanj ob stoletnici rojstva.

Pred več kot dvajsetimi leti, še v času slikarjevega življenja, je postal Kamnik bogatejši za dragoceno darilo: dobil je v posest in last največji del njegovih del. Nastala je Maleševa galerija, tako galerija in prostor za hranjenje njegovih del in dokumentacije in predvsem prostor za njihovo razstavljanje. Od tedaj dalje sta njegova osebnost in delo še bolj povezana s Kamnikom, od koder je pred sto leti tudi izšel. Lahko rečemo, da je sedaj Kamnik tisti, ki skrbi za to, da spomin na tega pomembnega Slovenca ne bi utonil v pozabo, da je v Kamniku, in to v najožjem središču, kraj, kjer so Maleševa dela ne samo shranjena, ampak so ves čas postavljena tudi na ogled v različnih postavitvah in izбору. Spomin nanj pa se ohranja tudi v izdanih publikacijah, vedno pa je njegovo delo na voljo zainteresirani javnosti kot tudi drugim likovnim ustanovam doma in na tujem, ki preučujejo umetnost 20. stoletja na Slovenskem. S tem galerija širi zanimanje za delo in življenje Mihe Maleša, ob tem pa tudi hote ali nehote promovira mesto Kamnik sámo, ki ima ob vseh drugih dragocenih kulturnih spomenikih tudi to srečo, da je lastnik največjega dela umetnikovega opusa. Maleševa galerija bo svoje delo še nadaljevala s predstavitvami in študijami Maleševega celotnega opusa in posamičnih zvrsti, prav tako pa tudi njegovih sopotnikov. Skušala bo njegov opus predstavljati tudi na nove, zanimive načine, predvsem pa ga še dopolniti s preostalo dokumentacijo in pridobiti tudi čim več njegovih in z njim povezanih del in dokumentov.

Edino v Kamniku si je danes moč ogledati najboljše deli raznovrstnega opusa Mihe Maleša, ki je v našem prostoru odigral približno tako pomembno vlogo, kakor sta jo denimo odigrala Rihard Jakopič in Božidar Jakac. V marsičem pa ju je celo prekašal. Bil je večplastna osebnost in umetnik, ki se je ukvarjal s slikarstvom, risbo, grafiko in ilustracijo, umetniško fotografijo, izdaja-

Miha Maleš leta 1985 na otvoritvi fotografskih portretov kulturnih delavcev v Maleševi galeriji v Kamniku (Foto: Mirko Kambič)

teljstvom, umetnostno trgovino, poslikavo keramike, s slikanjem fresk v cerkvah, risanjem osnutkov za slikana okna, oblikovanjem knjižne opreme, plakatov, perspektiv, škatel in ekslibrisov pa še kaj bi lahko naštel. Bil je ena najplodovitejših osebnosti likovnega življenja na Slovenskem. Kot izrazita in komunikativna osebnost pa se je družil z drugimi umetniki in ustanavljal tudi skupine, najbolj znana je Četrta generacija – nastopila je leta 1928, vanjo pa so bili vključeni zagrebški in praški absolventi – ustanovil in urejal je tudi Umetnost, prvo slovensko revijo za sodobno umetnost na Slovenskem, urednikoval pri reviji Ilustracija ter nazadnje sodeloval v Goršetovi zasebni risarski šoli, nekakšni predhodnici današnje akademije za likovno umetnost v Ljubljani.

Prvenstvo, tisto zgodovinsko in tisto po svoji genialnosti, gre gotovo Maleševi grafiki. Ob Jakcu je prav on tako rekoč iz nič ustvaril slovensko moderno grafiko, jo razvijal in pripeljal do neslutenega mojstrstva in bil poleg vsega tudi njen najmočnejši zagovornik in popularizator. Prvi pri nas je začel izdajati po češkem zgledu tudi grafične mape. Težko najdemo umetnika, ki bi ustvarjalno deloval na vseh klasičnih in drugih slikarskih področjih, ki bi uporabljal toliko tehnik, nekatere od njih pa celo sam odkril in jih izpopolnil. Ob Božidarju Jakcu in drugih je eden od ustanoviteljev ljubljanske grafične šole, pojma, ki je danes v svetu priznana kvaliteta. Verjetno bi ravno on moral prevzeti mesto profesorja na po vojni ustanovljeni akademiji za likovno umetnost v Ljubljani, a so pri tem gotovo bolj vplivali ideološki kriteriji, ki so takrat prevladovali v slovenski stvarnosti.

Miha Maleš na razstavi *Mladostna doba (1920–30)* leta 1982 v Maleševi galeriji v Kamniku (Foto: Dokumentacija Medobčinski muzej Kamnik)

Šele na drugem mestu, tako po številu del kot po pomenu, je njegovo slikarstvo v ožjem smislu, kar je razumljivo, saj se je že kot študent v Pragi formiral na grafičnem oddelku. Izredno zanimivo pa je to tudi zato, ker je imel tako smisel za linijo kot tudi za izjemen barvni svet, ki temelji na pariškem fauvizmu in tudi na domači dediščini ljudske in umetniške ustvarjalnosti. V njegovih slikah odzvanjajo tako naše panjske končnice, slike na steklo, umetnost vesnanov, Tratnikove in Koželjeve risbe kot dela najpomembnejših svetovnih ustvarjalcev Matissa, Picassa, Dufyja in drugih. Prav to sta tista dva pola, ki Malešovo umetnost dobro karakterizirata. Kljub svoji svetovljanski navezanosti na zahodnoevropske vzore se domači dediščini ni nikdar odrekel, kar morda največkrat opažamo ravno v slikarstvu, kjer se njegova čista melodiozna linija spaja z barvnim razkošjem. Barvno slikarstvo, njegova olja, tempere, akvareli, freske, slikano steklo in keramika se razrastejo prav v njegovem zrelem obdobju, ko je tudi v resnici njegova plodovitost razdeljena na nešteto področij in dejavnosti, potem pa slikarstvo ob grafiki nikoli ne preneha in pomeni tako drugo pomembno področje njegovega dela in ustvarjanja. Ustvaril je preko 1200 tabelnih slik, ki smo jih za njegovo slikarsko monografijo uspeli evidentirati. Je eden redkih slovenskih slikarjev, ki je v domače slikarstvo vnesel barvni svet, svežino zahodne Evrope in estetiko francoske umetnosti nasploh, proti tedanji večini, ki se je orientirala na germanske vzore. In eden redkih slovenskih slikarjev, ki tudi z izbiro barv, barvne harmonije in s prepoznavno linijo kaže v svojih slikah svetli, »sončni« značaj, kar je tako redko med našimi likovnimi umetniki. Čeprav je bistvo njegovega slikarstva čustvena dimenzija, pa to ni edina podlaga za dojetje njegovih del. Nekateri mu priznavajo tudi smisel za muzikalnost (glasbeniki) in pesniško liričnost (pesniki in pisatelji). Z izkušnjami za srednjeevropski prostor nekoliko drugačne umetnosti se je srečal med študijem v Pragi, kamor so se še pred Zagrebom hodili šolat slovenski slikarji in kiparji. Praga pa je bila pred vojno eno najbolj odprtih mest, kjer so se vrstile takrat najpomembnejše razstave francoske umetnosti. Po vrnitvi je Maleša, ki je bil med vsemi iz Četrte generacije najbolj nemirna osebnost, prevzel svobodnjaški duh modernizma, v katerem je znal povezati tudi najbolj nasprotujoče si stilne usmeri-

Miha Maleš z Emilijanom Cevcem leta 1980 ob otvoritvi Maleševe galerije (Foto: Dokumentacija Medobčinski muzej Kamnik)

ve. Malešovo slikarstvo je izjemno tudi zato, ker njegova slikarska dejavnost pogosto najpopolneje kaže njegov osebni slog, v njem je opazen tako čut za linijo in vse, kar je s tem povezano, kot tudi izrazit barvni svet. Glavne teme njegovega slikarstva so že prej v grafiki uveljavljeni akt, pokrajina, najpogosteje ljubljanski Tivoli, in številna tihožitja. Maleš pa ne bi bil Maleš, če se ne bi bil poskusil tudi v vseh drugih takrat pri nas znanih motivih in tehnikah. Na žalost so njegove poslikave sakralnih prostorov domala uničene (Hrvaška). Očitno je tudi pri tej dejavnosti spajal svoj osebni, lahko rečemo blagi modernizem predvsem s slovensko srednjeveško slikarsko dediščino, ki jo je takrat odkrival zlasti konsektor France Stelè. V vseh Maleševih delih takoj prepoznamo »tipiko«, njegov osebni slog, ki je s tem tudi njegov podpis.

Samo po sebi je razumljivo, da je bil tudi mojster risbe, kot kaže, so mu ta dar položile v zibelko že rojenice, sam pa ga je virtuozno razvil z neutrudnim delom. Z risarsko črto je z nenavadno občutljivostjo zapisoval utrinke iz vsakdana in sveta lastnih mladostnih doživetij in literature, zlasti sanjave podobe svoje mladosti in svojih ljubezni, ter ustvaril nepozabne like mladih deklic, mladeničev in narave v pričakovanju pomladi, hrepenenju. Tudi prizorom iz velemestnega življenja se ni izogibal, toda ne opisuje jih z ekspresionistično drastičnostjo, ljudi razume, a jih ne obsoja. Tudi v tem se kaže njegova humanistična svetovnonazorska komponenta. Eden njegovih največjih poklonov svoji in naši mladosti je zbirka risbic z naslovom *Rdeče lučke* ali *Zgodbe o ljubezni*. Ob tem je zelo cenil tudi barvo, ki se ni razcvetela samo na njegovih oljih, temperah, freskah, slikanih oknih, temveč tudi na barvnih grafikah, predvsem litografijah, ki so že zgodaj po prihodu v domovino postale opažene pri takratni kritiki, predvsem pa na zanj izjemnih monotipijah, ki jih imajo nekateri celo za njegov ustvarjalni vrh. Glede na dovršenost in slikarsko izpovedno vlogo te tehnike je Maleš ustvaril enega od svojih nespornih vrhov, v njih je izpovedal sebe, slovensko umetnost pa s tem obogatil. V njih so opazne vse tiste kvalitete, ki Malešovo umetnost dvigajo nad povprečje: navezava na evropski zahod (fauvizem), sproščeno ustvarjanje, lahkotnost in muzikalnost, sinteza grafike in barve; iz njih spoznavamo najpogosteje

Miha Maleš z ženo Olgo na otvoritvi razstave Fotografski portreti kulturnih delavcev leta 1985 (Foto: Mirko Kambič)

Miha Maleš na otvoritvi razstave Fortunata Berganta leta 1979 na gradu Zaprice. V ospredju Emilijan in Anica Cevc. (Foto: Dokumentacija Medobčinski muzej Kamnik)

upodabljeni motivni svet: figuraliko, živali, cvetje, tihožitja, pokrajine, portrete (avtoportrete), religiozne motive in folklorni svet, domače in velemestne vedute. Nastajajo že v Pragi, razcvetejo pa se po drugi svetovni vojni v ciklu Makedonija in v Jardranskih motivih. Čeprav so monotipije samo majhen del v celotnem slikarjevem ustvarjanju, iz njih dobro spoznamo kvaliteto in sintezo ene najbolj ustvarjalnih likovnih osebnosti na Slovenskem.

Tu je namreč združeval tako tehnično plat grafike z risbo in svoj barvni svet močnega kolorizma. Pozneje, v tridesetih do petdesetih letih, je zelo cenil tudi barvo, s katero je radodarno oslikaval svoje pejsaže, vedute, interiere in vedno znova sramežljive deklice, plahe fante, boeme, očarljive ženske, zdaj kot akte, drugič rafinirane dame ali pa v značilnih nošah posameznih narodov. Tako ga imamo tudi za predhodnika slovenskega barvnega realizma. Kljub različnim motivom, med katerimi je tudi krajina, predvsem z več sto upodobitvami ljubljanskega Tivolija, zaradi katerih ga je znani realistični slikar in kamniški rojak Ivan Vavpotič upravičeno označil kot slikajočega pesnika, oznaka se ga je upravičeno prijela, pa lahko rečemo, ko gledamo njegov opus v celoti in je že več kot 16 let zaključen, da je bila temeljna prisposoba in obenem navdih v njegovi ustvarjalnosti predvsem erotika, to so v začetku predvsem mlade deklice, tako mlade, kot je bil v času šolanja v Pragi tudi sam, v zrelih letih pa že bolj zrele mladenke in žene, ki jih je tako kot H. Matisse poveličal v svojem slikarskem opusu, pozneje pa tudi pokrajina in tihožitje. V celoti gledano pa prevladuje v njegovem delu figuralika, človeška podoba, ob tem velja poudariti predvsem številne avtoportrete, manj pa je portretov, tistih po naročilu ni slikal, saj se mu ni bilo nikoli treba udinjati za kruh, številni pa so portreti v grafiki, objavljeni v številnih publikacijah, ki so nastali po starih upodobitvah in tudi po fotografiji.

Umetniška fotografija je bila ena od Maleševih ljubezni. Ohranil je celo serijo portretov velikih kulturnih delavcev in sodobnikov. Še danes so to dela, ki nimajo samo dokumentarne vrednosti, kar je Maleš že takrat spoznal, temveč kažejo likovno prefinjenega ustvarjalca, ki je tudi to tehniko znal uporabljati na umetniški način.

Malešev delež v slovenski kulturi ali bolje rečeno v kulturni podobi slovenstva je zelo velik. Že grafika sama je namenjena čim več ljudem, skratka: je posredovalka idej, ki naj gredo med ljudi. Tak je tudi njegov motto že na začetku, ko je v uvodu k Rdečim lučkam zapisal: »Umetnost mora biti popularna, prisotna in razumljiva vsakomur – naj bo notranji pozdrav delavcu, ko pride izmučen iz tovarne, ali uradniku, ki zvečer zeha v kavarni. V dnevnik, revijo, knjigo, v maso mora danes umetnost! ... Ne frazarite o navadnem človeku, češ, da ne razume umetnosti! Taka je natura že od vekomaj: nekdo doživi več, drugi manj, tretji pa sploh nič!« Lahko rečemo, da je ta mladostni idealizem popolnoma uresničil šele v tridesetih letih v številnih bibliofilskih in drugih knjižnih izdajah.

Od tridesetih let dalje pa Maleš deluje na drugem kulturnem in likovnem področju: v založništvu. Odloči se tudi za promocijo svojih del in del drugih umetnikov v različnih albumih, izda prvo grafično mapo pri nas po češkem zgledu, svoj Golnik, izdajati začne tudi publikacije s svojimi deli in deli drugih umetnikov. Ob tem pa tudi urednikuje (urednik revije Ilustracija) in je izdajatelj in urednik ter založnik Umetnosti, prve revije za likovno umetnost pred drugo vojno pri nas, ki je izhajala do leta 1945. Da je to lahko uresničeval, je ustanovil tudi svojo Bibliofilsko založbo, ki je prav tako izjemen pojav v naši predvojni knjigotržni produkciji, ne samo zaradi izdaje dragocenih knjig, ampak tudi zaradi izdaje pravih »knjižnih lepotic«, ki so lahko še danes vzor slovenskemu knjigotrštvu.

Zanimiv pojav je že njegova knjižica ali lirična risarska pesnitev Rdeče lučke ali risbe o ljubezni, kar je bila pri nas novost. Ob tem je vredno ponoviti, da se je Miha Maleš bolj kot drugi posvetil prvemu in največjemu klasičnemu slovenskemu slovstvu Francetu Prešernu, saj je njemu posvečen del njegovega ilustratorskega opusa. Med pomembnimi slovenskimi likovnimi ustvarjalci menda Miha Maleš velja za tistega, ki je največ upodabljal Prešerna. Za Maleša se je že tedaj uveljavila oznaka, da je slikajoči pesnik. Da pa je bila Malešu poezija zelo domača, pričajo tudi njegove ilustracije, saj velja za našega pomembnega ilustratorja knjižnih del, nenazadnje pa to izpričujejo tudi nekatere pesmi, tiste prevedene ali lastne, ki jih je objavljaj bodisi kot uvod

Miha Maleš na razstavi svojega slikarstva v razstavišču Veronika leta 1977

(Foto: Dokumentacija Medobčinski muzej Kamnik)

in komentar k svojim publikacijam ob razstavah ali v svoji reviji *Umetnost*. In nenazadnje, vedno je bil priljubljen tudi pri slovenskih literarnih ustvarjalcih, saj je rad potoval in živel v duhovnem svetu knjig in druge literature, pri ljudeh pa ostaja predvsem znan kot bibliofilski izdajatelj knjig in ilustrator svojih lastnih likovnih zgodb in ilustrator nekaterih pomembnih domačih in tujih klasičnih del. Tako je bila že pred tridesetimi leti ob njegovi retrospektivni razstavi zapisana pomembna ocena nestorja sodobne slovenske kritike: »Maleš velja ne samo kot umetnik, ampak kot pionir izmed na Slovenskem najbolj upoštevanih in priljubljenih kulturnih manifestacij, namreč bibliofilskih knjižnih izdaj /.../« (Zoran Kržišnik). Ob Malešu si je cela generacija med vojnama ostrila estetski čut ob njegovih izvirnih, igrivih ilustracijah k Prešernu. Tega dela namreč ne more prikazati nobena razstava, saj je Maleševa osveščevalna vloga neizmerljiva. Po Maleševih upodobitvah slovenskih pomembnih mož si je slovenski rod nedvomno krepil tudi slovensko narodno zavest in spoznaval podobe portretov pomembnih slovenskih velikanov.

Prav Maleš je pri nas med prvimi po češkem zgledu izdal ciklične mape grafik, nekatere pa je celo povezal v numerirane knjižne izdaje in nam oskrbel prve umetniške bibliofilske izdaje, ki so danes že velika redkost. Malešovo ilustratorsko delo je utiralo pot slovenski ilustraciji, njegova grafična nadarjenost z njegovo kultivirano kaligrafijo, ustvarjalno fantazijo in dekorativnostjo, pozneje združena s pisano barvitostjo, ga uvršča med najpomembnejše slovenske ilustratorje. To pa ni zgolj zato, ker se je uveljavil predvsem kot grafik, ampak je po svoji naravi v resnici bil »slikajoči pesnik«. To njegovo nagnjenje k ilustraciji pesniških del pa je povezano tudi z lastnim pesniškim ustvarjanjem, saj je vedno rad napisal kakšno pesem ali jo prevajal, ljubil je slovenske klasike, slovensko narodno ustvarjalnost in tuje klasike. Čehi ga imajo takorekoč za svojega, ker velja njegova knjiga *Maj*, ilustracija pesnitve njihovega največjega pesnika K. H. Mache, po pravici za najlepše ilustrirano knjigo tega avtorja. Morda je eden od njegovih vrhov v ilustraciji tudi knjiga *Slovenskih narodnih pravljič*.

O Mihi Malešu so pisali, in to pozitivno in afirmativno, vsi najpomembnejši slovenski likovni kritiki in umetnostni zgodovinarji. Le malokdo je zaradi ideoloških meril ocenjeval Maleševu delo negativno (Tone Seliškar), ali pa se mu je zdel Malešev opus prelahkoten, ali pa je menil, da je Maleš znal vedno sam poskrbeti za promocijo. Tudi to je, gledano zgodovinsko, ena od njegovih nespornih kvalitete modernega umetnika, ki jih tedaj slovenska umetnost še ni poznala. O njem so pisali v vseh pomembnejših monografijah o slovenskem slikarstvu pred vojno in po njej. V njih je opus Miha Maleša vedno našel že pred drugo vojno nesporno mesto. Prav tako tudi po vojni in lahko rečemo tudi po njegovi smrti. Že naštetá ugledna imena nam lahko o tem marsikaj povedo: med njimi so bili najprej nestor slovenske umetnostne zgodovine in vodilni kritik pred vojno France Stelè, etnograf in zgodovinar Rajko Ložar, kamniški rojak akademik Emilijan Cevc, Fran Šijanec, Špelca Čopič, univerzitetni profesorji Stane Mikuž, Luc Meniše, Mirko Juteršek, Milček Komelj in drugi. Za njegovo uveljavljanje v težkih časih po drugi vojni, ki je na Maleševu umetniško svežino in svobodo gledala s svojo ideološko ožino, se smemo zahvaliti predvsem Zoranu Kržišniku, tedanjemu direktorju Moderne galerije v Ljubljani, in drugim piscem, ki so Maleša pravi čas podprli, da je bil lahko umetnik še več desetletij z nezmanjšano močjo prisoten na slovenski likovni sceni. Z Malešem pa se je slovenska umetnost lahko predstavljala tudi zunaj domovine. Maleš je bil namreč eden redkih umetnikov, ki se ga ni dotaknil »zaukazani« socialistični realizem. Pod Kržišnikovim vodstvom je Maleš doživel tudi prvo retrospektivno razstavo leta 1974, kmalu nato pa je bil njegov ustvarjalni prispevek tudi nacionalno ovrednoten s Prešernovo nagrado in nagrado mesta Kamnik. Avtorjev, ki so pisali in skušali zajeti njegov umetniški opus ob številnih razstavah, čez 300 jih je bilo, so številni, bibliografija je dostopna v njegovi dokumentaciji v Kamniku.

Po odprtju galerije v Kamniku so večino razstav pripravili uprava in skrbniki galerije, ki Maleševu delo ne samo strokovno obdelujejo in ga promovirajo s čim kvalitetnejšimi publikacijami, ampak njegovo delo predstavljajo tudi drugod po Sloveniji, Maleševa dela posojajo za občasne razstave doma in na tuje. Razstavna dejavnost Maleševu galerije je torej samo ena njena plat, tista najbolj vidna in opažena. V zadnjem času v njej potekajo tudi specialna pedagoška vodstva in delavnice z imenom Malešev otroški likovni salon. Tako lahko mirno rečemo, da je življenje Maleševu galerije tudi podaljšano življenje Mihe Maleša kot umetnika v današnjem slovenskem prostoru in s tem seveda tudi promocija mesta Kamnik in okolice, kjer je umetnik pred sto leti zagledal luč sveta. Ob tem pa Maleševa galerija seveda ne zanemara raziskav in predstavitev njegovih sodobnikov. Delo Mihe Maleša pa je verjetno najbolj uveljavljeno od vseh modernih umetnikov, rojenih v Kamniku in okolici. S tem seveda ne kaže prezreti drugih ustvarjalcev, ki so zaradi raznih neugodnih okoliščin ostali manj znani in opaženi v slovenskem prostoru in še čakajo na primerno predstavitev in promocijo. Maleševa galerija z njegovo donacijo je lahko tudi zaščitna značka in primeren okvir za nadaljnje delo te ustanove v okviru kamniškega muzeja.

Z Mihom Malešem sem se srečeval ob koncu njegovega življenja, ko je kljub starosti in bolezni še vedno kazal zanimanje za umetnost. V neizbrisni spomin so se mi vtisnile besede, ko sem stikal po zbirkah v njegovem ateljeju, medtem ko je on poležaval v sprejemnici pod svojo sliko Pomlad v Tivoliju: »Kaj ste pa našli?« je vprašal, ko je nepričakovano vstal in prikorakal v atelje. Od začudenja mu nisem znal odgovoriti. Danes bi mu lahko. Maleševa umetnost ima več obrazov in več pomenov, njegovo delo in dejavnosti so tako bogate in raznolike, da jih velja še do kraja spoznati in s tem še bolj razumeti slovensko likovno preteklost, katere pomemben člen je in bo ostal kamniški rojak umetnik Miha Maleš. Svoje življenje in doživljanje sveta je vtisnil v svoja dela, v slovensko kulturo in bil v njej neprenehoma prisoten več kot šestdeset let.

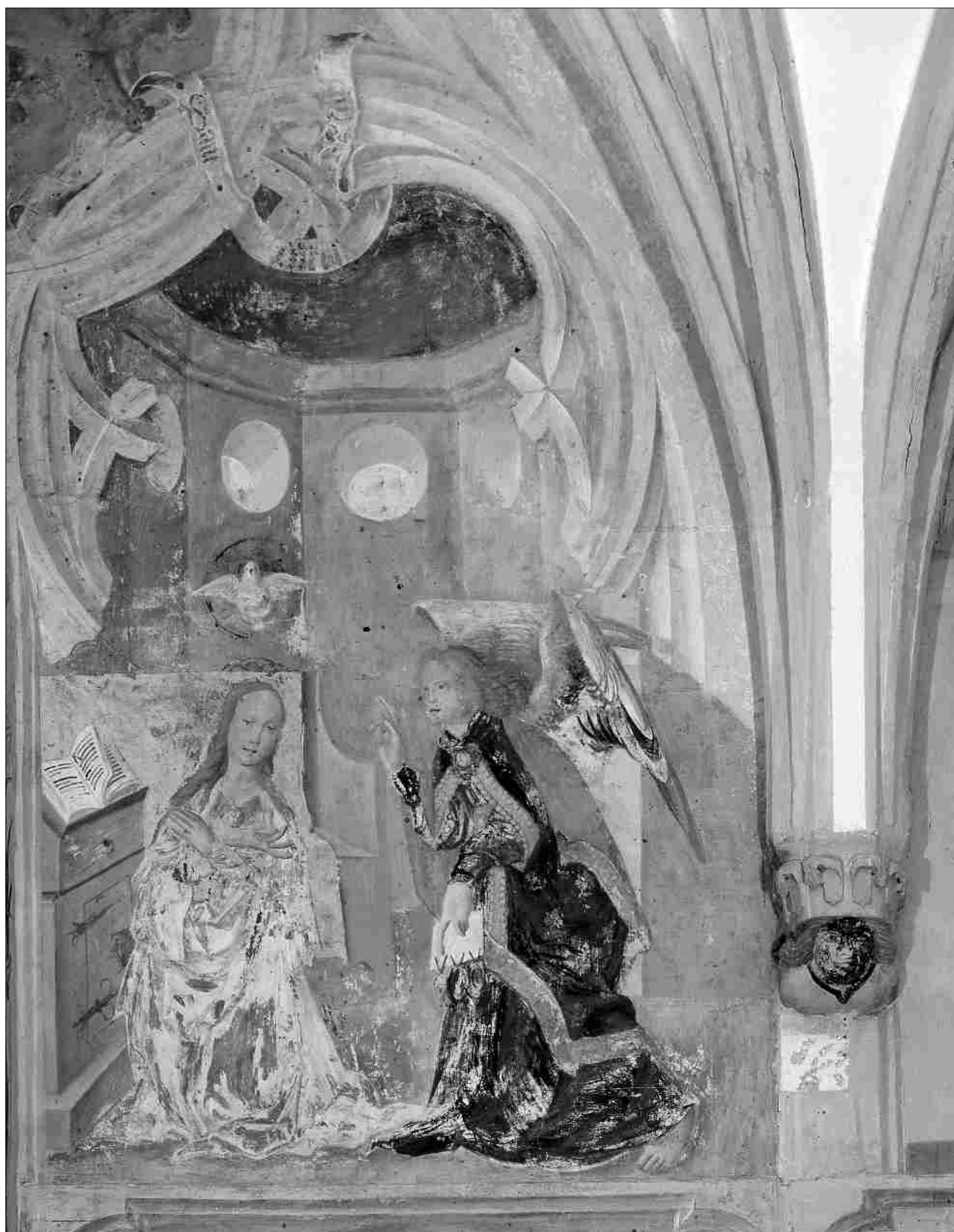
Brez Miha Maleša bi bili slovenska umetnost in kultura mnogo siromašnejši, slovenska grafika ne bi bila tako razširjena, slikarstvo bolj enolično, brez galerije in bogatega darila Kamniku bi bil Kamnik ne ravno reven, a mnogo manj prepoznaven in zanimiv.

The 100th anniversary of the birth of the Slovene painter Miha Maleš (1903–1987)

Summary

This article written to mark the 100th anniversary of the birth of the well-known painter and cultural worker Miha Maleš, a citizen of Kamnik, addressed the significance of this creative personality to Slovene art and culture while presenting an important range of his activities and their meaning for Slovene visual art and culture in the full sense of the word. At the same time it emphasises that most of his works have been kept in the town of Kamnik. It also stresses the importance of the author's precious donation to the town, as it may contribute and make the town even more recognisable and attractive in the spheres of visual art and culture.

Dušan Lipovec,
akademski slikar in likovni publicist
Cankarjeva cesta 7
Kamnik

Maleševe upodobitve Prešerna in njegovih pesnitev

Slovenci včasih že kar bolešno iščemo avtentično podobo našega velikega pesnika. Žal se od na novo »odkritih« portretov Prešerna noben ni potrdil kot avtentičen, z gotovostjo datiran v čas pesnikovega življenja. Tako je verjetno vsako iskanje »prave« Prešernove vizualne podobe prej ko slej jalovo, ker se poet verjetno nikoli ni dal portretirati. Prešernove podobe, njegovega življenja in ilustracij njegovih pesmi so se lotevali skoraj vsi vidnejši slovenski likovni ustvarjalci, nekateri z bolj, drugi z manj srečno roko, od Goldensteina preko vesnanov in ekspresionistov vse v današnji čas. Med slovenskimi likovnimi umetniki so Prešerna, njegovo življenje in delo največkrat upodabljali: odlični satirični risar Hinko Smrekar, etno romantični Maksim Gaspari in virtuozni portretist Božidar Jakac. Omenimo vsaj še ekspresionističnega risarja Frana Tratnika, izbornega grafika Elka Justina in salonskega portretista Ivana Vavpotiča. Vsi naštetni so upodabljali to tematiko v bolj ali manj neproblematičnem, ker gre za pesnika, recimo poetičnem realizmu. Eden redkih, ki je v svojem kar zajetnem prešernovskem opusu presešel akademski realizem, še posebno v ilustracijah k Prešernovim pesmim, je bil slikar in grafik Miha Maleš.

Po svoje je zanimiv podoben začetek življenjske poti pesnika in slikarja. Prav tako kot France v Vrbi, le približno stoletje za njim, se je Miha Maleš rodil v kmečki družini na Gorenjskem – na Jeranovem pri Kamniku. Prav tako je »uka želja« peljala oba umetnika na študij v tujino: Prešerna na Dunaj, Maleša v Prago. Po končanem študiju sta se oba ustalila v Ljubljani, kjer so nastala njuna najboljša umetniška dela. Maleš je skoraj vse življenje, razen otroštva in študentskih let, preživel v Ljubljani, kjer je nastal njegov obširni slikarski in grafični opus. Na Ljubljano je vezana tudi njegova založniška, izdajateljska, publicistična in druga kulturna dejavnost. Tako je v Ljubljani med drugim izdajal prvo slovensko revijo o likovni umetnosti Umetnost in izdal številne bibliofilske knjižne izdaje. Še posebno je bil slikar in grafik navezan na Prešerna, saj so poznane mnoge Maleševe ilustracije, grafike in bibliofilske izdaje na teme Prešernovih pesmi.

Verjetno je najstarejša Maleševa upodobitev Franceta Prešerna barvni lesorez iz leta 1922, ki kaže pesnika v popolnem profilu. Zaradi očitne podobnosti mu je za predlogo verjetno služila skica s svinčnikom Matevža Langusa iz okoli leta 1826, ki je bila leta 1900 pomotoma razglašena za Prešernov portret. Maleš je enak lesorez, tokrat v črno-beli izvedbi, priložil kot signirani ročni odtis svoji knjižici – bibliofilski izdaji Slavni Slovenci 1754–1808, v kateri je zbral 16 lesorezov slavni slovenskih mož. V knjižici je še ena lesorezna podoba pesnika, ki je tokrat upodobljen frontalno. Zelo po-

doben, skoraj identičen, vendar nekoliko večji je lesorez s pesnikovo podobo v Maleševi bibliofilski izdaji Slavni Slovenci, ki je izšla leta 1938 v 195 oštevilčenih izvodih in vsebuje 87 izvornih lesorezov. V tej upodobitvi se je slikar očitno zgledoval pri znamenitem Goldensteinovem oljnim portretu F. Prešerna iz leta 1850. Miha Maleš je v črno-beli grafiki, verjetno gre za linorez /gravura v visokem tisku/, upodobil poeta še leta 1939 in 1940. V prvem primeru gre za portret, gledan frontalno od spredaj, v drugem pa za polprofil. Obakrat je pesnikov obraz podan z odločnimi, že kar virtuoznimi risarskimi potezami in ga predstavlja dokaj »realistično« kot lepega, markantnega moža – idealnega poeta. Poznana in v Maleševi monografiji reproducirana je še oljna slika Pesnik iz leta 1940, ki predstavlja v nekoliko romantičnem realizmu Prešerna z listom papirja pred seboj in peresom v roki. Podoba je bila natisnjena še na vabilu za likovno razstavo Miha Maleš – Prešernovi sodobniki, ob zaključku Prešernovega leta 2000, v februarju 2001 v Galeriji Mihe Maleša v Kamniku. Morda je najbolj sugestiven Malešev portret Prešerna risba iz leta 1948, ki naj bi predstavljal sedemindvajsetletnega pesnika kot elegantnega, apoloničnega in melanholičnega mladeniča, pravo utelešenje romantičnega umetnika. Posebna kuriozita je Malešev osnutek ali predloga za kolek Dravske banovine iz leta 1939, na katerem je lesorezna podoba F. Prešerna iz knjige Slavni Slovenci.

Miha Maleš je nekajkrat ilustriral Prešernove pesnitve, ki jih je navadno objavil v svojih bibliofilskih knjižnih izdajah. To so lirske, poetske in simbolistične risbe ali

grafike, ki po kvaliteti daleč presegajo sočasne ilustracije k Prešernovim pesmim.

Grafik je leta 1937 v tehniki linoreza ilustriral Prešernov Sonetni venec, leta 1940 pa pesem Dekletom in pesnitev Strunam. Leta 1941 je izšla v Maleševi bibliofilski založbi knjižica France Prešeren – Pod oknom, ki vsebuje poleg drugih likovnih avtorjev tudi dva Maleševa linoreza in njegovo risbo na naslovnici.

Med upodobitvami pesnikovega življenja omenimo vsaj risbo šestnajstletne Primičeve Julije iz leta 1948, ki nam kaže Prešernovo muzo v vsej maleševski virtuoznosti v upodabljanju krhke lepote mladih deklet. Julijo je slikar upodobil še leta 1937 in ta slika je izšla kot barvna priloga k bibliofilski izdaji Sonetni venec z izvirnimi linorezi. Poznana je tudi Maleševa oljna slika Julije iz leta 1940.

Omeniti velja vsaj še oljno sliko iz leta 1948 z naslovom Slavistka v Vrbi, ki zaključuje Kidričev Prešernov album, izdan leta 1949. Delo je bilo naslikano verjetno kot naročilo ali vsaj všečno takratnim oblastem v takrat še strogo zapovedanem sorealističnem stilu. V ozadju slike je vidna Prešernova rojstna hiša, ki jo je Maleš upodobil tudi kot samostojno oljno podobo.

Maleš' depictions of Prešeren and his poems

Summary

The poet France Prešeren probably never sat for his own portrait. Every attempt to find an authentic portrait from his life has failed. Almost every great Slovenian artist since has attempted to create his portrait, the style of which has centred around a kind of poetical realism.

However, the painter and graphic Miha Maleš surpassed this academic realism, particularly in his illustrations of Prešeren's poetry. He depicted the poet at different ages and in different environments on many occasions. Maleš' illustrations of Prešeren's poems comprise the drawings and graphics, the quality of which surpasses the contemporary illustrations of other artists.

Svete žene Andeške

Uvod

Pri preučevanju zgodovine grofov Andeških vedno znova naletimo na podatke, ki umeščajo rodbino v sam vrh evropskega dogajanja visokega srednjega veka. Obenem pa nas razveseljujejo dejstva o njihovi tesni povezanosti s Kamnikom. V preteklih letih, ko smo stopili na pot odkrivanja nam dotlej neznane kamniške preteklosti, si razsežnosti vpliva Andeških tako na svetno kot na cerkveno dogajanje ob koncu 12. ter začetku 13. stoletja nismo predstavljali. Ko pa se ob prebiranju zgodovine evropskega prostora vedno znova srečujemo s katerim izmed članov slavne bavarske plemiške rodbine, nas lahko utemeljeno preveva občutek ponosa, da smo bili tudi Kamničani z njo tesno povezani.

Prihodu Andeških v Kamnik in njihovem vladanju Kranjski s Starega gradu je bilo posvečenih že kar nekaj strokovnih člankov, združenih v zbornik o tej plemiški rodbini¹ ali objavljenih v preteklih Kamniških zbornikih.² Prispevki so bili tematsko vezani predvsem na njihovo svetno oblast v naših krajih, manj pa je bilo govora o vplivu Andeških na razvoj dogajanj v Cerkvi. V zborniku prispevkov s simpozija o pomembnosti Andeških je dr. M. Smolik³ sicer predstavil andeške svete in blažene, a njihov vpliv na cerkveno zgodovino kot tudi na razvoj naših krajev je mnogoplasten in zatorej zagotovo zasluži posebno obravnavo.

V tem prispevku je posebna pozornost namenjena predvsem svetim in blaženim ženam andeškega rodu. S svojim delom in življenjem so zapustile neizbrisane pečate v evropski zgodovini, z nesebičnim delom pomagale ubogim in bolnim, ustanovljale samostane ter si tako zaslužile svetniški naziv. Ob sestrah, sveti Hedviki in blaženi Matildi, bo večji del pozornosti namenjen njuni nečakinji, sveti Elizabeti, zavetnici Frančiškovega svetnega reda, z njo pa sta tesno povezani še dve sveti ženi 13. stoletja – sv. Neža Praška in sv. Klara.

Andeški in Kamnik

O andeški pridobitvi posesti na Kranjskem je bilo, kot omenjeno, že mnogo zapisanega. Vendar se na začetku prispevka o njihovi vplivnosti na potek cerkvene zgodovine v začetku 13. stoletja ne moremo izogniti nekaterim dejstvom, ki nas bodo pripeljala k boljšemu razumevanju zgodovine tistega časa oz. andeške prisotnosti na naših tleh.

Kranjska in istrska veja Andeških grofov se je v slovenske dežele s svojega matičnega gradu Andechs na južnem Bavarskem razširila v drugi polovici 12. stoletja z ženitvijo Bertolda II.⁴ s Sofijo iz rodu kranjskih in istrskih mejnih grofov Weimar-Orlamünde. Po izumrtju te dinastije v moški črti so Andeški prevzeli polovico

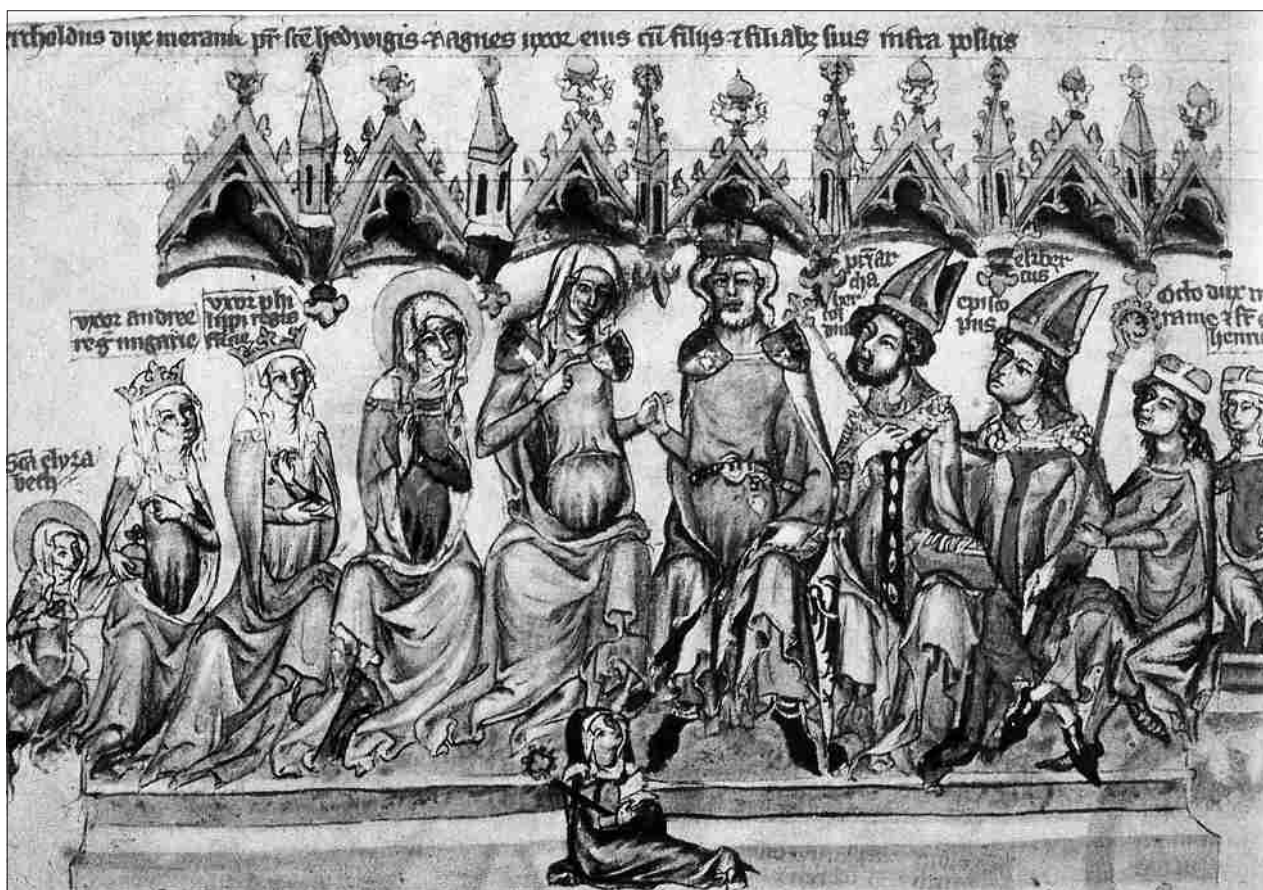
njenih teritorialnih gospostev na Gorenjskem in Notranjskem; že Bertold II. (+1151) se imenuje tudi po Kamniku (comes de Stain) in se s tem imenom v letih med 1143 in 1147 tudi podpisuje na listine. Njegov sin Bertold III. (+1188) je dobil od oglejskega patriarha funkcijo deželnega upravitelja (namestnika nominalnega nosilca funkcije mejnega grofa), vnuk Bertold IV. (+1204) pa je leta 1173 postal tudi istrski mejni grof in si po severozahodni Istri (Meranija, ki so jo že konec 11. stoletja osvojili krajišniški Weimar-Orlamünde) nadel naslov vojvoda Meranski (dux Meranensis). Z uradnimi fevdi in tudi na druge načine se je posest dinastije precej razširila, predvsem v začetku 12. stoletja z ženitvijo Henrika (+1228) z dedinjo vsega velikega višnjegorskega teritorialnega gospostva, Zofijo Višnjegorsko. Prav v generaciji otrok Bertolda IV. so se zelo razširili vpliv in zveze dinastije, predvsem z uspešnimi porokami na francoskem in ogrskem dvoru. Poleg Henrika, ki je bil mejni grof v Istri in deželni upravitelj kranjski, Bertolda V., do 1218 nadškofa v Kaloči na Ogrskem in nato oglejskega patriarha, in Ekberta, bamberskega škofa z velikimi posestvi tudi na Koroškem, je še vrsta drugih njegovih otrok prišla v najvišje dinastične kroge v Evropi.

Ko je bil leta 1208 grof Henrik osumljen sodelovanja pri umoru kralja Filipa Staufovskega, je bila prav v času, ko si je 1209 pridobil višnjegorska posestva na Dolenjskem, razglašena rabsodba deželnih knezov, po kateri je izgubil vse državne fevde in funkcije, med drugim tudi krajišništvo v Istri. Njegova moč na Kranjskem, oprta na alodialna posestva, pa je ostala neomajana, kljub težnjam oglejskega patriarha je bil še vedno dejanski gospodar. Spor med oglejskim patriarhom in Henrikom pa se je končal, ko je Bertold V. (+1251) postal oglejski patriarh. Henrik je umrl brez otrok, večina njegove dediščine je zato prešla v roke nečakinje Neže Kamniške (+1262), ki je s svojimi možitvami, najprej s Friderikom Babenberžanom (1229) in nato z Ulrikom Spanheimskim (1248) precej vplivala na razplete dinastičnih bojev za oblast nad Kranjsko. Moška linija rodbine je izumrla s smrtjo oglejskega patriarha Bertolda V.

S svojo prvo poroko je Neža prinesla Babenberžanu z doto skoraj vso andeško-višnjegorsko dediščino in zato se je Friderik leta 1232 začel naslavljal z dominus Carniolae, gospod Kranjske, kar priča o pomembnosti andeških posesti. S smrtjo Friderika je povezan konec Babenberžanov, v Avstriji vladajočih 270 let, sledil pa je boj za njegovo dediščino. V tem boju se je predvsem

- 1 *Grofje Andeško-Meranski, Prispevki k zgodovini Evrope v visokem srednjem veku, Zbornik razprav z mednarodnega znanstvenega simpozija.* Kamnik, 22.–23. september 2000.
- 2 ERŽEN, A.: *Grofje Andeški – Kamniški del evropske zgodovine.* Kamniški zbornik XV, 2000.
- 3 SMOLIK, M., *Svetniki in blaženi Andeški. Zbornik razprav z mednarodnega znanstvenega simpozija ...*
- 4 Tudi o šestih andeških Bertoldov je bilo zapisanega že marsikaj. Številni slovenski zgodovinarji Bertolda II. Andeškega imenujejo tudi Bertold I. kot prvega Andeških, ki si je pridobil posesti v naših krajih. V tem prispevku bom zaradi boljšega razumevanja uporabljala številčenje, kot ga navaja tudi tuja literatura.

Kodeks sv. Hedvike – od leve proti desni si sledijo: sv. Elizabeta, Gertruda, Agnes, sv. Hedvika, mati Agnes, oče Bertold IV., patriarh Bertold V., škof Ekbert, Oto VII., Henrik IV., sedi Matilda.

skušal uveljaviti Ulrik Speinheimski, ki si je s poroko s Friderikovo vdovo Nežo Andeško pridobil andeško dediščino in si tudi nadel naslov gospod Kranjske. Vendar Neža tudi v zakonu z Ulrikom ni imela potomcev in tako je rod Andeških iz vrhunca evropske zgodovine utonil v pozabo. Njihovo dediščino so si v naših krajih sčasoma pridobili Habsburžani, na Bavarskem pa so zavladali njihovi večni tekmeči Wittelsbachi.

Slavna družina

Številni člani rodbine so se odlikovali s pomembnimi nazivi, med vidnejše pa zagotovo sodijo otroci Bertolda IV. Andeškega in Neže iz Rochlitz. Njunih osem otrok, štiri moški in štiri ženske, so s svojim delom globoko zaznamovali podobo visokega srednjega veka.

Ko je Bertold IV. po Weimar-Orlamündskih podedoval naslov Meranskega vojvode, je naziv bahaško razširil v naslov »vojvoda Dalmacije, Hrvatske in Meranije«. Z »dobrimi« porokami je uspel vpliv Andeških razširiti na evropske dvore. O njegovih moških potomcih sem nekaj zapisala že v predhodnem poglavju, zato jih tu le omenjam: dedič posestev na Bavarskem in naslova meranski vojvoda in obenem burgundski palatinski grof je postal Oto VII. (+ 1234), Henrik IV. (+1228) je postal istrski mejni grof in si s pridobitvijo višnjegorskih posesti utrdil posest na Kranjskem, Ekbert (+1237) je postal bamberski škof, Bertold (+1251) pa je bil sprva nadškof v Kaloči na Ogrskem, potem pa oglejski patriarh.

Ženski del potomstva pa je Bertold s spretno politiko poročil na dva evropska dvora: Gertruda (+1213) je po-

stala žena ogrskega kralja Andreja II., Agnes (+1201) pa francoskega kralja Filipa Avgusta. Hedviko (+1243) so poročili v Šlezijo s Henrikom I., Matilda (+1254) pa je bila opatinja samostana v Kitzingenu.

Slavno družino so v kasnejših obdobjih mnogokrat upodabljali v številnih kodeksih, od katerih je najbolj znan kodeks Hedwigslegende iz 1541. Z vsakim od članov te družine so povezane številne legende. S svojim življenjem in delovanjem so zapustili močan pečat na različnih področjih zgodovine visokega srednjega veka; tako na posvetni kot na cerkveni ravni. In vsakdo od njih si zasluži podrobnejšo obravnavo. Vendar se bom tokrat osredotočila predvsem na vpliv nekaterih članov te družine na cerkveno zgodovino v prvi polovici 13. stoletja.

Ob patriarhu Bertoldu in škofu Ekbertu sta za zgodovino Cerkev zagotovo pomembni tudi sveta Hedvika in blažena Matilda, ob njiju pa ogrska kraljica Gertruda.

Svete žene Andeške

Poroke so bile v srednjem veku, kot tudi prej in kasneje, uspešno sredstvo za širjenje moči in vpliva. Predvsem še, če so bile poroke na kraljeve dvore. Tako kot so Andeški naše ozemlje pridobili s poroko, so svoj vpliv po Evropi širili predvsem s pomočjo številnih uspešnih porok. Ena izmed takšnih je bila poroka Gertrude z ogrskim kraljem Andrejem II. Gertruda je na Ogrskem imela velik vpliv. Zajezila je moč tamkajšnjih veljakov, kot tujke pa je seveda niso marali. Zato jo je leta 1213 umoril ogrski fevdalec Ban Bank. Ta na Madžarskem še vedno velja za nacionalnega junaka.

Na temo umora Gertrude pa je znani madžarski skladatelj Ferenc Erkel (1810–1893) po tragediji Jozsefa Katona v 19. stoletju skomponiral prvo madžarsko opero z naslovom Bank Ban.

Gertruda je v zakonu rodila dva otroka, Belo IV., kasnejšega kralja, naslednika Andreja II., in sv. Elizabeto.

Sv. Elizabeta Turingijska

Sveto Elizabeto mnogi štejejo med vidnejše zgodovinske osebnosti, velja pa tudi za eno od pomembnejših žensk katoliške Cerkve. Friderich Heer⁵ jo je naslikal kot eno najnežnejših, najbolj pristrčnih in prijaznih svetniških osebnosti srednjega veka. Kot plemkinja po rodu je tudi ona pridobila svojo moč s poroko. Kljub bogastvu in materialnim dobrinam, ki so jo obdajale, je izbrala uboštvo in tako z veliko doslednostjo sledila idealu sv. Frančiška, njenega velikega vzornika, ki je živel v istem času kot ona.

Elizabeto, ki se je rodila leta 1207 na Ogrskem, so že štiritletno zaročili s sinom turingijskega deželnega kneza, Ludvikom IV., in jo poslali na dvor v Turingijo. Poročili so jo, ko je bila stara 14 let. Čeprav je bil zakon vnaprej določen, sta bila z Ludvikom v zakonu srečna. Elizabeta je v zakonu rodila tri otroke. Najmlajšega, rojenega leta 1227, Ludvik IV. ni več doživel. 11. septembra istega leta je namreč umrl v križarski vojni v Otrantu v Apuliji.

Že v času zakona z Ludvikom je Elizabeta posvečala veliko pozornosti in ljubezni družini, ob njej pa tudi najrevnejšim v družbi. Skrbela je za bolne in uboge. Z Wartburga, kjer je živela, je prihajala v revne četrti. Pred napadi plemstva, ki so jo obtoževali zaradi njene dobrodelnosti, jo je branil njen mož. Ko pa je Ludvik umrl, je Elizabeta ostala brez sleherne obrambe, obsojana zaradi svojih »prestopkov«. Oblast v Turingiji je prevzel Ludvikov mlajši brat Raspe, ki je svakinjo postavil pred izbiro: naj se prilagodi dvornim navadam ali pa bo ob premoženje, ki ji pripada kot vdovi. Elizabeta je izbrala, da nadaljuje svojo začeto pot in je s tremi otroki zapustila Wartburg. S pomočjo odpravnine, ki ji jo je dal Raspe, je v Marburgu v Hessnu ustanovila bolnišnico. Tam je negovala bolnike, ki jih niso hoteli sprejeti drugam. Elizabeta je poimenovala bolnišnico po sv. Frančišku, ki je bil njen velik vzornik.

Vzor uboštva sv. Frančiška Asiškega jo je tako globoko prevzel, da je oddala svoje otroke, vstopila kot tretjerednica v Frančiškov tretji red in na veliki petek leta 1228 naredila večne zaobljube. Dokončno se je odpovedala svetu, s svojim življenjem je hotela pomagati, da bi se uboštvo uveljavilo kot največja krepost. Za tisti čas je bila to precej revolucionarna želja, saj so v svetu prevladoval predvsem želje po bogastvu in moči, vendar je bil vpliv svetega moža iz Assisija zanjo pomembnejši. V popolnem samoodpovedovanju se je Elizabeta v naslednjih treh letih vse do smrti povsem posvečala ljubezni do bližnjega.

Elizabeta Turingijska (Andeška) je umrla 17. novembra 1231, izčrpana od skrbi za druge. Dva dni kasneje so jo pokopali v bolnišnici sv. Frančiška v Marburgu. Že štiri leta po njeni smrti, leta 1235, jo je papež Gregorij IX. razglasil za svetnico.

Dušan Sterle: Sv. Elizabeta, olje na platnu

O beatifikaciji sv. Elizabete cistercijanec Albericus Tris-Fontaines, pisec svetovne kronike, zapiše sledeče:⁶ »Anno 1235 ... In dies Pentecostes canonisata est a domno papa sollempniter Sancta Elisabeth vidua Ludovici Thuringie quondam Lantgravii relictæ, regis Hungarie Andree filia, que aliqua in vita sua fecit miracula et post mortem innumera fecerat miracula, plures etiam mortuos resuscitando ...«

»Na binkošti 1235 je papež za sveto proglašil Elizabeto, vdovo umrlega turingijskega grofa Ludvika in hčer madžarskega kralja Andreja. Že v času njenega življenja, kot tudi po njeni smrti, so se dogodili številni čudeži, med njimi tudi obuditve od mrtvih.«

K beatifikaciji je zagotovo pripomogel tudi njen stric, oglejski patriarh Bertold V. Andeški, ki je dvajset let po Elizabetini smrti, leta 1251, v Slovenj Gradcu svoji nečakinji posvetil cerkev, posvečena pa ji je tudi župnijska cerkev v Ljubnem ob Savinji.

Družbe dobrodelnih (karitativno delujočih) žena se po njej imenujejo Elizabetine konference. Do začetka druge svetovne vojne so delovale tudi v slovenskih župnijah in ohranjale spomin na sv. Elizabeto. Elizabeta je Frančiškovo idejo o uboštvu uresničevala z veliko doslednostjo. Na upodobitvah je tako največkrat prikazana v knežji obleki, ko revežem deli miloščino in umiva noge. V kamniški cerkvi frančiškanskega samostana je upodobljena v prvi desni stranski kapeli, skupaj z

5 Svetniki in godovni zavetniki za vsak dan v letu, Mladinska knjiga, 1995, str. 596.

6 Bayerisch-ungarische Frauengestalten, Haus der Bayerischen Geschichte, 1996, str. 15.

Cerkev frančiškanskega samostana v Kamniku – stranska kapela, levo sv. Ludvik, desno sv. Elizabeta (Foto: Marjan Smerke)

Ludvikom, ki je prav tako zavetnik Frančiškovega svetnega reda.

Ta upodobitev izhaja iz legende čudeža vrtnic iz časa Elizabetine mladosti. Sv. Elizabeta je namreč že od zgodnje mladosti skrbela za uboge in lačne; da je ne bi odkril strogi tast, je kruh skrila pod plašč. Ko jo je tast vprašal, kaj nosi pod plaščem, mu je odgovorila da vrtnice. In ko je od nje zahteval, naj mu jih pokaže, so se kljub mrzli zimi iz njenega naročja usule vrtnice.

Sv. Neža Praška

Sveta Elizabeta je s svojo hojo po Frančiškovih stopnjah vplivala tudi na nekatere njene bližnje in daljne sorodnike. Med njimi je bila ena vidnejših Neža Praška, njena sestrična po očetovi strani.⁷ Neža Praška je v cerkveni zgodovini znana kot ustanoviteljica samostana klaris v Pragi. Več kot sedemsto let po njeni smrti je papež Janez Pavel II. leta 1989 češko kraljevo hčer Nežo razglasil za svetnico. Ko se je spominjal njenih kreposti, je poudaril predvsem njeno ponižnost in prostovoljno uboštvo.

Neža Praška (1211–1282) je bila najmlajša hči češkega kralja Otokarja I. Přemysla in Konstance Ogrske. Tudi Neža je bila že kot dekletce iz političnih razlogov zaročena. In to kar dvakrat. Nežin oče Otokar je bil odličen strateg, ki je z dobro poroko svojih dveh hčera, Neže in Ane, kraljestvu skušal zagotoviti stabilen položaj in nasledstvo. Obe hčeri je dal v oskrbo šlezjski grofici, kasnejši svetnici Hedviki (1174–1243), ki pa je prav

Cerkev v Diessnu; v njej je pokopana večina članov družine Andechs. Zgoraj Diessensko nebo – upodobitev svetih in blaženih Andeških.

tako bila Andeška. O sveti Hedviki Šlezjski več kasneje, zagotovo pa je bila tudi ona zaslužna za kasnejšo Nežino odločitev, saj je uredila, da so Nežo vzgajale cistercijanke v samostanu Trebnica.

Ko se je Neža iz Šlezije vrnila v Prago, jo je oče takoj začel pripravljati na poroko. Prva zaroka Neže s Henrikom II., sinom nemškega cesarja Friderika II., je razpadla zaradi političnih razlogov. Sledila je zaroka z angleškim kraljem Henrikom III. Vendar se je Neža takrat že zapisala asketskemu načinu življenja. Papeža Gregorja IX. je prosila, naj razdre njeno zaroko, na koncu je na njeno stran stopil tudi njen brat, kasnejši kralj Venčeslav I.

Leta 1231 je v starosti komaj 24 let umrla Nežina sestrična, sv. Elizabeta, ki je bila od Neže le nekaj let starejša. Elizabetina skrb za uboge in bolne je na Nežo močno vplivala in tako je že dve leti kasneje sledila njenemu zgledu in v Pragi ustanovila bolnišnico za uboge in zapuščene ter posebno še za neozdravljivo bolne gobavce. Ob bolnišnici je Neža zgradila tudi ženski samostan in ob njem moški samostan za patre, ki bodo skrbeli za duhovno oskrbo. V Rim je poslala odposlanca z željo, daodobrijo njen način življenja, ki je sledil ubogim sestram v samostanu sv. Damijana. S papeževim dovoljenjem je Klara poslala v Prago pet sester.

⁷ Andrej II., ogrski kralj in oče sv. Elizabete, ter Konstanca, češka kraljica in mati sv. Neže, sta bila brat in sestra.

Tri svete žene Andeške – plošča v atriju samostana Andechs

Nežina vzora sta bila vseskozi Frančišek Asiški in predvsem Klara, s katero si je Neža v letih med 1234–1253 tudi dopisovala. Ohranjena so štiri Klarina pisma Neži, Nežina so se žal izgubila. Iz njih veje njuno globoko prijateljstvo in navezanost, čeprav se nikoli nista srečali. Klarina pisma Neži predstavljajo pomemben vir za razumevanje položaja žensk v visokem srednjem veku.

Prvo Klarino pismo Neži datira v leto 1234, čas, ko se je Neža odpovedala poroki s Friderikom II. in vstopila v praški samostan, stara 23 let. Klara je bila takrat v zgodnjih štiridesetih letih in je že 22 let prebivala v samostanu sv. Damijana pri Assisiju. Klarino pismo je slavospev »sveti zamenjavi«, kot poimenuje Nežino odločitev, da vstopi v samostan.

»Venerabili et sanctissimae virgini, dominae Agneti, filiae excellentissimi ac illustrissimi regis Bohemiae, Clara, indigna famula Iesu Christi et ancilla inutilis dominarum inclusarum monasterii Sancti Damiani, sua ubique subdita et ancilla, recommendationem sui omnimondam cum reverentia speciali aeternae felicitatis gloriam adipisci.«⁸

»Častiti in sveti devici, gospe Neži, hčerki odličnega in slavnega češkega kralja, Klara, nevredna dekla Jezusa Kristusa in nekoristna služabnica gospa, ki so zaprte v samostanu sv. Damijana, povsod njena podložnica in dekla, se v vsem priporoča s posebnim spoštovanjem, ko ji želi, da bi dosegla slavo večne sreče.«⁹

V nadaljevanju pisma Klara zapiše:

»Ko prihaja velik sloves o vašem svetem ravnanju in življenju, ne samo do mene, ampak se je izredno razširil skoraj po vsem svetu, se močno veselim v Gospodu

in se radujem; a ne morem se veseliti tega samo jaz, ampak vsi, ki so in želijo biti v službi Jezusa Kristusa, saj je jasno: vi bi mogli bolj kakor ostali uživati blišč, časti in svetno dostojanstvo in se v velikem slavlju zakonito poročiti s slovitim vladarjem, kakor bi pristajalo vaši in njegovi odličnosti. Vendar ste zavrgli vse to in ste z vso dušo in vsem srcem raje izvolili sveto uboštvo in telesno pomanjkanje, ko ste izbrali ženina še plemenitejšega rodu, gospoda Jezusa Kristusa, ki bo vaše devištvost ohranil za vedno neomadeževano.«

Korespondenca med dvema svetnicama je izjemen vir za širše razumevanje dogajanja v prvi polovici 13. stoletja, povezanega predvsem z nastankom in razvojem prvega, drugega in tretjega Frančiškovega reda.

Neža se je leta 1234 odpovedala kroni in naredila zaobljube kot klarisa. Vse svoje premoženje je porabila za gradnjo cerkve in samostana. Neža je bila torej tako kot njena sestrična sv. Elizabeta kraljevega rodu in je po njenem zgledu ob samostanu ustanovila bolnišnico, kjer je vse svoje življenje darovala za druge. Umrla je leta 1282, vendar je kljub čudežem, ki so se dogodili na njenem grobu, kar sedemsto let niso proglasili za svetnico.

Sv. Hedvika Šlezijška

S Hedviko Šlezijško smo se na kratko srečali že v sestavku o Neži Praški. Neizpodbitno dejstvo je, da je bila srednjeveška evropska dvorna politika močno povezana med seboj. In pomemben dejavnik v tej zgodbi so bili Andeški.

Hedvika se je rodila leta 1174 na gradu Andechs ob Ammerskem jezeru na Bavarskem, kjer jo še vedno imenujejo Hedvika Andeška, v zgodovino pa se je zapisala kot Hedvika Šlezijška. Članica slavne družine Bertolda IV. je na rodnem gradu preživela bolj malo časa. Oče jo je že kot otroka izročil v vzgojo benediktinkam v samostan Kitzingen. Ko je bila stara dvanajst let, se je oče odločil, da jo zaradi političnih razlogov poroči s kasnejšim šlezijškim vojvodom Henrikom I. Hedvika je v zakonu s Henrikom I. rodila šest otrok, prvega že pri trinajstih letih. Henrik I. je umrl leta 1238.

Hedvika se je ves čas življenja posvečala blaginji svojega ljudstva in poglobljanju krščanske vere med ljudmi. Poleg številnih bolnišnic in zavodov za negovanje bolnikov je ustanovila tudi znameniti cistercijanski samostan Trebnica severno od Wroclawa (v njem je tudi vzgajala Nežo Praško). To je bil prvi ženski samostan v Šleziji.

Življenje Hedvike je bilo polno viharjev. Andeška rodbina je počasi izumirala, domači grad Andechs so podrli nasprotniki Wittelsbachi, njena sestra Gertruda je postala žrtev morilskega napada, leta 1238 ji je umrl mož, tri leta kasneje pa je v boju proti Tatarom padel še njen sin Henrik II. Po sinovi smrti se je Hedvika umaknila v svoj samostan Trebnica in tam umrla 15. oktobra 1243, stara sedemdeset let. V svoji ustanovi je vojvo-

8 MUELLER, J.: *Clare's Letters to Agnes, Texts and Sources*, New York, 2001, str. 28.

9 Prevod – dr. Alojz Rebula ob praznovanju 750-letnice smrti sv. Klare, Nazarje, 11. 8. 2003.

Cerkev sv. Elizabete v Slovenj Gradcu. Posvetil jo je patriarh Bertold, Elizabetin stric.

dinja v razkošnem grobu našla tudi zadnje počivališče. Papež Klemen IV. jo je razglasil za svetnico že 26. marca 1267.

Hedvika je ponavadi upodobljena z modelom samostana Trebnica, pogosto ima v rokah čevlje, ker je po izročilu vedno hodila bosa. Na freski Johanna Bergmüllerja (iz l. 1736) v diessenski Marijini cerkvi je Hedvika upodobljena skupaj z ostalimi člani Andeške rodbine.

Sveta Matilda

Bolj kot blažena Matilda (+1254), opatinja iz Kitzingena, je v zgodovini Andeških poznana sveta Matilda (+1160), opatinja iz Diessna. Diessen je bil prvotni sedež grofov Andeških, od koder so se preselili na veliko oddaljeni grad Andechs.

Matilda se je rodila v začetku 12. stoletja kot hčerka grofa Bertolda II. na gradu Andechs. Ko je bila stara pet let, so jo izročili v vzgojo avguštinkam v bližnjem Diessnu. Kot smo že brali pri številnih predstavnicah plemiških družin, je bila vzgoja v samostanih ustaljena navada višjih slojev. Ko je Matilda dosegla potrebno starost, je postala avguštinka, korna redovnica v samostanu St. Stephan v Diessnu. Več let je bila tam tudi prednica, dokler je leta 1153 augsburški škof ni imenoval za opatinjo samostana Edelstetten v bližini Krumbacha na Bavarskem. Matilda se je po nekaj letih bivanja v Edelstettnu kmalu vrnila v Diessen. Umrla je 31. maja 1160. Pokopali so jo v samostanski cerkvi v Diessnu, kjer si lahko njeno stekleno krsto še vedno ogledamo.

Sveta Matilda je skupaj s sveto Elizabeto in sveto Hedviko upodobljena na spominski plošči, ki so jo v času druge svetovne vojne (1943) v spomin na svete žene Andeške postavili na sveti gori Andechs.

Zaključek

Ob razumevanju celotnega dogajanja prve polovice 13. stoletja in položaja žensk v visokem srednjem veku spoznamo, da sta bila vloga in pomen svetih žena Andeških nezanemarljiva. Čeprav jim je bila življenjska pot dobesedno položena že v zibel, saj so jim že v otroštvu določili, kakšna bo njihova vloga, so s svojim delovanjem zapustile pečat v zgodovini. Sveta Elizabeta npr. je umrla stara komaj 24 let. V tem času je rodila tri otroke, ovdovela, ustanovila bolnišnico, skrbela za bolne, revne, obnemogle, obubožane. Z današnjega stališča se nam to zdi skorajda nerazumljivo. Odpovedati se bogastvu, kroni in slediti življenju v pomoči drugim so bili ideali, ki so jim sledile andeške žene. Z njimi so si prislužile svetništvo in pomembno mesto tako v svetni kot tudi zgodovini cerkve.

The blessed women of the Andechs noble family

Summary

The Bavarian counts of Andechs were one of the most important medieval royal families. Through wise marriages they gained territories all over Europe, including Slovenia. At the end of the 12th century Berthold II married Sophie Weimar-Orlamünde, and with this marriage the counts of Andechs became the owners of large Slovenian estates, with a seat in Kamnik.

In recent years there have been several articles written about the arrival and the significance of the Andechs family to our town. One part of their history has remained unknown; that the Andechs family even included saints. At the beginning of the 13th century the power of the Andechs family reached its zenith, during the life of Berthold IV and his wife Agnes. They had four sons and four daughters and they all left their seal on European medieval history. The oldest, Berthold V was the patriarch of Aquilea; Ekbert became the bishop of Bamberg, Otto VII held territories in Bavaria, Henry IV became an Istrian count and the owner of lands in Slovenia. The daughters were no less important: Gertrude married the Hungarian king Andrew II, Agnes was the wife of the French king Phillip August, Hedwig was married to Schlesia, and Mechtild became nun in the monastery of Kitzingen.

The article describes the importance of the female side of this famous family, particularly those made saints or beatified. Saint Elisabeth, daughter of Gertrud, Saint Hedwig and the blessed Mechtild were women, who strongly influenced the development of the history at the beginning of the 13th century.

Reformacija na Kamniškem

Uvod

Kamnik, starodavno mesto na obrobju Kamniško-Savinjskih Alp, s čudovito ravninsko-gorsko okolico ima svojo bogato in pestro opisano in z muzejskimi ekspozicijami potrjeno zgodovino, ki sega »v čase najstarejšega dokumentiranega človeškega bivanja na zemlji«. ¹ V njeni preteklosti so pomembna obdobja, osebe ² in ustanove. ³ Eno od manj znanih obdobji, ki je bilo v 16. stoletju v več smislih prelomno, je obdobje reformacije in protestantizma. ⁴ Versko gibanje, ki je močno zaznamovalo notranjeavstrijske dežele s slovenskim prebivalstvom, v Kamniku sicer ni imelo tako močne dejavnosti kakor v Ljubljani in nekaterih štajerskih in koroških mestih, toda zaradi bližine Ljubljane in drugih ugodnosti je bilo močno razširjeno v samem mestu in okolici. Pomen reformacije in protestantizma za slovensko književnost, kulturo in narodnostni razvoj je kljub učinkoviti protireformaciji škofa Tomaža Hrena med zgodovinarji in drugimi strokovnjaki na splošno priznan. Pomembnost in bogastvo naše protestantske preteklosti pa ob posebnih priložnostih in družbenih dogajanjih poudarjajo tudi kulturni in drugi delavci v javnih medijih, namenjenih najširšemu bralstvu. ⁵

V razpravi želim prikazati vzroke, ki so pogojevali reformacijo in so bili v Kamniku zelo podobni splošnoevropskim; začetek in razvoj reformacije na Kamniškem; njen konec v protireformaciji in delovanje protestantskih cerkva v Kamniku v 20. stoletju.

Razprava bo osvetlila manj znano versko obdobje kamniške zgodovine, hkrati pa bo pokazala nadaljevanje protestantske dejavnosti v mestu in okolici, ki se navezuje na anabaptistične verske korenine v mestu v 16. stoletju.

Začetki reformacije na Kamniškem v 16. stoletju

Evropa je v 14. in 15. stoletju doživljala na socialnem in ekonomskem področju velike spremembe, ki so omogočale nastanek reformacije in njeno nadaljevanje v protestantizmu. Z razvijajočo se obrtjo in zametki kapitalizma so nastajala močna mesta, v katerih je meščanstvo pridobivalo gospodarsko premoč nad fevdalno gosposko. Ustvarjali so se novi sloji prebivalstva. Mestni finančno močni veljaki so s podpiranjem stanovskega šolstva in univerz odvezemali vlogo samostanom kot prejšnjim edinim centrom pospeševanja pismenosti in znanosti. Ideje nemških in švicarskih reformatorjev so dobile v svojem okolju močno podporo in so se hitro širile v kraje, ki so ležali ob važnih prometnih poteh in imeli razvijajoče se obrtništvo in druge mestne značilnosti. Mesto Kamnik je kljub svoji majhnosti imelo vse možnosti, da so do njega prišli in v njem začeli delovati protestantski pridigarji.

Na Kranjskem so bile enako ugodne okoliščine kakor v srednji in zahodni Evropi.

Razvijajoča se trgovina je bila v srednjem veku zelo pomembna za razvoj mest, tudi Kamnika. Vsa stara slovenska mesta so nastala in se razvila ob prometnih poteh, kjer so bila sejmišča in tržišča. Kamnik je ležal ob cesti skozi Tuhinjsko dolino na Štajersko. Močna trgovina je povzročala nastanek mest, v katerih se je nabiralo denarno in materialno bogastvo. Ravno tako nabrano bogastvo pa je potem dalje vodilo v nastanek mestne aristokracije.

Trgovske poti in povezave so bile zaradi ugodne lege za Kamnik idealne v vse smeri, tako da je bilo mesto zelo pomembno prometno križišče na Slovenskem. Čez Kamnik je šla pot od vzhodne štajerske smeri v zahodno, kranjsko smer. Čezenj se je povezoval panonski prostor s primorskim, z Italijo in seveda morjem. Zgodovinar Ferdo Gestrin je del teh povezav zelo natančno predstavil:

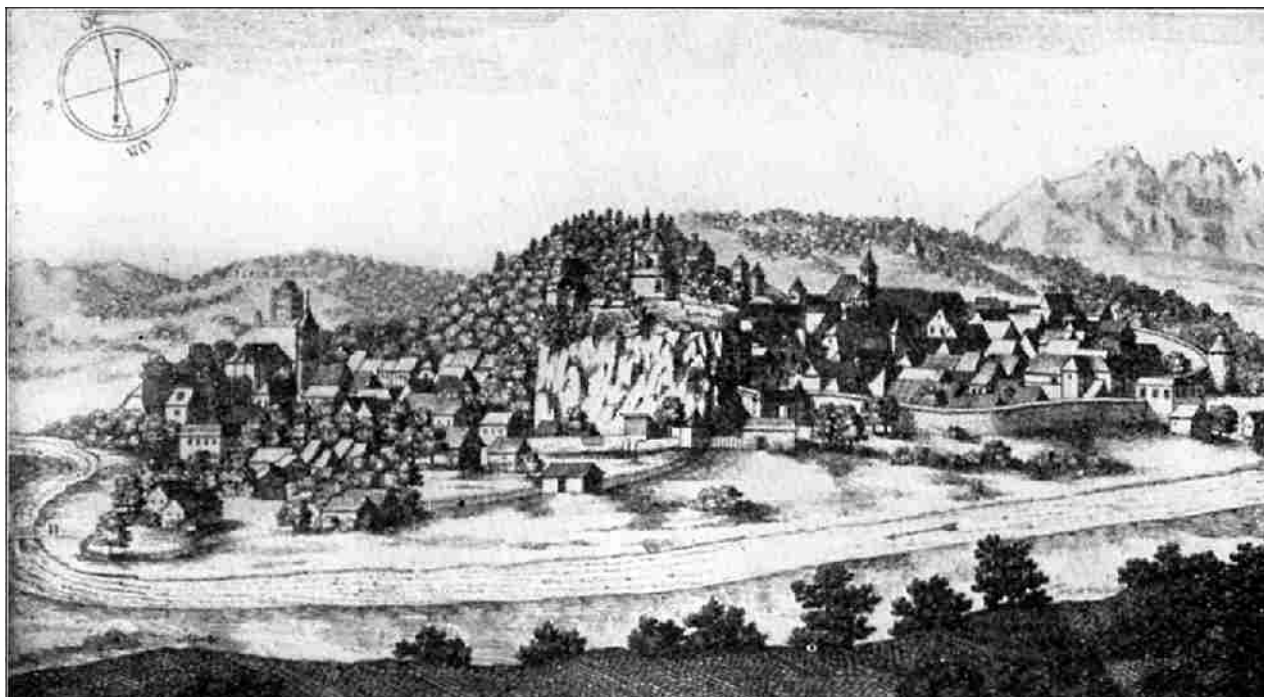
»Od Kamnika so nato vodile kar številne poti proti zahodu, jugozahodu in jugu. Najvažnejša je bila pot proti Škofji Loki na Tolmin, Kobarid, Čedad in dalje v Furlanijo in Italijo, ki je šla prek Most in Vodice proti Savi. Od te se je odcepila prav tako važna pot prek Komende proti Kranju ...«⁶

Obrtništvo se je v Kamniku pojavilo že zelo zgodaj, v 12. stoletju; med najvažnejšimi obrtnimi dejavnostmi so bili železarska in kovaška obrt, nožarstvo, usnjarstvo, krznarstvo; nadalje krojači, peki, kramarji. Imeli so svoje cehe. Poleg mestnih in potujočih obrtnikov so se z obrtniškim delom ukvarjali tudi kmetje, ko niso imeli nujnih opravil zunaj doma. Spomin na začetke obrtništva je navzoč tudi v novejšem času ob ljudskih kulturnih prireditvah.⁷

Meščanstvo. S porastom mesta in njegovih prebivalcev, ki so prihajali iz plemiških⁸ in kmečkih krogov, se je večala vloga meščanstva, s tem pa je izginjal dote-

- 1 Marijan Zadnikar: Sadnikarjev muzej v Kamniku, *Kamniški zbornik* 1956, str. 118.
- 2 Za našo temo omenjam v tekstu nekaj zemljiških gospodov v srednjem veku, poleg njih še predvsem ameriškega izseljenca Andreja Bernarda Smolnikarja v 19. st. in protestantskega pastora Cirila Slevca v brazilskem mestu Porte Allegro, kamor se je izselil po drugi svetovni vojni.
- 3 Opisane so v zborniku *Kamnik 1229–1979 (Zbornik razprav s simpozija ob 750-letnici mesta)*. Kulturna skupnost Kamnik in Sekcija za krajevno zgodovino Zgodovinskega društva za Slovenijo, Ljubljana 1985.
- 4 Z izrazom »reformacija« govori v tej razpravi o reformnem verskem gibanju v 16. stoletju, ki je zajelo tudi naše kraje, z izrazom »protestantizem« pa o že oblikovanih cerkvah v okviru reformacije, ki so delovale po Evropi in na našem etničnem prostoru.
- 5 Na primer Drago Jančar: Zvoniki in minareti, *Delo*, leto XLVI, št. 6, 10. januarja 2004, Sobotna priloga, str. 32; Jože Širec: Univerza Primoža Trubarja, *Delo*, leto XLVI, št. 9, 13. januarja 2004, str. 5.
- 6 Ferdo Gestrin: Trgovsko-prometni položaj Kamnika do 17. stoletja, *Kamnik 1229–1979 ...*, str. 45.
- 7 Marija Klobčar: *Mesto Kamnik. 25. dnevi narodnih noš*, Kamnik 1995, str. 3–4.

Kamnik v 16. stoletju

danji prevladujoči pomen visokega plemstva. V Kamniku najdemo nekaj zanimivosti s tega področja. Svojo šolo v mestu naj bi imel že od leta 1391. V času turških vpadov leta 1471, 1491 in 1528 so jo preselili v samostan, kjer je tudi ostala.⁹ Gruden navaja, da je »leta 1481 na šoli poučeval učitelj Jurij Loški«.¹⁰ Kamniški duhovnik Paulus (de Oberstein) je v 15. stoletju študiral v Bologni v Italiji, kamor so odhajali na študij poleg v Padovo slovenski fantje in tudi odrasli mošje. Študij v Bologni mu je omogočil srečanje z italijansko renesanso, katere vplive je nato prinesel v domači kraj. Gruden omenja tudi, da je duhovnik Pavel (de Oberstein) v latinščini napisal slavospev cesarju Maksimilijanu;¹¹ o ohranjenosti tega dela nimamo podatkov.

Reformacijske ideje in literaturo so širili iz Nemčije in Švice po ostali srednji Evropi in še naprej predvsem trgovci, potujoči obrtniki, študentje, vojaki in tudi rudarji.¹² Z njimi so prišle tudi v Kamnik.

Bistvo reformacije

Ad fontes. Evropska renesansa in humanizem sta s svojim motom Ad fontes (K izvirom) klicala nazaj k izvirom evropske kulture, h grški in rani rimski filozofiji. Njeni zagovorniki so izdajali in tiskali literaturo iz antike s filozofsko, mitološko, versko vsebino. Erazem Rotterdamski (1466–1536) je proti koncu 15. stoletja izdal kritično izdajo Nove zaveze v grščini. Stara zaveza je bila že pred tem izdana leta 1488 na Španskem. Njegov nagib za to dejanje je bil bolj humanističen kot ozko verski, saj so mnenja o njegovi verski opredelitvi še danes deljena. Prevladuje tisto, po katerem je bil v srcu protestant, kljub temu pa je ostal član rimskokatoliške cerkve.

Novi teološki poudarki. Glede na njihove začetnike se je reformacija začela v treh smereh:

1. Martin Luther (1483–1546) je s svojimi reformacijskimi idejami versko in politično močno vplival na

nemške deželne kneze, ki so bili razen na vero zelo nejevoljni tudi na papeževe poslanca, trgovce z odpustki. Velike vsote denarja so odhajale mimo njih in iz njihovih dežel v Rim za gradnjo cerkve sv. Petra. Začelo se je že tudi merjenje politične moči med južno in severno Evropo. Ni čudno torej, da so se nemški deželni stanovi hitro in temeljito opredelili za Lutrovo smer reformacije. Po načelu cuius regio eius religio so praviloma peljali s seboj v protestantizem tudi svoje podložnike. Nekateri zgodovinarji jo imenujejo »knežja reformacija«.

2. Švicarska reformatorja Ulrih (Huldrych) Zwingli (1484–1531) in Jean Calvin (1509–1564) sta delovala v Švici, kjer se je njuni smeri reformacije pridružilo predvsem meščanstvo. Pristaš švicarske reformacije je bil vsaj na začetku tržaški škof Bonomo, pri katerem je nekaj časa pred letom 1527 bival Primož Trubar. Škof Bonomo je imel za svoje duhovnike na svojem dvoru teološko šolo, kjer so brali in preučevali dela Vergila, Erazma Rotterdamskega, Calvina in drugih. Švicarsko smer lahko imenujemo »meščanska reformacija«.

3. Levo ali socialno krilo reformacije se je začelo na začetku 16. stoletja na Bavarskem in v Švici pod imenom anabaptizem. Vodil ga je Tomaž Münster (pred 1490–1525). Pritegnilo je predvsem kmete, obrtnike,

8 Podrobno piše o njih Dušan Kos: *Med gradom in mestom*. ZRC SAZU, Ljubljana 1994, str. 180–182.

9 Ana Kastelic: *Šola v Kamniku do druge svetovne vojne, Kamnik 1229–1979 ...*, str. 97.

10 Josip Gruden: *Zgodovina slovenskega naroda*, Mohorjeva družba, Celje 1992 (reprint prve izdaje, ki je izšla v 6 zvezkih v letih 1910–1916), str. 498.

11 Gruden, n. d., str. 500–502.

12 V 16. stoletju so se na primer v Idrijo priselili protestantski rudarji, ki so dali mestu v tistem času močan protestantski pečat. Še danes se en predel Idrije imenuje Kalvin.

rokodelske pomočnike in rudarje. Sprožilo je nekaj kmečkih vstaj. Posebnost tega krila reformacije je bila radikalna zahteva, naj bo cerkev ločena od države, naj se tudi v cerkvi uvedejo nekatera demokratična načela vodenja in stroga privrženost izpolnjevanja svetopisemskih zapovedi v praktičnem življenju (na primer krst odraslih v vodi). Lahko bi jo imenovali verska »kmečka ali socialna reformacija«.

Vsi reformatorji so imeli tri skupna osnovna biblična in teološka izhodišča: sola fide, sola gratia, sola Scriptura (samo vera, samo milost, samo Pismo). Za odrešenje v Jezusu Kristusu je bila po njihovem nauku dovolj le vera, brez potrebnih del. Dobra dela so oznanjali kot posledico odrešenja in ne kot pogoj zanj. Milost je bila tista Božja naklonjenost do človeka, ki mu je omogočila vstop v Božjo pravičnost. Oznanjevali so »čisti Evangelij«, s čimer so razumeli samo svetopisemski tekst judovskega kanona Stare zaveze in Novo zavezo. Cerkevno učiteljstvo rimskokatoliške cerkve in njene obvezujoče zapovedi in prakse, ki so se nabrale skozi stoletja in niso imele podlage v Svetem pismu, so zavračali.

Glavni teološki premik je bil v tem, da so srednjeveški krščanski mistični pogled zgolj v onostranstvo preusmerili v pozornost do svojega bližnjega. Objekt njihovega krščanskega služenja je poleg Boga postal tudi človek in v tem smislu je dobila teologija nove, antropološke poudarke. Človekovo življenje nima vrednosti samo v onostranstvu, ampak ima svoj pomen že tukaj na zemlji, v tostranstvu, ki ni vedno in samo dolina solz in gorja, temveč Božje stvarstvo, do katerega ima človek določene odgovornosti upravljanja in ohranjanja.

Teologija slovenskih reformacijskih piscev je od vseh družbenih in humanističnih področij, ki sta se jih dotaknila reformacija in protestantizem na Slovenskem, danes najmanj raziskana in obdelana. Z njo se je največ ukvarjal Jože Rajhman (1924–1998), profesor na mariborskem oddelku Teološke fakultete v Ljubljani, ki je poleg številnih razprav in člankov napisal tudi dve pomembni knjigi.¹³ Zbrana Trubarjeva dela na pobudo Slovenskega protestantskega društva Primož Trubar v Ljubljani izhajajo v posebni zbirki, ki bo v celoti izšla do leta 2008, ko bo 500-letnica Trubarjevega rojstva.

Usmerjenost v praktično življenje. V srednjeveškem krščanstvu je imel posebno vrednost duhovniški stan, vse od kaplanov in dalje do kardinalov in papeža. Fizično delo je bilo manj cenjeno od duhovnega in verskega. Nastajal je vtis, da je le delo v cerkvi Bogu všeč, vsi drugi poklici in opravila so »nesveta«.

Martin Luther je s svojim naukom povzročil temeljito spremembo v odnosu do dela. Po njegovem prepričanju je vsako pošteno delo »sveto delo« in ne samo tisto, ki se opravlja v cerkvi. Iz tega vidika je pozneje nastala protestantska etika dela, ki jo je znanstveno obdelal nemški sociolog Max Weber in jo je ob slovenskem prevodu povzel Frane Adam s stavkom: »Vsako poklicno delo, ki je imelo proizvodne učinke in ki je bilo moralno (ki je proizvajalo dobrine za skupnost), je bilo boguščečno.«¹⁴

Med vzroke za začetek reformacije na Slovenskem moramo prišteti tudi zelo slabo duhovno in duhovniško stanje v katoliški cerkvi, ki je bila potrebna temeljite reforme od glave do udov, kar so tedaj in tudi danes priznavajo katoliški zgodovinarji.¹⁵

Razvoj in zaton reformacije na Kamniškem

Zemljiški gospodje. Pomembne grofovske in plemiške družine, ki so živele v visokem srednjem veku in v času reformacije v Kamniku in okolici, pripravljale splošne pogoje in tudi same sprejele reformacijske ideje in nauke protestantizma, so bile: Andeški grofje, rodbina Andechs-Meran;¹⁶ Auerspergi, plemiška rodbina;¹⁷ Hohenwarti;¹⁸ Lambergi;¹⁹ Paradeiserji.²⁰ Njihovega življenja in dela tukaj ne bomo opisovali, čeprav imajo brez dvoma določene zasluge za protestantizem in tudi za slovenstvo nasploh.²¹

Luteranstvo. Poleg plemičev so tudi kamniški meščani pošiljali svoje sinove na študij v Tübingen, kjer je bilo v 16. stoletju vpisanih 113 Kranjcev (115 Štajercev, 69 Korošcev in 4 Goričani). Plemiške družine, ki jih Gruden našteva v tem oziru, so: Gall, Gallenberg, Sauer, Auersperg, Barbo, Kazianer in Mercheritsch. Imen meščanskih in kmečkih družin, ki so poslale otroke študirat na Nemško, še ne poznamo. Čeprav vsi plemiči niso bili iz Kamnika, so pa imeli v njem in v okolici določen vpliv, saj je bil Kamnik poleg Ljubljane in Kranja najpomembnejše središče na Kranjskem. Po končanem študiju so se vrnili v domače kraje in delovali kot protestantski pridigarji ali vzgojitelji v plemiških družinah.

Reformacijske ideje in protestantski nauki pa niso prihajali samo iz nemških krajev, ampak tudi iz italijanskih. V Praprečah (?) pri Kamniku so namreč duhovniki akvilejskega arhidiakona opravljali protestantsko bo-

- 13 Jože Rajhman: *Prva slovenska knjiga v luči teoloških, literarno-zgodovinskih, jezikovnih in zgodovinskih raziskav*, Partizanska knjiga, Ljubljana 1977, 175 strani. Isti: *Trubarjeva ena dolga predgovor*, Cankarjeva založba, Ljubljana 1986, 136 strani.
- 14 Frane Adam: *Protestantska etika in proces racionalizacije (modernizacije)*, str. 216. V: Max Weber: *Protestantska etika in duh kapitalizma*. Studia Humanitatis, ŠKUC, Filozofska fakulteta, Ljubljana 1988.
- 15 Gruden, n. d., str. 600–603.
- 16 *Enciklopedija Slovenije* 1 (A–Ca), Mladinska knjiga, Ljubljana 1987, str. 75–76; Kos, n. d., 24; Gruden, n. d., 181–185; *Slovenski biografski leksikon* (osebno kazalo), ZRC SAZU, Ljubljana 1991, str. 6.
- 17 Gruden, n. d., str. 130, 385–392. *SBL* (osebno kazalo) ..., str. 8.
- 18 *Enciklopedija Slovenije* 4 (Hac–Kare), Mladinska knjiga, Ljubljana 1990, str. 39. *SBL* (osebno kazalo) ..., str. 67.
- 19 *Enciklopedija Slovenije* 6 (Krek–Marij), Mladinska knjiga, Ljubljana 1992, str. 94–95. *SBL* (osebno kazalo) ..., str. 101.
- 20 Gruden, n. d., str. 846. *SBL* (osebno kazalo) ..., str. 134.
- 21 Zgodovinar Josip Gruden je ob naštevanju različnih večjih in manjših dinastov zapisal: »Vendar njihova vlada ni bila brez pomena za našo domovino. Mnogi so utemeljitelji naših mest, trgov in gradov, ali pa so s snovanjem župnij, samostanov in drugimi javnimi napravami vplivali na razvoj slovenskega ljudstva. Zato je potrebno, da se ozremo na njihovo delovanje.« Vaslij Melik: *Ob reprintu Zgodovine slovenskega naroda*. Gruden: *Zgodovina ... VII–XXII*.

List iz Dalmatinovega prevoda Biblije

goslužje, pri katerem je bila izpuščena maša s povzdigovanjem. V pridigah so oznanjevali »čisti Evangelij«, kar pomeni, da so se držali samo svetopisemskega besedila. Ljubljanski škof Krištof Ravbar je že leta 1525, torej osem let po tistem, ko je Martin Luther pribil na vrata witenberške stolnice svojih znamenitih 95 tez in z njimi povzročil evropsko reformacijo, priznal močno aktivnost pridigarjev v svoji škofiji, nad katero vsekar ni bil navdušen.

V Ljubljani je začel v tem času organizirati krog luteranskih somišljenikov Matija Klombner, ki je bil tajnik deželnih stanov. V njegovi skupini so bili meščani (Matija Zwekl, Andrej Farrest, Lenart Budina, Krištof Prunner, Adam Bohorič in drugi), ki so na začetku močno spodbujali Primoža Trubarja na protestantskem oznanjevalnem in literarnem področju. Zaradi negativnih osebno-stnih potez je prišel pozneje Klombner v nemilost pri Trubarju in med njima ni bilo več sodelovanja. Odprto pa ostaja vprašanje, kolikšen vpliv je imel Klombnerjev luteranski meščanski krog na širjenje protestantizma v Kamniku. Zaradi bližine Ljubljane in dobrih trgovsko-obrtniških stikov je moral biti zelo močan, saj je protireformacijska komisija še leta 1601 našla v mestu 50 protestantskih družin.²²

Leta 1561 je v Kamniku deloval pridigar Jurij Jurišič, znan po tem, da je bil takoj za Trubarjem prvi pridigar, ki je pridigal v duhu protestantizma v ljubljanski cerkvi nemškega viteškega reda. Nekaj časa po tistem je delal v Ungnadovem založniškem zavodu slovenskih in hrvaških protestantskih knjig na Virtemberškem. Leta

1563 je prišel ponovno v Kamnik za pridigarja, a je bil že naslednje leto izgnan.

Luteranstvo se je najmočneje prijelo med plemiškim prebivalstvom. Posebno trdni središči sta bili grad Križ, ki so ga imeli v lasti baroni Turni, in Zaprice, ki so jih imeli Lambergi. Ahacij Turn je imel na svojem gradu pridigarja, ki je redno opravljal protestantska bogoslužja, h katerim so prihajali ob nedeljah in praznikih predvsem po letu 1574 verniki iz Kamnika in širše okolice. V mestu je bilo versko delovanje protestantov po tem letu onemogočeno. Leta 1588 je pri njem pridigal Marko Kumprecht, ki je sicer redno deloval v Ljubljani. Voditelj protestantskih meščanov v mestu je bil Flerič. Protestantom se je pridružil tudi del duhovščine in za svoje delovanje so dobili celo nekatere cerkve. Ena od teh je bila podružnica sv. Nikolaja v Podgorju, ki je tedaj pripadala mengeški župniji.

Anabaptizem. V Kamniku so se pojavili tudi anabaptisti ali prekrščevalci.²³ Ime so dobili po svoji praksi krščevanja odraslih oseb, ki so bile praviloma že prej krščene kot otroci v katoliški cerkvi. Svoj način krščevanja so utemeljevali s Kristusovim naročilom, naj človek najprej osebno veruje in gre šele po tistem h krstu. Anabaptizem se je iz Švice in z Bavarske širil tudi po slovenskih deželah, kjer se mu je pridruževalo predvsem meščansko in kmečko prebivalstvo, pa tudi manjše število plemstva. Gruden ugotavlja, da so jih po letu 1540 preganjali in ko so jih ujete vodili iz severnih krajev preko Celja, Kamnika in Ljubljane v Trst na galeje, so nekateri od njih pobegnili in v Kamniku širili anabaptistične nauke. Bolj sprejemljivo je dejstvo, da so anabaptistični pridigarji prihajali s Koroške, kjer so imeli močna verska središča.

V Kamniku so imeli leta 1560 prekrščevalci številno in dobro organizirano cerkev, ki sta jo vodila Jurij Krelj in Krištof Stobe. Zbirali so se v gradu Zaprice. Po Stobejevi smrti je prevzela skrb za cerkev njegova žena, kar je bilo v tistih krščanskih krogih sprejemljivo.²⁴ Njena vodilna vloga se je izražala v dejstvu, da so bila na njenem domu ob nedeljah in praznikih bogoslužja, na katerih jim je pridigala iz Svetega pisma in brala iz protestantskih knjig. Anabaptistično gibanje se je delno vključilo v luteranstvo, delno pa izgubilo v času protireformacije. Trubar »sam pravi, da je bilo izprva število prekrščevalcev pri nas mnogo večje kakor luteranov.«²⁵

Protireformacija in zaton. Protestantizem na dunajskem dvoru ni imel podpore in kralj Ferdinand je že leta 1523 v svojih deželah prepovedal širjenje Lutrovih del. Čeprav je poskušal z bavarskim vojvodo, salzburškim nadškofom in nekaterimi knezi odpravljati zelo slabo stanje v katoliški cerkvi in hkrati zavreti širjenje protestantizma, se mu to ni posrečilo. Poleg visokega

22 *Enciklopedija Slovenije* 4 (Hac–Kare, geslo Kamnik), Mladinska knjiga, Ljubljana 1990, str. 378.

23 Gl. Prekrščevalstvo. *Enciklopedija Slovenije* (Plo–Ps) 9, Mladinska knjiga, Ljubljana 1995, str. 286.

24 Šteli bi jo lahko za prvo protestantsko duhovnico v Sloveniji. V 20. stoletju so bile slovenske protestantske duhovnice v evangeličanski in binškožni cerkvi.

25 Gruden, n. d., str. 608.

števila plemstva so se zanj odločali in ga podpirali deželni stanovni.

1544 je kralj Ferdinand ukazal, naj prekrščevalce pozaprejo v ječe. Poslali so jim učene teologe, da bi jih odvrnili od njihovega verskega prepričanja. Tistim, ki se ne bi odrekli svoji veri in sprejeli pokore ter se tako vrnili v katoliško vero, so namenili smrt. Smrtno kazni sicer niso izvrševali, ampak so zapornike poslali v Trst na galeje. Kranjski deželni glavar Nikolaj Jurišič se je kraljici Ani pohvalil, da so na Kranjskem pet prekrščevalcev spreobrnil nazaj v katolištvo.

Nadvojvoda Karel je leta 1574 izdal ukaz kamniškemu sodniku in svetovalcem, naj izženejo iz mesta vse protestante in prepovejo bogoslužja v Podgorju. Mestni sodnik Gregor Kramar je naročilo takoj izpolnil in ukaz javno prebral. Mestni pisar Naglič in štirideset meščanov, protestantov, je izgubilo svoje službe v kamniški občini. Nekega meščana so celo izgnali iz mesta, ker je protestantski duhovnik krstil njegovega otroka. Tako pridigarji v mestu niso več mogli opravljati svoje službe, so jo pa naprej opravljali na gradu Ahacija Turna, ki jim je na široko odprl svoja vrata in svoje srce. Ob nedeljah in praznikih so se na gradu zbirali protestanti iz vse kamniške okolice.

Voditelj kamniških protestantov je bil Naglič, a je nadvojvoda Maksimilijan leta 1594 izdal poseben ukaz, naj se podredi župniku ali zapusti mesto. Kot vladna komisarja sta bila poslana v Kamnik stolni prošt Gašper Freudenschuss in vicedom Kamillo Suarda in protestantskim meščanom naložila denarne globe, ker so obiskovali bogoslužja pri grofu Turnu. V Mekinjah sta zaslišala Urbana Kosa in Jurija Križkarja, ki se nista podrejela župniku – v enem mesecu bi se morala odpovedati luteranstvu ali pa izgubiti svoje premoženje v mestu. V Kamniku so pozvali pred komisarja 38 meščanov, ki jih je zastopal Luka Avnič in v imenu vseh povedal, da se v političnih stvareh nadvojvodi popolnoma podreajo, v verskih stvareh pa je potrebno bolj poslušati Boga kot ljudi. Kamniški sodnik je po treh mesecih poročal vicedomu, da so se luterani v glavnem vrnili v okrilje katoliške cerkve, razen Wilda, Avniča in desetih drugih. Ti so bili kaznovani z globo 20 cekinov. Vse omenjene številke prihajajo iz katoliških virov, zato lahko domnevamo, da so v skladu z običajno prakso tistih časov manjše od resničnih, s čimer se daje videz, da protestantizem ni imel velikega razmaha.

Ko so bili protestanti v Kamniku hudo preganjani, jim je kriški graščak Ahacij Turn začel ob svojem gradu graditi molilnico in urejati pokopališče. Delo je počasi napredovalo in objekt ni bil do konca zgrajen. Protireformacijska komisija ga je s topom razstrelila.

Protestantstvo se je v slovenskih pokrajinah najdalj ohranilo med plemiči. Šele leta 1628 so se morali po odloku cesarja Ferdinanda odločiti, ali se vrnejo v katolištvo ali pa zapustijo njegove dedne dežele. Okoli 800 plemiških oseb se je odločilo za izselitev, med njimi tudi plemiči, ki so imeli svoja posestva na Kamniškem: Lambergi in Paradeiserji.

Danes je težko razumljivo in opravičljivo dejstvo, da so prekrščevalce poleg avstrijske vlade in katoličanov kruto preganjali tudi luterani.

Protestantsko delovanje na Kamniškem v 20. stoletju

Versko-kulturno delovanje. O protestantih v Kamniku po tolerančnem patentu Jožefa II. iz leta 1781 nimamo zanesljivih podatkov. Leta 1845 so protestanti evangeličanske in reformirane veroizpovedi dobili dovoljenje, da imajo v Ljubljani in okolici lahko letno enkrat bogoslužje. Leta 1847 pa so ustanovili Odbor pripadnikov protestantizma v Ljubljani in okrog nje. Ta je skrbel za ustanovitev verske občine, graditev cerkve, šole in župnišča. Ali je bil v to delovanje vključen kdo od kamniških meščanov, domačinov ali prišlekov iz drugih dežel, nimamo podatkov. Po 2. svetovni vojni so se iz agrarno nerazvitega Prekmurja tudi protestantski prebivalci selili v mesta z razvito industrijo. Svoje cerkve v Kamniku niso imeli, zato jih je duhovno oskrbovala ljubljanska evangeličanska cerkvena občina, ki je svoje delovanje po letu 1945 znova uredila.²⁶

V anabaptističnem gibanju 16. stoletja imajo svoje duhovne korenine današnji binškošniki in baptisti; po njegovih načelih imajo urejeno tudi svojo eklesiološko podobo. V našem času predstavljajo nadaljevanje anabaptističnega gibanja, ravno tako kakor evangeličanska cerkev nadaljuje Lutrovo smer reformacije in reformirana cerkev Kalvinovo smer.

Delovanje binškošne cerkve se je iz Ljubljane v Kamnik razširilo po letu 1970, baptistične pa s priselitvijo družine Danijela Hampa v Kamnik leta 1985. Po letu 1991 si je pridobila manjši krog protestantskih pristašev.

Skupna akcija obeh cerkva na kamniškem področju je bila razstava Svetega pisma in predavanja o Svetem pismu v letih 1994–1996. Oktobra 1994 je bila v dvorani Veronike v Kamniku razstava Svetega pisma s primerki različnih slovenskih prevodov in 40 panoji, ki so prikazovali naslednje sklope: Nastanek Svetega pisma, Svetopisemski tekst, Verodostojnost Svetega pisma, Širjenje Svetega pisma, Vsebina Svetega pisma in Svetopisemsko sporočilo.²⁷ Na lokalni televiziji je bila posebna oddaja o protestantizmu, na kateri sta sodelovala binškošni pastor Mihael Kuzmič in baptistični pastor Martin Hlastan. Ob razstavi Svetega pisma je bil teden predavanj o Svetem pismu, na katerem je M. Kuzmič imel dve predavanji, in sicer Jurij Japelj in njegov prevod Svetega pisma²⁸ ter Vsebina Svetega pisma. 22. novembra 1995 je bilo v razstavišču Veronika v Kamniku predavanje M. Kuzmiča z naslovom Reformacija na Kamniškem (spremno besedilo na vabilu je pripravil baptistični pastor Danijel Hamp). Oktobra 1996 je bila v Matični knjižnici v Kamniku razstava Svetega pisma, ki jo je pripravila Svetopisemska

26 Pregled evangeličanske cerkvene občine v Ljubljani je strnjeno prikazan v delu Vilija Kerčmarja: *Evangeličanska Cerkev na Slovenskem*, Murska Sobota 1995, str. 263–272.

27 Margaret Davis: *Sveto pismo, izredna knjiga* (druga, dopolnjena izdaja). Duhovno obzorje; Krščanska pobuda Bliže k Tebi, Ljubljana, Šmartno ob Paki 1993.

28 Del predavanja je bil objavljen v Književnih listih; Mihael Kuzmič: Jurij Japelj in njegov prevod Svetega pisma (za praznik reformacije), *Delo*, 10. 11. 1994, letnik 36, št. 260, str. 6.

družba Slovenije v Ljubljani; 25. oktobra je imel v okviru te razstave M. Kuzmič predavanje Sveto pismo in reformacija.

Zgodovinsko-materialni spomeniki. Vsaj na kratko moramo v zvezi z reformacijo na Kamniškem omeniti dve posebnosti, ki sta kamniška dragocenost.

1. Sadnikarjev muzej v Kamniku²⁹ je med gorenjskimi muzejskimi zbirkami gotovo najstarejša in po raznolikosti zbranih eksponatov, njihovem časovnem razponu ter zemljepisni širini ena najbogatejših. Ustanovitelj tega muzeja je bil Josip Niko Sadnikar, ljubljanski veterinar, ki se je po službi v Ljubljani, Radovljici in Črnomlju leta 1889 preselil v Kamnik, kjer se je leta 1904 poročil in 1916. kupil hišo na Šutni 21. V njej je začel zbirati starine »ter jo tako spremenil v največjo privatno muzejsko zbirko v Sloveniji«. ³⁰ Z leti se je nabralo veliko število dragocenih predmetov iz preteklosti, ki so hišo zapolnili in družino utesnili. Dr. Josip Sadnikar je umrl leta 1952; del muzejske zbirke iz prvega nadstropja so po njegovi smrti prodali kamniškemu muzeju. Danes skrbi za muzej 87-letni dr. Nikolaj Sadnikar, ustanoviteljev sin.

Ali so v Sadnikarjevem muzeju kakšni sledovi protestantizma? Dr. Nikolaj Sadnikar je na to vprašanje dal materialne in verbalne odgovore:³¹

- V zbirki pohištva je obnovljena omara iz 16. stoletja iz cerkve v Podgorju pri Kamniku z značilno barvno Lutrovo rožo na vratih.
- V muzeju so imeli Pentatevh, 5 Mojzesovih knjig v prevodu Jurija Dalmatina. Oče je zbiral po Koroškem stare protestantske knjige in je ta redki izvod dobil tam.

O protestantizmu je povedal: »Na Zapricah je bila v 16. stoletju graščina z Lutrovo kapelo, kjer so opravljali verske obrede. V lasti so jo imeli grofje Lambergi. Tu je bilo eno središče protestantov, kjer so bili v tej veri vsi graščaki in služabniki. Drugo središče je bilo na gradu Križ, ki je tudi imel protestantsko kapelo. Samostan ni bil nikoli zaprt, ampak so v njem delovali protestanti. V času protireformacije je škof Hren rekel: 'Uničite mi to leglo protestantizma.' Kapela je bila zidana, močna, zato so iz Ljubljane pripeljali top in jo razstrelili. Z zgodovino protestantizma v Kamniku sta se ukvarjala Jaro Dolar in Emilijan Cevc. Možni podatki so v Kamniških zbornikih, v Mestnem muzeju, Kulturnem centru in Matični knjižnici v Kamniku.«

2. Dalmatinov prevod Pentatevha je prišel v kamniški muzej iz Sadnikarjeve zbirke. Zbiratelj ga je dobil iz Djekš na Koroškem, v platnicah pa so našli dobro polovico Trubarjevega Katekizma z dvejma izlagama iz leta 1575. Izvod je bil v uporabi, zato so začetne strani precej zdelane.

En izvod Dalmatinovega prevoda Pentatevha pa ima tudi frančiškanska knjižnica v Kamniku. Avtor predstavitve tega redkega tiska je sklenil svoj tekst z besedami: »Tako imamo zdaj v Kamniku dva izvoda dragocene in redke slovenske knjige, ki je bila tiskana v Ljubljani leta 1578 in od katere je na svetu ohranjenih samo 5 izvodov.«³²

Sklep

Obdobje reformacije v 16. stoletju je bilo v Kamniku in okolici versko zelo razgibano; kakor drugje po cesarstvu in Evropi je bilo pogojeno s socialnimi, ekonomskimi, fevdalnimi in verskimi spremembami v širšem okolju. V slovenskih deželah je enako kakor v ostalih srednjeevropskih deželah k razvoju reformacije pripomoglo dejstvo, da je prebivalstvo v težkih časih krutih turških vpadov, nalezljivih bolezni in kmečkih vstaj iskalo trden temelj za življenje v prelomnih časih. Našli so ga v zapisani in govorjeni Božji besedi, v Svetem pismu, v razumljivem domačem jeziku.

Za podrobnejše obdelave posameznih podtem oziroma področij reformacije in pozneje protestantizma bodo v prihodnosti potrebne dodatne raziskave v državnih in specialnih arhivih ter knjižnicah samostanov v Sloveniji, Avstriji, Nemčiji in Italiji. Okvir in obseg te razprave tega ni mogel zajeti. Končujem v upanju, da se bodo v prihodnosti v Kamniku našli raziskovalci, ki bodo obdobje in vprašanje reformacije časovno in področno strokovno in znanstveno obdelali, kar nam bo dalo jasnejšo sliko in celovitejši pregled bogate kamniške zgodovine.

-
- 29 Marijan Zadnikar: Sadnikarjev muzej v Kamniku, *Kamniški zbornik* 1956, str. 113–119. Primož Hieng: Mecenov zaklad naše dediščine, *Tedenska tribuna Slovenskih novic*, 14. junija 2003, št. 23, leto VII, str. 9–10.
- 30 Zadnikar, n. d., str. 114.
- 31 Muzej sem si v družbi z Danijelom Hampom ogledal 13. novembra 1995.
- 32 Ivan Zika: Dalmatinov prevod Pentatevha v Kamniškem muzeju, *Kamniški zbornik* 1967, str. 180–184.

Uporabljena literatura:

DAVIS, Margaret, 1993: *Sveto pismo, izredna knjiga* (Druga, dopolnjena izdaja). Ljubljana, Šmartno ob Paki: Duhovno obzorje; Krščanska pobuda Bliže k Tebi.

DOUGLAS, J. D. (ur.), 1987: *The New International Dictionary of the Christian Church*. Regency Reference Library: Grand Rapids, Michigan, USA.

Enciklopedija Slovenije (Hac-Kare) 4. Ljubljana: Mladinska knjiga 1990.

GRUDEN, Josip, 1992: *Zgodovina slovenskega naroda*. Celje: Mohorjeva družba (reprint prve izdaje, ki je izšla v 6 zvezkih v letih 1910–1916).

Kamnik 1229–1979 (Zbornik razprav s simpozija ob 750-letnici mesta). Kulturna skupnost Kamnik in Sekcija za krajevno zgodovino Zgodovinskega društva za Slovenijo, Ljubljana 1985.

Kamniški zborniki 1955–2002.

KERČMAR, Vili, 1995: *Evangeličanska cerkev na Slovenskem*. Murska Sobota: Evangeličanska Cerkev na Slovenskem.

KOS, Dušan, 1994: *Med gradom in mestom*. Ljubljana: ZRC SAZU.

The reformation in Kamnik

Summary

The paper address the period of the Reformation in the Kamnik area in the 16th and 17th century, one of the most dynamic periods in the long and rich history of the town. Kamnik was fertile ground for the Reformation thanks to similar circumstances to those elsewhere in Central Europe: developing trade, good trade routes and connections, the development of crafts and the rise of an urban citizenry.

At the heart of the European religious reformation of the 16th century was the call for a return to the evangelical origins of Christianity, based on three principles: sola fede, sola gratia, and sola Scriptura. The Reformation movement stabilised into three movements centred around its founders: the Evangelical or Lutheran church (Martin Luther), the Reformed church (John Calvin) and the Anabaptist church (Thomas Münzer). In 16th century Kamnik, it was the Anabaptist strand of the Reformation that prevailed, and their ranks included the first female minister in Slovenia. Oppressive measures and persecution limited the scope of their work and led to believers joining the Slovenian Evangelical church movement led by Primož Trubar.

The Andechs counts contributed a great deal to creating circumstances in which the Reformation could develop. The Auersperg, Hohenwart, Lamberg and Paradeiser counts all adopted, represented and spread reformation ideas.

Most of Kamnik's population also considered themselves to be Protestants. A large scale and violent Counter-Reformation led to their persecution. In 1601 a Counter-Reformation commission found 50 Protestant families in Kamnik. At this time the Protestants had to move away or face forced conversion to the Roman Catholic church.

Protestants returned to Kamnik in the 20th century. These were primarily economic migrants from other places in Slovenia or other Yugoslav republics. The Baptists and Pentacostals come from the Anabaptist tradition, the Evangelicals from the Lutheran tradition. Their religious needs are catered for by pastoral care from churches in Ljubljana.

Nagrobna plošča plemiča Janeza Jakoba Wiederkehrja z Wiedersbacha

Kamniški muzej na gradu Zaprice si je leta 2003 zadal nalogo in jo tudi izpeljal, da preuredi in na novo postavi pred več kot dvema desetletjema urejeni muzejski lapidarij. Ta res ni bogat po številu del, a hrani nekatera nepogrešljiva dela za zgodovino Kamnika in okolice. Ob tem je izšel tudi priročni knjižni vodnik, v katerem so sicer poljudno, a vendarle strokovno opisani vsi zaenkrat razstavljeni kamniti spomeniki. Z njegovo pomočjo lahko dobi obiskovalec muzeja, ki ga to zanima, vse pomembnejše informacije o razstavljenih delih v njem.¹

V lapidariju so najštevilčnejši kamniti nagrobni spomeniki in drugi kosi iz antičnega časa, nato sledijo za kamniško mestno zgodovino nekateri bolj ali manj znani in že objavljeni kamniti spomeniki iz poznega srednjega in novega veka – iz 15. in 16. stoletja. Za vsakega od njih smo zbrali skoraj vse pomembne podatke in dodali tudi marsikaj novega, še neznanega. Iz 18. stoletja sta razstavljeni samo dva spomenika, eden prvič – ta, o katerem bo tekla beseda, pa je bil del lapidarija že na prvi postavitvi. To je baročni nagrobni spomenik iz leta 1702. V bistvu gre samo za nagrobno ploščo plemiča Janeza Jakoba Wiederkehrja iz Wiedersbacha (Hans Iacob Widerker zum Widerspah).

Izklesan je iz precej dobro ohranjene kamnite plošče iz sivega apnenca.² Plošča je sicer nekoliko razpokana, manjši delček na njej se je komaj še držal podlage. Plošča je bila tako kot vsi drugi razstavljeni eksponati sneta s starih že korodiranih podstavkov in montirana na ustreznejše nove nosilce, očiščena je bila stare barve in ometa, odpadli delec pa je bil pritrjen s specialnim lepilom.

Nagrobnik je izklesan v plitvem reliefu, v tehniki stranskega reza. V gornjem delu pravokotne plošče je izklesan grb družine Wiederkehr. Ščitek je oblikovan iz štirih polj: v zgornjem levem in spodnjem desnem polju je upodobljen vzpenjajoči se enorožec, v spodnjem levem in zgornjem desnem pa vzpenjajoči se konj. Na križišču vseh štirih polj je ščitek z vzpenjajočim se ovnom. To zadnje dejstvo govori za to, da si je dal Janez Jakob Wiederkehr izdelati za svoj plemiški grb tako imenovani govoreči grb, grb torej, ki razlaga njegov priimek, katerega prvi del je besedica »Wider« (nemško je der Widder – oven).³ Nad grbom je v celi širini upodobljena iz vitic spletena krona, ob straneh pa prostor prav tako zapolnjuje rastlinska listnata vitica. V spodnjem delu plošče je prostor za napis, ki se glasi takole:
HIER LIGT BEGRABEN DER WOHL/EDL GEBORNE
HERR HANS/IACOB VON WIDERKERN/ZVM WIDER-

Nagrobnik Janeza Jakoba pl. Wiederkehrja, lapidarij kamniškega muzeja na gradu Zaprice

SPAH DER RÖM:/KAY: MAY:LANDT RATH/IN CRAIN WELICHER/GESTORBEN DEN/ 15 IVNY 1702 (Tukaj leži pokopan plemenito rojeni gospod Janez Jakob Wiederkehr iz Wiederspacha, rimsko-cesarskega veličastva deželni svétnik na Kranjskem, ki je umrl dne 15. junija 1702.) Pravzaprav gre za precej konvencionalen napis, brez kakšne literarne vrednosti ali kakšne baročne nabreklosti, kakršne so si velikokrat omislili nekateri ugledni ljudje tega časa, tudi na Kranjskem. Možno pa bi bilo, da je bil del neohranjenega nagrobnika, ki je bil morda na steni. Napis, pisan je v takratni nemščini, je na nekaterih mestih težje čitljiv zaradi izrabljenosti, saj je bila po vsej verjetnosti plošča mišljena kot pokrov grobnice v tleh.

Plošča je bila pred postavitvijo v lapidarij vzdana na dvoriščno fasado ob glavnem vhodu v grad Zaprice na levi strani. Ob spomeniški obnovi gradu in njegovi prezentaciji v začetku 60. let je bil spomenik zaradi zaščite odstranjen in ob ureditvi lapidarija prenesen vanj kot zgodovinski dokument in priča grajske zgodovine.

V Valvasorjevi Veliki knjigi grbov⁴ je med grbi upodobljen tudi grb plemiške rodbine Wiederkehr.⁵ Na njem

- 1 M. ZUPANČIČ, M. LESAR, Z. TORKAR: *Lapidarij Kamniškega muzeja*. Kulturni center Kamnik, Kamnik 2003.
- 2 Višine in širine: 119 x 83 cm, debeline: 11,5 cm (inventarna št. K123).
- 3 Prim. OTOREPEC, B., 1993, str. 48.
- 4 Opus Insignium Armarumque Regum et regnorum, nec non tam aliorum qu(m et Carnioliae, Principum, baronum, nobilium, Civitatum, et Oppidorum...1687–88, str. 154.

Grb Janeza Jakoba pl. Wiederkehrja v bratovščinski knjigi sv. Dizme. Arhiv republike Slovenije. (Foto: Dragica Kokalj)

sta v ščitku v dveh poljih levo spodaj in desno zgoraj upodobljena dva črna ovna, desno zgoraj in levo spodaj pa dva bela enorožca.⁶ V srednjem polju je upodobljen oven, medtem ko se nad ščitkom dvigujeta enorožec in oven.

V bratovščinski knjigi svetega Dizma⁷ je njihov grb zelo podoben grbu na nagrobniku (glej sliko zgoraj). V srednjem polju je upodobljen oven z zlatimi rogovi, desno spodaj in levo zgoraj sta dva bela enorožca, na nasprotnih poljih pa dva črna konja, nad celim grbom pa se vzpenjata na levi strani oven, na desni pa enorožec.

Nagrobnik je bil, kot rečeno, že od začetka sestavni del lapidarija kamniškega muzeja. Toda sama usoda tega kamnitega kulturno-zgodovinskega spomenika je prav zanimiva in ima zato sama zase svojo zgodovino. Zato mislim, da je vredna, da jo skušam tukaj nekoliko podrobneje predstaviti.

Ker je nagrobni spomenik plemiškega porekla in ker je znano, da so plemiči zelo skrbeli za svoj zgodovinski spomin, npr. s serijami portretov plemiških prednikov, se je sprva zdelo samoumevno in naravno, da je bila nagrobna plošča del kamniške zgodovine že od vsega začetka in da je imenovani plemič našel svoj zadnji mir v Kamniku. Domnevali smo, da naj bi plošča prišla na grad Zaprice z bližnjega starega pokopališča ob stari župnijski cerkvi na Šutni, saj že Valvasor opisuje, da je bilo okrog nje in v njej sami mnogo nagrobnikov. Toda pregled mrljiških matic kamniške župnije ni potrdil, da

bi bil Janez Jakob Wiederkehr v Kamniku tudi pokopan. Do srede 18. stoletja namreč tod ni bilo plemičev iz družine Wiederkehr. Grad Zaprice je namreč šele leta 1757 kupil Anton Medard Wiederkehr⁸ in ga tedaj ali verjetneje malo pozneje dal tudi preurediti v udobnejšo baročno rezidenco.⁹ V tem času je grad Zaprice verjetno dobil tudi slikane tapiserije, ki so nekdaj krasile drugo nadstropje.¹⁰ V znak svoji pripadnosti plemiškemu rodu in v čast začetniku svoje rodbine Janezu Jakobu Wiederkehrju pa je, kot vse kaže, dal iz Ljubljane v Kamnik prepeljati tudi njegov nagrobnik in ga dal takrat ob barokizaciji gradu ali kdo drug pozneje vzdati ob glavni baročni grajski portal. Pokojni plemič Janez Jakob Wiederkehr je bil najverjetneje pokopan v nekdanji frančiškanski cerkvi v Ljubljani na današnjem Vodnikovem trgu, saj so plemiče povečini pokopavali v njej. Pokopan bi bil lahko tudi v ljubljanski stolnici, kar pa je manj verjetno, saj je bila ob njegovi smrti (1702) še v gradnji. Blizu obeh cerkva je bilo namreč tudi njihovo glavno bivališče, njihova palača.¹¹ Preverjanje mrljiških matic stolne in župnije sv. Petra,¹² kjer bi tudi

- 5 Glej tudi *Lapidarij Kamniškega muzeja* (sl. na. str. 26).
- 6 Enorožec je mitološka žival z enim rogom, ki se pojavlja v upodobitvah že v srednjem veku, pozneje je večkrat tudi del plemiških grbov.
- 7 Glej *Spominska knjiga ljubljanske plemiške družbe sv. Dizma: 1688–1801*; ostali naslovi: *Theatrum memoriae nobilis, ac almae Societatis unitorum, das ist Schau Bühne der Gedächtnuss der Adelichen und Gottseeligen Geselschafft der Vereinigten zu stätts wehrenden Andenken eröffnet in der Uhralten Hautt Statt Laybach*; *Schau Bühne der Gedächtnuss der Adelichen und Gottseeligen Geselschafft der Vereinigten zu stätts wehrenden Andenken eröffnet in der Uhralten Hautt Statt Laybach*, fol. 55, hranjena v Arhivu republike Slovenije, faksimilirana izdaja.
- 8 Med drugimi je bil član te bratovščine tudi Anton Medard Wiederkehr (?–1794, Litija), naveden pod št. 192, posestnik in deželni glavar, ki je že imel v lasti Zaprice (1757–1794). Njegov grb je na str. 383. (Glej SMOLE, M., str. 559, 701.) Wiederkehrji so imeli grad Zaprice v lasti vse do 1830.
- 9 N. ŠUMI: *Ljubljanska baročna arhitektura*. Ljubljana 1961, str. 150.
- 10 F. Stelè jih datira v sredo 18. stoletja, glej STELÈ, F.: *Politični okraj Kamnik*, str. 93. Morebitni njegov portret bi bil lahko portret neznanega plemiča v starejši slikarski zbirki, za to domnevo glej LESAR, M.: *Umetnine iz depojev Kamniškega muzeja*, str. 72, Kamnik 1986.
- 11 Njegova hiša je namreč stala prav blizu obeh imenovanih cerkva. Prim. DOLNIČAR, J. G.: *Med kanoniškimi hišami pod ljubljanskim gradom*, str. 112, 265.
- 12 Žal iskanje, kje je bil pokopan ustanovnik in najuglednejši član te rodbine, ni rodilo sadov. Njegov pogreb ni zabeležen niti v ljubljanski mrljiški knjigi Sterb-register 2, 1658–1735, niti v mrljiški knjigi župnije sv. Petra (Index mortuorum) za leto 1702. Glede na to, da so ljubljansko stolnico tisti čas gradili in je bila tako rekoč še brez stropa, novo grobnico Dizmome bratovščine pa so odprli šele leta 1707, lahko domnevamo, da je bil pokopan kje drugje, morda v bližnji frančiškani cerkvi. Morda so ravno ob obnovi gradu Zaprice, ki jo je vodil Anton Medard Wiederkehr (?–1794), nagrobnik prepeljali iz takrat porušenega frančiškanskega samostana ali cerkve (odstranjena je bila 1786).

Herman (Harman?) Verelst: Portret Janeza Jakoba pl. Wiederkehrja. (Foto: Janko Dermastja, fototeka Narodne galerije v Ljubljani)

lahko bil pokopan Janez Jakob Wiederkehr, pa ni rodilo sadov, saj ga nikjer ne omenjajo, kar pa ni nič nenavadnega.¹³ Janez Jakob je bil namreč eden od ustanovnih članov plemiške bratovščine sv. Dizme¹⁴ in bi torej lahko bil njegov grob tudi v stolnici, a so skupinsko grobnico za pokojne člane Dizmove bratovščine uredili šele 1709. Zato se zdi verjetneje, da je pokojnik, čigar nagrobnik hrani kamniški muzej, našel zadnji pokoj v stari, danes podrti frančiškanski cerkvi v Ljubljani na današnjem Vodnikovem trgu. Prav v času barokizacije gradu Zaprice so cerkev podrti in njene ostanke odstranjevali, vrednejšo opremo pa prodajali na dražbi (1786) in verjetno so takrat rešili tudi nagrobni spomenik našega plemiča.

Kdo je bil torej Janez Jakob Wiederkehr? Janez Jakob Wiederkehr¹⁵ je bil rojen leta 1631, baje v Ljubljani, njegov oče Hans Henrik Wiederkehr je bil po rodu iz stare švicarske patricijske družine iz Züricha, njegova mati Marija Margareta Vuga pa je bila prav tako plemiškega rodu. Po šolanju je stopil v vojaško službo, 1659 mu je bilo podeljeno plemstvo iz naslova pl. Widerspach (to je bila Wiederkehrjeva pristava¹⁶ v Ljubljani), torej graščina iz naslova družine, na katero je prejel plemstvo. Še prej, leta 1655, se je poročil z Marijo Klaro List in imel z njo 12 otrok, sedem jih je pomrlo že v mladih letih. 19. januarja 1679 se je po smrti svoje prve žene v drugo poročil z vdovo Marijo Elizabeto Graffenweger, rojeno Taxer iz Razdrtega, s katero je imel še 9 otrok. V glavnem so tako kot otroci iz prvega zakona delovali v vojaških in duhovnih poklicih, omeniti pa velja Avgušтина Ludvika, ki je študiral v italijanski

Perugii s podporo ljubljanskega škofa Žiga Krištofa Herbersteina. Pet pa jih je umrlo že v mladosti. 1686 je postal kranjski deželan, 1691 pa deželni svétnik, kar je zabeleženo tudi na »kamniškem« nagrobniku. Bil je eden od devetih ustanovnih članov bratovščine sv. Dizme,¹⁷ zavetnika umirajočih iz leta 1688, imenovane tudi Societas unitorum. Društvo ni bilo cerkvena bratovščina, temveč povsem laično združenje »za vse dobro in lepo navdušenih« članov.¹⁸ To je bila plemiška in intelektualna elita kranjskih plemičev, uglednih meščanov, akademsko izobraženih javnih delavcev in cerkvenih odličnikov.¹⁹ Njihov prvi namen je bila misel na srečno smrt, prav misel na minljivost pa jih je vzpodbujala k večji dejavnosti in kreposti. Vsak član je moral za pokojnikom naročiti štiri maše zadušnice, o čemer je družbi moral izročiti potrdila. Vsak član družbe je imel v knjigi simbolno sličico z geslom in grbom.²⁰ Pri Wiederkehrju beremo »Vzajemno ohraniti zvestobo« (Der Mitteilende/Wiederkerende – Predani/Vračajoči se in v latinščini »Vicissim servare fidem«.)²¹ Nad njegovim grbom je bil napis Verba secuta fides – Besedam sledi zvestoba. Ob napisu pa je nad pokrajino upodobljenih dvoje src, ki združujeta svoje plamene. Aluzija njegovega imena je torej narejena na njegov priimek »widerkehren – vračati se«. Je torej začetnik plemiške rodbine, ki se je na Slovenskem ohranila do 20. stoletja.²² Imeli so več plemiških posesti, pozneje so imeli poleg Zapric tudi Malo Loko pri Trebnjem, Grič pri Mirni in druge.²³ Člani rodbine so imeli razne upravne službe

- 13 Mriške matice ljubljanske stolne cerkve so tisti čas zelo neredno vodili. Ne omenjajo niti pokopa tako pomembne osebnosti, kot je bil stolniški dekan Janez Anton Dolničar, graditelj ljubljanske stolnice, čeprav je bil skoraj gotovo tam tudi pokopan.
- 14 Prim. *Spominska knjiga* I, 66, 67.
- 15 V pisnih virih najdemo različno zapisane oblike priimka, npr. Widerkehr, Widerker, Wiederkehren, Widerkeher itd.
- 16 To pristavo omenja tudi Smoletova kot Wiederkehrjevo pristavo v Ljubljani (1756–68).
- 17 Tekoča številka člana v Dolničarjevi konceptni knjigi je 23, glej Janez Krstnik DOLNIČAR, str. 268. Na str. 269 je pod Wiederkehr kot kraj rojstva in smrti navedena Ljubljana, njegov poklic je označen kot vojak in deželni svétnik. Datum sprejema v bratovščino pa je 12. 9. 1689. Umrli je 15. po vrsti, glej tudi Literaturo v SBL. V bratovščini sv. Dizme je Janez Jakob upodobljen na 55r, 56r, 359v, Prot/5r, Prot /5v. Njegov soimenjak pl. Janez Jakob ml. pa je na str. 56 (to je sin, ki mu je še mlad umrl). V Ljubljani so imeli pristavo po imenu Widerspach, po kateri so verjetno prejeli tudi plemiški naziv.
- 18 Prim. J. KASTELIC: *Spominska knjiga* II, 2001, str. 21. V *Spominski knjigi ljubljanske bratovščine sv. Dizma* (2. del.) je na str. 135 v članku J. Kastelica po pomoti imenovan J. G. Widerkehr.
- 19 Med drugim je bil leta 1719 vanjo vpisan tudi baron Maksimilijan Leopold Rasp, kamniški župnik, žal je njegov vpis brez slikovne upodobitve.
- 20 Glej *Spominska knjiga* II, str. 278–79.
- 21 Glej konceptno knjigo J. G. DOLNIČARJA pod št. 32.
- 22 Prim. geslo Widerkehr v SBL, str. 690, *Spominska knjiga* I, str. 295.

Portret njegove 22-letne žene Marije Elizabete pl. Wiederkehr (o. pl. 103 x 84,5 cm), dat. d. zg.: ae 1681 aet. 22 NG S 634. Obe sliki hrani Narodna galerija v Ljubljani. (Foto: Janko Dermastja, fototeka Narodne galerije v Ljubljani)

in so se udeleževali kulturnega življenja. V bratovščinski knjigi Dizmove bratovščine je zabeleženo, da je bil Janez Jakob pl. Wiederkehr z Widerspacha svétnik rimskocesarskega veličastva na Kranjskem in je umrl 14. junija za kamni, star 75 let.²⁴

Pokojni Janez Jakob Wiederkehr se omenja tudi kot darovalec za gradnjo nove stavbe ljubljanske stolnice. Omenja ga tudi Janez Gregor Dolničar,²⁵ da je bil vojak in deželni svetnik, in dodaja, da se je ljubiteljsko ukvarjal z arhitekturo.²⁶

O njegovi kulturni vlogi je treba v zvezi z njim in gradom Zaprice omeniti še eno povezavo. Ob svoji drugi poroki je dal znanemu holandskemu slikarju Harmanu Verelstu, ki se je takrat mudil na Kranjskem, naročiti svoj in ženin poročni portret. Obe sliki sta po verodostojnem pričevanju²⁷ prišli v Strahlovo zbirko v Staro Loko iz gradu Zaprice pri Kamniku, danes ju hrani Narodna galerija v Ljubljani. Sliki sta prišli v Narodno galerijo iz starološke zbirke Edvarda Strahla, ki je domneval, da se je slikar H. Verelst z bratom med leti 1678–80 mudil na Kranjskem in slikal po gradovih tukajšnjih plemičev.²⁸ Sliki sta do nedavnega bili pripisani Almanachu, vsekakor pa kažeta na Wiederkehrjev visok estetski okus in morda tudi na njegove vplivne zveze. Podoba plemiča (o. pl. 103 x 84,5 cm) ima sledeč napis H:I:W:Z:W:D:R:M:L:I:K, AET:50, A:1681 (= Hans Jakob Wiederkehr Zu Widerspach Der Röm:Kais: Majestät

Landrath In Krain) in naj bi bila nekdanj signirana & dat.: H. Verelst 1678.

Janez Jakob Wiederkehr je tačas, ko je bil njegov in portret njegove žene naslikan, opravljal deželno službo »pobiralca čepnine« v Litijski četrti (neke vrste davka na vino) in vodil knjigovodske zadeve dvora knezov Auerspergov v Ljubljani. V zadnjem delu okrajšanega zapisa, ki so ga leta 1681 (ob njegovi petdesetletnici) pristavili na portret, pa je predstavljen tudi kot »rimsko-kraljevega veličanstva deželni svétnik na Kranjskem«, kar lahko preberemo tudi na našem kamniškem nagrobniku. Nastanek obeh portretov postavlja po 22. nov. 1678, ko sta Janez Jakob in mlada vdova Marija Elizabeta Graffenweger, rojena Toperzer zu Prāwald, sklenila poročno pogodbo.²⁹ Zadržke zaradi njune poroke so jima spregledali 7. jan. 1679, dovolj nje za poroko v predmestni cerkvi sv. Petra ali v kateri njenih podružnic pa jima je škofijska pisarna izstavila 19. januarja.³⁰

Ta dva portreta sta bila torej iz Ljubljane prenesena na grad Zaprice, kar kaže na to, da je rodbina skrbno čuvala tudi zapuščino in dediščino po pokojnem Janezu Jakobu Wiederkehrju, posebno še zato, ker je bil začetnik njihovega plemenitega rodu. Tako se ne smemo čuditi, da je za umetnost zavzeti Anton Medard Wiederkehr³¹ (tudi ta je bil član bratovščine sv. Dizma) ali kateri njegov rodbinski naslednik dal prepeljati na grad Zaprice ob drugih spominih nanj celo njegov nagrobnik, ki se je ohranil vzdignjen ob glavno pročelje, dokler ga ob obnovi gradu v 60. letih 20. stoletja niso postavili v lapidarij, kjer je še danes. Tako nam poleg vseh drugih eksponatov v lapidariju tudi ta nagrobnik pripoveduje (saxa loquntur) svojo posebno zanimivo zgodbo, odstira zgodovino in izpričuje, da lahko sloviti latinski rek, ki sicer govori o knjigah, obrnemo tudi na umetnine, na umetnostne spomenike in celo nagrobnike, »habent sua fata monumenta et epithaphia«.

23 Prim. M. SMOLE, str. 701, 702.

24 Kar je pomota, glej *Spominska knjiga* I, str. 229.

25 Janez Krstnik DOLNIČAR: *Zgodovina ljubljanske stolne cerkve*, str. 28.

26 Prim. *Spominska knjiga* I, 66/67–68/69.

27 Janko POLEC, 1930, str. 135, 167.

28 Prim. Uroš LUBEJ, 1997, str. 45, op. 59. in sl. 6, 7, str. 44, 47. Prim. tudi Andreja VRIŠER: Od renesančne črnine do baročne barvitosti: moda v 17. stoletju = From renaissance black to barok colour : Seventeenth century costume. V: *Theatrum vitae et mortis humanae*: Narodni muzej Slovenije, str. 213–235, sliki 21, 22.

29 Uroš LUBEJ, str. 45.

30 Glej NŠAL, Škofijski protokoli 1679, str. 21–22, 78, v: U. LUBEJ, str. 45.

Grb Antona Medarda pl. Wiederkehrja v bratovščinski knjigi sv. Dizme. Arhiv republike Slovenije. (Foto: Dragica Kokalj)

Viri

- SHIVIZHOFEN, Schiviz von, 1905: *Der Adel in Matrikel in Krain*. Görz.
- POLEC, J., 1930: Katalog Strahlove galerije slik, *Zbornik za umetnostno zgodovino* 10, str. 135, 167.
- SMOLE, M., 1984: *Graščine na nekdanjem Kranjskem*. Ljubljana. *Slovenski biografski leksikon (SBL)*, geslo Wiederkehr, str. 690.
- OTOREPEC, B., 1993: Valvasorjeva grbovna knjiga »Opus insignium armarumque«, v: *Opus insignium armarumque 1687–88, Velika grbovna knjiga*, študije. Ljubljana.
- LUBEJ, U., 1997: Prispevki k biografijam na Kranjskem delujočih flamskih in holandskih slikarjev druge polovice 17. stoletja, *Acta historiae artis Slovenica* 2. Ljubljana, str. 47, 54, op. 50.
- Spominska knjiga ljubljanske bratovščine sv. Dizma 1688–1801*, I. del, Transkripcija besedila, prevod, spremno gradivo. Ljubljana 2001.
- Spominska knjiga ljubljanske bratovščine sv. Dizma II*.
- DOLNIČAR, J. K., 2003: *Zgodovina stolne cerkve v Ljubljani*, uredila A. Lavrič. Ljubljana.

The tombstone of the nobleman Janez Jakob Wiederkehr from Wiedersbach

Summary

The tombstone of Janez Jakob Wiederkehr, founder of a Carniolan noble family, is preserved in the lapidary of Kamnik museum. This treatise states that the tombstone was probably brought to the Zaprice manor house by Anton Medard Wiederkehr who owned it in the second half of the 18th century (1757), or possibly – though much less likely – it could have been brought to Zaprice by another relation who possessed the castle until 1830. Together with the tombstone, the two paintings of the nobleman Janez Jakob and his wife Elizabeta Marija Wiederkehr were also brought to Zaprice; both are now kept in the National Gallery in Ljubljana. This suggests that noblemen in the baroque period took great care of their historical memorabilia, as they brought to their manor house not only their collection of paintings of their ancestors but also the tombstone of the founder of their noble family. In the article the life and the influence of the nobleman has been presented as well as the cultural circumstances, which make the rather conventionally made tombstone with its epitaph and coat-of-arms more alive. Revealing aspects of the nobleman's life has expanded the significance of the tombstone as a museum artefact in the lapidary and made it more interesting.

Iz vsakdanjega življenja mekinjskih klaris v 17. in 18. stoletju

Za zgodovino, starejšo od 100 let, velja, da zaradi (razumljivega) pomanjkanja še živečih prič zelo težko ugotavljamo takratni vsakdanjik. Preostane nam v glavnem »brskanje« po bolj ali manj suhoparnih pisnih virih, iz katerih pa rekonstruiramo le kronološki red dogajanj in ozko vsebino nekaterih pravnih poslov. Ta problem je še toliko bolj izrazit pri raziskovanju življenja, skritega za samostanskimi zidovi, še zlasti če gre za kontemplativni samostanski red, kot so klarise, ki živijo v strogi klavzuri. Zato je še toliko pomembneje, če odkrijemo kak zgodovinski vir, iz katerega lahko natančneje ugotovimo vsakdanje življenje za samostanskimi zidovi. Za mekinjski klariški samostan (ustanovljen leta 1300) predstavljajo takšen vir samostanske konstitucije z začetka 18. stoletja in nekatera vizitacijska poročila iz 17. in 18. stoletja. Zato podatke, pridobljene iz teh virov, ki imajo velik pomen tudi za lokalno zgodovino, predstavljam v tem članku.

Najprej pa je potrebno predstaviti, katere redovnice so živele v tem obdobju v Mekinjah, od kod so bile doma in kateremu družbenemu sloju so pripadale.

Mekinjske klarise v 17. in 18. stoletju

Glede redovnic, zlasti pa opatinj v mekinjskem klariškem samostanu, imamo za prvo desetletje 17. stoletja malce nasprotujoče si podatke. Tako ugotovimo na podlagi virov nadškofijskega arhiva v Vidmu (Udine), da so leta 1599 bivale v samostanu naslednje redovnice: Laura Cornetti, Suzana Vantuzzi (Oberburg - Gornjegrajska), Livia Rizzi iz Gorice, Marjeta Rökinge, Ana Hren (Chrön) in Elizabeta Walch. Leta 1600 se omenja tudi sestra Smeralda Savorgnan.¹ Kot izvemo iz poročila arhidiakona Sebastjana Trebuhana oglejskemu patriarhu 7. 3. 1600, je bila tega leta izvoljena za mekinjsko opatinjo Lavra Coronini (Cornetti), vendar je takoj prepustila to mesto Liviji Rizzi.² Nato nastopi problem opatinje leta 1603. Do sedaj je veljalo prepričanje, ki temelji na podatku Valvasorjeve Slave vojvodine Kranjske (iz nje povzeto tudi v Slovenskem biografskem leksikonu), da je bila takrat opatinja Magdalena Hren, ki je podobno kot njena sestra Ana prišla v mekinjski samostan potem, ko sta se obe po zaslugi svojega strica Gašperja Žitnika, predvsem pa njunega brata ljubljanskega škofa in voditelja protireformacije na Kranjskem Tomaža Hrena, spreobrnil v katoliško vero.³ Vendar na osnovi primarnega vira, točneje prošnje mekinjske opatinje in konventa na deželnega kneza 30. 6. 1603, lahko povsem nedvoumno ugotovimo, da je bila takrat opatinja Lavra Coronini (Cornetti). Poleg nje se iz podpisov redovnic vidi, da so bile v samostanu še: Livija

Samostan Mekinje (Foto: Damjan Hančič)

Rizzi, Ana Hren, Sofija Radovitz, Elizabeta Rechalch, Ana Hornburg,⁴ Katarina Kern (Geren) in Maruška Weiss.⁵ Iste redovnice se omenjajo tudi v nekem dopisu deželnemu knezu leta 1605.⁶ Že leta 1600 pa se v pismu, ki je prišlo iz Mekinje k oglejskemu patriarhu, omenja še redovnica Elizabeta Ursulini, ki naj bi imela »veliko revnih prijateljev, ki jim streže, kar je v škodo samostana«.⁷

Prvo naslednje poročilo o številu redovnic v samostanu zasledimo v poročilu o samostanski vizitaciji leta 1627; opatinja je bila Lavra Coronini (poročilo navaja, da je opatinja že 28 let), ostale redovnice so bile: Ana Hren (redovnica 18 let) in Elizabeta Rechalch (redovnica 22 let), Ana Horenburg, Katarina Gerena, Marija Knitl, Ana Marija (Oberburg), Suzana Petričević (Petritschewitsch), Eva Oberbog(d)en in Marta Tretarschek.⁸

Naslednje poročilo o mekinjskih redovnicah je iz leta 1636, ko je 12. 4. 1636 sedem redovnic po smrti opatinje Lavre Coronini izvolilo za novo opatinjo Ano Hren (ki jo je patriarh potrdil 18. 4. 1636). Takrat so bile redovnice: Elizabeta Rechalch, Ana Horenburg, Marija Knitl, Ana Marija Oberburg (Gornji Grad pri Ložu na Notranjskem), Marta Trebuhana, Magdalena Coronini

- 1 Videmski škofijski arhiv (AACU), A parte Imperii, Carniola Superiore, »Clarisse a Minkendorf e Locopoli«, str. 180, 181.
- 2 AACU, n. v., str. 170.
- 3 Slovenski biografski leksikon, str. 342.
- 4 Zelo verjetno gre dejansko za Ano Horenburg z gradu Horenburg pri Šentpavlu na Koroškem.
- 5 NŠAL, ŠAL I., šk. 22/13.
- 6 NŠAL, ŠAL, Spisi I., fasc. 23/3.
- 7 AACU, n. v., str. 177, 179.
- 8 Vatikanski arhiv, Visitationes no. 59, Acta visitationis Provinciae Stiriae et Carniolae 1627, str. 38'. (Za posredovanje tega zelo pomembnega vira, ki bo v nadaljevanju še večkrat naveden, se iskreno zahvaljujem mentorju prof. dr. Francetu M. Dolinarju.)

Pogled na mekinjsko cerkev, obe kapeli ter del samostanskega dvorišča s severovzhodne strani
(Foto: Damjan Hančič)

in Uršula Andrijan.⁹ Do kdaj je omenjena opatinja opravljala svojo službo oziroma kdaj je umrla, ni znano. Doslej je veljalo prepričanje, da je umrla okrog leta 1650, vendar se kot opatinja omenja še jeseni leta 1657, tako da je morala umreti šele okrog leta 1660.¹⁰ Tri leta po izvolitvi Ane Hren (28. 8. 1639) so bile v samostanu že tri novinke: Sidonija Auersperg, Regina Kristina Giasrugk (iz Štajerske) in Suzana Prein, ki je že opravila noviciat.¹¹ Naslednji podatek, ki nam odkriva številčno stanje redovnic v mekinjskem samostanu, prihaja iz leta 1657, ko naj bi bile v samostanu poleg opatinje Ane (Hren) še štiri redovnice: Uršula Andrijan, Klara Golianiz (Golijanič), Marija Krajnik (Chralinik) in Ana Pregl.¹² Pri tem je najbolj zanimivo to, da se za Klaro Golianiz navaja podatek, da je redovnica že 28 let (torej že od leta 1629), čeprav je v prej omenjenih ohranjenih neposrednih arhivskih virih ni zaslediti.¹³ Tako se je število redovnic v mekinjskem samostanu sredi 17. stoletja gibalo okrog 8, čeprav si ne moremo čisto natančno razložiti nenadnega upada števila redovnic (tudi mladih) okrog leta 1650. Po vsej verjetnosti je to povezano s hudo kugo, ki je okrog leta 1645 morila po Kranjskem. Število redovnic v Mekinjah je močno naraslo v 60. in 70. letih 17. stoletja, zato je bilo povečanje samostanskih prostorskih kapacitet nujno. Število redovnic okrog 10 je očitno še ustrezalo kapacitetam stare samostanske zgradbe, ki je bila, po poročilu nekaterih virov, že v zelo slabem stanju. Verjetno je k temu pripomoglo tudi ponovno odprtje oziroma povečanje zmogljivosti vzgojne ustanove za kranjska plemiška dekleta (laične gojenke) v letu 1666. Tako so leta 1682 pod opatinjo Klaro Golianiz (Golijanič) začeli s temeljito obnovo samostana. Doma naj bi bila z Goriške in je svojo službo več kot zadovoljivo opravila, saj se je v času njenega opatovanja pomiril spor samostana z dednimi odvetniki Gallenbergj glede dednega odvetništva, tri leta pred smrtjo je začela tudi s temeljito prenovo samostanske zgradbe, ki je bila že v slabem stanju in močno razmajana. Da je število redovnic sredi 80. let 17. stoletja presegle »magično« število 13, za kolikor redovnic je bil samostan od ustanovitve leta 1300 naprej pravzaprav namenjen, je raz-

vidno iz dopisa mekinjskih klaris oglejskemu patriarhu 7. 5. 1685, v katerem ga obveščajo, da so za novo opatinjo izvolile Terezijo Haller. Takrat je bilo v samostanu vključno z opatinjo 18 redovnic: Marija Krajnik, Genevefa Raumschüssel, Ana Pregl, Elizabeta Valvasor, Regina Partner, Ludvika Gall, Rozalija Bruckenfeld, Marijana Beneglia (Weneglin), Katarina Attems (Štajerska), Klara Witzenstein, Peregrina Kascheinagerin, Frančiška Gallenfels, Cecilija Schunditz, Beatrika Thurn, Dorotheja Gallenberg, Matilda Paradeiser in Marija Neža Siberau.¹⁴ Čež štiri leta (31. 3. 1689) se je število redovnic povečalo še za dve, saj se poleg pravkar omenjenih v virih omenjata še Terezija Flachenfeld in Marija Antonija Burkher; poleg teh pa so bile v samostanu v tem času še najmanj tri novinke.¹⁵ Tega leta je bila za opatinjo izvoljena Štajerka Katarina oziroma Marija Klara Attems, ki je vodila samostan 17 let. Nato pa sta v času največjega vzpona samostana, tako duhovnega kot materialnega, mekinjski samostan kot opatinji zaporedoma vodili predstavnici družine samostanskih ustanoviteljev in dednih odvetnikov rodni sestri Dorotheja Sidonija (1706–1728) in Leopoldina Maksimilijana (1729–1759) Gallenberg. Posebej velja na tem mestu omeniti prvo: rodila se je 7. septembra 1664 v gradu Soteska na Dolenjskem ob reki Krki. Bila je hči Jurija Žiga Gallenberga, ki je konec 17. stol. skupaj s svojim bratom temeljito prenovil mekinjski samostan, in sestra Wolfa Vajkarda Gallenberga, ki je bil med leti 1723 in 1733 kranjski deželni glavar. V samostan je vstopila 24. februarja 1680, za opatinjo pa je bila izvoljena 24. junija 1706. Poostriala je samostanska pravila in klavzuro, v mekinjski samostanski cerkvi je dala postaviti nov lesen glavni oltar, posvečen Marijinemu vnebovzetju. Postaviti je dala nove cerkvene orgle. Bila je tudi med glavnimi pobudniki ustanovitve mekinjske bratovščine Marijinega prečistega srca, ki je delovala med leti 1718–1782. Pri papežu je tudi dosegla, da je bratovščino kanonično ustanovil. Bratovščina je prirejala procesije, ki so se jih udeleževali verniki iz vse Kranjske, pa tudi iz Štajerske. Mekinje so postale nekakšna mala Marijina romarska pot. Opatinja Dorotheja Sidonija Gallenberg je umrla ravno na božič leta 1728 ob 5. uri zjutraj.¹⁶

Število redovnic je močno naraslo po obnovi samostana med letoma 1682 in 1686. Tako je bilo leta 1704 v samostanu kar 25 redovnic. Med njimi so bile hčere iz

9 AACU, n. v., str. 182.

10 NŠAL, KAL I, fasc. 28.

11 AACU, n. v., str. 184.

12 NŠAL, KAL I, fasc. 28.

13 Ni pa je zaslediti niti v Kroniki loških klaris, tako da odpade domneva, da bi prišla v Mekinje iz Škofje Loke; čeprav je bila Goričanka, odpade tudi možnost, da je prišla iz klariškega samostana v Gorici, ker je bil ta ustanovljen šele leta 1653.

14 AACU, n. v., str. 194.

15 AACU, n. v., str. 196.

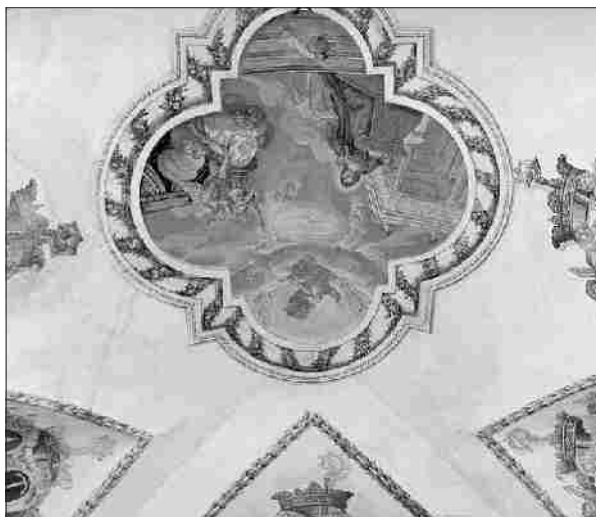
16 Franc Rihar: *Bratovščina Marijinega prečastitega Srca*, Maribor 1904.

najpomembnejših kranjskih plemiških rodbin: Valvasor, Gall, Gallenberg, Thurn, Paradeiser, Gallenfels, Raumschüssel, Haller, Attems itd.¹⁷ Na osnovi arhivskih virov lahko ugotovimo, da je v drugi polovici 17. stol. vstopilo v samostan okoli 20 redovnic, kar je za okoli 5 več kot v prvi polovici 17. stoletja. Med letoma 1700 in 1750 pa je v mekinjski samostan vstopilo kar 30 redovnic; ta trend se je nadaljeval tudi med letoma 1750 in 1782, ko je bilo v 32 letih sprejetih kar 13 novih redovnic. Če od tega odštejemo še smrtnost redovnic, lahko ugotovimo, da se je število redovnic v samostanu sredi 18. stoletja gibalo povprečno nekaj nad 20.

Glede krajevnega oziroma deželnega izvora redovnic ugotovimo, da so v Mekinjah v 17. in 18. stoletju v več kot 90 % prevladovali Kranjci, izjemoma je v Mekinje vstopila kakšna Štajerka (Gaisrukh, Attems /Podčetrtek/, Andrijan /Šmartno ob Paki/) in Hrvatica (Petričević (Petritschewitsch) /17. stol./; Ilijašič (Iliaschitsch) /18. stol./), v prvi polovici 17. stol. pa še zasledimo kakšno Goričanko (Coroninni). Korošic, ki so bile v Mekinjah kar močno prisotne v 14. stoletju, pa v 17. in 18. stoletju tu ni več zaslediti (izjema le Ana Horenburg). Če si ogledamo stanovsko strukturo mekinjskih redovnic, lahko ugotovimo, da so v samostan skoraj brez izjeme vstopale le plemkinje in da se v številnih virih povsem upravičeno imenuje »adeliche Stifft«. V njem so bile v 17. in 18. stoletju zastopane vse tri oziroma štiri »podskupine« kranjskega plemstva.¹⁸ Tako lahko v tem času zasledimo pripadnice t. i. »starih« kranjskih plemiških rodbin, katerih obstoj je na Kranjskem izpričan že pred 15. stoletjem: Gallenberg, Auersperg, Apfalter in Lichtenberg; prav tako so bile zastopane predstavnice t. i. »novih« družin, ki so na Kranjsko prišle v 14. in 15. stoletju: Paradeiser, Rauber. Med novjšimi rodbinami, ki so dosegle plemstvo v začetku 16. stoletja, pa zasledimo predstavnice družin Rasp, Thurn, Raumschüssel, Valvasor, Burgstall. Številne pa so bile predstavnice plemstva, ki se je na Kranjskem uveljavilo po izgonu domačega protestantskega plemstva v prvi polovici 17. stol. in katerih izvor je v precejšnji meri iskati v severni Italiji, pa tudi iz Hrvaške oziroma Ogrske: Posarelli, Bartalotti, Buseth, Tauferer, Golianiz, Batthyani. Številne redovnice so izhajale iz manj pomembnih plemiških rodbin, ki so obogatele in dosegle plemstvo v 18. stoletju predvsem kot uspešni trgovci oziroma obrtniki, drugače pa so pripadali višjemu oziroma bogatejšemu sloju meščanstva ali izobraženstva: Toman, Weber, Wuth, Richard itd.

Seznam redovnic

Za podrobnejši pregled mekinjskih klaris v obravnavanem obdobju objavljam še seznam, kot sem ga rekonstruiral na podlagi treh arhivskih virov: mrliške knjige mekinjskih klaris (1728–1782; Nadškofijski arhiv Ljubljana, NŠAL), podpisov redovnic v poročilih o izvolitvi samostanske opatinje v 17. stoletju (Škofijski arhiv v Vidmu, AACU) in seznama mekinjskih redovnic ob razpustitvi samostana leta 1782 (Arhiv Republike Slovenije, ARS).¹⁹

Freska Marijinega oznanjenja na stropu kapele sv. Kolomana v mekinjski cerkvi (Foto: Damjan Hančič)

Življenje v mekinjskem samostanu v 17. stoletju

Če se sedaj po temeljiti seznanitvi s številom redovnic ter njihovem krajevnem in socialnem izvoru povrnemo k naslovu članka oziroma predstavitvi njihovega vsakdanjega redovnega življenja v mekinjskem samostanu, ugotovimo, da prva poročila, iz katerih vsaj delno izvemo o vsakdanjem življenju mekinjskih klaris, izhajajo s konca 16. stoletja. Takrat je samostan zajel val protestantizma, zaradi katerega je bila odstavljena tudi tedanja opatinja Suzana Gornjegrajska. O takratnem stanju v samostanu največ izvemo iz poročil raznih komisarjev, ki so prišli v samostan zasliševati opatinjo in redovnice; najpomembnejši vir je vsekakor vizitacija takratnega oglejskega patriarha Frančiška Barbara iz oktobra 1593.²⁰ Naslednjo in kar precej podrobno sliko stanja v mekinjskem samostanu pa najdemo pri vizitaciji v prvi polovici 17. stoletja, točneje iz leta 1627. Opravil jo je osorski (Osor na Cresu) škof Ceasare Nardi, ki je o svojem obisku v samostanu tudi precej podrobno poročal v Rim.

Na splošno je bil s stanjem v samostanu zelo zadovoljen. Ugotovil je, da samostanski kaplan opravlja maše za redovnice na vse dni v tednu, prav tako jim tudi pridiga, ne podeljuje pa jim zakramentov. Samostanski spovednik je bil do tedaj gorenjski arhidiakon, nato pa je to postal eden od bratov frančiškanov (iz Kamnika),

- 17 A. Koblar: *Drobtinice iz furlanskih arhivov*, str. 66, 67.
- 18 Delitev povzemam po delu dr. Maje Žvanut: *Od viteza do gospoda (Kranjsko plemstvo v preobrazbi)*, Ljubljana 1994, str. 21, 22.
- 19 Krajevno-deželni izvor redovnic (ne samo mekinjskih, ampak tudi loških in ljubljanskih) in njihovo stanovsko pripadnost sem ugotavljal predvsem s pomočjo naslednje literature: Ema Umek: *Ebergi in Dolški arhiv*, zvezek I., II., Ljubljana 1991.
- 20 Več o procesu proti opatinji Suzani Gornjegrajski in takratnem stanju v samostanu glej: Damjan Hančič: *Samostan klaris v Mekinjah (1300–1782)*, *Kamniški zbornik*, XIV, leto 1998, str. 6–70. V citiranem članku je podana tudi splošna zgodovina mekinjskega samostana, zato je na tem mestu ne bom posebej omenjal.

Ime in priimek redovnice	Leto rojstva	Dežela	Red. preobleka	Red. zaobljuba	Smrt
Suzana Vantuzzi - Obernburg		Kranjska			ok.1601
Smeralda Sovorgnon		Goriška		ok. 1600	
Jera Radiwitz (Radovič)		Kranjska		1563	ok.1600
Lavra Coronini (Cornetti)		Gradiška		ok. 1600	1636
Livija Sanzini		Gradiška		1603*	
Livija Rizzi		Goriška		1600*	
Klara Rizzi#		Goriška			1638
Zofija Radowitz (Radovič)		Kranjska		1603*	
Elizabeta Walch		Kranjska			25. 12. 1599
Elizabeta Brachis (Bračič)		Goriška?		1599*	
Marjeta Rokinger		Kranjska		1599*	
Ana Ambschel		Kranjska		1600*	
Lucija Ursulina		Goriška		1600*	
Ana Hren		Kranjska		18. 5. 1598	ok.1660
Magdalena Hren		Kranjska		ok.1600*	
Elizabeta Rekhalkh#		?		1603*	1638
Suzana Petričević#	1598	Hrvaška		1615	pomlad 1647
Ana Horenburg		Koroška		1603*	
Katarina Gerena (Kern)		Kranjska		1603*	
Maruška Weiss		Kranjska		1603	
Marija Knitl		Kranjska		1627*	
Ana Marija Obernburg		Kranjska		1627*	
Eva Oberbogen		Kranjska		1627*	
Marta Trebuhana		Kranjska		1627*	
Magdalena Coronini (Cornetti)		Gradiška		1636*	
Klara Golianzel (Golianič)		Goriška			? . 4. 1685
Uršula Andrijan		Štajerska	1628	1629	
Sidonija Auersperg		Kranjska	1629	1630	
Regina Kristina Gaisrugk	1613	Štajerska	1639	1640	
Suzana Prein		Štajerska	1639	1640	
Marija Krajnik (Chrailnikh)		Kranjska	1638	1639	
Ana Pregl		Kranjska	1642	1643	
Terezija Haller		Kranjska	1643	1644	? . 3. 1689
Genovefa Raumschüssel	1624	Kranjska	1644	1645	
Elizabeta Valvasor		Kranjska		1685*	
Regina Portner		Kranjska		1685*	
Ludvika Gall		Kranjska		1685*	
Marija Rozalija Brekenfeld	22. 7. 1649	Kranjska	1666	1667	19. 1. 1731
Marijana Benaglia (Wenaglin)		Kranjska		1685*	
Katarina Attems	1654	Štajerska	1672		1706
Marija Klara Witzenstein		Kranjska		1685*	
Peregrina Kaischeinager		?		1685*	
Ana Frančiška Gallenfels	1661	Kranjska	1675	? . 4. 1676	11. 1. 1735
Cecilija Schunditz (Šundič)		Kranjska?		1685*	
Beatrika Thurn		Kranjska		1685*	
Doroteja Sidonija Gallenberg	8. 9. 1664	Kranjska	1679	24. 2. 1680	25. 12. 1728
Matilda Paradeiser		Kranjska		1685*	
Marija Neža Siberau		Kranjska		1685*	
Marija Roza Hellerstein	1667	Kranjska	15. 11. 1688	1689	29. 3. 1750
Ana Antonija Burkhard	1668	Kranjska	1686	1687	18. 7. 1730
Marija Jožefa Gallenfels	6. 2. 1671	Kranjska	22. 11. 1688	1689	19. 4. 1747
Terezija Flachenfeld		Kranjska		1689*	?
Ana Maksimilijana Apfaltrer	1673	Kranjska	1690	? . 7. 1691	21. 12. 1737
Felicita Cortini	1673	Goriška	1687	1688	21. 6. 1729

Ime in priimek redovnice	Leto rojstva	Dežela	Red. preobleka	Red. zaobljuba	Smrt
Leopoldina Maksimilijana Gallenberg	13. 10. 1673	Kranjska	15. 11. 1688	1689	18. 4. 1759
Marija Ksaverija Schernburg	1679	Kranjska	25. 11. 1698	1699	20. 1. 1752
Marija Alojzija Petenegg	1682	Kranjska	6. 11. 1701	1702	10. 2. 1767
Marija Terezija Burgstall	1683	Kranjska	18. 4. 1700	1701	27. 1. 1752
Marija Ignacija Dinzl	1686	Kranjska	1700	? 12. 1701	22. 3. 1731
Marija Kajetana Koppini	1687	Kranjska	9. 6. 1710	1711	20. 3. 1754
Ana Ludvika Apfalter	1688	Kranjska	25. 11. 1705	1706	30. 1. 1752
Marija Magdalena Burgstall	1690	Kranjska	9. 6. 1710	1711	15. 2. 1761
Marija Hortulana Gall	1693	Kranjska	6. 2. 1716	1717	11. 2. 1761
Marija Serafina Lichtenberg	1694	Kranjska	9. 6. 1710	1711	24. 4. 1762
Ivana Baptista Richard	1695	Kranjska	22. 10. 1713	1714	28. 1. 1753
Ana Bernardina Batthyani	15. 8. 1697	Kranjska	9. 10. 1712	1713	23. 10. 1778
Marija Beatrika Kappus	? 2. 1700	Kranjska	1719	? 2. 1720	12. 4. 1744
Marija Matilda Permat	1701	Kranjska	1718	1719	8. 1. 1732
Cecilija Smidt (Šmid)	1702	Kranjska	22. 11. 1723	1724	19. 8. 1775
Marija Aleksija Wolwitz (Volvič)	1704	Kranjska	1720	1721	7. 5. 1759
Klara Tauferer	1704	Kranjska	15. 11. 1730	1731	2. 4. 1769
Marija Terezija Apfalter	1704	Kranjska	1725	1726	20. 4. 1781
Klara Benedikta Štürgk(h)	1705	Kranjska	7. 11. 1723	1724	25. 4. 1782
Marija Antonija Valvasor	1705	Kranjska	12. 11. 1731	1732	1. 5. 1748
Ana Marija Valvasor	1706	Kranjska	1725	1726	18. 7. 1776
Avguštna Teodora Batthyani	1710	Kranjska	6. 2. 1726	1727	29. 3. 1754
Marija Hiacinta Gall	1710	Kranjska	1727	1728	15. 10. 1778
Marija Ignacija Košir	1710	Kranjska	10. 12. 1733	1734	13. 6. 1773
Marija Frančiška Serafina Hallerstein	3. 2. 1711	Kranjska	8. 4. 1736	1737	30. 4. 1759
Marija Koleta Qandler	1712	?	10. 2. 1733	1734	5. 12. 1765
Marija Matilda Gall	1714	Kranjska			** 6. 3. 1797
Marija Ivana Nepomukena Struppi	29. 8. 1717	Kranjska		10.12.1733	6. 5. 1750
Marija Jera Aichelburg	1718	Kranjska	19. 5. 1739	1740	21. 5. 1755
Marija Neža Beckerfeld	1718	Kranjska			**21. 3. 1795
Marija Rozalija Rasp	27. 9. 1720	Kranjska	30. 6. 1737	1738	30. 3. 1754
Notburga Buseth	1724	Kranjska			**23. 8. 1796
Neža Maksimilijana Gallenfels	? 3. 1724	Kranjska	1738	10. 11. 1739	25. 12. 1744
Marija Krescencija Auersperg	1728	Kranjska	15. 11. 1745	1746	14. 8. 1758
Jera Toman	1731	Kranjska			**16.8.1790
Jožefa Auersperg	1732	Kranjska	12. 8. 1750	1751	28. 4. 1775
Vincencija Ferrarja Vodlav	1732	Kranjska		1754	8. 3. 1779
Nepomukena Ilijašič	1732	Hrvaška			**26. 3. 1793
Salezija Weber	1733	Kranjska			**27. 1. 1813
Alojzija Apfalter	1734	Kranjska			**28. 3. 1792
Ksaverija Lichtenturn	1738	Kranjska			**12. 12. 1796
Doroteja Possareli	1738	Kranjska			?
Antonija Weber	1738	Kranjska			**19. 8. 1822
Magdalena Wuth	1738	Kranjska			**2. 3. 1811
Ivana Huber	1742	Kranjska			**26. 11. 1802
Katarina Kolowitz (Kolovič)	1742	Kranjska			**6. 10. 1830
Frančiška Hohenwart	1743	Štajerska			**30. 4. 1813
Rozalija Auracher	1744	Kranjska			**17. 7. 1795
Roza Lichtenthurn	1749	Kranjska			**26. 1. 1818
Klara Rauber	1750	Kranjska			**20. 8. 1818
Elizabeta Bartalotti	1753	Kranjska			**14. 9. 1824

Legenda: # umrla kot redovnica v Škofji Loki
* prva oz. edina omemba v arhivskih virih
** umrla v Velesovem po razpustitvi samostana

ki je opravljal za redovnice tudi mnogo svetnih poslov. Včasih je v imenu redovnic opravljal posle z zunanjimi ljudmi tudi neki g. Planchel ali drugi samostanski stanovalc/pošli. Vizitator poroča, da redovnice ne gredo nikoli iz samostana, kaplan vstopi v samostan samo takrat, ko opravlja bogoslužje v kapeli, v kateri tudi pokopavajo umrle redovnice. Včasih v samostan vstopijo tudi plemiške gospe, nikoli pa moški. Tudi o kakih nepravilnostih opatinje ni bilo slišati. Cerkveno posodje za opravljanje bogoslužja sprejme kaplan skozi okno v cerkvi. Redovnice redno berejo oficij in se posamič mesečno spovedujejo. Vizitator je pregledal ves samostan, refektorij, spalni prostor, samostanske delavnice, oblačilnico, blagajno, gospodarsko poslopje, vinsko klet, skladišče za žito in vse ocenil za dovolj dobro in zadovoljivo preskrbljeno z vsem potrebnim ter v skladu z redovnimi pravili uboštva in samostanske klavzure. V sobah in celicah redovnic je opazil le svete podobe, našel ni nobene posvetne (profane) knjige, ampak zgolj duhovne; tudi vsa druga oprava v celicah je bila v redu. V skrinjah in omarah so bile le obleke, ki jih je dovolila opatinja; vse je bilo snažno in v skladu z redovnimi pravili. Vizitator si je ogledal še samostansko jedilnico. Opatinja je povedala, da so ji podložne vse redovnice, da so te ponižne in ubogljive, da se vse brez izjeme zbirajo v koro, prav tako se vse posamič enkrat mesečno spovedujejo; prav tako znajo skoraj vse sestre peti, vse prihajajo k obedu v jedilnico, vse se udeležujejo sv. maš, obleke, v katere se oblačijo, dobijo deloma v samostanu deloma od sorodnikov; redovnice nikoli ne zapuščajo samostana. V klavzuro ni imel vstopa nihče, razen v primeru, če je kakšna redovnica zbolela, zdravnik in kirurg. Nadalje izvemo, da kadar so prispele v samostan baronice in plemkinje, so se z njimi lahko pogovarjale le dve ali tri starejše sestre skupaj z opatinjo, in sicer pri samostanskih vratih, izven t. i. »notranje klavzure«. Vsi ostali svetni ljudje so se z redovnicami lahko pogovarjali v govorilnici, vendar le z dovoljenjem opatinje in ob prisotnosti še kakšne redovnice. V samostanu je bilo zaradi izobraževanja nastanjenih 7 mladih svetnih deklic, ki jim podobno kot redovnicam ni bil dovoljen izhod iz samostana. V samostanu so služile tri deklice, ki so »zgodnega življenja in na dobrem glasu«. Delo vratarice je v samostanu opravljal neka starka, ki »vedno čuva samostanski vhod, pošilja in sprejema pisma, ki jih pregleda in prebere opatinja«. Prav tako ni bilo slišati o upornih kmetih oziroma samostanskih podložnikih, ampak ravno nasprotno. V samostanu so imeli tudi blagajno, niso pa tam opravljali trgovskih poslov, prav tako niso imeli vanj vstopa glumači. V zakristiji so dajali kaplanu oblačila za opravljanje bogoslužja preko železnega (zamreženega) okna. Na koncu je vizitator izrekel še nekaj navodil, ki so tudi zelo zanimiva za spoznavanje življenja v samostanu in za lokalno zgodovino: pozlati naj se ključ, ki odpira tabernakelj v cerkvi; križ, ki je stal do tedaj pri oltarju na sredi cerkve, naj se premakne na bolj odprto mesto. Nobena redovnica niti opatinja, razen v skrajni sili, ne sme zamuditi k molitvi božjega oficija ob določeni uri, si pozabiti zvečer izprašati vest ali pozabiti opraviti ostala duhovna opravila. Prav tako naj se zgornja okna stanovanja oziroma sobe, kjer prebiva kaplan in gledajo na vrt in na samostanske sobe, popolnoma zaprejo oziroma zastrejo. Niti opatinja niti

Veliki atrij mekinjskega samostana
(Foto: Damjan Hančič)

sestre naj pod nikakršno pretvezo in izgovorom pod kaznijo sklepov tridentinskega koncila ne govorijo oziroma komunicirajo znotraj t. i. »zunanje klavzure« pri vratih, niti s škofom, niti prelato, niti župnikom, niti starši ali sorodniki. Od tedaj naprej tudi ni smel noben svetni človek, četudi bi bil baron, plemič, sorodnik itd., pod zapovedjo iste kazni priti v samostan. Izjema so bile le ženske baronice in plemkinje, ki lahko vstopijo po zrelem premisleku opatinje; nikakor pa ne smejo pod nobenim izgovorom te ženske osebe tudi prespati v samostanu. Svetnim popotnikom (romarjem) opatinja lahko razdeljuje sadje in kruh, nikakor pa jim ne sme dovoliti, da bi prespali v samostanu, četudi bi ponudili plačilo in četudi bi bili redovniki oziroma redovne osebe. Izjema glede vstopa v samostan in prenočevanja je veljala zgolj za prej omenjene tri samostanske deklice. Opatinji je vizitator dovolil, da vsem sestram podeli v času samostanske »rekreacije« dovoljenje, da se sprehodijo po samostanskem vrtu in cvetličnjaku, vendar v obsegu, da se ne krši klavzura. Pri tem je morala biti vratarica vedno pred vrati samostana in varovati vhod, ponoči pa je morala imeti ključke od samostanskih vrat vedno le opatinja.²¹

Življenje v mekinjskem samostanu v 18. stoletju

O redovnem življenju mekinjskih klaris govori tudi neka »svetna« vizitacija iz prve polovice 18. stoletja. Tako nam poročilo grofov Gallenberga in Thurn-Valsassineja notranjeavstrijski vladi iz junija leta 1734 govori, da je opatinja Doroteja Sidonija Gallenberg dosegla, da redovnice v mekinjskem samostanu niso imele več vsake svoje služkinje, s katero so si delile jedi. Od tega časa so morale biti vse redovnice enako oblečene, imele pa so tudi skupno kuharico, pekovko in perico. Sestre se tudi niso smele več oblačiti v obleke iz razkošnega materiala; obiskovalci, ki so prišli v samostan, so smeli govoriti z redovnico le v posebni govorilnici, niso pa smeli iti v sobo posamezne redovnice, kot naj bi se to dogajalo v ostalih gorenjskih samostanih. Pred tem časom je imela vsaka redovnica tudi svoje dohodke, npr.

21 Archivio Segreto di Vaticano (Vatikanski arhiv), Visitaciones, no. 59, Acta Visitationis Provinciae Styriae et Carniolae 1627. Za posredovanje vira se zahvaljujem prof. dr. Francetu M. Dolinarju.

desetino in druge dajatve v obliki domačih živali in podobno.²²

Vsakdanjik mekinjskih klaris v 18. stoletju

O vsakdanjiku sester klaris v mekinjskem samostanu v prvi polovici 18. stoletja pa več kot iz vizitacijskih poročil izvemo iz ohranjenih samostanskih konstitucij.²³ Iz njih lahko zelo dobro »rekonstruiramo«²⁴ tedanje življenje v samostanu, ki je bilo naslednje:

Vstajanje in opravljanje jutranjih, dnevnih in večernih molitev²⁴

Vse leto se je v mekinjskem samostanu ob četrti uri zjutraj zvonila avemarija. Izjema je bil le poletni čas, ko se je moralo zvoniti že prej. Ob pol šestih zjutraj se je z malim zvonom dalo znamenje, ki je naznanjalo, da mora do šeste ure vsaka sestra v svoji celici opraviti jutranje preišljevanje in molitev za zdravje ter ostale molitve. Dovoljeno pa je bilo, da je posamezna sestra, kadar je želela bodisi zaradi večje pobožnosti bodisi iz kateregakoli drugega utemeljenega razloga te molitve opraviti v koru (zboru), in sicer na t. i. »nunskem«²⁵ koru ali na kakšnem drugem pobožnem in primernem kraju. V dneh, ko so imele sestre spoved, pa so se v tem času pripravljale nanjo. Sestre, ki jim je bila zaupana dolžnost za takšno vrsto samostanskih opravil, da jih niso mogle preložiti, ampak so jih morale opraviti ravno v času, določenem za sv. spoved, so lahko to opravile že v tem času (tj. od pol šestih do šestih). Ob šesti uri so sestre vse leto molile samostanske ure brevirja. Molile so prvo, tretjo in šesto molitveno uro. Ta molitveni čas se je naznanil z dvakratnim hitrim zaporednim bitjem malega zvona. Ob delavnikih so vse leto zvonili h konventni maši ob osmi uri. Te maše so se morale udeležiti vse redovnice, razen tistih, ki se je zaradi nujnih neodločljivih in neprestavljivih obveznosti z dovoljenjem opatinje niso mogle udeležiti. Po končani konventni maši so nemudoma dali znak z zvonom za naslednja opravila. Izjema je veljala ob nedeljah in tistih zapovedanih postnih dneh, ki sta jih predpisovala za postne bodisi Cerkev bodisi klariško Vodilo, in na vse petke, ko so sestre šle kasneje h kosilu.

Ob nedeljah in praznikih se je opravljal sv. maša ob devetih zjutraj; opatinja pa je lahko glede na konkretni praznik odredila praznično mašo tudi ob drugi uri. Ob večjih zapovedanih praznikih, kakor tudi ob praznikih, ki so prišli ravno na petek, se je zborovsko (koralno) pela samo prva samostanska molitvena ura brevirja, tretja in šesta pa sta se glasno molili.

Večernice (vesper) so se razen v predvelikonočnem postu opravljal ob drugi uri popoldne. Znak z zvonom je bil naslednji: kadar so se opravljal večernice brez petja (da se samo moli), so z zvonom pozvonili dvakrat, ob petih večernicah pa se je z zvonom pozvonilo trikrat. Po večernicah so sestre molile sklepnice (kompletorij), razen ob postnih dneh, ko so jih molile ob četrti uri zjutraj, torej že pred jutranjicami. Sicer pa je bil čas za jutranjice – zornice ob četrti uri. Znak za opravljanje te molitvene ure sta bila dva udarca z zvonom. Prav tako je bilo treba vsako četrletje na sredo, petek, soboto ali, ko je opatinja menila, da bi bilo koristno, da so se takoj po prvem znaku za jutranjice (ko je zazvoni-

lo s kapiteljskim zvonom) zbrale vse sestre v opatinjini sobi oziroma, če se je opatinja strinjala, v sobi druge redovnice. Zbrale so se z namenom, da pol ure berejo oziroma poslušajo samostanske konstitucije in ostala pravila redovnega življenja. Nato so se po znaku z zvoncem začele jutranjice. Kadar se je to sv. opravilo opravljal na petek ali kakšen drug postni dan, so šle sestre v kor v vrsti v paru (po dve) na čelu z opatinjo ali katero od starejših sester. Med potjo so molile psalm Misserere (Gospod, usmili se). Ko so prišle v kor, so se s sklonjenimi glavami postavile na obe strani prostora, kjer so opravljal molitve. Nato so se začele jutranjice. Ko so sestre zmolile jutranjice, je ostala opatinja še nekaj časa kleče na svojem mestu, medtem ko so ostale sestre vstale in šle v vrsti na čelu z najstarejšo sestro druga za drugo in naredile pred opatinjo globok priklon. Ob tem je opatinja dala oziroma zavrnila sestram dovoljenje za pogovor oziroma za govorjenje. Kadar je opatinja molila v svoji sobi, so šle sestre po dovoljenje za govorjenje tja, če pa je bila zadržana, je podelila dovoljenje opatinja preko kake druge (pooblaščen) sestre.

Za začetek božje službe oziroma vsakega svetega opravila je dala znamenje tedničarka, po končanem opravilu pa je dala znamenje za odhod s kora opatinja

22 M. Smole, n. d., 5. del, str. 41–42.

23 NŠAL, Župnijski arhivi (ŽA), Razne knjige: Klarise v Mekinjah – Konstitucije klaris (Constitutiones und Satzungen des jungfräulichen Closters Münkendorf); v nadaljevanju: KKM.

24 KKM, str. 19–52.

25 Uršulinka m. Dolores Bergant, ki je bila leta 1954 še edina živeča uršulinka od tistih, ki so leta 1903 prišle v Mekinje in je zato dobro poznala stanje in razporeditev prostorov v samostanu pred temeljito obnovo leta 1903, je glede lokacije klariškega kora 18. septembra 1954 povedala g. Viktorju Čadežu tole: »Klarise so imele najbrž v samostanu le majhno kapelo v traktu med obema samostanskima dvoriščema v drugem nadstropju, in sicer tako, da se je iz te kapele videlo v sosednjo sobo za bolnike. Tako so tudi bolne redovnice mogle prisostvovati sv. maši, ki se je brala v kapeli. Redno pa so ob vsakem letnem času klarise zahajale k sveti maši v samostansko, danes župnijsko cerkev, in sicer na kor, ki je za cerkvenimi orglami. Tam so imele tudi peč, in sicer na kraju, kjer so še sedaj kamnita tla v severozahodnem kotu sobe. Tam so molile svoj brevir. Za orglami je bil baročni oltar (delo iste ljubljanske frančiškanske delavnice kot glavni oltar v mekinjski cerkvi; op. D. H.), ki je bil leta 1911 oddan Škofijskemu muzeju v Ljubljani.« – Spominska knjiga fare Mekinjske 1893–1924. Še danes so vidna vrata, ki so vodila iz samostana v omenjeni prostor za cerkvenimi orglami oziroma nunski kor. Leta 1904 so jih zazidali zaradi spora med uršulinkami in takratnim mekinjskim župnikom Riharjem. Iz nunskega kora (v virih imenovanega »notranji kor« (chorus interior)) so lahko klarise spremljale sv. mašo v mekinjski cerkvi, saj sta na obeh straneh cerkvenih orgel dve vzdani okni, pa tudi cerkveni kor zapira lepo oblikovana lesena ograja z značilnimi klavzurnimi mrežami, tako da so klarise lahko spremljale mašne obrede v mekinjski cerkvi tudi iz sedanjega cerkvenega pevskega kora. Iz omenjenega »notranjega« nunskega kora, kakor tudi iz samostana, pa je bila povezava z balkonom v kapelah sv. Kolomana in sv. Antona Padovanskega, ki sta bila zaprta tudi z lesenimi pletenimi mrežami. To območje, ki je obsegalo tudi proti samostanu odprt prehod – hodnik, se v virih omenja kot t. i. »zunanji kor« (chorus exterior).

»Nunski kor«, kjer so se dan za dnem zbirale mekinjske klarise k molitvam brevirja in drugim pomembnejšim samostanskim opravilom. (Foto: Damjan Hančič)

oziroma v njeni odsotnosti najstarejša sestra. Po hvalnicah so sestre molile *Veni creator spiritus* (O, pridi, Sveti Duh – Stvarnik!) skupaj z odpevom in molitvijo ter *De profundis* (Iz globočine kličem k tebi, Gospod!) z odpevom in molitvijo. Za samostanske dobrotnike so zmolile *Stella Caeli extirquavit* (Vzšla je nebeška Zvezda) skupaj z odpevom in molitvijo. Za cesarja pa so zmolile *Da pacem* (Podeli mir). Po prvi molitveni uri brevirja so pele molitev *Salve Regina* oziroma v velikonočnem času *Regina Caeli* (Nebeška kraljica, veseli se!). Za dobrotnike in po šesti molitveni uri so ponovno zapele *Stella Caeli* in *Da pacem*. Po vsem tem so molile *Salve Regina* za kakšnega dobrotnika samostana, po kompletoriju pa *De profundis* tako kot po hvalnicah in molitvah za umrle dobrotnike. Vsak četrti teden so molile štiri oficije za rajne, in sicer: jutranjice, molitve za umrle ustanovitelje in dobrotnike samostana, eno peto sv. mašo in še petnajst dodatnih maš za ustanovitelje. Po osmini praznika Marijinega vnebovzvetja so ponovno opravljale tri molitvene ure za umrle samostanske ustanovitelje in tri molitvene ure za dobrotnike. Dodatno so opravile še tri oficije za tri umrle dobrotnike, katerih imena so se pri maši posebej omenila in napisala.

Samostanska tišina in nočni počitek

Med časom molčanja so redovnice v svojih celicah uživale mir, da bi se lahko kar najbolj povežale oziroma združile z Bogom. Posvečale so se molitvi, branju knjig

in drugim duhovnim opravilom ter tako čistile Boga in od njega prejemale duhovno tolažbo. Pri tem opravilu jih ni smel nihče ovirati oziroma motiti. V času molka se sestre tudi niso smele zbirati v celicah druga pri drugi niti zaradi dela niti da bi se pogovarjale. Tisto sestro, ki je to pravilo kršila, je opatinja kaznovala. Ni pa kaznovala tiste redovnice, ki iz upravičenega razloga v času molka ni opravila predpisanih molitev. Tej redovnici je bilo dovoljeno, da opravi molitev kasneje s še eno sestro, ki ravno tako še ni opravila molitve.

Čprav je bilo vsem sestram dovoljeno spati na pernicah in rjuhah, pa je lahko posamezna sestra iz spokornosti ležala z dovoljenjem opatinje tudi na slami. V Mekinjah je bila navada, da sestre niso spale oblečene v habit, ampak v spalno srajco. Sestram, ki se jim ni zdelo prenaporno spati oblečenim v škapulir, opasanim s pasom in imeti glavo tudi med spanjem ovito v staro kopreno, je bilo to dovoljeno.

O jedi in postu²⁶

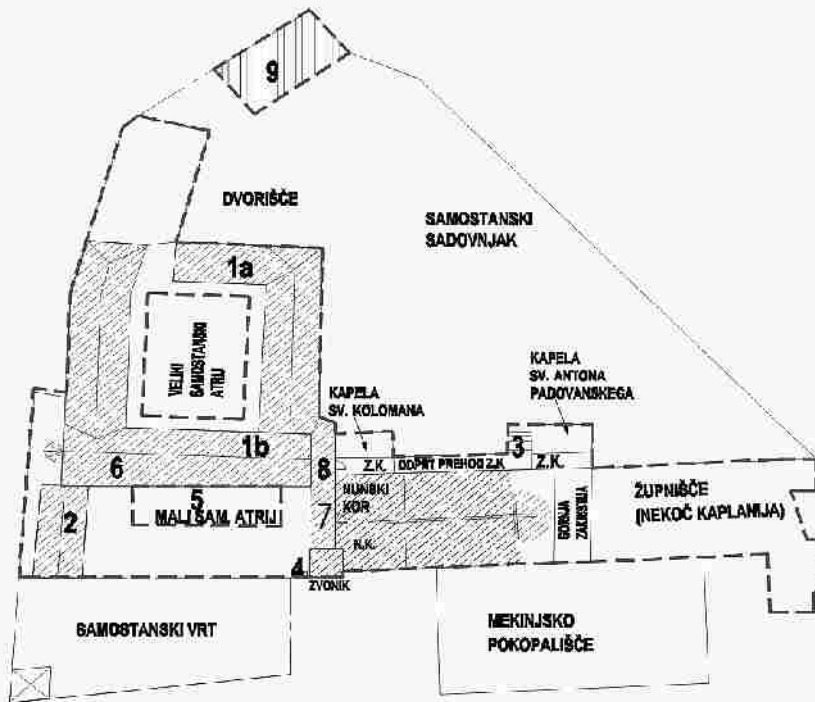
Vse dni v letu, ne glede na to, ali so bili postni ali mesni dnevi, so imele mekinjske klarise pri kosilu na mizi pet jedi, za večerjo pa ob mesnih dneh štiri. Ob binkoštih in drugih velikih praznikih, ko je bil odpravljen molk oziroma tišina pri jedi, je lahko opatinja sestram dovolila jesti tudi več jedi.

Pri mizi so se morale vesti spoštljivo in lepo. Prav tako je morala opatinja, če je le niso zadrževali drugi opravi, jesti pri mizi z ostalimi sestrami. Tiste sestre, ki se jim je puščala kri, se je tri dni zaporedoma oprostilo sodelovanja pri molitvah v koru in ostalih duhovnih opravilih, da so lahko med tem časom ostale v svojih celicah. Lahko so jedle bodisi skupaj z ostalimi ali pa v svojih celicah. Zanje se je pripravila tudi posebno izdatna hrana.

Čas za kosilo je bil ob delavnikih ob deseti uri. Zanj so sestre dale prvi znak, da so lahko pripravile vse potrebne stvari, s posebnim za to namenjenim zvonom takoj, ko je odbila ura deset. Preden so prinesle na mizo prvo jed, so dale z omenjenim zvonom drugi znak, ki je nanzal hitro blagoslovitev jedi in da se morajo sestre posesti za mizo. Ob nedeljah in praznikih so šle h kosilu po opravljeni božji službi. V postnem času ter vse leto ob petkih in na vse cerkvene postne dni je bilo kosilo ob 11. uri. Vedno so morale dati znamenje z zvonom četrte ure prej, da so se sestre lahko pripravile. Na obed pa, »naj se ne bi pripravljalo zgolj telo, ampak istočasno tudi duh, tako da se sestre ne bi zapodile k obedu kot kakšne nerazumne živali«. Ves čas kosila kakor tudi med zajtrkom in med večerjo so brale tole branje: pri kosilu prvo berilo iz evangelija, nato pa kakšno drugo primerno nabožno knjigo; ko pa je bila tudi ta prebrana, so za branje lahko vzele kaj podobnega. Sestre so brale po vrstnem redu, kot ga je določila opatinja, začeniši pri najmlajši sestri; evangelij so vedno brale stoji.

Kadar je bilo pri mizi dovoljeno govoriti, so morale med pogovorom vse sestre kar najbolj paziti na primerno vsebino pogovorov, ker so bile pri kosilu vseskozi nav-

26 KKM, str. 57–66.

■ OSEŃENE PLOSKVE OZNAČUJEJO OBSEG SAMOSTANA IN CERKVE PRED OBNOVO

□ NEOSEŃENE - ČRTKANE PLOSKVE OZNAČUJEJO OBSEG SAMOSTANA PO OBNOVI (1682–1702)

- 1a - PRVA MOGOČA LOKACIJA KLARIŠKE SAM. KAPELE
- 1b - DRUGA MOGOČA LOKACIJA KLARIŠKE SAM. KAPELE
- 2 - LOKACIJA KLARIŠKE OBEDNICE (DANES URŠULINSKA SAM. KAPELA)
- 3 - STOPNIŠČE, KI POVEZUJE NUNSKI KLARIŠKI KOR S SPODNJIMI PROSTORI KAPELE SV. ANTONA PADOVANSKEGA
- Z.K. - OBMOČJE "ZUNANJEGA" KORA
- N.K. - OBMOČJE "NOTRANJEGA" KORA, KJER SO KLARISE MOLILE BREVIR
- 4 - GLAVNI SAMOSTANSKI VHOD V ČASU KLARIS
- 5 - VHOD, PRI KATEREM SE JE ZAČELO STROGO OBMOČJE KLAVZURE
- 6 - LOKACIJA SAM. KUHINJE V ČASU KLARIS
- 7 - MESTO, KJER JE POTEKALA SVETNA UMESTITEV NOVE OPATINJE
- 8 - DVOJE VRAT, KI SO POVEZOVALA SAMOSTAN S CERKVIJO
- 9 - OBJEKTI, NASTALI PO PRIHODU URŠULINK (1902)

Prostorski prikaz samostana Mekinje v času klaris

zoče tudi gojenke, ki bi lahko samostan zunaj spravljal na slab glas.

Vse sestre so morale jesti istočasno, razen tistih, ki se iz upravičenega razloga niso mogle udeležiti kosila in so morale za izostanek predhodno dobiti dovoljenje opatinje. V pristojnosti opatinje pa je bilo, da je dovolila ali zavrnila izostanek. Če pa je katera od sester k skupni mizi prišla kasneje in so ostale sestre še sedele za mizo, je blagoslovila jedi pri vratih in se nato odpravila k mizi obedovat.

Samostanska klavzura²⁷

Klavzura, iz katere sestre niso imele izhoda, se je raztezala do glavnih vrat, kjer je bil uradno glavni vhod v samostan oziroma izhod iz njega. Nadalje je klavzura obsegala tudi predel od zakristije do vrat v kaplanijo (današnje župnišče) in v sobo za goste. Klavzura je obsegala tudi celotni vrt. Sestre so lahko šle v cerkev samo, kadar so bila zunanja cerkvena vrata zaklenjena, a ne same, ampak ob spremstvu vsaj enega svetnega

človeka. Prav tako ni smela imeti v cerkvi nobena sestra pri sebi ključev od cerkvenih vrat. Ključ od zunanjih vrat samostanskega vrta in ključ od vrat, ki so vodila iz samostana v kapelo sv. Kolomana, je imela ves čas pri sebi opatinja. Samo čez noč pa je imela opatinja pri sebi ključev od glavnih samostanskih vrat in oba ključa od zimskega in poletnega kora, ključ od zakristije in ključ, ki je odpiral vrata za prehod po stopnicah navzdol v cerkev oziroma v kapelo sv. Antona. Poleg tega je bilo naloženo še sestri zakristanki, da je zaklepala oziroma zapirala cerkev v zimskem času ob devetih zvečer, poleti pa okoli desete ure.

Že od starih časov ni bilo v samostanu nobenega velikega zamreženega okna, ki bi služilo za pogovor z ljudmi kakor tudi za zaslisanje in poravnavo med kmeti podložniki mekinjskega samostana ali za druge pomembne opravke. Sestram pa je bilo dovoljeno iti po stopnicah in na vrt ter se v dveh jedilnicah (poletni in

²⁷ KKM, str. 86–99.

zimski, op. D. H.) in v zraven ležečih prostorih pogovarjati s tujci, ki so prišli v samostan, in opravljati svoje posele s podložniki in drugimi. Kadar se je želela katera od sester pogovarjati s svojimi znanci ali kadar se je želela izredno pogovarjati, je to lahko opravila pri majhnem okencu. Pogovor je moral potekati ob prisotnosti sestre opazovalke, ki jo je v ta namen določila opatinja. Ni pa bilo obiskovalcem nikoli dovoljeno jesti v samostanu, razen v prisotnosti dednega odvetnika ali koga drugega iz njegove hiše ali družine. Vendar tudi pri tem ni smelo biti navzočih veliko tujih ljudi, jesti pa so morali ob navzočnosti opatinje in ene ali dveh drugih sester. Prav tako niso smeli priti tujci v samostan, da bi govorili brez dovoljenja opatinje ali dveh do treh drugih sester z redovnico ali imeli z njo kakšen opravke. Sestra, ki se je pregrešila zoper ta pravila, se je morala za kaznenokrat postiti samo ob vodi in kruhu, če pa je to še ponovila, so jo kaznovali z odvzemom črne koprne za dan ali več.

Pokopi sester²⁸

Umrla sestra je bila pokopana v za to pripravljeno posebno grobnico pod tlakom kapele sv. Antona (Padovanskega), ki stoji levo od glavnega oltarja. Umrlo (navadno) sestro so oblekli v habit, razen plašča in čevljev, opatinja pa je lahko imela oblečen tudi plašč. Takoj, ko je sestra umrla, je bilo potrebno dati znamenje z zvonom, s katerim so sicer zvonili avemarijo. Če je umrla ponoči, so v znak njene smrti zvonili le s samostanskim zvonom. Nato so sestro pustili s križem ter rožnim vencem v rokah in venčkom na glavi ležati pol dneva na črni rjuhi na tleh v njeni celici. Če pa se je zgodilo, da je sestra umrla zvečer ali ponoči, so jo pustili na omenjeni način ležati v celici vso noč in še polovico naslednjega dne. V tem času so prišle v redovnično celico ženske,²⁹ ki so pri truplu redovnice molile za njeno dušo. Zatem so prišli v celico duhovniki, da so tam opravili predpisane obrede, kot je bilo v navadi. Nato so prišli posebej za to določeni sosodje, ki so vzdignili redovnično truplo in ga odnesli v kapelo sv. Antona. V tem pogrebem sprevedu so sodelovale tudi sestre, ki so umrlo sosestro spremljale na njeni zadnji poti. Oblečene so bile v plašče, v rokah pa so držale prižgane sveče. Sestre so spremljale truplo umrle redovnice do stopnic, ki še danes vodijo iz samostana v kapelo sv. Antona, in se nato povzpele na kor (gang) kapele sv. Antona. Nosači pa so šli navzdol po stopnicah in položili umrlo sestro na tla kapele sv. Antona. Truplo redovnice je nato ležalo v kapeli nepokopano še dva do tri dni, razen če jo je bilo potrebno zaradi bližajočega se večjega praznika pokopati že pred tem.

Volitve nove opatinje³⁰

Ko je opatinja umrla, je morala najstarejša sestra v samostanu v imenu celotnega konventa to takoj naznani dednemu odvetniku samostana Gallenbergu in duhovnemu vodstvu ter jima sporočiti dan volitev nove opatinje. Dedni odvetnik je takoj poslal v samostan urbarje v potrditev oziroma pečatenje. Tri dni pred volitvami so sestre v koru po prvi molitveni uri molile molitev Pridi, Sveti duh!

Potem ko sta prispela v samostan duhovno vodstvo in dedni odvetnik,³¹ so sestram najprej dali običajna potrebna in koristna navodila oziroma opomine, da mora biti za opatinjo izbrana oseba, ki bo koristila samostanu. Na dan volitev so sestre morale iti najprej k spovedi in obhajilu. Nato so šle vse v kor in tam poklekile. Najstarejša sestra, ki je imela v varstvu ključke od glavnih samostanskih vrat, je te položila na oltar.³² Duhovno vodstvo in dedni odvetnik, ki so sedeli za posebej pripravljeno mizo, so sestram ponovno ponovili že prej izrečena opozorila glede lastnosti, ki jih mora imeti nova opatinja. Nato se je dedni odvetnik umaknil in sestre so po zadnjem klicanju »Pridi, Sveti Duh« začele voliti. Volile so tajno in s pomočjo pisanja na listke. Izpolnjene listke so nato oddale v pripravljen kelih – čašo na oltarni mizi. Štetje glasov je opravljalo duhovno vodstvo z dvema sestrama, ki jih je konvent posebej izvolil za opravljanje te službe. Ta »volilna komisija« je pregledala oddane listke in ugotovila voljo sester. Nato je duhovno vodstvo poklicalo sestre z dednim odvetnikom ponovno v kor. Dedni odvetnik je sedel zraven duhovnega vodstva na stol, sestre pa so druga za drugo klečale. Nato je duhovno vodstvo po opravljenem kratkem nagovoru, v katerem je sestre poučilo, da je bila volitev opatinje storjena po božji volji, razglasilo izvoljeno sestro za opatinjo. Ob tem so tudi povedali, koliko glasov je dobila izvoljena sestra in katera sestra se je uvrstila po številu glasov na drugo mesto. Zmagala je tista sestra, ki je dobila en glas več od polovice števila sester v konventu. Če pa nobena sestra ni dobila zadostnega števila glasov, so se volitve ponovile še drugič, tretjič ali četrtič, tako da je na koncu ena od sester le dobila več kot polovico glasov konventa. Nobena sestra ni smela glasovati sama zase. Zato je v primeru, ko je kakšna sestra dobila samo en glas nad polovico, duhovno vodstvo, ki je vodilo volitve, preverilo, ali ni sestra, ki je dobila omenjeno število glasov, glasovala same zase. Zato je morala vsaka sestra na svoj volilni listek napisati oziroma označiti s kakim znamenjem, da je lahko povedala, kateri listič je njen oziroma ga je poi-

28 KKM, str. 107–113.

29 V besedilu se pojavlja beseda »Weibern« = ženske, z razliko od prej omenjenih »Schwestern« = sestre, tako da ne vem, ali so mišljene ženske redovnice ali svetne ženske iz samostana ali zunaj. Če gre za zadnje, je velika verjetnost, da gre za ženske sorodnice umrle redovnice, razne žene, ki so stanovale v samostanu (domiciele) ali za imenitnejše samostanske sosede.

30 KKM, str. 113–129.

31 Dedni odvetniki Gallenbergi so dobili leta 1681 na podlagi cesarjeve odločbe o razrešitvi spora med samostanom in Gallenbergi glede dednega odvetništva posebne pravice pri volitvah in umestitvah mekinjskih opatinj. Teh pravic ni oviral niti vladarjev odlok z 11. 11. 1677, po katerem je pravica do investiture opatinje pripadla le vladi na Dunaju. Tako vladni komisar ni smel prisostvovati pri volitvah mekinjske opatinje, kot je to bila navada v ostalih samostanih; prav tako tudi ne investituri (umestitvi) opatinje. Tako mekinjskemu samostanu ni bilo potrebno zaprositi deželnega kneza ob smrti dotodanje opatinje za dovoljenje za volitev nove opatinje in se mu bati, da bi v nasprotnem primeru prišlo do zapore samostanskega premoženja. – M. Smole: *Vicedomski urad za Kranjsko*, 136.

Nekdanji klariški samostanski park (sedaj uršulinski vrt), kjer so župani mekinjskemu samostanu podložnih vasi prisegli novoizvoljeni mekinjski opatinji fevdalno zvestobo. (Foto: Damjan Hančič)

skala v množici drugih, če je prišlo do omenjene situacije. Na listek je lahko narisala križec, napisala ime kakšnega svetnika, kakšno besedo, črko ali karkoli je želela. Sestro, za katero se je izkazalo, da je glasovala sama zase, je bilo treba kaznovati s tem, da se je ta krog volitev razglasil za ničnega in neveljavnega ter da se je izvedel nov krog volitev, vendar tista sestra ni imela ob tem niti aktivne niti pasivne volilne pravice (ne more voliti niti ne more biti voljena, op. D. H.) in je morala zapustiti kapitelj – zbor sester. Če pa je dobila kakšna sestra pri volitvah za opatinjo več kot en glas nad polovico, pa vsega tega postopka ugotavljanja ni bilo potrebno izvajati. Po končanih volitvah je duhovno vodstvo poklicalo izvoljeno opatinjo, da je zasedla prvo mesto med sestrami. Najstarejša sestra je vzela z oltarja samostanske ključke, ki jih je hranila in jih izročila novoizvoljeni opatinji ter jo poljubila; za njo so to v znak pokorščine storile še ostale sestre.

Dedni odvetnik pa je že nekaj dni pred volitvami nove opatinje preko svojih odposlancev obvestil vse župane mekinjskemu samostanu podrejenih vasi, da na dan, ko potekajo volitve opatinje, prispejo v samostan.³³ Po končanih volitvah in po opravljeni zahvalni pesmi Te Deum laudamus (Tebe Boga hvalimo) se je zato odpravila novo izvoljena opatinja s starejšimi sestrami na samostansko dvorišče in sedla z dednim odvetnikom za tam pripravljeno mizo, na kateri so ležali urbarji. Dedni

odvetnik je poklical vse zbrane župane pred mizo. Nato je vzela opatinja pred zbranimi župani v roke urbarje in ukazala županom, da ji obljubijo poslušnost in zvestobo, nakar so drug za drugim pristopali k opatinji ter ji v znak obljube pokorščine poljubili škapulir. Zatem so se vse sestre odpravile nazaj v kor, kjer so opravile ostale formalnosti umestitve opatinje. Potrditev oziroma duhovna umestitev opatinje je potekala, »kot je bilo v tem samostanu od nekdanj v navadi«. Ob tej priložnosti so vse sestre pred novo opatinjo obnovile večne zaobljube redovništva.

Samostanski vzgojni zavod za »svetna« dekleta³⁴

V mekinjski samostan so v vzgojo in uk sprejemali tudi svetne hčerke, ki so dopolnile sedmo leto starosti, ne glede na to, ali so kasneje vstopile v samostan oziroma redovništvo ali ne.³⁵ Te gojenke so morale takoj, ko je bilo mogoče, dobiti posebno sobo³⁶ in so morale živeti

32 Glede omenjenega oltarja, ki je stal za cerkvenimi orglami in so imele klarise za njim kor, kjer so brale brevir in od tam spremljale sv. maše v samostanski (danes župnijski cerkvi) piše Franc Rihar v župnijski kroniki 14. februarja 1899, da so oltar na koru (Choralter) podrli bratje Zupan leta 1891, da so lahko tja postavili pedal za orgle, katerega so od strani zakrivale planke. Nato so leta 1899 predrli zid med korom in cerkvijo ter dali napraviti novo omaro za pedal. Iz dopisa škofijskega ordinariata v Ljubljani z dne 4. februarja 1911 je razvidno, da je mekinjska župnija takrat poslala ta oltar na prošnjo tedanjega knezoškofovega tajnika Viktorja Steske v škofijski muzej, vendar pod pogojem, da oltar ostane še naprej last mekinjske cerkve. Oltar je bil še leta 1940 last župnijske cerkve v Mekinjah. Nato je prišla vojna in revolucionarni poveljni čas, med katerim se je »izgubilo« mnogo kulturno-sakralnih predmetov. Mekinjski župnik Viktor Čadež se je tako 15. decembra 1954 odpravil raziskovat »usodo« oltarja z mekinjskega kora v Slovenski narodni muzej v Ljubljani. Izvedel je naslednje: »Škofijski muzej, kamor je bil oltar oddan leta 1911, se je nahajal v Kranjskem Deželnem muzeju. Kasneje so predmete iz Škofijskega muzeja prenesli v prostore Narodne galerije, kjer je bil nekoč Narodni dom.« Zato se je župnik podal tudi v Narodno galerijo, kjer je lahko zvedel le to, da imajo v kletnih prostorih še dva oltarja brez kipov in tabernakljev, o katerih ne vedo, od kod sta. Povedali so, da je prav mogoče, da je eden od teh iz Mekinj, a tega ni mogoče ugotoviti; pa tudi ne bi bilo pomembno, ker je tako ali tako skoraj vse uničeno (tudi slike); oltarna menza sama pa ima malo pomena. Po vsem tem je bil župnik mnenja, da je oltar izgubljen. Kljub temu pa je župnik poizvedel o podobi oltarja pri tistih, ki so se ga še spomnili. To so bili: Anton in Alojz Balantič, France Balantič in bivši organist Pavel Jerman (leta 1954 živel na Homcu). Ti so povedali, da so bili na oltarju štirje nizki kipi, malo pozlačeni. Kaj pa je bilo na sredini: kip ali slika, tega ni nihče več vedel. Baje so se še poznali ostanki nekdanjega tabernaklja, a je bilo že vse precej razbito. – *Spominska knjiga fare Mekinjske 1893–1924*. Leta 1997 sem (D. H.) ponovno poskušal preveriti obstoj tega oltarja v Narodni galeriji, vendar smo po temeljiti preiskavi ugotovili, da tega oltarja tam ni. Nima pa ga niti Slovenski verski muzej v Stični.

33 Pod nazivom »župan« (Suppleute) si ne smemo predstavljati župana v današnjem pomenu. Župani so bili v tistem času nekakšni »nadkmetje«, ki so nadzorovali kmete podložnike posameznega zemljiškega gospodarstva (v tem primeru mekinjskega) v posamezni vasi. Glede na to, da je imel mekinjski samostan podložnike v okoli 110 vaseh (podatki iz Terezijanskega katastra, ARS, AS 217), se je moralo ob volitvah opatinje zbrati v samostanu kar precej ljudi.

v samostanu skupaj, sicer pa ločeno od samostanskih sester. Uporabljale so svoje lastne stvari in če je bilo le mogoče, je spala vsaka v svoji posteljici. V sobi, kjer so spale gojenke, je po možnosti spal tudi kakšen star, pobožen in čuječ človek, ki je budno pazil nanje. Gojenkam naj bi se dalo na voljo tudi dovolj sredstev za vzdrževanje higijene in čistosti prostorov, obleke in telesa. Zato je morala opatinja vzgojni zavod občasno pregledati in pri tem poskrbeti, da gojenkam ne bi primanjkovalo nobene stvari. Za vodstvo vzgojnega zavoda je opatinja postavila eno ali dve razumni, pobožni in izobraženi sestri, ki sta se imenovali vzgojiteljici. Sestra vzgojiteljica je lahko s privolitvijo opatinje ostala ločena od ostalih sester cel dan, da je lahko vzgajala deklice gojenke »tako v pobožnosti kot v učenju in delu«.

Gojenke niso smele jesti skupaj s sestrami v samostanski obednici, ampak v posebej odrejeni sobi. Izjema so bile le tiste gojenke, ki so bile že sprejete v red oziroma samostan in dodeljene v uk voditeljici novink (magistri). Med jedjo je morala biti pri gojenkah navzoča vzgojiteljica oziroma po odločitvi opatinje katera od ostalih sester in poskrbeti, da se je v nemškem jeziku opravila blagoslovitev jedi in po jedi zahvala, da je z nji mi obedovala in poskrbela za primerno vedenje pri mizi. Proti koncu obeda je ena izmed gojenk, ki je znala že dobro brati, lahko pa tudi navzoča sestra, prebrala dobro lekcijo oziroma berilo iz kakšne duhovne knjige. Sicer se je med jedjo molčalo, razen takrat, ko je bilo molčanje odpravljeno tudi pri sestrah v obednici. Na te dni, pa tudi ob zapovedanih praznikih je obedovala vzgojiteljica pri sestrah v jedilnici, pri gojenkah pa je bila lahko takrat navzoča kakšna svetna oseba.

Das alltägliche Ordensleben im Klarissenkloster Mekinje/Münkendorf im 17. und 18. Jahrhundert

Zusammenfassung

Der vorliegende Artikel basiert vor allem auf den Konstitutionen der münkendorfschen Klarissinnen und auf einigen Visitationsberichten aus dem 17. Jahrhundert. Aufgrund deren können wir heute sehr gut das alltägliche Leben im münkendorfschen Kloster in der Vergangenheit rekonstruieren. Die erwähnten Konstitutionen stammen aus dem Anfang des 18. Jhs. und sind eine der wichtigsten und seltenen schriftlichen Quellen für die Geschichte der Frauenorden, die damals auf dem heutigen Gebiet Sloweniens bestanden. Im ersten Teil des Aufsatzes werden zwei Visitationsberichte aus dem 17. und 18. Jh. vorgestellt. Besonders interessant und bedeutend ist die Visitation vom Bischof Casere Nardi aus dem Jahr 1627. Im zweiten Teil wird das alltägliche Ordensleben des münkendorfschen Klarissinnen aufgrund ihrer Konstitutionen vorgestellt. Die Konstitutionen wurden in der deutschen Sprache des 18. Jhs. geschrieben, umfassen 139 handschriftliche Seiten und werden in 12 Kapitel aufgeteilt, die sich auf die verschiedenen Einrichtungen des klösterlichen Lebens beziehen. Bei den Konstitutionen ist keine genaue Jahreszahl der Entstehung zu finden, bei der Transkription bzw. Überset-

zung des Textes habe ich festgestellt, dass diese Konstitutionen am Anfang des 18. Jhs. entstanden, am wahrscheinlichsten während der Jahre 1710 bis 1720, d.h. in der Zeit, als Dorotea Sidonia Gallenberg die Äbtissin dieses Klosters war. Diese Angabe ist nicht in den Konstitutionen selbst zu finden, sondern aus einigen anderen Quellen zu ersehen. So steht im »Liber mortorum Minckendorfensis« beim Todesvermerk der genannten Äbtissin (sie starb gerade an Weihnachten, dem 25. Dezember 1728) geschrieben, dass sie die Klosterklausur und andere Klosterregeln verschärfte und die Konstitutionen einfuhrte. Am Ende des Artikels steht kurze Übersicht mit einer Liste (Verzeichniss) aller Nonnen, die sich im Laufe des 17. und 18. Jhs. im Mekinje/Münkendorf befanden. Ins Kloster traten vor allem adlige und reiche bürgerliche Mädchen aus Krain, teilweise auch aus der Steiermark, Görz, Kärnten und sogar Kroatien ein. Weil bei diesem Kloster eine der Eintrittsbedingungen die Kenntnis der lateinischen Sprache war, teilten sich die Schwestern in diesem Kloster nicht in so genannte »Chorschwestern«, die das lateinische Brevier beten konnten, und in so genannte »Bei-Schwestern« oder Schwestern-Laikerinnen, die nicht im Chor das Brevier beten konnten, sondern es gab nur Chorschwestern.

34 KKM, str. 129–134.

35 Ta vzgojni zavod za kranjska plemiška in meščanska dekleta so ustanovili bratje Gallenberg 11. 4. 1666. Za to ustanovo so samostanu namenili letno 100 gld. – ARS, Arhiv graščine Dol, fascikel 148, drugi snopič. Na vprašanje, kdo so bile samostanske gojenke, nam na podlagi doslej odkritih virov daje odgovor le popis samostanskih gojenk (Kostfreyle), izdelan ob razpustitvi samostana. Takrat so bile v samostanu te gojenke: Jožefa Hallerstein, Karolina Bosič, Marija Ana Kotalinski, Marija Ana Tomažik, Terezija Gerionkoli, Marija Plenario, Marjeta Plenario, Katarina Badistišek in Marija Ana Badastišek. Za polletno oskrbo v samostanu so plačevale gojenke po 40 gld, tako da je samostan za omenjenih devet gojenk prejel 360 gld, od te vsote pa jim je zaradi razpusta moral vrniti denar v skupni višini 207 gld 59 kr. – ARS, AS 7, šk. 246, Eccl. M-7-1. V poročilu o dohodkih in izdatkih samostana Mekinje, ki ga je 24. 10. 1684 napravila takratna samostanska opatinja Klara Golianič, pa je razvidno, da so znašali stroški vzgojnega zavoda 50 gld letno. Podatkov za stroške vzdrževanja tega vzgojnega zavoda v 18. stol. ni nikjer zaslediti. – ARS, Arhiv graščine Dol, fascikel 148, 2. snopič: »Dohodki samostana Mekinje 1684«.

36 Ta podatek kaže na to, da je v mekinjskem samostanu takrat primanjkovalo prostora. Kasneje pa je bilo prostora dovolj, saj je ob razpustitvi samostana leta 1782 tedanja opatinja Marija Matilda Gall navajala podatek, da ima samostan Mekinje na voljo 32 sob, od katerih jih je zasedenih samo 19. Ostalih 13 sob je praznih; od teh 13 sob je pet tako velikih, da lahko v njih bivajo po tri redovnice, v tri sobe pa bi lahko namestili po 2 redovnici. Tako bi v mekinjski samostan lahko sprejeli še do 38 redovnic kakšnega drugega reda. – ARS, AS 7, šk. 235, Eccl. K-5-2.

Kamniški Kurhaus¹

Prvi podatki o kopališču v Kamniku segajo v davno 14. stoletje, natančneje v obdobje med leti 1318 in 1360, ko so bila na Kranjskem ustanovljena javna kopališča. Najbolj znana so bila v Ljubljani, Kamniku, Škofji Loki in na Bledu. Bila so zelo priljubljena in kot taka tudi središča družabnih dejavnosti, v tistem obdobju pa so se zdela tudi zelo potrebna, saj je prevladovalo splošno mnenje, da se človek s pogostim kopanjem najlažje ubrani kuge. Kasneje, ko se je strah pred kugo polegel, so javna kopališča na Kranjskem po večini propadla, a že leta 1476, v obdobju razcveta mesta, je kopališče v Kamniku ponovno omenjeno. Po pisanju Josipa Benkoviča leta 1892 je bilo »deželno kopališče 'am Gries' pri Nevljah, nekako tam, kjer je sedaj zdravilišče po Kneippovem načinu«.²

In res je natanko 400 let po omembi deželnega kopališča v virih, leta 1876, Alojz Prašnikar na istem mestu ob sotočju Bistrice in Nevljice zgradil kopališče in zdravilišče in z začetkom sodobnega turizma sloves Kamnika popeljal daleč zunaj meja Kranjske.

Alojz Prašnikar in prvo obdobje Kurhausa

Alojz Prašnikar (1821–1899) se je v Kamnik oziroma v sosednje Mekinje iz Izlak skupaj z mlajšim bratom Francem priselil kot 14-letni fant z namenom, da bi se izučil strojarstva. Septembra 1839 se je komaj 18-leten oženil s štiri leta starejšo domačinko Terezijo Šporn in s poroko prevzel lepo posestvo njene tete v Mekinjah št. 16. V zakonu se jima je rodilo 10 otrok. Kmalu po prihodu v Kamnik in po poroki je ugotovil, da mu strojarstvo ne leži preveč, tako da je podjeten in nardarjen, kot je bil, z ženinim sorodnikom ustanovil majhno zidarsko podjetje in začel sprejemati manjša gradbena dela. S prirojeno poslovno žilico in dobrim delom je leta 1852 dobil naročilo, da pozida vse objekte kamniške smodnišnice in dolgo obzidje okoli nje. Ker so gradnje v smodnišnici zahtevale mnogo gradbenega materiala, je Prašnikar nasproti gradbišča postavil opekarno in nekaj let zatem (1854) še cementarno. To pa je bila takrat šele druga tovarna cementa v avstro-ogrski monarhiji. Po zgraditvi kamniške smodnišnice leta 1857 se je Prašnikar usmeril na novo delovno področje. Po pridobljenih izkušnjah je namreč začel dobivati naročila za gradnjo železniških prog v Avstriji, na Ogrskem in v Švici. Kmalu je postal eden najbolj upoštevanih gradbenikov v monarhiji.

V precej kratkem času se je razvil v izredno sposobnega podjetnika in po količini plačanih davkov je sodil v sam vrh najbogatejših Kamničanov. Kot veleposestnik in veleindustrialec si je ustvaril veliko kapitala, pri čemer je bil trdno odločen, da ga bo investiral v nadaljnji razvoj. Kot lastnik opekarne in cementarne je hitro domel, da razvoj večjih obratov in tovarn na Kamniškem in Domžalskem zahteva hitrejšo in zanesljivejšo prometno povezavo in tako je kot priznan graditelj železniških prog po Evropi kmalu prišel do zamisli o gradnji

Sotočje Bistrice in Nevljice, kjer je Alojz Prašnikar postavil kopališče in zdravilišče. (Vir: Aleksander Sarnavsky)

lokalne železniške proge Ljubljana–Kamnik. Zaradi lastnih gospodarskih interesov je bil Alojz Prašnikar tako eden glavnih pobudnikov za graditev omenjene lokalne proge, a kljub temu, da je bil predlog za graditev podan že leta 1868, se še več kot deset let načrt ni nikamor premaknil.

Poleg pomena prometnih povezav je Prašnikar na svojih pogostih potovanjih po Evropi spoznal tudi pomen t. i. tujskega prometa. Videl je, kako kopališča, zdravilišča ali zgolj zabavišča privabljajo tujce in s tem pomagajo kraju k splošnemu napredku.

Odločil se je, da tudi sam vložil sredstva v gradnjo kopališkega kompleksa. Vendar njegova prva investicija ni bila v Kamniku, ampak v rojstnih Izlakah. Rojstnemu kraju je za 14.000 goldinarjev 6. oktobra 1868 kupil nekdanje Valvazorjevo gospostvo Medija, obnovil pa je tudi tamkajšnje termalno kopališče (danes Medijske toplice v Izlakah).³

Po uspešni investiciji v Izlakah se je odločil, da bo nekaj podobnega zgradil tudi v Kamniku oziroma Mekinjah, tako da je na robu svoje obširne posesti med Bistrico in Nevljico postavil kopališke naprave in stavbe, namenjene za stanovanja gostov.

Kakor je bila za to prikladna okolica ob sotočju dveh rek, je bilo primerno tudi obdobje. V 2. polovici 19. stoletja je namreč turizem začel pridobivati vse pomembnejšo vlogo in Alojz Prašnikar, ki je bil kot izredno razgledan, odprt in iznajdljiv gospodarstvenik, eden prvih v monarhiji sploh, se je pomena tega pojava zavedal že zelo zgodaj. Glede na to, da je avstrijska država velik

- 1 Prispevek je skrajšano in prirejeno diplomsko delo z istim naslovom, napisano pod mentorstvom prof. dr. Janeza Bogataja na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo na Ljubljanski Filozofski fakulteti. Delo je dostopno v oddelčni knjižnici na fakulteti oziroma pri avtorici.
- 2 Josip Benkovič: Kamnik, prirodopisno-zgodovinski obraz, *Dom in svet*, 1892, števil. 11, str. 518.
- 3 Zora Torkar: *Meščanske vile na Kamniškem, od osemdesetih let 19. stoletja do 1. svetovne vojne. Katalog razstave*, Kranj 2002, str. 10.

Bad Stein in Krain

der Herren

A. und F. Praschniker & J. Kecel.

Klima und topografische Lage: Am südlichen Abhänge der Steiner Alpen 380 M über dem Meeresspiegel gelegen durch das Hochgebirge von rauhen Winden geschützt, mit wasserreicher, waldiger Umgebung.

Verkehrsverhältnisse: In nächster Nähe des Bades liegt die Stadt Stein mit einem k. k. Post- und Telegrafenanste. Täglich zweimalige Postverbindung mit Laibach. Ausser dem Fahrgelegenheiten und Omnibus nach allen Richtungen der Umgebung auf bequemen, guten Strassen.

Badeeinrichtungen: Eleganter Cursalon, Billard, Lesezimmer, gute Restauration mit billiger Berechnung der Preise. Badehaus mit allen Einrichtungen zum Betriebe des Wasserheilverfahrens mit Elektrotherapie und Massage, Badebassin mit Douche für Schwimmer und Nichtschwimmer.

Ausflüge: In die Heistriz zum Ursprunge (591 m), zum Steiner Sattel (1879 m), und über denselben in das weltberühmte Sultzbacherthal auf den Grintouc (2559 m), durch das Delathal auf die Oistriza (2350 m), auf die Kleinalbe (1507 m) in die Tuchein und ins Tschernathal nach St. Primus (845 m) und Rabensberg (720 m).

Für Unterkunft bestens gesorgt. – Diesbezügliche Anfragen bei H. J. KECCEL in Stein.

Reklamni oglas za kamniški Kurhaus (prepis)
(Vir: *Führer durch Krain*)

gospodarski pomen te dejavnosti spoznala šele ob koncu 19. stoletja in da se je turizem na širše množice in vse sloje razširil šele z zgraditvijo železniškega sistema in razvojem cestnega prometa, je bil Prašnikar dejansko pobudnik in začetnik sodobnega turizma v Kamniku in eden pionirjev te dejavnosti na Kranjskem.

Leta 1875 je torej začel graditi kamniško kopališče in vodno zdravilišče ali na kratko Kurhaus. Vendar je, kljub svojemu izredno dobremu premoženjskemu stanju, k investiciji povabil še zeta Janeza Kecla in brata Franca Prašnikarja. Ivan Zika je o tem zapisal: »Čeprav je imel na voljo znatna denarna sredstva, je bila vendarle vsota, ki jo je vložil v gradnjo kopaliških naprav, tako velika, da ni dosegla verjetnostne meje rentabilnosti.«⁴

Iz virov je moč razbrati, da so se priprave na gradnjo kopališča in vodnega zdravilišča začele v letu 1875 ter da je bil kompleks dograjen in za javnost odprt leta 1876.

V Slovenskem narodu so tako zapisali: »Naše mesto zelo napreduje zaradi svoje romantične okolice, kajti že sedaj je tu mnogo tujcev pa še vedno prihajajo novi. Le škoda, da še ni toplic, ki jih mislita zgraditi gospod Kecelj in Prašnikar, ker bi prišlo še več tujih ljudi v Kamnik, ki se tudi včasih radi v vodi ohladijo. Kakor je videti, bodo toplice zelo velike, kar bo dajalo Kamniku lepo ime in sloves.«⁵

Največ zaslug za hiter vzpon Kurhausa je imel nedvomno Prašnikar sam. S spretno reklamo v vseh najpomembnejših časopisih, predvsem na Dunaju, zlasti pa s poznanstvi, ki jih je zaradi svojega dela imel v vseh večjih mestih nekdanje monarhije, je v kopališče priva-

bil mnoge znance – petičneže iz Ljubljane, Trsta, Dunaja, Prage in od drugod. Prav tako so bili med prvimi gosti kopališča svojci vojakov in oficirjev, ki so delali v smodnišnici in v prijetnem kopališkem okolju preživljali skupne počitnice.

Ker je bilo za goste dobro poskrbljeno, so se ti vsako leto vračali s prijatelji in znanci.

Da je Alojz Prašnikar svojo investicijo zastavil precej velikopotezno, a premišljeno in s tem uspešno, pričča tudi obisk cesarja Franca Jožefa leta 1883, kateremu v spomin so v veži glavnega zdraviliškega poslopja vzdali spominsko ploščo z datumom njegovega obiska. Cesar je kopališče obiskal 16. julija 1883 in ga zelo pohvalil. Vendar pa so poročila o njegovem obisku v slovenskem časopisu dokaj skopa. Čeprav je ponekod omenjen samo cesarjev obisk Kamnika, ne pa izrecno tudi zdravilišča, se je obisk tujih gostov po tem letu zelo povečal, a vseeno ne toliko, kot bi si tako urejen kraj zaslužil.

Vzrok je bil seveda v tem, da je bil Kamnik za večji obisk precej odmaknjen od železnice. Zdraviliški gostje so se morali pripeljati v Kamnik s poštno kočijo, s katero ni bilo v poletnem času nič kaj prijetno več ur potovati po prašni cesti.

In kaj je pravzaprav obsegalo kopališče in zdravilišče v prvem obdobju po gradnji, kakšna je bila ponudba, ki je vsako leto privabila več oddiha željnih gostov?

Že leta 1875 so bile na parceli, katere lastniki so bili brata Prašnikar in Janez Kecel, zgrajene kopališka stavba, zdraviliška restavracija, vila Neptun ter lepo urejen park z vrtovi in sprehajališči.

Viri omenjajo, da je bila osrednja stavba udobno urejena, da je imela eleganten zdraviliški salon z biljardom in čitalnico. Za restavracijo, ki je imela ugodne cene, je skrbela Marija Kecel, rojena Prašnikar, zdraviliško poslopje pa naj bi imelo tudi vso potrebno zdravniško pomoč.

Kurhaus je imel zaradi neposredne bližine Kamnika tudi zelo ugodne pošne in telegrafske zveze ter vožnjo z omnibusi v vse smeri v okolico. Kopališče je imelo vse priprave za uporabo vodnega zdravljenja z elektroterapijo in masažo ter bazen s tuši za plavalce in neplavalce.

Že takrat je bilo poskrbljeno tudi za dodatno ponudbo; posebej so vabili na mnoge izlete v okolico – do izvira Kamniške Bistrice, Kamniškega sedla, Grintovca in Ojstrice, Tuhinjske doline, doline Črne in cerkve sv. Primoža nad Kamnikom.⁶

Turizem v Evropi je bil torej na začetku svojega razcveta in ne smemo se čuditi, da so ob tem tudi podjetni in ambiciozni ljudje, kot so bili brata Prašnikar in Janez

4 Ivan Zika: Najstarejša kamniška fotografija, *Kamniški občan*, feb. 1976, str. 5.

5 *Slovenski narod*, 17. junij 1875.

6 Peter v. Radics: *Führer durch Krain*, Laibach 1885, str. 49–50.

Reliefna podoba Alojza Prašnikarja iz veže Prašnikarije v Mekinjah. Njena kopija je od 100. obletnice kamniške železnice dalje v čast graditelju proge vzdana na glavni železniški postaji v Kamniku. (Foto: Jasna Paladin)

Kecel, eni najbogatejših Kamničanov, poskušali iztržiti nekaj denarja tudi iz te nove gospodarske dejavnosti.

To pa jim je več kot uspelo – Kamnik je kot Bad Stein (kopališče Kamnik) prodiral v svet in se ob koncu stoletja kosal celo z Bledom. O tem priča tudi takrat zelo razširjen rek:

»Veldes und Stein sind die Perlen von Krain!«⁷ (Bled in Kamnik sta bisera Kranjske!)

Če so bila v 2. polovici 19. stoletja letovanja v znanih zdraviliških krajih pri nas večinoma še privilegij aristokracije in redkih izobražencev, so ob koncu 19. stoletja postala to stvar širših, čeprav še vedno le premožnejših slojev. Vidno je napredoval izletni turizem, v obravnavanem obdobju pa se je razvila še prav posebna oblika letovanja. Andrej Studen jo opisuje takole: »Velika počitniška potovanja z daljšim letovanjem na morju so bila dolgo časa omejena na premožne družine. Manj premožnim meščanom pa omejena finančna sredstva niso dopuščala večjih potovanj. Zato so ustvarili tipično meščansko obliko počitnic, t. i. poletno svežino (Sommerfrische). Že sama beseda vsebuje značilnost tovrstnih počitnic: meščani so jih preživeli poleti na svežem zraku, večinoma na podeželju s preprostimi, skopim načinom življenja.«⁸

Pričakovati je bilo, da bosta cvetoči turizem in iskanje »poletne svežine« z velikim zamahom zajela tudi Kamnik, mesto s svežim zrakom pod planinami. Prašnikar se je prihajajoče priložnosti očitno dobro zavedal. Kopališče in zdravilišče je že nekaj let uspešno delovalo, toda razcveta, ki je sledil ob koncu 19. stoletja, verjetno niti sam ni pričakoval.

Kot za mnoge druge slovenske letoviške kraje je tudi za Kamnik veliko prelomnico v razvoju turizma pomenila gradnja železnice.

Prelomno leto 1891 – kamniška železnica in Sebastian Kneipp

Alojz Prašnikar je kot uspešen gradbenik že zelo zgodaj spoznal pomen železnic in drugih prometnih povezav za razvoj gospodarstva in t. i. tujskega prometa. V vlogi glavnega pobudnika se je znašel predvsem zaradi cvetoče cementarne v Mekinjah in interesov, povezanih z gradnjo Kurhausa.

Po številnih zapletih je bila leta 1886 le zbrana večina kapitala in ko je graditev zaradi interesov smodnišnice ponovno odločno podprla tudi vojska, je skupno podjetje Alojza Prašnikarja in Oskarja Lazarinija – Gradbeno podjetje Lazarini – zaprosilo za koncesijo, ki so jo izdali 14. aprila 1889 za dobo 90 let. Kamniška železnica je bila predana prometu 28. januarja 1891 kot prva lokalna železniška proga na Kranjskem.⁹

Čeprav je iz dokumentov razvidno, da je bila za graditev železnice v Kamniku odločilna smodnišnica in s tem beseda vojske, ne moremo mimo prispevka, ki ga je v ta projekt vložil Alojz Prašnikar.

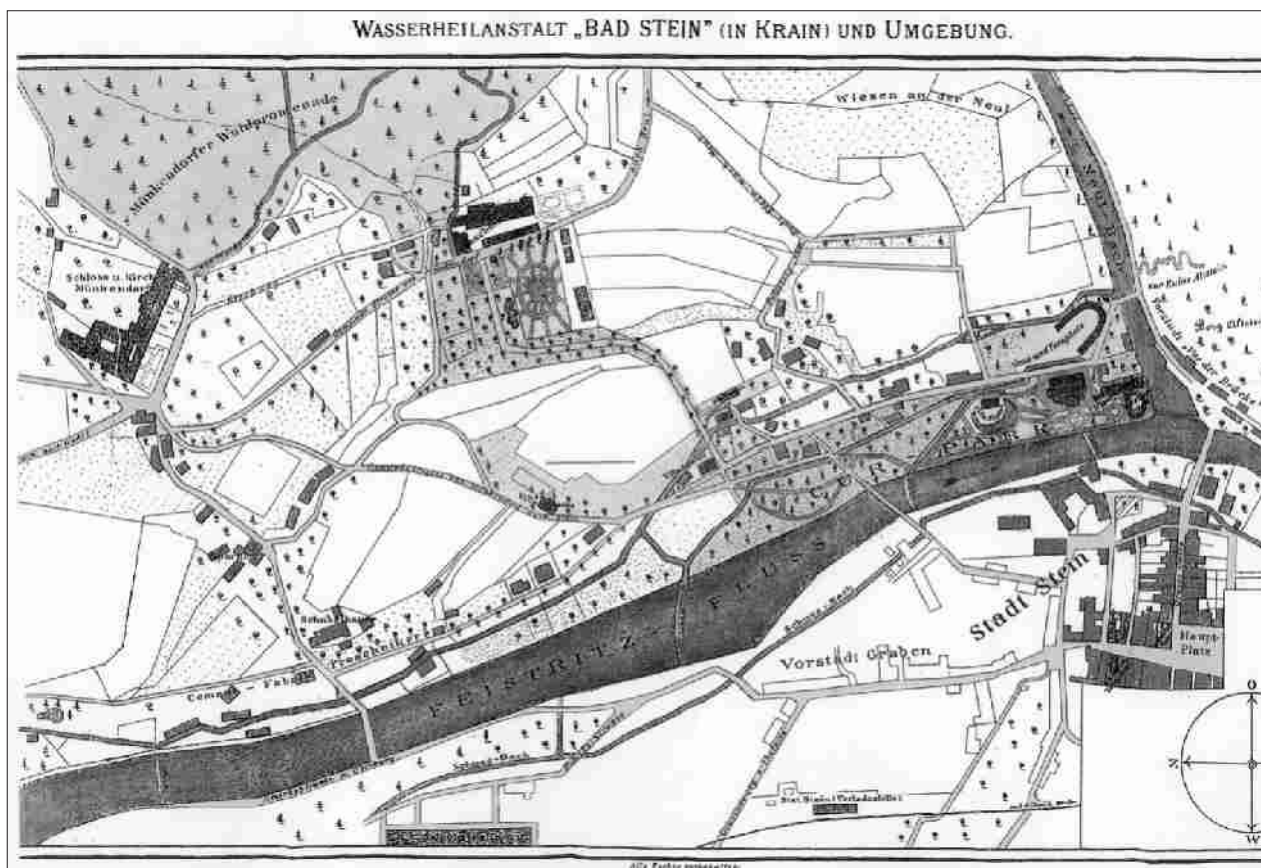
Prašnikar se je močno zavedal pomena železnic v turizmu. V njegovo kopališče in zdravilišče je konec 70. in v 80. letih 19. stoletja prihajalo sicer čedalje več gostov, a še vedno ne toliko, kot bi si želel in kot bi si kompleks s svojo ponudbo zaslužil. Zavedal se je pomanjkljivosti, ki so bile predvsem v dolgih in napornih potovanjih s poštnimi kočijami, tako da si je od leta 1880, ko so od države dobili dovoljenje, za železnico prizadeval predvsem zaradi turizma in svojega Kurhausa, saj je vedel, da se njegovo kopališče brez železniške povezave z Ljubljano ne bo moglo uveljaviti.

Železnica je bila torej leta 1891 le zgrajena in prav zaradi te novosti je kamniški Kurhaus po tem letu dobesedno vzcvetel. Poleg poštnih in brzozjavnih postaj se je Kamniku pridružila še železniška postaja, »kamor te vlak z državnega kolodvora ljubljanskega pripelje v 1 1/2 uri. Vlaki se prevažajo po trikrat na dan. Od železniške postaje do vodnega zdravilišča je 10 min. hoda. Postreščkov je najti na kolodvoru, kdor se pa hoče voziti, naroči si voz popreje pri zdraviliškem restavraterji.«¹⁰

Leto 1891 pa je poleg dograditve kamniške železnice za Kurhaus prelomna letnica še zaradi ene novosti, ki je Kamnik kot letovišče dokončno povzdignila v sam vrh najbolj priljubljenih in obiskanih turističnih krajev na Kranjskem in mu prinesla novo obdobje napredka

- 7 Josip Benkovič: *Kamnik. Prirodno-zgodovinski obraz*, str. 517.
- 8 Andrej Studen: *K zgodovini potovanj in o začetkih turizma pred prvo svetovno vojno, To in ono o meščanstvu v provinci*, Celje 1995, str. 76.
- 9 Marjanca Klobčar: *Sto let življenja s kamničanom, Kamničan prvih sto let 1891–1991*, Kamnik 1991, str. 4–17.
- 10 *Kopališče in Kneippovo zdravilišče v Kamniku na Kranjskem, z ilustracijami kopališča in okolice kamniške*, Ljubljana 1893, str. 4.

Načrt kopaliških naprav z okolico okoli leta 1898 (Vir: Tone Stele, pobarvala avtorica)

in slave. Avgusta leta 1891 so v kamniškem Kurhausu uvedli takrat izjemno priljubljen Kneippov način zdravljenja.

Sebastian Kneipp se je rodil 17. maja 1821 v Stephanriedu na Bavarskem – le 4 dni kasneje kot Alojz Prašnikar. Na lastni koži je izkusil moč zdravljenja z mrzlo vodo in uspeh, ki ga je pri tem dosegel, mu ni dal več miru, tako da je svoje izkušnje preizkusil še na mnogih drugih primerih in tako na podlagi doseženih uspehov izdelal sistem zdravljenja z vodo, ki je temeljil na utrjevanju organizma, zdravljenju z naravnimi sredstvi, vodo in zelišči ter predvsem na zdravem in naravnem načinu življenja.

Glas o njegovih metodah zdravljenja se je širil daleč naokrog in Kneipp je ob koncu 19. stoletja postal »najslavnejši zdravnik tega sveta«.¹¹

S svojim preprostim pristopom in vzpodbudnimi rezultati je po Evropi povzročil pravo modo ustanavljanja kopališč, ki so zdravila po njegovih metodah, in tudi Slovincem se je prav hitro priljubila.

V skladu z načinom življenja in razvojem turizma, ko so ljudje težili k »poletni svežini« in zdravemu življenju, bi bilo prav neverjetno, da mode, povezane s Kneippovim zdravljenjem, ne bi spoznal tudi tako napreden in razgledan mož, kot je bil Alojz Prašnikar. Na svojih potovanjih po Evropi je gotovo obiskal tudi katero od zdravilišč in videl, v kakšnem številu jih obiskujejo bogati in revni. Povsem samoumevno se je torej zdelo, da je tudi v svoje že tako ali tako uspešno kopališče v Kamniku v letu, ko je v mesto pripeljal železnico in ko je bil Kneipp po priljubljenosti na svojem vrhuncu – leta 1891 torej

– uvedel Kneippovo metodo zdravljenja ali na kratko knajpanje.

Ob tem so kopališče temeljito preuredili in pripravili vse potrebne naprave in prostore. Potrebni je bilo tudi več dozidav, tako da so že obstoječim napravam (bazen s tuši za plavalce in neplavalce ...) dodali še nekaj novih. Prav tako je bilo sedaj treba paziti na temperaturo vode, tako da so iz Hočevarjevega jezua na Bistrici po ceveh napeljali mrzlo bistriško vodo, v bazen in kadi pa so še vedno dovajali toplo vodo iz Nevljice.¹²

Sicer pa je najboljši vir za preučevanje ponudbe, obsega in delovanja kamniškega Kurhausu za obdobje 90. let 19. stoletja leta 1893 izdana knjižica *Kopališče in Kneippovo zdravilišče v Kamniku na Kranjskem*, ki jo je izdala založba Kleinmayr & Bamberg. Pet let kasneje pa je sama zdraviliška ustanova izdala še eno knjižico, nekoliko razširjeno nemško inačico zgoraj omenjenega dela z naslovom *Führer durch Bad Stein in Krain und Umgebung*.

Knajpanje v Kurhausu

Zdravljenje v zdravilišču je sicer obsegalo različne zdravilne metode, najbolj priljubljena pa je bila prav Kneippova metoda; ta se je delila na dva dela:

- sredstva za krepitev organizma,
- zdravljenje z vodo.

11 Domači zdravnik po naukih in izkušnjah župnika Kneippa. Prevalje 1924, str. 4.

12 Ivan Zika: Po Kneippovi metodi, *Kamniški občan*, junij 1976, str. 5.

Zdraviliško poslopje Kurhaus, osrednja stavba v zdravilišču, po katerem je celotni kompleks tudi dobil ime. (Vir: Aleksander Sarnavsky)

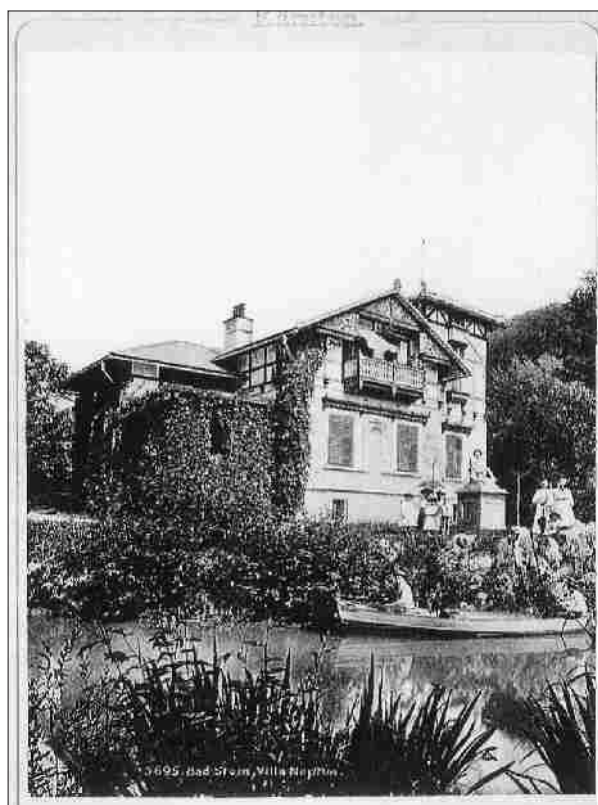
Sredstva za krepitev organizma so bila: hoja z bosimi nogami po rosi, mokrem kamenju, po novozapadlem (še ne zmrznjenem) snegu in po vodi ter pomakanje ramen in nog v mrzlo vodo in polivanje kolen. Vodo pa so kot zdravilo uporabljali na naslednje načine: za polivanje, umivanje, obvezovanje in kopeli ter kot paro in pijačo.

Knajpanje pa je poleg vode zahtevalo še mnogo discipline; poleg splošno zdravega načina življenja še predpise glede prehrane in obleke. V kamniškem zdravilišču so se knajpanja lotili zelo resno in strokovno, tako da sta tako zdravljenje kot prehrana imela strog zdravniški nadzor.

Kdor se je hotel zdraviti po Kneippovem načinu, je ob prihodu v Kurhaus dobil t. i. ordinacijsko knjigo z vsemi navodili za zdravljenje. Prav tako je moral vsak bolnik dobiti zdravnikovo dovoljenje za izvajanje katerekoli metode zdravljenja. Zdravnik je imel ordinacijsko sobo v zdravilišču in je vsakega bolnika natančno pregledal ter mu odredil potrebno terapijo in dieto. Zdravljenje v Kurhausu je bilo torej zelo individualno usmerjeno.

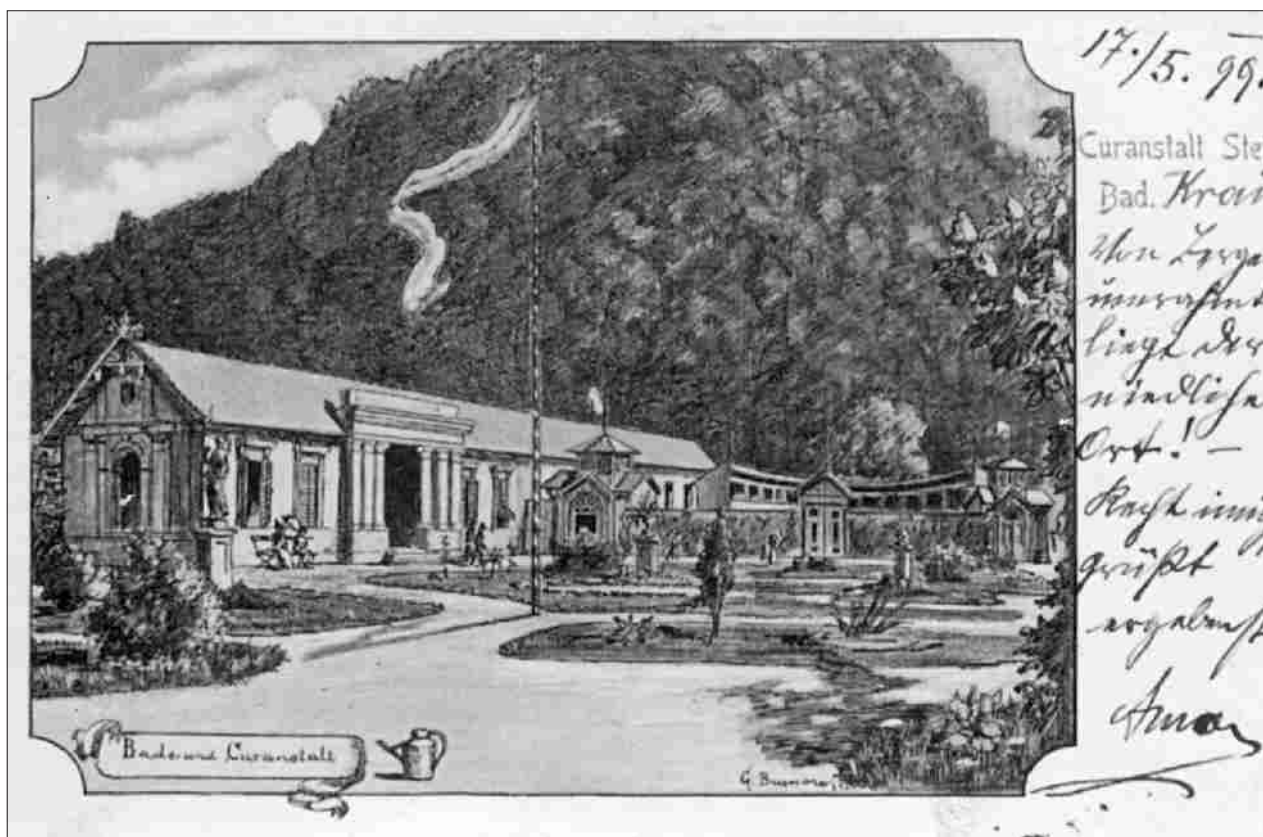
O mnogih uspešno ozdravljenih pacientih lahko bomo že v Kneippovih knjigah, za reklamo pa so jih navajali tudi v kamniškem Kurhausu. Iz primerov je razvidno, da so zdravili in tudi vabili tako preproste ljudi iz bližnje okolice kot premožnejše veljake iz cele monarhije.

Že leta 1891 je število gostov zelo naraslo, obisk pa se je še bolj povečal po letu 1892, ko je sam Sebastian Kneipp javno priporočal zdravljenje v Kamniku. V njegov Wörishofen je namreč prihajalo vse preveč bolni-

Vila Neptun leta 1897 (Vir: Aleksander Sarnavsky)

kov, tako da domačini takšnega navala niso zmogli. Verjetno je Kneipp celo svetoval Prašnikarju, naj v svojem zdravilišču uvede knajpanje in prevzame vsaj paciente in goste iz Trsta in južnih pokrajin monarhije. Kamnik se je tako zares uvrstil med najmenitnejša vodna zdravilišča monarhije, sam Kneipp pa je poleg re-

Kopališče in vodno zdravilišče na razglednici s konca 19. stoletja (Vir: Aleksander Sarnavsky)

klame in priporočil za njegov sloves in napredek skrbel tudi s tem, da je Prašnikarju pošiljal zdravnike, ki so se pri njem usposobili za knajpanje.

Poleg samega zdravljenja, ki je bilo namenjeno vsem slojem, pa je kamniški Kurhaus svojim gostom ponujal še mnogo več. Prenočišča, prehrana, postrežba, zabava in vse, kar je v tistem času sodilo v modna kopališča, je zadovoljevalo najzahtevnejše goste in v tem pogledu je bil Kurhaus gotovo letovišče za petičneže.

Obseg in ponudba zdravilišča

Kamniško zdravilišče je leta 1893, a verjetno že vse od uvedbe Kneippovega načina zdravljenja, na obširnem mekinjskem posestvu Alojza Prašnikarja obsegalo zdraviliško poslopje, kopališče za izvajanje zdravilnih metod, velik in lepo urejen park ter vile za nastanitev gostov.

Zdraviliško poslopje ali na kratko Kurhaus je bil osrednja stavba v Prašnikarjevem zdravilišču. Imela je elegantno in veliko plesišče in obednico, okrašeno z marmornatimi stebri. Na pokriti verandi je bilo prostora za okrog sto gostov, prav tako prijetna je bila zunanja nepokrita veranda ob mekinjski cesti, pred značilnim pročeljem stavbe, ki ga lahko vidimo na fotografijah. Senčnato teraso so krasili košati kostanji.

V nadstropju Kurhauza so bila urejena večja in manjša stanovanja za zdraviliške goste, v spodnjih prostorih pa je bilo kegljišče, več točilnic, društvena soba in v stranskih prostorih zraven plesne dvorane še soba z biljardom in čitalnica s številnimi časopisi in revijami.

V zdraviliškem poslopju so se vrstili mnogi družabni dogodki; tu so prirejali koncerte, večkrat pa tudi ples, gledališke predstave, narodne veselice in besede. V istem poslopju je bila tudi zdraviliška restavracija, tu je imel svojo ordinacijo tudi zdravnik.

Kurhaus je bil torej jedro zdravilišča in vsega dogajanja in zato ne preseneča, da se je nemška beseda za zdraviliško poslopje med ljudmi prenesla na celotni kompleks.

Zdravilišče je poleg tega obsegalo tudi štiri vile, ki so jih verjetno zgradili okoli leta 1890 (razen vile Neptun, ki je bila zgrajena že leta 1875), saj v literaturi iz leta 1885 vile še niso omenjene. Gostje so v njih najemali stanovanja za nekaj dni, en mesec ali pa kar celo sezono.

Najznačilnejša, najbolj znana in tako tudi največkrat fotografirana je bila vila Neptun. Od vseh vil je bila najbližje zdraviliškemu poslopju, stala pa je v prijetnem okolju poleg ribnika. Vila je dobila ime po starorimskemu bogu vode in morij, katerega kip je stal med vilo in ribnikom. V njej so bila večja elegantna in komfortna stanovanja z verandami in balkoni in tudi posamezne sobe, ki pa so zaradi lege, ponudbe in visokih cen privabljal le najbogatejše goste. Zaradi svoje lege in oblike je stavba, ki sicer prezidana in močno spremenjena stoji še danes, še dolgo nosila naziv »lepotica Kurhauza«.

Proti severu, ob izhodu iz zdraviliškega parka, sta bili vili Mlin in Luiza. V vili Mlin (Mühlhof) so gostom odda-

Kur- und Wasserheilanstalt Bad Stein in Krain.			Zdravišče in kopališče Kamnik na Kranjskem.		
Zimmer-Tarif.			Cene za sobe.		
Zimmer Nr. 3	mit	Bett	Soba št. 2	z	postelj
Preis für Woche K 16		per Monat K 60	Cena na teden kron 16		na mesec kron 60
für ein Bett oder Schlafdivan mehr per Woche K 6 per Monat K 20			za eno posteljo ali divan se plača več na teden kron 6 na mesec kron 20		
Zimmerbeleuchtung wird nach dem Verbräuche berechnet. Bei Abschluß der Wochen- oder Monatsmiete sind 25% als Angabe zu erlegen. Der Mietzins ist an der Kasse zu bezahlen. Atermietung ausgeschlossen. Auf die oben angeführten Mietpreise erfolgt ein Aufschlag von 50% für jene Gäste, welche sich nicht in der Kurhaus-Restaurations verköstigen. Das Stubenmädchen ist unentgeltlich zum Aufräumen des Zimmers verpflichtet, kann aber zu anderen Dienstleistungen nicht herangezogen werden.			Sobna osvetljava se zaračunja po porabi. — Kadar se najme stanovanje na teden ali na mesec, plača se 25% are. Najemnine je plačati restavraciji kopališča. Podnajem je izključen. Oni gostje, ki ne jemljejo hrane v zdraviliški restavraciji, plačajo 50% več, nego znašajo zgoraj naštetje najemnine. Sobarica mora brezplačno le pospravljati stanovanje, ne more se pa od nje zahtevati, da bi opravljala potem še kak drug posej.		
Die Kurdirektion.			Vodstvo kopališča.		

Cenik za vilo Neptun na začetku 20. stoletja, ko so bile cene že nekoliko nižje. (Vir: Vilko Rifel)

jali dve stanovanji s po dvema sobama in eno samostojno sobo. Za vsa stanovanja sta bili skupna kuhinja in shramba. Kot pa je razvidno iz cen, sobe niso bile tako razkošne kot v vili Neptun, saj so bile cene kar za polovico nižje. V sklop vile Mlin pa so sodili tudi opremljeni hlevi, v katerih so zdraviliški gostje lahko puščali konje in kočije, ki so jih pripeljali s seboj.

Vila Luiza je dobila ime po Prašnikarjevi hčeri Alojziji, stala pa je v neposredni bližini vile Mlin. Imela je kar 17 prostornih sob, lep balkon, štiri verande in senčnato teraso. Poleg dvosobnih stanovanj in enoposteljnih sob je bilo v njej tudi petsobno stanovanje z dvema verandama in balkonom, namenjeno 8-članski družini. Tik poleg vile Luize je tekla tudi mlinščica, ki je bila tu širša in bolj plitva in kot nalašč za hojo po vodi, kar je bil sestavni del knajpanja.

Še naprej ob cesti proti Mekinjam pa je stala še vila Johana, ki je prav tako dobila ime po eni od Prašnikarjevih hčera. Vilo je obdajalo prijetno senčnato smrečje, v njej pa so bila štiri stanovanja s po dvema sobama in več posameznih sob. Tudi tu so gostje lahko uporabljali skupno kuhinjo in shrambo.

Vile so imele čudovit pogled na kamniške planine ali kakor je zapisano v knjižici: »Legla vseh teh poslopij je prav čarobna, razgled na planine prekrasen, stanovanja elegantna in pripravna – skratka lepšega bivališča si ne moreš želeti.«¹³

Poleg zdraviliškega poslopja in omenjenih vil pa so bile posebnim gostom ponujene v najem tudi sobe v »poletni hiši« (Sommerhause) pri vili lastnika Alojza Prašnikarja, ki sta sodili k tako imenovani Prašnikariji (Praschnikerhof).

Leta 1893 je bilo tako v samem kopališču in zdravilišču na razpolago skupaj okoli 60 postelj.

Poleg zdraviliškega poslopja je stala še ena stavba, na kateri je z velikimi črkami pisalo Vodno zdravilišče, pod tem pa Wasserheilanstalt. Tudi kopališče je bilo označeno kot »elegantno«. V njem so bile sobe, urejene za tople, mrzle in kropilne kopeli.

Tik ob poslopju je bil velik plavalni bazen s kabinami za preoblačenje. Zraven bazena pa je stalo še majhno leseno poslopje, v katerem so hranili najrazličnejše telovadno orodje, ki je bilo namenjeno krepitevi bolnikovih mišic.

Vodno zdravilišče s kopališčem je bilo torej namenjeno izključno knajpanju in ostalim metodam zdravljenja in ne toliko zabavi. Pri samem zdravljenju in seveda družanju pa je imel zelo pomembno vlogo zdraviliški park.

Le-ta je bil načrtovan in urejen že ob sami ustanovitvi Kurhausa, razprostiral pa se je vse od sotočja Bistrice in Nevljice ob obstoječih objektih in se skupaj z dreveredom in sprehajališči podaljševal vse do Prašnikarije. Skozi park je tekel potok, ki je imel dva dotoka. Glavni del vode je pritekal izpod vodnega kolesa, ki je pogajalo Hočvarjevo kovačnico, drugi, manjši del vode pa je pritekal neposredno iz Bistrice nad jezom pod mekinjsko brvjo. Pri vili Neptun se je del potoka odcepil, odžuborel v ribnik in iz njega nazaj v Bistrico.

Prepredenost parka z vodo okolju ni omogočala le zelenega rastlinja, prijetnega hlada, žuborenja in vodne zabave, ampak tudi zelo sproščeno izvajanje Kneippovih metod. Tako so v plitvinah gostje zdravilišča zavze-

to »bosali« in namakali ude, se vozili s čolnom ali pa le posedali ob vodi. Da je bilo bosanje zares priporočljivo in tudi priljubljeno, priča podatek, da je bil v delu parka urejen poseben prostor za bosanje, imenovan »travnik za bosonoge«.

V nemški brošurici lahko preberemo, da so bili v parku urejeni v obliki podkve zgrajeno pokrito sprehajališče in prostor za telovadbo ter igrišča za tenis na travi, kriket ter kegljišče.¹⁴ Prav tenis na travi je tudi dokaz, da je kamniški Kurhaus sledil vsem modnim zapovedim takratnih premožnejših Evropejcev.

Odličen vir za spoznavanje zdraviliškega parka so tudi mnoge fotografije in razglednice iz tistega časa. Dobro je razvidno, da so bile travnate površine posajene z grmičevjem, drevjem in cvetjem ter prepletene z mnogimi stezicami, posutimi z belim peskom. Pisane cvetlične gredice so dopolnjevale dekorativne cementne figure in okrasne vaze – izdelki Prašnikarjeve cementarne. Košata drevesa ob robu so dajala prijazno senco, sprehajalce pa so k počitku vabile prijetne klopce.

Za zdraviliške goste, ki so si zaželeli nekoliko daljših sprehodov, je bil park skozi drevored in ob prej omenjenem nasadu podaljšan še do mekinjskega gozda. Za Prašnikarijo je bilo namreč v smrekovem gozdu urejeno prijetno sprehajališče s klopami, imenovano tudi gozdna promenada.

Vsa stanovanja in posamezne sobe v sklopu kamniškega zdravilišča so imela glede na že omenjen obseg in ponudbo vil točno določeno ceno, ki je bila odvisna od lege vile oziroma stavbe, strani neba, kamor je bila obrnjena soba, od velikosti ter seveda od dolžine najema.

Daleč najvišje cene je dosegalo bivanje v vili Neptun, sledijo ostale tri vile, najcenejše pa so bile sobe v zdraviliškem poslopju, saj so bile tudi najbolj preprosto opremljene in brez verand oziroma balkonov.

Za vsako stanovanje, ki so ga gostje najeli za en mesec ali za celo sezono, je bilo treba vnaprej plačati aro, ki je znašala 25 odstotkov celotnega zneska, preostanek pa so plačali ob nastanitvi. Najemna doba je bila navadno znana že vnaprej. Če pa se je bivanje zaradi dobrega počutja nekoliko zavleklo ali zaradi nenadnega okrevanja skrajšalo, so morali gostje spremembe v dogovoru sporočiti najmanj 7 dni prej.

O turističnem duhu pa priča tudi opomba, da so vsi gostje, ki se niso hranili v zdraviliški restavraciji oziroma niso imeli lastne kuhinje v eni od vil, za zgoraj naštetete najemnine plačali kar 80 odstotkov višjo ceno!¹⁵

Vendar se je – ne le zaradi toliko višjih cen, ampak tudi zaradi zelo hvaljene gostinske ponudbe znotraj Kurhauza in ponudbe hrane po Kneippovih nasvetih – večina gostov prehranjevala kar v zdraviliški restavraciji. Gostje so v njej lahko dobili »izdatne, krepke in izvrstne hrane«, ob čemer je bila »postrežba jako dobra in cene nizke«. ¹⁶ In ker je po Kneippovih navodilih hrana v njegovem načinu zdravljenja imela zelo pomembno vlogo, so v Kurhausu prehrani posvečali veliko skrb. Jedilniki so bili sestavljeni ločeno za bolnike in za ostale goste.

Tako so gostje, ki so se zdravili po Kneippovi metodi (Kneipp-Curgäste), imeli na razpolago obede v dveh cenovnih razredih. Za 1. cenovni razred je oseba na dan plačala 1 goldinar in 36 krajcarjev, to pa je obsegalo naslednje:

- zajtrk: skodelica knajpove kave, kakav ali krepka juha oziroma skodelica sladkega ali kislega mleka z dvema kosoma kruha;
- kosilo: juha in izmenično govedina v omaki z dvema vrstama zelenjavne priloge en dan ter pečenka s prikuho drugi dan; vsak dan so pri kosilu dobili tudi sladico (Mehlspeise) in dva kosa kruha;
- večerja: pečenka s prikuho in kos kruha.

Jedi 1. in 2. cenovnega razreda so se razlikovale predvsem v količini mesa, ki so ga bili premožnejši deležni precej več, saj je bilo prav meso takrat eden pomembnejših statusnih simbolov. Je pa bilo poudarjeno, da je za jedi, namenjene bolnikom, budno skrbel zdravnik, ki je po potrebi posameznikom jedilnik prilagodil, in to brez dodatnega plačila.

Ostalim gostom letoviščarjem (Abonnement für Sommerfrischer) je bil na voljo enoten, precej podoben, le nekoliko izdatnejši in zato malce dražji (1 goldinar in 50 krajcarjev) jedilnik. Pijačo so stregli »po tarifi«, torej po posebnem ceniku.

Da pa so gostje v zdravilišču lahko zares dobro jedli, je bilo poskrbljeno tudi za manjša odstopanja od sicer razmeroma strogih pravil zdravljenja. Gostje, ki so se zdravili, so lahko v posebnih primerih – ostali letoviščarji pa kadarkoli – hrano za zmerne cene naročali tudi po jedilnem listu, torej po naročilu.

Poleg prenočišč in hrane so gostom zaračunavali tudi samo zdravljenje in uporabo kopališča, za kar je prav tako obstajal dobro dodelan cenik. Za vodno zdravljenje s pripadajočimi zdravniškimi uslugami in potrebščinami, vključno s postrežbo in enim temeljitim zdravniškim pregledom ter nadaljnjimi tedenskimi posveti z zdravnikom, je bilo na teden za osebo pri blagajni treba plačati 6 gld. oziroma 60 kr. na dan. Ob plačilu so gostje dobili t. i. abonentske kartice, ki so skupaj z ordnacijsko knjigo pacientu dovoljevale uporabo kopaliških naprav in zdravniških storitev. Zato so jih morali ob vsakem vstopu v kopališko zgradbo pokazati kopališkemu mojstru oziroma drugemu osebjem.

Povprečne cene v zdravilišču so gosta sredi 90. let 19. stoletja za enomesečno bivanje in zdravljenje v prvem cenovnem razredu za posteljo stale 20 gld. 50 kr., za hrano v restavraciji 40 gld. 80 kr. in za zdravljenje skupaj z zdravniškim pregledom ob sprejemu 26 gld. 10 kr. ali skupaj 87 gld. 40 kr.

Primerjave cen, ki nam pravzaprav ovrednotijo pravkar navedene številke, kažejo, da je bilo bivanje in zdrav-

14 *Führer durch Bad Stein (in Krain) und Umgebung mit Plan des Bades und der Umgebung und Illustrationen*, Stein 1898, str. 12.

15 Na začetku 20. stoletja se je ta odstotek znižal na 50, kar je verjetno povezano z upadanjem obiska.

16 *Kopališče in Kneippovo zdravišče*, str. 15.

Wer im Gedächtniß seiner Lieben lebt,
ist ja nicht todt, er ist nur fern! Doch
todt ist, wer vergessen wird.

zur Erinnerung im Gebete

an

Alois Praschniker

Gutsbesitzer und Samunternehmer

geb. am 17. Mai 1821,

gest. am 14. Jänner 1899.

Deine Kinder schmerzlich weinen,
Vermiffen schwer Dein edles Vaterherz,
Daß Du bei Gott bist, bittend für die Deinen
Nur diese Hoffnung lindert ihren Schmerz.

Wer segnend wirkt, bis ihm die Kraft gebricht,
Und liebend stirbt — den vergißt man nicht.

Ihr habt jetzt zwar Trauer, aber ich
werde Euch wiedersehen, und Euer Herz
wird sich erfreuen, und Euer Freude wird
Euch Niemand nehmen. Joh. 16, 22.

K. Heindl, Wien.

Osmrtnica Alojza Prašnikarja (Vir: Aleksander Sarnavsky)

ljenje v Kamniku kljub nadpovprečnemu udobju pravzaprav precej ugodno.

Na Bledu je namreč Riklrijevo zdravljenje goste prav tako za en mesec stalo precej več – kar 105 goldinarjev, pri čemer pa prenočevanje sploh ni bilo vključeno, saj je cena zajemala zdravniški pregled, zdravljenje, postrežbo in vegetarijansko dieto.¹⁷

Vseeno pa si bivanja v kamniškem Kurhausu ni mogel privoščiti prav vsakdo.

Leta 1884 je na primer mesečna plača davkarskega sluga v Kamniku, ki je imel poleg del na občini vsako drugo noč tudi nočno stražo, znašala 12 goldinarjev. Leta 1885 je imela služkinja 3 goldinarje »lona« na mesec, mestni siromaki pa so dobivali od 1 gld. 80 kr. do 3 gld. 60 kr. mesečne podpore,¹⁸ kar je ustrezalo dveh nočitvam v vili Neptun oziroma 12 kopelim v kopalšču ...

Poletni oddih pa za letoviščarje ne bi bil popoln, če ob dosedaj opisani ponudbi ne bi bilo poskrbljeno tudi za zabavo in razvedrilo, ki je bilo v Kurhausu mešanica telesne aktivnosti in kulturnih dogodkov.

Vodstvo zdravilišča je od zabave posebej poudarjalo godbo, biljard, branje, razne shode in igre, plese, narodne veselice v kamniški čitalnici, gledališke predstave in bésede, sodelovanje z raznimi društvi, izlete v okolico in ribištvo ter lov.

Pomembno je bilo predvsem sodelovanje zdravilišča s kamniško narodno čitalnico, ki je imela tudi sicer za mesto izjemen pomen. Ne le domačini, tudi letoviščarji so bili po reklamni brošuri zdravilišča sodeč vabljeni

predvsem na t. i. bésede – prireditve z dramskimi uprizoritvami, recitacijami, petjem in glasbo, ki so se navadno zaključile s plesom, zabavo in tombolo. Poleg same čitalnice je s svojimi nastopi navduševalo tudi pevsko društvo Lira, od leta 1899 pa še kamniški salonski orkester, ki ga je ustanovil skladatelj Viktor Parma.

V samem zdravilišču so prirejali tudi zelo priljubljene vojaške koncerte, ki jih je v letni dobi v zdraviliški dvorani, kjer je bil tudi klavir oziroma »glasovir«, prirejala godba, in plese oziroma plesne venčke. Goste so najbolj razveseljevali tradicionalni vsakoletni plesni venčki ob godovanju vseh An in ob cesarjevem prazniku.

Vsak dan so se zdraviliški gostje lahko zabavali ob igranju biljarda in ob kegljanju v eni od sob zdraviliškega poslopja, od leta 1898 pa tudi ob igranju tenisa na travi, ki je status elitnega športa nosil vse do druge svetovne vojne, kriketa in ob drugih družabnih igrah.

Tistim, ki so po napornem zdravljenju in raznovrstni zabavi raje vzeli v roke dobro knjigo ali najnovejši časopis, je bila na voljo zdraviliška bralnica, kjer jih je čakalo mnogo dnevnih časopisov in ilustriranih listov v različnih jezikih. Prav zato je imela bralnica velik kulturni pomen tudi zunaj zdravilišča.

Veliko gostov, še posebej tistih, ki so v zdravilišču preživeli po kakšen mesec ali kar celo sezono, ki je trajala od 1. maja do 15. oktobra, pa se je z veseljem podalo tudi v okolico Kamnika bodisi na lov ali ribolov ali pa na krajše ali celodnevne izlete v okoliške kraje. Za tovrstno razvedrilo je bilo v Kurhausu vseskozi dobro poskrbljeno.

Zdraviliški gostje

O tem, kako dobra je bila ponudba zdravilišča in kopaljšča v Kamniku, kako zelo so ljudje zaupali zdravstvenim metodam Sebastiana Kneippa in kako dobro so se počutili, pričajo tudi podatki o številu in strukturi zdraviliških gostov.

Olga Janša - Zorn navaja podatke, da je zdravilišče v letih 1892–1900 povprečno obiskalo 311 gostov letno, kar je približno petina takratnih gostov na Bledu. Znani pa so tudi podatki, da je bilo gostov 600 letno (enodnevni gostje niso všteti), saj naj bi jih precej prenočevalo zunaj kopaljšča. Število gostov se zdi majhno, če ga primerjamo z obiskom v drugih zdraviliščih. Leta 1899 je Bled obiskalo 1460 oseb, Dolenjske Toplice 1208, Čateške Toplice 684 in kamniško zdravilišče »le« 184 oseb. Vendar je pri tem pomemben podatek, da so se gostje v Kamniku, ki je bil tedaj predvsem zdravilišče, ne toliko kopaljšče, zadrževali dalj časa – eden do dva meseca ali pa kar celo sezono, v ostalih prej omenjenih zdraviliščih pa so se gostje zadrževali v

17 Peter Borisov: Kopaljšča in zdravilišča na nekdanjem Kranjskem, *Kronika* 16, str. 56.

18 Marija Klobčar: *Kamničani med izročilom in sodobnostjo, Življenje kamniških meščanov od leta 1880 do druge svetovne vojne*, Ljubljana 1998, str. 103, 106.

Prašnikarjev grob v Mekinjah (Foto: Jasna Paladin)

povprečju po 7 dni, mnogo pa je bilo tudi enodnevnih obiskovalcev.¹⁹

Zanimivi so tudi podatki o strukturi gostov za to obdobje. Med obiskovalci je bilo več kot 50 odstotkov gostov iz drugih avstro-ogrskih dežel, okoli 6 odstotkov tujcev (predvsem Nemcev in Američanov) ter 40 odstotkov Kranjcev.

Še posebno veliko je bilo gostov iz Hrvaške, tako da je bil Kamnik v 90. letih 19. stoletja pravo hrvaško letovišče.

Lepote Kamnika z okolico in razcvet Prašnikarjevega Kurhausa in turizma niso ostali neopaženi pri mnogih letoviščarjih in tujcih in mnogi so svoje vtise tudi zapisali. Prav njihove opazke pa so najboljši dokaz za pravilnost Prašnikarjevega dela in za vidno mesto Kamnika konec 19. stoletja.

»Pred leti že je pisal dober poznavalec slovenske zemlje: 'Kamnik je vreden, da se imenuje biser naše domovine.' (Stein verdient unter den Perlen unseres Vaterlandes genannt zu werden) /.../. In res ni mnogo krajev v Sloveniji, ki bi se bodisi v prirodni krasoti, bodisi v slavi svoje zgodovine mogli kosati s Kamnikom!²⁰

»V resnici toliko prirodnih krasot, toliko častitih starin, toliko mogočnosti v enoti in enote v mogočnosti, toliko neprisiljene prijetnosti in preproste zabave v tako ozkem okviru ne najdeš daleč naokoli.«²¹

Leto 1899, ki je sledilo, ni zaznamovalo le konca stoletja, temveč – kljub zgornjim vrsticam, ki dokazujejo opevanje kraja še kakšno leto pred tem – tudi konec zlate dobe kamniškega kopališča in zdravilišča.

Poleti leta 1897 je v domačem Wörishofnu umrl Sebastian Kneipp, glavni »krivec« za razcvet zdravilišč, ki so zdravila po njegovih metodah.

Še bolj usodna za kamniški Kurhaus pa je bila smrt Alojza Prašnikarja 14. januarja 1899, pobudnika in lastnika zdravilišča, razgledanega in naprednega podjetnika, ki je v Kamnik oziroma sosednje Mekinje vpeljal takrat še ne tako razširjen moderni turizem in z njim povzdignil Kamnik med najbolj priljubljena kranjska mesta. Kurhaus je sicer še nekaj časa ostal v lasti Prašnikarjevih potomcev in vse do prve svetovne vojne užival slavo, a tisti iz 90. let 19. stoletja se ni nikdar več približal. Prašnikar je bil kot gonilna sila vsega dogajanja očitno preveč nepogrešljiv.

Prašnikarjeva smrt in nazadovanje Kurhausa

Obisk zdravilišča je že v naslednjem obdobju znatno upadel. Če je v letih 1892–1900 v povprečju obiskalo zdravilišče 311 gostov letno, je ta številka v obdobju do 1. svetovne vojne občutno nižja – 96 gostov – in to kljub temu, da je v Kamniku v teh letih začelo delovati olepševalno društvo. To je bilo ustanovljeno leta 1904 zaradi potrebe po boljšem nadzoru razvijajočega se turizma in zaradi organiziranja turistične ponudbe.

Po smrti Alojza Prašnikarja si je Marija Kecel, njegova najstarejša hči in od leta 1888 vdova Janeza Kecla, s kupnimi pogodbami v avgustu in septembru leta 1899 pridobila še njegov delež in delež njegovega brata Franca Prašnikarja²² ter tako v celoti postala lastnica zdravilišča in kopališča, vendar ga je oddajala v najem. Posest je po smrti matere avgusta leta 1907 podedovala Keclova edinka Terezija Hermann, žena feldmaršala Jožefa Hermannna, ki je z družino stanovala na Dunaju.

Kljub nekaterim prizadevanjem zdravilišče ni nikoli več doseglo stare slave.

Za to je obstajalo več razlogov.

Eden glavnih je bila zagotovo, kot že rečeno, smrt glavnega pobudnika in lastnika Alojza Prašnikarja leta 1899. Kasnejši lastniki niso znali prisluhniti željam gostov in niso dovolj hitro spoznali, da tudi Kneippove metode zdravljenja po smrti tega župnika leta 1897 niso bile več tako priljubljene kot za časa njegovega življenja. Eden glavnih vzrokov za neslavno propadanje kamniškega zdravilišča je bila tudi tedanja uprava zdravilišča in njen nerazumljiv odnos do gostov in upravljanja kompleksa. Od očitkov, ki jih lahko preberemo v takratnem časopisju, so najpogostejši privrženost nemški stranki, »nemškutarski« odnos, premalo zabave in previsoke cene.

19 Olga Janša - Zorn: Prispevek k zgodovini turizma v Kamniku, *Kamnik 1229–1979, Zbornik razprav s simpozija ob 750-letnici mesta*, Kamnik 1984, str. 113.

20 Josip Benkovič: *Kamnik. Prirodopisno-zgodovinski obraz*, str. 517.

21 Ljudevit Stiasny: *Kamnik. Zemljepisno zgodovinski oris*, Ljubljana 1894, str. 11.

22 Franc Prašnikar je umrl 18. marca 1900, star 76 let. Pokopan je na kamniških Žalah.

Upravi kopališča so očitali še splošno pomanjkanje razvedrila za goste, slabo organizacijo, stare kopališke naprave ter premalo reklame, prav nič prijetna pa ni bila niti bližina smodnišnice. Kopališče so vodili ljudje z zastarelimi nazori, zato ni bilo mogoče več konkurirati Bledu, Bohinju in drugim turističnim krajem.

Kot da ne bi slabo upravljanje Kurhausa že dovolj prizadelo, je razvoj kamniškega turizma v tem obdobju ovirala še ena pomanjkljivost. In to prav tisto, kar je bilo v 90. letih 19. stoletja ključno za nagel razvoj – železnica. Med vzroke za upadanje zanimanja tujcev za Kamnik štejemo med drugim tako tudi slabe železniške zveze, ki niso več zadostovale potrebam turizma. Največja pomanjkljivost pa je bila ta, da še vedno ni bila urejena prava zveza z južno železnico, s katero je prihajalo največ tujcev, in to, da je bila končna postaja še vedno Šiška, in ne Ljubljana – južni kolodvor, kot je pisalo na vozovnicah. Železniški sistem je bil namreč še vedno ločen na t. i. južno železnico in na državno oziroma Rudolfovo železnico in kljub vztrajnim prizadevanjem uprava južne železnice ni dovolila dovoza kamniških vlakov na glavni kolodvor, kar je zelo oteževalo tako osebni kot tovorni promet. Potnikom je sicer ostajala možnost prestopanja na gorenjski vlak v Šiški, kar pa ni bilo prijetno, še manj prijetno pa je bilo pešačenje s prtljago na južni kolodvor v središče Ljubljane.

Kamniški Kurhaus, nekdanj ponos mesta in »biser Kranjske«, je v letih po smrti Prašnikarja tako počasi začel propadati. Omenjeni vzroki so nekdanji blišč povsem izbrisali, opevanje in hvalo so zamenjale hude kritike. Te so bile med domačini posebej izrazite predvsem zato, ker se je takratno društvo za pospeševanje prometa tujcev za Kamnik in okolico zelo trudilo povzdigniti Kamnik kot letovišče, če je že zdravilišče tako životarilo. In stvari so pripeljale tako daleč, da so se Kamničani začeli zavzemati, da bi tujci začeli razlikovati kopališče Kamnik od letovišča. Zdravilišče in kopališče, ki je bilo »krivo«, da se je sodobni turizem v Kamniku sploh začel razvijati, je bilo sedaj ovira pri nadaljnjem razvoju te panoge.

Razmišljanja o tem, v kateri smeri bi se še naprej razvijal Kurhaus, kaj dobrega bi lahko prinesli novi najemniki in drugačen pogled lastnikov, kako bi k ponovnemu razcvetu lahko pripomoglo društvo ali kako neslaven propad bi lahko doživel v nekaj letih, so le ugibanja, saj je v celotno dogajanje grobo posegla prva svetovna vojna, med katero je Kurhaus dokončno propadel in prenehal delovati.

Kamniški Kurhaus – v spomin in opomin

Dolgo obdobje od prve svetovne vojne pa vse do danes ni poleg nekaterih poskusov oživitve, menjave lastnikov, propada turističnega društva ter časa, ki se neusmiljeno loteva nekdanj veličastnega kompleksa, prineslo nič drugega kot nekaj bolj ali manj dobrih idej glede obnove in oživitve, vendar vsaj v zadnjem času, žal še nič konkretnega. Brez poznavanja kamniške zgodovine si marsikateri domačin, kaj šele obiskovalec mesta, ne more niti predstavljati nekdanje veličine in pomena kamniškega Kurhausa, čeprav vse stavbe še stojijo na svojem mestu. Nekdanj eno najbolj turističnih mest na

Kranjskem nima danes niti hotela niti turističnega društva in uporaba turistične dediščine pri načrtovanju sodobnega turizma bi bila več kot dobrodošla. Tako bogata dediščina, kot jo za Kamnik predstavlja Kurhaus, ne bi smela biti pozabljena.

The Kamnik spa

Summary

The public baths and spa in Kamnik, known as the Kamnik Kurhaus, were built in 1876 by Alojz Prašnikar at the confluence of the Kamniška Bistrica and Nevljica rivers. As an experienced entrepreneur with a modern outlook he was well aware of the importance of foreign trade. It was on his own large estate that he built a public spa building, a restaurant house and the Neptun villa, with gardens and pathways next to it. After 1891 the arrival of the railway in Kamnik and Prašnikar's introduction of the renowned Kneipp therapy, the flourishing spa became even more popular. The number of visitors to the spa was increasing rapidly, so three more villas were built as accommodation for the wealthy guests who would visit from different parts of the Austro-Hungarian empire. They took cures in the spa baths, spent nights in the villas, ate healthy food in the restaurant, entertained themselves by playing skittles and tennis, and took trips around Kamnik, enjoying the reading rooms and visiting cultural events. By the end of the 19th century Kamnik was considered as one of the most popular tourist towns in the province of Carniola. However, after the death of Alojz Prašnikar in 1899, the Kurhaus began to decline and was closed during the First World War.

Puškar in goslar Janez Humar iz Godiča

V nekem povsem navadnem pogovoru me je presenčila hčerina trditev, da deluje v Godiču puškar Jernej Brajer. »Puškar,« sem povzel. »To ni mogoče! Saj je bil edini, ki je deloval na Kamniškem, moj stari oče in od njegove smrti je preteklo že šestdeset let.« Ta dogodek mi je oživil spomin na starega očeta, puškarja in mehanika. Ponovno sem ga pričel doživljati ob spominih na moja otroška izkustva z njim. V meni je nastajala celotna njegova podoba in vse spremljevalne okolnosti njegovega življenja, kakor sem ga dojemal po pripovedovanju staršev in drugih, po njegovih fotografijah, njegovem orodju in napravah, ki so po njegovi smrti postale naša lastnina.

Ko sestavljam celotno podobo svojega starega očeta in ga umeščam v njegov čas, ugotavljam razliko med današnjim in nekdanjim otroštvom. Njegov svet in izročilo prednikov sem črpal iz narave in iz osebnih stikov z vrstniki in starejšimi. Danes dojemajo otroci svet in sebe v veliki meri s posredovanjem tehničnih medijev in njihovih metod, ne izkustveno, temveč virtualno. Vsebine mnogih sporočil, ki jih črpa otrok preko medijev, so polne brezobzirnosti, obračunavanja, nasilja in nenehne akcije, kar najpogosteje povzroča v njegovi duševnosti pojmovno zmedo in življenjsko praznino. Niti malo ne umirja in ne sprošča zdrave domišljije. Otroka oropa za doživljanje življenjske polnosti in veselja bivanja med domačimi in vrstniki. Pogosto ga pahne v izoliranost in nepotešenost ter k napačno postavljenim ciljem.

Te asociacije me prevevajo, ko zrem v mladostne čase, polne v občutjih spoznavanja sebe, vrstnikov, sveta, narave in bogastva izročila prednikov. Ti časi so mi bili vedno navdih in napatilo v življenju. Bil sem srečen v družini in v svojem okolju.

Oče, ki je bil zaposlen kot mehanik v znani Nagličevi tovarni ščetk in čopičev v Šmarci, je v njihovi mehanični delavnici popoldne lahko opravljal razna dela zase in za svoj račun. Posebno v zimskem času so k nam na dom prihajali kmetje in obrtniki z najrazličnejšimi naročili za popravila, vzdrževanje in izdelovanje orodij in naprav, ki so jih potrebovali za svoje delo. Pogosto so ti obiskovalci še posedeli in se razgovorili. Z neizmernim zanimanjem sem sledil njihovim pripovedim, zgodbam iz življenja, iz preteklosti, o ljudeh, pojavih in podobnem. Najprivlačnejše so bile vojne zgodbe iz prve svetovne vojne, drugo sem kot otrok doživljal sam. Napete, dramatične, izjemne. Pogovor je pogosto nanesel tudi na naše prednike, posebej znanega Jurija Humarja, čudodelnika s Primskovega, in mojega starega očeta Janeza, puškarja in mehanika iz Godiča, znanega daleč naokoli, upoštevanega kot sposobnega mojstra, spretnega in iznajdljivega v mnogih veščinah. Spoštovali so ga kot »taušentkinstlerja«, torej mojstra za vse v najboljšem pomenu te besede. O slednjih sta mnogo pripovedovala starša. Mama je iz pripovedi starega

Janez Humar (1858–1944)

očeta vedela skoraj vse o Juriju, kar najdemo danes zapisano v knjigah Janeza Žurge in Stanislava M. Maršiča. Pripovedi in zgodbe o Juriju, njegovih zdravilnih močeh in uspehih, ko je zdravil celo dona Carlosa iz Španije, brata kralja Alfonza XIII., mnoge plemiče in bogate meščane na Kranjskem, Dunaju, Bavarskem in drugod, so bile stalnice moje mladosti. O njem je pridigal homški župnik Karel Babnik, doma iz Godiča, ki je bil posebno ponosen na Jurijevo prerokbo, s katero je napovedal, da bo na zapuščenih zemlji ob vznožju hriba pod Vodiciami nekoč stala hiša, iz katere bo izšel duhovnik.

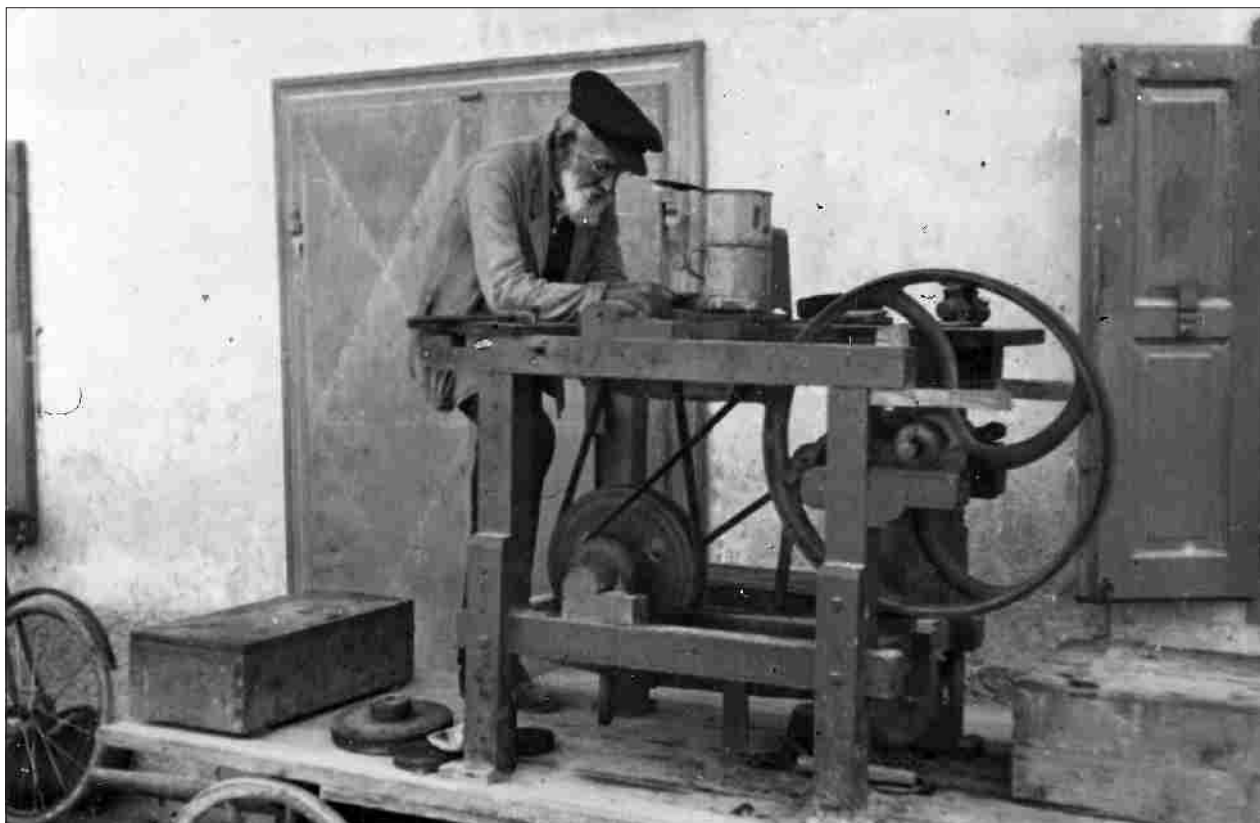
Oče je mnogo pripovedoval o Janezu, svojem očetu, in o starem očetu Francu iz Debevčevega mlina, danes bolj znanem kot Samotni mlin, pa tudi o Valentinu - Tinetu, mojem prapradedu, ki je gospodaril pri Debevčevih na Vodících.

Moja predstava starega očeta ni bila oprta le na pripovedovanje, temveč tudi na njegove številne fotografije. Njegova dolga bela brada ga je zame odevala v tancico skrivnostnosti in ga oddaljevala iz realnosti v svet pravljice, posebej ker se osebno nisva srečala, četudi sem bil ob njegovi smrti že 6 let star. Dve uri hoda je bilo tedaj, posebej za otroka, prevelika ovira. Čudenje in navdušenje za vse, kar je bilo povezano s starim očetom, se je posebej povečalo po njegovi smrti, ko je neki kmet iz Godiča pripeljal k nam domov vse njegovo orodje, naprave, materiale, polizdelke, zložene v zaboje. Vse to je bilo odslej naše, predmet našega otroškega proučevanja, uporabe in, žal, tudi raznašanja in s tem izgube. Ob vsem tem sem se nešteto krat spraševal, kako da je bil stari oče edini v bližnji in daljni okolici, ki se je ukvarjal s puškarstvom, in prav tako edini, ki je izdeloval violine.

Samotni mlin

Dobro uro hoda iz Nevelj čez Mamutov most, po dolini potoka Oševka, stoji ob izviru idiličen Debevčev mlin,

Janez Humar v svoji delavnici leta 1932 (Foto: Peter Naglič)

bolj znan kot Samotni mlin. Sam zaključek doline domačini imenujejo U konc. Lepa, samotna lega mlina posebej po drugi svetovni vojni privlači mnoge izletnike, saj je njegova odmaknjenost izrazito primerna za nabiranje novih moči in umiritev.

Mlin je nekdanj pripadal Debevčevi domačiji z Vodice. V njem so mleli žito sebi in kmetom okoliških vasi z Vodice, Brezije, Briše in Tučne. Imenoval se je, kakor še danes, Debevčev mlin, pogovorno pa se skoraj izključno uporablja vzdevek Samotni mlin. Prvotno je bilo hišno ime Pri Debevcu istovetno z njihovim priimkom. V drugi polovici 18. stoletja pa se je k hiši priženil Jurij Humar iz Godiča in prinesel priimek, ki se je ohranil do današnjih dni. Jurij se je poročil z Marijo in rodilo se jima je več otrok. Na posestvu je ostal Valentin (1791–1851), ki se je poročil z Ano Šinkovec, Udetovo z Gozda. Tudi v tem zakonu je bilo več otrok. Najbolj znani so bili: Jurij (1819–1890), ki je postal duhovnik, znan kot Primskovski gospod, France (1820–1889), dedič in gospodar Samotnega mlina, Lovrenc (1825–1911), kasnejši gospodar kmetije, ter Jernej (1833–1908), živinozdravnik, ki je kot samski živel doma. France in Lovrenc sta začetnika dveh linij Humarjeve rodovine. Zanimivo je, da znana alpinista Metod in Tomaž Humar pripadata vsak svoji liniji. Metod, ki se ponaša s slovenskim višinskim rekordom (leta 1965 je kot Slovenec skupaj z Ljubom Juvanom stopil na najvišji neosvojeni himalajski vrh Yalung Ri 7535 m), pripada Francetovi liniji. Tomaž, ekstremni alpinist s svetovnimi uspehi, med katerimi izstopa solo vzpon v steni Dhaulagiri leta 1999, pa je potomec Lovrenca.

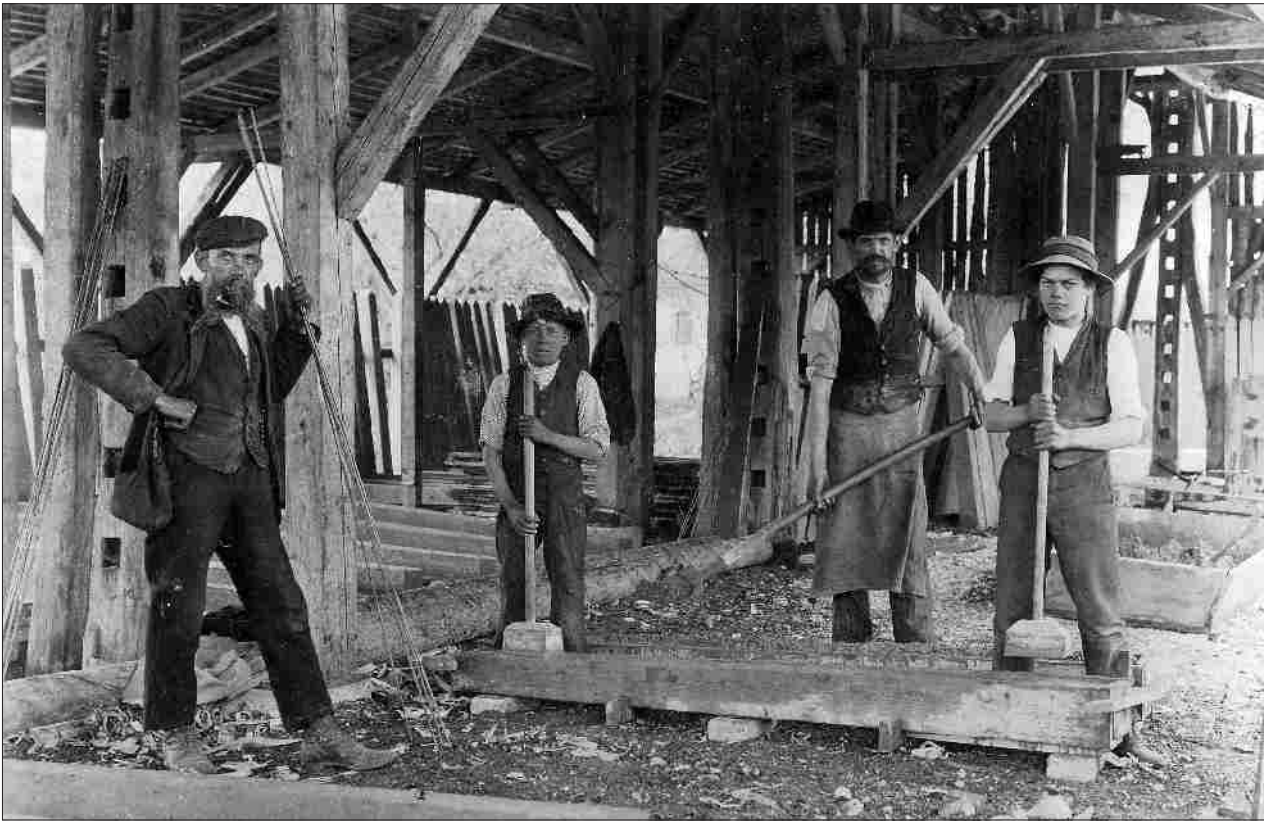
France se je poročil z Marijo Rak (1837–1917), Strgarjevo z Briše. Gospodaril je v mlinu, ki mu je prizidal stanovanje in zgradil še dve gospodarski poslopji. Mlin je tedaj dobil hišno številko Vodice št. 6. Obrtni register¹

potrjuje, da se je preživljal z mlinarstvom, kar pa za številno družino ni bilo dovolj, zato se je vzporedno lotil še tesarstva. V družini enajstih otrok so štirje umrli že v otroštvu. Na doraščajoče otroke so nedvomno vplivali delo, uspehi in vse večja popularnost njihovega strica Jurija in jih spodbujali k ambicioznejšim načrtom ter zahtevnejšim življenjskim ciljem, kot so jih imeli njihovi vaški vrstniki. Poleg Janeza sta se po tedanjem razmeroma zahtevnem sistemu obrtnega usposabljanja izučila obrti še Tine, ki je postal kovač, in Tone, ključavničar. Tomaž (1862–1937) in Matevž (1869–1945) sta se v organistovski šoli v Ljubljani pri Antonu Försterju izšolala za organista. Tomaž je svojo službo organista in učitelja opravljal najprej na Homcu (1875–1879), zatem pa večinoma na Koroškem, v Grebinju, pri Gospe Sveti in nazadnje v Žabnicah, vmes pa še v Poljanah nad Škofjo Loko. Matevž je nekaj časa deloval v Sloveniji, zatem se je izselil v Ameriko in tam med drugim ustanovil slovensko pevsko društvo Lira.² Bil je tudi skladatelj. Verjetno je bil pred odhodom v Ameriko član kamniške Lire. Iz Amerike se je po prvi svetovni vojni vrnil in se leta 1924 pri Sv. Petru v Ljubljani poročil z učiteljico Ernestino Podrekar. Umrli je v Višnji Gori leta 1945. V Ameriko se je izselila tudi Pepca, v Nemčijo pa Neža, ki se je poročila in privzela priimek Balantič. Njen vnuk, ki pa ne govori več slovensko, še vzdržuje stike s Humarji v domovini.

V času narodnega prebujanja v drugi polovici 19. stoletja so mnogi Slovenci slovenili svoje priimke. Tako so se tudi trije Francetovi otroci, Pepca, Tomaž in Matevž,

1 ZALJ, Ljubljana, obrtni register.

2 Ustni vir prof. Samo Vremšak, Kamnik.

Izdelovanje cementnih verej v Nagličevi tovarni okoli leta 1910; z leve proti desni: Janez Humar, Franc Humar, neznana oseba in Karol Humar (Foto: Peter Naglič)

preimenovali v Holmarje, češ da je tako jezikovno bolj pravilno. V tem preimenovanju pa je čutili Jurijev vpliv, saj se je ta dostikrat podpisoval s psevdonimom Oratimar Holmar. Drugim Humarjem to ni bilo preveč všeč. Tomaž Holmar (1905–2003), sin organista Tomaža, duhovnik in zborovodja, ki je bil do svojega sedemindesetega leta aktivni župnik na Obirskem na Koroškem, je kot poslednji njihov potomec v šali večkrat dejal: »Ne bojte se, Humarji, jaz sem zadnji Holmar!« Tomaž Holmar je v zborniku, ki ga je leta 2001 izdala Krščanska kulturna zveza v Celovcu ob 70-letnici njegovega mašništva, dejal (str. 35): »Oče je bil bolj srednje postave in možat človek. Tako kot njegovi bratje tudi on ni bil pri vojaki. Ne vem pa, zakaj ne.« Verjetno je pravilna domneva, da nobenega od Francetovih sinov ni določil žreb. V Avstro-Ogrski je vojaško obveznost urejeval zakon, sprejet leta 1858, ki pa se je uveljavil z reformo vojske leta 1868. Obveznike za služenje vojaškega roka so izžrebali.

Samotni mlin je po Francetovi smrti prevzel sin Tone. Ta ga je leta 1900 prodal svojemu stricu Lovrencu, ki pa ga je že naslednje leto prodal nekemu Plahutniku in odtlej mlin ne pripada več Humarjevim.³

Janezova mladost in učna leta

Janez Humar se je rodil 11. maja 1858 v Samotnem mlinu, umrl pa 22. februarja 1944 v Godiču. V Kamniku je obiskoval deško štirirazredno osnovno šolo, na kateri so poučevali frančiškani. Šolo je obiskoval v času, ko je država leta 1869 z osnovnošolskim zakonom uvedla obvezno osemletno šolanje, hkrati pa je izločila duhovščino iz neposrednega pedagoškega procesa. Na podlagi zakona so v Kamniku leta 1882 pouk na osnovni šoli prevzeli posvetni učitelji. Takrat je šola do-

bila tudi novo poslopje na Glavnem trgu.⁴ Kakovost šole in seveda tudi obveznost obiskovanja pouka najboljše ilustrira naslednja anekdota, ki jo je zapisal Tomaž Holmar v že omenjenem zborniku: »Oče sam je pravil, da mu je sprva šlo v šoli težko, ker ni imel podlage iz ljudske šole. Profesor Förster ga je nekoč vprašal: ‚Ali znaš poštevanke?‘ Res je ni znal. Potem se je učil in učil in ga je profesor ob neki kasnejši priložnosti dal celo za zgled drugim učencem.«

Kaj je starega očeta najbolj motiviralo za puškarstvo, nisem nikoli izvedel. Iz njegovega delovanja lahko sklepamo, da je bil verjetno najvažnejši vzgib njegov smisel za tehniko. Zanimarljivo je v tej zvezi namig, češ da so imeli v Samotnem mlinu puško, kar dokazuje naslednja zgodba iz že imenovanega zbornika: »Mlin je precej oddaljen od cerkve. Ko so šli domači ob nedeljah k maši, je moral ostati kdo doma za varuha. Nekoč si je eden od domačih fantov, ki je bil za varuha, krajšal čas s tem, da je vzel očetovo puško in maširal gor in dol po skladovnici drv. Nenadoma je zagledal, da se mu bliža velika žival, nekakšen pes. Pomeril je vanj in ga ustrelil. Ko so se vrnil domači iz cerkve, so šele ugotovili, da je bila tista strašna žival medved.«

Obrtne šole Janez ni mogel obiskovati v Kamniku, saj je ta pričela delovati šele leta 1886.⁵ Mladega, ambicioznega fanta pa je iz samote vleklo v svet. V tistem času, po marčni revoluciji 1848, je v Ljubljani puškarstvo oživel, ko je magistrat odobril delovanje še četrte pu-

3 Ustni vir Franc Humar, Vodice nad Kamnikom.

4 Ana Kastelic: Šola v Kamniku do druge svetovne vojne, *Kamniški zbornik* XII, str. 99.

5 Prav tam.

Janez Humar pred svojo delavnico okoli leta 1935 (Foto: Peter Naglič)

škarske delavnice. V Borovljah na Koroškem se je puškarstvo razvijalo od leta 1558 naprej, ko je po naročilu cesarja Ferdinanda I. prišlo iz Belgije okoli 100 puškarjev,⁶ ki so uvedli to obrt med boroveljskimi železarji. Sredi 19. stoletja pa so na Dunaju zgradili veliko tovarno orožja in puškarstvo v Borovljah je nekoliko nazadovalo. Kljub temu so leta 1876 v Borovljah ustanovili puškarsko šolo, ki deluje še danes, toda Janez Humar, tedaj osemnajstletnik, je bil že na Dunaju in ga v šolskem imeniku nisem našel. Gotovo mu je mnoge informacije o možnostih poklicnega izobraževanja posredoval stric Jurij, ki je tedaj že imel stike z avstrijskimi meščani in plemiči in ga je Janez večkrat obiskoval tako v Črmošnjicah kot na Primskovem, kjer je stric župnikoval.

Na Dunaju se je Janez razen z mehaniko in puškarstvom srečal tudi s socialističnimi idejami, nad katerimi se je sprva navduševal. Stric Jurij mu je to navdušenje kaj hitro napravil nezanimivo. Ob nekem obisku pri njem mu je Janez navdušen razlagal nove ideje, stric pa ga je, ker je to znal, hipnotiziral. Janez, ki je sedel na stolu, je utihnil in se pogreznil v spanec. Po daljšem času ga je stric dregnil s komolcem, rekoč: »No, za kaj gre?« Janez se je zbudil in ni vedel ničesar več.

Kmalu se je Janez pričel intenzivno pripravljati za samostojno delo. Po končanem usposabljanju se je kot mojster puškarstva vrnil domov v Samotni mlin. Nemški naziv za puškarja je Büchsenmacher.⁷ Iz tega naziva je nastal njegov vzdevek Piksl, ki sta ga kot hišnega prevzela tudi sinova Janko in Karol. Prvi v Godiču, drugi v Nožicah. Ostal pa je tudi pri hiši v Godiču, ki jo je Janez ob koncu svojega življenja prodal.

Obetajoči začetki

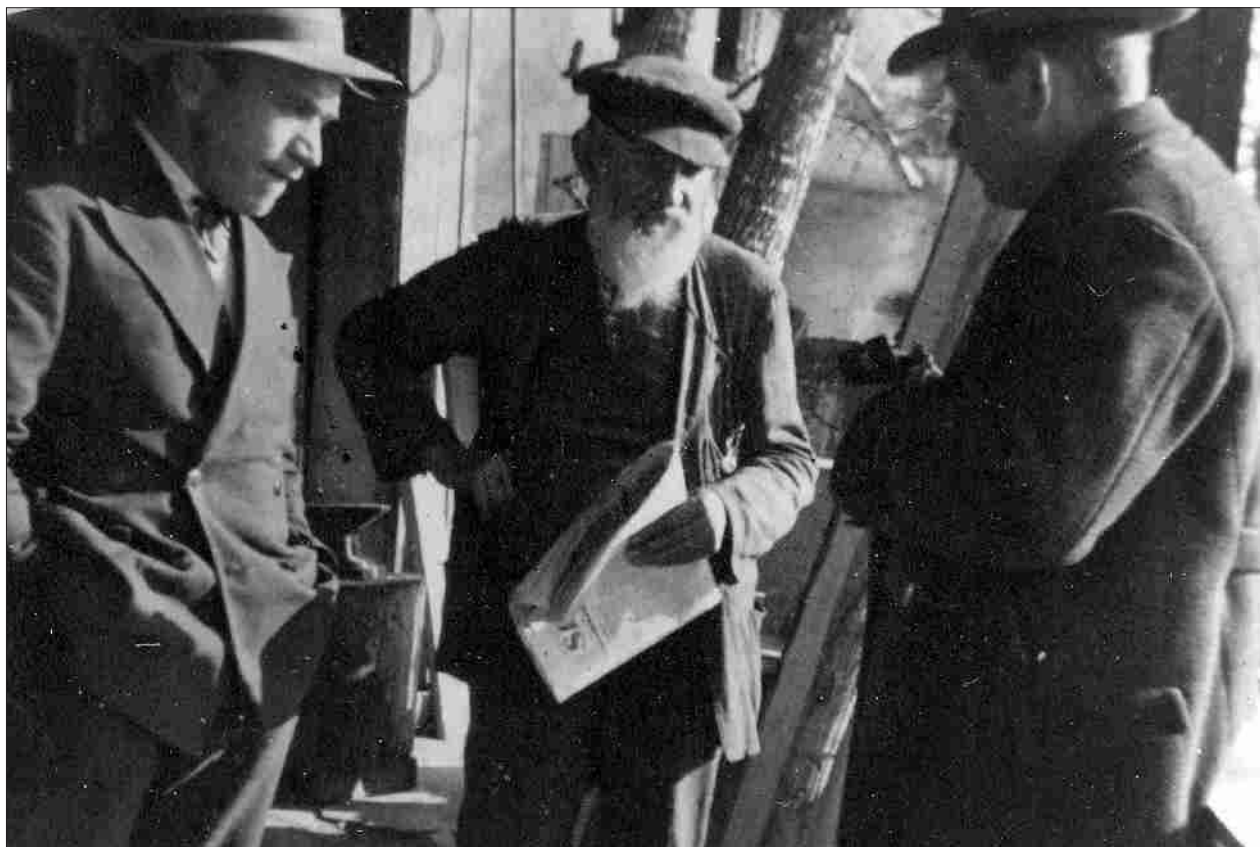
Sredi 80. let se je Janez, strokovno usposobljen, z izkušnjami sveta, znašel pred odločilnim izzivom, pred začetkom svojega obetavnega poklica. Poln idej, razgledan v gospodarskih, političnih in drugih vprašanih svojega časa, je optimistično zrl v prihodnost. Svoj začetek je načrtoval z bratom Tinetom, kovačem. Ni izbral naključno, saj je bil v izbiranju svojih prijateljev vedno kritičen. Tak je bil tudi pri izbiri sodelavca. Tudi nasploh se ni družil z vsakim, temveč je vedno ohranjal kritično razdaljo, saj mu je ta omogočala ustvarjalno delovanje.⁸ Glede gmotnih možnosti je bil realist in se je zavedal skromnih materialnih možnosti svojega začetka.

Družbeno ozračje tedanjega časa je prav tako nakazovalo optimistično perspektivo tudi za puškarstvo. Naj omenimo športno streljanje, ki je na olimpiadi leta 1896 postalo uradna disciplina. Pred tem so nastali klubi športnih strelcev; v Ljubljani že leta 1885. Hkrati so se odprle nove perspektive poslovanja za razne obrti tudi z graditvijo železniških prog, leta 1857 do Trsta, 1870 preko Kranja in Jesenic, 1891 do Kamnika ... Ob vsej realnosti njegovega poklica je potrebno poudariti, da ni uspel povsem zatreti romantičnega gledanja na stroko. Znova in znova ga je vleklo k posnemanju

6 *Enciklopedija Slovenije*, 10. zvezek, Pt-Savn, Mladinska knjiga, Ljubljana, 1996, str. 22.

7 V matičnih knjigah mekinjske župnije je kot Janezov poklic v tem času naveden Büchsenmacher – puškar.

8 Tako ga je označil njegov vnuk Janko Humar iz Godiča.

Pred delavnico okoli leta 1935; z leve proti desni: Bernard in Janez Humar, Karol Naglič (Foto: Peter Naglič)

starih tehnik pri obdelavi kovin in drugih materialov, kar dokazuje tudi dejstvo, da ga je Josip N. Sadnikar, znani zbiratelj starin, izbral za restavratorja kovinskih eksponatov za svoj muzej v Kamniku.⁹

V takih razmerah sta brata Janez in Tine opravljala svoji obrti v hiši, ki sta jo zgradila sredi 80. let v Godiču. Hiša leži ob cesti na levem bregu Bistrice in je prva južno od mostu v Stranjah. Danes ima številko 37, je prenovljena in povečana. Sčasoma pa so spremenjene družinske in druge razmere bratoma narekovale nove rešitve.

Družinske in poslovne razmere

Janez Humar se je dvakrat poročil. V prvem zakonu s Heleno Erjavšek (1852–1890) iz Županjih Njiv so se rodili trije otroci, ki so kmalu umrli. Ob zadnjem porodu je umrla še žena, vendar ni ostal dolgo vdovec. Leta 1893 se je poročil s Hribarjevo Cilko iz Godiča. Druga žena Cecilija Pirc (1870–1919) je rodila sedem otrok, od katerih sta dva umrla v otroštvu. S povečanjem družine je poleg drugih nastal še stanovanjski problem. Z bratom sta se dogovorila, da hišo prodasta in začneta znova vsak na svojem. Janez se je takoj oprijel gradnje nove hiše in jo okoli leta 1905 tudi dogradil. Hišo, ki danes, prenovljena in povečana, še stoji, je zgradil v bližini prejšnje, prav tako na levem bregu Bistrice, toda na desni strani ceste. Danes ima številko 38. V novi hiši, postavljeni med cesto in Mlinščico, si je uredil delavnico v kleti, ki je bila zaradi strmega terena proti Mlinščici z ene strani dvignjena nad nivo terena, na nasprotnem delu pa podenj. Pri gradnji so mu že pomagali starejši sinovi: Janko (1893–1979), Karol (1895–1967) in Franc (1896–1994). Svoje otroke je

Janez zgodaj uvajal v delo. Ostaja pa vprašanje, zakaj starejših sinov ni dal v uk. Najmlajša, Bernard in Minka, sta bila deležna šolanja. Bernard (1900–1980) je odšel na šolo za umetno obrt v Ljubljano, ki jo je pričel skupaj s svojim sorodnikom Mihom Malešem, ki mu je bil Janez Humar skrbnik, Minka (1906–1991) pa se je izučila za šiviljo. Bernard zaradi svoje nekoliko boemske narave šolanja ni končal. Janko, Karol in France pa so si s svojim delom in prakso kasneje sami pridobili poklicne kvalifikacije. V prvi svetovni vojni so bili vsi sinovi vpoklicani k vojakom in se iz nje tudi vrnili. Neposredno po prvi vojni je Janezu za posledicami t. i. španske umrla žena.

V času, ko se je Janez prostorsko in poslovno povsem osamosvojil, je že imel določen krog poslovnih prijateljev in partnerjev, ki ga je še povečeval. Med najpomembnejše lahko štejemo brata Petra in Karla Nagliča iz Šmarce, za priznanje njegove strokovnosti pa je bil prav gotovo najpomembnejši že omenjeni Josip N. Sadnikar. Pri njem se je seznanil z znanim kamniškim nožarjem (»messerschmidtom«) Johanom Koširjem, ki je imel delavnico tudi na Dunaju. Sodelovanje s Koširjem pri restavriranju Sadnikarjevih muzealij je gotovo prispevalo k Janezovi nožarski veščini. Janez je vzdrževal in brusil nože in drugo kuhinjsko orodje skoraj vsem kamniškim gostilničarjem. V posebno dobrih odnosih je bil z Josipom Kendo.

Četudi je bil razmeroma liberalnih nazorov, sta bila s tedanjim mekinjskim župnikom Francem Riharjem v zelo prisrčnih odnosih. Prijateljske odnose je imel tudi s svojim svakom p. Albertom Pircem, še posebej, do-

⁹ Ustni vir dr. Niko Sadnikar, Kamnik.

kler je ta živel v kamniškem frančiškanskem samostanu.

Goslarstvo

Janez je načrtoval, da bo puškarstvo njegova glavna dejavnost, obenem pa slutil, da to ne bo dajalo dovolj zaslužka in se bo treba spoprijeti tudi z vzporednimi, manj zanimivimi dejavnostmi. V svojem delovanju se je kasneje kar precej ukvarjal z izdelovanjem nožev, lovskih, predvsem pa žepnih, z brušenjem britev, žag, nožev, škarij in popravili raznega orodja. Zanimivo je bilo izdelovanje pločevinastih peči na žagovino, ki jih je inovativno izpopolnil.

Prav zagotovo pa na svojem začetku ni slutil, da ga bosta njegova nadarjenost in sposobnost usmerjali k izdelovanju vse bolj zahtevnih izdelkov, kot so citre in violine. Posebej te so v zadnjih letih življenja predstavljale največji delež njegovega delovanja.

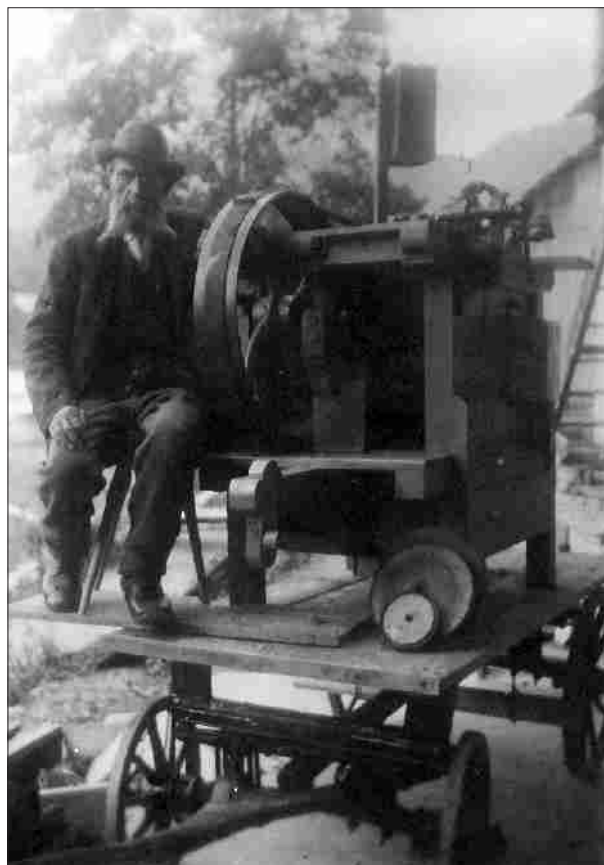
Kdaj se je Janez pričel ukvarjati z goslarstvom, ni zanesljivo, vsekakor pa se da sklepati, da takoj po prelomu stoletja, ko si je v novi hiši omislil tudi primerno delavnico. Motiva za to dejavnost ni težko ugotoviti. Najprej je prav gotovo vplivala na to njegova univerzalna nadarjenost, drugi razlog pa je bila glasbena nadarjenost družine, saj sta iz nje izšla ugledna organista – Janezova brata. Tudi sam je bil glasbeno nadarjen in je igral na violino.

Tudi Janezovi otroci so znali igrati na instrumente, pri čemer pa sta bila Karol, ki je igral na citre, in Franc manj uspešna. Oče je s sinovoma, Bernardom in Jankom, ob različnih družinskih priložnostih zaigral v triu – prva dva sta igrala na violini, slednji pa je bil citrar. Janezovo igranje na violino je Josipa Nikolaja Sadnikarja tako navdušilo, da ga je hotel predlagati za violinista kamniškega salonskega orkestra.¹⁰

Kakorkoli že, Janeza je igranje violine gotovo inspiriralo še za izdelovanje teh instrumentov. Začel je najprej z majhnimi citrami ali, kakor jih imenuje Marjan Zadnikar, »kamniškimi citricami«.¹¹ To so bile majhne citre, pritrjene na sobna vrata; viseče kroglice, ki pri odpiranju ali zapiranju vrat udarjajo na vodoravno napete strune. Te »citrice« je izdelal Janez za Sadnikarja in druge kamniške meščane. Pri Sadnikarju so te citrice še v funkciji. Irena Burja iz Godiča, njegova pravnukinja, hrani take citrice iz zapuščine Janezove hčerke Minke. Po pripovedi mojega očeta je izdeloval tudi citre za igranje, vendar se te do danes niso ohranile.

O njegovem izdelovanju violin celink je marsikaj znanega. Stric Franc mi je pripovedoval, da sta z očetom v Ljubljani v trgovini s specialnim orodjem videla zelo majhne železne skobljice za fino obdelovanje lesa. Ni sta jih kupila, temveč sta enake izdelala sama. Spominjam se teh skobljic iz Janezove zapuščine. Bilo jih je kakšnih dvajset. Podplat skobljica je imel približno površino 1 x 4–7 cm, njegova peta pa je v višino merila med 2–3 cm. Skobljici različnih velikosti, zame neverjetno privlačni, so postali predmet otroške zamenjave za druge predmete, nekateri pa so se počasi porazgubili.

V zapuščini, ki je bila shranjena pri nas, je bilo tudi pismo brata Tomaža. V njem je občudoval Janezovo spretnost pri izdelovanju violin, prosil ga je, naj eno izdelata zanj oziroma za njegove otroke. Violina naj bi bila

Janez Humar ob svoji delovni napravi, ki je kombinacija raznih orodij in brusilnika, na kateri je obdeloval kovine in druge materiale. Posnetek je iz leta 1909. (Foto: Josip N. Sadnikar. Arhiv: dr. Niko Sadnikar Kamnik.)

drag spomin nanj še njegovim potomcem. Če jih je res izdelal, ne vem, toda svojim otrokom je izdelal vsakemu po eno. Moj oče jo je po drugi svetovni vojni zaradi velikega povpraševanja in na vztrajno prigovarjanje nekega Kamničana prodal. Le malo violin se je ohranilo do današnjih dni. Znane so tri. Prvi dve hranita Irena Burja in družina Jeleničič, oboji iz Godiča. Frančevo violino pa hrani avtor članka. Frančev konjiček je bil zbiranje starin. Razmeroma bogato in heterogeno zbirko je proti koncu življenja prodal, očetovo violino pa je hotel dati nekemu, ki bi ohranjal spomin nanj. Po dolgem tehtanju med menoj in njegovo vnukinjo se je jeziček na tehtnici prevesil na mojo stran in dedova violina ohranja spomin nanj v moji hiši.

V Janezovi zapuščini je bilo tudi razmeroma veliko polizdelkov za violine. Spominjam se resonančnih deščic, velikosti ok. 30 x 50 cm, javorjevih deščic enake velikosti in svežnjev ukrivljenih elementov za boke violin. Tudi ta material smo otroci uporabili za izdelovanje svojih igrač in izdelkov ter otroške zamenjave.

Vzporedna dejavnost

Puškarstvo in druge njegove dejavnosti nikakor niso zadoščale za vzdrževanje številne družine. Odločil se

¹⁰ Prav tam.

¹¹ Marjan Zadnikar: Sadnikarjev muzej v Kamniku, *Kamniški zbornik II*, str. 116–117.

je, da bo izdeloval tudi cementne izdelke, predvsem strešno opeko. Za to proizvodnjo so namreč nastale zelo ugodne razmere po ljubljanskem potresu leta 1895. Tedaj je dunajska vlada veliko investirala v obnovo Ljubljane. Nastala je živahna gradbena dejavnost, ne le v Ljubljani, temveč tudi v okolici. Mnogi so pričeli graditi zidane hiše, s katerimi so nadomestili lesene. Tudi podjetniki so občutili to konjunkturo in tako je Jožef Naglič iz Šmarce pred prvo svetovno vojno pričel z gradnjo ščetarske tovarne. Vse cementne izdelke zanjo in vso strešno opeko je izdelal Janez Humar s svojimi sinovi. Delo pri Nagliču je bila kaj dobra referenca za nadaljevanje te proizvodnje predvsem v Šmarci in kamniški okolici nasploh. Nekatere hiše in gospodarska poslopja, pokrita s cementno opeko, ki so jo izdelali Humarji pred prvo svetovno vojno in po njej, še danes stojijo.¹² Med vojno je ta dejavnost povsem zamrla, takoj po njej pa je spet oživila. Sinovi – razen Bernarda – so še najprej sodelovali z očetom, potem pa so se, kakor kaže obrtni register, vsak zase osamosvojili.¹³ Nekako do leta 1930 in še čez so izdelovali cementne izdelke, nato pa so to obrt opustili. Sam Janez je to dejavnost opustil že pred letom 1925.

Na jesen življenja

Po 65. letu je Janez resno razmislil o svojem gmotnem položaju v prihodnosti. Imetje in hišo je sklenil prepustiti sinu Karolu in preživeti svojo starost v skupnosti z njegovo družino. Začeli so skupno življenje, toda snaha Katarina je kaj hitro ugotovila brezperspektivnost te odločitve. Moteči člen te skupnosti je bila Janezova hči Minka, ki naj bi tudi imela zagotovljen preužitek v hiši. Katarina je uvidela neskladnost njunih značajev, ki naj bi neprestano povzročala medsebojne spore. Karol se je odločil za gradnjo lastne hiše v Nožicah. Janez pa je hišo nato prodal Mariji Perne iz Godiča in si pri tem zagotovil preužitek, saj pokojnin v tistem času, razen redkih izjem, ni bilo. V pogodbi si je izgovoril delavnico, ki jo je preuredil in je njen manjši del uporabljal za stanovanje.

Zadnji desetletji življenja je preživel v samoti svoje delavnice. Za zaslužek je še vedno brusil nože, škarje, britve in drugo podobno orodje in pribor, njegovo srce pa je bilo še predano violinam, ki jih je izdeloval tudi v tem obdobju. Vnuk Janko Humar iz Godiča ve povedati, da je bilo v 30. letih vedno nekaj violin v izdelavi obešenih na stene njegove delavnice.

Janezovo življenje se je izteklo ob koncu druge svetovne vojne 22. februarja 1944. Spomin nanj je bil na Kamniškem izredno živ. Poznali so ga kot puškarja, brusača in goslarja. V času mojega študija sta se ga spominjala kot »taužentkinstlerja« prof. Ciril Šlebinger in prof. Andrej Šarc. Še danes se ga v pogovoru še marsikdo spomni, čeprav je od njegove smrti minilo že 60 let.

A gunsmith and a fiddler Janez Humar from Godič

Summary

The article presents Janez Humar (1858–1944), a gunsmith and a mechanic from Godič, who served an apprenticeship to a gunsmith in Borovlje in Carinthia and improved his skills in Vienna. He was another member of the Debevec family from Vodice near Kamnik, which also included Jurij Humar, the pioneer of Slovenian parapsychology, and the two organists Tomaž and Matevž Holmar. During his life Janez Humar not only worked as a gunsmith and mechanic but necessity forced him to work as a grinder and make products from concrete. Another significant aspect of his work was the fact he made violins.

12 V Šmarci so s to opeko še krite mnoge hiše, npr. Tomljeva (po domače Brojanova), Jerebova (po domače Grdavova) in druge.

13 ZALJ, Ljubljana, obrtni register.

Osnovno šolstvo v Šmartnem in Zg. Tuhinju v času Avstro-Ogrske

(Ob 110-letnici prve šolske zgradbe v Šmartnem v
Tuhinju in 100-letnici šolske zgradbe v Zg. Tuhinju)

»Poznavanje zgodovine pedagogike je najboljše sredstvo za emancipacijo od preteklosti, za osvobajanje od preživelih pedagoških nazorov. V tem smislu zgodovina pedagogike povezuje pedagoška spoznanja /.../ z dosedanjim razvojem pedagoških idej in vzgojnih ustanov. /.../ Omenjena povezanost ni le važna za pedagoško teorijo, temveč tudi za vse, ki se ukvarjajo z vzgojno prakso. Oblikuje jim namreč zavest, da pripadajo večji skupnosti, ki se je že pred njimi trudila za boljšo vzgojo naše mladine in ki bo njihovo delo nadaljevala v prihodnosti. Taka zavest pa more razvijati njihovo kulturnost in predanost vzgojnemu delu.« (Schmidt 1963, str. 7)¹

1. Uvod

Za mnoge otroke je bila osnovna šola še pred nedavnim prva iniciacija v družbo, v široki, neznani svet onkraj domačih zidov.

Šola – beseda, ki vzbuja pisano paleto predstav. Le kdo se ne spominja značilne zgradbe, učiteljev, spraševanja, učenja, domačih nalog, zvezkov in knjig, šolskih izletov ... Poseben čar imajo spomini na prvi šolski dan in spričevala, ko smo okusili sladkosti uspehov in občutili grenkobo porazov.

Šola ima v družbi pomembno vlogo. Integralno je vključena v vsakdanji življenjski utrip družin z otroki, kjer se vse vrti okrog priprav na šolo, učenja, ocen, govorilnih ur in roditeljskih sestankov. Danes, ko je trdna organizacijska shema osnovne šole hrbtenica odraščanja, si je težko predstavljati, da še pred stoletjem in pol ni bilo tako. Zgodovina šolstva priča, kako težko si je na podeželju šola kot javna dobrina izborila svoje mesto v družinskem in javnem življenju. Le malo več kot polovica šoloobveznih otrok je obiskovala pouk, a še ti dostikrat neredno, čeprav so bile za neobiskovanje pouka že takrat z zakonom predvidene denarne in zaporne kazni za starše. Pri tem imamo v mislih osnovno, elementarno, nekoč so jo imenovali ljudsko šolo,² ki je nudila najbolj splošno znanje.

V nadaljevanju si bomo ogledali preteklost osnovne šole Šmartno v Tuhinju in njene podružnične šole v Zg. Tuhinju, ki sta bili ustanovljeni v istem času in sta ob svojem nastanku imeli enakovreden, a medsebojno neodvisen status. Njun razvoj je potekal vzporedno in dokaj podobno, zato si bomo nekoliko podrobneje ogledali razmere v avstro-ogrskem šolstvu na podeže-

lju. Podatki za obe šoli so bili zbrani v arhivskem gradivu Slovenskega šolskega muzeja, v Zgodovinskem arhivu v Ljubljani, šolskih kronikah obeh šol, iz strokovne literature, ki se ukvarja z zgodovino šolstva na Slovenskem,³ iz pričevanj. Uporabljala sem tudi lastni arhiv in arhiv družine Drovenik.

2. Splošni oris osnovnega šolstva na podeželju v luči avstro-ogrske šolske zakonodaje in njene izvedbe v šolah Šmartno in Zg. Tuhinj

Ustanovitev prvih osnovnih šol v Tuhinjski dolini

Pred več kot dvesto petdesetimi leti je v takratnem Spodnjem Tuhinju (St. Martinu, Šmartinu) pričela delovati prva šola. Duhovnik Franc Mihael Paglovec⁴ je že leta 1705 ustanovil zasebno župnijsko šolo za nadarjene kmečke fante. Delovala je po vzoru Raspove župnijske šole v Kamniku. Nedvomno je bil njen poglobitveni namen izobraževanje duhovniškega naraščaja, vendar so postali mnogi njegovi učenci tudi učitelji, pisarji ali cerkovniki, ki so širili pismenost po slovenskem podeželju, predvsem po Tuhinjski dolini in na Štajerskem. Po njegovi smrti leta 1759 je ta šola prenehala delovati.

Paglovčeve šole ne moremo šteti za predhodnico osnovne šole.⁵ V habsburški monarhiji je bila ideja o uvedbi osnovne šole uzakonjena z dvema šolskima zakonoma, v letu 1774 in 1806,⁶ s katerima je bila uvedena splošna šolska obveznost in zelo natančno opredeljen šolski sistem. Žal pa je marsikje na Kranjskem ostalo samo pri izdaji zakonov, ker jih država ni dosledno izvajala. Tedanja zakonodaja je predvidevala tri vrste osnovnih šol,⁷ ki so se razlikovale po učnem programu in po družbenem sloju, ki so mu pripadali učenci. Podeželskemu prebivalstvu so bile namenjene t. i. trivialke, najpreprostejše med njimi, kjer so se otroci poleg verouka učili branja, pisanja in računanja. Že takrat je bila predvidena osemletna šolska obveznost za

- 1 Dr. Vlado Schmidt, utemeljitelj zgodovine slovenske pedagogike, avtor obsežnega znanstvenega dela *Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem I–III*, utemeljitelj periodizacije zgodovine šolstva in njene metodološke enotnosti. Ukvarjal se je tudi s teorijo vzgoje in tudi s tega področja objavil več znanstvenih razprav. Več o njem v PAVLIČ, 2000, str. 222, 223.
- 2 Osnovna (ljudska) šola je po definiciji: a) elementarna (ne zahteva nobenega predznanja ob vstopu); b) namenjena je vsakomur, ne glede na spol in socialni položaj, preprosto zato, ker je vsak človek vreden izobrazbe in vzgoje; c) učni jezik je materinščina učencev (SCHMIDT, 1963, str. 43).
- 3 Dela Vlada Shmidta, edicije Slovenskega šolskega muzeja in druge.
- 4 Povzeto po *Slovenskem bibliografskem leksikonu* (F. KIDRIČ, 1938), Kroniki F. M. Paglovca v *Kamniškem zborniku* (I. ZIKA, 1963) in *Zgodovini šolstva in pedagogike na Slovenskem* (V. SCHMIDT, 1963, 1. del).
- 5 Glej opombo št.2.
- 6 Prvi avstrijski osnovnošolski zakon Splošna šolska naredba – I. 1774 in drugi avstrijski osnovnošolski zakon Politična šolska ustava – I. 1806.

Šmartno sredi 19. stol. (olje). Naslikal okrog leta 1850 Pustovrh,⁸ župnik v Šmartnem.

otroke od 6. do 14. leta, zadnji dve leti kot nedeljska ali ponavljalna šola.

Po Paglovčevi zaslugi se je pismenost v Tuhinjski dolini ohranila do sredine 19. stoletja, ko so pričele delovati prve šole, ki jih lahko označimo z imenom osnovna šola.

Iz povzetka šolske kronike⁹ je razvidno, da je bila v Šmartnem najprej organizirana nedeljska šola, kjer so duhovniki ob nedeljah eno uro poučevali mladino v branju. Sledila ji je »šola za silo«, ki je delovala v Buču št. 2, a le v zimskem času. Učili so se branja, pisanja in računstva. Zasluge zanjo je imel župnik Luka Dolenc, poučeval pa je odpuščeni vojak Šimen Lomovšek.

Prva redna šola v Šmartnu (St. Martinu) je bila ustanovljena 16. novembra 1857. Delovala je v eni sami učilnici v Mežnarjevi hiši (nekoč Šmartno 14, sedaj 23). Kot trivialka je delovala do šolske reforme leta 1869. Zasluge za ustanovitev šole pripisujejo šmarnskemu župniku Luki Dolinarju¹⁰ in Florjanu Konšku, cesarsko-kraljevemu okrajnemu predstojniku v Kamniku. Prvi učitelj je bil domačin Franc Zore.

Do prve polovice 19. stol. tudi v Oberntucheinu (Zg. Tuhinju) pisni viri ne omenjajo nobene oblike šole, čeprav je verjetno, da je kakšen nadarjen kmečki fant iz Tuhinja obiskoval Paglovčevo šolo v bližnjem Spodnjem Tuhinju. Še bolj verjetno je, da je vas obiskal kateri od njegovih učencev, ki jih je pedagoško nadahnjeni župnik pošiljal po bližnjih in oddaljenih vaseh, da so razširjali osnove branja, pisanja in računstva.

Posebna šolska komisija je prišla 10. 3. 1856 v Zg. Tuhinj z namenom, da poišče pripraven prostor za šolo in

zagotovi dotacijo za učitelja in šolske potrebščine. Sklenili so, da prezidajo župnikov hlev v šolo, župniku pa v zameno napravijo nov hlev. Šola je bila izročena namenu 1. novembra 1857. Prvi pouk v starem župnijskem hlevu in lokacija šole simbolično ponazarjata položaj šolstva na Kranjskem. »Nad šolskim poslopjem

7 Trivialke so ustanavljali v vaseh in so bile namenjene predvsem izobraževanju kmečkih otrok in revnejšim slojem. Učni in vzgojni cilji so bili v šolskem zakonu zapisani takole: »Učenci trivialnih šol pripadajo onemu koristnemu razredu, ki se preživlja z naporom fizičnih sil, zato predmetnik na teh šolah obsega poleg verouka, ki je najvažnejši predmet, le še branje, pisanje, računanje in petje.« Glavne šole so nastajale v mestih, kjer je bil sedež okraja. Poučevali so več predmetov. Učitelj je bilo več in so bili bolj izobraženi. Iz glavnih šol je bilo moč prestopiti v gimnazijo ali v višji razred t. i. normalke. Glavna šola je bila ustanovljena v Kamniku že leta 1784. Normalke so bile ustanovljene samo v deželnih glavnih mestih. Predstavljale so vzorne šole, ki naj bi dajale »normo«, kako je treba poučevati. Na njih so potekali tudi pedagoški tečajji za učitelje trivialk in glavnih šol. Tako so bile normalke predhodnica učiteljske šole oziroma učiteljišča, iz katerih je bil možen prehod na gimnazijo.

8 Slika visi v župnišču v Šmartnem. Župnik Pustovrh je pokopan na pokopališču na Selih pri Kamniku.

9 Mapa OŠ Šmartno v Tuhinju, Povzetek šolske kronike – Viljem Rožič in Ivan Keržan, hrani Slovenski šolski muzej.

10 Luka Dolinar (1794–1863), župnik v Šmartnem, pesnik in skladatelj cerkvenih pesmi, leta 1858 je v *Slovenskem romarju* objavil izvleček Paglovčeve kronike z naslovom Prigode nekdanjih dni. Bil je tudi ljubitelj planin in eden izmed prvih, ki je prišel na Triglav. Vir: pokojni župnik v Šmartnem Anton Baloh leta 2001.

Prva šola v Zg. Tuhinju je bila v preurejenem župnijskem hlevu pod župniščem.

se je ponosno dvignilo župnišče z novim hlevom, ki je bil jako čedno zgrajen in se s šolo ni dal primerjati. Od župnišča navzdol je vodilo 21 strmih stopnic, katere so služile šolskim otrokom za telovadišče, posebno pozimi, ko so bile ledene. Iz novega hleva se je cedila gnojnica ravno pred vrata šole.¹¹ V šoli je bila ena sama učilnica, od ustanovitve dalje pa je poučeval učitelj Janez Uršič.

V začetku sta bili obe šoli vaški trivialki. Spremembe po novem šolskem zakonu so ju doletele v letih 1872 in 1873, ko je tudi Kranjska z zamudo začela izpolnjevati določbe novega šolskega zakona.

Tretji državni ljudskošolski zakon in ustanovitev ljudskih šol v St. Martinu in Ober(n)tucheinu

Leta 1869 je stopil v veljavo tretji državni ljudskošolski zakon, ki je ukinil trivialke, glavne šole in normalke in jih nadomestil z ljudsko šolo. Učni program je bil v primerjavi s trivialko precej bolj obsežen. Največji vrednosti ljudskih šol sta bili poučevanje v materinščini učencev in razmeroma dobro izobražen učitelj. Država je poskrbela za gradnjo in vzdrževanje šolskih prostorov, učbenike, učne pripomočke, usposabljanje in plačilo učiteljev. Izobraževanje vseh šoloobveznih otrok ne glede na njihovo poreklo si je kot družbena vrednota le s težavo pridobivalo ustrezno mesto v mišljenju ljudi, zlasti najnižjih družbenih slojev, ki jim je bila šola do slej nedosegljiva. Le malo več kot polovica šoloobveznih otrok je obiskovala pouk, a še ti dostikrat zelo neredno.

Novi šolski zakon je zelo obsežno in do najmanjše podrobnosti urejal vse področje ljudskega šolstva. Vzburil je velikansko zanimanje in povzročal prave plazove odobravanj in nasprotovanj. Na Kranjskem, kamor je spadal tudi kamniški okraj, so šolski zakon izvajali z nekajletno zamudo. Enotne ljudske šole so bile uvedene šele leta 1873, po deželnem zakonu so jih otroci

obiskovali od dopolnjenega 6. do dopolnjenega 12. leta,¹² v krajih z večrazrednimi šolami pa do dopolnjenega 14. leta. Šolski sistem, ki ga je uvedel »biser avstrijskih zakonov«, kakor so takrat popularno poimenovali šolski zakon, je bil eden najnaprednejših v takratni Evropi. Z manjšimi popravki je obveljal naslednjih sto let, njegovi sledovi pa so še danes vidni v slovenskem šolstvu.

V tem obdobju je bilo v kamniškem okraju¹³ 30 ljudskih šol, na vseh se je poučevala tudi telovadba, kar dokazuje naprednost takratnega šolstva na Kamniškem. (Fascikel 33/ 21)

Tako sta tudi šoli v Šmartinu in Gorenjem Tuhinju postale enorazredni ljudski šoli s slovenskim učnim jezikom, uradovali pa sta v nemščini. »Nova šola« je pomenila nov zagon, ki ga izpričuje tudi bogato arhivsko gradivo za okraj Kamnik, kamor sta sodili obe šoli. Za leta po 1872 so se ohranili mnogi dokumenti in zapisniki okrajnih učiteljskih konferenc. Na njih so obravnavali pestro problematiko okrajnega šolstva in se seznanjali z navodili ministrstva za bogočastje in nauk z Dunaja. Učitelja obeh šol Franc Zore in Janez Uršič sta se jih udeleževala in potrdila svojo prisotnost s podpisom. Ohranjeni pa so tudi številni dokumenti,¹⁴ ki vsebujejo konkretne podatke o šmarnski in tuhinjski ljudski šoli. Organizirani sta bili kot enorazrednici. Upravno-politično sta sodili vsaka v svojo občino (Šmartno in Gorenji Tuhinj), ki sta morali iz pobranih davkov skrbeti za materialne potrebe šole. Okrajni šolski svet v Kamniku pa je skrbel za strokovno izpopolnjevanje učiteljev in izvajal strokovni nadzor na šolah v okrožju.

Sprejeta osemletna šolska obveznost je bila na obeh šolah izvedena kot šestletna redna šola od 6. do 12. leta in dvoletna ponavljalna šola od 12. do izpolnjenega 14. leta.¹⁵

Šolski okoliš

Okrajni šolski svet v Kamniku je 3. 12. 1874 izdal odlok, s katerim sta bila določena šolska okoliša obeh šol. Šola v St. Martinu je obsegala tri občine, in sicer:

- Šmartno: vasi Šmartno, Stebljevek, Sidol, Vuč (Buč);
- Loke: vasi Potok, Loke, Zavaseno, Pirševo, Snovik;
- Hruševka: vasi Praproče, Podbreg, Ravne, Gradišče, Kostanj.

- 11 Iz Šolske kronike OŠ Zg. Tuhinj.
- 12 Osemletno šolsko obveznost so otroci dopolnjevali s ponavljalnimi ali nadaljevalnimi šolami, ki so jih obiskovali od 12. do dopolnjenega 14. leta.
- 13 Kamniški okraj je takrat obsegal poleg Kamnika, Tuhinjske doline, Motniškega, Kamniške Bistrice še Moste in Komendo, Zalog, Mengeš, Trzin, Domžale, Moravče in Črni graben.
- 14 Fascikel 33, okraj Kamnik, hrani Slovenski šolski muzej. Vse šole v kamniškem okraju so uradovale v nemščini, izjema je bila le šola v Zalogu, ki je uradovala v slovenščini. Večina arhivskega gradiva v rokopisu je v nemškem jeziku, nekateri spisi pa so dvojezični.
- 15 Po zakonodaji se je učenec smel izpisati iz šole takoj, ko je dopolnil 14. leto starosti.

Šolski okoliš šole v Gorenjem Tuhinju je obsegal le občino Gorenji Tuhinj z vasi: Gorenji Tuhinj, Golice, Črni Vrh, Liplje, Cirkoše, Veliki Hrib, Mali Hrib, Laze in Se lo.¹⁶ (Fascikel 33/22)

Učni jezik, učni predmeti, organizacija pouka na obeh enorazrednicah in ponavljalna šola

Pouk je potekal v slovenskem jeziku. Po novi zakonodaji je predmetnik obsegal verouk, branje in pisanje, učni jezik, računstvo in geometrijsko oblikovanje, prirodznanstvo, zemljepisje in zgodovino, risanje, petje, telovadbo – za dečke obvezna, za deklice neobvezna – in ženska ročna dela za deklice.

Po zakonu je imela Cerkev pravico, da je v javni šoli sama poskrbela za verski pouk in ga tudi nadzirala. Čeprav verouk ni bil več najpomembnejši učni predmet, je z dvema urama na teden še vedno zavzemal pomembno mesto v šolskem predmetniku. Veroučne vsebine in nadzor so bili v pristojnosti kamniškega dekana, poučeval pa je krajevni župnik brezplačno in v prostorih šole. V času poučevanja verouka v šoli je bil župnik »pod disciplinarnimi predpisi šolskih zakonov«. Glede na starost in znanje so učence razdelili po razredih in oddelkih.

In kako je bil organiziran pouk na vaški enorazrednici, kjer se je en sam učitelj spopadal z otroki in odraščajočo mladino v starosti od 6. do 14. leta v eni sami učilnici? Pouk je potekal poldnevno in kombinirano v treh oddelkih za učence od prvega do šestega razreda. Dopoldne so ga obiskovali učenci 4., 5. in 6. razreda, popoldne pa učenci prvih treh razredov. Sedmi in osmi razred sta obiskovala ponavljalno šolo.

Učne dneve in število učnih ur ponavljalne šole so določali okrajni šolski sveti po dogovoru in predlogih s krajevnimi sveti. Običajno je potekal ob četrtek, ko je bil za druge šolarje pouka prost dan, in ob nedeljah, ločeno po spolu. Potekal je samo v zimskih mesecih po dve uri, in sicer dvakrat za dečke in enkrat za deklice. Tako je bilo tudi v Šmartnem.¹⁷ Ohranjeni so tudi podatki o številu učencev ponavljalne šole.

Število učencev ponavljalne šole v Šmartnem in Zg. Tuhinju¹⁸

Šolsko leto	Število fantov		Število deklet	
	Šmartno	Zg. Tuhinj	Šmartno	Zg. Tuhinj
1892	20	24	21	28
1893	20	15	21	24
1894	23	22	21	23
1895	23	22	21	23
1897	16	23	15	24
	13		21	

Šolsko leto je trajalo 46 tednov, tedensko je bilo 15 ur za višji in 10 za nižji oddelek enorazrednice.¹⁹ (Fascikel 33, drugi zavitek)

V kamiškem šolskem okraju se je pričelo šolsko leto v začetku oktobra in je trajalo do konca julija. Poleg ne-

Franc Zore s častno svetinjo za 40-letno delo, leta 1903 ali kasneje

delj in zapovedanih cerkvenih praznikov so bili pouka prosti dnevi še šesttedenske počitnice, dnevi velikih sejmov ter rojstni in godovni dnevi cesarja in cesarice. Krajevni šolski svet je glede na krajevne razmere in oddaljenost otrok od šole določil, kdaj bo šolski zvonec oznanil pričetek in konec pouka.²⁰

Ocenjevanje (redovanje) in šolska spričevala

Petstopenjska ocenjevalna lestvica za posamezne učne predmete je veljala že od leta 1806, pri čemer je bila 1 najboljši, 5 pa najslabši red.²¹ Posebej so ocenjevali vedenje in nravnost.

Ob zaključku vsakega četrletja so učenci dobili četrletna spričevala – šolska naznanila, posebne obzorce, kjer je pisalo, kako se učenci »npravno vedo(vedejo) in uče«. Starši so jih morali podpisati. V arhivih obstaja še zapisnik okrajne učiteljske konference v Kamniku, ki zahteva, da naj bo poleg učnega uspeha v posamez-

- Imena so navedena tako, kakor so zapisana v pisnem viru, takratni zapis se od kasnejših in današnjega razlikuje. (Slovenski šolski muzej, Fascikel 33/22)
- Ob četrtek od 9. do 11. ure dopoldne in od 1. do 3. ure popoldne ter ob nedeljah od 8. do 10. ure.
- Podatki so bili zbrani v šematizmih, ki jih hrani Slovenski šolski muzej.
- Pregled števila učnih ur na posameznih šolah v šolskem okraju Kamnik za leto 1873 je opravil okrajni šolski inšpektor Janez Zima.
- Šolski zvonec je mnogo starejši od ljudske šole, že leta 1788 je bila z odlokom predpisana njegova uporaba v rednih šolah. Preprečil naj bi zamujanje učencev in učiteljev.
- Potrebno je razlikovati termina red in ocena. Prvi je veljal za avstro-ogrski šolski sistem, od tod izhaja tudi beseda redovalnica. Ocene so bile uvedene v času kraljevine Jugoslavije.

nih četrletjih zapisana tudi končna klavzula, ali je učenec sposoben ali nesposoben za višji oddelek. Zabeležili so tudi opravičene in neopravičene izostanke.

Pregled redov – iz ročnega zapisnika za slovensko učiteljstvo

Stopnja	Nravnost	Pridnost	Napredek	Vnanja oblika pis. izdelkov
1	popol. primerna	vstrajna	prav dober	prav lična
2	primerna	dovoljna	dober	lična
3	manj primerna	nestanovitna	zadosten	manj lična
4	nepriprava	premala	komaj zadosten	nelična
5	-	-	nezadosten	-

Okrožnica ministrstva za bogočastje in nauk iz leta 1878 je dovoljevala obdarovanje pridnih in npravstveno dobrih učencev. Javne skušnje ob koncu šolskega leta so se počasi umaknile, tako naj bi imeli učenci kamniškega okraja ob koncu šolskega leta botanične in telovadne izlete. (Fascikel 33)

Po končani šolski obveznosti so učenci, ki so izdelali vseh šest razredov redne šole in dva razreda ponavljalne, dobili odpustno spričevalo – izpustnico, ki je pomenila, da zadovoljivo obvladajo predvideno učno snov ljudske šole. Otroci, ki ob izpolnjenem 14. letu niso osvojili minimalnega predpisanega znanja in pri katerih ni bilo videti možnosti (tudi zaradi njihovih telesnih in duševnih okvar), da bi s podaljšano šolsko obveznostjo nadomestili zamujeno, so dobili odhodno spričevalo – odhodnico.

Učila, šolska knjižnica in učni pripomočki

Vsaki ljudski šoli naj bi občina in okraj zagotovila z zakonom predpisana učila in samoučila.

Cesarsko-kraljevi deželni svet v Ljubljani je s posebno okrožnico 18. 1. 1872 zaukazal ureditev in pomnožitev šolskih knjižnic. V kamniškem okrožju so poročali, da je bila šolska knjižnica ustanovljena na vseh šolah v okrožju, tako da je bilo v tem pogledu dobro poskrbljeno za nadaljnji razvoj knjižnic. Pohvalili so tudi okrajno duhovščino, ki je poudarjala in propagirala potrebo po dobrem čtivu.

Kamniški šolski okraj je imel tudi svojo knjižnico, ki je obsegala 328 knjig in jih je izposojala tudi učiteljem na podeželju. Po zakonu so morali za okrajno knjižnico učitelji prispevati pol % svoje letne plače.²²

Vsaka ljudska šola je morala ustanoviti tudi svojo knjižnico. Šolski bukvarnici v Šmartinu in Gorenjem Tuhinju sta bili ustanovljeni 4. junija 1872.²³ (Fascikel 33)

Prav tako so skrbno pazili na primernost naslovov. Obe šoli sta dobili seznam dovoljenih učbenikov in samoučil, ki se v šolah smejo uporabljati (Fascikel 33/47), se obvezno naročiti na Mohorjevo družbo in pridobiti ustrezno knjižno omaro iz »trdega lesa«. (Fascikel 33/18)

Posebno skrb so namenili vpeljevanju novih mer in uteži. Leta 1873 je bil stari merski sistem zamenjan z novim, ki je uvajal metre, litre, kilograme ... in je predstavljal velik problem, zato je bilo treba učence nazorno poučevati, posebej za uporabo v vsakdanjem življenju.²⁴ Vsaka ljudska šola je dobila posebno stensko tablo z avstrijskimi merami in denarjem kot učilo in učni pripomoček. Za usposabljanje učiteljev je bil organiziran poseben tečaj. Vsaka šola v okraju je bila obdarovana s primeri merskih enot, ki so služile kot nazoren učni pripomoček. Vse to dokazuje, kolikšno skrb so namenili uvajanju te spremembe. (Fascikel 33/28)

Razdeljevanje »ubožnih knjig«²⁵

Učbeniki in drugi učni pripomočki so bili za uspešen pouk velikega pomena. Država se je zavedala dejstva, da jih nekateri starši ne bodo zmogli kupiti, zato je zanje namenila brezplačne učbenike. Okrajni šolski sveti so jih dobivali iz cesarsko-kraljeve zaloge na Dunaju in jih razdelili ljudskim šolam v svojem okrožju. Tako so si lahko »ubožni otroci« šolske potrebščine in učbenike sposodili v šoli. V letih 1873 in 1875 so v Šmartnem in Tuhinju razdelili naslednje število ubožnih knjig (fascikel 33/41, fascikel 33/231):

Pregled razdeljevanja ubožnih knjig v letih 1873 in 1875

Naslov knjige	1873		1875	
	Šmartno	Zg. Tuhinj	Šmartno	Zg. Tuhinj
Abecednik za slovenske šole	10 kom.	10 kom.	12 kom.	12 kom.
Pervo berilo za slovenske šole	4 kom.	4 kom.	5 kom.	5 kom.
Drugo berilo za slovenske šole	2 kom.	1 kom.	4 kom.	3 kom.
Perva računica	1 kom.	1 kom.	8 kom.	7 kom.
Druga računica	2 kom.	8 kom.	5 kom.	5 kom.
Tretja računica	8 kom.	8 kom.	4 kom.	4 kom.
Četrta računica			1 kom.	1 kom.

Ubožne knjige²⁶ so razdeljevali po šolah vse do razpada monarhije, čeprav se je v ohranjenih zapisnikih lokalnih učiteljskih konferenc v 20. letih 20. stoletja ohranil zaznamek, da učenci v tuhinjski občini niso tako revni, da bi potrebovali ubožne knjige. Država jim je namenila veliko pozornosti in zelo natančno z zakonom uredila njihovo pridobivanje in razdeljevanje.

22 HEINZ, 1895, str. 461.

23 Glej tudi seznam knjig šolskih bukvarnic v Zgornjem Tuhinju in St. Martinu iz 12. 6. 1872 v Od ljudske šole do devetletke (2001) in Šola na Hribu (2002) avtorice T. DROVENIK. Prvi je naslovljen v slovenskem jeziku, drugi pa v nemščini. Oba obsegata 16 naslovov knjig in učnih pripomočkov.

24 Zapisnik okrajnega šolskega sveta 13. 8. 1873 (fascikel 33/28, Slovenski šolski muzej).

25 Glej HEINZ, 1895, str. 133, 177.

26 Glej HEINZ, 1895, str. 159–168.

Šolski nadzor, krajni (krajevni) in okrajni šolski svet²⁷

Nad delom podeželske ljudske šole sta bdela predvsem okrajni šolski svet v Kamniku in krajni šolski svet občin Šmartno in Gorenji Tuhinj. Naloga okrajnega šolskega sveta je bila, da so bile šole seznanjene z zakoni in odloki šolskih oblasti. Delovali so tudi kot posvetovalni organ, ki je sprejemal odločitve, ki so se jih držale vse šole v okraju.

Neposredni nadzor nad poukom sta imela okrajni in krajevni šolski nadzornik. Okrajni šolski nadzornik²⁸ je bil strokovnjak – učitelj; v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja je bil to Janez Zima (Sima).

Krajevni šolski nadzornik je bil kakšen izobraženec iz kraja, največkrat kar domači župnik, poleg učitelja pogosto edini izobraženec v vasi.

Vse državne šole so prišle pod nadzor krajevnega šolskega sveta. V njih so bili zastopani predstavniki cerkve, šole in izvoljeni predstavniki občine. Predsednik je bil običajno župan, tajnik šolski upravitelj, predstavnik cerkve pa krajevni duhovnik, kar dokazuje, da je Cerkev ohranila določen, čeprav omejen vpliv na šolstvo. Krajevni šolski svet je skrbel za materialne izdatke šole, stanje šolskega poslopja, učil in učilnic. Sestajal se je enkrat na mesec. Upravljal je krajevni šolski »zaklad« (sklad), kamor so se stekale šolnine, občinske doklade, »dobrovoljni« prispevki društev, posameznikov in morebitne dediščine.

Plača učiteljev in šolnina

»Najmanjše prejemke, izpod katerih ne sme nobena šolska občina iti na nižje, je odmeriti tako, da učitelji in podučitelji niso primorani truditi se s postranskimi opravili, ampak lahko vso svojo moč v svoj poklic obrabčajo, in da je učiteljem mogoče tudi svojo rodovino živiti primerno okolnostim dotičnega kraja.«²⁹ Plača učiteljic je znašala 80 % plače, ki bi jo za enako delo in na enakem službenem mestu prejemal učitelj.

Z novim šolskim zakonom je država poskrbela za plače učiteljev le načelno, bdela je le nad najmanjšim še sprejemljivim dohodkom, ki je moral učitelju omogočati primerno preživljanje družine v kraju, kjer je poučeval. Zakon je tudi določal, da mu šolnine ni treba osebno pobirati.

Šolnino ali uknino je pobiral župan enkrat mesečno in se je stekala na krajevni šolski sklad. Na Kranjskem so šolnino razdelili na 4 razrede glede na gospodarsko stanje občine. Šmartno in Tuhinj sta bila uvrščena v III. razred, kjer je bil šolnina 15 krajcarjev.³⁰ (Fascikel 33/218)

Ukinitev šolnine po letu 1874 je pomenila napredek v osnovnem šolstvu, ker je stopilo v veljavo načelo, da mora obvezno šolo vzdrževati država.

Občine so bile po zakonu dolžne skrbeti za ljudsko šolo. V kamniškem šolskem okraju je za plače učiteljev občina prispevala 50 %. Proračuna krajevnih šolskih svetov Šmartina in Gorenjega Tuhinja v letu 1874 sta bila med najmanjšimi v kamniškem okraju (Gorenji Tuhinj 1295 goldinarjev, 32 krajcarjev, Šmartin 1297 goldinarjev, 92,5 krajcarjev).

V šolskem letu 1873/74 je znašala letna plača učiteljev Janeza Uršiča in Franca Zoreta 400 goldinarjev, pri čemer je bil prispevek občin 200 goldinarjev oziroma 213 goldinarjev. (Fascikel 33/218) Plačo³¹ so prejemali enkrat mesečno od šolske občine oziroma šolskega okraja.

Osemletna šolska obveznost, število učencev in šolski obisk

»Dolžnost v šolo hoditi se začinja z dopolnjenim šestim letom starosti.« Ob izpolnjenem 14. letu je imel učenec pravico izstopiti iz šole, čeprav sredi šolskega leta. Naloga krajevnega šolskega sveta je bila, da »natanko popiše, gredoč od kraja do kraja, od hiše do hiše v šolski občini vse šoloobvezne otroke ne glede na starost, veroizpoved in domovinske pravice«. Natančno so popisali tudi vse otroke, ki so bili zaradi bolezni, duševne in telesne nezrelosti oproščeni šolske obveznosti ali pa so se šolali na kakšni višji šoli v drugem kraju.³²

Število učencev za prva leta delovanja šole ni znano. Nastajal je razkorak med šoloobveznimi in dejansko všolanimi otroki, ki jih lahko štejemo kot učence.

Šolski obisk je dober kazalec razvoja šolstva, zlasti za prva desetletja delovanja ljudskih šol. Podatki kažejo, da se je razlika med šoloobveznimi in šoloobiskujočimi iz leta v leto zmanjševala. Kaj je pripomoglo k temu, ni znano. Morda so bile to kazni. Za neopravičene izostanke otrok je bila predvidena denarna ali zaporna

27 Glej HEINZ, 1895, str. 409, 421.

28 Naloga okrajnega šolskega nadzornika so bile zelo široke, zajemale so nadzor nad stanjem šole, učilnic, učil, snažnostjo šole, izpolnjevanjem zakonskih obveznosti šole (vpis, izdajanje spričeval, javljanje zamud, izplačevanje učiteljskih prejemkov, učni čas in urnik), poklican pa je bil tudi kot pedagoški svetovalec in sklicatelj vsakoletne okrajne učiteljske konference. O stanju šolstva v okrožju je poročal okrajnemu šolskemu svetu. Glej tudi HEINZ, 1895, str. 87, 93, 413, 425, 427, 469.

29 HEINZ, 1895, str. 43.

30 Iz zapisnika seje okrajnega šolskega sveta v Kamniku 13. 8. 1873 je razvidno, da je leta 1874 v Gorenjem Tuhinju znašala šolnina 174 goldinarjev, v Šmartinu pa 180.

31 Po letu 1884 je za vso Kranjsko veljala razdelitev učiteljskih plač na štiri plačilne vrste, pri čemer je bila prva (danes bi dejali peti plačilni razred) najbolje plačana. Oba učitelja na šolah Šmartno in Zg. Tuhinj sta bila še leta 1892 uvrščena v 3. plačilno vrsto s plačo 500 gld (1. plačilna vrsta 700 gld). Učitelj Franc Zore (po 43 letih službovanja) je bil leta 1899/1900 razvrščen v prvi plačilni razred s plačo 1600 kron. Na prehodu v 20. stoletje so v deželah pod avstrijsko krono začeli uporabljati novo denarno enoto – krono (K in vinarje), ki je zamenjala goldinarje. Razmerje med krono in goldinarjem je bilo 2 : 1, to je 2 K = 1 gld. Zato so se tudi plače učiteljev le navidezno povečale, v resnici niso dohajale življenjskih stroškov, zato so bili učitelji občasno upravičeni do draginjskih doklad.

32 Znano je, da so bili tudi taki učenci, čeprav jih ni bilo veliko. Naj omenimo le Janka Nepomuka Jegliča, (1859) kasnejšega nadučitelja na II. mestni osemrazredni deški ljudski šoli v Ljubljani in učitelja na Obrtni nadaljevalni šoli v Ljubljani, ki je nabiral prvo učenost na ljudski šoli v Zg. Tuhinju.

kazen (12 ur zapora); morda pa so v »novi« šoli le prepoznali priložnost za napredek otrok in kraja. Zanimivo je tudi, da je število deklic in dečkov približno enako, iz česar smemo sklepati, da so bile družbene razmere deklicam v Tuhinju razmeroma naklonjene.

Število učencev³³ v zadnjem desetletju 19. stoletja

Šolsko leto	Šmartno		Zg. Tuhinj	
	Šolo-obvezni	Všolani (šoloobiskujoči)	Šolo-obvezni	Všolani (šoloobiskujoči)
1889/90	ni podatka	147	ni podatka	160
1892/93	ni podatka	127	215	150
1893/94	ni podatka	117	197	179
1894/95	ni podatka	116	194	182
1895/96	ni podatka	116	194	182
1897/98	ni podatka	108	171	146

Ob šolskem obisku v 2. pol. 19. stol. naletimo na problem, koga sploh lahko štejejo kot učenca, ker so se otroci zelo neredno udeleževali pouka. Nekateri so prihajali samo trikrat ali štirikrat tedensko, drugi samo v zimskem času. Če so starši hoteli doseči šolsko olajšavo,³⁴ so morali pri krajevnem šolskem svetu vložiti prošnjo, odločal pa je okrajni šolski svet v Kamniku.

Otroci so smeli opravičeno izostati tudi, če je kdo v družini zbolel, zaradi slabega vremena in nenadnega poslabšanja poti v šolo. Mnogi starši so bili tako revni, da niso zmogli stroškov za oblačila in obutev svojih otrok (zapis iz leta 1875), zato so učitelji kamniškega okraja predlagali, da jih oprostijo predvidenih denarnih kazni, ker bi te stanje le še poslabšale. V šolah so pogosto zbirali denar za dobrodne namene, tudi šolske občine so imele nalogo, da poskrbijo za najosnovnejšo obleko in obutev za revne šoloobvezne otroke.

Prihajalo je do različnih, tudi nalezljivih bolezni. Tako je navedeno, da so morali leta 1873 prekiniti pouk zaradi ošpic, 1881. pa so obolevali za črnimi kozami. Na šolah so pregledovali tudi sanitarno in higiensko stanje šolskih prostorov. Ukrepi za izboljšanje stanja niso znani.

Starejši otroci so večinoma izostajali zaradi domačega dela, kar je posledica socialnega položaja njihovih staršev, ki v izobraževanju svojih otrok niso videli drugega kakor izgubo časa in delovne sile. Mlajši otroci so pogosto izostajali zaradi šibkejše telesne razvitosti in velike oddaljenosti od šole. Najbolj oddaljeni so bili učenci iz Raven, Podbrega, Hrušovke in Lipelj, ki so morali vsakodnevno premeriti več kot 12 km slabe poti v šolo in nazaj.

Prvi učitelji³⁵ v Šmartnem in v Zg. Tuhinju v času 1857–1918

Najbolj napredno je tretji ljudskošolski zakon poskrbel za učitelje. Za njihove plače je zagotavljala denar deželna uprava. Bile naj bi dovolj visoke, da bi se lahko posvetili le svojemu delu in ne bi iskali dodatnih virov za preživetje. Opravljanje cerkovniške službe pa jim

je bilo z zakonom prepovedano, saj je država prevzela organizacijo in nadzor šolstva pod svoje okrilje.

Obsežnejši učni programi so zahtevali temeljitejšo izobrazbo učiteljev. Ustanovljena so bila štiriletna moška in ženska učiteljska, deloma ločena po predmetniku.³⁶ Ob vstopu so morali kandidati opraviti dokaj zahteven sprejemni izpit, šolanje pa so zaključili z izpiti iz vseh učnih predmetov.³⁷ Kot kaže, se je država zavedala dejstva, da ustrezni dohodki in primerna izobrazba zagotavljajo učiteljev status, ugled v družbi in kakovostno izobraževanje otrok. Učitelje so zaposlovali z državnimi dekreti, ki niso trpeli ugovora. Po dveh letih začasne namestitve so morali opravljati še zelo zahteven usposobljenostni izpit.³⁸ Šele nato so bili stalno nameščeni. V kraju njihove namestitve je občina poskrbela za brezplačno stanovanje, upravitelj šole (nadučitelj) pa je imel pravico do najmanj dvosobnega stanovanja.³⁹

Njihovo delo je bilo strogo predpisano. Poleg poučevanja in vodenja (obširne) službene dokumentacije so morali zgledno skrbeti za šolski vrt in se udeleževati okrajnih učiteljskih konferenc v Kamniku.

Šola stoji in pade z učiteljem. Suhoparna poročila in statistični podatki le posredno govorijo, s čim vse so se morali ukvarjati poleg svojega rednega šolskega dela. Šolske kronike in drugo arhivsko gradivo dajejo slutiti obsežnost njihovega dela. Veliko jih je v te kraje prišlo po direktivi, v tem se različni politični režimi niso veliko razlikovali. Poučevanje na oddaljenih podeželskih šolah ni bilo najbolj zaželeno učiteljsko mesto, zato so bili nanje poslani ljudje, ki so bili politično manj ustrezni, lahko bi rekli »po kazni« in začetniki. Kljub temu in dejstvu, da so prišli v popolnoma neznanu okolje, so v teh krajih mnogi pognali globoke korenine in zapustili bogate sledove svojega dela med ljudmi.

Prvi učitelji v Šmartnem in Zg. Tuhinju so bili zelo cenjeni in spoštovani, o čemer pričajo tudi diplome častnih občanov,⁴⁰ ki so jim jih podeljevali za njihove zasluge in jim celo vgradili spominske plošče.

33 Po Popotnikovem koledarju za slovenske učitelje in Ročnem zapisniku za slovensko učiteljstvo, Slovenski šolski muzej.

34 Glej tudi HEINZ, 1895, 27, 67–73, 79–85.

35 Šolski šematizmi so imeniten vir podatkov o šolstvu. Med drugim vsebujejo imena učiteljev, letnice mature na učiteljski, opravljanja sposobnostnega (strokovnega) izpita in stalno namestitev, naziv (začasni učitelj, učitelj, nadučitelj) in plačilni razred (plačilni red). Hrani jih Slovenski šolski muzej.

36 HEINZ, 1895, str. 31, 41, 51, 339, 431.

37 HEINZ, 1895, str. 35.

38 HEINZ, 1895, str. 35, 335–367.

39 HEINZ, 1895, 45, 485.

40 Lastni arhiv, podarila ga je vnukinja Živa Baraga, trenutno visi v avli OŠ Šmartno v Tuhinju.

Viljem Rožič⁴⁶

Franc Zore (1835–1917) je bil prvi izprašani učitelj, ki je služboval v Šmartnem. Kot domačin je bil eden redkih, ki je bil po končanem šolanju nameščen v domačem kraju. Do leta 1863 je bil le začasno nastavljen, po opravljenem usposobljenostnem izpitu mu je bilo odobreno »definitivno nameščenje«. Ker se je šolal še pred tretjim šolskim zakonom, je verjetno obiskoval dveletni tečaj na ljubljanski normalki.⁴¹ Kot učitelj v času konkordata (1855–1869) je bil podrejen strogemu cerkvenemu nadzoru, ki je skrbno pazil, da se otroci pri katerem od šolskih predmetov ne bi učili česa takega, kar bi nasprotovalo katoliškimi naukom in nravni čistosti.

Pisni dokumenti, ki jih je sam pisal, izpričujejo tudi dobro znanje nemščine, torej izobraženega človeka, predvsem pa osuplja dejstvo, da je na svojem prvem in edinem delovnem mestu služboval polnih 53 let. Tudi v tem je posebnost, saj so v istem času v sosednjem Zg. Tuhinju zamenjali 5 učiteljev, ker so tedanje oblasti državne uslužbenke večkrat z dekreti prestavljale na druga delovna mesta.

Ves ta čas je služboval sam. Leta 1903 je dobil državno odlikovanje, častno svetinjo za štiridesetletno delo, leta 1904 je bil najstarejši še službujoči učitelj na Kranjskem. Poročil se je z domačinko iz Sidola, s katero sta imela štiri otroke. Anton je postal duhovnik, drugi – Rudolf pa učitelj. Hči Agata se je poročila s Srečkom Malenškom, učiteljem iz Zg. Tuhinja. V času Zoretovega službovanja je bilo leta 1891 zgrajeno prvo šolsko poslopje v Šmartnem. V njem je bilo tudi stanovanje za učitelja, vendar si je Zore sezidal svojo lastno hišo. Sovaščani so mu 1907 podelili diplomu častnega

občana, na kateri so zapisali: »Skozi pol stoletja poučeval in vzgajal je tukajšno mladino, – županom pa je bil ves čas desna roka, vsled česar ima tudi za občino neprecenljive zasluge. V znak globokega spoštovanja in iskrene hvaležnosti poklanja se mu to neznatno, a velezaslužno odlikovanje.« Umrli je med prvo svetovno vojno 1. februarja 1917,⁴² ravno na dan, ko so iz zvonika na Gori sneli zvonove za vojaške namene.⁴³

Sledila mu je prva ženska učna moč, *Pavla Bergant*, ki pa je ostala komaj leto dni. 1912. se ji je pridružil učitelj *Viljem Rožič*,⁴⁴ ki je ostal v Šmartnem polnih 26 let in se ga marsikateri vaščan še spominja kot živahnega intelektualca z odličnim znanjem nemščine. Rojen je bil 1886 v Ložu, zrelostni izpit je opravil leta 1906 na učiteljski šoli v Ljubljani. Konec 1910. je bil nastavljen v Šmartnem kot stalni učitelj, leta 1914 pa je napredoval v nadučitelja. Kot aktiven vojak – telefonist in kasneje poveljnik voda – se je polna tri leta bojeval na frontah 1. svetovne vojne.⁴⁵ Imel je smisel za tehniko, zlasti se je navduševal za fotografijo.

Po upokojitvi je živel v Kamniku, kjer se po njegovem sinu, ki je padel kot partizan, imenuje tudi ulica (Vilka Rožiča). Tudi Viljem Rožič se je s svojim delovanjem zapisal v srca domačinov, ki so mu za njegove zasluge leta 1936 podelili diplomu častnega občana,⁴⁷ kar so utemeljili takole: »To skromno, a velezaslužno odlikovanje se mu poklanja ob 25-letnem jubileju njegovega nesebičnega službovanja v našem kraju, kjer je s svojo ljubeznijo do mladine zaslužil našo hvaležnost, s svojim poštenjem pa naše spoštovanje.«

Med učitelji tega časa velja omeniti tudi domačinko *Marijo - Mico Malenšek*, ki je tod službovala sprva le kratek čas. Učiteljica z »rodovnikom«, hči tuhinjskega učitelja Srečka Malenška in vnučinja šmarskega učitelja Zoreta, se je rodila 1889 v Zg. Tuhinju, vendar se je njena ovdovela mati preselila nazaj v Šmartno, ki ga je tudi Mica doživljala kot svojo domačo vas. Bila je znana kot odločna oseba z močnim značajem. Kot veliko učiteljic tega časa se ni nikoli poročila, saj je zanje veljal celibat. Avstrijska šolska zakonodaja je z zakonom predpisovala, da smejo učiteljsko službo opravljati le

41 Predmetnik je obsegal: verouk, občo pedagogiko, nemško slovnico, nemško spisje z metodiko, računstvo z metodiko, lepopis z metodiko, slovenščino z metodiko, higieno, risanje, petje, orgljanje. Skupaj 29 ur na teden s poudarkom na orgljanju. Predmetnik dokazuje temeljitejšo izobrazbo učitelja, kar je obetalo boljši učni uspeh učencev. (Učiteljske, Gimnazija Ledina – 130 let, str. 6)

42 Iz župnijske kronike Šmartno.

43 Župnijska kronika Šmartno, str. 56, župnik Ivan Opeka je zapisal: »Žalost velika je zavladala med ljudstvom.«

44 Vir: Marinka Rožič Gregorš, upokojena učiteljica, doma v Kamniku.

45 Vir: Uslužbeni list kraljevine SHS, last gospe Marinke Rožič Gregorš.

46 V lasti njegove hčerke, gospe Marinke Gregorš iz Kamnika.

47 V lasti njegove hčerke, gospe Marinke Gregorš iz Kamnika.

 Mica Malenšek⁴⁹

 Srečko Malenšek⁵³

samske ženske. S poroko se je učiteljica prostovoljno odpovedala službi.⁴⁸ Ta zakon so na Kranjskem dosledno spoštovali, česar bi ne mogli trditi za Štajersko, ki je bila na mnogih področjih, tudi v šolstvu, mnogo bolj napredna. Učiteljice so za enako delovno mesto prejemale le 80 % plače svojih moških kolegov. Odločna Mica je aktivno posegla v šolstvo domačega kraja v obdobju 1945–1948, to je neposredno po osvoboditvi, ko je odigrala pomembno vlogo pri ponovnem vzpostavljanju šolstva v Šmartnem.

Seznam učiteljev na ljudski šoli Šmartno do konca prve svetovne vojne⁵⁰

Zap. št.	Ime in priimek	Čas poučevanja
1.	Franc Zore	1857–1911 (upokojitev)
2.	Pavla Bergant	1911–1912
3.	Viljem Rožič	1910–1936
4.	Marija - Mica Malenšek	1914–1915 1945–1948 (upokojitev)
5.	Marija Tavčar	1917–1918
6.	Štefanija Pavlič	1917–1918

Na šoli v Zg. Tuhinju je bil prvi »izprašani« učitelj Janez Uršič.⁵¹ Rojen je bil leta 1840 v Idriji, ki je bila v tistem času zaradi rudnika živega srebra živahno središče, znano tudi po zelo naprednem šolstvu. Po takratni zakonodaji je končal dveletno šolanje na normalki, predhodnici učiteljskega. Odločen, a nekoliko okoren rokopis, ki je ohranjen na seznamu prvih knjig v šolski knjižnici, daje slutiti zavednega Slovenca. V daljnem letu 1872 ga je napisal v slovenskem jeziku, in to v času, ko so se uradni dokumenti na šolah vodili v nemščini.

Janeza Uršiča kot učitelja v Gorenjem Tuhinju je mogoče slediti po arhivski dokumentaciji še do 1876, naj-

verjetneje pa je služboval do 1881. V svojem dvajsetletnem službovanju je tuhinjsko šolo popeljal od vaške trivialke do ljudske šole. Zamenjal ga je Josip Bizlij iz Moravč, rojen 1860, ki je služboval v Tuhinju do 1886. Takrat je nastopil svojo prvo in edino službo Feliks Srečko Malenšek,⁵² ki se je Tuhinjcem hitro priljubil. Rodil se je 21. 9. 1863 v Šiški pri Ljubljani. Tega leta so se rodili tudi mnogi znani slovenski kulturniki, ki so obiskovali takratne ljubljanske šole. Malenšek jih je dobro poznal in z njimi sodeloval. Srečko je bil že v dijaških letih znan kot velik narodnjak, ki se je v času močnega ponemčevanja javno zavzemal za veljavo slovenščine, zato je bil po opravljeni maturi leta 1886 »nagrajen« z začasnim nameščenjem za učitelja na enorazredni ljudski šoli v hribovitem Gorenjem Tuhinju. Po opravljenem sposobnostnem izpitu je bil 1889. »definitivno« nameščen in je ostal v Tuhinju vse do svoje smrti leta 1917.

Vse kaže, da se je kmalu po svojem prihodu v vas poročil s hčerko šmarskega učitelja Franceta Zoreta, Agato, ki mu je rodila pet otrok. Najstarejše hčere Marije - Mice Malenšek, ki je postala učiteljica in je nekaj let poučevala tudi v Šmartnem, se Tuhinjci gotovo še spominjajo.

48 HEINZ, 1895, str. 495.

49 Lastni arhiv, poklonila ga. Živa Baraga.

50 Podatki so zbrani po šematizmih, ki jih hrani Slovenski šolski muzej v Ljubljani.

51 Imenik ljudskih učiteljev na Kranjskem, 1873.

52 Natančnejše podatke o družinah Zore in Malenšek in fotografije je posredovala ga. Živa Baraga, vnukinja Srečka Malenška in pravnukinja Franca Zoreta. Upokojena dipl. arhitektka, živi v Ljubljani.

53 Lastni arhiv, poklonila ga. Živa Baraga.

Spominska plošča Srečku Malenšku v veži šole v Zg. Tuhinju

Verjetno so se tudi po njegovi zaslugi pričela prizadevanja za gradnjo novega šolskega poslopja, tako kot je bil leta 1913 eden od pobudnikov in glavnih akterjev za gradnjo vaškega vodovoda. Bil je tudi med ustanovnimi člani gasilskega društva v Šmartnem in v Tuhinju. Tako se je zapisal tudi v gospodarski razvoj kraja. Seveda je njegovo prvo zanimanje veljalo kulturi. Že v času njegovega službovanja se je pričela v Tuhinju tradicija amaterskega gledališča,⁵⁴ on pa je bil verjetno tudi prvi režiser. Imel je bogato zasebno knjižnico, za katero je po katalogih naročal knjige naravnost z Dunaja.

Če je bilo amatersko gledališče učiteljem tedanjega časa nekako pisano na kožo, pa je njegovo drugo interesno področje mnogo bolj nenavadno. Ukvarjal se je namreč s homeopatijo. Potrebno znanje je dobil iz ustrezne literature, ki si jo je naročal z Dunaja in se je še do danes ohranila, npr. knjiga o zdravljenju ženskih bolezni kot tudi njegov homeopatski kovček s sestavinami za mešanje zdravilnih pripravkov iz izvlečkov zdravilnih rastlin. Sklepamo torej lahko, da so se ljudje zatekali k njemu tudi po zdravstveno pomoč.

Uspelo se mu je izogniti vojni vihri prvega svetovnega spopada, kamor so oblasti vpoklicale tudi mnoge učitelje. 9. 11. 1917 je zaradi padca nepričakovano umrl. Pokopan je v Šmartnem v družinskem grobu družine Malenšek Zore. Po njegovi smrti se je morala njegova družina preseliti iz stanovanja v šoli. Odšli so v hišo starega očeta Franceta Zoreta v Šmartno. Preživljali so se samo s skromno pokojnino. Njegova vdova je bila prisiljena šivati, da je otrokom omogočila nadaljnje šolanje.

Plošča, ki so jo vzdali v njegov spomin 15. 10. 1922, je znak, da so se Tuhinjci zavedali njegovih zaslug za razvoj kraja in mu dali tudi javno priznanje, saj na nobeni drugi šoli daleč okoli ni najti podobnega priznanja učitelju za njegovo nesebično delo. Črna marmorna spominska plošča na hodniku stare tuhinjske šole je preživela požar in obnove in je tako samoumeven del inventarja, da jo opazijo samo še tujci. Posvetili so mu jo vaščani za tridesetletno zvesto službovanje s pripisom: »Ni storil samo, kar veleval mu je stan, z vsem srcem nam ta mož bil je vdan.«

Leta 1902, ko je šola postala dvorazrednica, se je nadučitelju Srečku Malenšku pridružila prva učiteljica. To je bila petindvajsetletna izprašana učiteljica Pavla Rus, rojena 1877 v Ljubljani.

Štefanija Štefi Schubert⁵⁶

V Gornjem Tuhinju je poučevala še v šolskem letu 1907/08. Pavlo Rus je zamenjala Frančiška Grom (1888) iz Sela pri Breznici. Z delom je pričela v šolskem letu 1908/09, vmes je opravila sposobnostni izpit.

Štefanija Štefi Schubert⁵⁵ je ena izmed prvih učiteljic, ki so dlje časa poučevale v Zg. Tuhinju. Rodila se je leta 1891 na Dunaju. Učiteljske je končala leta 1910, sposobnostni izpit pa je opravila 1912. Imenovanje za stalno učiteljsko službo je dobila leta 1913. V Zg. Tuhinju je bila nameščena leta 1914, možno pa je, da že leto poprej. Stanovala je v šoli v stanovanju za samske učitelje. Po 1917 je bila imenovana za začasno šolsko voditeljico. Šolo je upravljala ravno v času največjih družbenih sprememb, v obdobju pomanjkanja, ko se je končevala prva svetovna vojna in je nastajala nova državna tvorba kraljevina SHS. Z nadučiteljem Julijem Mayerjem sta plodno sodelovala, kar je razvidno iz ohranjenih dokumentov, saj jo je šolski upravitelj večkrat pohvalil kot dobro učiteljico in tovariško sodelavko. Posebno skrb je posvečala gledališki dejavnosti, saj so otroci vsako leto priredili otroško igro s pravljичno tematiko.

Kot vse učiteljice tega časa je deklice poučevala ročna dela. Odlično je obvladala nemški jezik, kar je bilo za takratne učitelje prav tako običajno.

54 Po ohranjenih fotografijah in arhivskem gradivu je mogoče z gotovostjo sklepati, da amatersko gledališče v Zg. Tuhinju od svojih začetkov ni več zamrlo in je zelo živahno še danes, dobro stoletje po svojem nastanku.

55 Podatki o njenem delovanju so razvidni iz Zapisnikov lokalnih učiteljskih konferenc ljudske šole v Zg. Tuhinju 1914–1930, hrani Zgodovinski arhiv v Ljubljani. O nji je pripovedoval tudi akademik dr. Ernest Mayer, ki se je rodil v tuhinjski šoli leta 1920 takratnemu tuhinjskemu učitelju Juliju Mayerju.

56 Lastni arhiv, poklonila ga. Živa Baraga.

Fotografija šolske zgradbe v Šmartnem⁶¹

V Tuhinju je poučevala najmanj 12 let, 1926. pa je odšla, iz ohranjenih dokumentov ni mogoče razbrati kam. Možnosti sta vsaj dve: da je bila premeščena ali pa da se je poročila in je morala zapustiti učiteljsko službo.

V teh krajih je preživela več kot desetletje, ki so ga zaznamovali izjemni zgodovinski dogodki, vojna, razpad Avstro-Ogrske in vključitev nekaterih slovenskih dežel v državo SHS.

Seznam učiteljev na ljudski šoli Zg. Tuhinj do konca prve svetovne vojne

Zap. št.	Šolsko leto	Ime in priimek
1.	1857–1881	Janez Uršič
2.	1881–1886	Josip Bizlij
3.	1886–1917	Feliks (Srečko) Malenšek
4.	1902–1908	Pavlina Rus
5.	1908–1913	Franica Grom
6.	1914–1925	Štefanija Schubert
7.	1917–1919	Terezija (Zinka) Podržaj
8.	1918–1918	Katinka Košiša

Podatki so zbrani po šematizmih, ki jih hrani Slovenski šolski muzej v Ljubljani.

Gradnja novih šolskih poslopj v Šmartnem in Zg. Tuhinju

Ob koncu 19. in v začetku 20. stol. so verjetno nastopile ugodnejše gospodarske razmere, saj sta v Tuhinjski dolini zrasli kar dve sodobni šolski zgradbi, v Šmartnem 1891. in v Zg. Tuhinju 1902. V tem času so tudi drugod v kamniškem okraju zrasla prva nova poslopja, namenjena izključno šolstvu.

Šola v Šmartnem je delovala v mežnariji, današnji Mežnarjevi hiši. Lastništvo te hiše je bilo neurejeno, saj v starih zemljiških knjigah ni bilo vknjiženega lastnika. Krajevni župnik Kozma Pavlič je leta 1888, tik pred svojim odhodom iz neznanih razlogov, prepustil mežnarijo šolji⁵⁷ in tako so jo tudi vpisali v nove zemljiške knjige. Vendar zgradba ni več zadoščala za pouk šmarskih »fantičev in dekličev«, ⁵⁸ Krajevni šolski svet je moral poiskati ustrezno zemljišče za šolo, ki ni smelo biti preveč oddaljeno od cerkve in je moralo biti lahko dostopno. Parcelo za šolo in šolski vrt je brezplačno odstopil zemljiški posestnik in gostilničar Matjan.⁵⁹ Novo šolsko poslopje (današnji kulturni dom), ki je bilo nared leta 1891, je veljalo po takratnih ocenah 6974 goldinarjev in 7 krajcarjev.⁶⁰

Šola je bila še vedno enorazrednica, kar je pomenilo, da ima eno samo učilnico in eno učno moč. Učenci so jo obiskovali osem let. Pouk v enorazrednici je bil organiziran v treh oddelkih, potekal je kombinirano. V novi šoli je bilo tudi stanovanje za upravitelja. Zraven sta bila tudi šolska drevesnica in zelo lepo urejen vrt. (Popotnikov koledar 1892, 1893)

V Zg. Tuhinju je od vsega začetka potekal pouk v predelanem farovškem hlevu. Leta 1897 je šola pridobila tudi šolski vrt. Novo stoletje pa je Zg. Tuhinju prineslo

57 Župnijska kronika Šmartno, str. 18.

58 V Župnijski kroniki Šmartno so župniki vsako leto zapisali tudi število rojstev, npr.: rodilo se je 24 dekličev in 20 fantičev.

59 Vir: pripoved njegovega vnuka Ivana Matjana.

60 Mapa OŠ Šmartno, Zgodovina šole Šmartno, ROŽIČ, 1929. Hrani Slovenski šolski muzej.

61 V lasti Rožičeve hčerke Marinke Gregorš iz Kamnika.

Fotografija šole v Zg. Tuhinju⁶³

novo šolo. Že 1898. so pričeli pripravljati material. Posebna komisija je 27. oktobra 1899 izbrala ustrezno parcelo – Hribnikov vrt. Hranilnica in posojilnica v Gornjem Tuhinju je 6. junija 1900 prispevala polovico parcele za simbolično ceno 25 gl. Hribnikov vrt pa je bil odkupljen marca 1900 za 450 gl. Nakup je vodil predsednik krajevnega šolskega sveta Josip Smolnikar, posestnik iz Malega hriba št. 6. Leta 1900 so najprej zgradili škarko, pri čemer so odkopali in odpeljali precej zemlje, da je bil prostor pred šolo lepši in cesta širša. Deželni šolski svet je sklenil, da se mora v Gornjem Tuhinju zidati dvorazrednica, zato so se Tuhinjci pritožili na ministrstvo, vendar brezuspešno. Novo šolo so pričeli zidati 1901.

Srečko Malenšek je vodil priprave na gradnjo novega šolskega poslopja in uvedbo dvorazrednice, za katero se je zavzemal tudi krajevni šolski odbor.

Zidarska dela je opravil mojster Gregorc iz Mengša, druga dela pa krajevni šolski svet. Zidarji in mizarji so bili večinoma sami domačini. Jeseni 1901 je bila nova stavba že pod streho, spomladi 1902 so dokončali še ostala zidarska in do jeseni še druga dela. 15. septembra so jo slovesno blagoslovili, 16. septembra pa se je pričel pouk.⁶²

V nasprotju s svojo predhodnico, ponižno stisnjeno ob vznožju župnišča, se je nova šola dvigala na Hribu v zgornjem delu vasi, ravno nasproti župnišča, s katerim sta si sedaj gledala iz oči v oči. Obdajal jo je obširen šolski vrt, njeno podobo pa je dopolnjevalo široko stopnišče z 18 kamnitimi stopnicami, obdanimi s cvetličnimi gredicami.

Enonadstropna zgradba s številnimi okni, dvema svetlima učilnicama in dvema stanovanjskima enotama za učitelje je bila kraju v ponos. V svojem času je bila

največja šolska zgradba v Tuhinjski dolini. Ustrezala je vsem normam in predpisom, ki jih je predvidela stara avstrijska šolska zakonodaja, ki v šolstvu ni ničesar prepuščala naključju.

Vsekakor pa je dokaz o naprednosti kraja že sam obstoj šole, saj sta bila Šmartno in Zg. Tuhinj dva od tridesetih všolanih krajev v kamniškem okraju, ki so imeli v času sprejema nove šolske zakonodaje (1869) že svojo šolo. V tem času je bila stalna šola v Tuhinjski dolini le še v Nevljah.⁶⁴

Šola v času prve svetovne vojne

Zelo buren medvojni čas je izjemno zanimivo in natančno popisan v zapisnikih lokalnih učiteljskih konferenc ljudske šole Zg. Tuhinj. Za šolo Šmartno ni bilo mogoče najti konkretnjših zapisov, zato nadaljevanje opisuje

- 62 Povzeto po dokumentu Šola in njena zgodovina, ki je priloga šolske kronike OŠ Zg. Tuhinj. Dokument je nepodpisan in nedatiran, vendar je po obliki rokopisa mogoče sklepati, da ga je pisala učiteljica Marija Brandtstetter okrog leta 1930.
- 63 Lastni arhiv, fotografija je bila posneta pred požigom. Verjetno se zgradba od pozidave 1902 ni bistveno spremenila, primerjava z današnjim obnovljenim poslopjem šole pa kaže določene razlike, predvsem glede zunanosti šole.
- 64 V Motniku, na Selih, v Špitaliču pa so leta 1885 obstajale »šole za silo«. Tudi v drugih krajih današnje občine Kamnik in bližnje okolice, ki so danes mnogo večji kot Tuhinj, v letu 1885 in tudi še kasneje šole še ni bilo (Stranje). V Domžalah, Blagovici, Tunjicah, Lukovici, Vodicach, Zalogu pa so obstajale šole, ki jih lahko po velikosti in organizaciji (enorazrednice) primerjamo s tuhinjsko. Medtem ko so šole drugod največkrat gostovale v zasebnih hišah, je bila v Tuhinju pouku mladine že od vsega začetka namenjena posebna zgradba, čeprav v predelanem hlevu.

dogajanje na šoli v Zg. Tuhinju. Iz zapisov je razvidno, da je avstrijsko šolstvo delovalo do konca, seveda pa je bilo v službi državnega propagandnega aparata. Zato je mogoče sklepati, da se tudi dogajanje na šoli v Šmartnem ni bistveno razlikovalo.

Na konferencah so sodelovali nadučitelj Srečko Malenšek in Štefaniya - Štefi Schubert s krajevnim župnikom J. Štrukljem, ki je vestno podpisal vse zapisnike, iz katerih pa ni razvidno, ali je na konferenci sodeloval ali se je samo seznanil z vsebino zapisnika.

Na fronti pa so bili mnogi odrasli in za orožje sposobni moški. Nadučitelj Srečko k sreči ni bil vpoklican kakor mnogi njegovi mlajši poklicni kolegi, tudi mladi Viljem Rožič, učitelj v Šmartnem. Pri domačih opravilih, predvsem pa pri pridelavi hrane, so moške nadomestili tudi šoloobvezni otroci in ženske. Na šole je prišel ukaz, »da se morajo opravičiti vse šolske zamude, ki so nastale vsled poljskega dela« za otroke, katerih očetje in bratje so vpoklicani v vojsko. Ponavljalna šola, kamor so hodili otroci od 12. do 14. leta starosti, je trajala le v zimskem polletju od decembra do konca aprila. Starši so zaradi pomanjkanja delovne sile hoteli doseči, da se ponavljalna šola v času vojne ukine, vendar jim oblasti niso ugodile. Uvedli pa so skrajšan urnik za višjo skupino, ki je imela od zdaj naprej samo pol ure računstva namesto cele ure. Tako je postalo računstvo ena od žrtev prve svetovne vojne. V prvem in drugem letu vojne so razdelili šolska naznanila samo trikrat namesto štirikrat, ker se je šolsko leto pričelo kasneje kot običajno, in sicer: 1. februarja, 30. aprila in 15. julija.

Povečano število zamud, različne zbiralne in dobrodelne akcije, pomanjkanje kurjave so zaznamovali štiritletni vojni čas, drugače pa iz zapisnikov ni razvidno, da bi vojna bistveno vznemirila potek šolskega leta. Glede na zapisnike je mogoče soditi, da na podeželju v času vojne ni bilo hujšega pomanjkanja hrane. Šolo pa je prizadelo pomanjkanje drv (!), zato so na konferenci sklenili, naj vsak učenec prinese po nekaj polen.

Šola je bila kot državna ustanova prisiljena razširjati različne razglase avstrijskega propagandnega aparata, kot so vojna posojila in ustanavljanje »vojnih izbic«, kjer so shranjevali spomine na potek vojne in padle vojake.

Zanimiva sta tudi razglasa za »proti alkoholno in proti kadilsko gibanje«, ki ju je podpiral tudi župnik. V tem času je bila šola prizorišče številnih domoljubnih prireditev v čast ostarelemu cesarju Francu Jožefu I. Tako so praznovali 66-letnico in 67-letnico njegovega vladanja. Ko je 17. novembra 1916 cesar umrl, so se poslovili od njega z žalno mašo zadušnico, ki so se udeležili tudi vsi učenci in učitelji. Glede na okrožnico bi morala potekati že 21. 11. 1916, vendar je novica prišla z nekajdnevno zamudo, zato je maša potekala šele 27. 11. 1916.

Učenci so nabirali jagodovo in robidovo listje za čaj za vojake na fronti, zbirali so volno za zimska oblačila vojakov, deklice so pletle nogavice za vojsko. Šolarji so nabrali kar 176 kg odpadnih kovin. Propagirali so oddajo zlatih in srebrnih predmetov. Zbirali so kosti. Nabirali naj bi tudi knjige za vojake, a ta akcija ni bila uspešna, saj v vasi očitno ni bilo odvečnih knjig. Za voj-

ne vdove in sirote so zbirali prostovoljne prispevke in božičnico.⁶⁵

Kljub vojni je šolska oblast uvajala nove učbenike, razdeljevala ubožne knjige, otroke so cepili proti koleri, potekal je tudi gospodinjski tečaj.

Obnašanje otrok pri verskih obredih je bila pogosta tema lokalnih učiteljskih konferenc, na katerih so sprejeli tudi nekaj operativnih sklepov, in sicer: tudi v cerkvi naj imajo učenci točno določen sedežni red, obrnjeni morajo biti z obrazom proti župniku (!), kar naj bi olajšalo učiteljevo nedeljsko nadzorstvo v cerkvi.

Učitelji so razpravljali tudi o vedenju in kar nekajkrat podelili zadnji red (5), ker so se učenci obnašali skrajno grdo, se odgovarjali, kleli in zmerjali. Taki niso bili samo dečki, temveč tudi deklice, vendar so bili njihovi prekrški kaznovani le s tretjim ali četrtnim redom iz nravnosti.

Zadnje vojno leto 1918 so obravnavali tudi uvedbo šolske kuhinje, ki pa naj bi služila samo revnejšim učencem, vendar so ugotovili, da ni potrebna, ker je pouk le poldneven in učenci niso tako revni.

Stekla je tudi akcija uničevanja majskih hroščev. Učenci so jih v okolici šole uničili, kolikor je bilo mogoče. Verjetno so postale žrtve vse drobne živali, ki so vsaj malo spominjale na hrošče, med njimi tudi dve izredno redki podvrsti majskih hroščev, ki jih je v Sloveniji zelo malo. Vendar o kakšnih naravovarstvenikih ne takrat in še dolgo pozneje ni bilo sledu.

Huje kakor cesarjeva smrt je v šolski utrip posegla nenadna smrt dolgoletnega in priljubljenega nadučitelja Srečka Malenška, ki se je 9. 11. 1917 smrtno ponesrečil. Svečano so ga pokopali na pokopališču v Šmartnem v prisotnosti velikega števila ljudi. Na šoli je ostala le učiteljica Štefi Schubert, ki je prevzela začasno vodstvo šole. Pridružila se ji je supletinja (učiteljica za nadomeščanje) Terezija Zinka Podržaj, ki je ostala tri leta.

Tudi v Šmartnem so po Rožičevem odhodu na fronto ostale samo ženske. Za Mico Malenškovo ni bilo mogoče dobiti natančnih podatkov o koncu njenega službovanja v Šmartnem, zanesljivo je bila zaposlena še leta 1915. Učiteljici Marija Tavčar in Štefaniya Pavlič sta prišli 1917. in naj bi bili ostali eno šolsko leto.

Za državljane Avstro-Ogrske se je prva svetovna vojna končala z vdajo 3. 11. 1918. Iz zapisnikov lokalnih učiteljskih konferenc ni zaznati niti obžalovanja niti navdušenja, celo datum vdaje ni zabeležen, razsajala pa je španska hripa (gripa), ki je prebivalce očitno bolj vznemirila. V zraku pa je tlelo vprašanje, kaj bo po končani vojni, saj so se vsi zavedali, da bo prišlo do sprememb tudi v šolstvu.

65 Leta 1915 so tuhinjski otroci za božičnico vojakom na fronti poslali 66 darilnih zavojčkov.

Gospodinjski tečaj leta 1915. Na sredi sedi župnik Janez Štrukelj, desno Srečko Malenšek in Štefanija Šubert.⁶⁶

3. Zaključek

Pri predstavitvi nastanka in razvoja osnovne šole v Tuhinjski dolini sem se omejila na obdobje do razpada Avstro-Ogrske, ker gre za čas, ki je odločilno zaznamoval slovensko elementarno šolo, tako osemletno kot devetletno, ne samo v Tuhinjski dolini, temveč tudi v vsem slovenskem prostoru. Natančneje sem se pomudila pri statusu učiteljev, njihovem usposabljanju, poklicnem in zasebnem delovanju, organizaciji pouka in gradnji prvih šolskih poslopij.

Razvoj osnovnega šolstva na Slovenskem se pričinja v obdobju razsvetljenstva, ko je država z etatizacijo šolstva posegla na področje vednosti. Poklic učitelja je ostal dolgo zapostavljen. Izobrazba ljudskošolskih učiteljev, ki je niso oporekali gimnazijskim predavateljem, je bila predvsem zelo draga: zahtevala bi prevelika materialna sredstva in simbolna premeščanja v družbeni ekonomiji. Družbene zahteve po zvišanju kvalitete učiteljske izobrazbe so privedle do dveletnih učiteljskih tečajev na normalki, po tretjem šolskem zakonu pa še do prve strokovne šole za učitelje – štiriletnega moškega in ženskega učiteljišča.

Strokovno usposabljanje za učiteljski poklic je eno od prvih, ki je omogočilo dostop do vednosti pripadnikom nižjih slojev in deprivilegiranim družbenim skupinam, ženskam in z ustanavljanjem ljudskih šol tudi otrokom vseh družbenih slojev. Omogočalo je zaposlovanje v neproduktivnih posvetnih poklicih tudi tistim, ki jim je bilo to stoletja prepovedano. Zato pomeni enega prvih korakov k demokratizaciji izobraževanja v ožjem in širšem pomenu besede. Absolventi učiteljišča so bili tisti

izobraženci, poleg materinščine so praviloma zelo dobro obvladali tudi knjižno nemščino, ki so bili v vsakdanjem stiku z ljudstvom. Kot taki so bili edini ključ do izobrazbe najširših plasti, nosilci kulturne iniciative in gospodarskega napredka na podeželju.

Čeprav smo Slovenci dolgo obiskovali elementarno šolo pod tujo nadoblastjo in je bila ta šola (kot vse obvezne državne) sredstvo za vzdrževanje obstoječega družbenopolitičnega sistema, je za nas pomenilo odločilno prednost. Organizacija ljudskega šolstva je bila še posebno pomembna za slovensko podeželje, zato lahko trdimo, da je tudi zgodnji pričetek rednega šolstva v Šmartnem in Zg. Tuhinju pripomogel k napredku obeh krajev, ki mu lahko sledimo vse do današnjih dni. Kljub izredno skromnim razmeram, v katerih je potekalo, je bilo odločilno pomembno dejstvo, da je sploh obstajalo, da o pionirski vlogi prvih učiteljev ne govorimo, saj so se s svojimi zaslugami zapisali v zgodovino teh krajev.

Ob svojem času je avstrijski izobraževalni sistem predstavljal najbolj napreden šolski sistem v Evropi, ki je odločilno zaznamoval tudi slovenski gospodarski in

⁶⁶ Lastni arhiv. Dolgoletni tuhinjski župnik Janez Štrukelj je vodil tudi hranilnico in posojilnico v Gorenjem Tuhinju. Pričetek delovanja je mogoče datirati v zadnje desetletje 19. stol., zanesljivo pa je še delovala leta 1924. Njegovo sodelovanje s šolo in učitelji je bil vzoren primer, kako lahko sodelovanje intelektualcev pripomore k napredku kraja. Več o tem v zborniku *Šola na hribu* ter v zapisnikih lokalnih učiteljskih konferenc 1914–1931, Zgodovinski arhiv.

kulturni napredek, katerega duhovni dediči smo tudi današnje generacije. Naj ob tem opozorim še na eno obletnico: leta 2009, ko bodo zadnji osemletkarji zapustili osnovno šolo, bo minilo okroglih 150 let od uvedbe osemletne osnovnošolske obveznosti na Slovenskem.

Elementary schools in Šmartno and Zgornji Tuhinj at the times of Austro-Hungarian empire (The 110th anniversary of the first school building in Šmartno v Tuhinju and 100th anniversary of the school building in Zg. Tuhinj)

Summary

In presenting the origins and development of elementary school education in the Tuhinjska valley the paper focuses on the period before the disintegration of the Austro-Hungarian Empire; a crucial time for the Slovenian elementary educational system. It presents the status of the teachers, how they qualified for teaching, their professional and private lives, the organisation of teaching in schools and the construction of the first school buildings. The development of elementary schools in Slovenia began during the Enlightenment period when the state nationalised the educational system. In Šmartno and Zg. Tuhinj the first schools were established in 1857, both operating in private buildings. After the Third Austrian law on education in 1869, both schools became eight-year primary schools (ljudska šola), and attendance was compulsory. In the final two years pupils attended »revision classes« (ponavljalna šola). The number of the pupils ranged from 150 to 200. The schools were organised with a single class, later on, in 1902, the school in Zg. Tuhinj reorganized as a two-class school when the new school house was built. In Šmartno the new school building was built in 1891 but the two-class school was only introduced in 1911. The first known teachers known to have taught in Šmartno were two people from Šmartno, Franc Zore and Marija Mica Malenšek, plus another, Viljem Rožič. Records for the same period in Zg. Tuhinj, give the names of teachers such as Janez Uršič, Srečko Malenšek and Štefanija Schubert. The two schools survived the collapse of the Austro-Hungarian Empire.

Viri in literatura

Literatura:

- APPLE, Michael, 1989: *Teachers and Texts, A political economy of class and gender relations in education*. Routledge, New York, London.
- BAHOVEC, E., ur., 1992: *Zbornik Vzgoja med gospostvom in analizo*. Knjižna zbirka Krt 59, Ljubljana.
- CIPERLE, J., VOVKO, A., 1987: *Zgodovina šolstva na Slovenskem skozi stoletja*, Slovenski šolski muzej, Ljubljana.
- CENCIČ, M. in M., 1994: *Praktično usposabljanje učiteljskih kandidatov*. Pedagoška fakulteta, Ljubljana.
- DROVENIK ČALIČ, T., 2002: *Šola na Hribu, Kronika osnovne šole Zgornji Tuhinj*. OŠ Šmartno in podružnica Zg. Tuhinj.
- DROVENIK ČALIČ, T., 2001: *Od ljudske šole do devetletke, Zbornik ob 110-letnici prve šolske zgradbe v Šmartnem v Tuhinju*. OŠ Šmartno.
- HOJAN, T., 1970 a: *Žensko šolstvo in delovanje učiteljic na Slovenskem*. Slovenski šolski muzej, Ljubljana.
- HOJAN, T., 1970 b: *Vzgoja učiteljic, Zbornik za historiju školstva i prosvjete*. Hrvatski školski muzej u Zagrebu, Zagreb.
- HEINZ, F., 1895: *Zbirka zakonov in ukazov o ljudskem šolstvu na Kranjskem*, Laibach.
- KIDRIČ, F., 1938: *Slovenski bibliografski leksikon*.
- MILHARČIČ - HLADNIK, M., 1995: *Šolstvo in učiteljice na Slovenskem*. Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana.
- PAVLIČ, S., 2001: *Sto znamenitih osebnosti v šolstvu na Slovenskem*. Prešernova koledarska zbirka 2001, Ljubljana.
- PEČEK, M., 1998: *Avtonomnost učiteljev nekdaj in sedaj*. Znanstveno in publicistično središče Ljubljana.
- 500 let frančiškanov v Kamniku. Zbornik referatov zgodovinskega simpozija 1992*. Kulturni center Kamnik 1993.
- SCHMIDT, V., 1963, 1964, 1966: *Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem I-III*. Državna založba Slovenije, Ljubljana.
- SCHMIDT, V., 1970: *Osnovna šola in osnovnošolska zakonodaja pred sto leti, Zbornik Osnovna šola na Slovenskem 1869-1969*. Slovenski šolski muzej, Ljubljana.
- Šola pod Gobavico, Zbornik ob dvestoletnici javnega šolstva v Mengšu*. Mengeš 2000.
- OSTANEK, F., 1955: *Šolski sistemi na Slovenskem 1774-1950, Zbornik dokumentov o reformi obvezne šole*. Ljubljana
- STRMČNIK, F., 1970: *Razvoj izobraževanja osnovnošolskega učiteljstva na Slovenskem v obdobju od leta 1869 do razpada Avstro-Ogrske, Zbornik Osnovna šola na Slovenskem 1869-1969*. Slovenski šolski muzej, Ljubljana.
- Učiteljšče - Gimnazija Ledina 130 let*. Gimnazija Ledina, Ljubljana 1998.
- ZAJC - CIZEJ, Ivanka, 2000: *Osnovna šola Celje 1777-1919*. Zgodovinski arhiv Celje.
- ZIKA, I., 1963: *Kronika Franca Mihaela Paglovca, Kamniški zbornik*.
- ZGAGA, P., 2002: *Šolsko polje - teme iz filozofije edukacije in edukacijskih strategij*. Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta.
- The teaching profession in Europe: profile, trends and concerns, Raport II*. 2002. <http://www.eurydice.org>.

Arhivsko gradivo:

Arhiv Slovenskega šolskega muzeja v Ljubljani, predvsem fascikel 33, okraj Kamnik in mapi OŠ Šmartno in Zg. Tuhinj.

Lastno arhivsko gradivo, arhiv družine Drovenik in družine Rožič Gregorš.

Šematizmi (priročniki):

- Imenik ljudskih učiteljev na Kranjskem od 1870 do vključno 1885,
- Schematismus der Volksschulen Krains, 1876,
- Popotnikov koledar za slovenske učitelje 1887–1897,
- Ročni zapisnik za slovensko učiteljstvo 1894–1915,
- Učiteljski žepni zapisnik 1917–1918,

Šolska kronika OŠ Šmartno v Tuhinju,

Šolska kronika OŠ Zg. Tuhinj,

Učiteljski tovariš, letnik 1871,

Zapiski lokalnih učiteljskih konferenc 1914–1930, Zgodovinski arhiv v Ljubljani, KAM - 91,

Župnijska kronika Šmartno v Tuhinju, hrani župnija Šmartno.

Pričevanja:

Živa Baraga, dr. Ernest Mayer, Ivan Matjan in Anton Baloh.

Drugi viri:

Spričevala, statistike, učni načrti, dokumenti, fotografije.

Zahvala

Raziskava o zgodovinski preteklosti šol Šmartno in Zg. Tuhinj bi bila bistveno osiromašena, če mi pri delu ne bi pomagali strokovnjaki Slovenskega šolskega muzeja v Ljubljani in Zgodovinskega arhiva v Ljubljani, pokojni župnik iz Šmartna g. Anton Baloh, akademik dr. Ernest Mayer, gospa Živa Baraga, družine Rožič Gregorš (Fornazarič), Baloh iz Zg. Tuhinja, Matjan in drugi, ki so imenovani v opombah in virih. Tudi z njihovo pomočjo je bilo odkrito doslej neraziskano področje lokalne zgodovine šolstva današnje občine Kamnik, za kar se jim iskreno zahvaljujem.

Rudarjenje v dolini Črne in njeni okolici

Uvod

Pri zbiranju podatkov so mi pomagali domačini, ki živijo v bližini rudnika, in pa še živeči rudarji. Ti so pripovedovali o težkem delu v rudniku ob stalni nevarnosti, da koga zasuje in da vdre v jamo voda.

Zaradi vlage, pozimi pa zaradi mraza je bilo težko tudi delo v plavnici (separacija). Zato so rudarji velikokrat rekli: »Trdo je delo knapa, a je prisluženi kruh zato slajši.« Nevarnosti, ki so prežale v jami, in težke delovne razmere v večni temi globoko pod zemljo so utrdirile tovarištvo med rudarji, tako so se med njimi stkale pristne vezi. V rudniku so se dogajale nesreče, tudi s tragičnim koncem. Če je bil kdo med rudarji v stiski, so mu drugi vedno priskočili na pomoč. Škoda, da je rudnik po zaprtju začel toniti v pozabo, saj je šlo za edini rudnik kaolina v Sloveniji. Rudnik so po večstoletnem izkoriščanju iz gospodarskih razlogov zaprli. Jamske rove so delno zasuli, zunanji obrat pa je delno porušen. Vsaj v spomin na rudarjenje v dolini Črne in njeni okolici bi lahko uredili majhno muzejsko zbirko. Ta članek je delček mozaika, ki se opira predvsem na pripovedi domačinov, ki so živeli v okolici rudnika, in še živečih rudarjev. Namenjen naj bo zanamcem, ko v dolini Črne ne bo več nobenega sledu o rudarjenju, razen nekaj splazene zemlje in ugreznjenih tal na območjih, pod katerimi so potekali jamski rovi.

Rad bi se zahvalil vsem rudarjem in domačinom, ki so med prijetnim pogovorom pri obujanju spominov na delo v rudniku pomagali s svojo pripovedjo oblikovati ta zapis.

Tipkopolis so pregledali in dopolnili: Anton Mezga (rudarski tehnik, jamomerec), Ivan Lanišek (vodja proizvodnje na zunanjem obratu separacije), Stane Osolnik (rudarski nadzornik).

Geografske značilnosti doline Črne

Dolina Črna leži v smeri zahod–vzhod na južni strani Kamniških Alp. Na zahodni strani se dolina pri Stahovici priključi Kamniški Bistrici, na vzhodni pa se preko prelaza Črnivec prevesi na štajersko stran. Dolina je sorazmerno ozka, na severni strani se nad njo dvigajo strma pobočja Velike planine, proti jugu pa planota Vovar. Po dolini teče potok Črna, ob njem pa je speljana cesta Kamnik–Gornji Grad. V dolini je nekaj manjših naselij: Črna, Potok, Podstudenc, Žaga, Krivčevo, Smrečje in Podlom. Na bregovih nad dolino pa so še naselja Praprotno, Gozd, Zavrh in Kališe.

Geološke značilnosti doline Črne

Dolina Črna (v starejših zapisih Črna dolina) je nastala z alpskim gubanjem. Pritoki potoka Črna in hudourniki

Prva plavnica v dolini Črna (Iz zbirke Janeza Šušteršiča)

imajo smer sever–jug, to je prečno na Alpe. V dolini Črna nastopajo kamnine triadne starosti, te so: skitski laporni apnenci, ladinske srednje kisle do bazične magmatske kamnine in njihovi tufi, ladinski psevdoziljski glinasti skrilavci ter srednje- do zgornjetriadni apnenci. Poleg kamnin triadne starosti se v manjši meri pojavljajo še mlajše kamnine terciarja – oligocenski laporji, in kvartarja, ki je zastopan s sigo zlepljenim gruščem, pobočnim gruščem in potočnimi naplavinami. Na širšem območju doline Črna je najbolj razširjen srednji triadni apnenec, ki spada v alpski sistem gorstva. Najbolj pa so pomembne ladinske magmatske kamnine, ki so nastale z delovanjem vulkanov in vsebujejo kaolinske strukture iz: avgitnega porfiritra, kristaloklastičnega tufa avgitnega porfiritra, metamorfoziranega porfiritra, sericitnega skrilavca, epidot-kloritnega skrilavca in kremenevega keratofirja.

Geološka zgradba rudišča Črna

Dolina Črna je na območju ležišča ozka. Ležišče kaolinske rude, ki se razprostira pod dolino Črna, poteka v isti smeri kot sama dolina, to je smer vzhod–zahod. Dolgo je okrog 1500 m, v globino pa je bil kaolinski sloj raziskan do 140 m (kota 360 m). Na podlagi vpadov in jamskega kartiranja se je pokazala antiklinalna zgradba območja ležišča s strmo vpadajočimi krili. Antiklinala poteka v smeri zahod–vzhod. Jedro strukture tvorijo srednje kisle do bazične ladinske vulkanske kamnine in njihovi tufi. Večina so to spilitizirani diabazi, pa tudi avgitni porfiriti. Po vsej verjetnosti so bile te kamnine osnova za nastanek kaolinske rude. Sloji kaolina vpadajo pod različnimi koti, do 60° naklona. Rudna telesa so bolj ali manj sledili v smeri zahod–vzhod vzdolž celinega rudišča. Rudna telesa so kazala precej neenakomerno nihanje debeline, tako da je po slemenitvi spre-

Plavnica pred drugo svetovno vojno (Iz zbirke Fanike Les)

minjanje manjše, po vpadu pa večje. Debelina slojev se giblje od nekaj pa do dvajset metrov v redkejših primerih. Po smeri se včasih pojavljajo tudi nenadne izklinitve oziroma izjalovitve rudnih teles. Podobno se po vpadu včasih cepijo in spet združujejo. V bokih antiklinalne, to je v krovlini rudonosnih kamnin, se nahajajo približno konkordantno, v strmih položaju mlajši temnosivi do črni skrilavci. Na njih ležijo v severnem krilu ponekod kremenov keratofir in njegovi tufi.

Kaolin

Ležišča kaolinske rude se nahajajo na južnem pobočju Kamniških Alp, predvsem pa na lokacijah Županjih Njiv, Stahovice, celotne doline Črna, Kališ, Sovinje Peči in Sel pri Kamniku.

Kaolin nastaja pri razpadanju alumosilikatnih mineralov magmatskih in metamorfnih kamnin ali glinastih sedimentov, predvsem glinencev, pod vplivom meteoritnih, zlasti pa termalnih voda.

Kaolin je mineralna surovina, sestavljena iz različnih mineralov. Glavna komponenta je kaolinit (aluminijev silikat), sestavljen iz aluminijevega oksida, kremena in vode. Pojavlja se v drobno luskastih in kopastih agregatih, je svetle oziroma bele barve, odvisno od primesi, in mastnega sijaja. Pri dotiku z vodo nabreka.

Kvaliteta se ocenjuje z granulacijskim sestavom in belino. V papirništvu in v drugih industrijah, ki so uporabljale kaolin iz Črne, je bila meja uporabnosti določena s 60 mikroni, pri čemer je moral kaolin vsebovati čim več delcev, manjših od 10 mikronov, in čim manj delcev, večjih od 20 mikronov. Stopnja beline se ugotavlja s primerjavo kaolina z magnezijevim oksidom, ki predstavlja osnovo ali 100 %. Tako je imel kaolin iz Črne belino 75 %. V ležišču Črna je kaolinska ruda vsebovala 30–35 % koristne substance, kar je pomenilo, da so iz 1000 kg kaolinske rude pridobili 300 do 350 kg kaolina, ki predstavlja uporabno snov, ostanek pa je bila jalovina.

Kaolin iz okolice Kamnika je verjetno ves enakega izvora in je mineraloško sestavljen iz hidrotermalno nastalih mineralov skupine silikatov, hidrotermalnih sljud, verjetno talka in nespremenjenih mineralov primarne kamnine ter pogosto kremena.

Kaolin se uporablja v različne namene. Nekatere vrste se uporabljajo predvsem v keramiki za izdelavo porcelana. Kaolin služi tudi kot osnovna surovina pri izdelavi elektrokemije. Poleg naštetega se separirani kaolin

uporablja še kot polnilo v papirni, gumarski in kemični industriji.

Začetki izkoriščanja kaolinove rude v dolini Črna

Kaolin so prvi začeli uporabljati že Kitajci 500 let pr. n. št. Tudi poimenovanje rude izhaja iz kitajskega imena nahajališča »Kao-ling«, ki je sprva služil za izdelavo porcelana, način izdelave pa je bil dolgo skrivnost. Zato so to surovino začeli uporabljati v zahodnem svetu šele v prvi polovici 18. stoletja, in sicer na Saškem in v Franciji, kasneje pa tudi drugod. Največje ležišče kaolina v Evropi je bilo odkrito v Cornwallu v Angliji leta 1746. V to obdobje spada tudi pridobivanje kaolina s površinskim kopom v okolici Kamnika, in sicer okoli leta 1746.

Kaolin iz Črne in njene bližnje okolice so že leta 1746 kopali Italijani. Rudo so pridobivali s površinskim kopom. Matevž Sušnik, domačin, rojen v vasi Kališe, pravili so mu Vaniškov stric, je tudi v dolini Črna s površinskim kopanjem pridobival kaolinovo rudo. Bil je zelo podjeten človek in je v kopanju kaolina videl donosen posel. Na Vaniškovih lokah ob potoku Črna je zgradil lesene žlebove (verjetno pretočne bazene), vanje speljal vodo, s katero je izlužil kaolinovo rudo. Iz žlebov je pobiral usedlino (kaolin) in jo vozil v Ljubljano, kjer jo je prodajal. Ljudje so se njegovemu početju smejali, pa se za to ni dosti menil. Njegovo početje pa je pritegnilo pozornost Nemcev, ki so uvideli, da so v dolini Črna bogata nahajališča kaolinove rude. To so uporabljali v obrtnih delavnicah za fajančno posodo (polporcelan) v Ljubljani, kajti prevoz kaolina iz Italije je bil predrag. Obrtnice delavnice za fajanso je v Ljubljani ustanovil baron Zois, vendar so delavnice kmalu prešle v druge roke (Jožef Alborghetti, bratje Wasser). Razen po Kranjskem in Goriškem so prodajali te izdelke zlasti na Hrvaško. Podobne žgalnice za fajanso so imeli tudi v Kamniku.

V isto obdobje spada tudi rov na Selah na koti 610 m. O teh delih na območju Sel pričajo najdišča nad vasjo Rožično, ob Rožiškem potoku.

Kasneje pa se je kaolin začel uporabljati kot polnilo tudi v papirni industriji, sicer bi pridobivanje kaolina na področju Črne in bližnje okolice zamrlo istočasno s prenehanjem izdelave fajanse. Tako je postala papirna industrija glavni odjemalec plavljenega kaolina. S tem sodijo prvi začetki obrtne uporabe kaolinske rude v zadnje desetletje osemnajstega stoletja. V Vevčah je leta 1842 stekel prvi papirni stroj, ki je poleg češkega in v manjši meri kaolina, uvoženega iz Avstrije, uporabljal tudi kaolin iz Črne.

V dolini Črna so začeli z jamskimi deli šele leta 1856 v rovu Roza. Nasproti rova so postavili tudi prvo plavnico za plavljenje kaolina, kar je zahtevala tedanja papirna industrija. Uradni naziv rudnika je bil: Caolin – Berg- und Shlemmwerke Crna (Post Stein in Krain). Prvi lastnik rudnika je bil Gustav Obersteiner's iz Gradca, okoli leta 1900 ga je nasledil Josef Roth (Jožef Rot, posestnik iz Kamnika). Leta 1901 so proizvedli 2000 ton plavljenega kaolina. Ker lastnik Josef Roth sam ni imel dovolj finančnih sredstev, je zaprosil za odlog obratovanja rudnika. V rudniku in plavnici so delali večinoma domačini iz okoliških vasi, ki jim je rudnik kljub piclemu zaslužku omogočal preživetje.

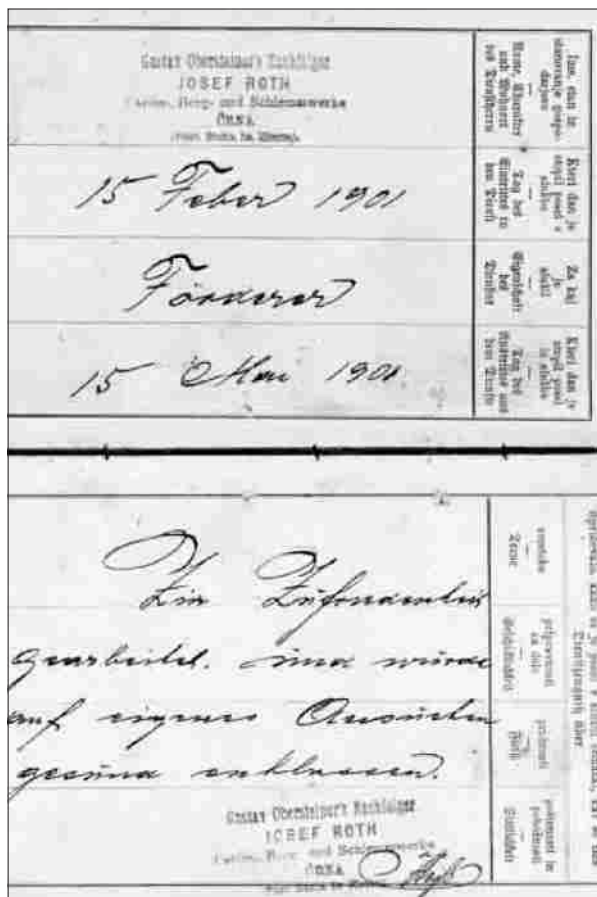

Rudarji v Črni pri plavnici po prvi svetovni vojni (Iz zbirke Ane Vinski)

Obdobje med obema vojnama

6. februarja 1914 je rudnik zamenjal lastnika, rudarske pravice (služnostne pravice za izkoriščanje rudnika) pa so se prenesle z Josefa Rotha na Bertholda Goldberga, trgovca na Dunaju. Novi lastnik pa rudnika ni izkoriščal, ker se je začela prva svetovna vojna. Tako rudnik ni obratoval do konca vojne. Po koncu prve svetovne vojne se 10. junija 1919 prenesejo služnostne pravice za izkoriščanje rudnika z Bertholda Goldberga na strojilno tovarno Samsa & Comp. z omejeno zavezo v Ljubljani. Formirala se je delniška družba Črna Kaolin, Črna, pošta Kamnik (pred letom 1931 je bil rudnik v lasti delniške družbe: Tomšič - Dom - Ladiš). Dela so bila zastavljena vzhodneje, novo plavnico pa so postavili na mestu, kjer je bila vse do zaprtja rudnika separacija. Zraven plavnice je stalo tudi upravno poslopje. Leta 1921 so začeli pri separaciji na potoku Črna graditi hidroelektrarno, s tem je plavnica dobila elektriko, ki je

pripomogla k posodobitvi tovarne (razsvetljava, vodni pogon stiskalnic je postopoma zamenjal hidravlični s pomočjo elektrike).

Pečat iz poselskih bukvic – delovna knjižica iz leta 1894 (Iz zbirke Vilka Rifla)

Rudarji so se radi družili tudi po končanem delu. (Iz zbirke Vilka Rifla)

Rudarji pri plavnici 4. decembra 1930 (Iz zbirke Vilka Rifla)

Sledovi rova Roza, v katerem so začeli s prvimi jamskimi deli leta 1856. (Foto: Vilko Rifel)

Tovarniški rov – Gušček rov (Foto: Vilko Rifel)

Vse do konca druge svetovne vojne je proizvodnja tekla bolj v obrtniškem smislu, včasih celo sezonsko. Delovna sila je bila iz neposredne bližine rudnika, število zaposlenih pa se je gibalo od 50 do 100. Količina plavljenega kaolina pa je bila naslednja:

- leta 1901 2.000 ton,
- leta 1931 1.300 ton,
- leta 1937 2.707 ton,
- leta 1939 3.667 ton.

Tudi na območju Sel so med obema vojnama kopali kaolinovo rudo, predvsem lastniki zemljišč. Prodajali so jo v Domžale, Ljubljano in Zagreb, kjer so jo uporabljali predvsem mleto kot dodatek barvi. Ob Rožiškem potoku v Belem plazu (Šinkovem plazu) je bila leta 1938 zgrajena manjša plavnica za plavljenje kaolina, ki je bila v lasti nekega Androlca. Njeni ostanki so vidni še danes. Na selskih nahajališčih pa se kot eden zadnjih proizvajalcev v obdobju pred drugo svetovno vojno omenja Pavel Šuštar. Med drugo svetovno vojno je bilo delo ustavljeno. Po končani vojni so z delom nadaljevali vse do leta 1946, ko je bil obrat podržavljen. Stroje in opremo so odpeljali v obrat rudnika kaolina v Črno. Izkop ob Rožiškem potoku pa je bil začasno opuščen in je začel propadati.

Jamski rovi, ki so jih izkoriščali v obdobju pred drugo svetovno vojno, so bili na sledečih lokacijah:

Rov Roza je približno 150 m zahodno od lokacije, kjer je nazadnje stala separacija. V njem so začeli kopati leta 1856. Šlo je za raziskovalni in pridobivalni rov s površine. Nahaja se ob regionalni cesti, vhod ni ohranjen, vidni pa so sledovi pogreznjene zemlje.

Tovarniški rov (Gušček rov) z vhodom nasproti separacije. To je bil raziskovalni rov s površine, ki so ga začeli kopati okoli leta 1921, a so kopanje kmalu opustili. Del zasutega vhoda je viden še danes.

Rov IV (rov ob Vaniškovi drči) (Foto: Vilko Rifel)

Prevoz rude s konjsko vprego in pretovarjanje v Kamniku na vagone (Iz zbirke Slavka Tonina)

Rudarji pri zračnem rovu na Pirčevem (Iz zbirke Mici Dolinšek)

Prvi tovornjak je leta 1946 prihajal po kaolin iz papirnice Vevče. (Iz zbirke Ane Vinski)

Rov II (rov v Potoško senožet) je bil ob Potoškem mostu (tega mostu danes ni več), nasproti obrata jame Črna. Šlo je za raziskovalni in pridobivalni rov s površine, v njem so nakopali veliko kaolinove rude, ki je bila izredno čista.

Rov IV (rov ob Vaniškovi drči) je bil v Vaniškovih lokah pri jezcu. To je bil raziskovalni in pridobivalni rov s površine. Betonski obok vhoda v rov je dobro ohranjen še danes. Lepo pa se vidi letnica 1927 in oznaka rova IV. Iz tega rova so vozili nakopano rudo s konjem in jo potem prekladali na gunte (jamske vozičke), te pa po tiru vozili ob potoku Črna v plavnico. Kopanje pa so opustili še pred drugo svetovno vojno.

Pred drugo svetovno vojno so odkopavali tudi v bližini Pirčevih rid, bilo je več jamskih rogov. Ležišče je imelo debele sloje rude z veliko vsebnostjo kaolina. Prvo je bilo odkopano področje nad nivojem rogov pa vse do površine. Zaradi bogatega ležišča je bil zgrajen vpadnik, s katerim so pripravili ležišče za odkopavanje tudi pod nivojem potoka okoli 15 m. Da bi se zavarovali pred nevarnostjo vdora vode v jamo, so na tem območju vodo potoka speljali v lesene rake. Sto metrov vzhodnjeje od glavnega odkopa je bilo ustje Romšakovega rova, ki je potekal v smeri sever-jug. Jeseni 1940 pa so začeli kopati Rov VI.

Nakopano rudo so vozili v plavnico tudi s konjsko vprego, predvsem pa plavljeni in posušeni kaolin naprej v Kamnik na železniško postajo, kjer so ga natovarjali na vagone. S konji so največkrat vozile rudo ženske, zaposlene v rudniku. Tudi Elizabeta Sušnik si je leta 1921 tako služila kruh. Ko je celo noč vozila nakopano rudo

Rudar (Perorisba: Vlasto Kopač)

Stara rudarska svetilka na karbid – karbidovka
(Iz zbirke Franca Pavlina)

v plavnico, je zjutraj morala nujno peljati voz posušenega in v vreče spakiranega plavljenega kaolina v Kamnik na železniško postajo. Med vožnjo proti Kamniku je sedela na vozu in od utrujenosti zadremala. Kolo voza je zapeljalo v obcestno luknjo, Elizabeta pa je zdrsnila z voza. Ker jo je pri padcu voz podrgnil, si je poškodovala nogo, tako da je morala v bolnišnico na zdravljenje. Ko se je pozdravila, sama ni več vozila, je pa še hodila pretovarjat rudo na železniško postajo z vozov na vagone. Prevoze rude in kaolina s konjsko vprego so opravljali tudi Kladnikovi, Burjevi, Špilarjevi in Pavlinovi. Transport je bil razdeljen tako, da je ena skupina vozila rudo iz rudnika do separacije, druga pa plavljeni kaolin iz separacije v Kamnik na železniško postajo ali pa kar na Dolsko in Količevo. Ravno tako se je dobavljal les za podgrajevanje v jami. Prvi tovornjak znamke Om pa je v rudnik pripeljal po drugi svetovni vojni leta 1947.

Tudi delo v jami je bilo naporno, saj se je delalo vse ročno. Rudarji so bili brez zaščitnih čelad in drugih zaščitnih sredstev, delali pa so v treh izmenah. Obleženi so bili v svoja oblačila, obuti pa v cokle. Dobili pa so karbidovke (z njimi so si v jami svetili) in delovno orodje: kramp, lopato in jamske vozičke, s katerimi so vozili rudo iz jame. Bolehali so za silikozo – znano rudarsko boleznijo.

Nesreče med obema vojnama

Pogosto je prihajalo do nesreč. Ko je zasulo kakšnega rudarja, da se sam ni mogel rešiti, so mu hitro pomagali sodelavci, ga odkopali in mu tako rešili življenje. Največkrat je prišlo do nesreče zaradi zruška na delovišču ali padcev v nadkopih. Prihajalo pa je tudi do nesreč s smrtnim izidom. Ponesrečenega so k poslednjemu počitku pospremili sodelavci v svečani rudarski obleki. 11. 6. 1930 se je ponesrečil rudar Janez Sušnik (po domače Mihov, kajžar iz vasi Žaga). Bilo je na kvatno sredo, nesreča se je zgodila v nadkopu, na delovišču v Rovu IV (pri Vaniškovi drči), ko ga je pri kopanju zasulo. Nanj je padla tako velika kepa, da je prisotni rudarji ni

Rudarji pred vhodom v jamo Črna
(Iz zbirke Mici Dolinšek)

so mogli spraviti z njega. Kepo so s krampi razkopali kar na zasutem, ki je bil ves čas pri zavesti in se ni zanimal za to, kakšne poškodbe ima, ampak je najprej vprašal: »Kje so moje cokle?« Ponesrečenega rudarja Janeza Sušnika so iz jame prinesli še živega in ga odnesli k plavnici, kjer so ga položili na rjuhe. Tam je ležal z razpeto srajco, po prsah pa je bil ves krvav. Kar nekaj časa je trajalo, da so ga naložili na voz in s konji odpeljali proti Kamniku k zdravniku, spremljala ga je njegova hči Zofija Sušnik. Med prevozom v Kamnik je izdihnil. Njegovi sodelavci so se zgražali nad upravnikom rudnika, ker se ni dovolj potrudil, da bi ponesrečeni rudar hitreje prišel do zdravniške pomoči.

Leta 1932 je v Pirčevem rovu (pod Pirčevo rido) v nadkopu na delovišču zasulo rudarja Franca Romšaka. Njegov »komarat« je odpeljal jamski voziček, napolnjen z rudo, v sipko v nadkopu, tedaj se je na Franca zrušil strop in ga pokopal pod sabo, pri tem mu je velika kepa rude padla na nogo in jo dvakrat prelomila. Rudarji so kar dva dni odkopavali zasutega, da so ga rešili in ga odnesli iz jame. Po tej nezgodi ni več delal v rudniku, ker je zaradi poškodbe postal invalid (imel je krajšo nogo) in je posledaj prejemal invalidnino.

24. 6. 1937 se je pri delu v jami smrtno ponesrečil Janez Žagar (po domače Rezkov) iz Praprotnega pri Črni. Odkrušila se je velika kepa materiala in ga stisnila ob stojko. V bližini sta bila dva rudarja, ki sta slišala krik in sta takoj stekla k njemu. Nemudoma sta ga začela odkopavati in ga v četrto ure tudi odkopala, a je bilo žal prepozno in je medtem že izdihnil.

Po pripovedi očeta Faniki Les, po domače Guščevi iz Črne, ki je takrat pomagal reševati zasuta rudarja, naj bi se naslednja nesreča zgodila leta 1937 ali 1938, in sicer okrog 18. ure v Pirčevem rovu. Matevž Romšak, po domače Žagarski, in Franc Spruk, po domače Jereščkov, sta delala v nadkopu. Ves čas se je iz stropa po malem usipalo, enkrat pa se je močneje usulo. Zaslutila sta, da bo prišlo do udara stropa, zato sta pobrala orodje in se hotela umakniti na varno. Takrat se je že zgodilo, odskočila sta stran in se stisnila v čepečem položaju k steni rova, saj se je s stropa odluščila velika kepa materiala in se ustavila tik nad njima, prislonila se je k steni rova in ju obvarovala, da ju sipki material

ni povsem zasul. Ves čas sta molila, da velika kepa materiala ne bi popustila in ju zmečkala. Velika količina materiala je v trenutku zasula rov v smeri odvozne proge in jima onemogočila umik na varno. Rudarji, ki so bili v bližini, so slišali trušč udara in so takoj prihiteli pogledat, kaj se je zgodilo. Sprva so mislili, da tega podora nista preživela, a so ju vseeno začeli klicati. Ko sta se oglasila, so nemudoma pričeli z odkopavanjem, obvestili pa so tudi rudarje, ki so bili doma, da so prišli pomagat. Med reševanjem so ju večkrat poklicali, da so ugotovili, če sta še živa. Pri odkopavanju so se menjavali, da so čim hitreje napredovali do zasutih. Približno po dvanajstih urah odkopavanja so odstranili toliko materiala, da so ju videli skozi majhno luknjo. Okoli šeste ure zjutraj so s pomočjo vrvi potegnili prvega zasutega izpod kepe materiala. Ko pa so rešili še drugega zasutega in se umaknili na varno, je velika kepa materiala popustila in se sesula na mesto, kjer sta prej čepela zasuta. Nadkop je zasulo toliko materiala, da so ga odstranjevali kar štirinajst dni. Zasuta sta imela neizmerno srečo, saj razen nekaj udarnin in odrgnin nista utrpela hujših poškodb.

Druga svetovna vojna

Pred začetkom druge svetovne vojne je bil rudnik v lasti delniške družbe Črna Kaolin, ki so jo zastopali Jenčič in Kastelic, tretji pa naj bi se bil pisal Gregorčič (op. p. po pripovedovanju Marice Zamernik, ki je začela delati v plavnici leta 1933 in se priimkov prvih dveh dobro spomni, za tretjega pa ni čisto prepričana, da se je pisal Gregorčič). Med drugo svetovno vojno, ko je bil rudnik v okupatorjevih rokah, je proizvodnja hitro padla na 1.300 ton plavljenega kaolina, v letu 1944 pa na 682 ton, čeprav rudniške naprave niso bile uničene. Dvajset rudarjev domačinov, med njimi sta bila tudi Anton Sušnik, po domače Jeznikov iz vasi Žaga, in Anton Sušnik, po domače Cojzov iz vasi Krivčevo, pa je okupator prisilno odpeljal v Leoben v Avstrijo na prisilno delo v tamkajšnje rudnike. Po koncu vojne so se vsi vrnili in nadaljevali delo v rudniku kaolina. V obdobju od leta 1942 pa do julija 1945 rudnik ni obratoval, delo je potekalo bolj v smislu vzdrževanja rudniških naprav.

Obdobje po drugi svetovni vojni

Po drugi svetovni vojni leta 1945 sta rudnik upravljala dva upravnika, prvi se je pisal Pastor, drugi pa Lujo. 1946. pa je rudnik prešel v last države. 1948. so začeli kopati rov Jama Črna. Odkopali so obzorje nad nivojem potoka Črna na koti 515 m. V letih med 1948–49 so začeli graditi izsipne bunkerje pri vhodu v jamo, ki so služili svojemu namenu vse do zaprtja rudnika. Leta 1950 pa je rudnik prešel v upravljanje kolektiva. 1951. je bil zgrajen jašek v leseni podgradnji do prvega obzorja na koti 475 m v Jami Črna. 16. 12. 1952 se je pri Jami Črna sprožil zemeljski plaz, ki pa ni bil posledica rudarjenja, ampak močnega deževja. Plaz je zasul cesto in vhod. Zaradi plazu so se morali iz severnega krila antiklinale umakniti v južno krilo. Do podobnega plazu je prišlo na tej lokaciji že leta 1929, ki je prav tako zasul cesto. 1978 so končali z odkopavanjem I. obzorja v Jami Črna. V glavnem rovu so med letoma 1968 in 1969 zgradili oziroma izkopali novi izvozni jašek v

Stari vhod v Jamo Črna (Iz zbirke Vilka Rifla)

Izsipni bunker pri vhodu v Jamo Črna (Iz zbirke Marjana Hančiča)

betonski podgradnji v bližini starega jaška iz leta 1951, ki je postal prekratek in ni več ekonomično posegal globlje v kaolinsko rudo (po letu 1971 je bil opuščen). Novi jašek je segal s kote 521 m na koto 421 m (drugo obzorje) in je bil okoli 50 m globlji od starega. Gradilo pa ga je Rudarsko gradbeno podjetje iz Trbovelj. S pridobitvijo novega jaška pa so se izboljšale tudi delovne razmere v jami. Potem se je odkopavanje izvajalo na II. obzorju, koto 421 m, ki je bilo povezano s površino z novozgrajenim jaškom med kotama 521–421 m. Na II. obzorju je južno od jaška potekala prečna proga, imenovana Južna proga (podgrajena je bila z jeklenim podporjem). Iz nje je proti zahodu potekala Zahodna proga, vzporedno ob njej pa Smerna proga po sloju kaolinove rude, med seboj sta bili povezani s prečni

Vhod v glavni rov Jame Črna
(Iz zbirke Marjana Hančiča)

kom. Iz Zahodne proge so bili severno in južno izdelani prečniki, ki so presekali sloj kaolinove rude, in tu so bila delovišča. To območje je imelo drugo povezavo s površino preko zračnega nadkopa Potok, kota 425–515 m, ki je služil za pretok zraka in za morebitni nujni umik iz jame. Jugovzhodno krilo ležišča je bilo odprto z II. vzhodno progo, ki je potekala iz Južne proge proti vzhodu in je bila povezana z zračnim nadkopom Jez. Od tod se je proga nadaljevala proti vzhodu. Namenjena je bila raziskavam nahajališča na tem območju, potem je bil ta del zaprt s pregrado. Med Južno progo in zračnim nadkopom Jez so bili iz II. vzhodne proge izdelani prečniki, v katerih so bila delovišča. Raziskave rudnih teles z globinskim vrtnjem v globljih plasteh so pokazale, da so pod II. obzorjem še rudni sloji.

Z večanjem proizvodnje papirja v Sloveniji in zahtev po plavljenem kaolinu tudi v drugih industrijskih vejah je začela rasti proizvodnja plavljenega kaolina v Črni. Od 1955 naprej je bil Rudnik Kaolina Črna edini proizvajalec plavljenega kaolina v tedanji Jugoslaviji. Razen prvih deset let po vojni, ko je bilo za predelavo še dovolj surove kaolinске rude, se je potem vsa leta kasneje čutilo pomanjkanje odprtih ali vsaj pripravljenih rudnih zalog v Jami Črna. Skoraj ves čas po vojni se je bolj ali manj intenzivno raziskovalo zaloge kaolinске rude v Jami Črna in v bližnji okolici. 1949. so začeli kopati Osnovni rov, ki je 20 m nižje od rova Roza ob regionalni cesti, vhod je še danes lepo viden. Namen je bil povezati Osnovni rov z Glavnim rovom Jame Črna, da bi zmanjšali strošek črpanja vode v Glavnem rov, saj bi

Osnovni rov (Foto: Vilko Rifel)

potem voda sama odtekala iz Glavnega rova in pritekla ven pri ustju Osnovnega rova. Vendar so okoli leta 1953 zaradi nestabilne kamnine kopanje opustili. Dotok vode v Jamo Črna se je gibal od 0,3 m³ do 0,5 m³/minuto. Voda je dotekala na odkopna delovišča iz zgornjih že porušenih prostorov, ki so povzročili, da so se plasti nad njimi porušile do površine in tako postale prepustne za vodo. Na območjih, kjer so izviri na površini, je tudi ta voda pronicala v jamo. Na odkopnih deloviščih se je voda zajemala v cevi in se spuščala v kanale obzorskih prog, po katerih je odtekala v zbiralnike črpaljšča.

V letih med 1948–49 so začeli kopati Smreški raziskovalni rov v zaselku Smrečje, kjer pa so kopanje kmalu opustili. Kopali so tudi pod hudournikom Pšenca, pod staro cesto (ali tudi rov pri Zjavki). Rov Črna pod Vaniškovo pustoto so začeli kopati leta 1950 in so ga izkoriščali približno dve leti. To je bil raziskovalni in pridobivalni rov. Rov ni bil dolg, saj se je že v bližini vhoda začel vpadnik (gezenk). Pri delu v tej jami je rudarje ogrožala voda, ki je bila mrzla kot snežnica, zaradi močvirnatega terena je bilo tudi podgrajevanje težavno. Ruda je bila izredno čista, sloji pa debeli. Zaradi vode in močvirnatih tal so kopanje opustili. V Pirčevem rov, desno pod prvo Pirčevo rido, so kopali kaolinovo rudo tudi po drugi svetovni vojni. To jamo so izkoriščali do leta 1959. To je bil raziskovalni in pridobivalni rov. Rov je potekal najprej vodoravno, na koncu pa so se začeli nadkopati. Nakopano rudo so vozili po tiru čez potok Črna na drugi breg, kjer sta stala nadzorniška pisarna in silos za rudo. V letih 1955 in 1956 so nadaljevali z raziskovanjem Selskega nahajališča, predvsem zaradi poslabšanja razmer za pridobivanje kaolinске rude v Črni. V tem času so namreč v Črni izčrpali rudne zaloge, ki so bile dosegljive brez velikih globinskih del, rudne zaloge kaolinске rude na lokaciji Sela pa so bile nad osnovnim nivojem in jih je bilo mogoče doseči s horizontalnimi rudarskimi deli. V teh letih so v bližini starih del na koti 560 m ob Rožiškem potoku izdelali okoli 150 m dolg rov, ki je presekala dva kaolinška sloja. Na obeh presekih so vzeli vzorec, da bi določili lastnosti in kvaliteto substanc. Do ugotavljanja rezultatov je prišlo šele v letih 1960 in 1961. Potem so začeli s temeljitim raziskovanjem. Glavni vzrok za to so bile narasle potrebe po kaolinu po letu 1960. Novi raziskovalni rov je bil

Vhod v jamo pod vasjo Markovo
(Foto: Vilko Rifel)

Rudar se odpravlja na delo. (Iz zbirke Marije Rifel)

zastavljen leta 1960 na koti 507,7 m, pod hišo Franca Hvaleta, Na Blek, nad vasjo Rožično. Vzhodno od tega rova sta bila zastavljena še dva podkopa na kotah 545,3 in 553,1m. Vsi trije nivoji so bili med sabo povezani. Od tod so nakopano rudo vozili s konjsko vprego do Pančeta, kjer je stala sipka (ručna), od tod pa s tovornjakom v separacijo v Črni. Ker ob ustju osnovnega podkopa na koti 507,7 m nad vasjo Rožično ni bilo potrebnega prostora za separacijske objekte, so izbrali novo lokacijo, in sicer v Kavranski dolini pod vasjo Markovo (pod Mihovčem). Tako so v letu 1964 začeli z novim podkopom iz Kavranske doline na koti 475,26 m. Okoli 900 m jamskega rova je obzidanega z betonskimi oblikovanci. Tako je bilo na tem območju skupno z nadkopi izdelanih 4500 m rovov. Zaradi pomanjkanja denarja in zaradi nedoločenega tehnološkega postopka predelave rude se je raziskovalno delo na tem območju leta 1970 končalo. Zaposleni v jami Sela pa so bili premeščeni na delo na II. obzorje Jame Črna.

Ustje podkopa Kališe je bilo na koti 673,4 m, severovzhodno od Kamnika ob cesti Kamnik–Gornji Grad, nad nivojem potoka Črna, približno 80 m stran od prve serpentine pri naselju Smrečje. Raziskovalni podkop se je začel 6. 5. 1955, dela pa so trajala vse do leta 1960, nato pa so se končala. S pomočjo podkopov so ugotovili približne zaloge rude, izdelanih je bilo okoli 600 m jamskih prog in nadkopov. Sledilo je samo še vzdrževanje obstoječih jamskih del do leta 1964. Leta 1965 pa so delovišče opustili, vhod zasuli, zunanje gradnje mostovž, rudni bunker, kompresorsko postajo pa so odstranili.

Delo v jami

V rudniku kaolina v Črni je bilo v najboljših letih zaposlenih 250 rudarjev. Delo rudarjev je bilo naporno in nevarno kljub uvedbi raznih strojev, ki so delo znatno olajšali. Nevarno pa zato, ker je v jami prihajalo do zruškov in še posebno nevarnih vdorov vode in blata z muljem. Odkopavanje kaolinove rude se je izvajalo s prečno odkopno metodo z zrušenjem stropa. Rudišče je bilo odprto na dveh obzorjih, med seboj ločenih za 50 m. Jamska proizvodnja je potekala na I. in II. obzorju. Največ kaolinske rude se je pridobilo na odkopnih etažah, manjšo količino pa z izdelavo prog in nadkopov. Odkopno polje posameznega odkopa je obsegalo po smeri sloja 43 m, zajelo je celotno debelino sloja 3–20 m ter višino 50 m med I. in II. obzorjem. Po višini je bilo razdeljeno na etaže. Višina ene etaže je bila 5 m. Za pravo delovišča so iz glavne smerne proge izdelali prečno progo, ki je presekala sloj. Nato so se dvignili po sloju z nadkopom, ki je bil nagnjen do 70° (2,5 x 1,2 m, lesena tesarba) do zgornje etaže, kjer se je izdelalo križišče. Tu se je izdelala smerna odkopna proga v lesu (trapez 2,5 x 2,5 m) do meje odkopnega polja, to je 20 m. Na koncu proge so zastavili prečni odkop, ki je bil tesarjen v lesu dimenzije 3 x 3 m. V suhih območjih so ob dosegu krovine ali talnine pridobivali nazaj stropni del odkopa. Odprti odkopani prostor prečnega odkopa je bilo potrebno porušiti, da se je zapolnil s krovnimi plastmi, šele nato so začeli z novim prečnim odkopom. Mokra območja so morala imeti na vsaki etaži izhod tudi na drug nadkop, da so imeli rudarji možnost umika pred vdirajočim blatom. Po odkopanem enem krilu etaže so pripravili in odkopali drugo krilo odkopnega polja, nato pa so 5 m nižje zastavili novo etažo. Po kaolinskem sloju izdelan nadkop je služil za dostop ljudi na etažo, za transport lesa za podgrajevanje, zračenje in transport nakopane rude od odkopne etaže do obzorja. Na obzorju pa se je ruda nakladala direktno iz nadkopa na jamske vozičke, ki so jih z jamsko lokomotivo odpeljali do izvoznega jaška. Odkopavanje na etaži je potekalo v več delovnih fazah: vrtanje, odstreljevanje in transport rude po odkopu s skreperji, ki so nadomestili prejšnje težko ročno nakladanje rude z lopato v jamske vozičke, ki jih je bilo treba ročno potiskati do nadkopa, kjer so rudo stresali v sipko nadkopa. S pomočjo skreperja pa so spravljali nakopano rudo direktno z delovišča v sipko nadkopa. Tako ni bilo več treba spravljati težkega podvozja rudniškega vozička (gunta) in tračnic za progo po nadkopu na delovišče s pomočjo vitla.

*Rudarji kopači pri ročnem delu v jami
(Iz zbirke Staneta Osolnika)*

Včasih pa so kopali od spodaj navzgor. Ko so odkop izčrpali, so ga zasuli, se pomaknili eno etažo višje in tako nadaljevali vse do površine. Bolj ko so se bližali površju, debelejši je bil sloj rude, v globino pa se je izklinil, kar pomeni, da je bil vse tanjši. Nadkopi so bili vedno obrnjeni proti površini. Prevoz v jami je bil vse do leta 1970 ročen, z jamskimi vozički, ki so jih porivali rudarji »laufarji«. Uvedli so lokomotivski prevoz transporta rude po obzorju od nadkopa do glavnega izvoznega jaška, od tu pa so rudo po izvoznem jašku dvigovali na površino v izsipne bunkerje.

Z uvedbo lokomotivskega (avstrijske lokomotive JEN-BACH JW-2) prevoza kaolinske rude po jami pa je bilo omogočeno odkopavanje predelov, ki so bili za ročni prevoz preveč oddaljeni. Vse do marca 1974 je delo v jami potekalo ročno. V pomoč so bili le ročni stroji za vrtanje na pogon s stisnjenim zrakom, manjši električni strojni agregati in podobno. Prezračevanje odkopnih etaž je bilo urejeno s separatenimi električnimi ventilatorji, ki so sesali izrabljeni zrak v cevi in ga potiskali v progo na obzorju. Obzorne proge pa so prezračevali s pomočjo glavnega ventilatorja, ki je bil na površini in je bil povezan z jamo z zračnim nadkopom, ki je obenem služil kot drugi izhod iz jame. Podgrajevalo pa se je z lesom. Uporabljali so poljski, nemški in švedski način vezave stojke in stropnika. Pri tesarbi na zob je bil zob močnejši, odvisno od tega, od kod je bil večji pritisk na podboj. Primer: Če je bil večji pritisk s stropa, je bil zob močnejši pri stropniku, če pa je bil večji pritisk s strani, je bil močnejši zob pri stojki. Tako je bilo izdelano celotno tako imenovano prvo obzorje s hodniki, nadkopi, odkopnimi polji in manjšim številom vpadnikov ter delno tudi drugo obzorje. Pozneje se je začela uporabljati jeklena podgradnja, zlasti za podpiranje izvoznih prog na obzorju. Nabava kombajna Alpina F-6-A za izdelavo jamskih prog in odkopavanje rude v letu 1974 je bila prvi korak k izboljšanju odkopavanja oziroma k mehaniziranemu odkopavanju kaolinove rude v jami. Po drugi svetovni vojni se je proizvodnja plavljenega kaolina močno povečala, vendar je kljub uvedbi mehaniziranega odkopavanja začela po letu 1977 močno upadati. Vzrok sta bili nižja cena in boljša kvaliteta uvože-

Ročni prevoz rude v jami (Iz zbirke Staneta Osolnika)

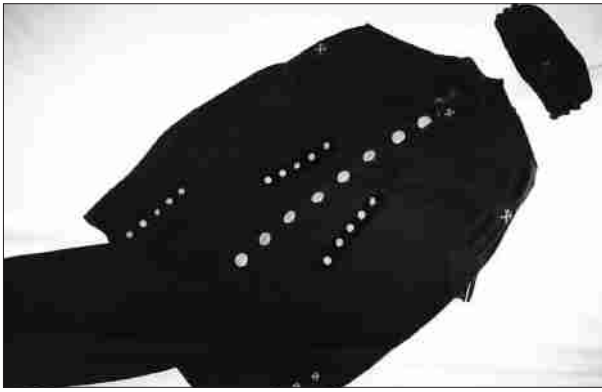

Minerski mojster v jami (Iz zbirke Staneta Osolnika)

nega kaolina iz Češke, saj so Čehi pridobivali kaolinovo rudo v dnevnem kopu, kar je precej cenejše od jamskega pridobivanja. Tudi odkup papirniškega kaolina je bil zaradi slabe kvalitete manjši.

V ilustracijo nekaj podatkov o povojni proizvodnji plavljenega kaolina:

- leta 1950 34.300 ton izkopane rude, 7.900 ton plavljenega kaolina,
- leta 1967 66.800 ton izkopane rude, 26.000 ton plavljenega kaolina,
- leta 1977 66.900 ton izkopane rude, 22.320 ton plavljenega kaolina,
- leta 1986 56.000 ton izkopane rude, 13.290 ton plavljenega kaolina,

Svečana rudarska obleka (Iz zbirke Vilka Rifla)

- leta 1988 35.513 ton izkopane rude, 7.955 ton plavljenega kaolina,
- leta 1990 13.570 ton izkopane rude, 4.458 ton plavljenega kaolina.

Skok čez kožo

Rudarji, ki so obiskovali rudarsko šolo, so po končanem šolanju opravili tudi skok čez kožo, to je običaj, povezan z določenim ceremonialom. Že v prejšnjih časih so slovaški in češki rudarji sprejeli mladega rudarja novinca v svojo bratovščino po strogem izpitu in skoku čez odprtino jaška in mu določili botra – varuha. Opasana koža okrog ledij je ščitila rudarja pred poškodbami od zadevanja v stene rovov, ko se je spuščal pod zemljo. Na delovnem mestu mu je služila kot zaščitno sredstvo. Vloga tega kožnatega predpasnika je postala v sodobnem rudarstvu spomin na tiste čase, ko je bilo delo v rudnikih veliko težje kot danes. Z leti so postale odprtine jaškov širše in je zrelostni skok čez jaške za novince zamenjal skok čez kožo.

Pravljичno bitje, ki je živelo v jami

Ljudsko izročilo pravi, da so rudarjem pri njihovem težkem delu radi pomagali in velikokrat tudi ponagajali rudarski, jamski škratje ali gorski duhovi, imenovani »berkmandeljci«. V starih časih je bilo verovanje v te škrate med rudarji zelo razširjeno, zato so se bali, da bi si nakopali škratovo jezo in nemilost. Rudarski škrati so delali nevidno, čeprav se je slišalo, kako delajo in tolčejo. Rudarji so bili veseli, če so jih slišali, saj so bili prepričani, da so tam, kjer prebiva berkmandeljc, bogate žile rude. Tudi v rudniku Črna so se z novincem, ki je prišel delat v jamo, stari rudarji radi pošalili. Novincu so pripovedovali, da po jami straši jamski škrat, tako se je nekdo od starejših rudarjev skrivil v jami z ugasnjeno lučjo v umik (izogibališče). Ko je novinec pririnil mimo jamski voziček, je skriti rudar skočil nanj in mu ugasnil luč. Seveda se je novinec pošteno prestrašil in ko je to omenil drugim rudarjem, so mu ti rekli, da ga je naskočil berkmandeljc. Še posebno se je rad pošalil z novinci eden starejših rudarjev. Rudarji so v jami nosili zaradi vlage dvoje hlače, pa si je ta rudar na zadnji plati odrezal vrhnje hlače, potem pa tarnal novincem, da ga je naskočil berkmandeljc in ga pošteno boli zadnja plat. Novinci pa so ga prestrašeno poslušali. Enkrat naj bi se nekdo od novincev tako prestrašil, da je padel v nezavest, pa so ga iz jame odpeljali na jamskem vozič-

ku za les. Drugače pa so novincu nagajali, da ima rdeče oči, ker še ni vajen teme v jami.

Anekdota, ki se je zgodila v raziskovalni jami Sela, je podobna črtici Ni vse zlato, kar se sveti. V njej sta prikazana naivnost kmeta in njegovo grenko razočaranje, ko je spoznal, da ni vse zlato, kar se sveti. V raziskovalnem obratu jame Sela je rudar Nace, ki je vozil jamske vozičke, zaupal svojemu komaratu, da je našel nekaj zlate rude. Komarat, ki je bil bolj prebrisan, mu je ves navdušen pritrtil in ga še vzpodbujal, naj nadaljuje z iskanjem, saj je vedel, da gre za železov kršec, ki je brez vsake vrednosti. Ob mesečnem obračunu plače pa se je iskanje zlata Nacetu močno maščevalo, saj je zaradi njegovega iskanja trpelo delo v jami, zato pa je bila tudi manjša plača. To ga je tako ujezilo, da je zapustil delo v jami in si poiskal drugo službo.

Jamska reševalna služba

Sodobnega rudarstva se ne da zamisliti brez dobro organizirane reševalne službe. Osnovo sestavlja tehnično opremljena in strokovno usposobljena reševalna četa. Ustanovljena je z namenom, da rešuje ljudi in imovino v primeru nesreč in katastrof, ki jih povzročajo eksplozije, jamski požari, vdori plinov, vode in blata z muljem, hribski udori in podobno. Reševalna četa v rudniku kaolina Črna je bila usposobljena in tehnično opremljena za reševanje v navedenih razmerah. Reševalci so bili prostovoljci iz vrst izkušenih rudarjev kopačev in jamskih profesionistov z najmanj triletnim stažem v Jami Črna. Prav tako so bili člani čete operativni vodje in nadzorne osebe po službeni dolžnosti. Reševalci so morali biti fizično in psihično dobro pripravljene, da so v težkih razmerah reševanja pri uporabi izolacijskega dihalnega aparata ohranili normalno delovno sposobnost, da so znali oceniti položaj v nevarnih trenutkih in pravilno ukrepati. To pa so dosegali z rednimi treningi, predavanji in vajami. Za boljše koordinacijo poteka reševanja so bile v različnih rudnikih organizirane reševalne vaje na republiški ravni. V primeru reševalne akcije se je sklic reševalnega moštva opravljal telefonsko ali pa s kurirji. Moštvo za delo pod izolacijskimi aparati je bilo sestavljeno iz treh do šestih reševalcev. Vodja moštva je bil praviloma nadzornik, lahko pa tudi izkušen kopač. Najmanjše operativno moštvo, ki je lahko nastopalo samostojno, je bilo sestavljeno iz treh reševalcev, vendar pa je moralo biti v tem primeru pripravljeno še rezervno moštvo. Če je reševalo samo eno moštvo, je moralo šteti najmanj pet reševalcev. V primeru nesreče so se reševalci po sklicu zbrali na zbornem mestu, kjer so se dobila navodila za nadaljnji potek reševanja.

Nesreče v rudniku v povojnem obdobju

Kljub izboljšanim razmeram za delo v jami pa je prihajalo do nezgod, celo s tragičnim izidom.

Leta 1949 se je približno ob 8. uri v Pirčevem rovu ponesrečil rudar Anton Špringar. Skupaj z rudarjem Francem Hančičem, po domače Tratnkom, sta kopala rudo v nadkopu, ko se je od stropa odluščila kepa rude, padla na ploho, na katerem je stal Anton. Ta se je prelomil.

Jamski reševalci (Iz zbirke Mici Dolinšek)

Reševalci rudnika kaolina Črna na vaji v rudniku živega srebra v Idriji leta 1983 (Iz zbirke Vilka Rifla)

Zadnje slovo od sodelavca (Iz zbirke Mici Dolinšek)

Franc Hančič se je stisnil k steni in ni bil poškodovan, Anton Špringar pa je omahnil z nadkopa približno 15 m globoko. Hudo poškodovanega so sodelavci takoj spravili iz jame, ga naložili na tovornjak in ga odpeljali proti Kamniku do zdravnika, a je malo pred Kamnikom zaradi hudih poškodb izdihnil.

Mihu Osolniku, po domače Tajčmanu, iz vasi Žaga je v jami pri delu padla kepa rude, ki se je odluščila s stroga, na hrbet, da je obležal nezavesten. Sodelavci so ga odnesli ven, zunaj pa so ga zavili v rjuhe in s tovornjakom odpeljali k zdravniku.

Leta 1952, ko je bila huda zima in je zapadlo veliko snega, je prišlo pri Osnovnem rovu do nenavadne nezgode, ki se je za vse udeležene končala srečno. Na koncu dopoldanske izmene okrog 14. ure so bili v kompresorski baraki ob vhodu v jamo Rudi Romšak, Miha Pajek, Anton Osolnik, Karel Mali in Oprešnik. V jami se je tisti dan gradila izvozna proga, zato so pripravili delovišče za odstrel. Minerski mojster je ravno takrat odstrelil, ko so bili omenjeni v baraki. Zaradi eksplozije v jami se je na pobočju sprožil plaz, ki je delno zasul barako. Rudarji v baraki so slišali čuden trušč in so prestrašeni obstali, le Anton se je pognal skozi vrata. Plaz ga je odnesel s seboj in ga na površju nepoškodovanega odložil ob potoku, kjer se je plazovina ustavila. Drugi rudar Miha se je v paniki pognal skozi okno. Plaz ga je zasul, da se je iz snega videla le kapa in del glave. Ostali, ki so ostali v baraki, so ga hitro odkopali iz plazu živega in nepoškodovanega. Tisti dan se je še enkrat splazilo v popoldanski izmeni, plaz pa je zasul sam vhod v jamo, v kateri so delali rudarji. Ujeti rudarji niso mogli iz jame drugače, kot da so vozičke polne snega vozili v jamo, kjer se je topil. Na ta način so sprostili vhod jame in prišli iz nje.

Leta 1953 je v Glavnem rovu (Jama Črna) stisnilo nogo ob stojko Francu Spruku, po domače Hajkovemu. Delal je skupaj z rudarjem Albinom Repanškom, po domače Ovinkarjem. Zdravnik mu je hotel nogo amputirati.

Leta 1961 se je v Glavnem rovu (Jama Črna) smrtno ponesrečil Alojz Sušnik, po domače Suški, ki je skupaj z jamskim vozičkom padel v jašek. Tisti dan so rudarji prenehali z delom in čakali na preiskovalno komisijo, da je prišla na kraj dogodka.

3. oktobra 1968 se je v Glavnem rovu (Jama Črna) smrtno ponesrečil Marko Pilič, stisnil ga je jamski les za podgrajevanje v transportni košari v izvoznem jašku.

21. 6. 1977 se je v Glavnem rovu (Jama Črna) med 18.00 in 18.30 smrtno ponesrečil Stipe Šimunovič. Ferid Račič, ki je delal z njim, pa je imel srečo in je bil skoraj nepoškodovan. Na odkopu je miner odstrelil rudo. Ko se je po odstrele delovišče v jami prezračilo, sta se rudarja vrnila in začela polniti odstreljeno rudo v jamske vozičke. Takrat je prišlo do vdora mulja in blata. Feridu je še uspelo skočiti v nadkop, Stipeta pa sta zajela blato in mulj. Odnoslo ju je po nadkopu. Vdor blata in mulja je bil tako močan, da je v nadkopu trgalo srednje stojke, nepoškodovan je ostal le obod nadkopa, vse ostalo se je porušilo zaradi pritiska. Stipeta sta blato in mulj odnesla v smeri slepe proge, Ferida pa v smeri odvozne proge, pri tem se je Stipe zadušil, ker ga je blato povsem zalilo. Ferid pa je bil delno zasut v blatu, da si sam ni mogel pomagati. Tudi rudarji, ki so prihiteli na pomoč, ga niso mogli drugače izvleči iz blata, kot da so mu odpeli hlače in ga izvlekli iz hlač in škornjev. Rudarji jamski reševalci so ponesrečenega iskali vso noč, saj se sprva sploh ni vedelo, kje je obtičal. Stipeta so našli šele naslednji dan malo čez 8. uro zjutraj. Za ilustracijo naj navedem, da so takrat iz jame zvozili čez tristo jamskih vozičkov blata.

Leta 1982 je v Glavnem rovu (Jama Črna) v nadkopu zasulo Bojana Romšaka, po domače Jurčkovega, ki se je pri tem poškodoval. S komaratom sta pobirala na koncu odkopa, potem so odstrelili nov del odkopa. Ko se je prezračilo, sta odšla Bojan in njegov komarat v nadkop in tedaj je Bojana zasulo. Imel pa je srečo, da je šlo za suh material.

Separiranje rude v separaciji

Nakopana ruda ni bila primerna za uporabo, ker je imela preveč nekoristnih primesi, zato so jo morali očistiti – separirati. Separiranje v rudarstvu pomeni bogatenje oziroma koncentracijo koristne substance na eni in jalovine na drugi strani. Princip separiranja kaolina predstavlja ločevanje manjših in večjih delcev v vodi. Zato so iz izsipnih bunkerjev pri jami rudo s tovornjaki vozili v predelavo v separacijo. V separaciji Črna se je izvajalo separiranje kaolinove rude s plavljenjem. Ruda je šla z deponije preko avtomatskega dodajalnika na tekoči trak in nato na ježasti drobilnik, ki jo je zdrobil na zrna pod 40 mm. Rudo so nato izluževali v izluževalnikih, v katerih se je mešala z vodo v razmerju 3 : 1. Iz izluževalnikov je šla preko vibracijskega sita (kjer se je izločila jalova frakcija nad 3 mm) v horizontalni klasi-

Separacija rudnika kaolina Črna
(Iz zbirke Marjana Hančiča)

Usedalni bazen (Iz zbirke Ivana Laniška)

Filtrska stiskalka (Iz zbirke Ivana Laniška)

*Ročno pobiranje kolačev iz filtrske stiskalke
(Iz zbirke Ivana Laniška)*

*Kolači na transportnem vozičku
(Iz zbirke Cilke Janežič)*

fikator BB, kjer se je izločila še frakcija peskov 0,3–3 mm, ki se je uporabljala v gradbeništvu.

Preliv iz klasifikatorja je šel na dve stopnji hidrociklonov. V prvi stopnji (baterija ZVK-8) se je izločila frakcija 0,3–0,063 mm, na drugi stopnji (baterija ZVK-16) pa do 1 % ostanka na situ 40 mikronov. Grobi produkt baterije ZVK-8 je šel v horizontalni klasifikator, ki je izločil delce 0,3–0,1 mm. Preliv iz klasifikatorja se je združil z grobo frakcijo ciklonov ZVR-16, ki je predstavljala ob mešanju 20 % kaolina papirniške kvalitete pleskarsko kvaliteto.

Kaolinska suspenzija obeh kvalitet je šla v usedalne bazene, kjer se je zgoščevala. Pred vhomom v bazene so dodali koagulant in flokulant. Po 24 urah se je I. kvaliteta zgotila na 200–220 g trdih delcev na liter, pleskarska kvaliteta pa na 300–350 g na liter. Volumen vseh usedalnih bazenov je bil 1300 m³. Use-deno kaolinsko goščo so spustili v homogenizacijske črpalne bazene, od koder so jo batne črpalke potiskale pod pritiskom 10 atm v okvirne filtrske stiskalke, ki so iztisnile kaolinske plošče z vlago 26 oziroma 28 %. Razmerje plošč med papirniškim in pleskarskim kaolinom je bilo 50 : 50.

Papirniška kvaliteta se je ročno nalagala na palete in nato spuščala na dvorišče, pleskarski kaolin pa se je zlagal v zračno sušilnico, kjer se je osušil pod 15 % vla-

Zlaganje pleskarskega kaolina v zračno sušilnico (Iz zbirke Cilke Janežič)

ge in se ročno oziroma preko ježastega drobilnika polnil v vreče. Del pleskarske kvalitete (20 %) se je osušil na rotosušilnici do 1 % vlage. Dnevna predelava rude je bila približno okoli 260 ton, kar je predstavljalo približno 90 ton dnevne proizvodnje kaolina.

Delovne razmere v separaciji so bile zaradi vlage izredno težke, predvsem pozimi v mrazu in na prepihu. Večina dela je bilo fizično težkega, zato marsikateri zaposleni ni dolgo zdržal. Delovna sila se je neprestano menjavala, nekateri pa so kljub naštetim razmeram delali do upokojitve. V obratu so bile zaposlene tudi ženske, zlagale so kaolinske pogače v sušilnici, polnile grobo zmlati kaolin v vreče, težke po 50 kg, in jih natovarjale na tovornjake, ki so prihajali po kaolin.

V avgustu leta 1962 se je Rudniku kaolina Črna pridružilo obrtno podjetje Calcit v Stahovici, ki se je ukvarjalo s pridobivanjem marmoriziranega apnenca, ki ga domačini imenujejo calcit. Ležišče se nahaja ob desnem bregu Kamniške Bistrice v pobočju hriba Grohat, severno od Stahovice. Začetek obrtnega pridobivanja calcita sega v obdobje pred drugo svetovno vojno. Vse do združitve z Rudnikom kaolina Črna je obrtni obrat Calcit prodajal ročno sejani proizvod steklarnam, grobi proizvod manjšim livarnam, najfinejši proizvod pa kemičnim tovarnam. Proizvedli so okoli 8500 ton calcita letno, in to predvsem kosovnega materiala ter granula-

ta 1mm. Po pridružitvi pa je proizvodnja hitro napredovala. Vse do leta 1965 so bili prostori za osnovno predelavo kalcita v leseni baraki v neposredni bližini kamnoloma. Ker pa se na tej lokaciji obrat predelave ni mogel razvijati, se je preselil v prostore bivšega lesnega podjetja Silva v Stahovici.

24. 11. 1989 je skupščina občine Kamnik uvedla postopek redne likvidacije rudnika. Rudnik kaolina so začeli postopoma zapirati, rušiti odvečne objekte, polniti jaške z jalovino, zasipati vhode in urediti okolico. Veliko rudarjev, ki so služili kruh v jami, je odšlo kot tehnološki višek na borzo dela. Nekaj je bilo upokojenih, ostali pa so si sami poiskali službe v kamniški industriji. Usoda rudnika je bila zapečatenjena, s tem pa je dokončno zamrlo rudarjenje v dolini Črne. Nekoč uspešno podjetje, ki je veliko prispevalo k povojni izgradnji infrastrukture in k razvoju kamniške občine, je po zaprtju hitro začelo toniti v pozabo.

Mining in the Črna valley and surroundings

Summary

The article covers the period from the first exploration of kaolinite ore in the Črna valley, and the very rudimentary excavation of kaolinite from the surface to the development of the cave works underground. It presents the development of the mine and separation processes, together with methods of extracting the kaolinite ore and processing it, up until the closure of the mine. The description of the miners' work reveals all the difficulties and dangers the miners faced during their daily work, deep underground. Also included are testimonies of miners trapped in the mine and rescued by co-workers working nearby, and reports from those who acted as rescuers to their friends in need.

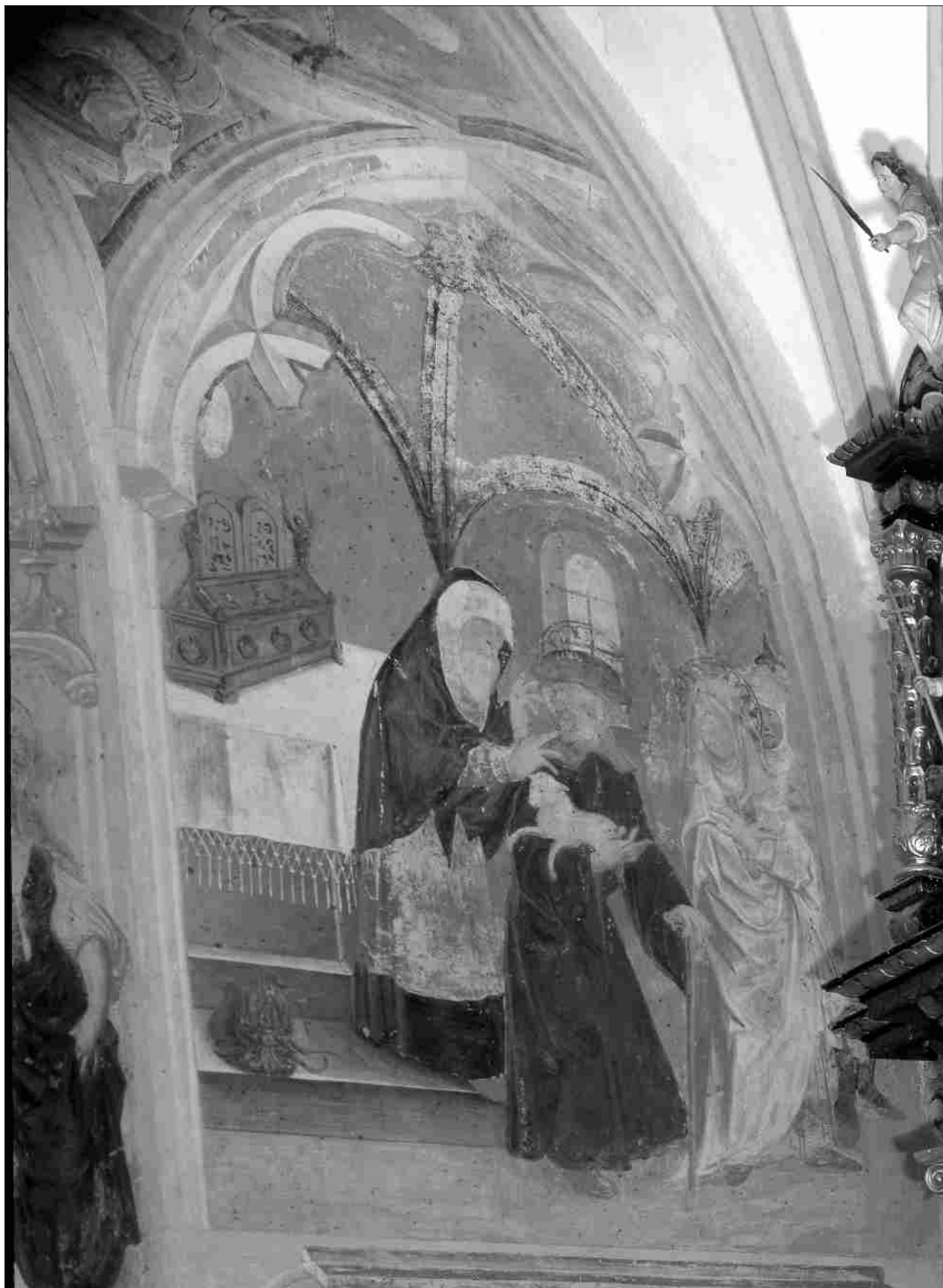
Ustni viri:

- Stane Osolnik, rudarski nadzornik
- Andrej Osolnik, rudarski nadzornik
- Marica Zamernik, delavka na separaciji
- Marjan Hančič, rudarski nadzornik
- France Sušnik, rudar
- Andrej Janežič, rudar
- Slavko Tonin
- Angela Petek, delavka na separaciji
- Ivan Lanišek, vodja proizvodnje na obratu separacije
- Franc Pavlin, rudar
- Stane Pavlin
- Cilka Janežič, delavka na separaciji
- Albin Repanšek, rudar
- Fanika Les
- Rozalija Verovšek
- Rudi Romšak, strojnik na separaciji
- Valentin Romšak
- Anton Mezga, rudarski tehnik, jamomerec
- Ivan Ermenec, rudarski nadzornik

Drugi viri in literatura:

- *Krajevni leksikon Slovenije* (II. knjiga). Ljubljana 1971.
- MAL, J., 1932: *Zgodovina slovenskega naroda* (zvezek štev. 11).
- ŠAPEK, S., 1967: *Kamniški zbornik XI*.
- *Kamniški zbornik VI*, 1960.
- MOHORIČ, I., 1978: *Problemi in dosežki rudarjenja na Sloven-skem*.
- *Papir*, štev. 2., september 1974.
- Arhiv Rudnika kaolina Črna (v zgodovinskem arhivu v Ljubljani).
- STRLE, M., KONDA, P., mentorica: BERLEC, A., 1997: *Raziskovalna naloga za mlade geologe: Rudnik kaolina Črna*. Osnovna šola Frana Albrehta v Kamniku.
- *Planinski vestnik*, I. 1977, štev. 12, str. 799.

Kamniški črni mlinarji

Uvod

Na ozemlju, kjer danes stojijo obrati tovarne, je včasih stal majhen gradič, ki je bil vpisan v deželni deski kot Katzenberg, pozneje so na njegovem posestvu zgradili fužine, po njihovem propadu pa tovarno smodnika.

Že stoletja poznajo ljudje mešanico, sestavljeno iz kalijevega nitrata, žvepla in oglja, ki so jo zaradi njenega videza in lastnosti imenovali »črni smodnik«. Njen iznajditelj ni točno znan, saj je črni smodnik eden najstarejših eksplozivov. Iznašili so ga leta 667 pred našim štetjem, razvil se je iz grškega ognja, ki so ga takrat uporabljali le kot ognjemetno sredstvo. Znani so zapiski o uporabi gorljivih snovi starih narodov: Rimljanov, Egipčanov in Grkov. Sestava teh snovi je bila bolj ali manj podobna sestavi današnjega črnega smodnika.

V 14. stoletju je menih Berthold Schwarz iznašel orožje (top), pri katerem so za streljanje z njim uporabljali črni smodnik. Do 17. stoletja so črni smodnik uporabljali le kot strelno orožje, pozneje pa tudi v rudarstvu. Zato so v posameznih takrat industrijsko bolj razvitih deželah začele nastajati tudi številne tovarne smodnikov.

Namen tega zapisa je predstaviti proizvodnjo črnega smodnika v Kamniku. Tovarna je praznovala 150. obletnico obstoja in spada med najstarejše proizvodne obrate pri nas, prav tako pa sodi med najstarejše tovrstne obrate v Evropi. Vseskozi je imela status vojaškega podjetja, razen zadnjih nekaj let, zato je bilo delo v njej zavito v tančico skrivnosti.

Postavitev smodnišnice in njeno obratovanje do prve svetovne vojne

V času prodiranja avstro-ogrske armade leta 1849 je ta v mestu Mantova v Lombardiji zaplenila tamkajšnjo tovarno smodnika. Demontirane stroje so pozneje prepeljali v Kamnik. Leta 1871 pa so del naprav za izdelovanje smodnika preselili v Kamnik tudi iz majhne smodnišnice, ki je obratovala (1715–1871) ob potoku Dobrunjščica pri Zadvoru oziroma Sostrem pri Ljubljani. Zakaj je avstrijska vojna oblast izbrala prav Kamnik, ni težko uganiti. Imela ga je za zemljepisno središče na prehodu med Dunajem in Lombardijo, prav tako so tu že obstajali industrijski obrati (fužine), predvsem pa je bila ugodna lega zemljišča, saj so lahko objekte zaradi nevarne proizvodnje razvrstili v poljubni oddaljenosti po ravnem z visokim drevjem gosto zaraslem prostoru ob reki Bistrici. Vojaški erar je fužine kupil od lastnika fužin in žebeljarne viteza Andriolija. K obstoječim fužinam je dokupil zemljo, last kmetov. Avstrijski inženirji so zemljišče premerili in napravili načrte za tovarno smodnika. Sprva so v tovarni izdelovali prah za čiščenje kovinskih izdelkov, imenovan »kamniški čistilni prah« (Steines Putzpulver), pridobivali so ga iz glinastega železovca, ki so ga kopali v Kamniški Bistrici (Mitth. 1893, 143). 1856–57 so porušili grad Katzenberg (Valvasor XI, 297) in zgradili vojašnico in upravno po-

Smodnišnica v Kamniku pred prvo svetovno vojno

slojpe. V začetku obratovanja so bile tehnične razmere še zelo slabe. Naprave so gnala kolesa na vodo. Kot pogonski vir je služila voda Kamniške Bistrice, ki so jo speljali po zemljišču tovarne s kanali. V objektu ob tedanji mešalnici so namestili vodno kolo, preko katerega se je pogonska energija vode prenašala s pomočjo jelkne vrvi na objekt mešalnice. Delavnice v II. rajonu pa so bile razporejene poleg vodnega kanala in so uporabljale direktni pogon brez prenosnih naprav. Pozneje so uvedli pogon s pomočjo parnega stroja in vrvnega prenosa, ki je poganjal kolodrobe. Prvotno je bila tovarna ograjena z leseno ograjo, ki so jo v prvem desetletju obratovanja nadomestili z zidom. Zato se je morala cesta iz Kamnika proti Stahovici umakniti tesno k strugi Bistrice. Kamničani in turisti, ki so se podajali v kamniške planine, so zid zaradi njegove dolžine imenovali Kitajski zid. Kamničani in okoličani so tovarno imenovali praharna. Nova tovarna smodnika je začela z delom sredi leta 1852. Prvi upravnik smodnišnice je bil polkovnik Achacius, sledili pa so mu polkovniki: Aleksin, Schwab, Holeček, Günter in Dolaček. Naslednji upravniki so bili še: major Gajer, za njim Jekel, sledil je Rösner, s katerim je bila preseljena tovarna v Trofaiach. Po vrnitvi tovarne v Kamnik je nastopil mesto upravnika prvi Slovenec generalmajor Černe, za njim pa polkovnik Semerak, ki je dočakal v Kamniku preobrat ob koncu prve svetovne vojne. Mesto Kamnik in okoliški prebivalci od tovarne niso imeli nobene koristi, ker zaradi vojaške narave vanjo niso imeli vstopa. V njej so delali samo vojaki. Ko so eni odslužili vojaški rok, so prišli drugi. Tudi obrtniki, kolikor jih je tovarna potrebovala, so bili vojaki na služenju vojaškega roka. Po večini so služili v Kamniku vojaki iz čeških polkov. Tudi zadnja skupina vojaških delavcev so bili češki mobiliziranci. V Kamnik jih je pripeljal major Holeček, ki je pozneje postal general in je pokopan na Žalah. V prvem obdobju je v tovarni delalo okoli osemdeset ljudi. Kapaciteta proizvodnje je bila tristo kilogramov smodnika dnevno. Delali so samo pri dnevni svetlobi od jutra do večera. Pozimi je ob hudem mrazu delo sploh počivalo. Proizvodni postopek je bil tak, kakršnega poznamo danes. Imeli so ogljarno, mešalnico, kolodrob, sejalnico, zrnilnico in sušilnico. Smo-dnik so sušili tudi na soncu, toda le kot polizdelek, če je bil v njem prevelik odstotek vlage za stiskanje. V začetku sta se izdelovali dve vrsti smodnika, kockasti za topove 7 in 13 mm in lovski, tako imenovani Rundkorn No. 8, rjave barve za plemiče, za navadne lovce pa črni smodnik

Vratarnica Pod lipo (srednji vratar) in pred njo kropilnik

od številke 1 do 4. Od teh vrst smodnikov je bil okrogli in rjavi smodnik vsekakor najboljše kvalitete, v ceni pa za lovce, ki niso bili plemenite krvi, nedosegljiv. Poleg lovskega so okoli leta 1870 začeli izdelovati tudi rudarski smodnik. Zaradi specifičnosti proizvodnje in vojne narave podjetja je veljal v smodnišnici od vsega začetka poseben red notranje in zunanje varnosti. Za zagotovitev reda in varnosti so bile postavljene stalne vojaške straže. Varnostna služba se je izvajala s kroženjem stražarjev, podnevi ob zunanji strani zidu, ponoči pa ob notranji strani. Stalna straža je imela svoj sedež pri glavnem skladišču smodnika številka 30. Prva leta so stražili Madžari, ko pa je nekega dne vojak pri skladišču zapustil svoje stražarsko mesto in se obesil, so Madžare zamenjali Čehi. Stražo so v nevarnih letih 1858 in 1866 znatno pomnožili. Vojaška uprava je kmalu uvidela, da zaradi stalnega menjavanja delavstva delo v tovarni trpi. Komaj so usposobili ene vojaške, so jih že zamenjali drugi, ki jih je bilo spet treba uvajati v delo. Zato se je leta 1870 vojna uprava odločila, da sprejme na delo v tovarno civilno prebivalstvo iz Kamnika in njene okolice, ki bo tu stalno zaposleno. Vojakom, ki so takrat odslužili svoj rok, so ponudili, da ostanejo v tovarni še naprej kot civilni delavci. Nekateri češki vojaki so res sprejeli ponudbo in ostali v smodnišnici. Večinoma so bili to obrtniki. Učili so nove delavce in jih uvajali v delo. Zaposlili so delavce iz Kamnika, okolice Stranj, Stolnika, celo iz Radomelj in Tuhinjske doline. Sprva so opravljali pomožna dela, pozneje pa izdelovali smodnik. Tako je smodnišnica ugodno vplivala na življenje, saj je nudila stalni zaslužek stotinam delavcev. Nekateri so ji bili zvesti vse življenje in so se starali z njo. Kot mladi fantje so nastopili delo, kot izčrpani starčki pa so jo zapustili. V smodnišnici je bil močno razvit čut kolektivnosti, saj je bil pri nevarni

izdelavi smodnika vsak posameznik odgovoren za življenje svojih sodelavcev. Že vsaka najmanjša nepazljivost bi bila lahko usodna, ne samo za delavce in tovarno, ampak tudi za Kamnik in bližnjo okolico. Opominjali so drug drugega, zlasti starejši delavci mlajše, skrbeli za varnost in strogo izpolnjevali varnostne predpise. To so zahtevali tudi od predpostavljenih. Znan je primer iz leta 1913, ko je oholi upravnik smodnišnice podpolkovnik Jekel kadil po tovarniškem ozemlju, ne ozirajoč se na varnostne predpise. Kakor en mož se je dvignil kolektiv in zahteval premestitev upravnika, ki ne izpolnjuje predpisov o varnosti, ogroža življenje delavcev in državno imetje. Jekel je bil takoj premeščen. Zaradi varnosti pri delu so morale biti vse delavnice za izdelavo smodnika vedno čiste, v letnem času pa vsi dohodi in celo strehe poškrapljene z vodo. S tem je bil onemogočen prenos naključnega vžiga smodnikovega prahu z delavnice na delavnico. Kadar se je izvajalo popravilo v delavnici, je morala biti ta prej temeljito očiščena in polita z vodo, sosednje delavnice pa so morale prenehati z delom. Posebno stroga pravila so veljala pri dviganju, prenašanju in prevozu smodnika med delavnicami. Tega sta opravljala dva delavca, celo pri medfaznem prevozu smodnika na vagončkih sta morala biti dva delavca. Po tovarni se je smelo hoditi le korakoma, nikakor pa se ni smelo teči. Delavci so dobili posebno delovno obleko in obutev z nepodkovanimi podplati. Pravi ponos vsakega delavca je bila kapa z napisom »K. u. K. Pulverfabrik – Stein«. V tej obleki so odhajali domov in se radi kazali v mestu. Ker je bila polna smodnikovega prahu, si je neki delavec doma pri ognjišču obleko zažgal. Po tej nezgodi je sledila stroga prepoved nošenja oblek zunaj tovarne, delavska oblačilnica pa je bila sredi tovarne v zgradbi Pod lipo.

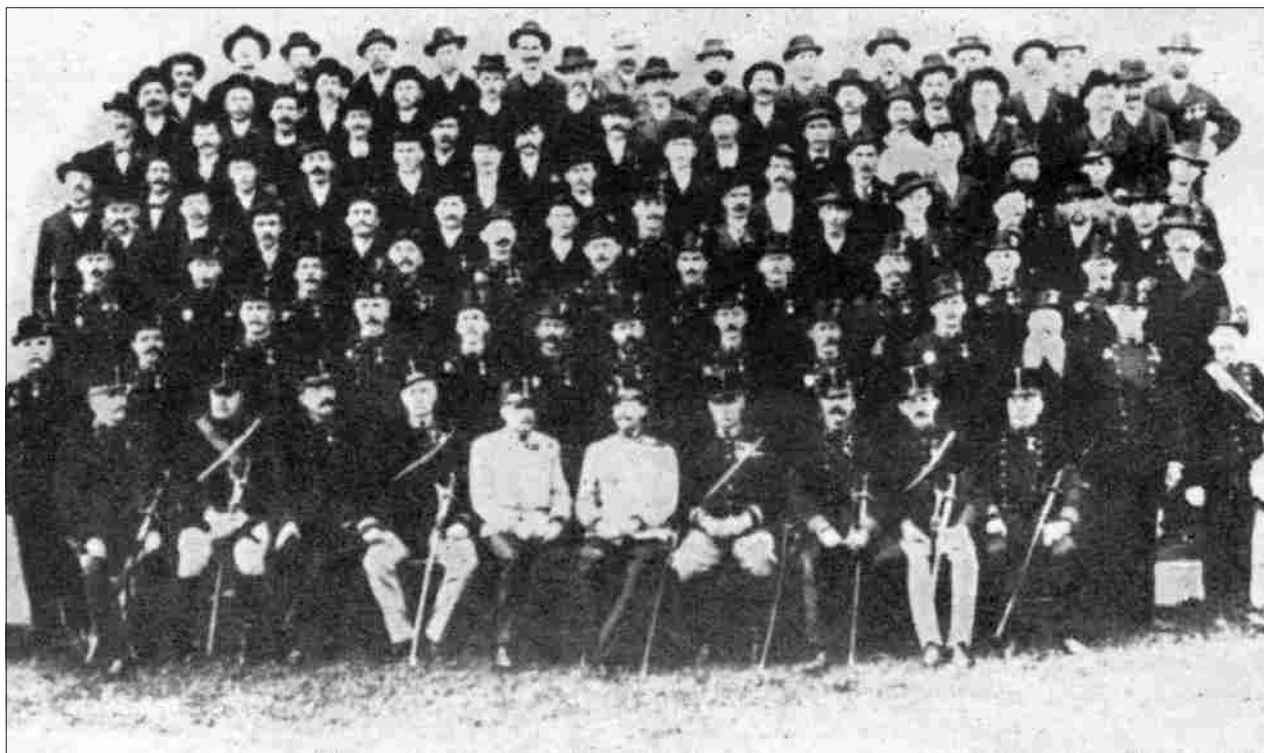
Perorisba prevoza smodnika z vozovi

Vsak delavec se je smel zadrževati samo v območju svojega delovnega mesta. Odmor za malico je trajal eno uro, v tem času so delavci smeli zapustiti tovarno. Zanimivo je omeniti, da so delavci, preden so se odpravili na delo v delavnice, pomočili prst v kropilnik, v katerem je bila blagoslovljena voda, in se prekržali z željo, da bi delovni dan zaključili brez nezgode. Ko so se delavci pred začetkom dela zbrali, je sledil pregled ob navzočnosti predelavcev in mojstra. Vsak predelavec je pregledal svojo skupino ljudi, o čemer je poročal mojstru, ta pa dežurnemu mojstru tovarne. Ravno takšno kontrolo so opravljali predelavci v delavnici pred začetkom dela na strojih, če so v takšnem stanju, kot so jih pustili prejšnji dan. Pogosto je posebna kontrola obiskala delavnice in preiskala delavce, po potrebi pa tudi mojstre, da ne bi imeli pri sebi sredstev za prižiganje ali kakšnega kovinskega predmeta. Po končanem delu so se, ker so bili črni, umivali kar v vodi, ki je pogajala stroje v delavnicah. Ko so leta 1870 vojaške delavce zamenjali civilni, so tudi za vratarje postavili domačine. Na začetku so bili štirje civilni stražarji. Stražar je opravljal službo šest ur, tri ure je sedel v stražarnici pri srednjih vratih, v ostalih treh urah pa je obšel tovarno. Stražarji so bili oboroženi s sulicami, ki so bile njihovo edino orožje do leta 1914, ko so dobili revolverje. Nosili so civilno obleko in usnjene kape s ščitnikom in napisom »Wache«. Leta 1912 se je število stražarjev povečalo s štiri na dvanajst. Dežurni oficir je opravljal službo do polnoči, po polnoči pa je kontroliral stražo dežurni mojster. Protipožarna varnost v prvih letih dela tovarne ni obstajala. Da se je to izboljšalo, je bil povod prvi velik požar leta 1886 v delavnici za predelavo solitra, poleg katerega je bilo skladišče žvepla. Ogenj je nastal zaradi nepazljivosti nekega kleparja iz Mengša, ki je popravljal kotel. Vnel se je soliter in povzročil silen požar. Delavci tovarne so požrtvovalno vztrajali pri nevarnem gašenju. Na pomoč so prišli tudi gasilci iz Ljubljane, ki so ogenj tudi pogasili, saj je obstajala velika nevarnost, da se vname še sosednje skladišče žvepla. Prebivalci Kamnika so že zapuščali mesto v strahu pred nevarnostjo. V 20. št. časnika Gorenjec iz leta 1906 je bilo zapisano naslednje: »V Kamniku je 11. maja minilo 20 let, kar je bil v kamniški praharni velik

V takšnih sodih so prevažali smodnik.

požar. Na opomin takratnega poveljnika praharne je pobegnilo vse ljudstvo iz Kamnika, ker je bila nevarnost, da se vžge kakih 40.000 centov žvepla. Može, ki so preprečili to nevarnost, pač zaslužijo, da se jih spominjamo na tem mestu. To so bili rajna Gregor Slabajna in Vincenc Exler ter še živeči Karol Huttež.« Tovarna je po tem požaru dobila prvo vodno črpalko, ki jo še danes hranijo kot spomin na prve zametke prostovoljnega gasilstva v tovarni. Leta 1888 je bil v tovarno napeljan vodovod in istočasno so bili postavljeni tudi hidranti za gašenje ognja. Pri vsaki delavnici so bile postavljene priprave za gašenje ognja, za njihovo brezhibnost pa je bil zadolžen tehnični oddelek tovarne. Poklicnih gasilcev ni bilo, pač pa je bila organizirana in usposobljena gasilska skupina, »fajerwerkerji«, v kateri je bilo največ delavcev tehničnega oddelka. V obdobju stare Jugoslavije je bil velik požar leta 1933. Dr. Niko Sadnikar se ga spominja takole: »Stražar je pri skladišču kadiril, potem pa verjetno na straži zadremal. Zbudila sta ga dim in ogenj, ki ga je skušal pogasiti z voja-

Veterani – delavci smodnišnice leta 1908

škim plaščem, kar pa mu ni uspelo. Nastal je velik požar, ko je zagorela velika količina uskladiščene krhlikovine; sij ognja je bil viden celo v Kamniški Bistrici. Takrat je bil tam tudi kralj Aleksander, ki je, kot že večkrat pred tem, 'odšel po svojih potih' brez spremstva. Od blizu je opazoval požar v smodnišnici in videl prizadevanje, da bi ogenj pogasili. Kakor je neopazno prišel, tako se je tudi vrnil v Kamniško Bistrico. Naslednjega dne je po telefonu sporočil v smodnišnico, da pride 'na obisk'. Ko je spraševal upravnika, kako je prišlo do požara, mu je ta odgovoril, da je stražar, neki Slovenec, že v zaporu. Kralj je odšel v zapor do nesrečnega vojaka in zahteval, da mu pove vse po pravici, kako je prišlo do požara. Poučil ga je, da se na straži ne sme kaditi, kaj šele v smodnišnici, in ga ukazal izpustiti iz zapora, kar se je v Kamniku kmalu izvedelo.«

Zanimiv je bil prevoz izdelanega smodnika iz tovarne do skladišča v predmestju Ljubljane. Pred letom 1891, ko še ni bila zgrajena kamniška železnica, so smodnik prevažali z vozovi. Smodnik je bil v lesenih sodih. Konji so morali imeti bakrene podkve, da se pri kresanju ob kamen niso delale iskre, ki bi smodnik lahko vžgale. Pri prevozu smodnika skozi vas ali mesto je bilo določeno posebno spremstvo. Nekaj deset metrov pred vozom je korakal vojak – resen mož s črno zastavo, ki je opozarjala stanovalce, da se prevažata smodnik, kar je pomenilo, da je treba zavarovati ogenj v kovačnicah, zapreti okna po hišah, na cesti pa ni smel nihče kaditi. Voz so spremljali štirje vojaki, dva z leve in dva z desne strani. O tem, da bi se kak sopotnik mogoče peljal na vozu, ni bilo govora, kajti vsako nespoštovanje varnostnih predpisov je bilo najstrožje kaznovano. Na vozu so prevažali okoli 1500 kg smodnika.

Ko je leta 1891 stekla v Kamnik železnica, so bili določeni za prevoz smodnika posebni vagoni, ki so bili na

obeh straneh opremljeni s črnimi zastavicami in črko P (Pulver – smodnik).

V letih 1911–1912 so v tovarni zgradili vodno električno centralo, ki je imela dve turbini z generatorjema in v delavnicah je posvetila električna razsvetljava, vodni pogon naprav in strojev pa so zamenjali z električnim. V letu 1930 pa so generatorje zamenjali z novimi, ki so proizvajali izmenični tok napetosti 220 V. Uvedba električne energije je v prvih letih povzročila precej močan odpor konservativnih in za tehnične izboljšave nedozetnih delavcev. Počasi so se nanjo navadili, saj je nova oblika vira energije omogočila veliko hitrejši razvoj podjetja.

Prva svetovna vojna

Ob začetku prve svetovne vojne se je straža močno okrepila in vsa tovarna je bila obkrožena z vojaki. Tudi število vratarjev se je zvišalo, vsak pa je opravljal službo osem ur. Po splošni mobilizaciji 1. avgusta 1914 so bili delavci smodnišnice oproščeni vojaščine. V začetku leta 1915 je bila smodnišnica preseljena v Trofaiach pri Leobnu. Prestavljeni so bili vsi stroji za predelavo smodnika, razen hidravlične stiskalnice. Tudi zaposleni delavci so odšli tja na delo. Po pripovedi zaposlenih, ki so delali tam, so bile razmere za delo izredno težke zlasti pozimi. V Kamniku je ostalo samo nekaj stražarjev in vratarjev. Upravno poslopje je bilo spremenjeno v bolnišnico. Kljub temu so za obrambo tovarne na Perovem namestili osem protiletalskih topov, ki pa jih niso nikoli uporabili. Ko se je po porazu Italije pri Kobaridu fronta premaknila s Soče na Piavo, se je smodnišnica spet vrnila v Kamnik. Pripeljali so nove stroje iz Donawitza, večina starih pa je ostala v Avstriji.

Kamničani v Trofaiachu leta 1916

Slovenski narodni odbor v Kamniku zasede smodnišnico

Proti koncu leta 1918 je bilo že močno čutiti bližajoči se razpad avstro-ogrske monarhije. Takrat je bil upravnik smodnišnice Madžar polkovnik Semerak, tovarno pa so stražili madžarski vojaki. Kamniški naprednjaki so bili v skrbeh, da bodo Avstrijci še pred zlomom Avstrije uničili električno centralo v tovarni, ki je oskrbovala z elektriko tudi mesto Kamnik. V smodnišnici je bilo takrat 120 srbskih ujetnikov pod poveljstvom slovenskega podnarednika. Z njim je imel Slovenski narodni odbor v Kamniku vsak dan zvezo. Tik pred zlomom Avstrije so v Kamniku na hitro sestavili vojaški odbor, ki so ga sestavljali: dr. Rihard Karba, Anton Cerar, Jože Mejač - Krišekar, Fran Albreht in brata Pohlin. Na prvem sestanku 8. novembra 1918 so se v kuhinji Cerarjeve kavarne dogovorili, kako odvzeti Madžarom oblast v Kamniku, prevzeti smodnišnico in baterijo topov na Perovem. Razdelili so naloge: brata Pohlin sta morala s Krišekarjevo pomočjo oborožiti srbske ujetnike s puškami in strojnico. Ti naj bi razorožili madžarske vojake v smodnišnici in jo zasedli. Električno centralo naj bi prevzel Krišekar in tudi odgovarjal zanjo. Franca Fajdigo so določili za razorožitev madžarske topniške baterije na Perovem in zaplenitev komore. Dan napada so določili kasneje. Naslednji dan so o sklepih zasedanja obvestili tudi podnarednika, ki je vodil srbske ujetnike. On naj bi po oborožitvi prihrumel na dogovorjeni znak v vratarnico smodnišnice, razorožil madžarske vojake in se priključil Krišekarjevi in Pohlinovi skupini. V torek, 12. novembra 1918, je vojaški odbor sporočil, da se bo začel »ples« ob 22. uri; zahteval je splošno pripravljenost. V ta namen so pred napadom prekinili vse telefonske zveze. Na skednju pred Pohlinovo žago so imeli skrito orožje in strelivo: dvanajst karabink in eno strojnico (model Schwarzlose) s strelivom. Vse so naložili na voziček in se pričeli pred 22. uro počasi pomikati proti smodnišnici. Krišekar, ki je stal ob

zidu na straži, je dal znak, da je »zrak čist«. In tako so neopaženo dali podnaredniku orožje in strelivo čez ograjo. Ko so se srbski ujetniki oborožili, so čakali le še na znak za napad. Krišekar in brata Pohlin so vdrli k vratarju, takoj nato so prihrumeli Srbi, razorožili Madžare ter odhiteli z napadalno skupino proti električni centrali in razorožili madžarske stražarje. V električni centrali je ostal Krišekar s petimi Srbi, brata Pohlin sta odhitela z ostalimi, da napadejo upravo. Ker je bil na upravi neki avstrijski nadporočnik slovenskega rodu, so bili Madžari kaj kmalu razoroženi. Srbi, ki so dobro poznali tovarno, so razpostavili svojo stražo, ostali so se pridružili skupini, ki je odpeljala ujete Madžare v prostore sedanje občine. Po tem podvigu sta brata Pohlin z ostalimi Srbi vdrli v oficirsko menzo (nekdanj Planinka), odvzela vsem orožje in jih odpeljala k ostalim ujetnikom. Predsedstvo vojaškega odbora je prevzel dr. Karba. Skoraj istočasno je Anton Fajdiga z osmimi oboroženimi Srbi napadel topniško baterijo v Svolšakovi graščini na Perovem, razorožil Madžare ter zaplenil šest topov. Na ta način so bili oboroženi vsi srbski ujetniki, ki so odigrali veliko vlogo v naslednjih dneh. Tedanji upravnik smodnišnice polkovnik Semerak je hotel neopaženo pobegniti in se je dal prepeljati na postajo z vozom, naloženim s slamo in vrečami pšenice. Z družino je bil skrit v slami. Delavci so voz ustavili in ga preiskali, zaplenili pšenico, bivšega upravnika pa z družino vred nagnali. Po čistki v Kamniku, ki je trajala približno štirinajst dni, je prišel v Kamnik polkovnik Švabič in odpeljal oborožene Srbe proti Vrhniku. Tam so zastavili Italijane in tako pripomogli pri postavitvi meje, ki bi bila sicer mnogo bližje Ljubljani in je veljala do zloma Italije v drugi svetovni vojni.

Smodnišnica v stari Jugoslaviji

Po končani prvi svetovni vojni je začela smodnišnica delovati pod okriljem državne vojaške uprave v tedanji državi SHS (Srbov, Hrvatov in Slovencev). Imenovali so

Kolektiv smodnišnice leta 1934

jo Barutana, njen prvi upravnik je bil major Vidmar, ki je bil znan kot zelo dober strokovnjak za izdelavo črnega smodnika. Za njim je prišel polkovnik Vasić, nato polkovnik Obradović, pozneje pa polkovnik Jovanović. Za njim je ponovno prevzel dolžnost major Vidmar, za njim pa polkovnik Derok. Od leta 1930 do 1935 je bil na dolžnosti upravnik polkovnik Krstić, dve leti zatem pa podpolkovnik Paunović. Tega je spet zamenjal general Krstić, ki je bil leta 1938 upokojen. Po Krstiću je prišel ponovno polkovnik Paunović, ki je vodil tovarno do aprila 1941. Med upravniki v stari Jugoslaviji je bil najbolj priljubljen general Krstić, ki se je osebno potegoval za rešitev vprašanja delavskih pokojnin. Ob nesreči v obratu za vžigalno vrstico leta 1934 je bila po njegovem prizadevanju svojcem nesrečnih žrtev nakazana vsota 350.000 din. Obrat se je takoj povečal, iz tovarne Obiličevo pri Kruševcu so pripeljali dva mlina in zrnolnico. Izdelovati so začeli vse vrste smodnika: lovski, rudarski, topovski in minski smodnik. Letno so izdelali 170–200 ton črnega smodnika. Leta 1920 so delavci v črnem smodniku dobili usnjene cokle, ki so jih nosili zunaj delavnic, v delavnicah pa samo copate. V stari Jugoslaviji je bilo v smodnišnici šest stražarskih mest, ki so jih čuvali vojaki, nočni čuvaji pa so bili iz vrst starejših delavcev. Ti so morali opravljati obhode po tovarni in so imeli kontrolne ure s ključi pri vseh objektih. Za kontrolo navzočnosti delavcev na delu so do leta 1926 uporabljali kovinske okrogle ploščice, ki so jih delavci po končanem delu vzeli pri vratarju, naslednjega dne pa so jih ob prihodu na delo spet obesili na svoje stalno mesto. Po letu 1926 pa so bile uvedene kontrolne kartice. Leta 1921 je tovarna začela izdelovati tudi prvo rudarsko razstrelivo na bazi amonijevega solitra, ki so ga poimenovali Dinamon, leta 1922 pa so ga preimenovali v Kamniktit, razumljivo po mestu, v katerem se je začela njegova proizvodnja.

Prav tako so leta 1922 začeli izdelovati smodnik za vžigalno vrstico, katere izdelava se je začela istega leta v novozgrajeni delavnici. Leta 1928 so skušali smodni-

šnico premestiti v notranjost države. Za to so si prizadevali mestna občina, sresko načelnštvo in tujsko prometno društvo, češ da se Kamnik ne bo mogel razvijati kot letoviško in industrijsko mesto, ker se letoviščarji in podjetniki bojijo bližine smodnišnice. Če bi se smodnišnica preselila, bi ostalo njeno zemljišče, ki obsega 50 ha, z zgrajeno vodno silo 450 KM na razpolago tekstilni industriji. Predlagali so, naj bi se poslopje uprave spremenilo v sanatorij ali pa v hotel. Obetali so si tudi povečanje dohodkov, ker smodnišnica kot državno podjetje ni plačevala nobenih javnih dajatev. Posebna skupina je te predloge posredovala državnim organom. Povsod so seveda obljubili, da bodo predlog obravnavali. Država kot lastnik tovarne je bila pripravljena ustreči želji Kamničanov pod pogojem, da zgradijo v notranjosti države novo tovarno. Seveda Kamnik ni imel niti najmanjše finančne možnosti, da bi to vprašanje rešil. Še večkrat je bilo v naslednjih letih sproženo vprašanje premestitve, vendar pa samo v domačem okolju. Ko je leta 1932 nastopila kriza v industriji in je pretil odpust večine delavcev iz smodnišnice, je občinski odbor preklical svojo vlogo za premestitev in se krčevito boril za neokrnjeno obratovanje tovarne. Ko so tudi rudniki zaradi krize omejili proizvodnjo, je obstajala nevarnost, da bo tudi smodnišnica, ki je izdelovala rudarsko razstrelivo, morala slediti rudnikom. V skladiščih so se začele kopičiti zaloge razstreliva. Zato je bilo v letu 1932 z dela odpuščenih 210 delavcev. Po raznih posredovanjih je bilo delavstvo po petnajstih dneh ponovno sprejeto na delo, tovarna pa je nadaljevala z normalno proizvodnjo.

Druga svetovna vojna

Na začetku leta 1941 je bilo že čutiti bližajoči se vihar druge svetovne vojne. Ljudje, zaposleni v »barutani«, so živeli v negotovosti. Prebivalci mesta Kamnik so se zelo zanimali za novice pri črnih mlinarjih, ki so bili zaposleni v državnem podjetju, v katerem je bilo takrat polno vojaštva. Povsod je bilo čutiti priprave na vojno,

še posebej v smodnišnici. Takratna uprava je pričela skrivati pomembne arhivske dokumente. Kopije načrtov strojev in zgradb so skrbno zavili v parafiniran papir, jih vložili v pločevinaste cevi in jih potopili v turbinsko cev električne centrale. Četrtega aprila leta 1941 so pričeli z demontiranjem pomembnejših strojnih delov, na primer pri hidravlični stiskalnici za črni smodnik in pri dizlovm stroju na žagi. Preostalo tehnično dokumentacijo so spravili v sedem velikih zabojev in jih odpeljali v Vogošče pri Sarajevu. Minirali in porušili so pomembnejše objekte in transmisije v obratu črni smodnik (polirnico in drugo sortirnico). Pogoreli sta tudi patronirnica in parafirnica, onesposobljenih pa je bilo tudi nekaj drugih strojev v tovarni. Uničen je bil večji del surovin za izdelavo črnega smodnika in razstreliva. Med drugim so uničili tudi okoli 9.500 kg lovskega smodnika. Nekaj strojev in surovin pa so uspeli odpeljati v Lazarevac tik pred prihodom Nemcev v Kamnik. Tako so Nemci našli dokaj demontirano tovarno, v kateri še nekaj časa ni mogla steči normalna proizvodnja. Med okupacijo sta vodila tovarno dva upravnik: Graul, za njim pa Masanetz, ki pa mu je tik pred kapitulacijo Nemčije uspelo pobegniti v Avstrijo. Tovarno je prevzela dunajska firma A. G. Dinamit Nobel, ki je vpejlala tudi nekatere izboljšave. Delavci so čistili ruševine in okolico pod budnim očesom nemških policijskih patrulj. Nemci so v tovarni izdelovali več vrst smodnikov, vžigalno vrstico, med drugim so zaradi enostavnosti izdelave delali tudi tako imenovani Weichkorn, mehko zrnje, in to tako, da so kolače iz kolodrobov direktno predelovali v zrnilih bobnih, ki so jih uvedli v delovni proces zrnjenja smodnika. Pozneje so namesto razstreliva izdelovali gorilno snov za segrevanje hrane (suhi špirit).

V tovarni je bilo veliko simpatizerjev odporniškega gibanja. Začele so se vrstiti sabotaže. Izdelano razstrelivo je le malokrat ustrezalo sestavi, saj je bilo enkrat premočno, drugič preslabo. Nemcem ni bilo jasno, kaj se dogaja. Na koncu so ugotovili, da stroji ne ustrezajo in da material ni homogen. To je bil tudi vzrok, da so prenehali izdelovati razstrelivo in začeli izdelovati gorilne snovi. Nekateri strojelomi so bili seveda tudi namerni. Prva odmevna sabotažna akcija je bila med 22. in 27. julijem 1941, ko so iz skladišča na rampi s ponarejenimi dokumenti odpeljali večjo količino razstreliva in vžigalne vrvice. Ker je akcija uspela, so podobne tativne še večkrat ponovili, blago pa po zvezah pošiljali partizanom. V ključavničarskih delavnicah so popravljali partizansko in nemško orožje, ki je deloma prišlo v partizanske roke. Že v letu 1941 je bil izdelan in oddan vojnemu komiteju NOV za kamniško področje natančen načrt tovarne v merilu 1 : 1000 s točnimi premiki straž. V tovarni je bilo dvanajst vratarjev in nemška straža Werkschutz, obhode po tovarni pa sta opravljala vedno dva, en vratar in en Werkschutzmann. V tovarni pa so se še naprej vrstile sabotažne akcije. V zrak so šli: sušilnica črnega smodnika, kolodrobi in 10. januarja leta 1944 največje skladišče osnovnih surovin. Nemci in domačini, ki so sodelovali z njimi, so začeli sumiti, da morajo biti kljub močnim stražam tudi v smodnišnici ljudje, ki so povezani s partizani, in začeli so s temeljitimi preiskavami. Zapirali so ljudi, ki so jih sumili, da sodelujejo s partizani. Leta 1945 Nemcem ni uspelo uničiti obratov.

Stražar na straži v tovarni v 50. letih 20. stoletja

Obdobje po drugi svetovni vojni

Takoj po osvoboditvi Kamnika je bila prva naloga kolektiva odstranitev okoli sto vagonov letalskih bomb in granat težkega kalibra, ki so se ob koncu vojne znašle v tovarni in ogrožale tako tovarno kot tudi mesto Kamnik ter okoliška naselja.

Tovarna je začela delati za obnovo domovine in za vojsko. Zaposleni so ob pomanjkanju surovin razstavljali vojaška eksplozivna sredstva in tako pridobivali najpogotnejše surovine za razstrelivo, kar je rudarstvu in gradbeništvu omogočilo, da sta lahko začela delati. Po dobavi prvih surovin avgusta 1945 je tovarna začela obratovati s polno zmogljivostjo. Potrebe po črnem smodniku in razstrelivu so se hitro večale. Zato je bilo v povojnih letih zgrajenih precej novih delavnic. Za te čase je bilo značilno, da so delavci z veliko vnemo poprijeli za težko delo pri obnovi proizvodnje. Leta 1946 je tovarna dobila status vojaškega podjetja. Varovanje tovarne je bilo v pristojnosti vojske, in sicer vse do druge polovice 20. stoletja, ko je bila organizirana civilna služba varovanja. Začel se je tudi prodor na tuje trge. Tako so postali naši izdelki prepoznaven in zaželen artikel v Evropi.

Podjetje je v letih po vojni pa vse do danes doživljalo uspehe in neuspehe, vzpone in padce, a se je kljub temu obdržalo in se še drži na evropskem trgu. Danes se je v proizvodnji marsikaj spremenilo, le način izdelave črnega smodnika je enak. Obrat šteje 32 zaposlenih in

Zaposleni v obratu črnega smodnika leta 2002

po količini izdelanega smodnika še vedno spada med večje proizvajalce smodnika v Evropi, po kvaliteti pa prav tako sodimo v sam evropski vrh. V obratu je prišlo do nekaterih posodobitev delovnih naprav, kar je pripomoglo k boljši kakovosti izdelanega smodnika. Sam proizvodni proces je varnejši, povečana pa je tudi količina izdelanega smodnika. S postavitvijo komandnih prostorov iz armiranega betona, ki so nadomestili lesene pri delavnicah, kjer potekajo najbolj nevarne faze izdelave črnega smodnika, je delo postalo veliko varnejše.

Včasih se za kontrolo procesa ni uporabljala nobena posebna metoda in je za predelavo na določenih fazah proizvodnje bil pomemben le čas obratovanja delovne naprave. Danes je drugače, delavec se med obratovanjem delovne naprave umakne v komandni prostor, iz katerega nadzoruje delovni proces s pomočjo prisluškovalne naprave. Kljub tem posodobitvam pa mora biti delavec pri določenih fazah izdelave smodnika ob stroju, ker tako zahteva tehnološki postopek delovnega procesa. Seveda pa mora vsak zaposleni v obratu upoštevati varnostne in delovne predpise, saj se le tako lahko zagotovi, da pri tako nevarni proizvodnji, kot je izdelovanje črnega smodnika, ne pride do nesreče.

Črni smodnik in njegove lastnosti

Črni smodnik je mehansko dobro homogenizirana zmes, ki jo prištevamo med deflagrantna razstreliva, smodnike. Homogenost pomeni, da mora vsak delec smodnika vsebovati vse sestavine v istem razmerju, kot so bile dozirane. Je mešanica, ki je sestavljena iz kalijevega nitrata, žvepla in oglja. Kalijev nitrat vsebuje kisik, ki ga začne oddajati pri temperaturi nad 350 °C, ta kisik pa lahko uporabijo za gorenje druge snovi (v tem primeru žveplo in oglje). Ravno zato se dodaja kot dodatek k črnemu smodniku, da je slednji pri gorenju neodvisen od okolnega kisika. Žveplo pa ima pri črnem smodniku dvojno vlogo, prvič: omogoča boljše stiskanje smodnika, torej deluje kot vezivno sredstvo med

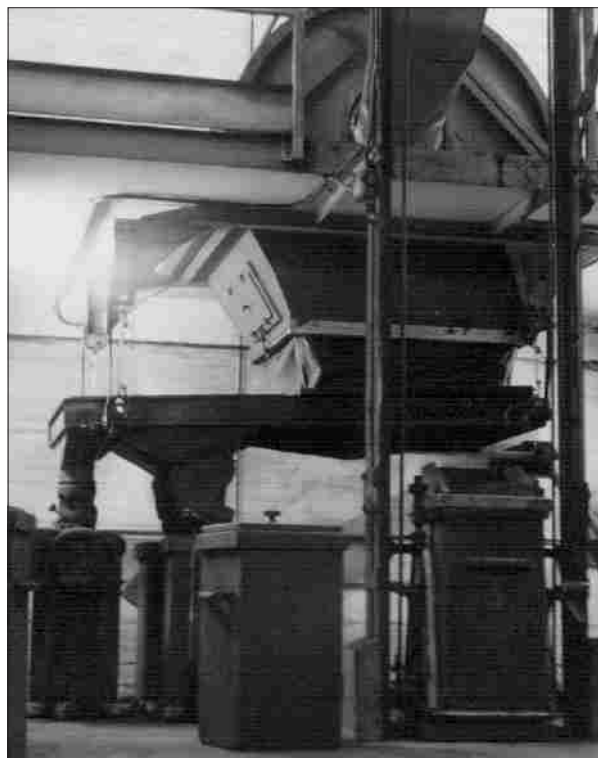

Delavec v drobilnici polni posebne posode z zmesjo oglja in žvepla.

posameznimi delci in preprečuje, da bi smodnikova zrna razpadla, drugič: povzroča lažjo vnetljivost smodnika, gorenje pa je bolj enakomerno. Oglje ima v črnem smodniku vlogo goriva, ker se spaja s kisikom, ki ga sprošča kalijev nitrat. Pri tem se sprošča toplota in razvijajo plini. Grafit ima pri izdelavi črnega smodnika dva

Preddelavec pripravlja mlin (kolodrob) za delovni proces.

Notranost mešalnice – zgoraj drobilni boben, pod njim sejalnik

namena: pri izdelavi vrvičnega smodnika grafit podaljša čas gorenja, s poliranjem smodnikovih zrn z grafitom pa se doseže, da dobijo zrna smodnika gladko površino, da se zmanjša higroskopsnost smodnika, predvsem pa se s povečanjem elektroprevodnosti smodnika zmanjšuje možnost nastanka statične elektrike in s tem nevarnost eksplozije. Ena najpomembnejših lastnosti smodnika je njegova velika občutljivost na udarec, trenje in temperaturo. Udarec, ki nastane, če pade na primer dvokilogramska utež z višine približno 70 cm na črni smodnik, lahko povzroči vžig smodnika. Tudi trenje med strojnimi deli, posebno če niso dobro mazani, lahko povzroči dvig temperature do take mere, da se smodnik vžge. Za vžig smodnika je potrebna temperatura 300–320 °C. Črni smodnik je posebno občutljiv na iskro, ne glede na to, od kod izvira. Možnost nastanka iskre pa obstaja pri trenju dveh železnih predmetov, kovine ob kamen, pri okvarah in kratkih stikih v električnih instalacijah, pa tudi v primeru, če bi se na kakšnem predmetu ali osebi nabral večji naboj statične elektrike in bi se nato skozi ozračje izpraznil na neki ozemljeni predmet. Hitrost gorenja črnega smodnika znaša 300–400 m/sekundo. To pomeni, če bi 300 m dolgo cev napolnili s smodnikom, bi ta zgorela v eni sekundi. Seveda pa sta vnetljivost in hitrost gorenja črnega smodnika v veliki meri odvisni od vlage smodnika. S porastom vsebnosti vlage se smodnik težje vžge in posledično tudi počasneje gori.

Uporaba črnega smodnika

Črni smodnik se uporablja kot rudarski smodnik, kadar hočemo dobiti velike nerazpokane bloke kamnin, v vojaške namene, vrvični smodnik kot glavna sestavina vžigalne vrvice, kot lovski smodnik in kot pirotehnični smodnik, ki se v pirotehniko uporablja kot pogonsko sredstvo. Črni smodnik na posameznih področjih na-

Prevoz izdelanega smodnika po dekovilni progi v pakirnico

domeščajo z ekvivalentnimi proizvodi, v določenih primerih pa je nezamenljiv.

Oris procesa izdelave črnega smodnika

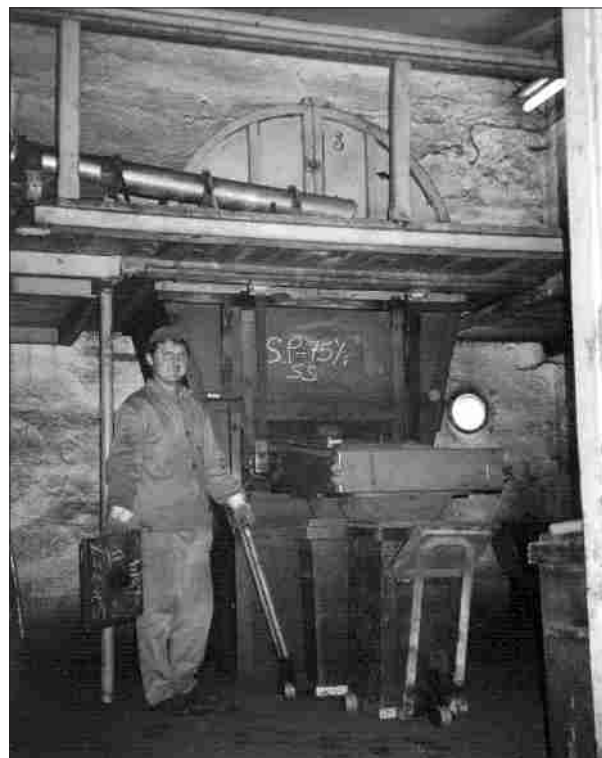
Kot drugje po svetu tudi pri nas izdelujemo črni smodnik po klasičnem šaržnem postopku, ki ima zelo dolgo tradicijo. Prednosti so znani in dobro preverjeni tehnološki detajli ter znani in razmeroma dobro preverjeni varnostni ukrepi pri proizvodnji. Izdelki so dobre kakovosti. Ob morebitni eksploziji pride do izpada tako rekoč samo ene faze oziroma enega objekta. Pomanjklji-

Priprava smodnikovega prahu za stiskanje

Notranjost preddrobnika

Zrnilni boben

vosti tovrstnega procesa so: potrebno je precej delovne sile, zaradi varnosti zavzema veliko zemljišče, notranji transport pa je zahteven.

Proizvodni proces izdelave črnega smodnika se prične s pripravo surovin kalijevega nitrata in zmesi oglja in žvepla v drobilnici po recepturi za določen tip smodnika. Kalijev nitrat se melje v posebno finih mlinih, da se dobi ustrezna granulacija. Oglje se drobi v posebnih drobilnih bobnih, v katerih je določena količina krogel iz medenine. Oglju se pri mletju doda tudi žveplo, ki je električno neprevodno in se zaradi trenja pri mletju in presipanju elektrostatično nabije. Prav iz tega razloga

se žveplo melje skupaj z ogljem, ki je električno prevodno in se tako odstranijo elektrostatični naboji. Po končanem mletju se zmes izpusti skozi izpustno odprtino iz bobna čez sejalno napravo v posebne transportne posode.

Stehtan kalijev nitrat, žveplo in oglje se v ločenih posodah odpeljejo v mlin (kolodrob), kjer se stresejo v skodelo mlina in se doda določena količina vode. Kamna, ki se vrtita po skodeli, meljeta in gneteta kalijev nitrat z zmesjo žvepla in oglja, med predelavo se smodnikov prah oziroma njegove komponente še bolj fino zdrobi-

Notranjost prve sortirnice z nihajno sejalno napravo, v katero so vloženi predali, na katerih so pritrjena sita.

Preddelavec pri polirnem bobnu

jo in pomešajo med sabo. Poleg tega pa se smodniku pri tej fazi predelave bistveno poveča gostota, pri tem nastane homogena zmes, ki ima že osnovne lastnosti smodnika in obliko kolačev. Vse to se doseže v kolo-drobu z drobljenjem, mešanjem, stiskanjem in gnetenjem zmesi. Po končanem procesu se smodnikovi kolači preložijo iz skodele v transportne posode in se odpeljejo v naslednjo fazo predelave – v mešalnico.

Mešalnica opravi poleg drobljenja smodnikovih kolačev še dodatno pomešanje in homogenizacijo smodnika, vendar je osnovna funkcija zdrobitev kolačev. V mešalnici se smodnikovi kolači zdobijo v frakcijo pod 1 mm v drobilnem bobnu, pod katerim je sejalna naprava, pod njo pa tri transportne posode. V prvi dve posodi pade frakcija pod 1 mm, v tretjo pa groba frakcija, ki je ostala na situ sejalne naprave. Drobilni boben dela na principu zrnilnega bobna (krogelnega mlina), le da ima namesto osmih rešetk (ripne) in osmih sit štiri rešetke in štiri slepa sita (torej so rešetke brez rež, namesto sit pa so vstavljena lesena polnila). V drobilnem bobnu so tekstolitne krogle, ki med vrtenjem bobna drobijo smodnikove kolače in potiskajo zdrobljeno frakcijo skozi reže rešetk na sito, pri tem fina frakcija pod 1 mm pade skozi sito sejalne naprave, groba frakcija pa se vrne skozi povratno odprtino na rešetki (večja reža od ostalih rež) nazaj v boben v ponovno drobljenje.

Fina frakcija smodnikovega prahu pod 1 mm potuje po dekovilni progji na posebnem transportnem vozičku (vagončku) v stiskalnico.

V pripravljalnici smodnika za stiskanje se strese določeno število transportnih posod, napolnjenih s smodnikovim prahom, na mizo in se potem tehta in stresa na pripravljeno aluminijasto ploščo, ki je prekrita s prtičem iz blaga, nanj pa položen lesen okvir. Smodnikov prah se poravna z lesenim ravnilom, po tem postopku se okvir odstrani, prtič pa zavije in pokrije z manjšim prtičem. Postopek se ponavlja, dokler ni na štirih kupih zloženih 55 plošč. Plošče s smodnikovim prahom, zavitim v prtiče, se preložijo na poseben voz, ki se odpelje v stiskalnico, kjer se tako pripravljen prah stisne. Pri stiskanju dobi smodnik gostoto, ki odločilno vpliva na njegovo obnašanje pri gorenju (večja je gostota, počasnejše je gorenje), poleg tega pa postane smodnik pri kasnejši obdelavi mehansko odporen. Po končanem stiskanju gre stisnjeni smodnik v tolkalnico, kjer ga v prtičih ločijo od aluminijastih plošč in ga preložijo na mizo. Prtiče odvijajo, stisnjene plošče smodnika pa ročno tolčejo s tekstolitnimi kladivi, da dobijo grobo frakcijo, ki potem potuje v preddrobnik.

Preddrobnik deluje na principu valjčnega mlina. V tej fazi predelave črnega smodnika se v tolkalnici grobo zdrobljene plošče smodnika zdobijo v valjčnem mlinu do velikosti zrn približno 1 cm. Tako zdrobljena frakcija potuje v naslednjo fazo predelave v zrnilni boben.

V zrnilnici se z dvigalom strese transportna posoda s smodnikom v dozirno napravo. Z dozirno napravo se smodnik postopoma dozira v zrnilni boben (krogelni mlin), v katerem tekstolitne krogle drobijo smodnik in ga pri tem potiskajo skozi reže na rešetki na sito, pri tem pade fina frakcija zrna in prahu (granulacija je od-

Objekt druge sortirnice, zgrajen v obdobju nastanka tovarne

Pakiranje črnega smodnika

Spomenik prvi žrtvi leta 1894

Kapelica sv. Barbare pred smodnišnico. Fotografijo hrani Marija Verdnik. Nastala je pred drugo svetovno vojno. V sredini kleči Jože Peče, podoficir jugoslovanske vojske, desno ob njem Rajko Verdnik. Kip sv. Barbare je izdelal kipar Franc Ksaver Tončič iz Kamnika po podobi svoje hčere med leti 1911–1912. Takrat je bila postavljena tudi zidana kapela. To je ponoči leta 1948 oblast iz nerazumljivih razlogov odstranila. Ob kapeli so skopali jamo, vanjo prevrnili kapelo in jo zasuli. Ohranil se je le spodnji del kipa sv. Barbare, ki so ga našli 21. junija 1995 založenega v župnišču v Nevljah. Kipar Miha Kač je kip obnovil, Marica Ftičarjeva pa ga je pobarvala. Danes je kip sv. Barbare v avli družbe KIK.

jemlje frakcija iz smodnika, ki vsebuje različne velikosti zrnja. Iz smodnika se jemlje ena frakcija, zrnje, ki ostane med dvema sitoma, ostanki pa se po potrebi sortirajo v nove frakcije (velikost zrnja je predpisana za določen tip smodnika). Na zgornjem situ pa ostane groba frakcija, ki gre nazaj v zrnilnico v ponovno predelavo. Smodnik kot končni izdelek potuje na pakiranje v pakirnico.

V pakirnici zapakirajo smodnik v vrečke in nato v škatle. Tako zapakirani smodnik je pripravljen za prodajo.

Nesreče pri izdelavi črnega smodnika

Znano je, da je izdelovanje eksplozivnih snovi eden od najbolj nevarnih proizvodnih procesov v gospodarstvu nasploh. Smodniki in razstreliva so nevarni že sami po sebi. Po drugi strani pa je ta nevarnost največkrat povzročena pri delu samem, torej pri nezadostni skrbi za vzdrževanje delovnih naprav in nepazljivosti delavcev

visna od velikosti sita) skozi sito na sito sejalne naprave, groba frakcija pa se vrne skozi povratno režo nazaj v zrnilni boben. Sejalna naprava je pod zrnilnim bobnom. Sejalna naprava ima dva prekata, pod vsakim je postavljena transportna posoda. V prvo posodo pada prah izpod sita v sejalni napravi, zrnje pa potuje po situ in pada v drugo posodo. Smodnikov prah se vrne v stiskalnico na ponovno stiskanje, smodnik v zrnju pa v prvo sortirnico na sejanje.

V objektu prve sortirnice na nihajni sejalni napravi poteka sejanje smodnika, izdelanega v zrnilih bobnih, da se iz njega odstrani preostali prah, ki bi oviral nemoten potek faze poliranja pri določenih tipih smodnika. Istočasno pa se odzame zrnje večjih dimenzij in se tako smodnik sortira v več frakcij.

V polirnici poteka v posebnih bobnih poliranje smodnika. To se opravlja z medsebojnim drgnjenjem zrn ob istočasnem vplivu dodane vode in ob koncu grafita. S poliranjem smodnika se doseže, da se ostri robovi smodnikovih zrn zaobljijo in se izravnajo morebitne vdolbinice, tako da dobijo smodnikova zrna obliko prisekanih piramid. Gorenje smodnika je bolj enakomerno, polirano zrnje pa postane mnogo bolj odporno proti obrabi in proti navzemanju vlage, precej pa se poveča tudi gostota. Polirana zrna smodnika dobe zaradi dodatka grafita lepo svetlečo površino in s tem lep videz, istočasno pa se doseže večja elektroprevodnost smodnika. Po končanem poliranju gre smodnik v drugo sortirnico.

V drugi sortirnici je nihajna sejalna naprava z več siti, ki stojijo drug nad drugim. Pod nihajno sejalno napravo so postavljene transportne posode, v katere pada granulacija, ki gre skozi spodnje sito. V drugi sortirnici se

pri delu (neupoštevanje varnostnih in delovnih predpisov, površnost pri delu). Pri procesu izdelovanja črnega smodnika je ves čas nevarnost eksplozije. Čim večja je pozornost in natančnost pri delu, manjša je možnost nesreče. Od prve delovne nezgode s smrtnim izidom, ki se je zgodila 18. julija 1894, pa do danes se je pri izdelovanju črnega smodnika smrtno ponesrečilo devetindvajset zaposlenih. Seveda pa to niso vse nesreče, ki jih je doživel kolektiv. Bilo jih je veliko več. Na srečo ni bilo mrtvih, čeprav ne moremo mimo mnogih hudih opeklin in drugih poškodb, ki so prizadele naše delavce.

Kamnik black millers¹

Summary

The production of gunpowder in Kamnik has a 150-year tradition. The article discusses the development of the Kamnik gunpowder-factory, from its origins through the maelstrom of wars to the present day. The method of gunpowder production, nowadays much safer, are described. The number of victims that over the years lost their lives in the dangerous working conditions while producing the gunpowder is also mentioned.

Viri in literatura:

- Milica POZNIK: Iz zgodovine podjetja. *Naše delo*, 1962.
- Publikacija ob 100-letnici podjetja Kamnik v Kamniku, 1952.
- Publikacija ob 130-letnici podjetja, 1982.
- Neda MAČKOVŠEK: Spomini starega Kamničana. *Naše delo*, 1961.
- Franc KREGAR, Jože CVERLE: Spomini na vojna leta. *Naše delo*, 1962.
- Tomaž KOČAR: *Kamniška Bistrica – Bistriški gozd*. Samoza-ložba 2003.

1 black millers – people producing black gunpowder were usually covered with black powder in association with millers who are covered with flour – white powder (transl. note)

Člani Slovenske matice ter odborniki in članstvo Družbe sv. Cirila in Metoda v Kamniku v času habsburške monarhije

Splošno znano dejstvo je, da so se v drugi polovici 19. stoletja v habsburški monarhiji zelo zaostrele razmere na narodnostnem področju. K temu sta prispevala predvsem dva temeljna, med seboj tesno povezana dejavnika: krepitev napadalnega nacionalizma politično in gospodarsko prevladujočega prebivalstva nemške, madžarske in v ožjem geografskem obsegu Primorske tudi italijanske narodnosti ter izrazito stopnjevanje nacionalnega preporeda do takrat politično in drugače podrejenih pretežno slovanskih narodov omejnene monarhije. Med slednje so zelo izrazito sodili tudi Slovenci.

V zaostrenih narodnostnih spopadih na slovenskem ozemlju so v tem času na slovenski strani igrale zelo pomembno in daljnosežno vlogo nekatere narodno-prebudne in narodnoobrambne organizacije, ki so prispevale svoj odločilni delež h krepitvi slovenske narodnostne (samo)zavesti. Tokrat je naše zanimanje posvečeno dvema takima organizacijama: najstarejši slovenski znanstveni založbi Slovenski matici, ustanovljeni leta 1864, ter najstarejši vseslovenski zasebni šolski narodnoobrambni organizaciji Družbi sv. Cirila in Metoda, ustanovljeni leta 1885.

Tokrat bomo predstavili le krajevno in časovno ozko opredeljen izsek iz njune zgodovine: prikaz članov Slovenske matice (SM) ter odbornikov, števila članstva ter denarnih prispevkov moške in ženske podružnice Družbe sv. Cirila in Metoda (CMD) v Kamniku od srede 60. let 19. stoletja pa do konca habsburške monarhije.

Kamnik v tem obdobju sicer ni bil kraj kakšnih izrazitejših narodnostnih spopadov, saj je bil trdno »v slovenskih rokah«. Kljub temu sta obe omenjeni organizaciji nedvomno pomembno prispevali k narodnostnemu prebujanju in oblikovanju kulturne in tudi celotne podobe tega mesta. Spopadi so po znani slovenski »ločitvi duhov« potekali v glavnem med politično katoliškim in liberalnim taborom. V tem času so v Kamniku poleg obeh omenjenih podružnic CMD – moške leta 1889 in ženske leta 1891 – ustanovili še nekaj drugih temeljnih kulturnih organizacij in društev: 1868. Narodno čitalnico, 1886. prvo slovensko pevsko društvo Lira, 1898. Godbeno društvo, 1894. Slovensko katoliško izobraževalno društvo, 1904. Sokola in leta 1907 Orla. Leta 1908 so zgradili Društveni dom, ki je bil sredi-

šče predvsem liberalno usmerjenih društev, katoliška društva pa so imela svoj sedež v Kamniškem domu. V letu svojega nastanka 1893. je Slovensko planinsko društvo ustanovilo v Kamniku svojo prvo podružnico. 1886. so ustanovili Mestno posojilnico, 1906. Združeno hranilnico in posojilnico. Na prelomu stoletja je dobil Kamnik tiskarno, katere lastnik je bil Anton Slatnar in je izdajala Naš list, ki je imel v letih 1905–1907 prilogo Naš Kamničan. Kamnik se je v tem obdobju uveljavil tudi kot klimatsko zdravilišče po Kneippovi metodi, manjše obrtne delavnice pa so takrat začele preraščati v prve industrijske obrate.¹ Mesto je bilo sedež fare in dekanije, frančiškanskega samostana, sodišča, notarskega, davčnega in drugih uradov ter trgovine. Kot bomo videli, so skoraj vse našete ustanove in dejavnosti v večji ali manjši meri našle svoje mesto v članstvu Slovenske matice ter v odborih Družbe sv. Cirila in Metoda.

V prispevku tako s številčnimi podatki po kategorijah in skupno, z imeni in priimki ter z nekaterimi elementi analize predstavljamo člane Slovenske matice. Člane podružnic Družbe sv. Cirila in Metoda predstavljamo le številčno po posameznih kategorijah in skupno, poleg tega pa še njihove denarne prispevke. Z imeni in priimki so predstavljeni odborniki omenjenih podružnic. Da bi obseg tega prispevka ostal na sprejemljivi ravni, tokrat ne bomo predstavili kamniškega članstva tretje, podobno pomembne narodne ustanove, najstarejše slovenske založbe Družbe sv. Mohorja, ki pa je zaradi svoje širše usmeritve imela veliko več članov. Prikaz članstva te ljudske založbe in bratovščine v Kamniku bo po predvidevanjih prišel na vrsto v naslednjem Kamniškem zborniku.

Slovenska matica

V prvi polovici 19. stoletja se je med zahodnimi in južnimi Slovani kot ime za narodno organizacijo, ki skrbi za izdajanje knjig, uveljavila »matica«. Tako so poimenovali tudi prvo slovensko znanstveno založbo, za katero je dal pobudo dr. Lovro Toman v Novicah 7. januarja 1863. Pri nastajanju Slovenske matice so bili najbolj delavni mariborski Slovenci. Matičina pravila je oblast potrdila 4. februarja 1864, v njih pa je poudarjeno, da bo »društvo brezi vse politične delavnosti«, ki bo »čisto znanstvene, pa tudi ljudstvu primerne spise v slovenskem jeziku ali samo dajalo na svitlo ali pa vsaj podpisalo, da se izdada«. Društvo je imelo glede na višino članarine dve vrsti članov: ustanovnike in letnike. Ustanovniki posamezniki so enkrat za vselej plačali najmanj 50 goldinarjev, društva pa najmanj 100 goldinarjev članarine. Slovenska matica je imela mrežo svojih poverjenikov, v prvem obdobju v veliki večini duhovnikov. Od začetka je bila organizirana povsem enako kot Družba sv. Mohorja: po župnijah, dekanijah in škofijah.

Prva seja začasnega odbora Slovenske matice je bila 9. marca 1864. Takrat je imela že 4.000 goldinarjev premoženja in 40 članov ustanovnikov. Njenemu začasnemu odboru je predsedoval Anton baron Zojs, na-

1 M. Žo. (Majda Žontar), M. Sti. (Mirko Stiplovšek), Kamnik, *Enciklopedija Slovenije*, IV. zvezek, Mladinska knjiga, Ljubljana 1990, str. 378.

mestnik je bil duhovnik dr. Leon Vončina, tajnik pa pisatelj Fran Levstik, ki je na mesec prejemal 30 goldinarjev plače. Podobno kot koledarji Družbe sv. Mohorja so dragocen vir za delovanje in članstvo Slovenske matice njeni letopisi, ki so izhajali od 1867 do 1912. Od 1899. dalje, ko je tudi v Slovenski matici prišlo do zapoznele »ločitve duhov« in njene jasne usmeritve v liberalne vode, po sklepu 117. seje njenega odbora v letnih seznamih članstva niso več navajali po župnijah, dekanijah in škofijah, ampak po abecednem redu krajev.

Prva knjiga Slovenske matice je bila Koledar slovenski za navadno leto 1865, ki je izšel decembra 1864. Po podatkih v Letopisu je imela 10. maja 1865 717 članov, od tega 338 ustanovnikov (148 duhovnikov in 190 laikov – neduhovnikov) in 379 letnih članov. Največ članov je imela Ljubljana: 71 ustanovnikov in 58 letnikov, nato pa Maribor: 48 ustanovnikov in 17 letnikov. 22. junija 1865 so za predsednika ponovno izvolili barona Zoisa, a je izvolitev odklonil, zato so po nasvetu dr. Janeza Bleiweisa izvolili dr. Lovra Tomana, za namestnika dr. Vončino. Za Tomanom, ki je bil predsednik od 1865 do 1869, so se na tem mestu zvrstili Etbin Henrik Costa do 1874, dr. Janez Bleiweis do 1881, Peter Grasselli do 1885, Josip Poklukar do 1886 in Josip Marn do 1893 ter Fran Levec do 1907. Leta 1890 je imela Slovenska matica 301 ustanovnega člana in 1.724 letnih članov, leta 1900 pa 6 častnih, 250 ustanovnih, 2.883 letnih članov ter 13 naročnikov. Leta 1911 je imela Slovenska matica okoli 3.800 članov. Družba sv. Mohorja, ki je bila že od vsega začetka širše zasnovana kot ljudska založba in bratovščina, je imela za primerjavo leta 1865 2.719 članov, leta 1890 48.084 članov, 1911. pa 84.855 članov.

Slovenska matica je začela postajati prava znanstvena založba šele po 1880, prej pa je v veliki meri zalagala domoznanske spise domačih avtorjev, poslovenjena tuja zgodovinska in zemljepisna dela ter vrsto šolskih knjig za gimnazije in učiteljsišča. Njeno delovanje je pomenilo začetek slovenske znanstvene terminologije, kasneje pa je zlasti v času predsedovanja Frana Levca, ko je doživela prvi založniški in organizacijsko tehnični vzpon, bolj prodorno posegla na področje pravih znanstvenih izdaj.

Na prelomu stoletja se je tudi v Slovenski matici zaostрил politični boj med njenimi katoliško in liberalno usmerjenimi člani. Nekaterim so se zdele knjige, ki jih je izdajala, »preklerikalne«, drugim pa »preliberalne«. Z obeh strani so se vrstili napadi na vodstvo založbe. Tako ga je leta 1900 Anton Aškerc v Ljubljanskem zvonu zaradi izvolitve dr. Aleša Ušeničnika v vodstveni odbor obtožil, da je simpatiziralo z »mahničizmom« v naši književnosti. Stanje duha v tem času je lepo ilustriral mecen veletrgovec Anton Knez, ki je Slovenski matici podaril preko 30.000 goldinarjev, obresti od njih pa namenil za natis knjig »v strogo narodnem duhu na podlagi katoliške vere, toda v svobodomiselnem smislu«. Dr. Frana Levca so 1907. odstranili iz vodstva, za njim je predsedniško mesto prevzel liberalec in novoilirec dr. Fran Ilešič. Zaradi objave romana Maslja - Podlimbarskega Gospodin Franjo je avstrijska oblast leta 1914 ustavila delo Slovenske matice ter ji postavila prisilno upravo, ki je porabila založbino premoženje za nakup vojnih obveznic. Poteza se je v luči poraza Av-

stro-Ogrske pokazala kot zelo slaba. Leta 1917 je na pritisk slovenskih poslancev avstrijski notranji minister razveljavil odlok, ki je ustavil delo Slovenske matice. Njeno vodstvo je takrat do 1920. prevzel Peter Grasselli, za njim pa dr. Ivan Tavčar in dr. Dragotin Lončar.² Tabela in seznam članov Slovenske matice v Kamniku sta nastala na podlagi letnih seznamov članstva v že omenjenih letopisih Slovenske matice.³ Člani so bili v teh seznamih najprej razporejeni po župnijah, dekanijah in škofijah, torej po povsem enakem sistemu, ki ga je uporabljala tudi Družba sv. Mohorja. V času začetka prehoda Slovenske matice v liberalne vode pa so od leta 1899, kot smo že omenili, člane SM navajali po abecednem redu krajev, kjer so živeli oziroma kamor so prejemali Matičine knjige.

V Matičinih letopisih ni objavljenih seznamov članstva za leta 1872, 1882, 1883 ter 1908 in 1909, končajo pa se z letom 1911. To je v spodnjem seznamu, v katerem so na podlagi teh seznamov predstavljeni vsi člani SM v Kamniku, povzročilo kar nekaj vrzeli in nejasnosti, ki smo jih označili z (?). Tako zaradi pomanjkanja podatkov za nekaj članov v omenjenih kritičnih letih ne vemo, kdaj so postali in kdaj so nehali biti člani SM, ali pa, od kdaj do kdaj so prejemali knjige Slovenske matice. Po imenskih popisih vseh članov SM, ki so jih od časa do časa objavljali v letopisih, lahko namreč zaključimo, da dejstvo, da nekega člana ni več v seznamu za določeni kraj, še ne pomeni, da je to prenehal biti. Zlasti tisti, ki so zaradi svojih poklicev ali drugih vzrokov menjavali kraje svoje zaposlitve, so po prestitvi prejemali Matičine knjige v novem kraju. Člani so lahko seveda tudi umrli, vendar pa so to običajno v seznamih označili z znakom +. Sezname v letopisih so urejeni po abecednem redu priimkov, vsi, razen zadnjih dveh za leti 1910 in 1911, pa navajajo tudi poklice ali stan članov. Sami smo seznam članov oblikovali drugače, uredili smo jih predvsem na podlagi njihovih poklicev, ob vsakem pa smo navedli tudi letnice, ko so v letnih seznamih označeni kot naročniki SM v Kamniku, seveda z že omenjenimi nejasnostmi.

Prvi člani Slovenske matice so navedeni leta 1866, in to 25 za vso kamniško dekanijo. Poleg petih iz Kamnika so bili štirje z Brda, trije iz Mengša, dva iz Vodice in Nevelj ter po eden s Šmarne gore, iz Skaručne, Doba, Komende, Tuhinja, Mekinj, Tunjic, Zlatega Polja in s Homca. Kar sedemnajst med njimi je bilo duhovnikov.⁴

- 2 Primerjaj: France Bernik: Sto let kulturnega poslanstva. – Slovenska matica 1864–1964. Zbornik razprav in člankov uredil France Bernik, Slovenska matica, Ljubljana 1964, str. 11–24, V. Mel (Vasilij Melik), Slovenska matica, Enciklopedija Slovenije 11, Mladinska knjiga, Ljubljana 1997, str. 415–416, Poročilo o Matici Slovenski v Ljubljani od njenega začetka t. j. 4. februarja 1864 do 1. julija 1866. Narodni koledar in letopis Matice Slovenske za leto 1867, Ljubljana 1866, str. 1–19.
- 3 Prvi uporabljeni seznam: Imenik Matičinih udov do avgusta 1866, Sestavil Anton Lesar, tajnik, Narodni koledar in letopis Matice Slovenske za leto 1867, Ljubljana 1866, str. 24, vmes uporabljeni sezname za leta 1867–1910. Zadnji uporabljeni seznam: Imenik društvenikov »Slovenske Matice« za leto 1911. Letopis Slovenske Matice za leto 1911, Ljubljana 1911, str. 30.

V obdobju 1868–1879 je imela Slovenska matica samo dekanijskega poverjenika za kamniško območje, kasneje pa je dobil Kamnik svojega poverjenika, podobno pa tudi nekateri bližnji večji kraji: Komenda, Mengeš, Brdo. Tudi tako »zožen« pa Kamnik ni pokrival zgolj mesta, pač pa tudi del okolice, zlasti Tuhinj, Stranje, Mekinje, Homec, Goričico. V spodnjo tabelo smo vključili Kamničane, ki so v seznamih navedeni kot taki, oziroma v dveh primerih tiste, ki so Matičine knjige prejemale v Kamniku.

Kot že omenjeno, lahko za določene člane, ki so »izginili« iz Kamnika in so ostali naročniki SM oziroma niso umrli, ugotovimo, kam so se preselili in kako so nadaljevali svojo službeno pot. Nekaj med njimi se je v Kamnik tudi vrnilo. Premike v poklicnem in družbenem položaju članov pa lahko po letnih seznamih zasledujemo tudi pri tistih članih SM, ki se Kamniku niso »izneverili«.

Leto	Ustanovniki	Letniki	Skupaj
1866	-	5	5
1867	1	5	6
1868	1	7	8
1869	-	5	5
1870	2	11	13
1871	3	18	21
1873	3	19	22
1874	3	19	22
1875	3	18	21
1876	3	13	16
1877	3	14	17
1878	2	15	17
1879	2	15	17
1880	3	10	13
1881	2	4	6
1884	1	8	9
1885	1	9	10
1886	1	10	11
1887	1	10	11
1888	-	11	11
1889	-	19	19
1890	-	26	26
1891	1	29	30
1892	1	29	30
1893	1	30	31
1894	1	25	26
1895	1	29	30
1896	-	27	27
1897	-	23	23
1898	1	23	24
1899	1	23	24

Leto	Ustanovniki	Letniki	Skupaj
1900	1	24	25
1901	1	24	25
1902	1	24	25
1903	1	24	25
1904	1	22	23
1905	1	21	22
1906	-	21	21
1907	-	38	38
1910	-	27	27
1911	-	26	26

Dekanijski poverjeniki:

Jožef Potokar, davčni uradnik (1868–1868), Janez Nepomuk Podrekar, trgovec (1869), Janez Debevec, posestnik (1870–1879).

Kamniški poverjeniki:

France Bogataj, kaplan (1866–1867), Janez Debevec, posestnik (1880–1884), dr. Maks Samec, zdravnik, župan, deželni poslanec, posestnik (1885–1888), Josip Močnik, lekarnar, župan in posestnik (1890–1893), Ivan Kalan, kaplan (1895–1896), Josip Sadnikar, živinozdravnik (1897–1898), Frančišek Stele, zasebni uradnik (1900), Anton Slatnar, tiskar (1901–1914 (?)).

Ustanovniki:

dr. Tine Prevec, odvetnik, mestni župan (1867–1868), (dalje odvetnik v Kranju), p. Placid Fabjani, frančiškan (1870–1877), p. Rajnerij Kokalj, frančiškan (1870–1887), Alojzij Rožič, kaplan (1880), Ivan Nabrnik (Nabernik), sodni pristav (1871–1881(?)), Franc Bučar, trgovec, posestnik (1891–1895), Anton Krčon, župnik v p. (1898–1905).

Letniki:

Leseverein (1866–1868), Narodna čitalnica (1869–1880, 1884–1914 (?)), Učiteljska knjižnica kamniškega okraja (1871–1879, 1885–1914 (?)), Slovensko katoliško društvo (1896), Frančiškanski samostan (1896–1914 (?));

dekana:

Ivan Oblak (1884 (?)-1896) (od 1893 dalje častni kanonik), Ivan Lavrenčič (1902–1914 (?));

kaplani:

France Bogataj, kaplan (1866–1867), Anton Brodnik, kaplan (1868; dalje župnik v Komendi, naročen), France Vrančič (1870; dalje Sv. Križ pri Leskovcu), Janez Kljun (1876), Ivan Kalan (1893–1898), Anton Medved (začasno upokojen) (1899), Janko Jovan (1906–1907(?));

4 Narodni koledar in letopis Matice Slovenske za leto 1867, str. 25.

frančiškani:

p. Bogomir Hlebec, (1870–1875), p. Fortunat Vidic (1874–1879), p. Romuald Jereb (1878–1881 (?)), p. Viljem Vindišar (1881–1882 (?));

zdravniki:

dr. Mavricij Gavster (1866–1868), dr. France Legat (1870–1875), dr. Maks Samec (1870–1871; med 1872 in 1876 naveden v seznamih članstva kot okrajni zdravnik v Postojni), dr. Maks Samec (naveden od 1879 še kot župan, deželni poslanec, posestnik; 1877–1889 (+)), dr. Julij Dereani (1891–1914 (?)), Josip Sadnikar, okrajni živinozdravnik (kasneje naveden kot višji živinozdravnik; 1890–1914 (?)), Josip Močnik, lekarnar, posestnik, župan (1889–1914 (?)), Milan Močnik, mag. farmacije (1907–1908 (?)), Alojzij Benkovič, lekarniški pomočnik (1902–1910);

okrajna sodnika:

Julij Polec, sodni pristav (1883 (?–1884), okrajni sodnik (1890–1896), Franc pl. Garzarolli, (kasneje naveden kot sodni svetnik; 1897–1903), Dragotin Pleško, sodni adjunkt (1870; kasneje naveden v seznamih članstva kot okrajni sodnik na Vrhniki);

sodni pristavi:

Julij Polec (1883 (?–1884), dr. Ivan Kladva (od 1904 naveden kot sodni svetnik; 1893–1896, 1904–1914 (?)), Franc Regally (1897–1904), dr. Edvard Pajnič (1905–1907 (?)), dr. Valentin Temnikar, odvetnik (1891–1894), dr. Alojzij Kraut, odvetniški kandidat (1895), odvetnik (leta 1906 naveden še kot župan; 1901–1914 (?)), Frančišek (Fran) Stele, zasebni uradnik (1900), odvetniški uradnik (1907–1908 (?)), dr. Andrej Volkar, okrajni glavar v Češkem Brodu (knjige je prejela Ana Volkar v Kamniku) (1897–1902);

okrajna komisarja:

dr. Franc Zbašnik (1888–1892), Anton Klein (1895–1900);

notarja:

dr. Karol Šmidinger (Schmidinger) (1885–1901), Emil Orožen (naveden tudi kot posestnik; 1902–1914 (?));

notarski kandidati:

Franc Veršec (1881–1882 (?)), Josip Barle (od 1892 naveden kot dr.; 1890–1896), Ivan Milohnoja (1895); Josip Stanič, notarski koncipient (1883 (?–1884);

davčni uradniki:

Jožef Potokar (1868; kasneje v seznamu članov kot davkar v Ribnici), Alojzij Podboj, davčni pristav (1889–1900), davčni oficial, (od 1897 naveden kot davčni kontrolor; od 1897), Martin Spindler, davčni nadzornik (leta 1907 naveden kot komisar; 1901–1907 (?)), Iv. Hudobilnik, davčni eksekutor (naveden tudi kot posestnik; 1907–1914 (?)), Fr. Kratner, davčni asistent (1907–1914 (?)), Ant. Križman, davčni upravitelj (1907–1914 (?)), Anton Fabjan, davčni upravitelj (1910–1914 (?));

okrajna tajnika:

Jožef Pfeifer (kasneje naveden v seznamih članstva kot koncipient državnega zbora v Ljubljani; (1869), Jakob Drahsler (1889–1901), Alojzij Vremšak, občinski tajnik (1891–1892), Rudolf Fazan, nadgozdar (1889–1891), Luka Depolo, geometer (1889–1890), Anton Vedlin, tajnik Mestne hranilnice (1902–1914 (?)), Rafael Perme, pisarniški pomočnik (1901–1910), Martin Novak, poštar (1885–1914 (?)),

postajenačelnika:

Franc Strel (1891–1895), Jožef Šmuc (1902);

učitelji:

Jurij Adlešič (1871–1875), France Tomše (1871–1875), Jernej Čencič (Cencič), nadučitelj na dekliški šoli (1877–1879, 1884–1907 (?)), Ludovik Stiasny (1891–1893), Valentin Burnik, nadučitelj (1895–1896), Avgusta Klančar (1895–1907 (?)), Franja Vrne (1895); Josip Benkovič, dijak, bogoslovec (1884, 1886–1888), Jos. Breznik, študent filozofije (1907–1908 (?)), Franc Hajek, tovarnar (1890–1893), Julij Stare, tovarnar, posestnik (1891–1894), Anton Slatnar, tiskar (1900–1914 (?));

trgovci:

Jožef (Josip) Orel (1866–1867, 1871–1880), Janez Nep. Podrekar (1868–1869), Anton Janežič (1870–1880), Janez (Ivan) Murnik (1870–1893; od 1884 naveden tudi kot posestnik), Jos. Suhi (1870–1880), Janez Levec (1871–1880), Luka Bergant (naveden tudi kot posestnik in leta 1898 kot župan; 1889–1901+), Hinko Lindtner (1889), Anton Pintar (1891–1901), Ivan Koželj (1902–1903), Ferd. Martni (1907–1908 (?));

trgovci in posestniki:

Franc Flerin (1890–1904, 1907–1908 (?); od leta 1899 je živel v Domžalah, še vedno pa so ga v seznamih vodili med člani iz Kamnika), Jernej Grašek (1890–1905), Ana Herman (1907–1914 (?)), Jern. Kemperle (1907–1908 (?)), Jos. Klemenčič (1907–1908 (?)), Janko Koschire (Koschier) (1907–1910), Kar. Kummer (1907–1910), Kar. Skala (1907–1908 (?));

posestniki:

Janez Debevec (1868–1884; leta 1884 označen tudi kot poštar), Anton Plavec (1871–1879), Josip Kenda (1889–1890), Ivan Stele (1890–1904); Viktor Orel, rudarski oskrbnik (1871–1874), Franc Fischer, gostilničar, posestnik, župan (1889–1896), Anton Froelich, gostilničar, posestnik (1890–1893);

meščani:

Tone Fröhlich (Frölih) (1871–1875), Janez Klander (1871–1875), Josip Polak (1871–1879), Josip (Jožef) Rode (1871–1879, 1889–1907 (?); po letu 1889 označen kot posestnik in gostilničar), Josip Zoré, kovač (1893),

Ivan Lužar, tipograf (1907–1910),
Valentin Treven, trgovski pomočnik (1866–1870; kasneje naveden med člani Slovenske matice kot trgovec v Idriji),
Ivanka Trpinc, gospodična (1907–1914 (?)),
Al. Uhliř, žena orožniškega stražmojstra (1907–1908 (?));

brez navedenega poklica ali stanu:
Stanko Adler (1910–1914 (?)), Minka Odlazek (1910–1914 (?)), Ivan Vrančič (1910–1914 (?)),
Robert Koprinski (1911–1914 (?)).

Družba sv. Cirila in Metoda

Čeprav se je ukvarjala tudi z založniško dejavnostjo kot enim od načinov zbiranja denarja za svoje delovanje, je imela Družba sv. Cirila in Metoda (dalje tudi CMD) drugačen namen delovanja kot Družba sv. Mohorja ali Slovenska matica. To je bila zasebna šolska narodnoobrambna organizacija, ki se je skušala v skromnih slovenskih razmerah postaviti po robu nemškemu in italijanskemu raznarodovalnemu delovanju na šolskem področju, katerega nosilca sta bila leta 1880 ustanovljeni Deutscher Schulverein in italijanska Lega Nazionale, naslednica od avstrijskih oblasti hitro ukinjene Pro Patrie. Med Slovenci je tako dozorela misel, da bi se raznarodovalnemu delovanju Schulvereina postavili po robu z lastno šolsko narodnoobrambno organizacijo. Pri tem so se podobno kot že prej zgledovali po delovanju Čehov. Kot povod za ustanovitev šolske organizacije, ki naj bi bila nadstrankarska, so izrabili proslavljanje 1.000-letnice smrti sv. Metoda, ki so jo zlasti slovanski narodi habsburške monarhije svečano obhajali ob veliki nervozi nemških krogov. Pobudo za Družbo sv. Cirila in Metoda je dal župnik v Št. Gotardu pri Trojanah, bodoči župnik v ljubljanskem Trnovem in zgodovinar Ivan Vrhovnik, ki je v Slovenskem narodu 28. 11. 1884 objavil anonimni članek z naslovom Osnujmo si šolsko družbo sv. Cirila in Metoda. Vrhovnik si je novo družbo zamislil po vzoru Družbe sv. Mohorja, ki da je začela rasti šele potem, ko se je presadila na »versko stališče«. Društvo bi bilo organizirano kot bratovščina z nizko povprečno članarino, z višjimi kategorijami članstva, ki bi plačevale več, in s poverjeniki v vsaki župniji, priporočali pa naj bi jo slovenski duhovniki.

Konec decembra 1884 se je sestel ustanovni odbor nove slovenske šolske družbe, ki mu je predsedoval notar Luka Svetec, v njem pa so bili še takratni predstavnik češke banke in zavarovalnice Slavija v Ljubljani Ivan Hribar, uradnik in deželni odbornik Ivan Murnik, zdravnik in politik dr. Josip Vošnjak, duhovnik in gimnazijski profesor ter vodja ljubljanskega Alojzijevejšča Tomo Zupan, Vrhovnik pa se je po svoji stari navadi držal ob strani. V odbor so povabili tudi urednika Slovenca Jožefa Jeriča, ki pa je povabilo odklonil. Luka Svetec je sestavil pravila družbe, ki jih je dunajsko notranje ministrstvo potrdilo 9. aprila 1885.

V pravilih je bilo poudarjeno, da ustanavljajo Družbo sv. Cirila in Metoda (CMD) za Kranjsko, Štajersko, Koroško in Primorsko, da je njen namen »vsestransko podpirati in pospeševati slovensko šolstvo na katoliško-narodni podlagi« tako, da za slovenske otroke »na-

pravlja in vzdržuje šole in otroške vrtove ali pomaga napravljati in vzdrževati jih, nastavlja učitelje, dovoljuje podpore in nagrade, izdaja primerne spise in knjige«. Denarna sredstva v te namene pritekajo iz prispevkov članov CMD, daril in volil, nabirk, dohodkov od »napravljenih besed, zabavnih shodov, dramatičnih in drugih dopuščenih iger, beril in razlag«. Pravila Družbe so poznala več kategorij članstva glede na višino članarine in stopnjo s tem povezanih pravic. Nekatere kategorije so bolj »popularne«, druge »mecenske«. Na vrhu lestvice so pokrovitelji, ki so enkrat za vselej plačali najmanj 100 goldinarjev (po denarni reformi ob koncu 19. stoletja 200 kron), ter ustanovniki, ki so na podoben način plačali najmanj 10 goldinarjev (20 kron). Ostali dve kategoriji sta svoje članstvo obnavljali vsako leto: letniki, ki letno plačajo najmanj po 1 goldinar (2 kroni), in podporniki z najmanj 10 krajcarji letno. Obstajajo tudi častni člani, ki jih po nasvetu vodstva CMD voli letna (velika) skupščina. Pravila so določala, naj vsako leto skličejo redno »veliko skupščino« CMD v kraju, ki ga določi vodstvo, izredno pa, če tako sklene vodstvo CMD ali njeno nadzorništvo oziroma vsaj desetina podružnic, in to o nekem določenem vprašanju. Velike skupščine se s posvetovalno in glasovalno pravico lahko udeležijo častni člani, pokrovitelji, člani vodstva, nadzorništva in rabsodišča CMD ter zastopniki podružnic, po eden na podružnico oziroma na vsakih njenih 50 članov. Velika skupščina razpravlja in sklepa o letnem poročilu in finančnem obračunu, o zvišanju ali znižanju prispevkov, o nasvetih vodstva CMD in podružnic, o spremembi pravil in razpustu CMD, voli vodstvo CMD in njegovega predsednika, nadzorstvo in rabsodišstvo ter častne člane. Vodstvo CMD ima s predsednikom, v pravih imenovanim prvomestnik, 12 članov, za katere pa je določeno, da jih mora najmanj polovica stanovati v Ljubljani ali njeni bližnji okolici. Pravila še določajo, da v primeru, če politična oblast razpusti CMD, pripade njena imovina Slovenski Matici.

Prva redna velika skupščina Družbe sv. Cirila in Metoda je bila na njun god 5. julija 1886 v stari ljubljanski čitalnici, v kateri je vodstvo CMD uradovalo vse do leta 1896. Prvi predsednik je postal Tomo Zupan, ki je Družbi zaželel, naj bo vseslovenska, nepolitična, naj združuje vse Slovence »za jeden blažen smoter – za pouk drage nam slovenske mladine vseh slovenskih pokrajin v milem materinem zvuku«. Družba sv. Cirila in Metoda je do konca 19. stoletja delovala pretežno slogaško (sicer z opaznim liberalnim poudarkom) v duhu Tomu Zupanu ljube »concordiae – sloge«, organizirala mrežo podružnic in ustanovila tri svoje zasebne osnovne šole v Trstu in Št. Rupertu pri Velikovcu ter enajst otroških vrtcev. Svojo liberalno politično katoliško ločitev duhov je doživela leta 1907, ko so jo zapustili predvsem duhovniki, ki so bili dotlej poleg učiteljev eden od njenih glavnih podpornih stebrov.⁵

Osnovni vir za prikaz delovanja Družbe sv. Cirila in Metoda v Kamniku so njeni vestniki, ki so jih po letu 1903 preoblikovali v koledarje (vestniki) in ki za razliko od le-

5 Primerjaj: Andrej Vovko: *Mal položi dar domu na altar, Portret slovenske narodnoobrambne šolske organizacije Družbe sv. Cirila in Metoda*, Slovenska matica, Ljubljana 1994, 237 str.

Kamnik in okolica (moška)

Ustanovljena z odlokom, št. 3502, 10. 3. 1889.

Leto	Pokrovitelji	Ustanovniki	Letniki	Podporniki	Skupaj	Prisp. kron
1889	-	3	55	3	61	160,00
1890	-	4	60	20	84	100,00
1891	-	8	38	15	61	222,00
1892	-	8	38	15	61	258,50
1893	1	10	42	15	68	134,54
1894	2	10	42	15	69	300,00
1895	3	10	42	-	55	86,00
1896	-	-	-	-	-	242,36
1897	3	10	47	-	60	114,60
1898	-	-	-	-	-	470,00
1899	-	-	-	-	-	260,00
1900	3	16	101	74	194	160,00
1901	-	-	-	-	-	220,00
1902	-	-	-	-	-	287,80
1903	5	16	143	18	182	601,30
1904	5	16	143	18	182	313,50
1905	5	16	143	18	182	346,70
1906	5	16	143	18	182	-
1907	5	16	19	51	91	114,74
1908	5	7	48	31	91	145,00
1909	5	6	15	45	71	128,06
1910	5 + 1	7	50	19	82	91,80
1911	5 + 2	7	52	7	73	68,87
1912	6 + 2	7	40	21	76	139,60
1913	6 + 4	7	56	21	94	110,50
1914	6 + 4	7	41	11	69	-
1915	-	-	-	-	-	115,00
1916	-	-	-	-	-	129,00
1917	-	-	-	-	-	59,20
1918	-	-	-	-	-	446,50
skupaj						5.825,57

topisov Slovenske matice (pa tudi koledarjev Družbe sv. Mohorja) letno niso objavljali imen in priimkov celotnega članstva, pač pa le podružničnih odbornikov, poleg njih pa število članstva po kategorijah in letne denarne prispevke vsake podružnice posebej. Podobno kot sezname članov SM imajo tudi sezname odbornikov in članstva CMD nekatere vrzeli. Tako ne navajajo imen odbornikov in števil članstva za leta 1896, 1898, 1899, 1901 in 1902, prav tako tudi ne v letih 1915–1918. Nejasnosti, ki izhajajo iz teh vrzeli, so v tabelah in seznamih označene z (?).

Delovanje moške in ženske podružnice Družbe sv. Cirila in Metoda v Kamniku je tako predstavljeno s številčnima tabelama kategorij članstva in denarnih prispevkov po posameznih letih, nato pa še s seznamom odbornikov po posameznih funkcijah, z leti, ko so opravljali te funkcije, ter s poklici, če so navedeni v seznamih v vestnikih oz. koledarjih (vestnikih).⁶

Odbor podružnice

Predsedniki: Luka Bergant, posestnik (1889–1891), Josip Močnik, župan, lekarnar, posestnik (1891–1909), Jakob Dragsler, okrajni tajnik v. p. (1910–1912), Anton Križman, davčni uradnik (1912–1914), dr. Alojz Kraut, odvetnik (1914–1918 (?)).

Tajniki: Josip Fajdiga (1890–1891), Fran Stele, posestnikov sin (1891–1892), Alojz Kraut, odvetniški kandidat (1892–1893), Ljudevit Stiasny, mestni učitelj (1893–1895), Alojz Kraut (1895–1896), Josip Hribar,

⁶ Prvi uporabljeni seznam: Imenik podružnic, *Vestnik šolske družbe sv. Cirila in Metoda* III, Ljubljana 1889, str. 34. Vmes uporabljeni sezname za leta 1887–1918, zadnji uporabljeni seznam: Imenik podružnic leta 1918. *Koledar (Vestnik) družbe sv. Cirila in Metoda v Ljubljani za navadno leto 1919*, Ljubljana 1918, str. 106 (dalje *Koledar (Vestnik)*).

učitelj (1897–1898), Avgust Jensko, učitelj (1900–1905), Emil Adamič, učitelj (1905–1907), Fran Kratner, davčni pristav (1907–1908), Fran Stele, zasebni uradnik (1908–1912), Makso Koželj, akademski slikar (1912–1913), Josip Modic, poštar (1913–1914), Fr. Kratner, davčni oficial (1914–1918 (?)).

Blagajniki: Anton Pintar, trgovec (1890–1891), Josip Stele, posestnikov sin (1891–1892), dr. Josip Barle, notarski kandidat (1892–1895), Ivan Milihonja, notarski kandidat (1895–1898), Ivan Koželj, trgovec (1900–1905), Alojz Mazgon, davčni adjunkt (1905–1907), Anton Križman, davčni pristav (1907–1912), Fr. Kratner (1912–1914), Rado Medič, zastopnik podjetja Lorenzi (1914–1918 (?)).

Namestniki predsednika: Martin Novak, poštar (1890–1893), Fran Žargi, trgovec (1893–1895), Ivan Žargi, trgovec (1895–1898), Martin Novak (1900–1905), Anton Slatnar, tiskarnar (1905–1907), Martin Novak (1907–1913), Alojz Kraut (1913–1914), Josip Modic (1914–1918 (?)).

Odborniki: Anton Pintar, trgovec (1891–1892), Josip Sadnikar, živinozdravnik (1891–1892), Ludvik Stiasny (1892–1893), Ignacij Tramte, mestni učitelj (1892–1893), Vekoslav Benkovič, farmacevt (1893–1895),

Ivan Milihonja (1893–1895), Janko Grašek, trgovec, posestnik (1895–1898), Josip Hribar (1895–1896), Frančišek Hajek, tovarnar (1897–1898), Josip Stele, hišni posestnik (1900–1905), Ignacij Tramte, nadučitelj (1900–1905, 1907–1908), Alojz Kraut, župan, posestnik, odvetnik (1905–1906, 1908–1909), Hinko Sax, tiskar (1905–1906), Fr. Jutraš, davčni pristav (1906–1907), Fran Kratner (1906–1907), dr. Ivan Kladva, sodni svetnik (1907–1908), Anton Maier, davčni uradnik (1907–1908), Fr. Matičič, oficial v. p. (1907–1909), Josip Repar, postajenačelnik (1907–1908), Ivan Hudobilnik, posestnik (1908–1909, 1910–1911), Makso Koželj (1908–1918 (?)), Ivan Rojko, davčni pristav (1908–1911, 1912–1914), Rudolf Binter, davčni kontrolor (1910–1911), Janko Lužar, črkostavec (1910–1911), Janko Žagar, črkostavec (1910–1911), Anton Vedlin, tajnik mestne hranilnice (1911–1918 (?)), Anton Fabjan, davčni upravitelj (1912–1913), Jakob Dragsler (1912–1913), Dominik Lušin, uradnik mestne hranilnice (1912–1913), Ivan Koschier, posestnik in trgovec (1913–1918 (?)), dr. Vekoslav Uršič, notarski kandidat (1914–1918 (?)).

Kamnik (ženska)

Ustanovljena 6. 8. 1891.

Leto	Pokrovitelji	Ustanovniki	Letniki	Podporniki	Skupaj	Prisp. kron
1892	-	-	-	-	-	159,00
1893	1	1	50	16	68	327,40
1894	1	2	49	14	66	84,30
1895	1	2	49	14	66	74,60
1896	-	-	-	-	-	74,00
1897	1	2	35	20	58	84,32
1898	-	-	-	-	-	370,00
1899	-	-	-	-	-	70,00
1900	2	2	54	16	74	122,60
1901	-	-	-	-	-	82,00
1902	-	-	-	-	-	126,30
1903	5	2	63	3	73	494,50
1904	7	2	66	18	93	351,50
1905	7	2	66	18	93	200,00
1906	8	2	66	18	94	140,00
1907	8	2	66	18	94	121,20
1908	8	-	58	1	67	107,00
1909	8	-	56	-	64	106,00
1910	8	-	70	-	78	140,00
1911	8	-	70	-	78	140,00
1912	8	-	80	-	86	160,00
1913	8 + 1	-	67	7	83	169,00
1914	8 + 1	-	67	7	83	129,00
1915	-	-	-	-	-	105,00
1916	-	-	-	-	-	98,00
1917	-	-	-	-	-	128,00
1918	-	-	-	-	-	768,00
Skupaj						4.931,72

Odbor podružnice

Predsednice: Ana Polec, sodnikova žena (1891–1896), Julija Močnik, županova žena (1896–1897+), Marija Fischer, hotelirjeva žena (1900–1905), Ana Kraut, odvetnikova žena (1905–1918 (?)).

Tajnice: Marija Koželj (1891–1896), Marija Vremšak (roj. Koželj?), žena občinskega tajnika (1897–1907), Marija Kratner, učiteljica (1907–1910), Štefanija Sadnikar (1910–1918 (?)).

Blagajničarke: Kristina Janežič (por. Fajdiga; 1891–1898), Terezija Karolnik, posestnica (1900–1914), Ana Novak (1914–1918 (?)).

Namestnice predsednice: Franja Vrne, učiteljica (1891–1894), Julija Močnik (1894–1896), Alojzija Žargi, trgovčeva žena (1897–1898), Margareta Košir, posestnikova žena (1900–1901), Jela Orožen, notarjeva žena (1904–1905), Terezija Komparle (1905–1907), Mila Mlejnik, žena davčnega pristava (1907–1908), Franja Debevc (1908–1909), Marjeta Košir (Koschir), (1909–1911), Ana Karba (1911–1914), Marjeta Košir (1914–1918 (?)).

Odbornice: Terezija Karolnik (1891–1898), Terezija Dralka (1894–1898), Antonija Polak (1897–1898), Josipina Bergant (1900–1907), Ivana Hafner (1900–1901), Ana Kraut (1904–1905), Ana Močnik (1904–1907), Josipina Polak (1905–1907), Ivanka Trpinc, zasebnica (1905–1909), Marija Ahčin, zasebnica (1907–1909, 1911–1918 (?)), Franja Debevc (1909–1911), Štefanija Sadnikar (1909–1910), Zofija Fabiani (1910–1912, 1914–1918 (?)), Anica Karba (1910–1911), Franja Kumer (1910–1911), Minka Močnik (1910–1914), Draga Orožen (1911–1918 (?)), Milka Vrančič (1911–1912), Ana Novak (1912–1914), Leonija Dolinšek (1914–1918 (?)), Marija Grčar (1914–1918 (?)), Milka Novak (1914–1918 (?)).

Zgoraj zbrani podatki nudijo izhodišče za številne primerjave. Primerjave števila članstva same na sebi pri organizacijah različnega osnovnega namena najbrž niso najbolj povedne, vseeno pa so zanimive. Tako je štela »elitna« Slovenska matica v Kamniku v obdobju, za katero imamo zaenkrat na podlagi letnih seznamov na razpolago število članstva, skupaj 120 članov. O teh jih je bilo 7 ustanovnikov, 5 kolektivnih in 98 posameznih letnikov. Razen pri štirih so pri vseh drugih navedeni poklici, ki se pri nekaterih tudi spreminjajo. Trgovci, uradniki, zdravniki itd. postajajo še posestniki, poštarji, gostilničarji in podobno, najuglednejši med njimi tudi župani. Sicer pa najštevilčnejše skupine članov SM sestavljajo duhovniki – 11 svetnih in 6 frančiškanskih in še kolektivni frančiškanski samostan, skupaj torej 18, državni uradniki, posestniki in trgovci ter zgolj trgovci – po 10, 7 učiteljev, 5 sodnih uradnikov in 4 zdravniki. Ženskih članic SM v Kamniku je bilo samo šest: 2 učiteljici, trgovka in posestnica, stražmojstrovna žena in gospodična ter ena članica brez navedenega poklica ali stanu. Ta podatek nedvomno značilno priča o podrejenem položaju žensk med družbeno smetano v obravnavanem času.

Svoj vrh je članstvo SM doseglo že leta 1893 z 31 člani. Moška podružnica CMD leta 1900 s 194 člani, ženska pa v letih 1906 in 1907 s 94 članicami. V odboru

moške podružnice zasledimo 53 različnih osebnosti, od katerih imajo vsi razen ene naveden poklic. Med njimi je bilo največ davčnih uradnikov – devet, sedem trgovcev (od njih in dva trgovca ter posestnika) ter pet učiteljev. V odboru ženske podružnice CMD zasledimo 37 različnih osebnosti, pri 14 od njih je v letnih seznamih CMD naveden tudi poklic. Za tedanji položaj žensk je značilno, da imajo le štiri med njimi »lastnega«, po dve učiteljici in dve zasebnici, ostale pa so navedene kot »žene«. Zgolj v informacijo na tem mestu še navedimo, da je »ljudska« Družba sv. Mohorja dosegla enega svojih vrhov v letu 1900, in to kar s 342 člani. Če pogledamo težje kategorije članstva SM in CMD, ugotovimo, da prva v Kamniku v obravnavanem obdobju ni bila posebno uspešna, saj je premogla največ tri ustanovnike letno, medtem ko je imela moška podružnica CMD letno največ 10, ženska pa 9 pokroviteljev.

Bolj zanimiva je primerjava osebnosti, ki jih srečamo med kamniškimi člani oz. v primeru CMD odborniki obeh organizacij. Nikakor ni naključno, da v glavnem naletimo na ista imena ali na tesne družinske povezave. V veliki meri je šlo za sam vrh kamniške družbe tistega časa. O tem pričajo poleg drugega župani, ki so hkrati člani SM in odborniki, predvsem predsedniki podružnice CMD. Ob tem lahko upravičeno sklepamo, da so bile osebnosti, ki smo jih zapisali v obeh seznamih, tesno povezane s kamniškimi kulturnimi in drugimi organizacijami, ki smo jih omenili na začetku tega prispevka, predvsem s tistimi, ki so bile liberalno usmerjene. To je povsem razumljivo glede na prevladujočo tovrstno idejno in politično usmeritev obeh društev v začetku 20. stoletja. Kljub temu pa smo v začetnih raziskavah idejno sicer drugače usmerjene Družbe sv. Mohorja med njenimi člani zasledili kar nekaj Kamničanov, ki smo jih že srečali pri SM in CMD. Omenili smo že, da so duhovniki predstavljali najštevilčnejšo poklicno kategorijo med kamniškimi člani SM, vendar z izjemo treh vsi pred letom 1900, kar je zelo podobno temu, kar se je s pripadniki tega stanu zgodilo pri CMD po njenem »liberalnem prevzemu« leta 1907. Zanimivo je tudi, da med odborniki moške podružnice CMD tudi pred omenjenim letom »ločitve duhov« ne najdemo nobenega duhovnika, ne svetnega in ne frančiškana, ki pa jih v tem času v veliki meri najdemo pri veliki večini podružnic te organizacije.

Če primerjamo kamniške člane Slovenske matice in odbornike podružnic Družbe sv. Cirila in Metoda, naletimo na celo vrsto istih imen in priimkov. Ti so v nekaj primerih, ki jih bomo posebej omenili, pisani v dveh različicah. Člani SM so bili vsi predsedniki moške podružnice Luka Bergant, Josip Močnik, Jakob Dragsler, (ta je v seznamih SM zapisan kot Drahsler), Anton Križman in dr. Alojz Kraut.⁷ Člani SM so bili še tajniki Francišek ali Fran Steele, zapisan najprej pri CMD kot posestnikov sin, nato pri CMD in SM kot zasebni ter pri SM kot odvetniški uradnik, Ljudevit (v seznamih SM napisan tudi kot Ludovik, v seznamih CMD pa v obeh verzijah) Stiasny⁸ in Fran Kratner, blagajniki Anton Pin-

7 Dr. Alojz Kraut se je rodil v Podjuni na Koroškem. Kot študent prava je bil predsednik akademske podružnice CMD v Gradcu, umrl je 17. avgusta 1927 v Kamniku. – A. B.: Naši grobovi, *Koledar (Vestnik) ... za leto 1928*, Ljubljana 1927, str. 67.

tar, dr. Josip Barle, Ivan Milihonja, Ivan Koželj in Anton Križman, namestnika predsednika Martin Novak in Anton Slatnar, med odborniki pa še Josip Sadnikar, Vekoslav (v seznamih SM Alojzij) Benkovič,⁹ Janko Grašek, Frančišek Hajek, Josip Stele, Ivan (pri SM Janko) Lužar, Ivan Hudobilnik, Anton Fabjan, Anton Vedlin¹⁰ in Ivan Koschier.

Pri ženskah je kamniški seznam dvojnih članic SM in odbornic CMD zelo kratek. Če je bila Ivanka Trpinc, navedena v seznamih SM kot »gosposodična«, ista oseba kot Ivanka Trpinc »zasebnica« v seznamih CMD, potem sta to bili dve. Druga je bila učiteljica Franja Vrne. Med odbornicami ženske podružnice CMD pa sicer naletimo na vrsto žena uglednih Kamničanov, članov SM, ki so bili z nekaj izjemami tudi sami odborniki moške podružnice CMD. Taki izjemi sta bila člana SM Julij Polec, čigar žena Ana je bila predsednica ženske podružnice, in Franc Fischer, v seznamih SM označen kot gostilničar, čigar žena Marija je bila kot predsednica ženske podružnice CMD označena kot hotelirjeva žena. Predsednici te podružnice sta bili še Ana Kraut in Julija Močnik, ženi predsednikov moške podružnice CMD in članov SM, odbornica Margareta Košir, žena odbornika CMD in člana SM (zapisanega tako v seznamih SM kot CMD sicer kot Koschier), ter Jela Orožen, katere mož Emil, ki je bil član SM, ni bil v odboru moške podružnice CMD. Ker nam člani podružnic CMD niso znani, obstaja seveda možnost, da je bil omenjeni Orožen in še kakšen drug član SM tudi član moške podružnice CMD, vendar pa je bilo pravilo, da so bili člani podružničnih odborov najuglednejši člani podružnic in notar Orožen bi po svojem položaju v družbi zagotovo sodil v odbor. Vsekakor pa velja poudariti, da so bile podružnice CMD, tako ženske kot mešane, eno prvih okolij pri nas, ki so nudile ženskam določene možnosti enakopravnega družbenega delovanja.

Za zaključek tega prikaza, za katerega upamo, da ga bomo še nadaljevali, navedimo primer delovanja obeh kamniških podružnic Družbe sv. Cirila in Metoda, ki podobno kot drugje po slovenskem ozemlju v tem času niso bile zgolj zbiralniki denarja za družbine šolske zavode in ostalo narodnoobrambno delovanje, pač pa so delovale tudi kot kulturna središča. Omenjeni podružnici sta tako v Kamniku 5. marca 1911 organizirali proslavo v čast v tem mesecu umrle mecenke omenjene družbe Marije Vilhar, rojene Škvarča, snahe slovenskega narodnega buditelja in pisatelja Miroslava Vilharja s Kalca na Notranjskem. Marija Vilhar, ki je v mladosti izgubila edino hčer, je sporazumno z možem Evgenom določila CMD za glavnega dediča.¹¹ Po smrti moža Evgena je CMD leta 1915 tako prejela zapuščino 112.400 kron.¹² Slavnost, ki je po poročanju mesečnika Slovenski Branik krasno uspela, je bila v že omenjenem kamniškem Društvenem domu. Po omenjenem poročilu je imel glavne zasluge za uspeh tajnik moške podružnice Fran Stele. Nastopali so sami »malčki«, med njimi »mala Francika Boltetova ... s pravim poudarkom in razločno« z deklamacijo pesmi Manice Komarove v spomin Marije Vilharjeve. Slavnost se je nadaljevala s skupinskim nastopom nad »60 malčkov«. Deklamirale so Francika Lorber, Marica Fabijan, Mara Mesner in Albina Traven in »so bile tako lepe, da se občinstvo ni moglo načuditi mladim deklamovalkam«. Zelo so pohvalili tudi druge: »Goslači mali Joško in Mirko

Klemenčič, Ladko in Igor Kraut, Ivan Mächtig in Karol Skala ter ljubka Verica Krautova,¹³ spremljevalka na klavirju, so pod vodstvom svojega g. učitelja prav čisto in točno igrali.« Podobno so pohvalili tudi petje »naših malčkov«, zlasti »narodne pesmi v čvrstem forte in še bolj v največjem pianissimu« ter igro Stari vojak in njegova rejenka, kjer so spet poleg »starega vojaka Mihe«, ki ga je igral Josip Janežič, nastopali sami otroci – Ivanka Hočevnar, Milica Karba, Verica Kraut, Jankec Pohlin in Viktor Potokar, ki da zaslužijo za svojo igro vso čast. V počastitev Marije Vilhar so izvedli še živo podobo, kjer so se otroci klanjali njenemu kipu, Slovenski Branik pa je v prilogi objavil to fotografijo. Pohvalili so še neutrudljivega gospoda Josipa Sadnikarja, ki da je bil »pač vedno mojster v takih prireditvah«, za primeren zaključek pa je poskrbela »rodoljubna predsednica« ženske podružnice Ana Kraut, ki je malčkom pripravila »majhno krepčilo«. Prireditve je imela tudi svojo finančno težo, saj so »vrli malčki« CMD »ta večer prideklamovali, pripeli, prigodli in priigrali lepo vsoto 211 K 44 v«. Poročevalec je kamniško prireditev dal za zgled vsem drugim podružnicam: »Začnimo z mladino, potem v poznejših letih ne bo manjkalo narodnih bojevnikov!«¹⁴

-
- 8 Ljudevit Stiasny je umrl 5. marca 1936 kot okrajni šolski nadzornik v Slovenj Gradcu v p. – *Koledar (Vestnik) ... za leto 1937*, Ljubljana 1936, str. 34.
 - 9 Alojzij (Vekoslav) Benkovič, lekarnar in pisatelj je umrl v Kamniku 8. 2. 1934. – *Koledar (Vestnik) ... za leto 1935*, Ljubljana 1934, str. 77.
 - 10 Anton Vedlin je umrl 2. maja 1940 kot upokojeni ravnatelj kamniške Mestne hranilnice. Razen v CMD, kjer je bil tudi pokrovitelj, in SM je deloval še pri drugih kamniških društvih – čitalnici, Sokolu ter kot predsednik pevskega društva Lira. – *Koledar (Vestnik) ... za leto 1941*, Ljubljana 1940, str. 67–68.
 - 11 Primerjaj: Ante Beg: +Gospa Marija Vilharjeva, *Koledar (Vestnik) ... za leto 1912*, Ljubljana 1911, str. 25–33.
 - 12 *Polstoletje družbe sv. Cirila in Metoda, Jubilejni koledar obrambne družbe sv. Cirila in Metoda v Ljubljani 1936*, Ljubljana 1935, str. 37–38.
 - 13 Vera Kraut, poročena Maršič, rojena 19. 6. 1899, Kamnik, umrla 31. 3. 2002, Willoughby Hills (Ohio, ZDA). Spominsko podobico hrani Andrej Vovko.
 - 14 Slavni dan naših kamniških malčkov, *Slovenski Branik*, Ljubljana, IV/1911, št. 4, str. 93 (+ priloga Proslava pokojne mecenke gospe M. Vilharjeve v Kamniku dne 5. svečana (!) 1911.

The members of the Slovenska Matica organisation and the committee members and membership of the Society of Sts Cyril and Methodus in Kamnik in the times of Habsburg monarchy

Summary

During the strained relations between nations that caused many conflicts on the Slovenian territory at the end of the 19th and in the beginning of the 20th century, a most important and far-reaching role on the Slovenian side was played by some organisations dedicated to national awakening and national defence, which contributed a great deal to the strengthening of the Slovenian national consciousness. These organisations included the oldest Slovenian scientific publishing house called Slovenska Matica (SM), established in 1864, and the oldest Slovenian private school organisation for national defence called Družba sv. Cirila in Metoda (Society of Sts Cyril and Methodus – DCM), founded in 1885. The article presents only a short excerpt from their history, focusing on events local to Kamnik and from a specific period: a presentation of the members of SM, as well as the number of members and committees, subscriptions and donations from the male and female branches of the CMD in Kamnik, stretching from 1860 until the end of the Habsburg monarchy. It also discusses some final conclusions while comparing the number and professions of the members of SM and committee members of both the male and female branch of CMD. The paper ends with a short presentation of an example of the work of both Kamnik branches: a celebration in memory of the late patron of CMD, Marija Vilhar in 1911.

Zapuščina prof. Ivana Zika v kamniškem muzeju

Profesor francoskega jezika in književnosti ter ljubiteljski zgodovinar Ivan Zika je bil rojen 17. septembra 1908 v Novem trgu očetu Ivanu Ziki (3. 3. 1882–17. 1. 1918, sin češkega priseljence Jožefa Zike in Rozalije Benkovič) in materi Mariji rojeni Vegh (11. 12. 1885, hči ogrskega kraljevega gozdarja Kolomana Vegha in Marije Koželj). Leta 1921 se je Marija Zika v drugo poročila s Karlom Bobnom.

Osnovno šolo je končal v Kamniku, gimnazijo v Novem mestu leta 1928. Po maturi se je od 10. avgusta 1928 do 15. novembra 1929 zaposlil kot administrativni uradnik v državni smodnišnici v Kamniku. Nato je na filozofski fakulteti v Ljubljani študiral francoski jezik s književnostjo, primerjalno slovnico romanskih jezikov ter latinski jezik in južnoslovansko književnost. Diplomiral je 23. oktobra 1933. Od 1. marca do 30. junija 1935 se je izpopolnjeval v svoji stroki na pariški Sorboni. 1. novembra 1936 je nastopil službo kot profesorski pripravnik na državni gimnaziji v Peči na Kosovu, 9. septembra 1938 je bil premeščen na državno gimnazijo v Mursko Soboto, kjer je ostal do 6. aprila 1941. Profesorski strokovni izpit je opravil v Ljubljani 2. aprila 1941. Madžarska okupacijska oblast ga je 25. julija 1941 določila na profesorsko mesto na popolni moški gimnaziji v Subotici, kjer je ostal do osvoboditve 10. oktobra 1944. Komanda mesta Subotica pa ga je za tem, to je 20. decembra 1944 do 10. septembra 1947 namestila na popolni ženski gimnaziji v Subotici. Po tem – 12. septembra 1947 – se je zaposlil na novoustanovljeni gimnaziji v Kamniku. Upokojil se je 31. avgusta 1973, honorarno pa je poučeval še do konca šolskega leta 1975/76. Ivan Zika je umrl 17. decembra 1976 v Kamniku.

Glavni področji njegovega ljubiteljskega zgodovinopisja sta bili lokalna kamniška zgodovina in zgodovina šahovske igre na Slovenskem. Prav tako pa je bil stalni dopisnik dnevnih časopisov, v medvojnem obdobju Jugoslovana, Slovenca, Naroda in Jutra, po drugi svetovni vojni Kamniškega občana, Gorenjskega glasa, Dnevnika, Dela, Našega dela, Planinskega vestnika, Turističnega vestnika in podobno.

Njegovi zgodovinopisni članki temeljijo predvsem na že napisani domači in tuji literaturi, na predvojnih domačih in tujih časopisih, kot so na primer Dom in svet, Jutro, Novice, Illustrierte Zeitung, delno tudi na objavljenih virih na primer v Mitteilungen des Musealvereins ali v Izvestjih muzejskega društva za Kranjsko. Le redko se omeji na originalne arhivske vire. Glavna njegova pomanjkljivost s strokovnega zgodovinopisnega vidika je nedosledno citiranje. Moramo pa vseeno poudariti pomen njegovega dela, saj je bil med prvimi, ki je začel

Karikatura Ivana Zike na šahovski figuri, okoli leta 1970 (Iz Zikove fototeke v kamniškem muzeju)

raziskovati in odkrivati poglavja kamniške zgodovine, ki so bila še nedotaknjena, na primer vlogo in delo duhovnika in misijonarja Franca Pirca doma in v Ameriki, župnijsko kroniko Franca Mihaela Paglovca iz Šmartnega, mecensko vlogo Janeza Šlakarja, začetnika jugoslovanske šahovske književnosti Josipa Ogrinca in podobno. Obenem pa je bil tudi natančen kronist svojega časa in le malokatero dogajanje, tako s področja športa, kulture, gospodarstva, ni bilo zapisano ali kako drugače dokumentirano.

Na področju zgodovine šaha je zbiral gradivo za zgodovino šahovske igre na Slovenskem, Hrvaškem in v Vojvodini. Podatke je zbiral v letih 1966–1970. V obliki tipkopisa je ohranjeno v zapuščini, ki jo hrani kamniški muzej. Prav tako so shranjeni tudi zvezki, v katere je zapisoval podatke o zgodovini šaha. V knjigi Slovenski šah, ki je izšla leta 1972 v založbi DZS, je kot soavtor sodeloval s člankom Šah na Slovenskem od prvih začetkov do 1914 (str. 115–138).

Za svoje delo je prejel nagrado Sklada Toma Brejca občine Kamnik v letu 1966, srebrni častni turistični znak Turistične zveze Slovenije leta 1967, red dela z zlatim vencem leta 1972 in tri odlikovanja: medaljo za vojne zasluge 1960, medaljo za vojne zasluge 1965 in red dela z zlatim vencem 1972 (vse v hrambi muzeja).

Pregled najpomembnejših člankov o kamniški zgodovini:

- Iz zgodovine kamniške tiskarne. Kamniški zbornik 1956, str. 234–241.
- Lovčeve sanje pod Mokrico. Kamniški zbornik 1957, str. 104–106.
- Kamniški Stari grad. Kamniški zbornik 1957, str. 107–114.
- Pisatelj Fran Milčinski o Kamniku. Kamniški zbornik 1959, str. 245–254.
- Zabavljice o kamniških purgarjih. Kamniški zbornik 1959, str. 255–262.

- Kamnik, ki ga ni več. Kamniški zbornik 1959, str. 263–268.
- Bili so zaslužni. Kamniški zbornik 1959, str. 269–275.
- Spomeniško varstvo v Kamniku. Kamniški zbornik 1959, str. 291.
- Žičnica na Veliko planino. Kamniški zbornik 1959, str. 276–277.
- Kamniške anekdote. Zbral Ivan Zika. Kamniški zbornik 1959, str. 278–280.
- Ljudski pisatelj Anton Stražar. Kamniški zbornik 1960, str. 67–68.
- Življenje in delo Andreja Smolnikarja. Kamniški zbornik 1960, str. 69–86.
- Iz zgodovine kamniške keramike. Kamniški zbornik 1960, str. 222–225.
- Našemu sodelavcu v spomin. Kamniški zbornik 1960, str. 266.
- Kronika Franca Mihaela Paglovca. Kamniški zbornik 1963, str. 53–94.
- Franc Pirc, oče umne sadjereje na Kranjskem in oče mesta St. Cloud v Ameriki. Kamniški zbornik 1965, str. 35–88.
- Franc Pirc – živa vez Amerike z domovino. Slovenski izseljenski koledar 1966, str. 170–173.
- Dodatek k seznamu kamniških meščanskih hiš. Kamniški zbornik 1967, str. 139–158.
- Josip Ogrinec, začetnik slovenske in jugoslovanske šahovske književnosti. Kamniški zbornik 1967, str. 159–166.
- Še o knežji mizi v dolini Kamniške Bistrice. Kamniški zbornik 1967, str. 167–179.
- Dalmatinov prevod Pentatevha v kamniškem muzeju. Kamniški zbornik 1967, str. 180–184.
- V Kamniku zložena in uglasbena pesem. Kamniški zbornik 1967, str. 185–187.
- Trije Pirci v Ameriki. Kamniški zbornik 1969, str. 129–154.
- Kamniški mecen Janez Šlakar. Kamniški zbornik 1969, str. 155–162.
- Ob stoletnici smrti družbenega reformatorja Andreja Bernarda Smolnikarja. Kamniški zbornik 1969, str. 163–166.
- Zoranina proza. Mengeški zbornik 1969, str. 97–99.
- Naseljevanje prvih Slovencev v Ameriki. Slovenski izseljenski koledar 1969, str. 277–283.
- Pirčev Crow Wing – državni park. Slovenski izseljenski koledar 1970, str. 288–289.
- Dragocena Prešernova knjiga v knjižnici Harvardske univerze. Slovenski izseljenski koledar 1970, str. 286–287.

Med časopisnimi članki ne moremo mimo njegovega temeljitega pregleda kamniške zgodovine, ki je izšla v nadaljevanjih v glasilu Kamniški občan v letih 1971–1977 pod naslovom 750 let mesta Kamnika (celotni izrezki prav tako hranjeni v kamniškem muzeju) ter nadaljevanj Iz zgodovine kamniškega športa, prav tako v Kamniškem občanu leta 1975.

O profesorju Ivanu Ziki so pisali: In memoriam prof. Ivan Zika. Kamniški občan 1976, št. 12, str. 3; Ivan Zika. Glas 17. 12. 1976, št. 98, str. 3; Tomaž Jančar,

Ivan Zika. Dnevnik 23. 12. 1976, št. 348, str. 9; N. S., 10-letnica smrti prof. Ivana Zike. Kamniški občan 12. 1. 1987, str. 5; Zora Torkar, Ivan Zika. Slovenski biografski leksikon, Ljubljana 1980–91, knjiga 4; Tina Romšak, Ivan Zika (1908–1976), Kamniški zbornik XIII, 1996, str. 188–189; Zora Torkar, Ivan Zika, Enciklopedija Slovenije, Ljubljana 2001, zvezek 15 Wi–Ž, str. 183.

Kako je prišla Zikova zapuščina v kamniški muzej in kaj hranimo? Na pobudo gospe Francke Zika, svakinje profesorja Ivana Zike, je zgodovinarka kamniškega muzeja Zora Torkar v času od 12. februarja do 30. marca 1987 popisala gradivo, ki se je še ohranilo v domači hiši v Novem trgu 14 v Kamniku. V avgustu 1987 smo Zikovo zapuščino prevzeli v muzej in jo uredili.

V muzeju hranimo 722 enot fotografskega gradiva, med njimi so originalne fotografije in preslikave originalnih fotografij. Fotografsko gradivo je zelo raznoliko, saj najdemo med njimi starejše fotografije s konca 19. stoletja, kot na primer Omizje v zdravilišču, kamniška društva – gasilci, pevsko društvo Lira, tamburaši; gledališke predstave Narodne čitalnice, športni dogodki v Kamniku v 20. in 30. letih 20. stoletja kakor tudi dogodki, ki jih je lahko sam spremljal vse do srede 70. let 20. stoletja.

Drugo najpomembnejše gradivo so kronološko urejene zbirke časopisnih člankov iz predvojnega in povojnega obdobja. Vse svoje članke in večino člankov, ki obravnavajo dogodke s kamniškega območja, je vestno izrezoval in jih urejal v hemeroteki (= urejena zbirka časopisnih člankov) v več knjigah, ponekod je članikom dodajal drugo gradivo (vabila, fotografije):

- Kronika Kamnika in kamniškega okraja zajema časopisne članke v letih 1914–1930,
- Zikova hemeroteka za leto 1930,
- Zikova hemeroteka v letih 1934–1940,
- Zikova hemeroteka v letih 1945–1952,
- Zikova hemeroteka v letih 1953–1956,
- Zikova hemeroteka v letih 1957–1960,
- Kronika športa v Kamniku v letih 1931–1934, 1946, 1975:

za leta 1931–1934 je Zika zapisoval kronološko dogodke iz kamniškega športnega dogajanja, na primer odprtje kopališča, gradnja skakalnice, prva hokejska tekma, gradnja teniškega igrišča, in jih dopolnjeval s časopisnimi članki in fotografijami. Za leto 1946 pa njegova kronika prehaja le v zbiranje časopisnih člankov in opusti redno zapisovanje. Za leto 1975 prevladujejo njegovi članki Iz zgodovine kamniškega športa (o Bručanu, Kotniku, Kumru), ki jih je objavil v Kamniškem občanu.

Nadalje hranimo separate njegovih člankov in tipkopi-se člankov, ki so bili objavljeni v Kamniškem zborniku, ter delovno gradivo (zvezki z izpiski, posamezni članki, kopije časopisnih člankov), iz katerega je črpal podatke za članke.

V njegovi zapuščini je tudi nekaj korespondence in osebnih dokumentov (indeks, odločbe o zaposlitvah, članske karte ...). Prav tako so popisani in urejeni origi-

Ivan Zika kot vesten dopisnik časopisov leta 1931 (Iz Zikove fototeke v kamniškem muzeju)

nalni dokumenti, na primer dokumenti Kolomana Vegha iz let 1879–1926, Jožefa Zike iz let 1896 in 1937, meščanske korporacije iz let 1933 in 1937, tipkopis spominov in korespondenca Nandeta Novaka.

Med knjigami in periodiko, ki smo jih prevzeli, omenimo najpomembnejše. Zlasti pomembne so knjige, ki imajo že kar muzejsko vrednost, ali pa tiste, ki so vezane na Kamnik ali njegove ustvarjalce:

• Domače leposlovje:

- Janez Trdina, *Moje življenje*. DZS, Ljubljana 1947;
- Janez Trdina, *Zbrani spisi*, IX. knjiga. Bajke in povesti VIII, natisnil A. Slatner v Kamniku, 1910;
- Juš Kozak, *Beli macesen*. Izdala in založila Vodnikova družba v Ljubljani, 1926;
- Alojzij Peterlin - Batog, *Pot na goro*. Samozaložba, Dobova 1929;
- Radivoj Peterlin - Petruška, *Po cesti in stepi*. Izdala Slovenska matica v Ljubljani, 1912;
- Kajtimir, *»Vodiška svetnica«*, roman po resničnih virih sestavljen. Založilo uredništvo Dneva, Ljubljana 1912;
- Jakob Aleševcevec, *Petelinov Janez*. Založila Jugoslovanska knjigarna v Ljubljani, Ljubljana 1919;
- Božične pesmi. Zbral in uredil France Gačnik, Ljubljana 1972;
- *Spisi Andrejčkovega Jožeta*. Natisnil in založil J. Krajec nasl., Novo mesto 1908.

• Tuje leposlovje:

- Rihard Batka in Pordes - Milo (poslovenil Alojzij Peterlin - Batog), *Zapečateni*. Izdala Zvezna tiskarna in knjigarna v Ljubljani, 1923;
- Prosper Merimee, *Verne duše v vicih*. Izdala Zvezna tiskarna in knjigarna v Ljubljani, 1923;
- Louis Aragon, *Smrček, Dobri sosedje*. Izdal Slovenski knjižni zavod v Ljubljani, 1948.

• Domoznanske in zgodovinske knjige:

- *Kopališče in Kneippovo zdravilišče v Kamniku na Kranjskem*. Ljubljana 1892;
- *Führer durch Bad Stein (in Krain) und Umgebung*. Kamnik 1898;
- *Statut in volilni red Meščanske korporacije v Kamniku*. Založila Meščanska korporacija v Kamniku, Ljubljana 1930;
- Dr. Janko Polec, *Križnikovi odgovori na vprašanja v Bogišičevem »Naputku«*. SAZU, pravni razred, Ljubljana 1945;
- P. Florentin Hrovat, *Franc Pirec, oče umne sadje-reje na Kranjskem in apostolski misijonar med Indijani v severni Ameriki*. Izdala in založila Družba sv. Mohora v Celovcu, 1887;
- Ivan Vrhovnik, *Slava Podlimbarskemu! Narodnemu mučeniku Franu Maslju v spomin*. Izdali in založili v Šentpeterski podružnici Družbe sv. Cirila in Metoda v Ljubljani, Ljubljana 1922;
- *Zgodovinske anekdote*. Zbral dr. Vinko Šarabon. Založila Jugoslovanska knjigarna v Ljubljani, Ljubljana 1923;
- Milan Mehkota, *Osebnost Emila Adamiča, učitelja in slovenskega skladatelja*. Založilo J. U. U. sreško društvo Laško, Ljubljana 1937;
- dr. Ljudevit Pivko, *Proti Avstriji. Slike iz borbe Jugoslovanov na italijanski fronti proti Avstriji*. Založil Klub dobrovoljcev v Mariboru, Maribor 1923;
- *Turjak*. Tisk Ljudska tiskarna v Ljubljani, Ljubljana 1944;
- Robert J. Voight, *Pierzana 1865–1965. The religious and secular history of the community at Pierz, Minnesota*, 1965;
- dr. Franc Jaklič; misijonski škof Irenej Friderik Baraga. Založila Družba sv. Mohorja v Celju, Celje 1931;
- *Ekskurzija Jugoslovanskega šumarskega udruženja v Kamniško Bistrico* 9. septembra 1930. Natisnila Jugoslovanska tiskarna v Ljubljani, Ljubljana 1930;
- Anton Melik, *Zgodovina Srbov, Hrvatov in Slovencev*. Poti in cilji, zbirka poljudnoznanstvenih spisov. Ljubljana 1919;
- *Čudodelnik s Primskovega* Jurij Humar (1819–1890). Priredil p. Janez Žurga OFM. Izdala Družba sv. Mohorja v Celovcu, Celovec 1969;
- Ivan Vrhovec, *Zgodovina Novega mesta*. Založila Matica Slovenska, Ljubljana 1891;
- Janko Šlebinger, *Publikacije Slovenske matice od leta 1864 do 1930*. Izdala Slovenska matica, Ljubljana 1930;
- *Ob stoletnici Podjetja Kamnik*. Kamnik 1952;
- Ivan Zika, *Gimnazija Rudolfa Maistra Kamnik 1945–1970*. Izdala Gimnazija Rudolfa Maistra Kamnik, Kamnik 1970.

Profesor Ivan Zika med svojimi dijaki na kamniški gimnaziji, okoli leta 1955 (Iz Zikove fototeke v kamniškem muzeju)

- dr. Karl Engliš, Denar. Založila Zvezna tiskarna in knjigarna, Ljubljana 1923;
- Naš alpinizem. Zbral in uredil Mirko Kajzelj. Založil Turistovski klub Skala, Ljubljana 1932;
- dr. Vladimir Murko, Denar. Slovensko poljudnoznanstvena knjižnica, Ljubljana 1943;
- Periodika
 - Slovenski izseljenski koledar. Izdaja SIM v Ljubljani 1969, 1970;
 - Slovenski biografski leksikon. Založila SAZU, Ljubljana 1958;
 - Dom in svet. Ilustrovani list za umetnost in za znanstvo. Ljubljana 1899, 1900;
 - Zbornik za umetnostno zgodovino. Ljubljana 1922;
 - Časopis za zgodovino in narodopisje. Izdaja Zgodovinsko društvo v Mariboru, Maribor 1933;
 - Domači prijatelj, ilustrirana revija za družino. Zbrano od št. 1–10 za leto 1930;
 - Kamniški občan, glasilo SZDL občine Kamnik. Zbrane številke za leta 1966–1969, 1971–1976;
 - Kamniški tekstilec, glasilo skupnosti tekstilne tovarne Svilanit v Kamniku, 1969;
 - Pavliha. Zbrane številke za leto 1950;
- periodika s področja šaha, na primer Deutsche Schachblätter iz leta 1922; Deutsche Schachzeitung 1931; Šahovski glasnik 1946, 1926, 1935; Šahovska obvestila, bilten Šahovske zveze Slovenije 1976.

Verjetno je Zikova zapuščina, ki jo hranimo v kamniškem muzeju, okrnjena, saj je bila popisana deset let po njegovi smrti. Pa vendar v muzeju ohranjamo gradivo, ki nudi na razne načine pomoč mlajšim in starejšim strokovnjakom in ljubiteljem, ki odkrivajo kamniško zgodovino in zgodovino šahovske igre na Slovenskem in Hrvaškem. Zlasti se je v letih, odkar gradivo hrani kamniški muzej, pokazalo, da sta izrednega pomena njegova fototeka in hemeroteka. Tako nam fototeka nudi vpogled v kamniško dogajanje vse od konca 19. stoletja do srede 70. let 20. stoletja, ko ga je sam aktivno spremljal in dokumentiral. Po drugi strani pa je da-

nes tako imenovana Zikova hemeroteka ena izmed najpogosteje uporabljenih virov za raziskovanje kamniške zgodovine, ker nam omogoča najhitrejši pregled časopisnih člankov s tega območja.

Profesorja Ivana Zika bi lahko poimenovali kar polihistorja novejšega časa in prav je, da se je del njegove zapuščine ohranil v muzeju, kjer je na voljo raziskovalcem in ljubiteljem zgodovine.

The legacy of Ivan Zika at the Kamnik museum

Summary

The pedagogical career of Ivan Zika (1908–1976), teacher of the French language and literature, ran from 1936 to 1973. From 1947 he worked at the Kamnik gimnazija (grammar school). In his free time he explored local history as well as the history of chess in Slovenia. He published numerous articles in periodicals and newspapers. On the initiative of Francka Zika, his sister-in-law, in 1987 an inventory of his legacy was made and taken over by Kamnik museum. The most important items are his collection of photographs and his collections of daily publications. His photographs can be used to trace events in Kamnik from the end of the 19th century to the mid-1970s. Zika's collection of daily publications is now one of the most useful resources for the study of Kamnik local history, enabling a rapid search through the newspaper articles. The legacy also includes notes, personal documents, correspondence and books. Ivan Zika could well be called a historian of the modern age and it goes without saying that some of his legacy must be kept in the museum available to researchers and history lovers.

Teritorialna obramba v občini Kamnik od 1968 do 1990

»O zgodovini je zapisanih že veliko misli. Koliko dejanj in idealov so ljudje še včeraj opevali in se zanje neizmerno žrtvovali, danes pa jih mečejo na smetišče in jutri jih bodo ponovno nosili na oltar!

Zgodovinska resnica je še najbolj podobna daljni zvezdi na obzorju, ki se ji raziskovalci nenehno bližajo, ta pa se vztrajno oddaljuje.

Svet napreduje in se humanizira. Na poti nenehnega rojevanja, zorenja in odmiranja lahko opazimo veliko podobnost med posamezniki in človeškimi skupnostmi.

Vsak človek hrepeni po ugledu in spoštovanju ter enakosti in enakopravnosti z drugimi. Nič drugače ni z narodi. Zato si posameznik in narod trudita zase pokazati kar najbolj ugoden izvor, sposobnost in dosežke. Žal v tem prizadevanju posamezniki in skupnosti izgubljajo razsodnost in zmernost. Biti hočejo večji, boljši in močnejši, kot jim je zgodovina odmerila.« (Ivanič 2003, str. 5)

Namen tega zapisa je prikazati nastanek in razvoj teritorialne obrambe (TO) v občini Kamnik od ustanovitve leta 1968 do odvzema oborožitve v Sloveniji in tudi Kamniku maja leta 1990. V tem času je v občini Kamnik deloval sistem splošne ljudske obrambe in družbene samozaščite, katerega nosilci so bile mnoge organizacije, organi in posamezniki. Ta zapis opisuje teritorialno obrambo kot oboroženi del splošne ljudske obrambe. Ostali organi so omenjeni le zaradi razumevanja mesta in vloge TO, kar ne zmanjšuje njihovega pomena in vloge. Smiselno bi jih bilo preučiti in opisati njihov pomen.

Tematika je obravnavana širše in ne opisuje zgolj dogajanja v občini Kamnik. Na ta način je lažje razumeti dogodke, ki so se zgodili na ravni občine kot posledica odločitev na višji ravni. Pri pisanju so ključnega pomena javni in drugi viri, ki jih navajam.

V obdobju, ki ga obravnavam, je bila vrsta bolj ali manj pomembnih dogodkov. S preučevanjem različnih virov, osebnim doživljanjem večine teh dogodkov ter poznavanjem formalnih predpisov sem želel izdelati zapis, ki bi ustrezal dejstvu, t. j. resnici. Pri tem navadno delamo največ napak, ki so posledica osebnega videnja stvari.

Zapis, ki dokumentira ali govori o preteklosti, sam na sebi še nima zgodovinskega pomena. Zgodovina je celota dogajanja v preteklosti v zvezi s kako dejavnostjo, osebami, skupnostjo ali področjem. Če sem vsaj delno osvetlil ta dogajanja, bo moj namen dosežen.

Namenoma poudarjam dogodke in ne oseb, čeprav se zavedam, da lahko pričakujem kritiko, kar je za javno pisanje normalno.

1. Uvod

Teritorialna obramba je bila ustanovljena pred petindesetimi leti. Bila je glavni sestavni del obrambnega sistema, ki ga poznamo pod nazivom splošna ljudska obramba in družbena samozaščita. Ta sistem je bil značilnost tedanje Jugoslavije in tudi Slovenije. Od oblikovanja leta 1968 do začetka priprav na vojno v Sloveniji je bila TO organizirana v vseh tedanjih dvainšestdesetih občinah. Občinski štabi za TO so predstavljali temelj organiziranosti. Na višji ravni so povezavo zagotavljali pokrajinski štabi in republiški štab za TO Slovenije, na nižjih ravneh pa so bili oblikovani štabi za TO krajevnih skupnosti in organizacij združenega dela. Organiziranost obrambnega sistema in teritorialne obrambe sta se spreminjali glede na nastale potrebe, čeprav ne vedno v najboljši smeri in najbolj učinkovito. V osnovi je organiziranost obrambnega sistema mogoče opredeliti po naslednjem:

NAČELNA ORGANIZACIJSKA SHEMA OBRAMBNEGA SISTEMA IN TO

DRUŽBENOPOLITIČNE SKUPNOSTI	VOJAŠKI DEL – TERITORIALNA OBRAMBA
SKUPŠČINA REPUBLIKE SLOVENIJE	
SVET ZA SLO IN DS	
REPUBLIŠKI SEKRETARIAT ZA LJUDSKO OBRAMBO IN DRUŽBENO SAMOZAŠČITO	REPUBLIŠKI ŠTAB ZA TO (RŠTO)
POKRAJINSKI ODBOR ZA LJUDSKO OBRAMBO IN DRUŽBENO SAMOZAŠČITO	POKRAJINSKI ŠTAB ZA TO (PŠTO)
ODDELEK ZA LJUDSKO OBRAMBO	OBČINSKI ŠTAB ZA TO (OŠTO)
OBČINSKI ŠTAB ZA CIVILNO ZAŠČITO	
SVET OBČINSKE SKUPŠČINE ZA SLO IN DS	
KOMITE ZA SLO IN DS	
ENOTA ZA ZVEZE	
CENTER ZA JAVLJANJE IN ALARMIRANJE	
ODBOR ZA SLO IN DS KRAJEVNE SKUPNOSTI	ŠTAB ZA TO KRAJEVNE SKUPNOSTI
ODBOR ZA SLO IN DS OZD	
NARODNA ZAŠČITA KS	ŠTAB ZA TO ORGANIZACIJE ZDRUŽENEGA DELA
CIVILNA ZAŠČITA KS	

Nazivi in pristojnosti posameznih organov in organizacij so se z razvojem in predpisi spreminjali, osnovna organiziranost pa ne bistveno.

Nosilci sistema splošne ljudske obrambe in družbene samozaščite so bili mnogi posamezniki, organi in organizacije. V tem zapisu so omenjeni v obsegu, ki je pomemben za razumevanje delovanja teritorialne obrambe.

V ustavi Socialistične federativne republike Jugoslavije iz leta 1963 so bile republike in pokrajine pristojne za organizacijo splošne ljudske obrambe, vendar so bile tedanje enote, ki so se formirale na ozemlju republik,

dejansko pod vplivom federacije in sestavni del Jugoslovanske ljudske armade – JLA. Prelomnico v oblikovanju Teritorialne obrambe predstavlja leto 1968, ko so sile Varšavskega pakta napadle Češkoslovaško republiko. Ta napad nekateri navajajo kot razlog za oblikovanje TO, drži pa predvsem, da je ta dogodek le pospešil aktivnosti pri oblikovanju splošnega ljudskega odpora.

Teritorialna obramba je dobila poseben pomen v ustavi SFRJ leta 1974, v kateri so bile oborožene sile SFRJ opredeljene kot skupne in sestavljene iz dveh enakovrednih sestavin. JLA je bila opredeljena kot skupna oborožena sila vseh narodov in narodnosti ter vseh delovnih ljudi in občanov. TO pa je bila opredeljena kot najširša oblika organiziranega oboroženega splošnega ljudskega odpora. Teritorialna obramba se je organizirala na ravni republike, avtonomne pokrajine, občine, krajevne skupnosti in v organizacijah združenega dela – podjetjih.

Teritorialna obramba je imela v osnovi manevrske in prostorske sile. Manevrske sile so bile namenjene predvsem za bojevanje na širšem območju. Podrejene so bile pokrajinskim štabom za TO in so delovale na teh območjih. Glavno silo so predstavljale brigade TO. Prostorske sile so bile podrejene občinskim štabom TO posameznih občin in bile namenjene za delovanje na prostoru občine. Osnovne naloge teh enot so bile predvsem bojni nadzor območja, varovanje objektov posebnega pomena in delovanje proti terorističnim skupinam nasprotnika. Razmerje med prostorsko in manevrsko strukturo je bilo 3 : 1 v korist prve. V teritorialno obrambo je bilo vključenih okoli 3,5 % prebivalcev Slovenije.

ORGANIZACIJSKA SHEMA TO OBČINE KAMNIK V OSEMDESETIH LETIH

MANEVRSKE ENOTE	PROSTORSKE ENOTE
POVELJSTVO 34. BRIGADE TO*	OBČINSKI ŠTAB TO OBČINE KAMNIK
PIONIRSKA ČETA	ZAŠČITNI VOD
VOD LAHKIH RAKETOMETOV 128 mm	ODDELEK ZA ZVEZE
ZALEDNI VOD	ZALEDNI VOD – TEHNIČNI, INTENDANTSKI, TRANSPORTNI ODDELEK
TOPOVSKO-RAKETNI VOD	VOD ZA PROTISPECIALNO DELOVANJE
3/34 BRIGADE – KAMNIŠKI BATALJON	DIVERZANTSKI VOD
	ČETA KRAJEVNE SKUPNOSTI KAMNIK
	ČETA KS SREDNJA VAS – VOD SREDNJA VAS, STRANJE, KOMENDA
	VOD DUPLICA
	ČETA KEMIJSKE INDUSTRIJE KAMNIK

* 34. brigada TO je bila formirana skupaj z občino Domžale.

Skupščina Socialistične republike Slovenije je na osnovi 152. člena Ustave SRS 28. 10. 1968 sprejela

sklepe in priporočila o nalogah na področju narodne obrambe, kar je bila osnova za Izvršni svet skupščine SRS, da sprejme Odlok o ustanovitvi štaba za splošni ljudski odpor Socialistične republike Slovenije. To se je zgodilo 20. 11. 1968, kar pomeni ustanovitev teritorialne obrambe Slovenije.

V organizaciji in razvoju splošne ljudske obrambe in teritorialne obrambe lahko opredelimo naslednje pomembnejše dogodke, ki so vplivali na razvoj TO:

DEJAVNOST	ČAS
Skupščina SRS sprejme sklepe in stališča o nalogah na področju narodne obrambe.	28. 10. 1968
Izvršni svet skupščine SRS sprejme Odlok o ustanovitvi štaba za splošni ljudski odpor.	20. 11. 1968
Ustanovitev glavnega štaba za SLO, conskih štabov za SLO in občinskih poveljstev partizanskih enot.	1968
Sprejem zveznega zakona o narodni obrambi, ki opredeli: - teritorialna obramba se samostojno ali v sodelovanju z JLA bojuje proti zunanjemu sovražniku, - občine, pokrajine in republike ter organizacije združenega dela so odgovorne za organiziranje in pripravo svojih enot TO.	12. 02. 1969
Sprejem zakona o splošnem ljudskem odporu na ravni republike, ki opredeli: - SLO temelji na izkušnjah narodnoosvobodilnega boja, - naloge glavnega štaba za splošni ljudski odpor, republiškega sekretariata za narodno obrambo in naloge občin, - glavni štab za SLO oblikuje osnove doktrine za delovanje partizanskih enot.	23. 07. 1971
Ustaška diverzantsko-teroristična skupina ilegalno vstopi (Štajerska) v državo.	junij 1972
Sprejem ustave SFRJ z jasno opredelitvijo nalog JLA in TO.	1974
Odstavitev poveljnika glavnega štaba za SLO Slovenije Bojana Polaka in politkomisarja Alberta Jakopiča zaradi samostojnega nakupa orožja, brez privolitve JLA (okoli 500 kosov brzostrelk Ingram).	1974
Reorganizacija teritorialne obrambe v Sloveniji – ustanovitev republiškega štaba za TO, zaščitne enote RŠTO, pokrajinskih štabov za TO (6), občinskih štabov za TO (62), štabov TO v krajevnih skupnostih in organizacijah združenega dela.	1975
Opredelitev vloge manevrske in prostorske strukture TO.	1975
Sprejem republiškega zakona o ljudski obrambi: - SR Slovenija organizira in gradi ljudsko obrambo, med vojno pa vodi splošni ljudski odpor, - obseg in sestavo TO določa predsedstvo SRS na predlog komandanta TO Slovenije, - poveljnik TO je predsedstvu SRS odgovoren za uresničevanje nalog, za bojno pripravljenost in uporabo enot pa vrhovnemu poveljniku SFRJ, - republiškega poveljnika predlaga vrhovnemu poveljniku predsedstvo SRS, - opredeljene so naloge odborov za splošno ljudsko obrambo in družbeno samozaščito v krajevnih skupnostih in v organizacijah združenega dela, - na ravni občine deluje svet za SLO in DS pri občinski skupščini.	29. 09. 1976

DEJAVNOST	ČAS
Generalštab pripravi dokument Strategija oboroženega boja.	1976
Predsedstvo SFRJ sprejme dokument Specialna vojna proti SFRJ, v katerem so prvič opredeljena merila o notranjem sovražniku in njegovi klasifikaciji.	1977
Razvoj teritorialne obrambe do ravni divizij, katerim bi bile za delovanje načasno zasedenem ozemlju podrejene tudi brigade JLA.	1978
Politična in upravna reorganizacija Slovenije: - število pokrajinskih štabov za TO se s šest poveča na trinajst.	1979
Zvezni vojaško-politični vrh odredi razformiranje divizij TO.	1981
Zvezno predsedstvo izda Smernice za nadaljnji razvoj TO.	1982
Sprejem republiškega zakona o SLO in DS: - ustanovitev komitejev za SLO in DS od republiške do najnižje ravni v KS in OZD, - opredelitev vloge in pristojnosti Narodne zaščite.	28. 09. 1982
Doktrinarni dokument Strategija oboroženega boja določi teritorialni obrambi strateško vlogo in naloge.	1983
Preimenovanje generalštaba JLA v generalštab oboroženih sil.	1986
Priprava doktrine o uporabi TO, ki je predvidevala podreditev teritorialne obrambe JLA.	1987
Ukinjanje štabov in enot TO v krajevnih skupnostih in podjetjih.	1986
Zvezni sekretar za obrambo general Veljko Kadrijevič razglasi ustanovitev TO kot veliko prevaro.	1990
Odvzem orožja teritorialni obrambi Republike Slovenije in ustanovitev Manevske strukture narodne zaščite.	maj-oktober 1990
Sprejem ustavnih amandmajev na področju obrambe v Republiki Sloveniji: - Slovenija z zakonom določi način služenja vojaškega roka, - Slovenija samostojno ureja področje obrambe in delovanje teritorialne obrambe, - predsedstvo RS imenuje in razrešuje komandanta TO Slovenije.	27.–28. 09. 1990
Reorganizacija teritorialne obrambe Republike Slovenije	oktober 1990 in april 1991

Temeljni pojmi na področju obrambe so se v času spreminjali. Pod istim pojmom zasledimo npr.: obrambni sistem, narodna obramba, splošni ljudski odpor, splošna ljudska obramba, splošna ljudska obramba in družbena samozaščita.

Med nekaterimi je tudi vsebinska razlika. Na ravni Jugoslavije se je v začetnem obdobju uveljavljanja načel ljudske obrambe uporabljal pojem splošna ljudska obramba, v Sloveniji pa pojem splošni ljudski odpor. Razlika je bila v vsebini. Obramba je bila mišljena predvsem kot oboroženi boj, medtem ko je šlo pri odporu za širše obrambne aktivnosti v smislu odpora naroda v celoti in na različnih področjih. Razen za oboroženi boj so se ljudje usposabljali tudi za odpor na političnem, gospodarskem, psihološkem, propagandnem in dru-

gih področjih. Ta načela so bila v Sloveniji sprejeta z velikim soglasjem. (Polak, 1999, str. 20, povzetek) V zapisu navajam pojme, kot so se uporabljali v posameznih obdobjih.

2. Razlogi za nastanek teritorialne obrambe in osnovne naloge

»Pohod tujih vojnih enot na Češkoslovaško, brez odobritve legalne vlade nas zelo skrbi. S tem je porušena suverena pravica neke socialistične države in prizadejan težek udarec socialističnim in naprednim silam v svetu.« (Tito 1972, str. 130)

»Agresija Varšavskega pakta na ČSSR leta 1968, zlasti pa poskusna mobilizacija večje vojaške enote v Vojvodini sta pripomogli Kardelju in Bakariču, ki sta prepričevala Tita, da doktrinarna obrambna načela in strategija oboroženega boja JLA ne zagotavljajo varnosti Jugoslavije pred agresijo, ki ji je pretila. Prepričala sta ga. Tito je pristal na formiranje teritorialne obrambe.« (Polak 1999, str. 20)

»Zastavlja se vprašanje, ali je bila invazija sil Varšavskega sporazuma na Češkoslovaško razlog za ustanovitev Teritorialne obrambe kot druge oborožene komponente v takratni naši skupni državi. Prepričan sem, da ne. Razmišljanja o nujni krepitvi obrambe države segajo že v obdobje spora s Stalinom, vendar je armada vseskozi lahko uveljavljala stališče o njeni samozadostnosti. Dogodki so pospešili razvoj koncepta SLO in s tem organiziranje Teritorialne obrambe.« (Slapar 1999, str. 66)

»V političnostrateški oceni v Jugoslaviji je veljalo, da nevarnosti z vzhoda ni več, zato je bil sprejet sklep, da se JLA bistveno zmanjša in s tem pozitivno vpliva na razvoj gospodarstva. Dogodek v ČSSR je bil presenečenje, čeprav se je intervencija pripravljala z manevri v Ukrajini. Za javno skrivnost je veljalo, da je to za Moskvo priložnost, da reši tudi problem Jugoslavije s priložitvijo Varšavskemu paktu. Politiki in mnogi generali so podprli zamisel o organiziranju teritorialne obrambe na izkušnjah NOB, kar je Slovenija izkoristila za lastno organiziranost na obrambnem področju, saj se je v preteklosti počutila prikrajšano zaradi ukinitve slovenske narodno osvobodilne vojske.« (Kocjan 1999, str. 28, povzetek)

»Blokovska podelitev sveta, agresija oboroženih sil Varšavskega sporazuma na ČSSR ter možnost agresije na neuvrščeno Jugoslavijo so narekovali nov pristop k organizaciji in izvajanju obrambe države. Za primer agresije oboroženih sil bloka in začasne zasedbe dela državnega ozemlja je bila v skladu s sprejeto doktrino splošne ljudske obrambe leta 1968 ustanovljena TO kot del oboroženih sil SFRJ. Teritorialna obramba kot oborožena sila republike je bila koncipirana, oblikovana in usposobljena za kontrolo ozemlja in zavarovanje objektov v lastnem zaledju in na osvobojenem območju, za sodelovanje in bojno delovanje z enotami JLA na fronti, v obrambi pomožnih in težje prehodnih smeri ter bojno delovanje načasno zasedenem ozemlju (ZZO) v sovražnikovem zaledju.« (Rebolj 1999, str. 37) Kakršnikoli razlogi so pogojevali nastanek teritorialne obrambe ali koncepta splošne ljudske obrambe in kasneje tudi družbene samozaščite, ostaja dejstvo, da je skupščina socialistične republike Slovenije na podlagi

152. člena ustave sprejela sklepe na področju narodne obrambe. Za sprejem teh odločitev je imela soglasje zveznega vodstva oziroma Tita. Tedanji vrhovni poveljnik je imel v mislih splošni ljudski odpor že pred invazijo Sovjetske zveze, saj se je na primer na seji zveznega sveta za narodno obrambo 22. 07. 1967 zavzemal za organizacijo obrambe na celotnem ozemlju in na vseh smereh možnih napadov na Jugoslavijo. (Tito 1972, str. 114)

Izvršni svet skupščine SRS je 20. novembra 1968 sprejel odlok o ustanovitvi štaba za splošni ljudski odpor Socialistične republike Slovenije. V Sloveniji se je tako ponovno oblikovala oborožena sila, ki je bila vsaj na papirju enakopravna sestavina oboroženih sil Jugoslavije.

Osnovne naloge štaba za splošni ljudski odpor SR Slovenije:

- ustanavljanje štabov in enot za oboroženi odpor,
- organiziranje štabov in enot za oboroženi odpor,
- sodelovanje pri načrtovanju splošnega ljudskega odpora,
- sodelovanje z Republiškim sekretariatom za narodno obrambo,
- sodelovanje z Jugoslovansko ljudsko armado,
- preučevanje oblik, metod in sredstev za izvajanje oboroženega odpora.

Omenjeni odlok je omogočil ustanovitev prvih občinskih enot TO, kar je veljalo tudi za občino Kamnik. Zanimivo je dejstvo, da je jugoslovanski zvezni zakon uporabljal pojme štabi in enote teritorialne obrambe, naš republiški pa je pod tem imenom navajal partizanske enote kot simbol tradicije narodnoosvobodilnega boja. To je bilo razumljivo, saj so bili glavni nosilci ustanavljanja, opremljanja in usposabljanja upokojeni častniki JLA, ki so bili borci v drugi svetovni vojni. V občinah so jim pri delu pomagali rezervni častniki. Začetno opremljanje enot je bilo iz viškov oborožitve in opreme JLA.

Delovanje na obrambnem področju v občini je usmerjal svet za narodno obrambo skupščine občine Kamnik. V svetu, ki ga je vodil predsednik občine, so bili: nosilci najvišjih odgovornosti na občinski ravni, za obrambo občine pomembni vodilni predstavniki gospodarstva ter strokovni delavci s področja splošne ljudske obrambe. Operativne naloge za potrebe delovanja sveta so izvajali zaposleni v oddelku za narodno obrambo občine Kamnik.

3. Organiziranost in razvoj teritorialne obrambe v občini Kamnik

Osnova za ustanovitev teritorialne obrambe v občini Kamnik je bila v tedanjih predpisih, ki so določali, da je občina odgovorna za organiziranje in pripravo svojih poveljstev in enot za oboroženi odpor. Začetki razvoja teritorialne obrambe v občini Kamnik so pogojeni z aktivnostmi na republiški ravni. Občinski štab partizanskih enot je deloval pri takratnem oddelku za narodno obrambo občine Kamnik. V svoji sestavi je imel štab, poveljstva in t. i. partizanske enote, ki jih je ustanovila občinska skupščina. Poveljstva partizanskih enot na

Z A P I S N I K

18. seja sveta za narodno obrambo skupščine občine Kamnik, ki je bila dne 11/11 1968 ob 8,- uri v pisarni predsednika skupščine občine Kamnik.

N a v o o č i : Kazimir KREŽIČ, podpredsednik sveta
Tone POLJANŠEK, tajnik sveta
Janez BEZGAJ, član
Jože ŠTEH, član
Zvone VRSTOVČEK, član
Janez BOGAČAJ, član
Franc SVETIČ, član
Jože KILVERC, član
Franc ZOBES, član
Milan LOGAR, član
Srečko ROT, član
Stane SIMČIČ, član

O p e d s o t n i : Vinko GOBEC, predsednik sveta
p. polkovnik Andrej ELIČIČ, član
Gregor IRT, član

D n e v n i r e d : 1. Pregled sklepov 17. seja sveta
2. Pregled finančnih potreb za narodno obrambo SOB in delovnih organizacij za leto 1969
3. Orednja in adaptacijske zaključnice
4. Orednja zaključnica za vključevanje ekspanzivnih urečitev podjetja "Kamnik"
5. Nabava strelnega orožja za potrebe občine in delovnih organizacij
6. Razno

Dnevni red je bil soglasno sprejet.

Sejo je vodil podpredsednik sveta tov. Kazimir KREŽIČ.
Zapisnik seja je vodil tajnik sveta tov. Tone POLJANŠEK.

Zapisnik 18. seja sveta za narodno obrambo

občinski ravni so imela nalogo organizirati in izvajati priprave za oboroženi boj v okviru splošnega ljudskega odpora. Enote so se večinoma opremljale iz viškov orožja JLA, občine pa so kupovale tudi drugo orožje in opremo. V Sloveniji se je tedaj že razvijala uniforma pripadnika TO, usposabljanje in pouk je potekal v slovenskem jeziku, tako da lahko govorimo o zametkih Slovenske vojske.

V zgodnjih sedemdesetih letih se je v političnih vrhovih podpora delovanju in razvoju teritorialne obrambe povečevala zaradi strahu pred zunanjo nevarnostjo. Predvsem presoja tedanjih varnostnih razmer v svetu se je zahvaliti za nastanek teritorialne obrambe kot množične oblike organiziranja in pripravljanja za oboroženi boj.

Politične sile v Sloveniji in na Hrvaškem so tedanje razmere pravilno zaznale kot zgodovinsko priložnost za organiziranje na obrambnem področju in za krepitev lastne obrambne sposobnosti. Zvezno vodstvo je zaradi zunanje nevarnosti podpiralo razvoj TO, istočasno pa se je zavedalo republiških teženj po nacionalnih vojskah. Ustanovitvi TO so nasprotovali tudi mnogi v zveznem sekretariatu za obrambo, vendar si niso upali odkrito nasprotovati Titovi odločitvi, ki je bila v prid razvoju TO.

»Vrhovi JLA so v ustanovitvi TO videli republiško vojsko. Leta 1990 je armadni general Veljko Kadrijević dejal, da je bila TO, kakršna je bila ustvarjena ob koncu šestdesetih let in v začetku sedemdesetih let, v resnici velika prevara.« (Nanut 2000)

Zvezni sekretariat za obrambo in vrhovi generalštaba JLA so v nasprotju z vodstvi v republikah želeli prikazovati TO kot nacionalistične težnje. Zaradi omenjenih

Pripadnik TO, uniforma

razlogov ni čudno, da je bila v zgodnjih sedemdesetih letih suspendirana celotna sestava republiškega štaba TO Hrvaške, podobno se je zgodilo tudi v vrhu slovenske TO leta 1974 z zamenjavo dveh ključnih mož, in sicer komandanta glavnega štaba za SLO Slovenije Bojana Polaka in politkomisarja Alberta Jakopiča. Razlog zamenjave naj bi bil samostojni nakup orožja, brez privolitve JLA. Šlo naj bi za nakup približno petstotih kosov brzostrelk Ingram M11 in nekaj ostrostrelskih pušk. V Sloveniji so se tedaj pojavljale tudi druge težnje po večji samostojnosti, predvsem na ekonomskem področju.

V ustavni ureditvi iz leta 1974 je bilo opredeljeno, da teritorialno obrambo organizirajo republike, občine in podjetja (organizacije združenega dela). Republikam in avtonomnim pokrajinam tedanje skupne države je bilo omogočeno, da so same odločale o tem, koliko, kakšne in katere enote TO bodo ustanovile. Ta načela so veljala tudi za nižje družbenopolitične skupnosti. Občina Kamnik je lahko povsem samostojno odločala o zadevah s področja organiziranja, razvoja, opremljanja svojih poveljstev in enot teritorialne obrambe. Enako je veljalo tudi za druga področja splošne ljudske obrambe in družbene samozaščite.

Večina zakonskih določil se je uresničila ob reorganizaciji TO v letu 1975. Tedaj se je ustanovil republiški štab za TO, zaščitna enota RŠTO, šest pokrajinskih štabov za TO, dvainšestdeset občinskih štabov za TO ter veliko štabov TO v krajevnih skupnostih in organizacijah združenega dela.

Reorganizacija leta 1975 in ustanovitev občinskega štaba za TO občine Kamnik kot samostojnega organa za strokovno vodenje oboroženega boja pomenita nadaljnji razvoj TO v občini Kamnik in ločitev upravne in strokovne vloge na področju obrambe.

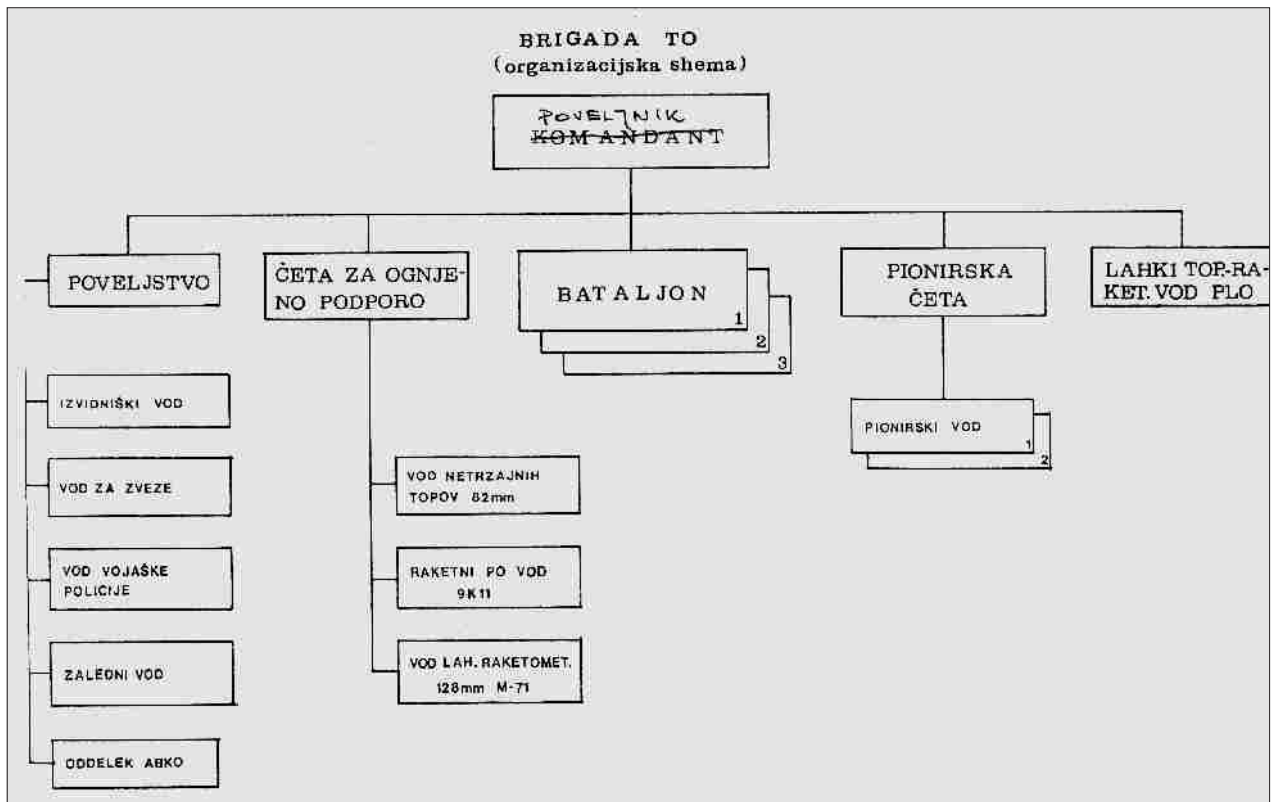
Tedanja organizacijsko-formacijska struktura je bila osnova za vse nadaljnje razvojne spremembe, ki se v občini Kamnik niso bistveno spreminjale.

RAZPORED ENOT IN ŠTEVILO PRIPADNIKOV TO V OBČINI KAMNIK

POVELJSTVO, ENOTE	RAZPOREDITEV	ŠTEVILO PRIPADNIKOV
POVELJSTVO 34. BRIGADE	VOLČJI POTOK	30
PRIŠTABNE ENOTE BRIGADE	VOLČJI POTOK	230
3/34 BRIGADE – KAMNIŠKI BATALJON	PODGORJE	310
OBČINSKI ŠTAB TO OBČINE KAMNIK	KAMNIK	25
PRIŠTABNE ENOTE OŠTO	KAMNIK	65
VOD ZA PROTISPECIALNO DELOVANJE	MEKINJE	25
DIVERZANTSKI VOD	KAMNIK	25
ČETA KS KAMNIK	MEKINJE	85
ČETA KS SREDNJA VAS	SREDNJA VAS	35
VOD STRANJE	STRANJE	25
VOD KOMENDA	KOMENDA	25
VOD DUPLICA	DUPLICA	30
ČETA KEMIJSKE INDUSTRIJE KAMNIK	KAMNIK	85

Število pripadnikov je okvirno.

Občini Domžale in Kamnik sta skupaj ustanovili 34. brigado TO, imenovano po Matiji Blejcu, narodnem heroju. Skupaj je imela 1200 pripadnikov in je bila namenjena za delovanje na širšem območju. V Sloveniji je

Organizacijska shema brigade TO

bilo konec 70. let kar devetnajst brigad TO. (Slapar 1999, str. 69)

Štabi in poveljstva na ravni občinskega štaba in brigade so okvirno imeli naslednjo organizacijsko-formacijsko sestavo:

KOMANADANT
ŠTAB
NAČELNIK ŠTABA
OPERATIVNI OFICIR
OFICIR ZA POPOLNITEV
OBVEŠČEVALNI OFICIR
REFERENT ZA INŽENIRSTVO
REFERENT ZA ZVEZE
REFERENT ZA RADIOLOŠKO, KEMIČNO IN BIOLOŠKO OBRAMBO
VODJA PISARNE

ORGAN ZA POLITIČNO DELO	KOMITE ZVEZE KOMUNISTOV	ORGAN ZA VARNOST	ORGAN ZA ZALEĐJE
POLITIČNI KOMISAR	SEKRETAR KOMITEJA ZK	NAČELNIK	POMOČNIK KOMANDANTA
REF. ZA POLITIČNO DELO		POMOČNIK	REF. INTENDANTSKE SLUŽBE
			REF. SANITETNE SLUŽBE
			REF. VETERINARSKÉ SLUŽBE
			REF. FINANČNE SLUŽBE

Vir: formacija št.: T-411670, osebna in materialna, brigada teritorialne obrambe

Zaradi lažje predstave o širini sistema splošne ljudske obrambe in družbene samozaščite na ravni občine so

v nadaljevanju prikazane osnovne naloge tega sistema.

Vloge na področju obrambe so bile porazdeljene na nosilce. Ti so bili: krajevne skupnosti, podjetja in druge organizacije, občine in republika. Posebej so bile opredeljene obrambne sile s teritorialno obrambo in narodno zaščito kakor tudi sistem reševanja in zaščite s štabi civilne zaščite.

ORGANI NA PODROČJU SLO V OBČINI IN NJIHOVE OSNOVNE NALOGE

ORGAN DRUŽBENOPOLITIČNE SKUPNOSTI, UPRAVNI ORGAN, ŠTAB TO	OSNOVNA NALOGA
SKUPŠČINA OBČINE, SVET ZA OBRAMBO IN DRUŽBENO SAMOZAŠČITO	DOLOČANJE SMERNIC RAZVOJA, FINANCIRANJE OBRAMBNE DEJAVNOSTI, USTANAVLJANJE POVELJSTEV IN ENOT
UPRAVNI ORGAN ZA OBRAMBO - ODELEK ZA OBRAMBO	ZAŠČITA IN REŠEVANJE, ORGANIZACIJA ALARMIRANJA IN ZVEZ, NAČRTOVANJE OBRAMBNIH AKTIVNOSTI V KS IN OZDIH, MOBILIZACIJA
OBČINSKI ŠTAB ZA TERITORIALNO OBRAMBO	USPOSABLJANJE, NAČRTOVANJE IN NABAVA SREDSTEV, NAČRTOVANJE DELOVANJA V VOJNI, KADROVANJE, PREUČEVANJE ZMOGLJIVOSTI OBMOČJA
KRAJEVNE SKUPNOSTI - ODBORI ZA OBRAMBO, ŠTABI TERITORIALNE OBRAMBE, NARODNA ZAŠČITA, CIVILNA ZAŠČITA	ZAŠČITA PREBIVALSTVA, ORGANIZACIJA NARODNE IN CIVILNE ZAŠČITE, KURIRSKI SISTEM, NASTANITEV ENOT TO, OBVEŠČEVALNA DEJAVNOST
PODJETJA, ZAVODI IN DRUGE ORGANIZACIJE	IZVAJANJE UKREPOV ZA DELOVANJE V VOJNI

V prikazu ni komitejev za SLO in DS, ki so opisani v besedilu.

/aporedna številka	N A Z I V	Nižja številka formacije	OSEBNA SESTAVA				TRANSPORTNA SREDSTVA							
			Številka Osebnih	Nižja številka Osebnih	Vojniki	SKUPAJ	Osebnih in terenskih avtomobilov	Tovorno in vlečno vozilo	Vojno vozilo	Specialno vozilo	Motorno kolo	SKUPAJ	Prikloniki	Konji
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
1	Poveljstvo	T-1017	18	3	5	26	2/kombi							
2	Izvidniški vod	T-1033	1	2	12	15	1/kombi							
3	Vod vojaške policije	T-1032	1	4	18	23	2/kombi							
4	Oddelek ABKO	T-9008		1	9	10	2/kombi							
5	1. bataljon TO	T-1060	18	21	266	305							7/VV	14/VŠ 1/3
6	2. bataljon TO	T-1060	18	21	266	305							7/VV	14/VŠ 1/3
7	3. bataljon TO	T-1060	18	21	266	305							7/VV	14/VŠ 1/3
8	Četa za ognjeno podporo	T-1076	5	4	62	71		5/3-5t						
9	Lahki topniško-raketni vod PLO	T-3019	1	1	28	30	2/kombi	2/3-5t						
10	Pionirska četa	T-7012	4	3	41	48		1/3-5t						
11	Vod za zveze	T-8018	1	2	13	16		1/3-5t						
12	Zaledni vod	T-1116	6	6	34	46		3/3-5t		1/san-9				
13	Skupaj		91	89	1020	1200	3/kombi	13/3-5t		1/san-9			21/VV	42/VŠ 3/3

Sestava brigade TO

Podobna organiziranost in način delovanja z manjšimi spremembami leta 1979 sta ostala v občini vse do odvzema oborožitve maja 1990. Na ravni občine ni bilo opaziti bistvenih sprememb. Te pa so se dogajale na državni ravni in so kratko opisane v nadaljevanju.

Najbolj zanimiva je bila tedanja avtonomnost obrambnega sistema občine. V svetu sicer poznajo prostorske, rezervne ali polvojaške strukture vojske, ki pa niso v pristojnosti občin ali drugih lokalnih skupnosti. Tudi Republika Slovenija je 1995. prevzela obrambne zadeve kot svojo pristojnost. Od tedaj naprej je obramba stvar države in ne več občin (Ur. list RS, 29/95).

Občinski štab za teritorialno obrambo občine Kamnik je bil organiziran na osnovi mobilizacijskega razvoja in organizacijsko-formacijske strukture. To so bili dokumenti, ki so določali: število vojakov, vrsto in število oborožitve in opreme, mobilizacijska mesta, število zaposlenih v stalni sestavi. Treba je poudariti, da so bili tovrstni dokumenti kvalitetno pripravljene in osnova za organiziranje dela.

V začetnem obdobju formiranja samostojnega štaba leta 1975 sta bila v štabu zaposlena le dva oficirja, kmalu se je število delavcev povečalo na štiri in šele konec osemdesetih let je bilo v OŠTO Kamnik stalno zaposlenih pet oseb. Njihova osnovna naloga je bila usposabljanje rezervne sestave, skrb za oborožitev in opremo ter izvajanje nalog iz pristojnosti občinskega štaba TO, ki so bile jasno opredeljene.

Do sprejema novega zakona o obrambi leta 1982 sta v SFRJ veljala sistem splošne ljudske obrambe in sistem varnosti. Osnovni namen zakona je bil opredeliti obrambno in varnostno dejavnost kot enotni sistem, saj so se mnogokrat pojavljale razprave o prednostnem položaju enega ali drugega sistema. Kot novost je uvedel tudi komiteje za SLO in DS. Delovali so pri organih Zveze komunistov in odločali predvsem o morebit-

nem delovanju v izrednih razmerah in uporabi enot oboroženih sil. V praksi, tudi v občini Kamnik, so se pojavili problemi pri njihovem delovanju. Sestav komitejev v občini je bil podoben sestavu sveta za SLO in DS. Na občinski ravni je šlo za podvajanje nalog. Eden od pomembnih razlogov za ustanovitev je bilo tudi določilo, da ima zveza komunistov posebno odgovornost za obrambo in varnost države. To poudarjanje ni imelo pravega smisla, saj je tedanja ustava že opredeljevala poseben položaj zveze komunistov tudi na področju obrambe in varnosti.

Verjetnejši razlog za takšno ureditev je bilo zavedanje, da je stanje v Jugoslaviji po Titovi smrti resno in da je potrebno organe prisile nadzorovati in jih v primeru potrebe tudi izkoristiti v prid tedanje oblasti. V določenih predpisih je bilo tedaj že opredeljeno, da v kriznih razmerah najprej posreduje milica, nato TO in v skrajnem primeru JLA, ob predhodni odločitvi predsedstva SFRJ. Predsedstvo SFRJ je na seji 6. 4. 1983 sprejelo Strategijo oboroženega boja kot osnovni doktrinarni dokument za pripravo in izvajanje oboroženega boja.

Na nižjih ravneh so morali nosilci nalog obrambe izvesti spremembe pravil in navodil, tudi tistih, ki so se nanašali na delovanje proti dejanskemu ali namišljenemu notranjemu sovražniku. Kot zanimivost naj navedem, da je sprejem strategije v imenu predsedstva SFRJ 25. 4. 1983 podpisal tedanji predsedujoči Petar Stambolić, ki je bil kasneje kruto ubit v političnih bojih v Srbiji. Strategija na straneh 31–33 opisuje možne načine ogrožanja SFRJ s specialno vojno in opredeljuje notranjega sovražnika. »V zvezi s tem je opredeljena nova naloga oboroženih sil, da v boju proti specialni vojni izvršuje tudi določene naloge družbene samozasčite. S tem je JLA stopila iz vojašnic na ulice.« (Kocjan, 1999, str. 32)

Na osnovu čl. 106. stav 1. tačka 10. Zakona o opštenarodnoj odbrani («Službeni list SFRJ», br. 21/82), Predsedništvo Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, na sednici održanoj 6. aprila 1983. godine, usvojilo je

STRATEGIJU ORUŽANE BORBE

u tekstu koji čini sastavni deo ovog akta.
»Strategija oružane borbe« će se primenjivati počev od dana donošenja.

Sa »Strategijom oružane borbe«, kao osnovnim doktrinarnim dokumentom za pripremanje i vođenje oružane borbe u opštenarodnom odbrambenom ratu, usklađiće se prava, uputstva, nastavni i drugi materijali koji se odnose na pripremanje i vođenje oružane borbe.

P R E D S E D N I Š T V O
S O C I J A L I S T I Č K E F E D E R A T I V N E R E P U B L I K E J U G O S L A V I J E

Broj: 362/1
25. IV 1983. godine
B e o g r a d

P R E D S E D N I K
Peter Stambolić

Razglasitev veljavnosti Strategije oboroženega boja

Ustava iz leta 1974 je v Jugoslaviji uvedla politično decentralizacijo in prenos mnogih pristojnosti na politična vodstva republik. Te so postale države, ki so se združevale v Jugoslavijo kot zvezno državo. Ustanovitev TO je pomenila delitev monopolne vojaške sile, s čimer se JLA ni nikoli povsem strinjala. Neposredno poseganje v pristojnosti in odgovornosti teritorialne obrambe republik in avtonomnih pokrajin je JLA izvedla že leta 1985 na Kosovu. Prepovedala je aktiviranje enot TO za usposabljanje, vodstvu TO so bili odvzeti mobilizacijski načrti in načrti uporabe, blokirano je bilo nadaljnje oboroževanje in opremljanje TO Kosova.

V letu 1987 je predsedstvo SFRJ sprejelo novo strategijo, ki je še bolj izpostavila poglavje o izrednih razmerah. Iz opisanega je razvidno, da je bil odzem orožja TO republike Slovenije načrtovan že pred letom 1990 in da se je v tem času že spreminjala vloga TO iz sedemdesetih let.

Poučen primer o razumevanju pristojnosti je bila vloga JLA ob razpadu Jugoslavije, ki je bil v interesu mnogih, nekateri pa so temu nasprotovali, tudi mednarodna skupnost. Razpadu se je z vsemi močmi upirala JLA, ki je na vsak način, tudi nasilen, želela ohraniti državo. Sprašujemo se, zakaj se je na primer Češkoslovaška razdelila na dve državi povsem mirno, s političnimi sredstvi, razpad Jugoslavije pa je bil tako krut in katastrofalen. Tu gre za vprašanje vloge in legitimnosti vojske v državi. Legitimen pomeni biti temelječ na pravu, zlasti na zakonu, in delovati v skladu s splošno veljavnimi pravicami in normami.

»Kako v okolju legitimnosti politične vladavine razumeti vojaško legitimnost? Vojaško legitimnost razumemo kot sprejemljivost izbranega načina zagotavljanja vojaške varnosti s pomočjo vojaške sile, opredeljene v temeljnih državnih dokumentih, ki bi jo priznavali tudi državljani kot edino, monopolno silo za upravljanje s kolektivnim državnim oboroženim nasiljem.« (Jelušič 1999, str. 56)

4. Osnovne pristojnosti in naloge občinskega štaba za TO občine Kamnik

Pristojnost pomeni, da imamo na osnovi zakona ali drugega predpisa pravico in dolžnost opravljati pravna dejanja ali opravljati določene naloge. O izvedbi pristojnosti ali naloge samostojno odločamo in s tem prevzemo odgovornost za izvedeno. Pristojnost lahko tudi presegamo ali pa prenašamo z enega organa na drugega.

Naloga je to, kar mora kdo izpolniti glede na delovne ali službene dolžnosti in odgovornosti. Naloge so lahko zahtevne, odgovorne in tudi težko izvedljive ali rešljive. Za vodenje organizacij je poznavanje pristojnosti in nalog ključnega pomena. Pomeni dober začetek spoznavanja poslanstva in načrtovanja ciljev organizacije. Za OŠTO Kamnik lahko ugotovimo, da je imel v normativni ureditvi jasne pristojnosti in naloge. Kako so se načrtovale in predvsem izvajale, pa je stvar strokovne presoje.

OSNOVNE PRISTOJNOSTI IN NALOGE OŠTO KAMNIK

PRISTOJNOST, NALOGA
ORGANIZIRANJE, VODENJE, POVELJEVANJE
NAČRTOVANJE
USPOSABLJANJE
KADROVANJE IN POPOLNJEVANJE
ZAGOTAVLJANJE SREDSTEV IN LOGISTIČNA ZAGOTOVITEV
ANALIZE IN RAZVOJ
MOBILIZACIJSKE NALOGE
RAZVOJ RODOV IN SLUŽB
SODELOVANJE Z OKOLJEM
PREUČEVANJE ZMOGLJIVOSTI TERENA

Organiziranje, vodenje in poveljevanje je osnova vsake uspešne vojaške in tudi druge organizacije. Predvsem od izvedbe teh nalog je odvisna podoba organizacije v okolju.

Skupščina občine Kamnik je leta 1975 sprejela odlok o ustanovitvi občinskega štaba za TO občine Kamnik in ga objavila v uradnem listu. Za vodenje teritorialne obrambe v občini je bil imenovan stalni sestav (komandant, referent za operativno-učne zadeve, skladiščnik, vodja pisarne), ki je skrbel za izvajanje nalog. Sestav poveljstev in enot v rezervni sestavi je bil določen v t. i. formacijah, ki so določale organizacijo, strukturo in sestav. Vojaška organizacija s hierarhijo je poznana kot model birokratske organiziranosti, ki pa so jo znali nekateri poveljniki, ob upoštevanju osnovnih odgovornosti, ustrezno nadgraditi z modernejšimi oblikami vodenja.

Komandant OŠTO Kamnik je bil odgovoren različnim organom. Za stanje bojne pripravljenosti je bil odgovoren komandantu PŠTO in RŠTO, za porabo sredstev občinski skupščini, za oblikovanje obrambne politike svetu za ljudsko obrambo in občinskemu komiteju za LO

in DS, za poročanje o stanju v TO pa vsem skupaj. Moral je sodelovati še s predsednikom skupščine občine, predsednikom izvršnega sveta in občinskim komitejem ZK. Zaradi delitve pristojnosti so nastajali določeni problemi, ki so se pokazali tudi leta 1990 ob odvzemu orožja.

Na najodgovornejše dolžnosti v TO so bili razporejeni rezervni oficirji, ki so bili praviloma tudi sicer na odgovornih položajih v podjetjih ali drugih organizacijah. Opravljanje najvišjih dolžnosti v TO občine ni bilo preprosto in je zahtevalo veliko znanja, pripadnosti in časa. Nekateri so bili razporejeni na dolžnosti tudi trideset let. Čas vojaške obveznosti večine častnikov TO je bil vsaj štirinajst dni na leto v obliki različnih vojaških vaj, v dobrih in tudi slabih razmerah, podnevi in tudi ponoči.

Za mnoge častnike lahko trdimo, da so imeli osebnostne lastnosti, ki so bile pogoj za uspešno vodenje enot ali opravljanje nalog v poveljstvih in štabu. Med pripadniki so praviloma vladali zelo dobri medčloveški odnosi, sodelovanje, zaupanje in zadovoljstvo.

Častniki so zelo radi prihajali na sedež občinskega štaba tudi tedaj, ko niso imeli obveznosti s področja obrambe. Sodelovanje med stalno in rezervno sestavo je bilo na visoki ravni in se je razvijalo v pristne medsebojne odnose. Delo v takem okolju je bilo zelo prijetno in neobremenjujoče, imelo pa je mnoge pozitivne učinke. Iz teh vezi so nastala mnoga prava prijateljstva, ki si jih današnja sestava Slovenske vojske lahko samo želi. Predvsem zaradi tega je teritorialna obramba leta 1991 zmagala v boju za samostojnost Slovenije.

Častniški sestav je bil izobražen, predvsem pa sposoben in usposobljen za izvajanje nalog. Temeljno znanje so posamezniki pridobili v šolah za rezervne oficirje po Jugoslaviji. Lahko trdimo, da so te šole oficirjem dale osnovna znanja, ki so jih posamezniki sprejemali z večjim ali manjšim zanimanjem. Trditev nekaterih, da je šlo za zavedene ljudi, ki so bili pod vplivom JLA, ni objektivna. Civilno življenje, poznavanje domačega okolja in nadgradnja vojaških znanj na različnih oblikah usposabljanja so praviloma oblikovali osebnosti, ki so bile dorasle poslanstvu in nalogam teritorialne obrambe Slovenije. To trditev potrjuje tudi sestav TO občine Kamnik med vojno. Na častniških dolžnostih so bili predvsem pripadniki TO, ki so bili dolga leta razporejeni v sestav TO občine Kamnik.

Organiziranje, vodenje in poveljevanje TO občine Kamnik je bilo na visoki ravni, predvsem zaradi visoke usposobljenosti in motiviranosti rezervnega in tudi stalnega častniškega sestava. Posamezni vodilni častniki so znali pravilno določati cilje obrambne politike in vrednotiti njihov pomen. Mnogi so z motivacijskimi metodami oblikovali kolektive, v katerih je vladalo zaupanje, medsebojno spoštovanje in sodelovanje.

Pri vodenju so se pojavljale tudi napake, ki so bile v večini primerov odraz meja sposobnosti posameznih častnikov in redko nasprotovanje postavljenim ciljem. Usposabljanje je ena od osnovnih nalog vsake vojske, tudi teritorialne obrambe. O tem bi bilo mogoče zapisati veliko več, vendar bi bil tak zapis preobsežen. Osnovni cilj usposabljanja teritorialne obrambe je bil, da se v skladu z načeli in doktrino splošne ljudske obrambe pridobivajo znanja, ki omogočajo preživetje v razmerah sodobnega vojskovanja. Usposabljanja so se orga-

nizirala na ravni poveljstev, enot in posameznikov in so bila prilagojena njihovim vlogam in pomenu v sistemu obrambe.

Enote so se usposabljele predvsem za izvedbo mobilizacije ter aktivno in učinkovito delovanje na ozemlju občine v različnih razmerah bojevanja. Enota je morala biti sposobna izvesti predvsem naslednje naloge:

OSNOVNE NALOGE ENOT TO

IZVEDBA MOBILIZACIJE
NAČRTOVANJE IN IZVAJANJE BOJNIH AKTIVNOSTI
UREDITEV BOJNIH POLOŽAJEV IN MASKIRANJE
IZDELAVA OVIR, POSTAVLJANJE, ODSTRANJEVANJE MINSKIH POLJ
ZAŠČITA PRED DELOVANJEM JEDRSKEGA IN KEMIČNEGA OROŽJA
PREPREČEVANJE DELOVANJA SOVRAŽNIKOVE OBLASTI
BOJ Z DIVERZANTSKIMI SKUPINAMI
NADZOR OBMOČJA IN KOMUNIKACIJ
IZDELAVA OBJEKTOV ZA BIVANJE IN TAJNA SKLADIŠČA
ZAŠČITA LJUDI IN MATERIALNIH SREDSTEV
IZVAJANJE NALOG RODOV IN SLUŽB

Vsako od osnovnih nalog je mogoče podrobneje razdelati. Enote so morale izvajati tudi urjenje za vlogo vojska in skupin za hitro in učinkovito delovanje znotraj enote. Pri tem je potrebno poudariti, da so bila za usposabljanja opredeljena načela usposabljanja in izobraževanja.

Vrste, kraj in oblike usposabljanja so se spreminjali, v osnovi pa je bilo to opredeljeno kot vojaško strokovno, ideološko politično, varnostno in pouk telesne vzgoje. Izobraževanje in usposabljanje sta potekala v učnih in republiških centrih TO in predvsem na območju občine, kjer so potekale vaje poveljstev in enot.

Usposabljanje enot se je delilo v petletne cikle. V tem času je enota izvedla osnovno enotedensko usposabljanje in dvodnevno mobilizacijsko vajo. Poleg navedenega je bila enota lahko vključena na dvodnevno dopolnilno usposabljanje, vajo bojne pripravljenosti, v skupne taktične vaje (manevre). Častnikom in podčastnikom se je čas usposabljanja podvojil, saj so bili kot izvajalci vseh aktivnosti s svojo enoto predhodno klicani na priprave. Te so bile namenjene poveljujočim za izvajanje vlog, ki so jih »igrali« v času trajanja vojaškega usposabljanja.

Štabi in poveljstva vseh stopenj so se usposabljali za hitro in učinkovito spremljanje nastalih razmer, načrtovanje bojnih akcij, izdelavo bojne dokumentacije, usklajeno delovanje med enotami in drugimi organi, izvedbo mobilizacije in delovanje v različnih razmerah. Delovanje štabov je tudi danes odvisno od sposobnosti in usposobljenosti članov. Za izobraževanje in usposabljanje so se uporabljale različne oblike. Znanе so metode skupinskih vaj, štabnih treningov, štabnih vojnih vaj in vodstveno-štabnih vojnih vaj. Člani štaba in poveljstev so se usposabljali tudi za naloge ob mobilizaciji in za naloge bojne pripravljenosti. Vse našete oblike so bile jasno opredeljene in ciljno usmerjene.

Častniki in podčastniki, v tistem času imenovani kot oficirji in podoficirji, so se za opravljanje funkcionalnih

dolžnosti usposabljali na različnih tečajih in seminarjih v organizaciji republiškega ali pokrajinskih štabov teritorialne obrambe. Manj pogosta so bila izobraževanja v JLA, razen izobraževanj častnikov na višjih položajih, ki so se udeležili tečajev v centrih JLA za opravljanje različnih dolžnosti (tečaj za komandirje čet, komandante bataljonov, obveščevalno-varnostni tečaj, tečaj za referente sanitetne službe in podobno). Iz občine Kamnik se je tovrstnih tečajev navadno udeležilo po pet častnikov na leto. Trajanje teh oblik izobraževanja je bilo praviloma trideset dni.

Častniški sestav je imel poleg naštetega tudi druge naloge, kot so:

- izvajanje vojaškostrokovnega usposabljanja poveljstev in enot,
- poznavanje nalog in dolžnosti v vojni,
- usklajevanje dela štaba z drugimi organi obrambe,
- preučevanje okupacijskih sistemov nasprotnika,
- preučevanje lastnih in nasprotnikovih taktičnih načel, bojnih sredstev,
- strokovno in metodično usposabljanje za izvajanje pouka.

Za izvajanje usposabljanja je bila izdelana kvalitetna vojaška strokovna literatura, ki je omogočala tudi lastno izobraževanje. Večinoma je bila prevedena v slovenski jezik. V današnjem času jo je potrebno obravnavati kot strokovno literaturo, ki je lahko eden od virov za izdelavo pravil, navodil in podobne literature v Slovenski vojski.

Kadrovanje in popolnjevanje poveljstev in enot je potekalo preko upravnega organa za obrambo. Letno je bilo v občini Kamnik okoli dvesto petdeset fantov, ki so morali na nabor. V sedemdesetih in tudi osemdesetih letih je le redkim uspelo, navadno iz zdravstvenih razlogov, da jim ni bilo potrebno služiti vojaškega roka. Časi po drugi vojni, ko so morali nekateri služiti vojaščinu tudi po tri leta, so bili v sedemdesetih letih mimo. Osemnajstmesečno in kasneje petnajstmesečno služenje je bilo tedaj nekaj povsem normalnega. V vojaški evidenci občine Kamnik je bilo tudi do šest tisoč obveznikov, seveda tudi starejših. Častnikov in podčastnikov je bilo preko šeststo. Vojska je tedaj imela tako imenovane zvrsti in rodove, v katere so naborne komisije razporejale nabornike. Posamezna razporeditev je bila odvisna predvsem od osnovnega poklica posameznika. Kuhar ali natakhar je bil kar nekako obsojen, da je pristal v intendantski službi. Podobno je veljalo za ostale poklice, ki so bili zanimivi za vojsko. Razumljivo je bilo tudi, da je bilo največ vojakov razporejenih v pehoto, saj je to rod, tudi v tujini, ki potrebuje največ obveznikov. Zakaj je nekdo na primer moral na služenje v Makedonijo, nekdo pa v Slovenijo, je po mojem mnenju težko pripisati pristranskosti ali slabim namenom članov nabornih komisij. Verjetno pa so obstajali redki primeri, ko je mogoče trditi nasprotno.

Izbor častnikov je potekal med naborniki, ki so končali višje ali visoke šole. Spodbuda za lažjo odločitev za služenje v šolah za rezervne oficirje je bil enoletni vojaški rok, ki je bil deljen na šolanje in stažiranje. Izbor je opravila komisija pri upravnem organu za obrambo, končno odločitev pa je sprejel svet za obrambo in družbeno samozaščito občine Kamnik.

Danes se pojavlja vprašanje vpliva in vloge zveze komunistov na področju kadrovanja. Ta vpliv je obstajal, kar pa seveda ne pomeni, da so bile vse odločitve slabe in enostranske. Verjetno so redki primeri, da nekoga kljub njegovi želji ne bi poslali v šolo rezervnih oficirjev.

Večji vpliv tedanje politike je bil v postavitvah na odgovorne dolžnosti in načinu napredovanja. Nekatere rešitve za dolžnosti v obrambnem sistemu so bile plod politične in osebne lojalnosti med posamezniki. Na srečo takih primerov ni bilo veliko, zato lahko trdimo, da je predvsem odbor za ljudsko obrambo in družbeno samozaščito pozitivno odigral svojo vlogo.

Najpomembnejše dejstvo je, da je 638 vojaških obveznikov iz občine Kamnik neposredno branilo Slovenijo. Kakšno je bilo ali je njihovo politično prepričanje, pa naj ostane tema drugim piscem, če ima to danes kakšno vrednost in pomen.

Zagotavljanje sredstev za obrambo in logistična zagotovitev teritorialne obrambe sta bili ključni nalogi. Za ustanovitev in delovanje nosilcev obrambnega sistema v občini so bila potrebna tudi finančna sredstva. Kot primer naj služi prikaz za leto 1969.

SREDSTVA ZA NARODNO OBRAMBO OBČINE KAMNIK ZA LETO 1969

NAMEN STROŠKOV	PRORAČUN OBČINE	DELOVNE IN DRUGE ORGANIZACIJE	SKUPAJ
OSEBNI DOHODKI IN DELOVANJE ORGANOV OBRAMBE OBČINE	175.000		175.000
ENOTE CIVILNE OBRAMBE	310.000		310.000
OBRAMBNA VZGOJA PREDVOJAŠKA VZGOJA	15.000 130.000	15.000	160.000
GOSPODARSTVO - ZAGOTAVLJANJE ZVEZ	210.000	10.000	220.000
DRUŽBENE SLUŽBE ZDRAVSTVO	380.000	130.000	510.000
INFORMATIVNA SLUŽBA	50.000	5.000	55.000
KULTURNA DEJAVNOST	30.000	20.000	50.000
CIVILNA ZAŠČITA	370.000	900.000	1.270.000
SKUPAJ (v novih dinarjih)	1.660.000	1.080.000	2.740.000

Vir: Pregled finančnih potreb za narodno obrambo občine Kamnik in delovnih organizacij za leto 1969; gradivo za 18. sejo sveta za narodno obrambo skupščine občine Kamnik 11. 11. 1968. Prikaz stroškov je okviren.

Iz preglednice je razvidno, da je bila skoraj polovica sredstev namenjena za delovanje civilne zaščite. V tistem času se je v Kamniku namenjalo veliko pozornosti zaščiti ljudi in gradnjam zaklonišč. Njihovi prostori naj bi se v miru kar najbolj izkoriščali za potrebe gospodarstva.

Osebnih dohodkov so v tedanji strukturi proračuna za obrambo predstavljali okoli 15 % sredstev. Kasneje se je ta odstotek iz leta v leto povečeval, vendar ne kot posledica višjih plač ali povečanja števila zaposlenih, temveč predvsem zaradi nižanja deleža sredstev za

Zaradi obrambe svobode, neodvisnosti, suverenosti in ozemeljske neokrnjenosti SFRJ, na podlagi 4. točke pod 5) dopolnila XXXVII. k ustavi SFRJ

ODREJAM

SPLOŠNO MOBILIZACIJO v Socialistični federativni republiki Jugoslaviji

in

UKAZUJEM

1. Takoj začeti in izvršiti splošno mobilizacijo oboroženih sil, organov družbeno-političnih skupnosti, enot civilne zaščite, delovnih in drugih organizacij, po mobilizacijskih oziroma vojnih načrtih.

2. Vojniki – obvezniki, rezervni podoficirji, rezervni oficirji in rezervni vojaški uslužbenci, obvezniki delovne obveze in civilne zaščite SE MORAJO TAKOJ ZGLASITI v vojnih enotah Jugoslovanske ljudske armade in partizanskih enotah, organih družbeno-političnih skupnosti, enotah civilne zaščite, delovnih in drugih organizacijah, po vojnem razporedu, ki jim je sporočen in vpisan v osebne vojaške in druge dokumente.

Vojaški obvezniki, obvezniki delovne obveze in civilne zaščite, ki nimajo vojnega razporeda, kakor tudi občani, ki niso zavezani vojaški obveznosti, civilni zaščiti in delovni obvezi, postopajo po navodilih pristojnih občinskih organov.

Vojniki – obvezniki, rezervni podoficirji, rezervni oficirji in rezervni vojaški uslužbenci, obvezniki delovne obveze in civilne zaščite, katerim je bila dana na hranjenje obleka, obutev in druga oprema, se morajo zglasiti na mestu razporeda v uniformi (obleki), katero so prejeli, prinesli pa morajo tudi drugo opremo, ki jim je bila dana na hranjenje.

3. Posesniki razporejenih motornih in priključnih vozil, plovnih objektov, letal, živine, vprege in vprežnih vozil ter drugih materialnih sredstev MORAJO TAKOJ ODDATI materialna sredstva in živino vojnim enotam oboroženih sil, organom družbeno-političnih skupnosti, enotam civilne zaščite, delovnim in drugim organizacijam, po vojnem razporedu, ki jim je sporočen in vpisan v odgovarjajoče vojaške in druge dokumente.

4. Oficirji, podoficirji in vojaški uslužbenci stalne sestave oboroženih sil, ki se nahajajo na dopustu, oddihu, bolezenskem dopustu ali na službenem potovanju, SE MORAJO TAKOJ ZGLASITI v svojih vojnih enotah.

5. Vojaki v stalnem sestavu Jugoslovanske ljudske armade, kateri so na dopustu ali bolezenskem dopustu, SE MORAJO TAKOJ ZGLASITI pri upravnemu organu za narodno obrambo občine, na območju katere jih ta razglas zateče.

6. Poveljstva (uprave) Jugoslovanske ljudske armade, štabi partizanskih enot, štabi za civilno zaščito, pristojni organi družbeno-političnih skupnosti, delovnih in drugih organizacij morajo skrbeti, da se ta ukaz izvrši.

PREDSEDNIK
Socialistične federativne republike Jugoslavije
Josip Broz Tito I. r.

Splošna mobilizacija

obrambne zadeve občine in tudi teritorialne obrambe. Lažjo predstavo o višini sredstev nam omogoča podatek, da je delo v upravnem organu za narodno obrambo občine Kamnik, ki je bil pristojen tudi za delovanje tedanjih partizanskih enot, v letu 1969 opravljalo pet ljudi.

V preglednici tudi ni sredstev, ki so bila namenjena za nabavo oborožitve in vojaške opreme enot teritorialne obrambe. V ta namen je občina Kamnik leta 1969 zagotovila dodatnih 200.000 dinarjev. V tedanjem času so tudi podjetja morala zagotoviti sredstva za nabavo orožja, če so bila z načrtom določena, da so posebne pomena za obrambo. Upravnemu organu za obrambo, preko katerega je potekala centralna nabava, so morala podjetja dostavljati naročilnice. Posebnih pripomb pri tem ni bilo, čeprav so tudi člani sveta za obrambo občine ugotavljali, da orožje ni poceni. Hranjenje orožja je izvajal oddelek za obrambo, razen orožja KIK, ki je imel ustrezne pogoje. Tudi kasneje se je v tej delovni organizaciji dolga leta hranilo orožje in strelivo za potrebe teritorialne obrambe občine Kamnik. Sredstva za delovanje obrambnega sistema občine so se zagotavljala na osnovi navodil republiškega sekretariata za narodno obrambo SRS. V občini Kamnik je bila posebna pozornost namenjena podjetju Kočna, ki je zagotavljalo potrebne količine prehrabnih artiklov, in lekarni, ki bi morala zagotavljati zdravstveni material v vojni. Pri blagovnih rezervah je prihajalo do ekonomskih problemov, saj trgovska podjetja niso mo-

gla sama zagotavljati obratnih sredstev. Problemi obrambe so se obravnavali resno, saj je bila ta tema tudi na dnevnem redu, ko je Kamnik obiskal tedanji predsednik izvršnega sveta RS Stane Kavčič.

Zagotavljanje sredstev za nakupe oborožitve in vojaške opreme je bilo v pristojnosti občine Kamnik. Tu je potrebno omeniti tudi sredstva, pridobljena iz vojaškega servisa v Beogradu, ki je tudi občini Kamnik zagotavljal kredite pod ugodnimi pogoji. Ta denar je bil porabljen za gradnjo skladišča in prostorov občinskega štaba za TO občine, centra zvez in skladišča upravnega organa za obrambo Kamnik na avtobusni postaji v Kamniku.

Za začetno obdobje je značilno, da je teritorialna obramba dobivala sredstva iz zaloga in viškov JLA. Ob koncu šestdesetih let tudi oborožitev armade ni bila najboljša. Polavtomatske puške M 59/66 so bile v fazi uvajanja, avtomatskih pušk M 70 in puškomitraljezov M 72 še ni bilo. Teritorialni obrambi je bilo odstopljeno trofejno orožje iz druge svetovne vojne.

»Oborožitev slovenske TO, ki je leta 1970 imela 52.000 obveznikov, je bila tedaj naslednja: 27.466 repetirnih pušk, 4.917 polavtomatskih pušk, 4.842 br-zostrelk, 2.066 puškomitraljezov, 1.081 bazuk, 80 ne-trzajnih topov in 24 protiletalskih topov.« (Tomič 2001, str. 54)

Teritorialna obramba občine Kamnik je imela pred odvzemom orožja maja 1990 okvirno naslednje količine orožja:

pištrole	120
avtomatske puške	400
polavtomatske puške	360
ostrorelske puške	10
ročne strojnice	80
ročni minometi in raketometi OSA	45
minometi 60 in 80 mm	10
protiletalski topovi 20 mm	4
puške 7,9 mm	600

Orožje je bilo za tisti čas in namen kvalitetno in primer-no. Velika večina obveznikov je bila opremljena z avtomatskimi puškami. Na voljo so bili tudi kompleti streliva. Teritorialna obramba občine Kamnik je bila za potrebe občine spoštovanja vredna vojaška sila.

Mobilizacijske naloge so bile v teritorialni obrambi med osrednjimi nalogami. Nosilec mobilizacije v občini Kamnik je bil oddelek za obrambo. Imel je izdelan sistem pozivanja vojaških obveznikov, kar ni bila preprosta zadeva. Mobilizacijski inštruktorji so izvajali mobilizacijo pripadnikov TO občine v krajevnih skupnostih po kurirskem sistemu. Mobilizacija brigade, ki je bila največja enota, je trajala dvanajst ur. Vojaški obvezniki posebnih enot so se bili sposobni zbrati na mobilizacijskih zbirališčih v zelo kratkem času, navadno v dveh urah. Najvišja oblika pozivanja oboroženih in drugih obrambnih sil je bila splošna mobilizacija.

Veliko pozornosti je občinski štab za TO namenjal tudi nalogam, ki so se nanašale na splošno mobilizacijo in načrtovanje v vojni, izdelavi načrtov rodov in služb in preučevanju zmogljivosti terena.

Na območju Ljubljanske pokrajine se ustanovi 5. pokrajinski štab za teritorialno obrambo s sedežem v Ljubljani in naslednji temu štabu podrejeni območni štabi:

- 51. območni štab za teritorialno obrambo s sedežem v občini Ljubljana Šiška, katerega enote in zavodi se popolnjujejo iz občin, ki jih obsega Mesto Ljubljana;
- 53. območni štab za teritorialno obrambo s sedežem v Logatcu, katerega enote in zavodi se popolnjujejo iz občin Logatec in Vrhnika;
- 55. območni štab za teritorialno obrambo s sedežem v Domžalah, katerega enote in zavodi se popolnjujejo iz občin Domžale in Kamnik;
- 57. območni štab za teritorialno obrambo s sedežem v Grosuplju, katerega enote in zavodi se popolnjujejo iz občin Grosuplje in Litija.

Odredba o ustanovitvi štabov in zavodov teritorialne obrambe v Republiki Sloveniji (Ur. list RS, št. 18/91 z dne 27. 04. 1991)

5. Sodelovanje OŠTO Kamnik z upravnim organom za obrambo in drugimi

Občinski štab za TO občine Kamnik je bil le eden od organov, ki so delovali na področju obrambe v občini. V začetku tega zapisa so bili prikazani organi, ki so delovali na področju obrambe. Sistem splošne ljudske obrambe in družbene samozaščite je bil obsežen in je praktično vključeval vsakega posameznika in organizacije različnih vrst.

Pri opisu sodelovanja teritorialne obrambe moramo omeniti oddelek za ljudsko obrambo. Vlogo tega organa je za današnji čas v prisposodbi mogoče opredeliti kot »ministrstvo za obrambo občine«. Ta upravni organ je vodil splošne obrambne aktivnosti, razen tistih, ki so bile v pristojnosti teritorialne obrambe.

Ob ustanovitvi teritorialne obrambe v občini Kamnik leta 1968 so bile tudi tako imenovane partizanske enote v sestavi oddelka za ljudsko obrambo. Tedanji voditelji občine so obrambo ustrezno podpirali, zato so bile enote za tisti čas dobro oborožene in opremljene. Veljale so za oboroženo silo in obrambno moč občine. Tudi povezava med vojsko in prebivalci je bila na visoki ravni.

Z reorganizacijo sistema obrambe in ustanovitvijo občinskega štaba za TO občine Kamnik, ki je pomenila delitev pristojnosti med upravnim in vojaškim delom, se nekateri niso strinjali in so temu tudi odkrito nasprotovali. Ti pomisleki so bili prisotni tudi kasneje. Vsaka rešitev in sprememba prinaša prednosti in pomanjkljivosti. Reorganizacijo obrambnega sistema leta 1975 lahko označimo kot eno uspešnejših razvojnih sprememb v teritorialni obrambi. Reorganizacije, ki so potekale kasneje, tudi tiste neposredno pred vojno leta

1990, niso bile vedno najboljše. V Sloveniji in tudi v občini Kamnik sta od leta 1975 na področju obrambe delovala dva organa, ki sta bila sicer samostojna, pa vendar odvisna drug od drugega. Podobna občinska organiziranost je veljala do vojne v Sloveniji leta 1991 in tudi kasneje.

OŠTO Kamnik je v začetku naletel na težave, ki so značilne za začetek ustanavljanja in graditve sistema. Problemi so izhajali tudi iz različnega razumevanja pristojnosti, ki jih je imel posamezni organ na področju obrambe, kar pa se je kasneje uredilo. Nastajali so tudi finančni problemi. Vsako leto je bilo namreč potrebno denar za področje ljudske obrambe razdeliti na del za oborožene sile in na del za delovanje upravnega organa. Vsakdo je imel pri tem seveda svoje poglede. Na ravni države so obstajala merila delitve, ki pa niso bila obvezujoča.

Sodelovanje OŠTO Kamnik in Oddelka za obrambo občine Kamnik je bilo v vseh letih korektno. Vsak od organov je imel svoje naloge in pristojnosti in pri tem ni bilo težav. Boljši ali slabši odnosi so bili včasih tudi posledica osebnostnih značilnosti posameznih vodilnih delavcev in tudi ostalih zaposlenih.

Sodelovanje z JLA je bilo do polovice osemdesetih let primerno in obojestransko korektno. Posamezniki si te ocene ne zaslužijo, gledano v celoti pa gre za pozitivno izkušnjo, čeprav sodelovanja med OŠTO Kamnik in poveljstvi JLA ni bilo veliko.

Občasno je v Kamnik prišla tudi zvezna inšpekcija, ki je ocenila delovanje obrambnega sistema in predvsem delovanje OŠTO. Inšpekcijo je navadno vodil general kot glavni inšpektor s približno petnajstimi pomočniki. Pregled in ocenjevanje dela sta trajala nekaj dni. Merila ocenjevanja so bila jasna in so temeljila na točkov-

Vloga vojske v družbi se je spremenila. Načelnik generalštaba Slovenske vojske general Ladislav Lipič na obisku v Kamniku 29. 03. 2001.

nem sistemu, ki je bil jasen že pred ocenjevanjem. Potrebno je zapisati, da so bile končne ocene objektivne in da so bili inšpektorji dobri in korektni strokovnjaki. OŠTO Kamnik je sodeloval tudi z Občinsko zvezo rezervnih vojaških starešin Kamnik, ki je združevala oficirje in podoficirje. Imela je preko petsto članov. Številčnost je bila predvsem posledica obveznega članstva. Bila je organizirana kot društvo na občinski ravni in tudi v večjih krajevnih skupnostih. Občina je zagotavljala njeno financiranje, ki je bilo kar precejšnje.

6. Ukinitve štaba TO občine Kamnik

Teritorialna obramba Slovenije je bila organizirana v vseh občinah, ki so se združevale v pokrajine. Pokrajinski štab za TO ljubljanske pokrajine je bil oblikovan iz takratnih osmih priljubljanskih občin, in sicer: Domžale, Grosuplje, Kamnik, Kočevje, Litija, Logatec, Ribnica in Vrhnika. Taka organiziranost je veljala kar nekaj časa. V drugi polovici leta 1990 je bil OŠTO Kamnik podrejen pokrajinskemu štabu TO za Gorenjsko, vendar le za kratek čas.

Republiški sekretariat za ljudsko obrambo Republike Slovenije je izdal odredbo o ustanovitvi štabov in zavodov teritorialne obrambe v Republiki Sloveniji (Ur. list RS, št. 18/91 z dne 27. 04. 1991). S tem aktom je bil občinski štab za teritorialno obrambo občine Kamnik po triindvajsetih letih obstoja formalno ukinjen oziroma združen v 55. območno poveljstvo TO s sedežem v Domžalah.

Moram priznati, da mi te reorganizacije niso bile povsem jasne, saj so se dogajale neposredno pred nevarnostjo posredovanja JLA. Ne glede na formalno ukinitve je OŠTO Kamnik s svojimi enotami upravičil obstoj in pomen, kar je dokazal v vojni za Slovenijo.

Territorial Defence Forces (TO) in the municipality of Kamnik from 1968 to 1990

Summary

Following the attack on Czechoslovakia launched by members of the Warsaw Pact, Yugoslavia's political leadership decided to form more effective army forces. This led to the organisation of the Territorial Defence Forces. The beginnings of the Territorial Defence Forces in Slovenia were marked by the founding of partisan units (partizanske enote).

Territorial Defence Forces (TO) had a special significance within the constitution of the Socialist Federative Republic of Yugoslavia (SFRJ) in 1974 in which the joint SFRJ armed forces were defined as comprising the two equally important bodies: the JLA (Yugoslav People's Army) and the TO (Territorial Defence Forces). The Territorial Defence Forces consisted of manoeuvre and regional forces. The manoeuvre forces were meant intended for combat across a wider area, throughout the country. The main force was represented by the TO brigades. The regional forces were subordinate to the municipal staff of the Territorial Defence Forces and were operable on the territory a certain municipality. Approximately 3,5 % of the Slovenian population was included in the Territorial Defence Forces.

Politicians in Slovenia and Croatia rightly understood this as a historic opportunity to strengthen their own defence forces. The leadership of the Yugoslav army (JLA) saw the TO as republic level armies.

The municipality of Kamnik has its own TO forces. The municipalities of Domžale and Kamnik together for-

Neenakoprnost slovenskega jezika v JLA

med the 34th Territorial Defence Brigade, consisting of 1200 soldiers.

In 1975 the Kamnik municipal council issued a resolution establishing a Municipal TO Staff HQ in the municipality of Kamnik, as previously the staff had operated within the local department for defence.

The Territorial Defence Forces of the Kamnik municipality were considered as a significant military force from the municipal point of view and were respected and regarded as the armed forces of the municipality, and maintained close links with the local population. In 1991 a decision made by the Secretariat of the Slovenian Socialist Republic for Defence abolished the Municipal TO HQ in Kamnik, but people from the municipality of Kamnik still played an important role in the events surrounding Slovenian independence.

Literatura in viri:

1. Formacija št.: T-411670, osebna in materialna, brigada teritorialne obrambe, 1985.
2. *Hvala vam. Zbornik veteranov vojne za Slovenijo*. Domžale, Kamnik 2001.
3. IVANIČ, Martin, 2003: *Zgodovina in Slovenci*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
4. JELUŠIČ, Ljubica, 1999: Dopolnilna, komperativna ali samostojna vojaška sila: viri legitimnosti TO Slovenije, MORS, *Vojstvo 5-99*. Kranj: Gorenjski tisk.
5. KOCJAN, Lado, 1999: Doktrina in strategija SLO – TO kot najvišja oblika organiziranosti za odpor in kot del oboroženih sil, MORS, *Vojstvo 5-99*. Kranj: Gorenjski tisk.
6. NANUT, Karlo: Teritorialna obramba na Slovenskem 1968-1990 – prvi del, *Slovenska vojska 2*. 12. 2000.
7. NANUT, Karlo: Teritorialna obramba na Slovenskem 1968-1990 – drugi del, *Slovenska vojska 15*. 12. 2000.
8. POLAK, Bojan - Stjenka, 1999: Zgodovinski razlogi za ustanovitev TO in njen razvoj na prehodu iz šestdesetih v sedemdeseta leta, MORS, *Vojstvo 5-99*. Kranj: Gorenjski tisk.
9. REBOLJ, Janez, 1999: Sistem vojaškostrokovnega izobraževanja in usposabljanja v teritorialni obrambi, MORS, *Vojstvo 5-99*. Kranj: Gorenjski tisk.
10. Predpisi o obrambi in zaščiti, *Uradni list*. Ljubljana 1992.
11. SLAPAR, Janez, 1999: Izkušnje razvoja TO in priprave na osamosvojitve ter vojna za Slovenijo, MORS, *Vojstvo 5-99*. Kranj: Gorenjski tisk.
12. *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
13. *Strategija oboroženega boja*. Beograd 1983: Zvezni sekretariat za narodno obrambo, Vojna štamparija.
14. BROZ, Josip Tito, 1972: *Vojna djela? IV 1961-1971*. Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1972.
16. TOMIČ, Gorazd, 2001: Orožje teritorialne obrambe in Slovenske vojske 1968-2001, *Revija Obramba*.

Dr. Verena Vidrih Perko
Gorenjski muzej
Kranj

Milan Sagadin
Zavod za varovanje kulturne dediščine
Kranj

Gorenjska v antiki

Rimska doba, s katero se antično obdobje pri nas začne, gotovo v življenje tedanjih prebivalcev ni prinesla nenadne in ostre prelomnice. Gledano z današnjimi očmi pa se od prejšnjih prazgodovinskih dob močno razlikuje. Z rimsko oblastjo se je v naše kraje razširila državnopravna ureditev in z njo delitev na province, nastanek mest in natančno odmerjen pripadajoči teritorij, cestne povezave in pošta, organizirana vojska in davčna služba ter z njo preštevanje prebivalcev, šole in arhivi ter splošno razširjena raba latinskega jezika. Naštete družbene in državne institucije so v polni meri izkoriščali predvsem polnopravni državljani, prebivalci mest, ki so bili večinoma priseljeni iz severne Italije, in v manjši meri nekateri pripadniki stare, domorodne plemenske aristokracije (Šašel 1954). Staroselski podeželani, ki sta jih močna kolonizacija in načrtna izraba plodne ravninske zemlje potisnili na kmetijsko manj vredne predele, so sodili v razred peregrinov brez državljanskih pravic. Le-ti so najbrž občutili novo ureditev predvsem kot težko davčno obveznost in kot nezno breme nenehnih rekrutacij v pomožne čete. Med preprostim prebivalstvom zakotnega podeželja se latinščina najbrž ni nikoli docela prijela, temveč so se bržkone ohranili staroselski jeziki, ki so se sčasoma vsaj deloma latinizirali.

Ljudstva v jugovzhodnem alpskem območju so v času prazgodovine nadzorovala številne trgovske poti. Od vseh je gotovo najbolj poznana stara jantarna pot, ki je povezovala plovne poti severnega Jadrana preko Krasa in Vipavske doline, mimo Razdrtega v Ljubljansko kotlino, preko celjskega in ptujskega območja naprej vse do Donave in čez do daljnega Baltika; po rečnih poteh pa po Ljubljani, Savi in Donavi k Črnemu morju. Stiki s sosednjimi ljudstvi, npr. z Grki, Etruščani ali z bližnjimi Veneti, slednji so poseljevali zaledje severnega Jadrana, so bili zelo živahni. Materialna kultura tega časa zato izkazuje močne medsebojne vplive in direktne blagovne izmenjave, ki so temeljile na rudnih bogastvih naših krajev in kovinarskem znanju ljudstev bronaste in železne dobe, ki so živela na območju današnje Slovenije (Gabrovec 1999).

Poti, ki so tekle čez naše kraje, so bile zelo dobro poznane tudi Grkom, saj so jih povezovali z legendo o Hiperborejcih, omenjene pa so tudi v mitu o Argonavtih (Šašel Kos 1990, 17).

V času mlajše železne dobe, imenovane tudi laten, so živeli na osrednjem območju današnjega slovenskega ozemlja keltski Tavriski, kamor jih je poselitveni sunek naplaval v 3. stol. pred Kr. Nadvladali so manjša keltska plemena in staroselska ljudstva, nosilce staroželeznodobnih kultur, ki jim ne poznamo imen (Božič 1987). Omenjajo jih šele rimskodobni pisci, ko so že do neprepoznavnosti pomešani s kasnejšimi keltskimi

priseljenci. Grški geograf Strabon, sodobnik cesarja Avgusta, sporoča, da Tavriski mejijo na zahodu ob gori Okri, današnjem Nanosu, na Karne in Japode. Slika arheoloških najdb kaže sicer malce drugačno sliko, nedvomno pa potrjuje, da so to pomembno trgovsko točko ob jantarni poti nadzorovala številna staroselska plemena. Rimski pisci tudi velikokrat omenjajo močno Noriško kraljestvo, ki se je, sodeč po arheoloških in zgodovinskih virih, širilo približno na ozemlju današnje Avstrije (Šašel Kos 1997).

Tavriski so poseljevali porečje Ljublanice in Save ter spodnjo Štajersko in Dolenjsko, kar sovпада z razširjenostjo latenske mokronoške kulturne skupine (Božič 1987; Šašel Kos 1997, 25). Na severu in proti bohinjskemu kotu so mejili na Noriško kraljestvo, močno zvezlo številnih keltskih plemen, ki je zelo verjetno vsaj občasno nadzorovala tudi dele tavriskih območij.

Najstarejši ohranjeni pisni viri, ki poročajo o stikih med rimsko državo in vzhodnoalpskimi keltskimi ljudstvi, so nastali ob njihovem prodoru v Furlanijo leta 183 pred Kr. Ustallili so se na plodni ravnici tik ob izlivu reke Nadiže v Jadran, vendar je tedaj že močna rimska država, četudi še ni neposredno posedovala obravnavanega ozemlja, nemudoma preprečila njihovo namero ustanoviti novo postojanko. Po zavrnitvi keltskih plemen, za katera nekateri upravičeno domnevajo, da so pripadala Tavriskom, je bila na taistem področju le dve leti kasneje ustanovljena rimska kolonija Akvileja in postala najvažnejša strateška, ekonomska in kulturna postojanka rimskega prodora na severovzhod.¹ V poročilih rimskega zgodovinarja Livija so opisana pogajanja, ki so sledila med odposlanci rimskega senata s starostami keltskega noriškega kraljestva² (Šašel Kos 1997, 22; Rossi 1996, 219).

Odnosi med Noriki in Tavriski nam niso podrobneje poznani, vendar vemo, da si je Noriško kraljestvo prizadevalo za oblast nad njimi. Iz zgodovinskih virov, ki opisujejo številne rimske kazenske in osvajalne pohode, vemo, da so bili Tavriski sovražni do Rimljanov, medtem ko so si Rimljani vedno prizadevali za dobre odnose z Noriki (Šašel Kos 1997, 21). Vzroke za legendarno prijateljstvo lahko nedvomno iščemo v izjemnem rudnem bogastvu noriškega področja, pa tudi v pripravljenosti plemenske aristokracije za sodelovanje z Rimljani (Šašel 1954. Op. sel. 31–43). Bogastvo tavriskih plemen je izviral v prvi vrsti iz nadzora pomembnih trgovinskih poti, ki so tekle čez njihovo ozemlje, iz pobiranja pristojbin in organizacije prevozov (Šašel, 1976. Op. sel. 415). Iz zapisov antičnih piscev vemo, da so trgovali z jantarjem, živino, obleko, volno, usnjem, sužnji, zdravilnimi zelišči in prehrabnenimi izdelki ter seveda z rudami in kovinskimi izdelki (Šašel 1980. Op. sel. 514).³

Od ustanovitve Akvileje dalje so Rimljani čedalje bolj posegali v prostor med Savo in Donavo. Z več vojaškimi posegi, o katerih poročajo tudi pisni viri, so pokorili

1 Rossi 1986, 197; podrobneje o ustanovitvi Akvileje v poglavju Aquileia nella storia romana dell'Italia Settentrionale, str. 209–241. Obširno o dogodkih s pretresom virov Šašel Kos v Horvat 1990, 30. Šašel Kos 1997.

2 V poštevi bi prišli morda še tudi Ambisonti, za katere nekateri raziskovalci trdijo, da so živeli v Posočju.

Karne, Tavriskie in Japode ter že v drugi polovici 2. stol. pred Kr. nadzorovali poti čez Okro, trgovsko postojanko pod istoimensko goro na Razdrtem pod Nanosom.⁴ Tedaj so italjski trgovci že prisotni tudi na Navportu, današnji Vrhniki, ki je bila kot ključna pretovorna postaja ob vstopu v savske in naprej podonavske rečne poti pod nadzorom Tavriskov. V drugi polovici 1. stol. pred Kr. je v Navportu zraslo z obzidjem obdano rimsko naselje z velikim trgom in mogočnimi skladišči (Horvat 1990; Horvat 1999, 248). Italjske trgovske družine so dokončno prevzele nadzor nad pretokom blaga in ljudi, kar dokazujejo tudi latinski posvetilni napisy z imeni nekaterih njihovih uglednih članov. Kot izpričuje najnovejše odkritje mejnika, je bila trgovska postojanka na Vrhniki tako velikega pomena, da je sodila v mestni teritorij oddaljene Akvileje (Šašel Kos 2002).

Zahodni slovenski prostor z ljubljansko kotlino je najverjetneje že pred sredino 1. stol. pred Kr. pripadal rimski provinci Cisalpini, imenovani tudi Tostranska Galija. V poslednjih desetletjih pred prelomom tisočletja, v času Oktavijana, kasnejšega cesarja Avgusta, je bila ustanovljena tudi kolonija Emona, predhodnica današnje Ljubljane (Šašel Kos 1998; Plesničar Gec 1999). Mesto z morda okoli tri tisoč prebivalci je imelo svoj natančno odmerjen ager, pripadajoče mestno ozemlje. Glede na to, da je na zahodu že čisto blizu mejil akvilejski ager in da je potekala provincialna meja s Panonijo na Trojanah in dalje proti Višnji Gori, je skoraj samo po sebi umevno, da se je območje emonskega agra širilo na Gorenjsko. Tu se je v drugi polovici 1. stol. pred Kr. močno povečal noriški vpliv, kar je moč domnevati tudi na podlagi razširjenosti keltskih novcev (Kos 1977, 51). Najbrž je bilo temu vzrok slabenje moči Tavriskov in dobri odnosi Noriškega kraljestva z Rimljani, zato se je njihov politični in gospodarski vpliv lahko neovirano širil.⁵

Najzgodnejše rimske naselbinske najdbe iz Kranja nakazujejo, da se je v srednjeavgustejski dobi, okoli leta 15. pred Kr., ustalil in razširil rimski nadzor nad gorenjskim območjem. Dogodek sovпада z izgubo politične samostojnosti Noriškega kraljestva in je bržkone z njim tudi posledično povezan, saj se kaže kot neposredno širjenje rimske poselitve na obravnavanem ozemlju. Obsežna plodna ravnica kamniškobistriške ravnice, Kranjskega in Sorškega polja ter ravnice med Radovljico in Žirovnico je bila po vzoru drugih mest odmerjena in razdeljena med nove oblastnike. Zgrajene so bile državne ceste in vaške poti, obcestne postaje in zrasle so številne podeželske vile. Ne le plodna zemlja, tudi izkoriščanje rudnega bogastva, posebej pa še železarstvo, je imelo odločujočo gospodarsko vlogo pri oblikovanju emonskega mestnega teritorija. Emona je bila kot rimska kolonija najverjetneje ustanovljena v času Oktavijana, okoli leta 34 pred Kr. (Šašel Kos 1998). Njeni prebivalci so bili večinoma člani uglednih trgovskih družin iz Akvileje in ostale severne Italije in so bili polnopravni državljani z vsemi političnimi pravicami. Zgodnja naselbina je ležala pod grajskim gričem in šele po smrti cesarja Avgusta, pozno jeseni leta 14 ali zgodaj spomladi leta 15 po Kr., se mesto preseli na levi breg Ljubljanice in dobi obzidje (Plesničar Gec 1999, 16). S pravokotno se sekajočimi mestnimi ulicami in središčem mestne naselbine je najbrž nastalo tudi izhodišče za odmerjanje okoliških polj, t. i. centuriacijo.⁶

Dokončna uveljavitev Emona kot upravnega centra pomeni tudi izgubo pomena in vloge, ki sta jo imela Navport in Kranj. Številne po imenu poznane emonske družine so gradile svoje bogastvo na metalurških dejavnostih. Tako npr. tudi družina Gaja Dindija Blanda, katere nagrobnik je bil odkrit na kamniških Zapricah. Akvilejska družina Dindijcev izvira iz starega etruščanskega mesta Paeneste blizu Rima, kjer je bila visoko razvita kovinarska obrt, izdelovanje nakita in bronaste ga posodja. Tako je več kot verjetno, da se je tudi kamniški pripadnik te družine ukvarjal s pridobivanjem surovin, izdelovanjem kovinskih predmetov in s trgovino in transportom (Zupančič 2003, 8).

Ko je cesar Avgust okoli leta 7 pred Kr. ozemlje celotne Italije razdelil na enajst regij, je zahodni del današnje Slovenije pripadel t. i. Deseti regiji. Emona je s tem postala najvzhodnejše italjsko mesto.⁷ Norik, nekdanje kraljestvo, ki je s skrajnim jugovzhodnim delom segal na severovzhodni del današnje Slovenije, od Atransa (Trojane) do Petovione, je sredi prvega stol. po Kr. v času cesarja Klavdija postal rimska provinca (Šašel Kos 1997, 40). Bogata keltska Celeja je tedaj še s petimi preostalimi noriškimi naselbinami dobila mestne pravice in vzdevek Klavdija. V Petovijono, ki je bila v času aneksije Norika dodeljena Iliriku, so nastanili legijo VIII Avgusto. Ob koncu stoletja je bilo veliko ozemlje Ilirika med Donavo in Jadranom razdeljeno med upravo province Panonije in Dalmacije. Na današnjem Dolenjskem se razvije še eno rimsko mesto, Nevioudun, današnje Drnovo pri Krškem, in postane pomembno pristanišče na Savi (Horvat 1999, 250).

Čas prvega in prva polovica drugega stoletja po Kr. pomeni dobo razcveta rimske države, ki obsega za cesarja Trajana največji teritorij; od Škotske do Evfrata in Tigrisa, od Rena in Donave do afriškega gorovja Atlas. Meje imperija obdaja limes, obsežen sistem skrbno čuvanih trdnjav, stražnih stolpov, cest, rek, puščav in jarkov. V državi vlada mir, *pax romana*; bogastvo senatorske elite, najvišjega družbenega sloja, izvira iz obsežnih posesti, vendar je bil senatorialni razred v veliko večji meri, kot se je do sedaj domnevalo, vpleten v donosne trgovske in obrtne posle. Mnoga mesta dose-

3 Nekateri vrste oblek so bile imenovane po izvornih pokrajinah, kot npr. *vestis Norica* in *dalmatica*. Za Norik je bilo značilno tudi pastirsko ogrinjalo s kapuco, imenovano *cucullus*. Dioklecijanov predpis o cenah pa omenja cenjena volnena oblačila iz poetovionskih delavnic.

4 Leta 177 so bili po hudih bojih premagani Histri. Leta 129 viri poročajo o Tuditanovem kazenskem pohodu proti Japodom, ko se je boril tudi proti Tavriskom in Histrom in prodrl vse do reke Krke (*Tityus flumen*) na liburnijskem območju. Deset let kasneje konzula Koto in Metel prodreta do Siscije. Leta 115 je Emilij Skaver slavil zmago nad Karni. 113 pa so Kimbri in Tevtoni premagali rimsko vojsko pri Noreji (Šašel Kos 1997, 30).

5 Ta čas je Oktavijan z vojsko močno zvezan v hudih bojih z Japodi, ki jih je s Karni in Tavriskimi premagal leta 35 (Šašel Kos 1986, 96).

6 Pravilno razdeljena zemljišča je moč zaslediti med Žirovnico in Jesenicami. Tudi odkriti ostanki rimskih podeželskih vil iz 2. stol. izdajajo pravilno mrežo poselitve.

7 Cesarstvo je bilo razdeljeno na regije verjetno okoli leta 7 ali 6 pred Kr. (Šašel 1975–76. Op. sel. 439).

žejo v sredini drugega stoletja svoj največji razcvet, med njimi tudi Emona, Celeja in Petoviona.

Sredi šestdesetih let drugega stoletja je bilo zatišje rimskega sveta povsem nepričakovano na mah pretrgano. Kvadi in Markomani, zveza germanskih plemen z območja današnje Češke, so blizu današnjega Dunaja predrli obrambni limes na Donavi in neovirano ropali, zažigali in plenili po ozemlju Norika in zahodne Panonije ter skozi naše kraje v severno Italijo. Prodrli so vse do Verone (Šašel Kos 1986, 241). V opustošeno deželo se je nemudoma vrnil cesar Mark Avrelij, ki se je z glavnino vojske tačas bojeval na vzhodu s Perzijci. Žal pa je vojska prinesla s seboj tudi kugo, ki je dodatno zdesetkala prebivalstvo. Da bi vsaj delno popravili strateško napako v obrambi nezadostno varovane notranjosti dežele, posebej še prehodov v Italijo, so nemudoma postavili legijski tabor v Ločici pri Celeji in tam nastanili II. italisko legijo. Nevarnost je bila tako velika, da so rekrutirali celo razbojnike in potepuhe. Ko je cesar krenil z vojsko iz Akvileje proti obdonavskim vojaškim taborom, ga je skozi opustošene dežele spremljal tudi najslavnejši zdravnik starega veka Galen. S cesarjevim dovoljenjem mu je bilo dopuščeno secirati trupla barbarov, kar se v zdravniški praksi ni več dogodilo vse do novega veka. Galen se je očitno mudil tudi v naših krajih in ko je o svojih izkušnjah napisal nekaj obsežnih del, je v priročniku o operiranju svetoval zdravnikom uporabo medicinskih instrumentov, izdelanih iz noriškega železa, ki so edini dovolj fleksibilni, obenem pa tudi močni, da se med posegom niti ne zvijejo niti ne zlomijo (Šašel 1984).

Leta 180 je v Sirmiju na Donavi umrl cesar Mark Avrelij, kmalu zatem je njegov sin Komod s premirjem in visokimi odkupninami dokončal markomanske vojne (Šašel Kos 1986, 317). Šele s temeljitimi reformami cesarjev severne dinastije na prehodu iz 2. v 3. stol. se je v deželo vrnil mir, gospodarska rast in prejšnje blagostanje pa se v enaki meri ne ponovita več. Galenov zapis o izjemnih kvalitetah noriškega železa je povezan z opisanimi zgodovinskimi dogodki iz druge polovice 2. stol. Zapis zelo dobro osvetli vrednost noriškega železa in njegov pomen za rimski imperij. *Ferrum noricum* se je po svojih kvalitetah tako zelo odlikovalo, da je igralo posebno vlogo v gospodarstvu in bilo odločilnega pomena v političnih odnosih rimske države z Norikom. Največji železarski center je bil na Štalenški gori blizu Gosposvetskega polja na Koroškem (Dolenz 1998).

Za lažje razumevanje moramo osvetliti vlogo železa v antiki, ki je tačas gotovo predstavljalo najbolj uporabno kovino pri izdelovanju orodij in raznih instrumentov. Nepogrešljivo je bilo v gradbeništvu, pri gradnji ladij, v inženirstvu pri gradnji mostov, za izdelavo kuhinjskega posodja in delov pohištva in celo nakit je bil lahko iz železa. V resnici si brez železa težko predstavljamo katerikoli segment življenja, pa vendar je njegova daleč najvažnejša uporaba pri opremlenju in oborožitvi rimskega vojsk. Od čelade do ščita, od zaponk do delov oklepa, kjer se izmenično pojavlja z veliko imenitnejšim bronom in je nenadomestljiv pri napadalnem in obrambnem orožju; sulica in meč, puščične osti, izstrelki za katapulte ..., železni so tudi deli konjske opreme in nosilni deli tovornih vozov itd. Ni si moč zamisliti vojaškega tabora brez železnih zatičev za šotorska krila, spoj

in žebeljev, predvsem pa kvalitetnih sekir in lopatk ... Ena sama legija je potrebovala za opremo svojih približno šest tisoč mož okoli 168 ton železa (Šašel 1987, 27–37. Op. sel. 669). Vsak legijski tabor je imel kovače, ki so sproti popravljali polomljeno orožje in opremo ter po potrebi stvari prekovali in izdelali nove.

Železovo rudo so v antiki izkoriščali v mnogih delih Evrope, poznana so npr. nahajališča na otoku Elbi, v Hispaniji, v Britaniji in na področju današnje Češke ter Poljske, kjer so pridobivali veliko železa in ga prodajali v rimsko cesarstvo (Šašel 1987, 27–37. Op. sel. 669; Dark 2001, 25). Vendar so vsa ta železa 'mehka', noriško železo pa je bilo zaradi posebnih, jeklu podobnih lastnosti izjemno čislano in zato še posebej dragoceno.

Rimljani so že v zgodnjih fazah okupacije organizirali trgovske mreže in odkup surovin in polizdelkov; v kasnejšem času pa naložili plačilo dela obveznih dajatev v obliki polizdelkov in oskrbeli transport v bližnje industrijske centre. Gorenjski in Koroški, kjer so klasična področja noriškega železa, je bila najbližja Akvileja. Ugotovljeno je, da so v antiki iz Norika v Italijo uvozili največ železa, ki so ga posredovali akvilejski trgovci in predelovale številne tamkajšnje delavnice (Škegro 1999, 99). Tu je ohranjen tudi edini epigrafski zapis, ki omenja besedo jeklo v zvezi *faber aciarius* in s tem je dokumentiran eden redkih antičnih centrov za predelavo jekla v rimskem imperiju (Panciera 1957, 29; Šašel 1987. Op. sel. 677).

Noriško železo je bilo dobre kakovosti predvsem zaradi naravnih značilnosti rude, a tudi zaradi posebnega načina obdelave, kar v celoti drži tudi za gorenjsko železo.

Postopki pridobivanja železa so nedvomno obsegali zelo kompleksno znanje, vezano na posameznike in skupine staroselskega prebivalstva.

Ti so tudi edini dobro poznali skrivnosti lokalnih rudnih bogastev. Na Gorenjskem se železova ruda pojavlja v obliki bobovca (Jarc 1999).⁸ Ta se ne nahaja v koncentriranih najdiščih, temveč v posamičnih žilah, napol na površju in napol ujet v skalne razpoke.⁹ Domačini so poznali nahajališča in posebnosti posameznih rud, postopke pridobivanja ter načine obdelave.¹⁰ Znanje je prehajalo iz roda v rod in učili so se na stoletnih izkušnjah ter z natančnimi opazovanji. Nedvomno je bilo pridobivanje železa povezano s številnimi magičnimi

- 8 Bobovci so zaobljena lupinasta zrna temno rjavordeče barve, velika do 3 cm, redkeje večja. Bogata nahajališča so bila na Jelovici in Pokljuki.
- 9 Železova ruda v obliki bobovčevih zrn se je pogosto nahajala v skalnatih špranjah, kamor so jo odlagale vode, ko so jo v tisočletjih spirale iz apnencev. Limonitni bobovec je zelo bogat z železovimi oksidi, kar omogoča direktno redukcijo pod zelo ugodnimi pogoji in pridobivanje železa brez praženja v enem samem postopku (Jarc 1999, 46). To je omogočalo izredno lahek začetek železarjenja. Pri bobovcih je vsebnost ogljika nizka in redno vezana na prisotnost mangana, posebej pri karavanskih rudah, medtem ko je redek v jelovskih rudah. Bobovci se začnejo mehčati šele pri 1100 °C.
- 10 Npr. način razgrevanja železnih izdelkov in uporabo oglja iz povsem določenih vrst lesa, dolgotrajno kovanje celega izdelka ali le njegovih določenih delov in ponavljajoče se kaljenje, da je železo dobilo opisane značilnosti jekla.

obredi in skrivnostnimi rituali, ki tujcu niso mogli biti razkriti.

O topilnih pečeh žal še ne vemo dovolj. Najstarejše peči za topljenje rude zagotovo niso mogle biti prav velike. Glede na opise odkopanih peči pri starejših raziskovalcih in redke sodobne raziskave kaže, da so na Gorenjskem v prazgodovinskem in rimskem času v uporabi enake peči. Nad jame so postavili skalnat jašek, ki je bil obložen z ilovico (Jarc 1999, 38). Plašč peči so nato utrdili z dolgotrajnim razgrevanjem. Pri tem se je dovolj ogrela tudi okolica peči, kar je omogočalo kasnejše zahtevno vzdrževanje stalne, nad 1000 °C visoke temperature.¹¹ Šele nato so lahko začeli proces topljenja rude.¹²

Starejši raziskovalci dosledno opisujejo t. i. vetrne peči, eksperimentalna arheologija je s podobnimi pečmi prepričljivo dokazala, da je za nemoten proces v času topljenja rude potrebno vpihavanje zraka. Najboljša peč je gotovo tista, ki omogoča dobro vleko zraka in je vpihovanje potrebno šele proti koncu taljenja.¹³ Arheološke topografske raziskave in starejša izkopavanja so pokazala največje koncentracije topilnih peči na vetrnih pobočjih, npr. na sedlu med Malo in Veliko Ajdno in na vzhodnih pobočjih Ajdovskega gradca.¹⁴

V takih preprostih pečeh so lahko izdelali od deset dekagramov do nekaj kilogramov surovega železa, ki je bilo namenjeno za nadaljnjo predelavo. Iz opisanega sklepamo, da je šlo za najboljšo ekonomsko rešitev v primeru topljenja rude v bližini nahajališča, kadar je bilo v okolici dovolj kvalitetnega lesa za pridobivanje potrebnega oglja, npr. na oddaljenih planinah.¹⁵ Istočasna paša živine je dajala pogoje za skromno preživetje železarjev.¹⁶ Planinski pašniki pa so se s posekami za potrebe oglarjenja nenehno širili. Planšarstvo in rudarstvo sta močno povezani dejavnosti, kar dobro potrjujejo tudi čedalje pogostejša arheološka odkritja na planinah (Jarc 1999, 61; Cevc 1997).¹⁷

Vse kaže, da se je nabiranje železove rude in njeno topljenje po planinah razvijalo skupaj z visokogorskim pašništvom ali še verjetneje, da se je razvijalo pred njim. Metalurška dejavnost na planinah je le dopolnjevala železarjenje po naselbinah, skoraj gotovo pa so se v planinah topilne peči, ki so na dokaj preprost način omogočale topljenje manjših količin rude, najdlje ohranile. Predelava surovega železa, torej kovaštvo, pa je potekalo znotraj naselbin, kar je moč sklepati po najdbah na Ajdni in na Ajdovskem gradcu.¹⁸

V primeru gorenjskih železovih nahajališč, razdrobljenih na brezštevilna površinska najdišča in skalne špranje, ne gre za klasične rudnike, ki so bili po rimskih navadah dani v zakup rudarskemu upravitelju in se je iz tega plačeval davek (Jones 1964, 839; Škegro 1999, 99). Vemo pa, da je rimska uprava planinske pašnike uvrščala med zemljišča, imenovana *saltus*. Sem so sodili gorski pašniki, namenjeni paši živine, sečnji lesa in oglarjenju ter lovu. Ti pašniki so bili v lasti skupnosti in posebej obdavčeni (Šašel 1980, 179–185. Op. sel. 528).¹⁹ Znano je tudi, da so posebej v pozni antiki lahko posestniki s posebnim dovoljenjem oblasti izplačali davčne obveznosti v zlatu, bakru ali v železu (Jones 1964, 839).²⁰

Iz napisa na nagrobniku Lukija Cezernija Primitiva, vzdanege v cerkvi v Spodnjih Gameljnah, je razvidna neke vrste cehovska organizacija, kolegij, ki je povezoval

- 11 Oglje mora biti najboljše vrste: iz trdega, gostoraslega lesa. Za potrebe oglarjenja je bil ponavadi v rabi les listavcev iz višje ležečih gozdov. Med oglarji velja, da se najboljše oglje dobi iz bukovega lesa pri počasnem pooglevanju (Cimperšek 1999, 21). Za žganje nekaj ogljenih kop so potrebne kar precejšnje količine lesa. Ker mora biti za potrebe železarskih peči oglje v velikih kosih, je tudi uporabljeni les temu primeren. Veje in manjša, tanjša drevesa ne pridejo v poštev. Zahtevane temperature v topilnih pečeh lahko dosežemo in nato dolgotrajno vzdržujemo le, če je oglje v primerno velikih kosih. Zdrobljeno oglje namreč zamaši pretok zraka in temperature se nemudoma močno znižajo. Znano je, da je zaradi velike drobljivosti oglja izkoristek najboljši, če se uporabi neposredno na mestu izdelave. Iz šestih kubičnih metrov bukovih drv dobimo eno tono oglja (Cimperšek 1999, 7). Za topljenje enega kilograma železa so do 16. stol. porabili 3 do 5 kg oglja. Pri nadaljnji predelavi surovega železa so porabili še najmanj polovico toliko oglja (Cimperšek 1999, 12).
- 12 Kot je pokazal eksperiment na primeru zelo podobnih vikinških peči v kraju Tranemo na Švedskem, se po približno dvanajstih urah med topljenjem rude začne izločati žilindra, ki odteka skozi predrtino na spodnji strani stene peči (Vidrih Perko 2001/2). Po končani redukciji, kar se kaže v barvi in šumu plamenov ter iztekajoče se žilindre, se na dnu peči nabere žilindrasta obloga, nad njo pa ostane razžarjena gobasta kepa železa, imenovana volk. Kepo še razžarjeno dvignejo iz peči in pričnejo s takojšnjim kovanjem z lesenimi bati. Na ta način se izločijo večji delci stopljene žilindre.
- 13 Pravo pridobivanje kovin brez uporabe mehov ni mogoče. Veter je premalo zanesljiv, da bi pridobivali železo samo z njim. Kritiko vetrnih peči, o kateri pišejo Mülner, Mohorič, Rjazancev in za njimi večina arheologov, je z izčrпно študijo topilnih procesov izrekel Jarc, 1999, str. 77. Mnenju se pridružujem po dragocenih izkušnjah, do katerih sem prišla pri že omenjenem švedskem eksperimentu. Moč vetra je bila gotovo prikladna predvsem v začetnih fazah sušenja in segrevanja peči, kasneje so odprtine zaprli in zrak dovajali z mehovi. Vpihavalne šobe so bile med drugim najdene tudi v Mengšu (Sagadin 1995). Visoka Gorenjska nima stalnih vetrov, zato so bili mehovi nujnost (Jarc 1999, 78).
- 14 Veliko terenskega zapažanja dolgujem dolgoletnim izkušnjam in bogatemu vedenju Andreja Valiča, ki me je v prvih letih službovanja v Gorenjskem muzeju večkrat jemal na svoje topografske ogledne na Gorenjskem.
- 15 Za srednje veliko kopo so porabili 28 do 32 dnin (Cimperšek 1999, 30).
- 16 Rudo so nabirali na planotah in planinah, večkrat tudi visoko po gorah. Pred topljenjem jo je bilo potrebno oprati, da se odstrani ilovica. To so ponavadi opravili v bajerjih, kjer se je sicer napajala živina, ki je tudi steptala dno, da je postalo nepropustno in so se bajerji ohranjali tudi preko sušnih obdobij.
- 17 Pomembne rezultate so dale raziskave M. Ogrin na območju Bohinjskih planin v letu 2003. Neobjavljeno, predstavljeno na arheološkem večeru 2. decembra 2003 v Gorenjskem muzeju v Kranju.
- 18 Neobjavljena arheološka izkopavanja iz 1999 in 2003.
- 19 Takse so bile lahko delno izterjane tudi v obliki blaga, posebej od Dioklecijana dalje so poznane tudi obvezne oddaje, rekvizicije, da dosežejo napovedane višine davčnih terjatev, *indictiones* (Jones 1974, 9). Naravno bi bilo pričakovati, da je delež davkov obsegal železo in/ali njegove polizdelke.
- 20 Tovrstne datjate se imenujejo *auraria aeraria atque ferraria praestatio*.

tedanje obrtnike, najverjetneje kovače.²¹ Napis ne kaže le na veliko razširjenost železarjenja in kovaštva, temveč tudi na pomembno gospodarsko vlogo te obrti. Dovoljenja za združevanja v *collegia* so dobili le redki cehi, zdi se, da predvsem tisti, ki so bili v državni službi (Jones 1974, 46).

Akvileja je bila eden redkih antičnih centrov za predelavo jekla in tam so bila tudi skladišča železarskih polizdelkov in izdelkov iz zaledja. Delavnice so bile specializirane za posamezne vrste izdelkov, ki so jih izdelovali visoko standardizirano. V Akvileji je poleg že omenjenega kamnitega napisa, ki navaja kovača za jeklo, ohranjenih tudi nekaj napisov z imeni trgovcev z železarskimi izdelki, ki so bili združeni v kolegije (Panciera 1957, 28).

Z Dioklecijanovimi reformami so od konca 3. stol. dalje izdelovale orožje državne delavnice, *fabricae*, ki so zaposlovale tudi po 200 ali do 5000 delavcev in bile zaradi svojega pomena vojaško organizirane (Dark 2001, 25). Večina takih delavnic je poznana iz Galije in podonavskih provinc, delovale pa so tudi v Akvileji in bližnji Konkordiji. Poleg orožja in opreme so izdelovali tudi obleko in drobne izdelke; vse za potrebe vojske (Dark 2001, 25).

Taki veliki centri protoindustrijskega značaja pa so potrebovali ogromno surovin. Poleg že omenjenega surovega železa in polizdelkov so bili dolžni posestniki dobavljati tudi oglje. Rimska država pa je poznala celo posebno obliko davka, izplačanega z ogljem. Tovrstni davek se je imenoval *sordidum munus* (Jones 1964, 835).

Slava noriškega železa z lastnostmi naravnega jekla je bila torej upravičena. Brzkone primerjava njegove strateške in politične vloge v antiki z današnjimi nuklearnimi orožji ni posebej pretirana.

Tretje stoletje označujejo številne krize in kratkotrajne vlade vojaških cesarjev, državni prevrati in v poznih šestdesetih letih ponovni vdori germanskih ljudstev. Alamani so na svojih plenilskih pohodih čez Recijo, današnjo Švico, in skozi severno Italijo ogrozili celo sam cesarski Rim. Cesar Avrelijan ga je zaradi preteče nevarnosti obdal z visokim obzidjem.

Številne raziskave na Slovenskem so pokazale, da je ta čas trpelo tudi prebivalstvo naših krajev, saj so se v nekaterih primerih prebivalci naselbin, ki so ležale ob nevarnih vpadnicah in odprtih dolinah, začasno umaknili iz nezavarovanih naselij v težko dostopne hribe (Ciglencečki 2000, 123). Na kraških grebenih, od Reke čez Logatec in Hrušico, čez Cerčno in naprej proti Alpam v Ziljsko dolino, med Akvilejo in Emono, so začeli postavljati prve stražne stolpe, ki so se že nekaj desetletij kasneje razrasli v prepleten sistem trdnjav, stolpov in obzidij, poimenovan *Claustra Alpium Iuliarum*. Konec 3. stol. je cesar Dioklecijan s temeljitimi upravnimi in vojaškimi reformami poživil izčrpano državo in jo zaradi nenehne notranje in velike zunanje nevarnosti na novo razdelil v dvanajst upravnih diocez, te pa v veliko število manjših provinc.

Ozemlje današnje zahodne Slovenije je bilo vključeno v provinco *Venetia et Histria*. Današnja Štajerska, z mejo na Trojanah, Savi in Sotli, je v Sredozemskem Noriku, ki mu je bilo priključeno še petovionsko področje. Slovenske gorice in Prekmurje so dodeljene v Prvo Pa-

nonijo, vzhodna Dolenjska je pripadla provinci Saviji, del Notranjske provinci Dalmaciji. Obrambni pas Klavster med Jadranom in Karavankami je dobil podobo prave vojne krajine, za njeno varnost so bile zadolžene tri alpske legije (Šašel 1970/71. Op. sel. 733; Šašel 1984a. Op. sel. 795; Šašel 1988. Op. sel. 815). Emona je zaradi svoje lege ob glavni prometnici v Italijo in na samem vzhodu kraških zapor dobila pomembno vlogo. Nedavna obsežna izkopavanja so odkrila ostanke številnih preurejenih stavbnih kompleksov in novogradenj ter bogato materialno kulturo, ki kaže na močno poživljeno gospodarstvo konec 4. in v prvih desetletjih 5. stol.²² Poleg obsežnih stavb javnega značaja je bil v tem času dograjen tudi velik starokrščanski center s krstilnico (Plesničar Gec, 1999). V okolici Emone, tudi na Gorenjskem, lahko zasledimo ostanke številnih podeželskih vil, npr. na Šentpavlu, pri Komendi in drugod (podrobneje v nadaljevanju).

Četrto stoletje zaznamuje tudi splošno razširjenje krščanstva (Bratož 1999). V času Dioklecijana še krvavo zatirana vera postane v času Konstantina z Milanskim ediktom leta 313 dovoljena in nazadnje pod cesarjem Teodozijem, tik pred zaključkom stoletja, tudi uradna državna veroizpoved. Spremenjene razmere postanejo očitne tudi v mestih, kjer poganske tempelje prerastejo zgodnjekrščanske cerkve s pripadajočimi zgradbami. Emona, Celeja in Poetoviona postanejo škofijski centri, ki sčasoma prevzamejo večino funkcij nekdanje mestne uprave (Jones 1974, 18; Wolf 2000, 30). Vendar postaja rimska država kljub številnim reformam čedalje bolj oslABLJENA. Vidno jo izčrpavajo izdatni stroški za prenovljene obrambne linije, za vzdrževanje armade in pogosti, za visoke cene sklenjeni sporazumi s sosednjimi državami in barbarskimi plemeni. Zaradi naraščajoče skrbi za cesarjevo osebno in notranjo državno varnost je jedro elitnih, hitro gibljivih enot, imenovanih *comitatenses*, koncentrirano v Italiji. Skrb za oddaljena mejna področja, stražne stolpe in trdnjave pa prevzemajo *limitanei*, napol vojaki kmetje in napol zavezniška vojska, mnogokrat sestavljena iz istih sosednjih germanskih ljudstev, pred katerih roparskimi vdori se je komajda še branil imperij. Tako se je država sama odprla barbarskim ljudstvom, ki so čedalje močnejše pritiskala na že tako oslABLJENE MEJE (Castritus 1996, 219).

Po katastrofalnem porazu rimskih legij leta 378 pri Hadrijanopolu v Trakiji, v današnji Bolgariji, v katerem je bil uničen velik del rimske armade in ubit tudi sam cesar Valens, so Goti neovirano prodrli vse do Julijskih Alp in oplenili obdonavske province. Zmagoviti boj leta 394 med zakonitim krščanskim rimskim cesarjem Teodozijem in samozvanim poganskim Evgenijem je potekal med Hrušico in Ajdovščino, kjer je po pripovedi močna burja pripomogla cesarju do končne zmage in prevlade krščanstva. Poleg burje pa je Teodoziju pomagala tudi številna zavezniška gotška vojska z odlič-

21 *Faber* ne pomeni samo kovača, temveč so lahko to tudi drugi obrtniki. V primeru omembe *collegia fabrum* na nagrobniku iz Gameljn, CIL III 3839, pa sklepajo, po obilici železove žindre, odkrite v bližini, da gre v resnici za kovaški ceh (Arh. najd. Slov. 176).

22 Neobjavljena izkopavanja na področju NUK 2.

Sl. 1: Zgodnjerimska keramika, odkrita v naselbinskih plasteh Kranja

nim oficirskim štabom. Rimsko cesarstvo je bilo le še za dobro leto dni, ko je v Milanu umrl Teodozij, poslednjič združeno pod vladavino enega samega cesarja. Po njegovi smrti si oblast razdelita sinova Honorij in Arkadij. Honorijevo zahodno polovico so ogrožali nenehni vdori germanskih ljudstev. Vzhodna, Arkadijeva polovica, pa se je sčasoma vitalno prenovila in se oblikovala v močno bizantinsko cesarstvo, ki je preživelo še skorajda nadaljnjih tisoč let.

Že v prvem letu petega stoletja so se zaradi neizplačnih obveznosti Goti pod vodstvom kralja Alarika premaknili na zahod in na poti proti severni Italiji oplenili mnoga mesta. Honorijev general Stilicho jih je uspel za nekaj časa zavriniti, medtem pa so čez Ren vdrli v Galijo Vandali, Suebi in Alani in zasedli najbogatejšo vseh zahodnih provinc Galijo, t. j. današnje južno Francijo. Goti pod Alarikom so izkoristili vsesplošno zmedo, vdrli do Rima in ga 410 oplenili (Cameron 1996, 17).

Kljub mnogim katastrofam v mestih in ponekod na podeželju pa je še teklo vsakdanje življenje. Ponekod zaznamo prenove in celo novogradnje, npr. v Emoni, kot že omenjeno, kar dokazuje ugoden gospodarski razvoj tega časa; vendar razumljiv predvsem v okviru obrambne vojaške ekonomije. Zahodni del rimskega imperija si je v prvi polovici 5. stol. na vso moč prizadeval varovati vsaj prehode v Italijo.

Po uničujočih hunskih vdorih sredi 5. stol. življenje v mestih zamre. Zdesetkano prebivalstvo se je umaknilo na višinske, naravno zaščitene postojanke, kamor so

se občasno zatekali že od konca 3. stol. dalje. Umaknjene višinske postojanke dobivajo podobo utrdb in naselbin s cerkvenimi in upravnimi zgradbami. Arheološke raziskave kažejo njihovo visoko stopnjo gospodarske samooskrbe, avtarkičnosti (Ciglenečki 2000). Sodeč po rasti obalnih istrskih mest tačas število prebivalstva opazno naraste, kar gotovo pomeni dotok življa iz neposrednega zaledja kakor tudi iz oddaljenih pannonških in noriških mest.

V celoti gledano v pozni antiki število prebivalstva v imperiju strmo upada, čemur so gotovo vzrok ponavljajoči se barbarski vpadi in v virih večkrat omenjene epidemije kuge, posebej močne v sredini petega stoletja. Vsekakor je svoje storila tudi izčrpavajoča davčna politika, ki je že tako obubožano prebivalstvo potisnila v brezizhodno revščino in povzročila uničujoče lakote (Jones 1974, 88).

Prav nenehno naraščanje davščin je eden izmed mnogokrat navedenih vzrokov za propad zahodnega rimskega cesarstva leta 476. Vendar se med glavnimi vzroki propada pogosto omenja tudi razpad rimske vojske. Zaradi upada števila prebivalstva se je v zadnjih dveh stoletjih nenehno povečevalo število najemniških pretežno germanskih vojakov. Močno sta upadli disciplina in brezhibna izurjenost, ki sta bili od samih začetkov bistvo rimske moči (Ferril 1986, 164). Kakor hitro pa je zaradi notranjih neredov razpadla preskrbovalna mreža za vojsko in so nehala dotekati denarna plačila, so se porazgubile tudi vojaške čete na mejnih

Sl. 2: Steklena posodje iz rimskodobnih grobov, odkritih na Bobovku

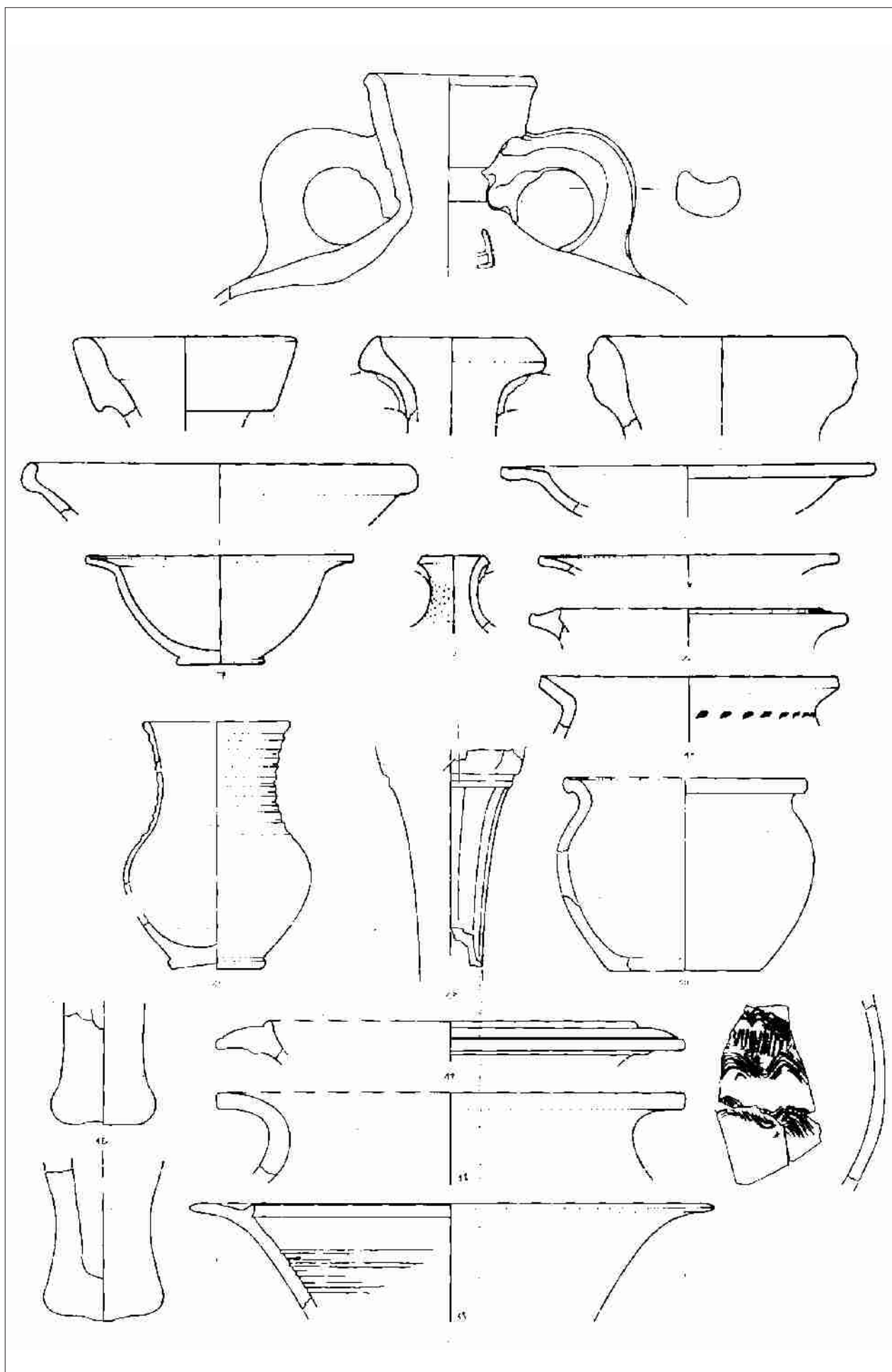
postojankah. Odstavitev Romula Avgusta, zadnjega zahodnorimskega cesarja, leta 476 je bila le še zunanje znamenje propada nekdanjega cesarstva. Od konca 5. stol. do 538 je bilo ozemlje današnje Slovenije vključeno v gotsko državo, ki je po domala dve desetletji trajajoči vojni z Bizancem močno oslabela in nazadnje ugasnila pod Justinijanovim razraščajočim se bizantinskim cesarstvom (Šašel 1970/71. Op. sel. 735). Jugovzhodnoalpski prostor je še nadalje ohranil svoj izredni strateški pomen (Wolf 2000, 29); v katerihkoli rokah je pomenil ključ do Italije, zato je bil interes za to ozemlje vedno velik in domala v vseh obdobjih je bilo pod vojaškim nadzorom. V tem smislu je tudi potrebno razumeti vsa nadaljnja dogajanja.

Leta 547 ali leto kasneje je bizantinski cesar Justinijan s pogodbo prepustil del ozemlja s trdnjavami Langobardom. Ozemlje je bilo poimenovano *polis Noricon* in ga utemeljeno istovetimo z okolico Petovione in Celeje ter tamkajšnjimi številnimi višinskimi postojankami (Ciglencečki 1992).

Današnje južno in zahodno slovensko območje pa je ostalo pod neposredno bizantinsko oblastjo. Domneva se, da so alpske prehode za kratek čas zasedli tudi Franki (Šašel 1970/71. Op. sel. 736). Kot je zapisal langobardski kronist Pavel Diakon v času Karla Velike-

ga, so Langobardi v letu 568 prepustili ozemlje Avrom in Slovanom, se pomaknili najprej v Furlanijo, od koder se je njihovo kraljestvo razširilo naprej v Italijo. Ti okvirni, pa vendar odločujoči politični dogodki so krojili življenje poznoantičnega prebivalstva na tleh današnje Slovenije in edino v smislu obrambe prehodov v Italijo moremo razumeti dejstvo, da so se ohranile nekatere redke nižinske naselbine, npr. v Mengšu, in da živi mesto Kranj še tudi v času, ko so sosednja mesta, npr. Emona, že v ruševinah.

In v tem smislu smemo tudi trditi, da pomeni na bizantinskem ozemlju in v njegovih nanovoustanovljenih barbarskih sosedah šesto stoletje, kljub razpadu zahodnega rimskega cesarstva, nadaljevanje rimske države v pravnem, upravnem in skoraj v celoti tudi kulturnem pomenu. Zgovorno je dejstvo, da se vladarji germanskih državnih tvorb na tleh nekdanjega imperija sami poimenujejo rimski cesarji in si močno prizadevajo za ohranjanje starih vladarskih tradicij. V svojem državnem aparatu še naprej zaposlujejo rimske uradnike in uporabljajo latinski jezik in prevzemajo poznorimski oziroma bizantinski monetarni sistem (Kos 2000, 108). Zato upravičeno domnevamo, da so zadnje sledi rimske državne uprave verjetno izginile iz naših krajev šele z odhodom Langobardov v Italijo (Wolf 2000, 29).

Sl. 3: Keramika iz rimske naselbine pri Krtini

Medtem ko se Emona šestega stoletja pojavlja malo dane le še v cerkvenih virih, ki npr. navajajo ime emonskega škofa na koncilu v Gradežu leta 571, so arheološke sledi mesta Emone iz tega časa kljub številnim raziskavam skromne (Šašel 1968. Op. sel. 578; Plesničar Gec 1997). Zato se upravičeno domneva, da so bili cerkveni in upravni centri preneseni v utrjene podeželske vile ali manj izpostavljene, naravno zaščitene kraje. V primeru Emone velikokrat omenjajo možnost umika v Polhograjsko gričevje (Wolf 2000, 30).

Veliko arheološko odkritje pa so močne poznoantične naselbinske sledi v Kranju, ki se zaključijo čisto na koncu 6. ali na samem začetku 7. stoletja. Utrjeno mesto na težko dostopnem rečnem pomolu je kot Karnij omenjeno tudi v zgodovinskem viru in je očitno obdržalo svojo vlogo tudi po odhodu Langobardov v Italijo (podrobneje v nadaljevanju).

Tudi emonski prostor je bil, kot se je to jasno pokazalo, že v času markomanskih vojn in še posebej v času poznorimskih zapor, strateško neločljiv del prehoda čez kraški hrbet in v Vipavsko dolino, vhod v široko odprte poti v Italijo. Brez dvoma si je bizantinska država nenehno prizadevala za nadzor nad območjem in ga s presledki tudi izvajala.

Cerkveni dokumenti iz leta 591 navajajo kot sedež emonske škofije istrsko Emonijo, današnji Novigrad, kar pomeni, da se je škof z delom občestva zatekel v Istro, ki je bila vključena v bizantinsko državo (Bratož 1986). Morda je upravičeno domnevati, da so s škofom bežali v prvi vrsti ostanki premožnejšega romanskega prebivalstva, ki so poleg cerkvene, predstavljali tudi ostanke državne in mestne uprave. Revnejše prebivalstvo pa je dočakalo prihod Slovanov na umaknjenih višinskih postojankah.

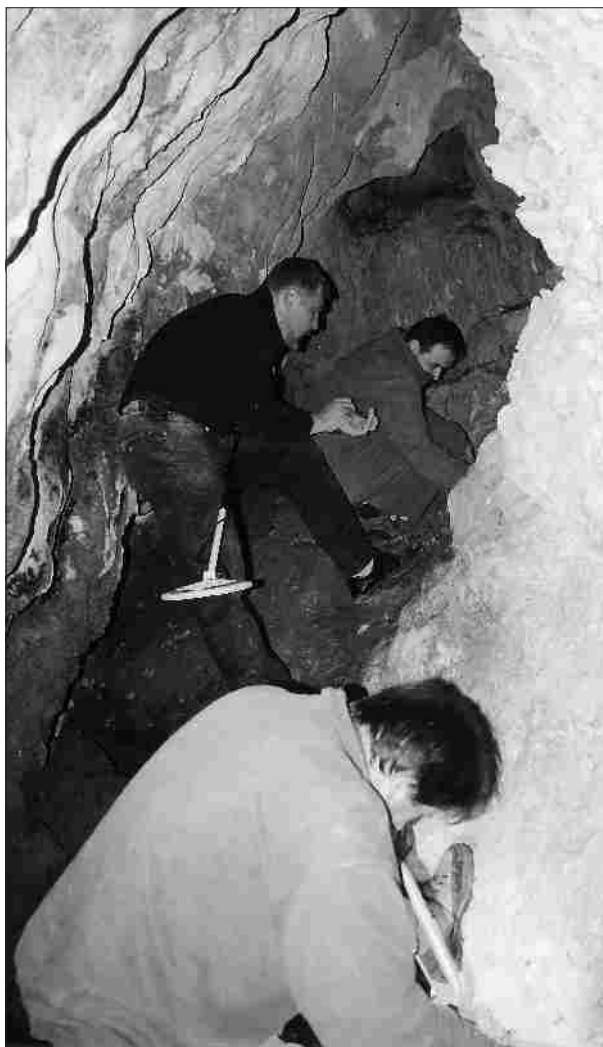
Materialna kultura, s katero se arheologija prvenstveno sooča, odraža politične in družbene spremembe, ki so se dogajale v širšem sredozemskem prostoru. Vključitev naših krajev v ta nadnacionalni oz. nadrodovni rimski imperij je namreč pomenila dotlej najtemeljitejšo kulturno in politično globalizacijo. Njen vzpodbujevalec je bila zlasti rimska vojska, ki je s splošno vojaško obveznostjo in militarizacijo celotne družbe segla dobesedno v sleherni kotiček države. Globalizacija je prinesla dokaj univerzalno kulturo, ki je bila v svojih najvišjih dosežkih, ki so se demonstrirali zlasti v mestih in vilah vrhnjega družbenega sloja, domala neobčutljiva za lokalno tradicijo. Zlasti še, če ta lokalna tradicija v iztekajočih se desetletjih prazgodovine – tako kot je bilo to na Gorenjskem – ni bila posebno močna. Dosedanje raziskave namreč dokazujejo, da je tako ob koncu starejše železne dobe kot v celotni mlajši železni dobi poselitve Gorenjske močno upadla. Zato novih prodorov rimske materialne kulture ne spremljajo v opaznejši meri tudi elementi keltske kulture, kot se dogaja npr. na Dolenjskem. Kot kaže, je v prvi fazi širjenja rimske kulture na Gorenjskem predstavljal njeno žarišče Kranj. Naselbinske raziskave, ki se v zadnjih letih opravljajo v starem mestnem jedru, so odkrile obilo fine rimske keramike, uvožene iz delavnic severne Italije. Časovno sodi v zadnji desetletji pr. Kr. (srednjeavgu-stejsko obdobje) in je sorodna predvsem najdbam na Štalenškem vrhu na Koroškem in zgodnjim najdbam v Emoni – skratka najdbam na področju, do kamor so

segale trgovske vezi Akvileje (Sagadin 2003). Izrazita je predvsem sorodnost z materialno kulturo na Štalenškem vrhu, kar bi skupaj s pojavom malih zahodnonoriških srebrnikov lahko v materialni kulturi predstavljalo sled povečanega vpliva Noričanov južno od Karavank. Do tega je lahko prišlo po Oktavijanovem osvajalnem pohodu, ki je strl prevlado Noričanom sovražnega keltskega plemena Tavriskov. Kaže, da je Kranj predstavljal neke vrste emporij (trgovsko središče), ki ga je pogojevala predvsem ugodna strateška lega in ne močna naselbinska tradicija (sl. 1). Pojav srednjeavgu-stejske kulturne plasti v Kranju lahko povezujemo s povečano prisotnostjo Rima po priključitvi kraljestva Norik; konec zgodnjeantičnega Kranja pa nekako sovпада z gradnjo emonskega mestnega obzidja – ki bi lahko bilo izhodišče za dosledno izvedeno centuriacijo mestnega agra in s tem tesnejšo priključitev pripadajočega ozemlja koloniji Emoni. Glede na tanko zgodnjeantično plast in ozek časovni segment, v katerega spadajo najdbe, je bila naselbina kratkotrajna, vendar pa je obsegla domala celotno območje konglomeratnega pomola med Savo in Kokro. Če lahko zgodnjeantično poselitev kranjskega pomola povežemo z rimsko trgovino, pa lahko drug zgodnjeantični naselitveni center, ki ga predstavlja Mengeš z okolico (zlasti Suhadole), pojasnimo z bližino rimske državne ceste (*via publica*) Emona–Celeja–Petoviona (Sagadin 1995a). Ta je pogojevala nastanek zaselkov in objektov, ki so služili vzdrževanju cestnega sistema, pošte in carinske službe (preprežne postaje, mitnice, carinarnice). Romanizacija Mengša se je navezala na močno prazgodovinsko naselbinsko tradicijo tega kraja. Že v 1. stol. po Kr. so nastale na Gorenjskem številne naselbine, ki izkazujejo nov tip poselitve. Ta je dosledno nižinska in vezana na prometnice. Povsod je opazen domala splošen prodor rimske civilizacije, ki se odraža tako v materialni (novi bivalni standardi, spremenjen repertoar uporabnih predmetov) kot duhovni kulturi (pojav pismenstva na kamnitih spomenikih v Britofu, Lescah, Radovljici, Pivki, Stražišču, Mekinjah, Kamniku itd., nov svet bogov, novi pogrebni običaji). Vsaj delno so raziskane naselbine iz tega časa v Zasipu pri Bledu in na Pavlinovem travniku pri Bistrici blizu Tržiča (Sagadin 1990; Sagadin 1984), kjer se tako v bivalni kulturi kot med uporabnimi predmeti le v detajlih še kažejo prazgodovinske reminiscence (značilni keltski noži z zanko na ročaju, groba domača lončenina, v zemljo vkopane shrabene jame). Kljub pomanjkljivim raziskavam bi v ta zgodnji čas lahko uvrstili tudi nekatere naselbinske ostanke v Mostah pri Žirovnici in v Stražišču pri Kranju (Meterc 1985; Sagadin 1995).

Nepopolno poznavanje naselbinske mreže dopolnjujejo še posamezni naključno najdeni grobovi, ki so zaradi svojega inventarja ali načina pokopa uvrščeni v zgodnje obdobje romanizacije na Gorenjskem, npr. Ambrož pod Krvavcem in Luže (Valič 1984). Tudi ostanke grobišča v Pivki pri Naklem, ki ga dokumentirajo le kamnita pepelnica in sekundarno uporabljeni deli nagrobnikov na Gradišču na Štuclju, verjetno lahko umestimo še v 1. stol.

Pač pa 2. stoletje očitno še koreniteje poseže v naselbinsko podobo Gorenjske. V ta čas sodi najlepše ohranjen primer rimske podeželske vile, *villae rusticae*, kar jih poznamo na obravnavanem področju. To je vila v

Sl. 4: Odkrivanje rimskodobnih novcev v jami pri Stiški vasi

Ključeh pri Rodinah. Ruševinske groblje, ki so danes obraščene z drevjem in grmovjem, nakazujejo obzidan kvadratni prostor velikosti cca 110 x 110 m. Znotraj tega je še eno obzidano kvadratno dvorišče, v treh vogalih tega dvorišča pa so še vedno dobro razvidne ruševine zidanih objektov. Raziskave leta 1959 so zajele enega od teh objektov v celoti, druga dva le deloma. Najdeni predmeti omogočajo datacijo v 1. pol. 2. stol., kažejo pa tako italški import kot domačo keramično produkcijo, zgledujočo se po italških vzorih (Valič, Petru 1964/65). Ta vila, ki s svojimi ostanki še danes bistveno sooblikuje podobo kulturne krajine v deželi, je le začetnica cele vrste podobnih objektov. Podeželske vile so bile namreč hrbtnica rimskega gospodarstva, temelječega na kmetijstvu. Bile so samostojne gospodarske enote z vsemi potrebnimi objekti (skladišča, delavnice, bivalni prostori za gospodarje in sužnje itd.) in središča veleposesti (latifundij rimskih kolonistov). Njihov pojav in naraščajoče število v naslednjih stoletjih verjetno nakazuje tudi spremembe v strukturi zemljiške posesti. Drugo pomembno najdišče iz tega časa je Bobovek, in sicer glinokop nekdanje tamkajšnje opekarne (Petru 1958/59; Petru, Valič 1958/59). Tam je bilo leta 1955 odkrito in nato do l. 1957 raziskano grobišče z 39 registriranimi žganimi grobovi – neznano število pa je bilo uničenih zaradi izkopa ilovice za opekarne (sl. 2). Grobišče jasno izpričuje, da je

tudi domača produkcija že v celoti podlegla rimskim vzorom, pripadajočo naselbino pa glede na površinske najdbe lahko iščemo v neposredni bližini, severovzhodno od grobišča. Žal so ostala najdišča, ki jih z večjo ali manjšo gotovostjo postavljamo v 2. stol., slabše raziskana. *Villa rustica* v Žabnici (Sagadin 1995), ki sicer z glavnino svojih najdb sodi v 4. stol., glede na imeniten relief, vzidan v bližnjo župno cerkev sv. Urha, verjetno pričinja svoje življenje že v 2. stol., prav tako že bolj oddaljena vila v Spodnjih Praprečah pri Lukovici, vila na ledini Podgajšek pri Križu pri Komendi (Sagadin 2002) ter še neugotovljeno naselje, ki mu pripadajo grobovi iz Tupalič pri Predvoru. Znano je, da so bile tudi v Lahovčah najdene bogate rimske naselbinske in grobne najdbe že ob koncu 19. stol. Po opisu sodeč (steklene žare, balzamariji, amfore, oljenke), gre verjetno za inventar 2. ali 3. stol. Žal pa so predmeti izgubljeni in natančnejša datacija ni več možna. Tudi fragment rimskega napisa, ki je bil vzidan v zid poznorimske stavbe (verjetno vile) pri Čirčah, je glede na tip črk moč datirati v 2. stol. – vendar ne vemo, od kod je bil prinesen.

Presenetljivo malo je na Gorenjskem najdišč, ki bi jih lahko datirali v 3. stol. Le v posameznih večjih centrih (npr. Mengeš) je kontinuiteta življenja dokazana, pa tudi posamezne naključne površinske najdbe potrjujejo obljudenost rimske vile, npr. v Gori pri Komendi ali morda tudi v Spodnjih Bitnjah pri Kranju. Zanimivi so ostanki rimske naselbine pri Krtini. Najdbe jo uvrščajo v čas od 2. do 4. stol. po Kr. Skromna bivalna kultura pa govori v prid domnevi, da gre za naselitev staroselskega, močno romaniziranega prebivalstva (sl. 3). Očitno pa to stoletje ni čas, ki bi pospeševal nastajanje novih naselbin. Morda je to zgolj odraz stanja raziskav, vendar je dejstvo, da je v 3. stoletju rimski imperij preživljal številne notranje krize (glej zgoraj) in da smo v 2. pol. 3. stol. prvič soočeni z begom prebivalstva iz dolin v gorska pribežališča.

Pač pa konsolidacija političnih in gospodarskih razmer v obdobju po cesarju Dioklecianu in v času Konstantinove dinastije očitno prinese nov razcvet. Na območju, ki ga obravnavamo, nastane cela vrsta novih naselbin, verjetno podeželskih vil. V neposredni bližini Kranja so to rimske vile v Žabnici, Spodnjih Bitnjah, Čirčah, Šenčurju, Srednji vasi pri Šenčurju, dalje proti vzhodu pa še v Žejah pri Komendi, Kaplji vasi pri Komendi, Vodica, Loki pri Mengšu, Šentpavlu pri Domžalah itd. (Sagadin 1995; Sagadin 2002). Značilno je, da te stavbe kažejo zelo visok bivalni standard. Tako je domala povsod ugotovljena uporaba talnega centralnega ogrevanja s hipokavstom, v Žabnici pa so bili najdeni tudi ostanki mozaikov in stenskih poslikav. Stavbne zasnove so zelo širokopotezne, njihovi ostanki se navadno razprostirajo na površini ok. 10.000 m². Za razliko od tovrstnih objektov pa naselbinski ostanki pri Krtini, ki jih drobne najdbe uvrščajo v čas od 2. do 4. stol., s svojo skromno bivalno kulturo izpričujejo naselbino romaniziranega staroselskega prebivalstva. Naključne najdbe postavljajo v 4. stoletje tudi stavbne ostaline na Zapricah v Kamniku, posebna redkost pa so votivni predmeti in novci, najdeni pri raziskavah v jami Mala gora pri Mostah (Žirovnica) in v spodmolu pri izviru potoke Ribnik pri Godiču pri Kamniku (Bitenc, Knific 2001). Dokazujejo namreč obstoj neke vrste jamskih

Sl. 5: Komplet tesarskega orodja iz zakladne najdbe, odkrite na Grdavovem hribu

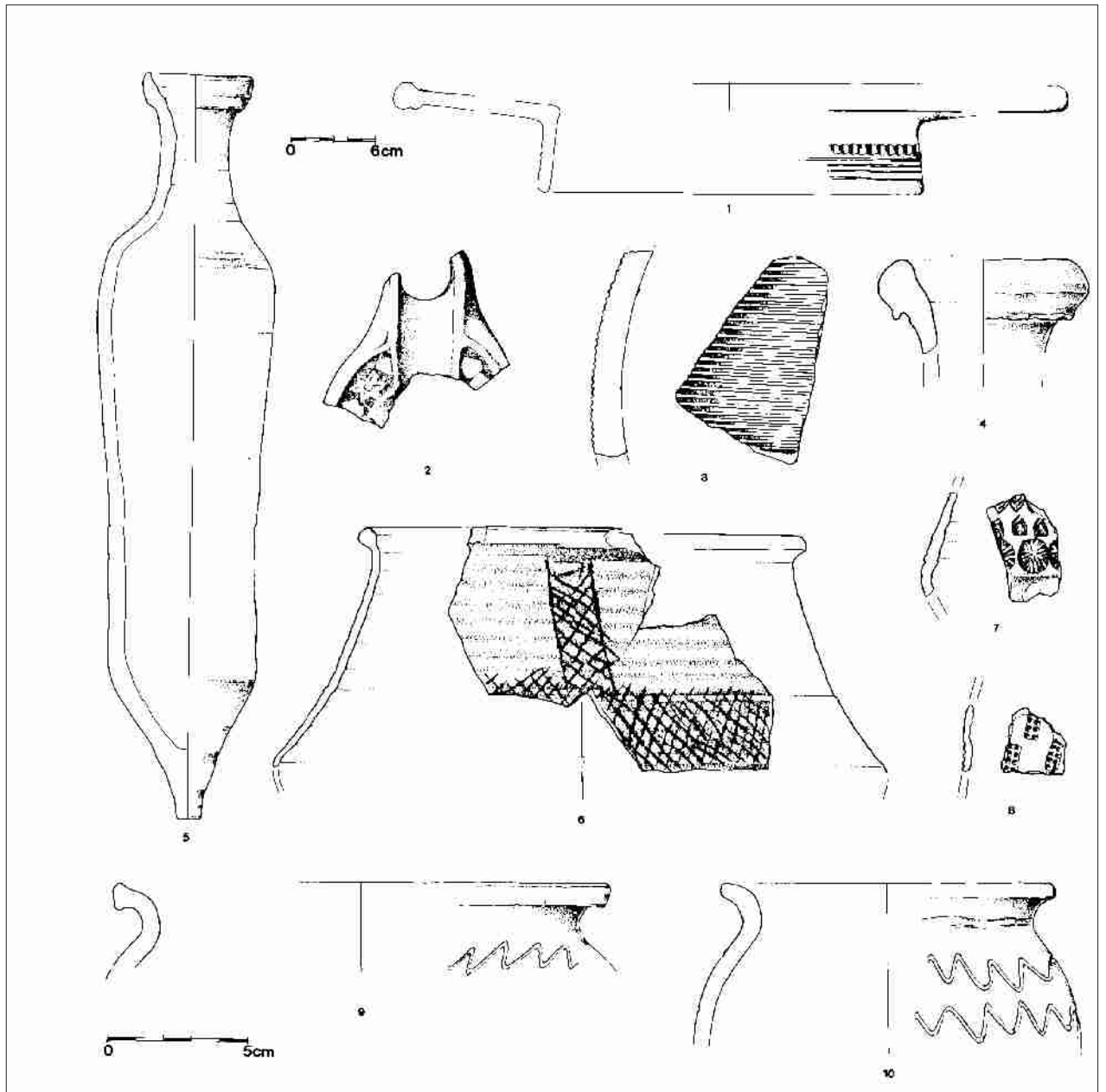
svetišč v dolgem obdobju štirih stoletij – od 2. polovice 1. do 1. polovice 5. stoletja po Kr.

Različne politične krize, ki so se občasno pojavljale v veliki rimski državi, spremljajo tudi t. i. zakladne (depojske) najdbe. Z zakopavanjem zakladov – v tem času navadno večjih količin denarja – so si skušali ljudje v negotovih časih reševati premoženje. Največja najdba te vrste je bila na Gorenjskem odkrita že leta 1858 v Slatni pri Begunjah, ko je kmet Blaž Smolej po naključju izkopal 442 poznorimskih novcev s konca 3. in začetka 4. stoletja. Zaradi nezainteresiranosti takratnega Deželnega muzeja v Ljubljani so se novci večinoma porazgubili (Božič 1995). Od ostalih tovrstnih najdb je treba omeniti vsaj še poznorimske novčne depoje z Dunaja pri Jereki, iz Ciganske jame pri Podbrezju in iz Vrbe. Najnovejše pa je odkritje novčne zakladne najdbe v skrivnostni, težko dostopni jami pod Stiško vasjo (sl. 4).

Doslej omenjene rimske arheološke lokacije seveda ne predstavljajo vseh, ki jih poznamo na področju Gorenjske. Preostaja še cela vrsta drugih, s katerih najdbe doslej niso bile strokovno obdelane ali pa niso bile niti arheološko sondirane. Njihovo število pa bistveno dopolnjuje gostoto rimske poselitve, npr. Hudo pri Trziču, Šmartno pri Cerkljah, Mošnje, Žale pri Radovljici, Želeče pri Bledu, Ajdovski gradec v Bohinju, Otoče, Moste pri Žirovnici, Jereka v Bohinju, Loka pri Mengšu, Mali Gradec v Bohinju itd. Tem bi lahko priključili še številna najdišča, ki jih v zadnjih letih odkrivajo po bohinjskih in kamniških planinah in ki dokazujejo, da je bil v obdobju rimske antike naš prostor tudi v teh predelih že temeljito kultiviran (Cevc 1997).

4. stoletje je tudi čas, ko postane lega Kranja strateško pomembna. Po več kot dve stoletji trajajočem premoru naselbina ponovno zaživi in v naslednjih stoletjih postaja vse pomembnejša. Že vdor Kvadov in Markomanov v 2. polovici 2. stoletja je opozoril na veliko ranljivost Italije na njenih severovzhodnih mejah, to je na območju Ljubljanske kotline in t. i. Postojnskih vrat. Po-

rast strateškega pomena smeri vzhod–zahod je povzročil zavarovanje tega predela s sistemom dolgih zidov in trdnjav t. i. *Claustra Alpium lularum*, ki pa seveda ni moglo spregledati obvodne poti, vodeče iz Ljubljanske kotline ob Savi proti Kranju, od tam pa bodisi po Poljanski dolini proti Posočju bodisi dalje ob Savi proti severni Italiji. Pot po Sorškem ali po Kranjskem polju se zlasti za večje vojaške enote ali številčnejše množice konča ob sotočju Save in Kokre – Sorško polje se zapre s Škofjeloškim pogorjem, Kranjsko pa z neprehodnim kanjonom Kokre. Vendar je prav tu možen prehod z desnega na levi breg Save ter nadaljevanje poti po Nakelski dolini, ker na tem mestu Sava ni ujeta v kanjon. Ta prehod pa nadzoruje naselbina v Kranju. Politična situacija v pozni antiki in rimska obrambna politika sta dali tisti potrebni impulz, ki je naselbino povzdignil v regionalno središče, saj je aktualiziral njeno strateško in obenem naravno zavarovano lego. Naravna zavarovanost je v tem primeru pri sicer povsem nižinski naselbini docela adekvatna naselbinam na težko dostopnih vzpetinah. Porazi rimske vojske oz. nenehni barbarski vpadi v 5. stoletju (glej zgoraj) so namreč povzročili, da je prebivalstvo iz nezavarovanih nižin in nevarne bližine komunikacij bežalo v težko dostopne in odmaknjene kraje, kjer si je gradilo utrjene naselbine ali pa se zgolj skrivalo v času nevarnosti (Ajdovska luknja v Bohinju). Lokacije teh novih naselbin se nizajo na hribovju, ki obroblja takrat že populacijsko temeljito izpraznjeno Kranjsko in Sorško polje, ali pa iščejo zavetja v odmaknjenih dolinah. To so npr. Laško nad Brezjami pri Trziču, Gora sv. Lovrenca, Gradišče nad Bašljem, Sv. Jakob nad Potočami (Valič 1995), Štefanja gora, Trnje nad Škofjo Loko, Grdavov hrib nad Zg. Rudnikom, Stari grad nad Kamnikom, Gradišče v Tuhinjski dolini, Ivanjk nad Šmartnim v Tuhinjski dolini, Gradišče nad Podsmrečjem pri Blagovici – če omenimo zgolj najbližje. Zakladna najdba tesarskega in sordskega orodja z Grdavovega hriba pri Radomljah dokazuje, da je bilo kljub izjemno poslabšanim življenj-

Sl. 6 a: Poznoantične najdbe iz Kranja

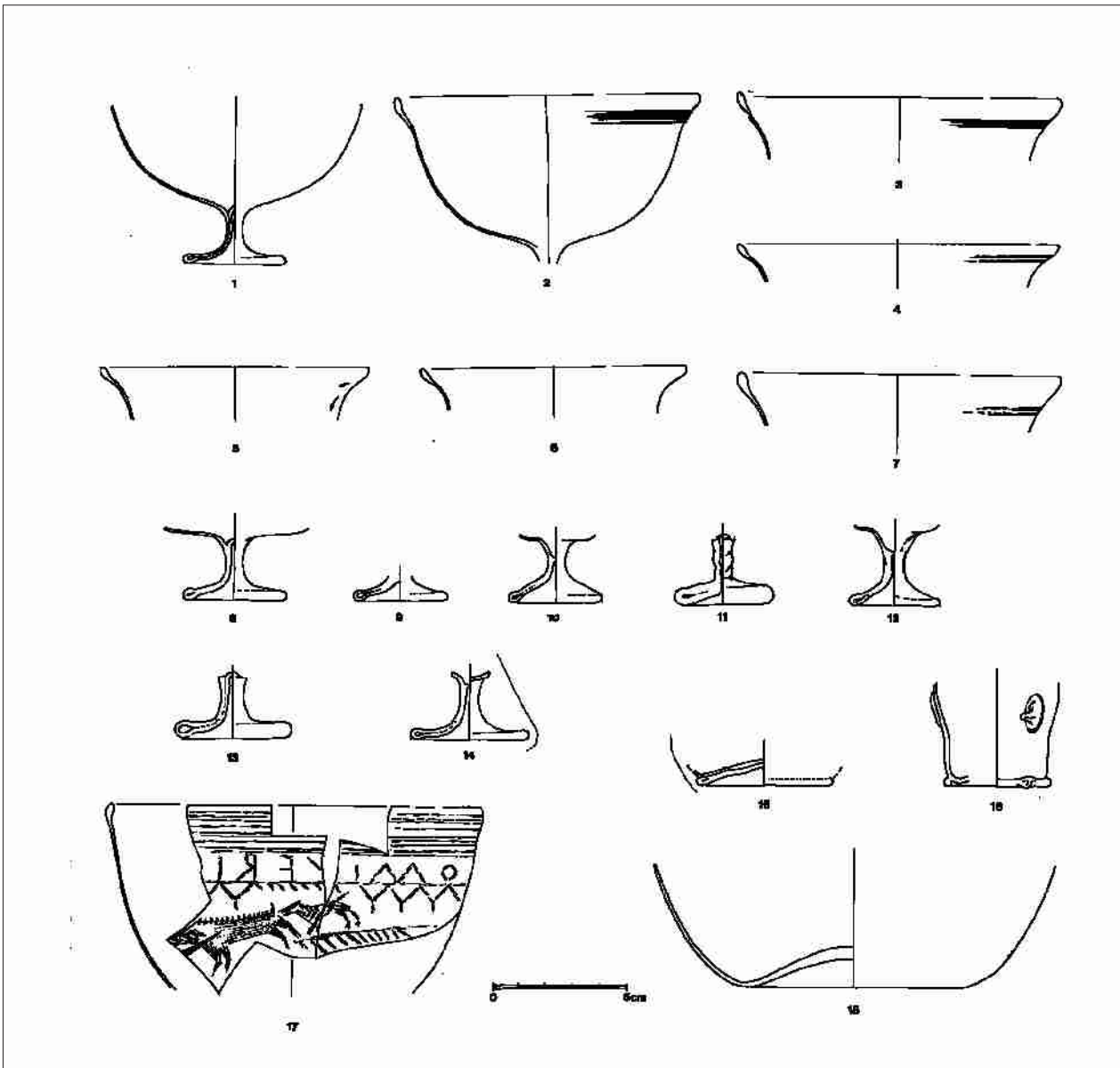
skim razmeram obrtno znanje še vedno na zelo visoki ravni. Sestava najdbe namreč kaže, da gre za opremo visoko specializirane delavnice (sl. 5). Najbolje raziskana med temi naselbinami je Ajdna nad Potoki. Ta že s svojo ekstremno lego nakazuje veliko stisko romaniziranega staroselskega prebivalstva v obdobju 5. in 6. stoletja. Materialna kultura, ki kaže tudi že prisotnost krščanstva kot splošno sprejete vere, pa dokazuje domala že povsem samozadostno (avtarkično), naravno gospodarstvo (več v nadaljevanju). Dominacija Kranja nad njegovim okoljem se v tem času kaže v naslednjih dejstvih:

- številčnost njegovega prebivalstva, ki ga izkazujejo nekropole na Lajhu in ob Savi (Stare 1980; Sagadin 1988);
- velik obseg naselbine;
- izjemna velikost starokrščanske cerkve, najdene leta 1984 ob arheoloških izkopavanjih v sedanji župni cerkvi. Bila je blizu 24 m dolga in 12 m široka, ob severni strani pa povezana z osmerokotno krstil-

nico, najdeno že ob arheoloških izkopavanjih leta 1972 (Sagadin 1991; Valič 1991);

- naselbinska izkopavanja so pokazala, da je očitno še obstajala trgovina na dolge razdalje – najdbe sredozemske in afriške keramike, ki je služila za embalažo različnih živil;
- najdba steklarske delavnice na severnem dvorišču gradu Kieselstein leta 1998 dokazuje produkcijo za bolj specializirane potrebe, kar je značilno za večja središča (sl. 6 a + 6 b) (Sagadin 2000);
- dokazan je obstoj obrambnega obzidja;
- prva omemba Kranja (*Carnium*) v pisanih virih, in sicer v delu *Cosmographia* anonimnega geografa iz Ravene – v okviru politične situacije, ki ustreza sredini 6. stoletja po Kr. (Šašel 1970/71. Op. sel. 735).

Že v pozni antiki se je v Kranju vzpostavilo tudi nekaj urbanističnih konstant, ki so definirale urbanizem mesta še daleč v srednji vek: linija mestnega obzidja ob

Sl. 6 b: Najdbe z območja poznoantične steklarske delavnice v Kranju

zahodnem robu naselja, položaj cerkve in grobišča ob njej, razpored poseljenih in neposeljenih površin (bodočih trgov). Za razliko od nekaterih drugih cerkvenih središč na Gorenjskem, ki jih vzpostavi pozna antika (Lesce, Šmartno v Tuhinjski dolini, Šmartno pri Cerkljah), preživi Kranj zaradi svoje strateške pomembnosti tudi obdobje preseljevanja ljudstev. Grobišče na Lajhu in posamezne naselbinske najdbe dokazujejo, da so med prevladujočim staroselskim romaniziranim prebivalstvom imeli tu svojo vojaško posadko tudi Vzhodni Goti in za njimi Langobardi. Tem slednjim je Kranj predstavljal eno od izhodiščnih točk, iz katere so se leta 568 odpravili na osvajalni pohod v Lombardijo in kasneje celo v Italijo. Običajno se kot glavna selitvena pot langobardskega življa omenja Vipavska dolina, a skoraj gotovo je množica z vozovi in živino krenila tudi po manj prometnih stranskih poteh in gornjesavskih prehodih. Zelo primeren je bil npr. tudi prehod čez Petrovo brdo v dolino Bače, še zlasti, če je bilo izhodišče poti v Kranju. Potem, ko so se tam tudi za stalno naselili, pa so – kot kaže – vse do začetka 7. stoletja Kranj obdržali kot eno od trdnjav (predstraž), ki je nadzirala

in branila dostop v Italijo, bodisi po stranskih dolinah v Posočje ali pa čez Gorenjsko v Severno Italijo. Strateška lega Kranja je postala pomembna v vseh tistih obdobjih, ko je prostor Gorenjske predstavljal mejno področje med dvema kulturama, sistemoma, državama (Rim – barbari, Germani – Slovani). Po odhodu Langobardov se ta situacija ponovi, saj se pričnejo tudi v prostor sedanje Gorenjske postopno naseljevati Slovani, z njimi pa se pričeneja novo obdobje – zgodnji srednji vek.

Najnovejše raziskave poznoantične naselbine na Ajdni nad Potoki so dale izjemno pomembne podatke, ki nam omogočajo zanesljivo razlago konca naselbine iz 6. stol. in povsem novo vedenje o ponovni uporabi prostora v času frankovskega obračuna z uporniki Ljudevita Posavskega okoli leta 821. Izkopavanja v letu 2003 so nadaljevala raziskave ostankov stanovanjske hiše na spodnji terasi naselbine, ki dobesedno zapira dohod po vratolomni stezi iz Potokov. Najdišče, ki je bilo na tem delu že nekajkrat prekopano, je po golem naključju pod večjim zemljenim nasutjem ostalo nedo-

Sl. 7: Poznoantične najdbe z Ajdne

taknjeno. Izkop ob južni strani objekta je razkril vhod, zaščiten z zidanim vetrolovom, v celoti ohranjen hišni prag in dve bizantinski puščici v ruševini tik ob njem (sl. 7). V prerezu zemeljskih plasti je bilo jasno prepoznati plast oglja, kar dokazuje, da je bila hiša zavzeta v boju v drugi polovici 6. stol. in nato je do tal pogorela. V notranjosti hiše, na nivoju poda, je bilo odkritega precej železnega orodja, ključi, ključavnice, šila in na veliko presenečenje tudi košarica zlatega uhana iz iste dobe. Na zahodni strani hiše je bila odkrita dolga in globoka cisterna, najverjetneje za kapnico, saj naselbina ni imela svojega izvira. V ruševini na zunanji strani zahodnega zidu, že tik nad strmim bregom, je bil odkrit okostnjak. Med njegovimi kostmi je tičala sulična ost. Skoraj zagotovo gre za ostanke v napadu ubitega.

V jasno razvidni plasti, ki je prekrivala ruševinsko plast iz druge polovice 6. stol., so bili odkriti številni ostanki frankovske in slovanske opreme z začetka 9. stol., med njimi slovanska ostroga, okov za nož, pasne spone in pozlačen bronast uhan velikomoravskega tipa ter drugo (sl. 8). Slovanska oprema dokončno pojasnjuje starejše najdbe iz naselbine, npr. obešalnik za meč in razkošno okrašena ostroga, ki smo jih doslej pojasnjevali le negotovo (sl. 9 in 10). S pomočjo sorodnega gradiva z Bašlja nad Preddvorom lahko z veliko gotovostjo trdimo, da je odkrito gradivo pripadalo peščici predstavnikov slovanskega plemstva, ki se je pridružilo uporju Ljudevita Posavskega in si v končnih obračunih s premočno frankovsko vojsko poiskalo zatočišče na ruševinah poznoantične postojanke v nedostopnem višavju (Knific 1998, 28). Tu so Franki, sodeč po izpovednosti gradiva, v zadnjem spopadu pokončali zadnje ostanke uporne slovanske vojske. Slovanski predmeti so primerljivi z gradivom, ki je bilo odkrito v starohrvaških knežjih grobovih, in gradivom, ki je dobro poznano iz velikomoravskih najdišč.

Sl. 8: Poznoantične in staroslovanske najdbe z Ajdne

modern day Gorenjska, decisive political and territorial changes were occurring. The historical sources indicate that the Romans annexed the Norican kingdom and it is very likely that this event caused the Roman political and military authorities to spread to the site of present-day Kranj. A very rich mid- and late Augustan settlement layers in Kranj were abandoned very soon after, which the authors attribute to the founding of the orthogonal Emona settlement and formation of its *ager publicus*, captured lands which the state retained control of.

There is a brief presentation of some previously excavated sites, such as Bobovek, and numerous recently discovered country villas (*villa rustica*), dating from the late 1st century AD to the beginnings of the 5th century AD. Some of the villas were richly furnished, such as the villas in Žabnica, Praperče, Podgrajšek pri Križu, etc. From the findings, the regular settlement pattern in the Gorenjska countryside can be recognized. Gorenjska fell within the Emona *ager publicus*, which was the northeastern-most part of the Italian region X.

The authors go on to discuss the recently discovered sites, the economic importance of the region, seen primarily in the production of the excellent Noric iron, *ferrum noricum*, and its supply for the workshops of Aquileia. According to the most recent discoveries on the high mountain pastures, the search and smelting of the iron ore were closely connected to the phenomenon of »transhumance« (the seasonal migration of livestock from the valleys to the mountain pastures).

Gorenjska in the Antiquity

Summary

The first part of the paper presents a survey of the Antiquity period, which in the area covered in the paper, can be dated from the Roman age period until the settlement of the Slavic people. The proximity of Aquileia, the main military and economic centre in the northern region of the Italian peninsula, and the colony of Emona (on the site of the present day Ljubljana) were of great significance to the area today incorporated by the Gorenjska region. As may be deduced from the valuable archaeological finds, the territory Gorenjska region was under the strong influence of the Noric kingdom (Regnum Noricum). A very clear layer from the mid-Augustan period, discovered in the Kranj settlement, matches perfectly with the finds from early Emona (settlement below Castle Hill), artefacts from the hill of Miklavški hrib in Celeia (present day Celje), and particularly with the contemporaneous strata from Magdalensberg. From these finds could be deduced that in mid-Augustan period, on the territory of

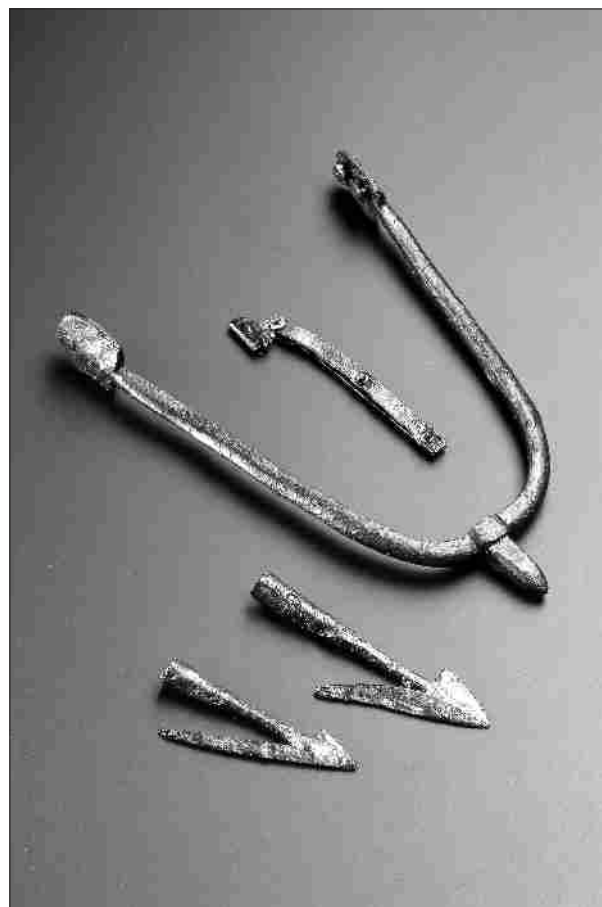

Sl. 9: Staroslovanska ostroga in obešalnik za meč z Ajdne

The paper continues by presenting the importance of the settlement Kranj, from the late Antiquity called Carnium, where recent discoveries have revealed continuous settlement until the end of the 6th or the beginning of the 7th century, which the authors attempt to understand within the overall structure of the Italic Langobards' strategic buffer.

In the final section the paper focuses on hill-top settlements of the late Antiquity period. A hoard of iron tools from the site of Grdavov hrib (which dates back to the end of the 3rd and the beginning of the 4th century) is described, including a groover, a specialised tool for barrel making, which was just one of a set of carpenter's tools discovered there. The tool set and the individual tools show the high level of specialisation among crafts of that time.

The paper concludes with the recent investigations at Ajdna (1046 m), a hill-top settlement below the mountain of Stol. In the ruins of the house on the south-western entry terrace, very clear traces of fire destruction have been discovered, which together with the tools, household accessories, weapons and jewellery, have been dated after the middle of the 6th century. The most surprising discoveries are the early Slavic finds from the beginning of the 9th century, which gives proof of some degree of combat between members of the early Slavic nobility and Frankish military forces. The artefacts (e.g. the Great Moravian style gold-plated earring of Great Moravian type, Blatnica style ornamented spur of type Blatnica, and one simple spur, belt buckles and arrows with the swallow feather tails and the knife sheath with silver inlaid decoration) have unique parallels in the artefacts discovered in Bašelj near Kranj, and can in all likelihood be attributed to the events related to the uprising of Ljudevit Posavski.

Sl. 10: Staroslovanske najdbe z Ajdne

Seznam uporabljene literature:

Arheološka najdišča Slovenije, Ljubljana 1975.

BITENC, P., KNIFIC, T. 2001: *Od Rimljanov do Slovanov*, Ljubljana.

BOŽIČ, D., 1987: Zapadna grupa. Keltska kultura u Jugoslaviji. *Praistorija Jugoslavenskih zemalja* 5. Željezno doba. Sarajevo, str. 855–897.

BOŽIČ, D., 1995: O zakladu pozno rimskih novcev v Slatni pod Dobrčo in o zgodnjekrščanskih mozaikih v Lescah. – V: *Radovljiski zbornik*, str. 38–57.

BRATOŽ, R., 1986: Krščanstvo v Ogleju in na vzhodnem vplivnem območju oglejske cerkve od začetkov do nastopa verske svobode. *Acta ecclesiastica Sloveniae* 8, Ljubljana.

BRATOŽ, R., 1999: Krščanstvo – kulturni vzpon pozne antike. V: *Zakladi tisočletij. Zgodovina Slovenije od neandertalcev do Slovanov*, Ljubljana, str. 326–28.

CAMERON, A., 1996: *The Mediterranean World in Late Antiquity*. AD, London, str. 395–600.

CASTRITIUS, H., 1996: Die Wehrverfassung des spätrömischen Reiches als hinreichende Bedingung zur Erklärung seines Untergangs. Zur Interdependenz von wirtschaftlich-finanzieller Stärke und militärischer Macht. Westillyricum und Nordostitalien in der spätrömischen Zeit. *Situla* 34, str. 215–232.

CEVC, T., 1997: *Davne sledi človeka v Kamniških Alpah*. Ljubljana.

CEVC, T., 2000: Genese der slowenischen Volkskultur. Slovenija in sosednje dežele med antiko in karolinško dobo. Začetki slovenske etnogeneze. *Situla* 39, SAZU, Razprave 1. razreda 18, 559–580.

CIGLENEČKI, S., 1992: Polis Norikon. *Poznoantične višinske utrdbe med Celjem in Brežicami*. Podsreda.

CIGLENEČKI, S., 2000: Archaeological Investigation of the Decline of Antiquity in Slovenia. Slovenija in sosednje dežele med antiko in karolinško dobo. Začetki slovenske etnogeneze. *Situla* 39, SAZU, Razprave 1. razreda 18, 119–139.

CIMPERŠEK, M., 1999: Oglarji in apnarji na Boču. *Celjski gozdarji v 'Tednu gozdov' na Boču*, 22.–29. 05. 1999, Celje.

DARK, K., 2001: Proto-industrialization and the Economy of the Roman Empire. L'artisanat romain: évolutions, continuités et ruptures (Italie et provinces occidentales). *Actes du 2e colloque d'Erpeldange*, 26–28 octobre 2001, Monograph. Instrumentum 20, str. 19–29.

DOLENZ, H., 1998: Eisenfunde aus der Stadt auf dem Magdalenberg. *Kärnt. Museumschr.* 75, Celovec/Klagenfurt.

FERRIL, A., 1986: *The Fall of the Roman Empire. The Military Explanation*.

GABROVEC, S., 1999: 50 let arheologije starejše železne dobe v Sloveniji. *Arh. vest.* 50, str. 145–188.

HORVAT, J., 1999: Roman Provincial Archaeology in Slovenia Following the Year 1965: Settlement and Small Finds. *Arh. vest.* 50, 215–257.

HORVAT, J., 1990: Nauportus (Vrhnik). *Dela SAZU* 33, Ljubljana.

JARC, T., 1999: *Srednjeveške poti in železarstvo na visoki Gorenjski*. Radovljica.

JONES, A. H. M., 1974: *The Roman Economy, Studies on Ancient Economic and Administrative History*. Oxford, 88 str.

JONES, A. H. M., 1964: *The Later Roman Empire 284–602*. Baltimore (tretji ponatis, 1992).

KOS, P., 1977: Keltski novci Slovenije, *Situla* 18.

KOS, P., 2000: The Numismatic Evidence for the Period from the 5th to the 10th Centuries in the Area of the Modern Slovenia. Slovenija in sosednje dežele med antiko in karolinško dobo. Začetki slovenske etnogeneze. *Situla* 39, SAZU, Razprave 1. razreda 18, str. 107–118.

KNIFIC, T., 1998: *Tu bo naš dom*. Ljubljana.

METERC, J., 1985: Jeseniška okolica v prazgodovini in zgodnjem obdobju. – V: *Jeklo in ljudje* V, str. 361–374.

MOHORIČ, I., 1969: *Dva tisoč let železarstva na Gorenjskem*. Ljubljana.

PANCIERA, S., 1957: *La vita economica di Aquileia in età Romana*. Aquileia.

PETRU, P., 1958/59: Okvirna časovna in tipološka klasifikacija grada iz južne nekropole v Bobovku pri Kranju. *Arh. vest.* 9/10, str. 13–26.

PETRU, P., VALIČ, A., 1958/59: Drugočasno poročilo o izkopavanjih v Bobovku pri Kranju. *Arh. vest.* 9/10, str. 133–172.

PLESNIČAR GEC, L., 1999: Urbanizem Emona. Ljubljana.

PLESNIČAR GEC, L., 1997: Die Architektur Emonas in der Spätantike. *Arh. vest.* 48, str. 359–370.

ROSSI, R. F., 1996: La romanizzazione della Cisalpina. Scritti di storia romana (ed. P. Botteri, L. Toneatto), Università degli studi di Trieste, *Dip. Sc. Ant.* 7, str. 187–197.

SAGADIN, M., 1984: Antična stavba v Bistrici pri Trziču. *Arh. vest.* 35, str. 169–184.

SAGADIN, M., 1990: Novejše antične najdbe na Gorenjskem. *Arh. vest.* 41, str. 375–387.

SAGADIN, M., 1991: Najstarejša cerkvena stavba v Kranju. – V: *Pod zvonom Sv. Kancijana*, zbornik, str. 31–44.

SAGADIN, M., 1995: Poselitvena slika rimskega podeželja na Gorenjskem. *Kranjski zbornik*, str. 13–22.

SAGADIN, M., 1995a: Mengeš v antiki. *Arh. vest.* 46, str. 217–245.

SAGADIN, M., 1998: Carniola u svetlu novih nalaza. *Radovi XIII. međunarodnog kongresa za starokršćansku arheologiju*, Vjes. arh. hist. dalm. Suppl. str. 87–89, 715–724.

SAGADIN, M., 2000: Poznoantična steklarska delavnica v Kranju. – V: *Kranjski zbornik*, str. 13–22

SAGADIN, M., 2002: Od kamnitega orodja do zgodnjega srednjega veka. – V: *Zbornik občine Komenda*, str. 39–54.

SAGADIN, M., 2003: Zgodnjeantični Kranj. *Avguštinov zbornik*, str. 72–81.

STARE, V., 1980: Kranj, nekropola iz časa preseljevanja ljudstev. – *Katalogi in monografije* 18.

ŠAŠEL KOS, M., 1990, v: HORVAT, J., 1990: Nauportus (Vrhnik). *Dela SAZU* 33, Ljubljana, str. 17–33.

ŠAŠEL KOS, M., 1986: *Zgodovinska podoba prostora med Akvilejo in Sirmijem pri Kasiju Dijonu in Herodijanu*. Ljubljana.

ŠAŠEL KOS, M., 1997: The End of the Norican Kingdom and the Formation of the Provinces of Noricum and Pannonia. Akten des IV. Int. Kolloquiums über Probleme des provinzialrömischen Kunstschaffens Celje 8.–12. 05. 1995. *Situla* 36, Ljubljana, str. 21–42.

ŠAŠEL KOS, M., 1998: Je bila Emona nekdanji tabor 15. legije in veteranska kolonija? *Zgod. čas.* 52/3, str. 317–329.

ŠAŠEL KOS, M., 2002: The Boundary Stone between Aquileia and Emona. *Arh. vest.* 53, str. 373–382.

ŠAŠEL, J., 1954: G. Iulius Vepo. CIL (5232 Celeia. Nor.). *Živa antika* 4, str. 346–363 (= *Op. sel.* 31–43).

ŠAŠEL, J., 1970/71: Alpes Iuliana, *Arh. vest.* 21/22, str. 33–44 (= *Op. sel.* 728–739).

ŠAŠEL, J., 1975/6: Iuliae Alpes. *Atti Ce.S.D.I.R VII*, str. 601–618 (= *Op. sel.*, str. 432–439).

ŠAŠEL, J., 1976: 415. Lineamenti dell'espansione romana nelle Alpi orientali e dei Balcani Occidentali. *Ant. Altoadr.* 9, str. 71–90 (= *Op. sel.*, str. 408–431).

ŠAŠEL, J., 1980: Deserta regna pastorum. *Situla* 20/21, str. 421–430 (= *Op. sel.*, str. 514–521).

ŠAŠEL, J., 1980: Pastorizia e transumanza. Contributo alla discussione. *Riv. stor. dell'antichità* 10, str. 179–185 (= *Op. sel.*, str. 522–528).

ŠAŠEL, J., 1984: Galenova navzočnost in delo na slovenskem prostoru. *Zdravstveni vestnik* 53, str. 515–518.

ŠAŠEL, J., 1984a: Sistemi di difesa della porta illirico-italica nel Tardo Antico. V: *Il crinale d'Europa. L'area illirico-danubina nei suoi rapporti con il mondo classico*. Rome, str. 113–123 (= *Op. sel.*, str. 795–805).

ŠAŠEL, J., 1985: Zur Frühgeschichte der XV. Legion und zur Nordostgrenze der cisalpina zur Zeit der Caesars. *Arch. epigraph. Studien* 1, Vienna, str. 547–555 (= *Op. sel.*, str. 469–477).

ŠAŠEL, J., 1987: I primordi di Aquileia nella politica di Roma. *Ant. Altoadr.* 30, str. 27–37 (= *Op. sel.*, str. 669–679).

ŠAŠEL, J., 1987: Le famiglie romane e la loro economia di base. *Ant. Altoadr.* 29, str. 145–152 (= *Op. sel.*, str. 529–537).

ŠAŠEL, J., 1988: L'organizzazione del confine orientale d'Italia nell'alto medio evo. *Ant. Altoadr.* 32, str. 107–114 (= *Op. sel.*, str. 813–820).

ŠKEGRO, A., 1999: Gospodarstvo rimske provincije Dalmacije. *Studia Croatica, Bibl. Povjest 2*, Zagreb.

VALIČ, A., PETRU, S., 1964/65: Antični stavbni kompleks na Rodinah. *Arh. vest.* 15/16, str. 321–338.

VALIČ, A., 1956: Nove najdbe iz rimske dobe v okolici Kranja. *Arh. vest.* 7, str. 444–450.

VALIČ, A., 1982: Arheološka raziskovanja na kranjskem območju v preteklih štirih desetletjih. – V: ŽONTAR, J.: *Zgodovina mesta Kranja*, ponatis, str. V–XXIV.

VALIČ, A., 1960: *Devetsto let Kranja*. Str. 31–37.

VALIČ, A., 1991: Poznoantični relikti v staroslovanskem okolju Gorenjske in Kranja. – V: *Pod zvonom Sv. Kancijana*, zbornik, str. 24–30.

VALIČ, A., 1995: Kokra - Corcac. – V: *Kranjski zbornik*, str. 7–12.

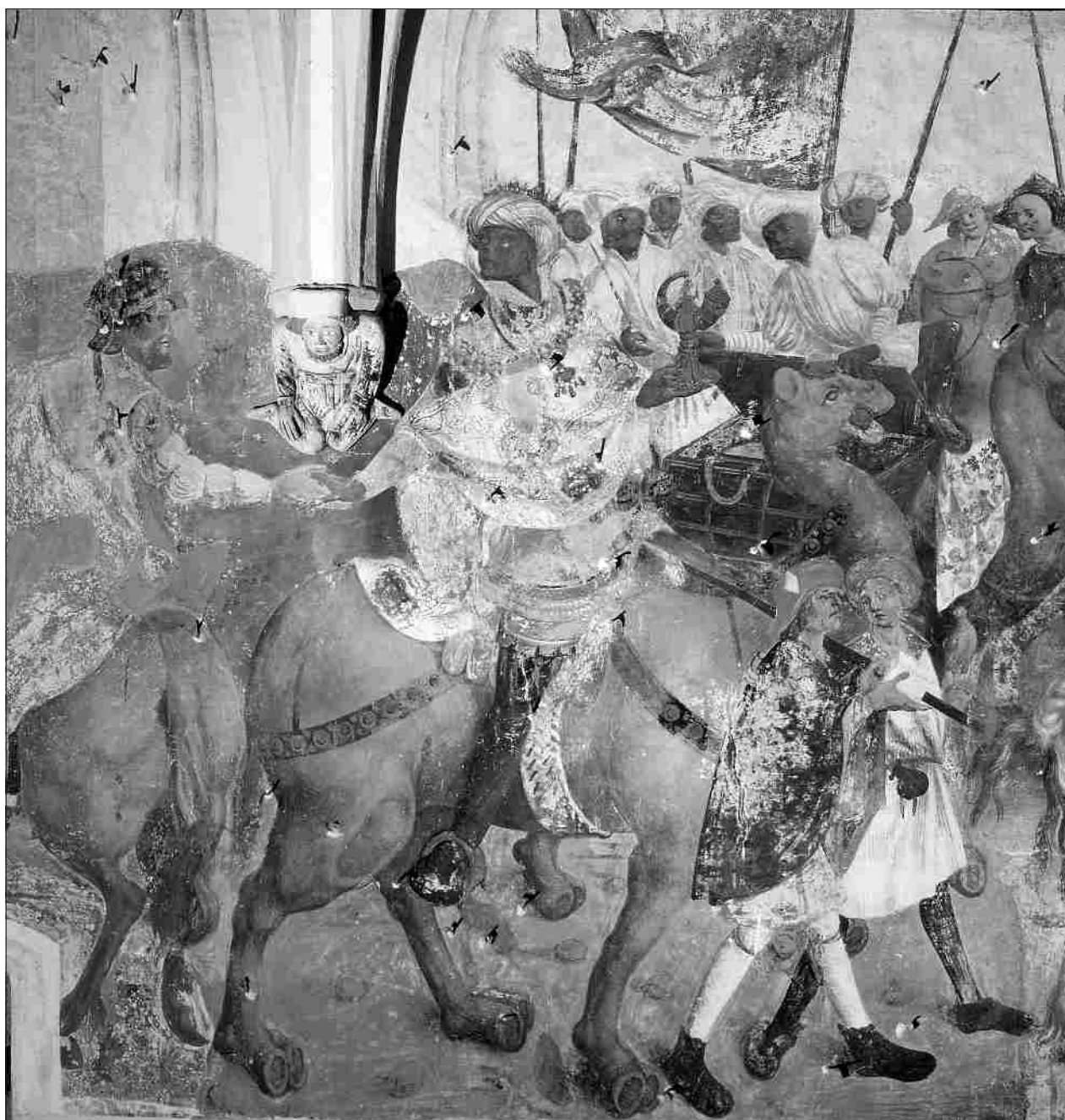
VIDRIH PERKO, V., 2001/2002: Poročilo o arheološkem eksperimentu v Tranemo, Švedska. *Arheo*.

ZUPANČIČ, M., 2003: *Lapidarij kamniškega muzeja*. Kamnik.

WOLF, H., 2000: Die Frage der Besiedlung des heutigen Slowenien im Lichte des Anonymus von Ravenna. Slovenija in sosednje dežele med antiko in karolinško dobo. Začetki slovenske etnogeneze. *Situla* 39, SAZU, Razprave 1. razreda 18, str. 95–105.

Kratice: Op. sel. = Opera selecta

Fotografije in risbe Tomaž Lauko, Narodni muzej Ljubljana, Arhiv Gorenjskega muzeja Kranj in ZVKD Kranj.

Gozdna vegetacija Menine planine

Uvod

Menina planina ima markanten, centralen položaj v slovenskem prostoru. Na prisojni strani jo omejuje Tuhinjska, na osojni pa Zadrebča dolina. Leži v smeri vzhod-zahod, kar pogojuje strma, izrazito prisojna in osojna pobočja. Nad 1200 m nad morjem preidejo v planotast kraški svet, nad katerim se dvigajo vrhovi: Vivodnik (1508), Javoršček (1344), Kurji vrh (1466), Pečni grič (1405), Šavnice (1426), Veliki Medvedjek (1484). Proti zahodu se planota polagoma znižuje proti Črničcu, na vzhodni strani pa prehaja v Dobrovlje.

V preteklosti so jo raziskovali mnogi naravoslovci. V tem prispevku je posvečena pozornost predvsem gozdni vegetaciji, njeni ekologiji in razvojnim smerem v zvezi s čedalje intenzivnejšim zaraščanjem opuščenih pašnikov.

Vegetacijske razmere Menine planine so bile relativno dobro preučene, delno po zaslugi Ž. Koširja (1979), predvsem pa so botrovale vegetacijskim raziskavam gozdnogospodarske organizacije (GG Ljubljana in GG Nazarje). Velik del Menine planine je bil skartiran v merilu 1 : 10.000; napisana sta bila dva elaborata s priloženima fitocenološkima kartama. Poleg tega je bila celotna Menina planina skartirana v merilu 1 : 50.000. Dokaj obsežen material o vegetacijskih in ekoloških razmerah Menine planine, katerega večina ni bila ustrezno objavljena, je kar klical po monografskem sodobnem prikazu njenih gozdnih združb.

Osnova za opis gozdnih združb na Menini planini je elaborat Gozdne združbe in rastiščno-gojitveni tipi G. G. E. Kamnik II (Marinček, Kalan & Torelli 1968). Mineva 35 let, odkar je bil elaborat napisan. V tem času so raziskave gozdne vegetacije prinesle nova spoznanja, ki smo jih upoštevali pri pisanju razprave. Upoštevali smo predvsem dela, ki so obravnavala gozdno vegetacijo predalpskega in preddinarskega območja (Ž. Košir 1979, Marinček 1981, 1987, 1996, 1998, Zupančič 1999). Velike spremembe so v času 35 let nastale na sintaksonomskem področju gozdnih združb (Marinček et al. 1993, Zupančič 1999, Marinček & Zupančič 1995). Pri pisanju razprave smo jih upoštevali v največji možni meri. Nekatera nova imena so tudi pri slovenskem poimenovanju drevesnih vrst, npr. navadna smreka namesto smreke, beli javor namesto gorski javor itd. V besedilu smo navedli novo ime samo pri prvem poimenovanju drevesne vrste. Za grmovne, zeliščne in mahovne vrste smo navedli samo strokovna, latinska imena.

V razpravi so prvič opisani in tabelarno predstavljeni conalni smrekovi in altimontanski bukovi gozdovi na Menini planini. Fitocenološke raziskave smo opravili po standardni srednjeevropski metodi (Braun - Blanquet 1964, Westhoff & van der Maarel 1978). Sintaksonomska nomenklatura je v skladu z deli Marin-

ček et al. 1993, Marinček & Zupančič 1994, Zupančič 1999. Nomenklatura za semenke in praprotnice smo povzeli po Trpin & Vreš (1995) in po Martinčič et al. (1999). Nomenklatura vira za mahove sta Frey et al. (1995) in Martinčič (2003).

Zahvaljujem se dr. B. Drogeniku, univ. dipl. inž. A. Marinšku in mag. P. Košir za sodelovanje pri terenskih delih, slednji še posebno za determinacijo nekaterih mahov. Prav tako se zahvaljujem A. Marinšku za pomoč pri tehnični izdelavi razprave.

Splošne ekološke razmere

Na območju Menine planine ni meteorološke postaje. Tako smo prisiljeni podati le neke splošne ugotovitve. Vpliv splošne cirkulacije atmosfere, bližine morja ter neposredne bližine visokogorskega masiva se na področju Menine planine odraža v nekoliko hladnejših (vpliv Alp), vendar neizenačenih toplotnih razmerah (celinski vpliv) ter poudarjeni humidnosti. Vpliv morja se kaže v večjih povprečnih oktobrskih temperaturah v primerjavi s povprečnimi aprilskimi temperaturami ter z jasno izraženim jesenskim padavinskim viškom.

V primerjavi z vzhodnim delom preddinarskega območja so padavine na območju Menine planine občutno višje, padavinski maksimumi in minimumi niso tako izraziti, jeseni pade več padavin kot poleti. Zimski padavinski minimum ni tako izrazit.

Glede na predalpsko podnebje pa so padavine občutno nižje, vendar se krivulja distribucije letnih padavin po obliki že močno približa predalpskemu podnebne mu tipu; tudi razporeditev letnih in jesenskih padavin mu je močno podobna.

Poletne in zimske toplotne razmere se bistveno ne razlikujejo od onih, ki vladajo v preddinarskem fitoklimatskem območju, le da so poleti zaradi bližine alpskega masiva nekoliko znižane. Stabilno, dokaj hladno zimsko obdobje kaže na močan in stalen celinski vpliv.

Sklep: na opisanem svetu so toplotne razmere značilne za preddinarski svet, padavinski režim pa močno spominja na predalpski podnebni tip. Lahko bi rekli, da vlada na območju Menine planine prehodno preddinarsko-predalpsko podnebje.

Menina planina pripada tektonski enoti Savinjskih Alp. Te so nastale zaradi orogenih premikov, ki so dosegli svoj maksimum v zgornjem oligocenu in spodnjem miocenu. Vmesno cono med posavskimi gubami in Savinjskimi Alpami so tvorili psevdosiljski skladi. Med zgornjim oligocenom in spodnjim miocenom so bile posavske gube potisnjene proti severu in tako narinjene na psevdosiljske sklade; na drugi strani pa so bile Savinjske Alpe potisnjene proti jugu in prav tako narinjene na psevdosiljske sklade, ki so tvorili vmesno območje med obema tektonskima enotama. Vmesna cona se je zelo skrčila. Zveza Menine planine s centralnim delom Savinjskih Alp je zaradi vdora vmesnih grud prekinjena. Ob podolžnih prelomih, ki potekajo ob Menini, čez Črničec po dolini Črne, mimo Davovška in Možjanca, so južni predeli Savinjskih Alp zaostali v dviganju in niso dosegli tolikšne višine kot centralni predel.

Po Seidlu (1907) so geološka matična podlaga Menine planine predvsem triadne kamnine. Spodnji deli pobočij gradijo triadni werfenski skladi, njim sledijo školjkoviti apnenec in wengenski skladi. Nanje se navezuje

kasijanski apnenec srednje triade. Precej visoko v pobočjih Menine planine, na nadmorski višini 1200 metrov, pogledajo na dan rabeljske plasti. To so temni, gosti, nekoliko lapornati apnenci in svetlejši, nekoliko dolomitizirani apnenci. Številni studenci so vezani ravno na rabeljske plasti, ker so nepropustne. Ob njih so lahko nastale planine. Na zgornjetriadnem dolomitu leži dachsteinski apnenec. Je svetlo sive ali bele barve, delno je skladovit, delno neskladovit. Pokriva pretežni del Menine planine. Na planotastem terenu se uveljavlja intenzivno zakrasevanje (vrtače, škraplje, žlebiči, brezna).

Nekarbonatne kamnine so podrejene karbonatnim. Manjše površine porfirita so na prisojni strani Menine planine nad Vanišami pri Zgornjem Tuhinju in andenizita na osojni strani nad Bočno.

Gozdne združbe

Conalne združbe

Na območju Menine planine se je pri dovolj velikih nadmorskih višinah in prevladujoči karbonatni podlagi razvila vegetacija, ki relativno dobro nakazuje nizanje vegetacije po vegetacijskih pasovih. Zato bomo obravnavali splošno ekologijo področja ter gozdne združbe v okviru vegetacijskih pasov.

Podgorski (submontanski) pas

Višinski razpon podgorskega pasu na območju Menine planine precej variira. V osojnih legah se spusti globoko v kolinski pas, na južnih strmih pobočjih Menine planine pa se povzpne celo na 1100 m. Pretežno pa se giblje v mejah od 500 do 550 in 750 do 800 metrov. V teh nadmorskih višinah prehaja gričevnat svet v hribovitega, lahko se pa tudi preko strmega skoka dvigne v gorski svet.

Mezoklima je blažja, dovolj topla, brez izrazitih temperaturnih ekstremov. Pri nižjih nadmorskih višinah je povprečna letna temperatura dovolj visoka: približno 7,5 do 8,5 °C. Zaradi enakomerno nagnjenih pobočij, brez izrazitih reliefnih depresij, hladni zrak odteka v dolino, tako odpadejo reliefno pogojene temperaturne inverzije.

V ugodnih reliefnih in podnebnih razmerah so dosegla tla razvojno stopnjo pokarbonatnih rjavih tal, so precej skeletna in stabilne strukture. Glede na mezo- in nanoreliefne razmere ter kemijsko sestavo kamnine razvita tal močno niha. Najgloblja tla so na lahko topljivih apnencih, na blagih nagibih. Vzporedno z večjimi nagibi in tršimi kamninami srečujemo čedalje manj razvita tla.

Osnovna conalna združba podgorskega pasu je gozdna združba bukve s tevjem – *Hacquetio-Fagetum* Ž. Košir 1962. V podgorskem pasu je veliko posebnih rastišč pogojenih z nekarbonatnimi kamninami ali pa s strmimi dolomitnimi pobočji. Zato je gozdna združba bukve s tevjem tipično razvita na večjih površinah le na posameznih mestih. V glavnem pa prevladujejo prehodi med conalnimi in aconalnimi združbami.

V primarni sestavi ima bukev (*Fagus sylvatica*) dominantno vlogo nad ostalimi največkrat samo posamično primešanimi drevesnimi vrstami: graden (*Quercus pet-*

raea), navadni gaber (*Carpinus betulus*), maklen (*Acer campestre*), češnja (*Prunus avium*), brek (*Sorbus torminalis*), ki optimalno uspevajo v kolinskem pasu ter se lahko uveljavijo na večjih površinah v okviru conalne združbe le pri ekstenzivnem načinu gospodarjenja. Plemeniti listavci se v gozdni združbi sicer redno pojavljajo, vendar samo v posamični primesi. Stalno sta prisotni tudi s človekovo pomočjo razširjeni drevesni vrsti rdeči bor (*Pinus sylvestris*) in navadna smreka (*Picea abies*). Posamezna primes iglavcev kaže, da so se naravno uveljavili na golosekih.

Za gozdno združbo je značilna dobro razvita grmovna plast: *Crataegus monogyna*, *Ligustrum vulgare*, *Cornus sanguinea*, *Viburnum lantana*, *Fraxinus ornus*, *Berberis vulgaris*, *Hedera helix*, *Euonymus verrucosa*, ki gozdno združbo dobro ločuje od vseh gorskih bukovih združb in nakazuje zmerno termofilno naravo podgorskih bukovih gozdov.

Tudi v osnovni zeliščni kombinaciji so prisotne vrste, ki dobro uspevajo tudi v nižjih nadmorskih višinah, v gozdovih belega gabra: *Hacquetia epipactis*, *Asarum europaeum*, *Aposeris foetida*, *Primula vulgaris*. Večino rastlinske plasti pa sestavljajo mezofilne bazofilno-nevtrofilne vrste: *Symphytum tuberosum*, *Carex sylvatica*, *Sanicula europaea*, *Dentaria bulbifera*, *Pulmonaria officinalis*, *Salvia glutinosa*, *Euphorbia amygdaloides*, *E. dulcis*, *Polygonatum multiflorum*, *Lilium martagon*, *Galeobdolon montanum*, *Mercurialis perennis*, *Melica nutans* in druge. Poleg že omenjenih značilnic ilirskih bukovih gozdov, ki optimalno uspevajo v arealu gabrovih gozdov, so stalno prisotni še taksoni, nakazovalci ilirske narave združbe *Hacquetio-Fagetum*: *Aremonia agrimonoides*, *Helleborus niger* subsp. *niger*, *Dentaria enneaphyllos*, *Lamium orvala*, *Vicia oroboides*.

Grmovna in zeliščna, kakor tudi drevesna plast, dajejo združbi zelo samosvoje obeležje. Na eni strani so še prisotne rastlinske vrste, ki optimalno uspevajo v kolinskem pasu, delno pa tudi v toploljubnih aconalnih združbah, kar si razlagamo z zgodovinskim razvojem vegetacije, delno pa tudi z zmerno toplo, izenačeno mezoklimo podgorskega območja. Po drugi strani pa daje gozdni združbi prevlada bukve povsem obeležje bukovega gozda.

Na območju podgorskega sveta Menine planine je geografska varianta z lobodiko – *Hacquetio-Fagetum* var. geogr. *Ruscus hypoglossum*. Podgorski bukovi gozdovi na Menini planini so na skrajnem severnem robu areala sintaksona in so floristično precej obubožani, predvsem na račun zelo redke prisotnosti razlikovalnice geografske variante taksona *Ruscus hypoglossum*.

Geografsko varianta smo na območju Menine planine razčlenili na več subasociacij.

Največje površine naseljuje osnovna, osrednja subasociacija – *typicum*. Razširjena je v nadmorskih višinah od 400 do 800 metrov, v vseh nebesnih legah, prevladujejo prisojne, na širših hrbtih srednje do blago nagnjenih pobočij. Pretežno na dolomitnih apnencih in dolomitih prevladujejo srednje globoka, ponekod zelo skeletoidna rjava pokarbonatna tla s sprsteninastim humusom. Ponekod prehajajo v rjave rendzine. Na splošno so tla srednje rodovitna.

Izrazito hladna rastišča v okviru ekologije gozdne združbe bukve s tevjem naseljuje subasociacija z gozdnim planinščkom – *homogynetosum*. Odločilne pri oblikovanju ekoloških razmer so izrazito hladne lege (S, SV) in strmi nagibi. Zaradi velikih nagibov so tla slabše razvita. Na dolomitnih apnencih prevladujejo srednje globoke, skeletoidne do zelo skeletne rjave rendzine s sprstenino. Ob vznožju pobočij na dolomitni matični podlagi prehajajo rjave rendzine v srednje globoke, slabo razvita rjava pokarbonatna tla.

V drevesni plasti so bukvi stalno primešani plemeniti listavci: beli javor (*Acer pseudoplatanus*) in gorski brest (*Ulmus glabra*). V grmovni in zeliščni plasti so poleg osnovne kombinacije še: *Homogyne sylvestris*, *Valeriana tripteris*, *Veronica latifolia*, *Rosa pendulina*, *Lonicera alpigena*, ki dobro ločujejo opisani sintakson od drugih sintaksonov bukovega gozda s tevjem.

Biocenotska zgradba podgorskih bukovih gozdov je stabilna. Bukev je konkurenčno najmočnejša drevesna vrsta. V normalnih razmerah potekajo vse razvojne smeri le preko bukve. Šele po močno spremenjenih sestojnih, delno tudi edafskih razmerah, se uveljavijo tudi druge drevesne vrste. V recentnih sukcesijah pridejo do veljave predvsem: navadni gaber in graden, ki sta soudeležena tudi pri zaraščanju pašnikov v nižjih nadmorskih višinah. V višjih legah potekajo razvojne smeri iz pašnika proti gozdu preko leske in bukve, včasih tudi preko smreke; predvsem na zaraščajočih stelnikih, kjer je smreka pri spremenjenih edafskih (zbita, slabo porozna, vlažna tla) in mikroklimatskih (ostrejša mezoklima) razmerah pridobila na konkurenčni moči. Progresije v stadijalnih oblikah potekajo ponavadi v smeri postopnega uveljavljanja bukve, ki sčasoma s senco onemogoči ali zmanjša na minimum uspevanje ostalih drevesnih vrst. V končni obliki prevladajo bolj ali manj čisti bukovni gozdovi s posamično ali skupinsko primesjo omenjenih drevesnih vrst.

V višjih nadmorskih višinah se je izoblikovala zelo zanimiva subasociacija z vretenčastim salamonovim pečatnikom – *polygonatetosum verticillati*. Naseljuje pobočja, ki so se po skoku iz kolinskega v gorski pas nekoliko izravnala. Zaradi izrazito toplih leg, v glavnem prevladujejo prisojne lege, so se kljub večjim nadmorskim višinam, od 900 do 1050 metrov, pretežno ohranile osnovne ekološke značilnosti podgorskega bukovega gozda. S tem mislimo predvsem na edafske, reliefne pa tudi mezoklimatske razmere, le da so povprečne letne temperature nekaj nižje in edafske razmere v primeru z osrednjo obliko bolj inicialne. Prevladujejo srednje globoke skeletoidne do skeletne rjave rendzine na dolomitnem apnencu in dolomitu s prhninastim humusom. Hladnejše rastiščne razmere, pogojene z večjo nadmorsko višino, se kažejo v popolni odsotnosti gradna v primarni sestavi ter črnega in belega gabra v recentnih sukcesijah – posebno pri zaraščanju pašnikov. Razlikovalnici subasociacije sta: *Polygonatum verticillatum* in *Veratrum album*, ki nakazujeta določeno gorsko okolje sintaksona. Ostali rastlinski inventar je močno podoben onemu v osnovni obliki, le da se zaradi izrazito toplih leg in prevladujoče dolomitne matične podlage bolj ali manj obilno pojavljajo: *Helleborus niger* subsp. *niger*, *Festuca heterophylla*, *Cyclamen purpurascens* in *Luzula luzuloides*, ...

Sintakson – *polygonatetosum verticillati* – se zaradi specifičnih razmer pojavlja ekstrazonalno v gorskem svetu. Višje nadmorske višine izključujejo razvoj stadijalnih vrst, ki so sicer soudeležene pri recentnih sukcesijah pri vseh ostalih oblikah bukovega gozda s tevjem. Zato potekajo razvojne smeri tudi pri intenzivnejših posegih le preko bukve. Pašniške površine v območju rastišča višinske variante se zaraščajo predvsem z lesko, ki se ji kmalu priključi tudi bukev. Leska se pojavlja z večjo pokrovnostjo tudi na površinah, kjer je stalna gozdna paša.

Spodnji del gorskega pasu

Navadno ga omejujejo nadmorske višine od 600 do 900 metrov. Mezoklima je v primerjavi s predgorskim svetom hladnejša, bolj izenačena; temperature so nižje, sneg leži dalj časa, reliefno pogojeni zgodnji in pozni mrazi, ki so značilni za gorski svet, zaradi enakomerno nagnjenih pobočij, odpadejo. Na apnencih in dolomitnih apnencih so se v danih ekoloških razmerah razvila rjava, močno humozna pokarbonatna tla.

Osnovna conalna gozdna združba spodnjega dela gorskega pasu je združba bukve in velike mrtve koprive – *Lamio orvalae-Fagetum* (I. Horvat 1938) Borhidi 1963. Na opisanem območju se členi glede na relief, nadmorsko višino in delno petrografske podlage na več oblik. Za vse oblike je značilna velika biološka moč bukve, ki se v ugodnih talnih in zračnih vlažnostnih razmerah bujno regenerira ter je absolutno premočna nad ostalimi drevesnimi vrstami. Bukvi so stalno primešani plemeniti listavci: predvsem beli javor (*Acer pseudoplatanus*), redkeje gorski brest (*Ulmus glabra*). Grmovno plast sestavljajo mezofilne grmovnice: *Euonymus latifolia*, *Lonicera alpigena*, *Sambucus nigra*, *Daphne mezereum*.

Popolna odsotnost grmovnih vrst, ki uspevajo v toplejši mezoklimi predgorskega sveta, na eni strani ter odsotnost rastlinskih vrst, ki imajo svoj optimum uspevanja v gorskem svetu, na drugi strani, daje združbi svojstveno floristično obeležje. Hladna, humozna, vlažnejša rastišča omogočajo bolj ali manj bujno uspevanje izrazito mezofilnih taksonov: *Dentaria enneaphyllos*, *D. bulbifera*, *Lamium orvala*, *Sanicula europaea*, *Actea spicata*, *Polystichum aculeatum*, *Carex sylvatica*, *Dryopteris filix-mas*, *Galeobdolon montanum*, *Galium odoratum*, *Pulmonaria officinalis* in še nekaterim.

V skladu z danimi ekološkimi razmerami zavzema največje površine osrednja oblika – *typicum*. Navezana je na srednje strma pobočja, kjer so na triadnih apnencih globoke, sveža do vlažna skeletoidna rjava pokarbonatna, močno humozna in zelo rodovitna tla. Floristična sestava gozdne združbe se odlikuje s stalno prisotnostjo zgoraj naštetih zelišč.

Ekstremno hladna rastišča v okviru asociacije naseljuje sintakson z gozdnim planinščkom – *homogynetosum sylvestris*. Pojavlja se na dolomitni matični podlagi, na zelo strmih pobočjih v izrazito hladnih legah. Prevladujejo plitve do srednje globoke skeletoidne sprsteninaste rendzine, ponekod prehajajo v plitva, močno skeletoidna rjava pokarbonatna tla. Zaradi hladnejših toplotnih razmer je mineralizacija zavrtta, zato prevladuje prhninasta oblika humusa. Drevesna in grmovna plast sta približno enake sestave kot v osnovni gozdni

združbi. V zeliščni plasti pa sta značilni diferencialni vrsti *Homogyne sylvestris* in *Valeriana tripteris*.

Zelo zanimiva je subasociacija z navadnim golšcem – *mercurialetosum perennis*. Na opisanem svetu je omejena na strma osojna pobočja. Na dolomitnih apnencih prevladujejo plitva do srednje globoka, zelo skeletna rjava pokarbonatna tla, ki ponekod prehajajo v zelo humozne rendzine.

Posebne rastiščne razmere nakazuje s stalno prisotnostjo in obilno pokrovnostjo predvsem takson *Mercurialis perennis*. Sintakson – *mercurialetosum* kaže določeno podobnost z združbo *Arunco-Fagetum*.

Na meji zgornjega dela spodnjega gorskega pasu, kjer so makroklimatske razmere modificirane z višjo nadmorsko višino, predvsem v smislu skrajšanja vegetacijske periode, nižjih temperatur in višjih padavin, se je na globljih izpranih pokarbonatnih tleh izoblikovala oblika s trilistno penušo – *cardaminetosum trifoliae*. To je edafsko najugodnejša oblika bukovega gozda z veliko mrtvo koprivo na tem območju.

V drevesni plasti bukev skoraj popolnoma prevladuje. Ponekod ji je primešana smreka, ki se zaradi delnega vpliva nekarbonatne podlage, ponekod so nekarbonatni nanosi povrh apnenca, tudi dobro naravno pomlajuje. Grmovne plasti, razen bukovega in smrekovega pomladka, skoraj ni. Višje lege in dobro razvita tla pogojujejo uspevanje rastlinskih vrst: *Cardamine trifolia*, *Veratrum album*, *Polygonatum verticillatum*, *Luzula pilosa*, katere v ostalih oblikah bukovega gozda z veliko mrtvo koprivo skoraj popolnoma manjkajo ter so dobra razlikovalna skupina opisanega sintaksona.

Izprana tla povzročajo določeno labilnost gozdne združbe. Na posekah se pojavljajo posečne vrste globokih tal: vrbe, predvsem iva (*Salix caprea*) in trepetlika (*Populus tremula*), ki veljata za posečni vrsti gorskega sveta. Po intenzivnem steljarjenju, močnem izsekovanju in ponekod tudi gozdni paši se tla močno zbijejo in še bolj zakisajo. V takih razmerah se smreka dobro naravno pomlajuje ter lahko z nadaljnjim pospeševanjem popolnoma prevlada.

Predalpski jelovo-bukov gozd – *Homogyne sylvestris-Fagetum* Marinček et al. 1993 je conalna združba predalpskega območja. Uspeva v vseh legah, vendar naseljuje največje strnjene površine od 800 do 1000 metrov nad morjem.

Ponekod se na prisojnih legah povzpne tudi do 1400 metrov, na izrazito osojnih pobočjih se spusti do 400 metrov. Splošne klimatske razmere na območju Menine planine so zaradi izrazito osojnih rastišč jelovo-bukovega gozda modificirane v smislu hladnejše mezo-klime, z bolj izravnanimi temperaturami in večjo zračno vlažnostjo.

Reliefne razmere so zelo pestre. Izredno razgiban kraški relief je na dachsteinskih apnencih, medtem ko prevladujejo na dolomitnih apnencih strmejša, bolj ali manj gladka pobočja, presekana z globokimi jarki.

Med karbonatnimi kamninami prevladujejo dolomitni apnenci, v višjih legah pa dachsteinski apnenci. Skladno s peštrim reliefom so edafske razmere raznolike. Najpogostejši talni tip so rjava pokarbonatna tla različnih globin. Na dachsteinskih apnencih so globoka rjava pokarbonatna tla, ponekod izprana. Plitvejša rjava

tla in rendzine različnih razvojnih stopenj so na dolomitih in dolomitnih apnencih.

V dobro ohranjenih gozdovih prevladujeta bukev (*Fagus sylvatica*) in bela jelka (*Abies alba*). V skladu z zelo spremenljivimi rastiščnimi razmerami sta le redko enakovredni graditeljici, nekje prevlada bukev, drugod jelka. Pri uravnavanju zmesi obeh drevesnih vrst ima v gospodarjenih gozdovih izredno pomembno vlogo človek. Bolj intenzivni posegi pospešujejo bukev. Jelki najbolj prija prebiralno gospodarjenje. Navadna smreka (*Picea abies*) je v predalpskih jelovo-bukovih gozdovih naravno primešana, vendar je njena večja primes vedno povezana s človekovim vplivom, bodisi v zvezi z intenzivnejšimi sečnjami ali s sadnjo smreke. Ponekod je primešan beli javor (*Acer pseudoplatanus*). Ostale drevesne vrste se redko pojavljajo.

Grmovna plast je slabo razvita. V glavnem jo sestavlja pomladek prevladujočih drevesnih vrst bukve, jelke in smreke. Od pravih grmovnic so najpogostejše: *Daphne mezereum*, *Lonicera alpigena*, *L. nigra* in *Rubus idaeus*.

Zeliščna plast je dobro razvita. Glede na letni čas pokrivajo zelišča od 40 do 90 odstotkov talnega površja. Prevladujejo nevrofilno-bazifilne vrste: *Galeobdolon flavidum*, *Prenanthes purpurea*, *Mycelis muralis*, *Salvia glutinosa*, *Polystichum aculeatum*, *Euphorbia amygdaloides*, *Paris quadrifolia*, *Actaea spicata*, *Viola reichenbachiana*, *Phyteuma spicatum* in ostale. Med razlikovalnicami ilirskih bukovih gozdov so najpogostejši taksoni: *Cardamine trifolia*, *Dentaria enneaphyllos*, *Cyclamen purpurascens*, *Aposeris foetida*, *Arenonia agrimonioides* in *Homogyne sylvestris*. Ostale t. i. ilirske vrste: *Omphalodes verna*, *Calamintha grandiflora*, *Rhamnus fallax* so redke.

Visoke steblike (*Adenostyletalia*): *Polygonatum verticillatum*, *Adenostyles glabra*, *Ranunculus platanifolius*, *Dryopteris filix-mas*, *Athyrium filix-femina*, *Senecio ovatus* in *Veratrum album* v skladu z delno visokogorskim značajem združbe dosegajo pogosto veliko pokrovnost. Pomembna skupina so rahlo do zmerno kisloljubne vrste: *Oxalis acetosella*, *Veronica urticifolia*, *Gentiana asclepiadea*, *Rosa pendulina*, *Luzula luzuloides*, *Hieracium sylvaticum*, *Majanthemum bifolium* in *Valeriana tripteris*, ki so posledica hladnejše makropredvsem pa mezo-klime in z njo v zvezi prevladujočim prhninastim humusom.

Mahovna plast je slabo razvita. Prevladujejo: *Ctenidium molluscum*, *Isotheceum alopecuroides*, *Plagiochila asplenioides*, *Neckera crispa* in *Fisidens taxifolius*.

Značilnice asociacije *Homogyne sylvestris-Fagetum* so: *Homogyne sylvestris*, *Festuca altissima* in *Cardamine trifolia*. Razlikovalnice asociacije so predvsem: *Adenostyles glabra*, *Polygonatum verticillatum*, *Ranunculus platanifolius*, *Saxifraga rotundifolia* in *Luzula sylvatica*.

Takson *Homogyne sylvestris-Fagetum* na območju Menine planine členimo na sledeče subasociacije.

Osrednja subasociacija – *typicum* – predstavlja ekološko in floristično povprečje asociacije. Uspeva v vseh nebesnih legah na zmerno nagnjenih pobočjih in zaravninah. Matična podlaga so predvsem dachsteinski apnenci, redkeje dolomitni apnenci in dolomiti. Na apnencih so najpogostejše srednje globoka do globoka rjava pokarbonatna tla s ponekod zelo izraženo povr-

šinsko kamnitostjo. Na dolomitnih apnencih, posebno na strmejših pobočjih, so plitva rjava pokarbovatna tla in rendzine. Subasociacija – *typicum* nima izrazitih razlikovalnic.

Subasociacija z gozdno sašulico – *calamagrostidetosum variae* porašča prisojna, strma, zelo kamnita pobočja; pogosto je v ozkih pasovih vzdolž strmih grebenov. Na apnencih, dolomitnih apnencih in dolomitih so rendzine različnih razvojnih stopenj, ki prehajajo v plitva, zelo skeletna rjava pokarbovatna tla. Razlikovalnici subasociacije – *calamagrostidetosum variae* sta *Calamagrostis varia* in *Carex alba*.

Subasociacija z gozdno bekico – *Luzuletosum sylvaticae* uspeva v višjih nadmorskih višinah od 1300 do 1450 metrov, ponekod meji na asociacijo *Adenostylo-Piceetum*. Prevladujejo blago nagnjena pobočja in široki jarki. Na dachsteinskih apnencih so plitva rjava tla s prhninastim in delno surovim humusom. Razlikovalnice subasociacije – *luzuletosum sylvaticae* so: *Luzula sylvatica*, *Huperzia selago*, *Melampyrum sylvaticum*, *Homogyne alpina*, *Lycopodium annotinum*, *Vaccinium myrtillus* in *Calamagrostis vilosa*.

Sintakson z gozdno bilnico – *festucetosum altissimae* porašča precej strma do zmerno strma in skalovita osojna pobočja, kopaste vrhove, pogosto stopničasto oblikovana pobočja in grebene. Matična podlaga je pretežno dachsteinski apnenec, na katerem je pod rušo trave *Festuca altissima* sprsteninasto-prhninasta rendzina, v razpokah in žepih med kamenjem pa so izprana rjava pokarbovatna tla. Razlikovalnica subasociacije je takson *Festuca altissima*, ki ji daje s svojo bujno šopasto vzrastjo značilen videz.

Subasociacija z navadnim golščem – *mercurialetosum perennis* uspeva v relativno nižjih nadmorskih višinah od 750 do 1050 metrov, na strmih do zelo strmih osojnih pobočjih in pogosto skalovitih grebenih. Na apnencih, dolomitnih apnencih in dolomitih je kompleks različnih rendzin in zelo skeletnih rjavih pokarbovatnih tal. Razlikovalnica subasociacije – *mercurialetosum perennis* je predvsem takson *Mercurialis perennis*, ki daje sintaksonu z veliko pokrovnostjo značilen videz.

Zgornji del gorskega (altimontanskega) pasu

Zgornji del gorskega pasu obsega najvišje dele Menine planine od 900 metrov do najvišjih vrhov (Vivodnik 1508). Skoraj povsem prevladuje apnenčasta matična podlaga, ki jo gradijo predvsem dachsteinski apnenci. Ponekod so prisotni rabeljski skladi, vendar so tudi ti apnenčastega porekla. Dolomitna matična podlaga je podrejena apnenčasti. Relief je v skladu z apnenčasto matično podlago zelo razgiban: zmerno nagnjena pobočja so posejana z vrtačami različnih velikosti, prevladujejo izrazite vrtače z zelo kamnitimi robovi, široki jarki; ponekod so zelo skaloviti grebeni. Na najvišjih predelih Menine planine so obširne planote. Primerno razgibanemu reliefu so tudi talne razmere zelo pisane. Na blago do srednje nagnjenih pobočjih so različno globoka močno humozna in skeletna rjava pokarbovatna tla. Najrazvitejša tla, sprana rjava pokarbovatna tla, so na dnu vrtač, kamor se tla nanašajo z višjih leg. Na bolj ekstremnih reliefnih oblikah so predvsem rendzine različnih razvojnih stopenj.

Zgornji del gorskega (altimontanskega) območja porašča tri conalne združbe. Največje površine pripadajo združbi bukve in platanolistne zlatice (*Ranunculo platanifolii-Fagetum* Marinček et al. 1993), ki je osnovna conalna asociacija zgornjega dela gorskega pasu Menine planine. Najvišje predele Menine planine naseljuje združba bukve in polžarke (*Isopyro-Fagetum* Ž. Košir 1962). Ponekod pa je zaznavna celo conalna smrekova združba predalpskega območja *Adenostylo glabrae-Piceetum* M. Wraber ex Zukrigl 1973.

Združba bukve in platanolistne zlatice – *Ranunculo platanifolii-Fagetum* je conalna združba zgornjega dela gorskega pasu predalpskega in dinarskega fitogeografskega območja v nadmorskih višinah od 900 do 1400 metrov. Porašča najrazličnejše reliefne oblike: najpogosteje srednje strma pobočja, ki ponekod prehajajo v zakrasele planote oziroma v kamnite vrhove. Združba uspeva predvsem na karbonatnih kamninah: na apnencih, dolomitnih apnencih in dolomitih, na katerih prevladujejo rjava pokarbovatna tla in rendzine različnih razvojnih stopenj. Rastišča teh gozdov so dobro namočena, večina padavin pade v času vegetacijske dobe. Povprečna letna temperatura je od 4,5 do 6 °C. Vegetacijsko obdobje traja okoli pet mesecev.

Za altimontanske bukove gozdove je značilna skoraj popolna prevlada bukve (*Fagus sylvatica*) v vseh razvojnih fazah gozda. Ostale drevesne vrste: beli javor = gorski javor (*Acer pseudoplatanus*), bela jelka (*Abies alba*) in navadna smreka (*Picea abies*) so primešane le posamično.

Tem gozdovom dajejo značilni videz visoke steblike in vrste, ki so navezane na višje nadmorske višine: *Saxifraga rotundifolia*, *Polystichum lonchitis*, *Polygonatum verticillatum*, *Adenostyles glabra*, *A. alliariae*, *Ranunculus platanifolius*, *Luzula sylvatica* in še nekatere, ki jih ostro ločujejo od bukovih gozdov spodnje gorske stopnje (*Lamio orvalae-Fagetum*).

Na območju Slovenije je bilo določenih več geografskih variant asociacije *Ranunculo platanifolii-Fagetum*. Na dinarskem območju je geografska varianta *Ranunculo platanifolii-Fagetum* var. geogr. *Calamintha grandiflora* Marinček 1996, v predalpskem fitogeografskem območju je geografska varianta *Ranunculo platanifolii-Fagetum* var. geogr. *Hepatica nobilis* Marinček 1993. Na Menini planini pa je geografska varianta bukve in platanolistne zlatice s polžarko *Ranunculo platanifolii-Fagetum* var. geogr. *Isopyrum thalictroides* var. geogr. nova hoc loco.

Posebna ekologija geografske variante s polžarko je pogojena s prevladujočo apnenčasto matično podlago in z geografskim položajem Menine planine. Apnenčasta matična podlaga pogojuje reliefno izredno razgiban kraški relief in na splošno ugodne edafske razmere za rast bukve. Zaradi posebnega geografskega položaja Menine planine na skrajnem jugovzhodnem robu Savinjskih Alp se na območju Menine planine mešajo ekološke lastnosti predalpskega in preddinarskega fitogeografskega rastlinskega območja. Klimatske razmere imajo določene lastnosti preddinarskega območja: posebno njen jugovzhodni del, koder prihaja do izraza vpliv celinskega podnebja. Ta je na Menini planini še potenciran z velikostjo masiva: oblikuje se labilna mezoklima s poudarjenimi temperaturnimi skrajnostmi in nizkimi povprečnimi letnimi temperaturami. La-

bilnost lokalne klime še poudarja stalno menjavanje toplih in mrzlih vetrov na začetku in koncu vegetacijske dobe. Negativne lastnosti vpliva celinskega podnebja delno kompenzirajo visoke padavine in z njo v zvezi visoka zračna vlaga ter snežna odeja, ki ne sko-pni globoko v pomlad. Rezultat vseh teh vplivov je precej labilna, vendar za uspevanje bukovih gozdov ugodna krajevna klima, ki pogojuje veliko biološko moč bukve in stabilno zgradbo njenih združb, ne glede na razvitost tal.

Zelo pomemben ekološki dejavnik pri oblikovanju vegetacijske odeje je bila dolgotrajna in intenzivna paša. Gozdovi na reliefno najugodnejših mestih so bili izkrčeni za pašnike, v vseh ostalih gozdovih pa so pasli živino. Do približno 1920 je bila zelo razvita tudi ovčjereja. Kakovostna lesna surovina je bila drugotnega pomena, gozdove so izkoriščali v glavnem za drva in pridobivanje oglja. V moderni dobi je vzporedno z rastočo industrializacijo zrasla vrednost kakovostnega lesa, po drugi strani pa se je velik del prebivalstva preusmeril v industrijsko dejavnost. Najprej so prenehali z intenzivno rejo ovac, stalež govedi se je zmanjševal iz leta v leto. Dandanes se je paša osredotočila na dobro ograjene in intenzivno gojene pašnike. Na opuščeni pašnikih se je ponekod kot pionirska vrsta uveljavila smreka, od koder se je naselila v okoliške bukove gozdove. Floristično sestavo združbe kaže fitocenološka tabela št. 1.

V drevesni plasti bukev (*Fagus sylvatica*) skoraj povsem prevladuje. Preseneča popolna odsotnost belega javora (*Acer pseudoplatanus*) kot posledica intenzivne gozdne paše v preteklosti. Gorski javor se v ostalih geografskih variantah visokogorskih bukovih gozdov pojavlja stalno in ponekod dokaj obilno. Posamično in v skupinah je primešana navadna smreka (*Picea abies*), na osojnih legah na meji jelovo-bukovih gozdov pa tudi bela jelka (*Abies alba*).

Grmovnice se v ohranjenih bukovih gozdovih pojavljajo posamično. Prevladujejo: *Daphne mezereum*, *Rosa pendulina*, *Rubus idaeus* in *Lonicera alpigena*.

Vrste razlikovalne skupine altimontanskih bukovih gozdov: *Adenostyles glabra*, *Saxifraga rotundifolia*, *Ranunculus platanifolius*, *Polygonatum verticillatum*, *Cicerbita alpina*, *Luzula sylvatica* so stalne in ponekod zelo številne.

Razlikovalnice geografske variante s polžarko so: *Adenostyles alliariae*, *Isopyrum thalictroides*, *Corydalis cava*, *Crocus vernus*, *Leucojum vernum*, *Ficaria verna*, ter *Veronica montana*, večinoma geofiti, ki dajejo spomladi zeliščni plasti, ko bujno cvetijo, poseben videz. Razlikovalnice geografske variante nakazujejo zelo ugodne vlažnostne in edafske razmere sintaksona.

Razlikovalnice zveze ilirskih bukovih gozdov *Aremonio-Fagion* so dobro prisotne. Največjo stalnost in pokrovnost dosežejo: *Cardamine trifolia*, *Dentaria enneaphyllos*, *Aremonia agrimonoides*, *Aposeris foetida*, ponekod tudi *Helleborus niger* subsp. *niger*.

V zeliščni plasti prevladujejo mezofilne nevtrifilne vrste: *Dentaria bulbifera*, *Galium odoratum*, *Symphytum tuberosum*, *Paris quadrifolia*, *Euphorbia amygdaloides*, *Carex sylvatica*, *Ranunculus lanuginosus*, *Adoxa moschatellina* in ostale, ki s svojo obilno pokrovnostjo nakazujejo zelo ugodne ekološke razmere za rast gozdne vegetacije.

Med ostalimi dosega večjo pokrovnost: *Anemone nemorosa* in visoke steblike (*Adenostyletalia* s. lat.): *Athyrium filix-femina*, *Senecio ovatus*, *Veratrum album*, *Dryopteris filix-mas* in *Milium effusum*. Med acidofilnimi vrstami imata nekaj večjo prisotnost *Gymnocarpium dryopteris* in *Dryopteris assimilis*. Več je rahlo acidofilnih taksonov: *Oxalis acetosella*, *Gentiana asclepiadea*, in *Maianthemum bifolium*. Med mahovi prevladujejo nevtrifilno-bazifilni taksoni: *Isoetes myurum*, *Ctenidium molluscum* in *Plagiochila asplenoides*.

Geografska varianta s polžarko je bila razčlenjena na dve subasociaciji in eno varianto.

Osrednja subasociacija – *typicum* – se pojavlja v vseh nebesnih legah v nadmorskih višinah od 100 do 1400 metrov, na zelo razgibanem mikro- in mezoreliefu, na rahlo do zmerno nagnjenih pobočjih, na zaravnica večjih vrtač in širših jarkov. Na pretežno dachsteinskih, redkeje dolomitiziranih apnencih prevladujejo srednje globoka, zelo skeletna in močno humozna rjava pokarbonatna tla. Površinska skalovitost, ponekod do 30-odstotna, in visok odstotek skeleta delno zmanjšujeta volumen tal, po drugi strani pa preprečujeta njihovo izpiranje. Čeprav so tla neenakomerno globoka, so rodovitna in stabilne zgradbe. Sintakson – *typicum* – naseljuje rastišča s povprečnimi ekološkimi razmerami in nima izrazitih razlikovalnic. Njegov nomenklaturni tip je popis št. 10 v fitocenološki tabeli 1.

Na poudarjeno vlažnih pobočjih, na povirnih tleh uspeva varianta s čemažem (*Allium ursinum*). Popolna prevlada čemaža v rastlinski plasti daje sintaksonu spomladi in zgodaj poleti značilen videz.

Sintakson z zvezdicama – *stellarietosum* – porašča široke, rahlo do zmerno nagnjene jarke in dna večjih vrtač, koder so ugodne vlažnostne razmere. Na dolomitnih apnencih so izprana rjava pokarbonatna tla. Tla so globoka, rahla, ilovnata, sveža do vlažna, v spodnjem delu talnega profila skeletoidna, enakomerno prekoreninjena, biološko zelo aktivna, z deževniki, slabo kisla. Prevladuje sprstenina. Tla so zelo rodovitna.

Razlikovalnice sintaksona – *stellarietosum*: *Stellaria montana*, *S. nemorum*, *Chrysosplenium alternifolium* in *Anthriscus nitidus* nakazujejo predvsem ugodne vlažnostne razmere. Njegov nomenklaturni tip je popis št. 6 v fitocenološki tabeli 1.

Biocenotska zgradba geografske variante s polžarko je zelo stabilna. Dobro prenese tudi dolgotrajne negativne antropozoogene vplive. Dokaz za to so dobro uspevajoči bukov gozdovi, kljub nedavni intenzivni gozdni paši. Vendar se zaradi spremenjenih edafskih in mikroklimatskih razmer bukev ne more pomlajevati. V takih ekoloških razmerah se uveljavi kot pionirska vrsta smreka. Glede na degradiranost, predvsem talnih razmer, poteka zaraščanje opuščeni pašnikov različno hitro. Povsod pa se po krajšem ali daljšem času razvije mešani gozd bukve in smreke. Le na ekstenzivno pasenih in delno košenih površinah, kjer so se razvili pašniki tipa *Nardetum*, potekajo recentne sukcesije počasneje. Po prenehanju paše nastane stadij smreke in borovnice (*Picea abies-Vaccinium myrtillus*). S čedalje večjo strnitvijo drevesne plasti gozdna bekica zamenja borovnico, nastane stadij smreke in gozdne bekice (*Picea abies-Luzula sylvatica*), ki že ima gozdni značaj. Če v takih gozdovih intenzivno sekajo ali celo pasejo živi-

no, ima stadij bolj ali manj trajno naravo. V smotrno gospodarjenih gozdovih pa prevladata v zeliščni plasti *Oxalis acetosella* in *Aposeris foetida*. Nadaljnji razvoj gre v smeri čedalje večje primesi bukve.

Združba bukve in polžarke – *Isopyro-Fagetum* Košir 1962 je conalna združba najvišjih vrhov preddinarskega sredogorja, predvsem Gorjancev in Kuma, koder se pojavlja na nadmorskih višinah od 1000 do 1150 metrov. Na območju Menine planine pa uspeva celo do 1450 metrov, kjer porašča njene najvišje dele, vendar se po strmih kamnitih pobočjih spusti prav do 1100 metrov in se mozaično prepleta z združbo *Ranunculo platanifolii-Fagetum* var. geogr. *Isopyrum thalictroides*. Geološko matično podlago gradijo dachsteinski apnenci in delno dolomitni apnenci; na njih prevladujejo humusno-karbonatna tla in sprsteninasta rendzina.

Vlažnostne razmere so zelo ugodne za rast bukve (*Fagus sylvatica*), ki skoraj popolnoma prevladuje nad drugimi drevesnimi vrstami. Ponekod ji je primešana navadna smreka (*Picea abies*), ki se je uveljavila kot pionirska vrsta na opuščeni pašnikih in je tudi po uveljavitvi bukve obdržala določen delež v sestojih. Za bukovke gozdove na Menini planini je značilna popolna odsotnost belega javora (*Acer pseudoplatanus*), ki se v združbah opisovane asociacije v preddinarskem območju stalno pojavlja. Kot kaže, je gozdna paša v stoletjih popolnoma pregnala beli javor z altimontanskega območja Menine planine.

Grmovna plast, v kateri prevladujejo mezofilne grmovnice: *Lonicera alpigena*, *Euonymus latifolia*, *Rosa pendulina* in *Daphne mezereum*, je slabo razvita.

Zeliščna plast ima dva zelo različna aspekta. Zgodaj spomladi se bujno razrastejo geofiti: *Isopyrum thalictroides*, *Leucjum vernum*, *Corydalis cava*, *C. solida*, *Dentaria enneaphylos*, *D. bulbifera*, *Galanthus nivalis* in še nekatere. Pozno spomladi in zgodaj poleti pa prevladajo vrste bukovih gozdov: *Galium odoratum*, *Paris quadrifolia*, *Euphorbia amygdaloides*, *Galeobdolon flavidum*, *Circaea lutetiana*, *Mercurialis perennis*, *Adoxa moschatellina*, *Stellaria nemorum*, *S. montana* ter praproti: *Dryopteris filix-mas* in *Athyrium filix-femina*.

Na območju Menine planine je geografska varianta z volnim lepenom *Isopyro-Fagetum* var. geogr. *Adenostyles alliariae*. Razlikovalnice geografske variante so: *Adenostyles alliariae*, *Saxifraga rotundifolia*, *Luzula sylvatica*, *Ranunculus platanifolus*, *Polygonatum verticillatum*, ki nakazujejo altimontanski značaj geografske variante.

Na območju Menine planine so tri subasociacije obravnavanega sintaksona.

Največje površine naseljuje osrednja subasociacija – *typicum*. Uspeva na nadmorskih višinah od 1100 do 1400 metrov v vseh nebesnih legah. Prevladujejo nagibi od 15 do 25 stopinj, na dachsteinskih apnencih je zelo izražena površinska kamnitost, mezo- in mikrorelief je zelo razgiban. Prevladuje sistem večjih in manjših vrtač, dolin in jarkov, nad katerimi se dvigajo zmerno nagnjena pobočja, ki se zaključujejo s kopastimi vrhovi. Na dachsteinskih apnencih prevladujejo humusno-karbonatna tla, na dolomitnih apnencih pa sprsteninaste rendzine. Tla so plitva do srednje globoka, glede na globino talnega profila so tla srednje do slabo rodovitna.

Subasociacija z velikim zvončkom – *leucojetosum* se pojavlja v nekoliko večjih nadmorskih višinah, od 1250 do 1400 metrov; sintakson je pretežno omejen na vlažna pobočja manjših in večjih vrtač, kamnitost je srednja, okoli 20-odstotna. Prevladujejo srednje globoka zelo skeletoidna rjava pokarbonatna tla, ki so srednje rodovitna. Razlikovalnice subasociacije so: *Leucjum vernum*, *Symphytum tuberosum*, *Polystichum aculeatum*, *Urtica dioica* in *Corydalis solida*.

Na napetih prisojnih pobočjih na plitvih rjavih pokarbonatnih tleh, v katerih prevladuje prhninast do surov humus, je sintakson z belkasto bekico – *luzuletosum luzuloidis*. Razlikovalna zeliščna skupina asociacije in geografske variante je zelo osiromašena. Zeliščni plasti daje poseben videz belkasta bekica (*Luzula luzuloides*).

Na splošno potekajo razvojne smeri v sorazmerno dobro ohranjenih gozdovih preko bukve.

Sestava gozdov opisovanega sintaksona je bila ponekod precej spremenjena zaradi ekstenzivne paše v preteklih stoletjih na celotnem območju višjih predelov Menine planine. Danes so pašniki omejeni na reliefno in edafsko najugodnejša rastišča. Edafsko slabša rastišča, kamnita pobočja in grebene so ponovno porasli gozdovi. Pri zaraščanju opuščeni pašnikov je imela pomembno pionirsko vlogo smreka. Tako so ponekod nastali mešani gozdovi bukve in smreke. Dolgotrajno pašništvo je povsem pregnalo iz sestojev gorski javor. Njegova ponovna naravna primes bo dolgotrajen proces; možno ga je pospešiti z umetnim vnašanjem.

Na najvišjem vrhu Menine planine, Vivodnik 1509 m n. m., se fragmentarno pojavlja conalna združba gornjega dela gorskega pasu predalpskega območja – združba navadne smreke in golega lepena – *Adenostylo glabrae-Piceetum* M. Wraber ex Zukrigl 1973.

Na splošno uspeva na nadmorskih višinah od 1400 do 1600 metrov. Prevladujejo strma do zmerno strma zakrasela pobočja v vseh nebesnih legah. Na karbonatni matični podlagi: apnencih, dolomitnih apnencih in dolomitih je organo-mineralna črnica z moličnim humusom oziroma rendzine različnih razvojnih stopenj z močno primesjo surovega humusa. Redkeje so na bolj izravnanih legah rjava pokarbonatna tla. Vladajo surove alpsko-kontinentalne klimatske razmere z mrzlimi zimami in dolgotrajno snežno odejo. Povprečna letna temperatura je 3–4 °C (Marinček & Čarni 2002). Splošne ekološke razmere asociacije *Adenostylo glabrae-Piceetum* veljajo v določeni meri tudi za conalne smrekove gozdove na Menini planini. Zaradi robnega areala združbe na opisanem svetu in nižjih nadmorskih višin asociacija ni povsem tipično razvita in ne oblikuje jasnega vegetacijskega pasu. Pojavlja se bolj kot vršni fenomen. Na Menini prevladujejo zmerno strma, osojna, ponekod zelo kamnita pobočja na nadmorskih višinah od 1450 do 1500 metrov.

Na Menini planini so matična podlaga dolomitni apnenci, na katerih so rendzine in plitva rjava tla s surovim in prhninastim humusom.

Floristično sestavo združbe kaže fitocenološka tabela št. 2.

Prevladujejo presvetljeni enomerni smrekovi gozdovi, delno so bili izkrčeni za pašnike. V drevesni plasti povsem prevladuje navadna smreka (*Picea abies*), bukev (*Fagus sylvatica*) je zelo redka v podstojni plasti.

Grmovna plast je slabo razvita. Grmovne vrste pridejo do veljave le v zelo presvetljenih gozdovih. V glavnem jo sestavljajo: *Daphne mezereum*, *Rubus idaeus* in pomladek smreke. Zanimiva je posamična primes taksonov: *Rhamnus fallax* in *Salix appendiculata*.

Zeliščna plast je dobro razvita, pokriva 70–80 odstotkov tal. Rastlinske vrste zeliščne plasti sestavljajo štiri skupine. V prvi so razlikovalnice asociacije *Adenostylo glabrae-Piceetum* v najširšem pomenu besede: *Adenostyles alliariae*, *A. glabra*, *Viola biflora*, *Campanula cohleriana*, *Luzula sylvatica*, *Saxifraga rotundifolia* in *Polystichum lonchitis*. V drugi skupini so acidofilne vrste: *Vaccinium myrtillus*, *Hieracium sylvaticum*, *Gymnocarpium dryopteris*, *Dryopteris assimilis*, *Vaccinium vitis-idaea*, *Homogyne alpina*, *Huperzia selago*, *Lycopodium annotinum*. Taksoni obeh skupin dajejo smrekovim gozdovom na Menini planini prepričljivo piceetalno obeležje in hkrati pečat conalnosti. Tretjo skupino sestavljajo razlikovalnice zveze ilirskih bukovih gozdov: *Cardamine trifolia*, *Helleborus niger* subsp. *niger*, in *Aposeris foetida*. Po vrsti *Cardamine trifolia* je podobne fitocenozе, kot so na Menini planini, Zupančič (1999) uvrstil v geografsko varianto *Adenostylo glabrae-Piceetum* var. *geogr. Cardamine trifolia* Zupančič 1999. Takson *Helleborus niger* subsp. *niger* nakazuje vpliv dolomitne matične podlage, obilna pokrovnost vrste *Aposeris foetida* pa je posledica intenzivne gozdne paše. Naslednja skupina so nevtrofilno-bazofilne vrste: *Poa nemoralis*, *Epilobium montanum*, *Mycelis muralis*, *Galeobdolon flavidum*, *Adoxa moschellina* in še nekatere z manjšo pokrovnostjo in prisotnostjo, ki se stalno pojavljajo v conalnih smrekovih gozdovih na karbonatni matični podlagi. Posebna skupina so taksoni visokih steblik: *Senecio ovatus*, *Veratrum album*, *Anthriscus nitidus*, *Dryopteris filix-mas*, *Polygonatum verticillatum*, *Athyrium filix-femina*, *Geum rivale*, ki so nakazovalke svežega rastišča. Od ostalih vrst, ki se pojavljajo v conalnem smrekovem gozdu na Menini planini, so omembe vredni taksoni: *Oxalis acetosella*, *Anemone nemorosa*, *Hypericum hirsutum*, *Asplenium viride*, *Moehringia muscosa*, *Valeriana tripteris*, *Festuca heterophylla*, *Gentiana asclepiadea*.

Mahovna plast je srednje razvita. Najpogostejši taksoni so: *Ctenidium molluscum*, *Polytrichum formosum*, *Dicranum scoparium*, *Isoetecium alopecuroides*, *Plagiochila asplenioides*, *Fissidens taxifolius*.

Opuščene pašnike na potencialno naravnem rastišču asociacije *Adenostylo glabrae-Piceetum* najprej porastejo grmovnice: *Sambucus racemosa*, *Alnus viridis*, *Lonicera alpigena*, *Rosa pendulina*, *Rubus idaeus* in še nekatere. Smreka osvoji rastišče šele v daljšem časovnem obdobju. Na svežih rastiščih pa se množično razvijeta taksona: *Adenostyles alliariae* in *Aconitum ranunculifolium* (povzeto po Zupančič 1999).

Aconalne združbe

Aconalne združbe so rastlinske združbe, ki uspevajo v ekoloških razmerah, v katerih ima posamezen dejavnik ali skupina ekoloških dejavnikov ekstremne vrednosti (velik nagib, izrazito kisle nekarbonatne kamnine itd.) odločujočo vlogo pri oblikovanju rastiščnih razmer, ki onemogočajo razvoj v smeri klimatogenih, conalnih združb. Aconalne združbe smo razdelili na dve

skupini: aconalne združbe na karbonatni matični podlagi in aconalne združbe na nekarbonatni matični podlagi.

Aconalne združbe na karbonatni matični podlagi

Na področju Menine planine, koder prevladujejo strma dolomitna pobočja na velikih površinah, so aconalne združbe zelo razširjene.

Največje površine naseljuje združba bukve in črnega gabra (*Ostryo-Fagetum* M. Wraber ex Trinajstić 1972). Aconalni gozdovi bukve in črnega gabra pokrivajo v predalpskem območju velike strnjene površine. Porasčajo kopaste grebene in strma, predvsem prisojna gladka pobočja, v katera so vrezani globoki jarki. Uspevajo od nižin do približno 1000 metrov nad morjem. Na dolomitni matični podlagi prevladujejo srednje globoke, zelo skeletne rendzine, v reliefnih ulekninah prehajajo v rjave rendzine in plitva rjava pokarbonatna tla. Mezoklima prisojnih strmih leg je neugodna, z občasnimi sušnimi obdobji, ki pogojujejo določeno labilnost termofilnih bukovih gozdov.

V ohranjenih gozdovih v drevesni plasti gospoduje bukev (*Fagus sylvatica*), vendar je njena življenjska moč močno okrnjena in lahko obdrži dominantni položaj le pri zelo previdnem gospodarjenju. Bukvi sta v drevesni plasti stalno primešana črni gaber (*Ostrya carpinifolia*) in mokovec (*Sorbus aria*), pogosto tudi mali jesen (*Fraxinus ornus*) ter maklen (*Acer campestre*).

Grmovno plast sestavljajo izrazito toploljubne grmovnice: *Berberis vulgaris*, *Cornus mas*, *Euonymus verrucosa*, *Ligustrum vulgare*, *Viburnum lantana* in zmerno toploljubni grmovnici: *Crataegus monogyna*, *Rosa arvensis*.

V zeliščni plasti so mezofilne nevtrofilne vrste: *Euphorbia amygdaloides*, *Sanicula europaea*, *Salvia glutinosa*, *Viola reichenbachiana*, *Mercurialis perennis* in še nekatere, podrejene toploljubnim taksonom: *Peucedanum oreoselinum*, *Carex flacca*, *Cirsium erisithales*, *Digitalis grandiflora*, *Melittis melysophyllum*, *Vincetoxicum hirsutinaria*, *Polygala chameabuxus*, *Carex alba*, *Asparagus tenuifolius*.

Značilnici asociacije *Ostryo-Fagetum* sta vrsti: *Ostrya carpinifolia* in *Helleborus niger* subsp. *niger*.

Na območju Menine planine je osrednja geografska varianta – *Ostryo-Fagetum* var. *geogr. typica* Marinček 1996.

Osnovna geografska varianta je omejena na osrednji in vzhodni del predalpskega območja Slovenije. Uspeva skoraj izključno na dolomitni matični podlagi. Na njej so zelo skeletne plitve rendzine s sprsteninasto-prhlinastim humusom. Glede na areal sintaksona so klimatske razmere v predalpskem območju relativno najhladnejše. Čeprav je na izrazito prisojnih rastiščih mezoklima občutno toplejša od makroklimе, so temperature zelo neizenačene.

V skladu z relativno svežo klimo so toploljubni taksoni nekoliko slabše prisotni, vendar se rastlinska sestava geografske variante bistveno ne razlikuje od rastlinske sestave združbe nasplah. Osrednja geografska varianta nima izrazitih razlikovalnic.

Na območju Menine planine smo jo razčlenili na tri subasociacije.

Subasociacija – *typicum* je osrednja subasociacija geografske variante. Naseljuje zmerno strma do strma gladka prisojna pobočja. Na dolomitni matični podlagi prevladujejo plitve do srednje globoke rendzine; le ponekod prehajajo v rjave rendzine. Subasociacija nima izrazitih razlikovalnic.

Subasociacija z gorskim siljem – *peucedanetosum oreoselini* je najtoploljubnejši sintakson opisovane geografske variante. Porašča strme do zelo strme prisojne grebene in pobočja v nadmorskih višinah od 450 do 900 metrov. Na triadnih dolomitih in dolomitnih apnencih so plitve do srednje globoke skeletoidne, suhe do sveže sprsteninaste rendzine s tanko površinsko plastjo prhnine in surovega humusa. Razlikovalnice subasociacije – *peucedanetosum oreoselini* so: *Peucedanum oreoselinum*, *Lathyrus niger*, *Peucedanum cervaria* in *Orygamum vulgare*.

Nad 900 metri nadmorske višine se pojavlja višinska oblika asociacije z vretenčastim salamonovim pečatnikom – *polygonatetosum verticillati*. Rastlinska sestava asociacije je zaradi hladnejše mezoklime precej spremenjena. Izrazito toploljubne vrste skoraj popolnoma manjkajo. Črni gaber je v drevesni plasti omejen le na posamezne primerke po izrazitih grebenih. Razlikovalnici subasociacije sta: *Polygonatum verticillatum* in *Veratrum album*.

Floristična sestava asociacije je labilna. Bukev je prevladujoča drevesna vrsta le v gozdovih, ki so sonaravno gospodarjeni. Po premočnih posegih v lesno zalogo ali celo golosekih prevladajo pionirske toploljubne drevesne vrste: *Quercus petraea*, *Ostrya carpinifolia* in *Fraxinus ornus*. Če se v teh gozdovih trajno intenzivno gospodari, imajo naravo trajnih drugotnih gozdov.

Na rastiščih toploljubnega bukovega gozda prevladujejo gospodarsko manj vredni gozdovi in grmišča.

Na slabo stanje gozdov je v veliki meri vplivala gozdna paša. Mnogo gozdov, tudi v neugodnih reliefnih in edafskih razmerah, je bilo izkrčenih za pašnike. V ostalih gozdovih pa je bila še do nedavnega gozdna paša. Z zmanjševanjem staleža govedu in opustitvijo reje ovac ter z osredotočenjem pašništva na reliefno najugodnejša mesta so se začeli pašniki zaraščati. Pašniško najbolj intenzivno izkoriščane površine, posebno na strmejših pobočjih, so se zarasle z navadnim brinjem (*Juniperus communis*). Z izboljšanjem rastiščnih razmer se mu sčasoma pridruži navadna leska (*Corylus avellana*). V primeru prekinitve paše popolnoma prevlada leska. Nadaljnji progresivni razvoj prvobitnega gozda gre v smeri postopnega uveljavljanja termofilnih listavcev, predvsem črnega gabra (*Ostrya carpinifolia*). S čedalje bolj sklenjeno drevesno plastjo se zmanjšuje delež leske in se začne uveljavljati bukev (*Fagus sylvatica*). V daljšem časovnem obdobju nastane bukov gozd s posamično primesjo črnega gabra.

Na višjih nadmorskih višinah, na rastiščih subasociacije – *polygonatetosum verticillati* poteka zaraščanje preko leske, ki se ji pridruži bukev.

Strma osojna pobočja in grebene porašča aconalna združba bukve in navadnega kresničevja – *Arunco-Fagetum* Košir 1962. Razširjena je na nadmorskih višinah od 400 do okoli 1000 metrov. Matična podlaga so dolomiti in dolomitni apnenci, na katerih so rendzine različnih razvojnih stopenj, z delno koluvijalnim obeležjem. Mezoklima pospešuje rast gozda; temperaturne

razmere so bolj izenačene, edafske in zračne vlažnostne razmere so ugodne.

Ugodne ekološke razmere omogočajo bukvi (*Fagus sylvatica*) skoraj popolno prevlado nad ostalimi drevesnimi vrstami. Posamično sta primešana beli javor (*Acer pseudoplatanus*) v jarkih in črni gaber (*Ostrya carpinifolia*) na izrazitih grebenih.

Grmovna plast je slabo razvita. Prevladujejo mezofilne grmovnice: *Daphne mezereum*, *Lonicera alpigena*, *L. xylosteum*, *Rosa pendulina* in *Euonymus latifolia*.

Zeliščna plast je dobro razvita celo vegetacijsko obdobje. Tudi v zeliščni plasti prevladujejo mezofilni taksoni: *Actaea spicata*, *Arunco dioicus*, *Dentaria enneaphallos*, *D. bulbifera*, *Prenanthes purpurea*, *Polystichum aculeatum*, *Dryopteris filix-mas*, *Euphorbia amygdaloides*, *Lilium martagon*, *Mercurialis perennis*, *Mycelis muralis* in drugi ter taksoni, ki nakazujejo dolomitno matično podlago: *Helleborus niger* subsp. *niger*, *Laserpitium krapfii* in *Melampyrum velebicum*.

Značilnice in razlikovalnice združbe so: *Arunco dioicus*, *Helleborus niger* subsp. *niger*, *Dentaria enneaphallos* in *Mercurialis perennis*, nakazovalke svežih rastišč na dolomitni matični podlagi.

Združbo *Arunco-Fagetum* na območju Menine planine smo razčlenili na tri subasociacije.

Največje površine porašča osrednja subasociacija – *typicum*. Njena ekologija je zelo podobna splošnemu opisu ekologije asociacije. Na dolomitih in dolomitnih apnencih prevladujejo plitve do srednje globoke, zelo skeletoidne prhninasto-sprsteninaste rendzine s srednjo rodovitnostjo. Subasociacija – *typicum* nima izrazitih razlikovalnic.

Izrazito osojna, strma do zelo strma pobočja in grebene naseljuje subasociacija z gozdnim planinščkom – *homogynetosum sylvestris*. Na dolomitni matični podlagi so prhninasto-sprsteninasto rendzine na strmih, nekoliko polzečih pobočjih. Tla so slabše rodovitna in občutljiva na erozijo. Razlikovalnici subasociacije sta: *Homogyne sylvestris* in *Valeriana tripteris*.

Na nadmorskih višinah od 900 do 1100 metrov uspeva subasociacija z vretenčastim salamonovim pečatnikom – *polygonatetosum verticillati*. Ekološke razmere subasociacije so zelo podobne ekološkim razmeram osrednje subasociacije – *typicum*. Tudi rastlinska sestava je podobna sestavi osrednje subasociacije, s tem, da se v subasociaciji – *polygonatetosum verticillati* skladno z višjimi nadmorskimi višinami pojavljata taksona: *Polygonatum verticillatum* in *Veratrum album*.

Biocenotska zgradba asociacije *Arunco-Fagetum* je stabilna, vse razvojne smeri potekajo preko bukve. Le na izrazitih grebenih se lahko po golosekih uveljavita *Ostrya carpinifolia* in *Fraxinus ornus*.

Združbe na nekarbonatnih kamninah

Kisloljubni jelovi gozdovi

V to skupino spadajo aconalne kisloljubne združbe jelke na nekarbonatnih kamninah.

Rastišča jelovih gozdov so na območju Menine planine na njenih osojnih pobočjih v Zadrecki dolini. Na osojnih strmih, na reliefno zelo razgibanih pobočjih je mezoklima, ki modificira splošne podnebne razmere v

Tabela št 1

Ranunculo platanifolii-Fagetum var. geogr. Isopyrum thalictroides var. geogr. nova

Zaporedna št. (Successive no.)	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	
Nadm. višina v m (altitude in m)	1320	1320	1310	1290	1320	1310	1320	128	1200	1310	1300	1310	1320	1310	1310	1210	1340	1350	1320	1290	
Nebesna lega (aspect)	N	SE	E	E	plato	N	plato	plato	SW	S	SW	S	SE	SW	NE	W	S	E	EES	SE	
Nagib v stopinjah (slop - degress)	2	5	5	10		25	-	10	10	20	5	2	15	10	15	15	10	25	25	20	
Kamnitost v % (rock coverage in %)	-	5	-	5	-	25	-		2	10	-	2	2	1	15	20	2	20	1	20	
Površina ploskve v m ² (surface in m ²)	400	400	400	400	400	400	400	400	400	400	400	400	400	400	400	400	400	400	400	400	
Pokrovnost v % (coverage in %)	sloj																				
- drevice (trees)	strate	70	90	80	90	70	90	80	70	90	90	90	90	80	90	90	80	90	80	70	80
- grmovje (shrubs)			2	2	10		5	2	5		5	1	1	10	10	5	25	10	5	10	15
- zelišča (herbs)		100	90	90	90	90	70	90	90	90	100	90	80	90	90	90	90	80	80	90	60
- mahovi (mooses)			1		5		15		1		2			1		5	10	1	5	2	10
sintaksonomske enote																					
(synsystematical units)																					
Značilnice in razlikovalnice asociacije																					
(Charact. and diff. species of assoc.)																					
<i>Adenostyles glabra</i>	C	1	1	+		2	1	2		+	2	3	+	+	2	2	+	+	1		
<i>Polygonatum verticillatum</i>		+	+	+	1		+	1	+			+	+	+		1	+	+	+		
<i>Ranunculus platanifolius</i>				+	+		+					+	+	+	+	1	1	+	+	+	
<i>Saxifraga rotundifolia</i>							+	+						+	+	+		+			
<i>Luzula sylvatica</i>																1					
<i>Cicerbita alpina</i>								+								+					
<i>Ribes alpinum</i>	B											+								+	
Razlikovalnice var. geogr.																					
(Differential species of var. geogr.)																					
<i>Isopyrum thalictroides</i>	C	2	3	3	1	3	3	2	3	1	2	2	3	3	2	2		3	1	2	2
<i>Adenostyles alliariae</i>		1	1	+	2	2	1		+		2	3	+	+	2	2	+	+	1	+	1
<i>Lucojum vernum</i>		+	1	1	+	+		+		+	2	2		+	+			+		2	
<i>Ficaria verna</i>			+	+		+					+	+	1					+		+	+
<i>Crocus vernus</i>		1	1	1	1			2	1		2	1	2	+	1			1		+	1
<i>Corydalis cava</i>			+			+			1		(+)		+	+						3	+
<i>Veronica montana</i>		+	+			+		+		+			+	+							
Razlikovalnice nižjih enot																					
(Differential species of the lower units)																					
<i>Allium ursinum</i>	C				+					5	4										
<i>Stellaria montana</i>		3	2	1	1	1	1	1	1	+	+	1									+
<i>Stellaria nemorum</i>		1	+	+	+		+		+												
<i>Chrysosplenium alternifolium</i>			+	+		+	+		+												+
<i>Anthriscus nitidus</i>		1	+		1		+	+								1					+
Aremonio- Fagion																					
<i>Cardamine trifolia</i>	C	1	1	1	1	+	1	1		1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	+	1
<i>Dentaria enneaphallos</i>		+	2	1	2	1	2	2	2	1	1	2	1	2	2		+	2	2	2	2
<i>Aremonia agrimonioides</i>		+	+	+		+	+	+			+	+	+	1	+	+	+	+	+	+	+
<i>Aposeris foetida</i>		+	+	1	+	+		1	+		+	+	+	1				1	2	+	1
<i>Helleborus niger subsp. niger</i>				+					+				+	+				+	+	+	+

Zaporedna št. (Successive no.)	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
<i>Lamium orvala</i>									+											
<i>Euphorbia carniolica</i>																	+			
<i>Milium effusum</i>	+	+		+			+	+	+		+	+				+		+	+	
<i>Chaerophyllum hirsutum</i>						+	+								+					
<i>Doronicum austriacum</i>													+					+		
<i>Rumex alpinus</i>																				+
Vaccinio-Piceetalia																				
<i>Picea abies</i>	A	+	+		+	I	+		+	+		+	+	+	+		+	+	+	+
<i>Picea abies</i>	B	+	+	+	I	+	+			+	+	+	+	I		+	I	+		+
<i>Picea abies</i>	C	+													2					+
<i>Oxalis acetosella</i>	1	1	2	2	1	1	2	+	1	1	1	1	1	2	+	1	1	2		+
<i>Gentiana asclepiadea</i>	+	+	+	+				+	+	+			+	+	+	+			+	
<i>Gymnocarpium dryopteris</i>	2			+	+	+	+	+			+		+	+	+				+	
<i>Luzula albida</i>	+							+								+		+	+	+
<i>Majanthemum bifolium</i>	+		+	+				+						+						
<i>Dryopteris assimilis</i>	+			+				+						+						
<i>Veronica urticifolia</i>																		+	+	+
<i>Dactylorhiza maculata</i>	+															+				
<i>Luzula pilosa</i>			+																	
<i>Rosa pendulina</i>	B														+					
Ostale (others species)																				
<i>Fragaria vesca</i>	C	+	+		+	+		+				+	+		+	+		+	+	
<i>Rubus idaeus</i>	B		+		+	+	+					+			2			+	+	+
<i>Silene dioica</i>	C								+						+					
<i>Cystopteris fragilis</i>				+		+						+						+		+
<i>Sorbus aucuparia</i>	B		+	+			+							+						
<i>Galeopsis pubescens</i>	C								+						+					
<i>Thalictrum aquilegifolium</i>				+			+													
<i>Ajuga reptans</i>			+				+													
<i>Asplenium viride</i>																+			+	
<i>Asplenium trichomanes</i>																		+	+	
<i>Crepis paludosa</i>							+												+	
<i>Calamagrostis varia</i>						+														
<i>Deschampsia caespitosa</i>							+													
<i>Sorbus aria</i>	B																			*
Mahovi (mooses)																				
<i>Isoetes macrospora</i>	D		+	+		I			+	+	+			I	+	+	+	+		
<i>Ctenidium molluscum</i>			+	+		I				+		+		I				+	+	
<i>Plagiochila asplenioides</i>		+	+													+			+	
<i>Camptothecium lutescens</i>									+							+		+		
<i>Fissidens taxifolius</i>														+					+	
<i>Tortella tortuosa</i>																+			+	
<i>Cladonia pixydata</i>						+										+				
<i>Thuidium tamariscifolium</i>														+					+	
<i>Hypnum cupressiforme var. filiforme</i>		+																		
<i>Polytrichum formosum</i>		+																		
<i>Atrichum undulatum</i>		+																		
<i>Bartramia pomiformis</i>																+				

smislu izenačevanja toplotnih razmer in povečane vlažnosti. Za vodo težko propustna tla, pokrita z debelo preprogo mahov, ki shranjujejo velike količine vode, tako da je tudi v občasni sušnejši obdobjih ne zmanjka, vplivajo prav tako na ugodne vlažnostne in izenačujoče toplotne razmere. Gosto sklenjene zeliščne, grmovne in drevesne plasti preprečujejo premočno gibanje zraka in s tem pretirano osuševanje. Ves edafski in rastlinski kompleks ustvarja v povezavi z mezoklimo takšno ekološko okolje, v katerem ima jelka, na vlago izredno občutljiva drevesna vrsta, veliko življenjsko moč, ki se odraža v njeni absolutni dominanci nad ostalimi drevesnimi vrstami ter v njeni živahni regeneraciji tudi pri močno spremenjeni strukturi gozda.

Specifične edafske razmere se izražajo predvsem v težkih glinasto-ilovnatih tleh, slabo prepustnih za vodo, nagnjenih k psevdooglejevanju, na katerih listavci le s težavo uspevajo. Le jelka s svojim žilavim koreninskim sistemom lahko obdrži tla v kolikor toliko ugodnih fizikalno-bioloških razmerah.

Nakazani ekološki kompleks se v vegetaciji odraža v gozdni združbi jelke z viličastim mahom (*Bazzanio-Abietetum*) M. Wraber 1958. V drevesni in grmovni plasti jelka prevladuje nad posamično in v manjših skupinah primešano smreko. Rdeči bor (*Pinus sylvestris*) je redek, vezan je na bolj suha rastišča. Listavce, kot so bukev (*Fagus sylvatica*), graden (*Quercus petraea*) in navadni kostanj (*Castanea sativa*) zasledimo le redko in pogosto z močno zmanjšano vitalnostjo. V zeliščni in grmovni plasti prevladujejo izrazito kisloljubne vrste: *Blechnum spicant*, *Bazzania trilobata*, *Dryopteris assimilis*, *Melampyrum pratense ssp. vulgatum*, *Vaccinium myrtillus*, *Plagiothecium undulatum*, *Vaccinium vitis-idaea*, *Leucobryum glaucum*, *Hylocomium splendens*, *Pleurozium schreberi*.

Najvlažnejša rastišča v okviru gozdne združbe naseljuje subasociacija s šotnimi mahovi – *sphagnetosum*. Pojavlja se pogosto, vendar na majhnih površinah. Zaradi stalne visoke talne vlage so aerobne razmere zelo slabe, mineralizacija humusa je zavrtta, humus je skoraj izključno v obliki surovega humusa, na katerem je debela preproga mahov, predvsem šotnega mahu. V tej obliki absolutno prevladujejo iglavci. Primes smreke je nekoliko večja.

Subasociacija z vijugasto masnico – *avenelletesum flexuosae* je najsušnejša oblika kisloljubnega jelovega gozda z viličastim mahom. Izoblikovala se je na sušnih strmejših grebenih, na meji kisloljubnega bukovega gozda z rebrenjačo. Vzporedno z osušitvijo so pridobile na pokrovnosti acidofilne vrste: *Hieracium sylvaticum*, *Avenella flexuosa*, *Luzula luzuloides*, *Pleurozium schreberi*, *Hypnum cupressiforme*.

V drevesno plast pa se že vrivajo posamezni listavci, predvsem bukev.

Združba jelke z viličastim mahom je reliktni ostanek obširnih jelovo-smrekovih gozdov, ki so v hladnejših podnebnih razmerah zavzemali pri nas večje površine. Vzporedno z otoplivitvijo klime se je njihov areal krčil in se do danes omejil le na ozko specializirana rastišča, kjer jih zahtevnejše rastlinske vrste niso mogle izpodiniti (po Wrabru 1958).

Zaradi sorazmerno stabilnega ekološkega kompleksa se lahko samo s trajnim in intenzivnim steljarjenjem in košnjo stelje spremenijo rastiščne razmere, v katerih

jelka ne more več uspevati. V končni posledici nastanejo drugotni gozdovi rdečega bora ali smreke. Monokulture smreke z enostranskim izkoriščanjem rastišča izključujejo nižje ležeče talne horizonte iz biološkega kroga; tla postanejo fiziološko plitva. Smreka tako iz generacije v generacijo peša.

Druga skupina jelovih gozdov je zajeta v gozdni združbi jelke z okroglostno lakoto – *Galio rotundifolii-Abietetum* M. Wraber (1955) 1959. Njeno pojavljanje je vezano na specifične edafske in mezoklimatske razmere.

Naseljuje tla na mešanih kamninah. Mešan substrat je mišljen v širšem smislu. Največkrat so to razni silikatni peščenjaki z apnenim vezivom; lahko so tudi bazične magmatske kamnine ali pa obstaja nek stranski karbonatni vpliv na nekarbonatni substrat, npr. karbonatni material ali karbonatna voda teče čez nekarbonatni substrat itd. Ne glede na različno poreklo vplivov nastanejo na mešanem substratu ob ugodnih vlažnostnih razmerah tla z ugodnimi fizikalnimi in biološkimi lastnostmi.

Drug izredno važen pogoj za uspevanje gozdne združbe je ugodna zračna in talna vlaga, ki krepi življenjsko moč vlagoljubne jelke, tako da je konkurenčno premočna nad ostalimi drevesnimi vrstami (predvsem nad listavci). Nižji deli Menine planine so reliefno močno razčlenjeni; veliko je globokih jarkov in strmejših, hladnih pobočij z visoko relativno zračno vlago, z izenačenimi toplotnimi razmerami in mirnejšim ozračjem.

Jelka (*Abies alba*) je v grmovni in drevesni plasti konkurenčno najmočnejša, se ugodno naravno pomlajuje in dosega visoke donose. Velike površine so posajene z zelo lepo uspevajočimi monokulturami smreke.

Rastlinski sestav gozdne združbe se jasno loči od floristične zgradbe ostalih jelovih združb. Z razliko od gozdne združbe jelke z viličastim mahom (*Bazzanio-Abietetum*) uspeva v gozdni združbi jelke z okroglostno lakoto obilo mezofilno nevtrofilnih vrst, ki dajejo združbi močno fagetalno obeležje: *Galium odoratum*, *Petasites albus*, *Senecio ovatus*, *Salvia glutinosa*, *Mycelis muralis*, *Dryopteris filix-mas*, *Carex digitata*, *Asarum europaeum*, *Galeobdolon montanum*, *Sanicula europaea*.

Glede na jelove združbe na karbonatni podlagi pa se odlikuje z bujno razvitimi kisloljubnimi praprotni: *Dryopteris assimilis* subsp. *boreri*, *Thelypteris limbosperma*, *Lastrea phegopteris*, *Gymnocarpium dryopteris*, *Blechnum spicant*, *Dryopteris dilatata*.

V širšo razlikovalno skupino spadajo še: *Rubus hirtus*, *Galium rotundifolium*, *Eurhynchium striatum*, *Mnium cuspidatum*, *Atrichum undulatum*, *Mnium undulatum*, *Marchantia polymorpha*, *Plagiochilla asplenoides f. maiori*.

Značilnice in razlikovalnice taksona *Galio rotundifolii-Abietetum* so po Wrabru (1959): *Abies alba*, *Galium rotundifolium*, *Thuidium tamariscinum*, *Maianthemum bifolium*, *Rubus hirtus*, *Dryopteris assimilis* subs. *boreri*, *Hieracium rotundatum*.

Na območju Menine planine je geografska varianta z okroglostno škržolico *Galio rotundifolii-Abietetum* var. geogr. *Hieracium rotundatum*. Ta geografska varianta je na skrajni zahodni meji svojega areala in je floristično osiromašena. Razlikovalnica geografske variante *Hieracium rotundatum* se le redko pojavlja.

Tabela št. 2
Table no. 2

Adenostylo glabrae-Piceetum M. Wraber ex Zukrigl 1973

	1	2	3	4	5	
Nadmorska višina (Altitude) (m)	1450	1500	1500	1500	1500	
Nebesna lega (Aspect)	NNW	N	NNW	N	NE	
Nagib (Slope) (°)	25	20	20	25	20	
Kamnitost (Cover bare rock) (%)	40	20	40	60	30	
Drevje–D1 (Cover tree layer) (%)	70	80	70	60	60	
Drevje–D2 (Cover tree layer) (%)	10	10	10	10	20	
Grmovje (Cover shrub layer) (%)	10	10	5	40	5	
Zelišča (Cover herb layer) (%)	plast	70	70	80	80	
Mahovi (Cover moss layer) (%)	strate	15	15	20	5	10

Značilnice asociacije s. lat.

Character species of the association (s. lat.)

<i>Picea abies</i>	A1	4.1	4.1	4.1	3.1	4.1
<i>Picea abies</i>	A2	1.1	1.1	1.1	1.1	1.1
<i>Picea abies</i>	B	1.1	+	1.1	3.1	+
<i>Picea abies</i>	C	+	+	+		+
<i>Luzula sylvatica</i>		2.2	2.2	3.3	1.1	2.2
<i>Viola biflora</i>		1.1	1.1	1.1	1.1	1.1
<i>Saxifraga rotundifolia</i>		1.1	1.1	1.1	1.1	+
<i>Adenostyles alliariae</i>		1.1	+	+	1.2	+
<i>Campanula cohleriana</i>		+	+	+	+	+
<i>Polystichum lonchitis</i>				+	+	+
<i>Salix appendiculata</i>	B		+			
<i>Adenostyles glabra</i>	C			+		
<i>Vaccinium vitis-idaea</i>					+	
<i>Homogyne alpina</i>					+	
<i>Lycopodium annotinum</i>					+	

Vaccinio-Piceetalia s.l.

<i>Vaccinium myrtillus</i>	C	3.3	1.2	2.2	3.3	2.3
<i>Hieracium sylvaticum</i>		1.1	1.1	+	+	+
<i>Dryopteris expansa</i>		+	1.2	1.2	1.1	1.2
<i>Gymnocarpium dryopteris</i>		1.1	+	+	1.2	1.1
<i>Luzula luzuloides</i>			+		1.1	+
<i>Huperzia selago</i>		+		+	+	

Fagion illyricum

<i>Aposeris foetida</i>	C	1.1	2.2	1.1	1.1	2.2
<i>Cardamine trifolia</i>		1.1	1.1	1.1	1.1	1.1
<i>Helleborus niger</i> subsp. <i>niger</i>		1.1	1.1	+	+	
<i>Dentaria enneaphyllos</i>				+		+
<i>Rhamnus fallax</i>	B		+			

Fagetalia sylvaticae

<i>Poa nemoralis</i>	C	+	+	+	1.2	+
<i>Daphne mezereum</i>	B	1.1	+	1.1		+
<i>Epilobium montanum</i>	C	+	+		+	1.1
<i>Galeobdolon flavidum</i>		+	+	+	+	+
<i>Adoxa moschatellina</i>	C		+		+	+
<i>Cruciata glabra</i>			+	+		+
<i>Fagus sylvatica</i>	D1			+		
<i>Fagus sylvatica</i>	D2	+				
<i>Fagus sylvatica</i>	C			+		+
<i>Mycelis muralis</i>		+	+			
<i>Carex digitata</i>				+		+

Na območju Menine planine je gozdna združba pretežno razvita kot osrednja oblika – *typicum*.

Takson – *typicum* naseljuje zmerno strma pobočja, vznožja hribov in jarke. Na andezitnih tufih so nerazvita globoka do zelo globoka koluvialna distrična tla. Rodovitnost tal je zelo velika.

Rastlinska sestava združbe je zelo podobna sestavi geografske variante.

Na bolj ustaljenih tleh napetih hrbov, na meji erozijske dejavnosti je subasociacija z vijugasto masnico – *avenelletosum flexuosae*. Vzporedno z zasuševanjem in zakisovanjem vrhnjih talnih horizontov so pridobile na pokrovnosti acidofilne vrste, ki se sicer pojavljajo tudi v osnovni obliki gozdne združbe jelke z okroglostno lakoto: *Hieracium sylvaticum*, *Avenella flexuosa*, *Vaccinium myrtillus*, *Luzula luzuloides*.

Dinamika: gozdna združba jelke z okroglostno lakoto se kljub paraklimatski pogojenosti odlikuje z dovolj stabilnim ekološkim kompleksom. Ugodne edafske in zračne vlažnostne razmere krepijo biološko moč jelke, da se ta uspešno naravno pomlajuje tudi pri močno spremenjeni primarni prebiralni strukturi. Zelo negativno pa lahko vplivajo goloseki na večjih površinah. Na posekah se bujno razvijajo grmovne vrste (predvsem *Rubus* sp.), ki lahko popolnoma zadušijo jelov pomladek. Nadaljnja regresija, predvsem v nižjih nadmorskih višinah, gre v smeri popolne prevlade vrst iz reda *Prunetalia spinosae*. V nižjih legah je pri recentnih sukcesijah soudeležen tudi navadni gaber, včasih tudi graden. Nevarne so tudi intenzivne sečnje jelovih gozdov na rastiščih, ki so že zunaj ekološkega optimuma gozdne združbe. Biološko oslABLJENA drevesa lahko napadejo sekundarni škodljivci, predvsem jelova omela (*Viscum abietis*).

Med aconalne združbe štejemo tudi zmerno kisloljubne bukove gozdove. Združba bukve in pravega kostanja – *Castaneo-Fagetum sylvaticae* je na območju Menine planine razširjena na manjši površini na prisojnem pobočju nad Zgornjim Tuhinjem. Porašča srednje strma in položna pobočja, v katera so vrezani globoki jarki. Pojavlja se na nadmorskih višinah od 300 do 700 (900) metrov. Na andezitni matični podlagi prevladujejo srednje globoka do globoka zelo skeletna distrična rjava tla.

V drevesni plasti sta bukvi (*Fagus sylvatica*) stalno primešana pravi kostanj (*Castanea sativa*) in graden (*Quercus petraea*). Večja primes navadne smreke (*Picea abies*) je vedno antropogeno pogojena.

Grmovna plast je slabo razvita. Najpogostejše so prave grmovnice: *Rubus hirtus*, *Frangula alnus* in pomladek drevesnih vrst: *Fagus sylvatica*, *Prunus avium* in *Fraxinus ornus*.

Zeliščno plast sestavljajo predvsem zmerno do rahlo acidofilne vrste: *Calamagrostis arundinacea*, *Gentiana asclepiadea*, *Hieracium sylvaticum*, *H. lachenalii*, *H. racemosum*, *Luzula luzuloides*, *L. pilosa*, *Melampyrum pratense* subsp. *vulgatum*, *Chamaecytisus supinus*, *Pteridium aquilinum*, *Solidago virgaurea* in ostale. Njim so bolj ali manj posamično primešane nevrofilno-bazofine vrste kot: *Prenanthes purpurea*, *Aposeiris foetida*, *Primula vulgaris*, *Sanicula europaea terpraproiti*: *Athyrium filix-femina*, *Polypodium vulgare* in *Dryopteris filix-mas*.

Mahovna plast je sorazmerno dobro razvita. Najpogostejše vrste so: *Polytrichum formosum*, *Atrichum undulatum*, *Dicranum scoparium*, *Hypnum cupressiforme*, *Dicranella heteromalla*, *Thuidium delicatulum* in druge.

Biocenotska zgradba združbe je precej labilna. V ekstenzivno gospodarjenih gozdovih se zelo poveča delež gradna, pravega kostanja, rdečega bora in smreke. Na rastišču združbe *Castaneo-Fagetum sylvestris* so pogosto večje ali manjše monokulture smreke.

Zaključki

Gozdna vegetacija Menine planine submontanskega in spodnjega dela gorskega sveta do nadmorskih višin okoli 1000 metrov je zelo podobna gozdni vegetaciji predalpskega sveta v podobnih ekoloških razmerah. Prav tako ni bistvenih razlik med acidofilnimi gozdnimi združbami Menine planine in ostalimi acidofilnimi asociacijami predalpskega območja. Zelo zanimive pa so ekološke in vegetacijske razmere altimontanskega vegetacijskega pasu, ki v veliki meri pojasnjujejo fitogeografski položaj Menine planine.

Prevladujoča ekološka dejavnika pri oblikovanju gozdnih združb Menine planine sta njen posebni položaj na skrajnem južnem obrobju Alp ter intenzivna paša ovac in govedi v polpreteklem času. Mnenja o pripadnosti Menine planine v fitogeografskem pogledu so bila različna. Večina raziskovalcev (M. Wraber 1969, Zupančič et al. 1987, Marinček 1995 in drugi) uvršča Menino planino v predalpsko območje. Ž. Košir (1979) je s svojim mnenjem o Menini planini kot delu preddinarskega sveta ostal osamljen.

Skoraj presenetljiva je ugotovitev, da v altimontanskem svetu Menine planine uspevajo tri conalne asociacije. Vse tri povezuje altimontanska združba bukovih gozdov, ki uspeva predvsem v predalpskem in dinarskem altimontanskem območju Slovenije – *Ranunculo platanifolii-Fagetum*. Na preddinarskem območju ni tako visokih hribov, da bi se lahko v polnosti razvili altimontanski bukovi gozdovi. Conalna vršna združba preddinarskega sveta je *Isopyro-Fagetum*, vršna združba predalpskega območja pa asociacija *Polysticho-Fagetum*, oziroma *Adenostylo glabrae-Piceetum*. V dosedanjih fitocenoloških raziskavah Menine planine (Marinček, Kalan & Torelli 1968) tako združba *Ranunculo platanifolii* kot *Adenostylo-Fagetum* nista bili omenjeni. Altimontanski bukovi gozdovi so bili označeni kot *Cardamini-savensi-Fagetum dentarietosum enneaphylli* (n. prov.), čeprav se vodilna vrsta *Dentaria trifolia* na Menini planini sploh ne pojavlja. Manjkajo med drugim tudi druge rastlinske vrste, značilne za gorski svet preddinarskega sveta: *Dentaria polyphylla*, *Omphalodes verna* in *Calamintha grandiflora*.

Naša preučevanja so dokazala, da tudi na Menini planini uspevajo altimontanski bukovi gozdovi, in sicer kot geografska varianta s polžarko *Ranunculo platanifolii-Fagetum* var. geogr. *Isopyrum thalictroides*.

Geografska varianta ima izrazito alimontanski značaj. Vrste podzveze *Saxifrago-Fagenion* Marinček et al. 1993: *Adenostyles glabra*, *A. alliariae*, *Polygonatum veticillatum*, *Saxifraga rotundifolia* so stalno in ponekod obilno prisotne. Njim so posamično primešane: *Luzula sylvatica* in *Cicerbita alpina*.

V primerjavi s predalpskimi altimontanskimi bukovimi gozdovi *Ranunculo platanifolii-Fagetum* var. geogr. *Hepatica nobilis* vsebuje geografska varianta s polžariko celo serijo rastlinskih vrst: *Isopyrum thalictroides*, *Corydalis cava*, *Crocus napolitanus*, *Veronica montana*, *Ficaria verna*, ki dobro ločujejo, nekatere bolj s pokrovnostjo kot prisotnostjo, altimontanske bukove gozdove Menine planine od ostalih altimontanskih bukovih gozdov predalpskega sveta ter istočasno nakazujejo določeno podobnost z asociacijo *Isopyro-Fagetum*.

Še posebno zanimivo je pojavljanje conalne asociacije predalpskega fitogeografskega območja *Adenostylo glabrae-Piceetum* na najvišjem vrhu Menine planine, na Vivodniku. Združba tukaj uspeva na robu svojega areala, še vedno je prisotna gozdna paša, nadmorske višine so relativno nizke; zato ni tipično razvita. Predvsem manjkajo nekatere značilnice in razlikovalnice asociacije, ki jih navaja Zupančič (1999): *Geranium sylvaticum*, *Poa alpina* var. *vivipara*, *Soldanella alpina* in *Sorbus chamaemespilus*. Vendar ostala rastlinska sestava združbe: *Adenostyles glabra*, *A. alliariae*, *Viola biflora*, *Saxifraga rotundifolia* in kopica acidofilnih vrst: *Luzula sylvatica*, *Vaccinium myrtillus*, *Hieracium sylvaticum*, *Gymnocarpium dryopteris*, *Dryopteris assimilis*, *Vaccinium vitis-idaea*, *Huperzia selago*, *Homogyne alpina*, *Lycopodium annotinum* govori v prid conalnosti združbe.

Raziskave gozdne vegetacije so potrdile prehodnost Menine planine v fitogeografskem pogledu med predalpskim in preddinarskim območjem. Če bi tvegali podrobnejšo razčlenitev, bi osojna pobočja nad Zadrecko dolino in najvišji deli Menine planine nad 1450 metrov pripadali predalpskemu, prisojna pobočja nad Tuhinjsko dolino ter kraški svet do 1450 metrov pa preddinarskemu območju.

Forest vegetation on the Menina planina mountain pastures

Summary*

The mountain pastures of Menina planina are characterised by a transitional predinaric, prealpine climate; the temperature regime is similar to that in predinaric regions while the precipitation is similar to that of prealpine areas. The area's transitional climate is matched by its transitional phytogeography. The sunny south-eastern side of the Menina planina has predinaric characteristics, the north-western side prealpine. Menina planina belongs to the tectonic unit of the Savinjske Alps. The geological base is primarily Triassic carbonate stone: Dachstein limestone and dolomites of various ages. Smaller areas contain non-carbonate rocks (such as porphyrite). A coarse Karstic relief predominates across the area.

Vegetation has developed on Menina planina in many high altitude areas with a predominantly carbonate base, as seen by the well-developed belts of vegetation. The area's zonal highland association is a floristically impoverished geographic variant of *Hacquetio-Fage-*

tum: Ruscus hypoglossum. The geographic variant was classified into a number of sub-associations: – typicum, – homogyneetosum sylvestris and – polygonatetosum verticillati.

The zonal forest association of the lower forest belt between 600 and 900 m above sea level is an association of beech and nettle – *Lamio orvalae-Fagetum*. There are four subassociations on Menina planina: – typicum, – homogyneetosum sylvestris, – mercurialetosum perennis and – cardaminetosum trifoliae.

The association of the pre-alpine area between 400–1300 m above sea level is the pre-alpine fir and beech forest – *Homogyne sylvestris-Fagetum*. The Menina planina area is divided into the following subassociations: – typicum, – calamagrostidetosum variae, – luzuletosum sylvaticae, – mercurialetosum perennis and – festucetosum altissimae.

The higher altitude mountain belt incorporates the highest areas of Menina planina at over 900 m above sea level. Three zonal associations grow in this high mountain area. The largest area is covered by a geographical variant of beech and large white buttercups with rue-leaved isopyrum – *Ranunculo platanifolii-Fagetum* geogr. var. *Isopyrum thalictroides* with the following subassociations: – typicum, – stellarietosum, – luzuletosum luzuloidis.

The zonal association of the highest peaks, a predinaric mountainous area between 1000 to 1150 m above sea level. In Menina planina which reaches a height of 1450 m above sea level has a geographic variant with *Isopyro-Fagetum* geogr. var. *Adenostyles alliariae* with three subassociations: – typicum, – leucoietosum and – luzuletosum luzuloidis. Menina planina's highest peak, Vivodnik (1509 m) has a fragmentary zonal association for the upper part of the prealpine mountain belt – an association of spruce and adenostyles – *Adenostylo glabrae-Piceetum*.

The non-zonal associations were divided into two groups: non-zonal associations on carbonate rock and non-zonal associations on non-carbonate rock.

The largest area of carbonate rock features beech and European hop-hornbeam – *Ostryo-Fagetum*. The central geographical variant on Menina planina is *Ostryo-Fagetum* geogr. var. *typica* with three subassociations: – typicum, – peucedanetosum oreoselini and – polygonatetosum verticillati.

Menina planina has three non-zonal associations on non-carbonate rock. The *Bazzanio-Abietetum* association has three subassociations: – typicum, – sphagnetosum and – avenelletosum flexuosae. The area also contains a geographical variant of the fir association of *Galio rotundifolii-Abietetum* geogr. var. *Hieracium rotundatum* with two subassociations: – typicum and – avenelletosum flexuosae. The non-zonal associations include highly acidophilous beech forests found within beech-chestnut associations – *Castaneo-Fagetum*.

* Prevod: Paul Townend

Literatura

- BRAUN-BLANQUET, J., 1964: *Pflanzensoziologie. Grundzüge der Vegetationskunde*, 3. Auflage. Springer, Wien - New York, 865 str.
- DROVENIK, B., 1975: Nekaj o flori Menine planine. *Varstvo narave (Nature conservation)*, 8: 57–65, Ljubljana.
- KOŠIR, Ž., 1979: Ekološke, fitocenološke in gozdnogospodarske lastnosti Gorjancev v Sloveniji. *Zborn. gozd. lesar.* 17, Ljubljana, 242 str.
- MARINČEK, L., KALAN, J. & TORELLI, N., 1968: *Gozdne združbe Kamnik II*. Ljubljana: Biro za gozdarsko načrtovanje.
- MARINČEK, L., 1981: Predalpski gozd bukve in velike mrtve kopri-ve v Sloveniji. *Razprave IV. razr. SAZU*, 23, 2: 1–42, Ljubljana.
- MARINČEK, L., 1987: Bukovi gozdovi na Slovenskem. Ljubljana: *Delavska enotnost*, 153 str.
- MARINČEK, L., 1996: Prispevek k poznavanju asociacije *Ostryo-Fagetum* M. Wraber ex Trinajstič 1972. *Razprave IV. razr. SAZU* 37(6): 119–146, Ljubljana.
- MARINČEK, L., 1995: Contribution to demarcation and phytogeographic division of the Illyrian floral province, based on vegetation and flora. *Gortania. Atti Museo Friul. Storia Nat.*, 16 (1994): 99–124.
- MARINČEK, L. & ZUPANČIČ, M., 1995: Nomenklaturna revizija acidofilnih bukovih in gradnovih gozdov zahodnega območja ilirske flore province. *Hladnikia* 4: 29–34.
- MARINČEK, L., 1998: Hochmontane Buchenwälder Illyriens. *Annales* 13: 103–108.
- MARINČEK, L., MUCINA, V., ZUPANČIČ, M., POLDINI, L., DAKSKOBLER, I., & ACCETTO, M., 1993: Nomenklatorische Revision der illyrischen Buchenwälder (Verband *Aremonio-Fagion*). *Studia Geobotanica* 12 (1992): 121–135.
- MARTINČIČ, A., et al., 1999: *Mala flora Slovenije. Ključ za določevanje praprotnic in semenk*. Ljubljana: Tehniška založba Slovenije, 845 str.
- MARTINČIČ, A., 2003: Seznam listnatih mahov (Bryopsida) Slovenije. *Hacquetia* 2/1: 91–166.
- PUNCER, I. & ZUPANČIČ, M., 1973: *Vegetacijska in rastiščna analiza za SLP II. Gornji Grad in Nazarje*. Elaborat, Ljubljana.
- SEIDL, F., 1907–1908: *Kamniške ali Savinjske Alpe, njih zgradba in njih lice*. Ljubljana: Matica slovenska, 1/2: 1–255.
- TRPIN, D. & VREŠ, B., 1995: *Register flore Slovenije. Praprotnice in cvetnice*. Zbirka ZRC 7, Ljubljana: ZRC SAZU, 143 str.
- ZUPANČIČ, M., MARINČEK, L., SELIŠKAR, A. & PUNCER, I., 1987: Consideration on the phytogeographic division of Slovenia. *Biogeographia*, 13: 89–98.
- ZUPANČIČ, M., 1999: Smrekovi gozdovi Slovenije (Spruce forests in Slovenia). Razred za naravoslovne vede, SAZU, *Dela (Opera)* 36: 1–212 + tabele.
- WESTHOFF, V. & MAAREL, E. van der, 1973: The Braun-Blanquet approach. In: WHITTAKER, R. H. (ed.): *Ordination and Classification of Communities. Handbook of Vegetation Science* 5, Junk, The Hague, str. 617–727.
- WRABER, M., 1958: Predalpski jelov gozd v Sloveniji (*Bazzanio-Abietetum* Wraber 1953 *praealpinum* subass. nova). *Biološki vestnik* 6: 36–45.
- WRABER, M., 1959: *Gozdna združba bele jelke in okroglostne lakote v Sloveniji (Galio rotundifolii-Abietetum* Wraber 1955). Prirodoslovno društvo v Ljubljani, posebne izdaje 1, 20 str.
- WRABER, M., 1966: Das *Adenostylo glabrae-Piceetum*, eine neue Fichtenwaldgesellschaft in den slowenischen Alpen. *Angewandte Pflanzensoziologie* (Wien - New York) 18/19: 93–101.
- WRABER, M., 1969: Pflanzengeographische Stellung und Gliederung Sloweniens. *Vegetatio* 17: 176–199.

Hrošči (Coleoptera) Menine planine

Uvod

Menina planina je del vzhodnega območja Kamniško-Savinjskih Alp in je vezana na centralni del tega pogorja preko prelaza Črnivec in Velike planine. Razteza se v smeri vzhod-zahod in je dolga okoli 14 km. Na severu jo obdaja Zadrecška, na južni strani pa Tuhinjska dolina. Na vzhodu preide Menina planina pri vasi Lipa (722 m) v Čreto in Dobrovlje. V primerjavi z drugimi deli Kamniško-Savinjskih Alp Menina planina nikjer ne presega višine 1600 m, saj je najvišji vrh Vivodnik visok le 1508 m. Drugi višji vrhovi so: Javoršček (1344 m), Kurji vrh (1466 m), Veliki Medvedjek (1484 m), Pečni grič (1405 m), Velike stene (1277 m) in Šavnice (1426 m). Severna in južna pobočja te planine so razmeroma strma nekje do višine 1200 m, nato pa se prične planotasti kraški svet z vrtačami in kopastimi vrhovi, tako daje Menina planina na prvi pogled vtis visoke gorske planote.

Geološka podlaga Menine planine so pretežno triasni apnenci (Seidl 1906). Vznožje na severni in južni strani sestavljajo aluvialni nanosi Nevljice in Drete. Nad njimi so najprej spodnjetriasni werfenski skladi, tem sledijo školjkasti skladi. Spodnji triadi sledi srednja triada s kasijanskimi apnenci do višine 1200 m. Od tu dalje imamo rabeljske kamnine, sam vrh Menine planine pa tvorijo dachsteinski apnenci iz zgornje triade. Na Menini planini najdemo tudi kamnine vulkanskega izvora, kot so porfir in andezit. Tu so tla močno zakisana. Na Menini planini ni bilo večjih poledenitev. Na vrhu Menine so tudi manjša jezera, ki jih v pravljicah imenujejo Vilinska jezera. Ta so nastala ob stiku prepustnih karbonatnih plasti z neprepustnimi skrilaenci. Poleti so ta jezera (ali mlakuže) večinoma suha.

Menina planina je porasla pretežno z gozdovi tako na severni kot na južni strani. Le na najvišjih predelih najdemo planinske pašnike, večinoma nastale s krčenjem gozdov. To se danes lepo pokaže, ko se planinska paša opušča in se te pašne površine hitro zaraščajo s smrekami v mlad gozd. Najbolj alpski videz pravega alpskega pašnika kaže območje vrha Šavnice, kjer rastejo alpske rastline, kot so *Primula wulfeniana*, *Primula auricula*, *Primula elatior*, *Gentiana clusiana*, *Achillea clavata* in *Androsace lactea*. Na Menini planini pretežno prevladujejo bukovi gozdovi, vmes pa so tudi topoljubne drevesne vrste, kot so mali jesen in črni gaber. Na planotastem delu in na severnem pobočju najdemo tudi dinarski jelovo-bukov gozd.

Vedenje o hroščih, ki živijo v Kamniško-Savinjskih Alpah, je razmeroma zelo slabo. Čeprav je bilo s tega območja opisanih kar nekaj vrst hroščev, še do danes nimamo nobenega celotnega pregleda o tej skupini živa-

li za to območje Slovenije. Ta prispevek je povzetek vseh do sedaj zbranih podatkov o hroščih tega gorskega sistema. Moje raziskave Menine planine segajo še v leto 1954, ko sem kot dijak pričel proučevati to živalsko skupino v Zgornjem Tuhinju, kjer so bili moji starši učitelji na tamkajšnji šoli. Od takrat pa vse do sedaj sem zbiral in raziskoval favno hroščev tudi na Menini planini. Za nekatere vrste hroščev so bili že objavljeni podatki v različnih prispevkih (Drovenik 1971, 1979, 1989, 1996, 2000, 2003). Iz tega dela je razvidno, da so določene družine hroščev s tega območja že razmeroma zelo dobro raziskane, druge nekoliko slabše, vendar so ostale nekatere skupine hroščev na Menini planini še popolna neznanka. Do sedaj je znanih okoli 700 vrst hroščev, vendar menim, da je to šele dobra polovica vseh vrst, ki živijo na Menini planini.

V prispevku je večji del podatkov o nahajališčih vrst natančnih, vendar so moji prvi podatki iz leta 1954 in 1956 bolj ohlapni, še posebno kar zadeva nahajališča na Menini planini. Tako je kot nahajališče navedena le Menina planina, kar pa ne pomeni, kje natančno na Menini planini je bila vrsta ujeta.

Sistematski pregled najdenih vrst hroščev Menine planine

Družina Cicindelidae – brzci

Cicindela campestris Linnaeus, 1758
Zgornji Tuhinj (Drovenik: 1971: 182)
Gornji Grad (Drovenik: 1971: 182)

Cicindela sylvicola Dejean et Latreille, 1822
Sv. Vid, Menina planina (Drovenik: 1971: 182)

Cicindela germanica Linnaeus, 1758
Zgornji Tuhinj (Drovenik: 1971: 182)

Družina Carabidae – krešiči

Carabus catenulatus catenulatus Scopoli, 1763
Zgornji Tuhinj (Drovenik: 1971: 183)
Dol, Gornji Grad (Drovenik: 1971: 183)
Golice, Zgornji Tuhinj, 12. 6. 1982, Drovenik

Carabus granulatus interstitialis Duftschmid, 1812
Zgornji Tuhinj (Drovenik: 1971: 183)
Dol, Gornji Grad (Drovenik: 1971: 183)
Laze, Zgornji Tuhinj, 12. 11. 1983, Drovenik

Carabus cancellatus emarginatus Duftschmid, 1812
Zgornji Tuhinj (Drovenik: 1971: 183)
Dol, Gornji Grad (Drovenik: 1971: 183)

Carabus hortensis hortensis Linnaeus, 1758
Zgornji Tuhinj (Drovenik: 1970: 12)
Sv. Vid, Menina planina (Drovenik: 1971: 183)
Biba, Menina planina, 1. 9. 1988, Drovenik

Carabus convexus dilatatus Dejean, 1826
Zgornji Tuhinj (Drovenik: 1971: 183)
Biba, Menina planina (Drovenik: 1971: 183)

Carabus intricatus intricatus Linnaeus, 1761
Sv. Vid, Zgornji Tuhinj (Drovenik: 1971: 183)

Šavnice – Menina planina (Foto: B. Drovenik)

Carabus creutzeri creutzeri Fabricius, 1801
Javoršček, Menina planina (Drovenik: 1971: 183)
Dol, Gornji Grad, 11. 1969, Drovenik
Sv. Florjan, Prag, Gornji Grad, 30. 6. 1988, Drovenik

Carabus irregularis bucephalus Kraatz, 1879
Les, Menina planina (Drovenik: 1971: 183)
Sv. Florjan, Prag, Gornji Grad, 30. 6. 1988, Drovenik

Carabus variolosus nodulosus Fabricius, 1787
Zgornji Tuhinj (Drovenik: 1971: 183)

Carabus caelatus caelatus Fabricius, 1801
Javoršček, Menina planina (Drovenik: 1971: 183)
Golice, Zgornji Tuhinj, 12. 6. 1982, Drovenik

Carabus germari savinicus Hammer, 1906
Javoršček, Menina planina (Drovenik: 1971: 183)
Golice, Zgornji Tuhinj, 12. 6. 1982, Drovenik
Sv. Vid, Zgornji Tuhinj (Drovenik: 1971: 183)
Dol, Gornji Grad, 11. 1969, Drovenik
Zgornji Tuhinj (Drovenik: 1971: 183)
Sv. Florjan, Prag, Gornji Grad, 1. 9. 1988, Drovenik
Biba, Menina planina, 1. 9. 1988, Drovenik

Carabus coriaceus Linnaeus, 1758
Zgornji Tuhinj (Drovenik: 1971: 183)
Vivodnik, Menina planina (Drovenik: 1971: 183)
Golice, Zgornji Tuhinj, 12. 6. 1982, Drovenik
Biba, Menina planina, 1. 9. 1988, Drovenik

Cychrus attenuatus attenuatus Fabricius, 1792
Javoršček, Menina planina (Drovenik: 1971: 183)
Golice, Zgornji Tuhinj, 12. 6. 1982, Drovenik
Sv. Vid, Zgornji Tuhinj (Drovenik: 1971: 183)

Dol, Gornji Grad, 11. 1969, Drovenik
Zgornji Tuhinj (Drovenik: 1971: 183)
Sv. Florjan, Prag, Gornji Grad, 1. 9. 1988, Drovenik
Biba, Menina planina, 11. 10. 1988, Drovenik

Cychrus caraboides hoppei Ganglbauer, 1892
Zgornji Tuhinj (Drovenik: 1971: 183)
Les, Menina planina (Drovenik: 1971: 183)
Dol, Gornji Grad, 11. 1969, Drovenik
Javoršček, Menina planina (Drovenik: 1971: 183)

Leistus rufomarginatus Duftschmid, 1812
Zgornji Tuhinj (Drovenik: 1971: 183)

Leistus nitidus Duftschmid, 1812
Biba, Menina planina, 1. 9. 1988, Drovenik

Leistus ferrugineus Linnaeus, 1758
Vaniše, Zgornji Tuhinj (Drovenik: 1971: 183)

Leistus piceus Frölich, 1799
Vaniše, Zgornji Tuhinj (Drovenik: 1971: 183)

Nebria picicornis (Fabricius, 1801)
Zgornji Tuhinj (Drovenik: 1971: 184)

Nebria dahli Sturm, 1815
Zgornji Tuhinj (Drovenik: 1971: 183)
Les, Menina planina (Drovenik: 1971: 183)
Dol, Gornji Grad, 11. 1969, Drovenik
Javoršček, Menina planina (Drovenik: 1971: 183)
Golice, Zgornji Tuhinj, 12. 6. 1982, Drovenik
Sv. Vid, Zgornji Tuhinj (Drovenik: 1971: 183)
Les, Menina planina (Drovenik: 1971: 183)
Biba, Menina planina (Drovenik: 1971: 183)

Nebria fasciatopunctata Müller, 1850
Zgornji Tuhinj, Vaniše (Drovenik: 1971: 184)

Nebria germari simonyi Ganglbauer, 1892
Jespa jama, Menina planina (Drovenik: 1971: 184)

Nebria brevicollis Fabricius, 1792
Zgornji Tuhinj (Drovenik: 1971: 184)

Notiophilus aquaticus (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj (Drovenik: 1971: 184)

Notiophilus biguttatus (Fabricius, 1779)
Zgornji Tuhinj (Drovenik: 1971: 184)
Sv. Florjan, Prag, Gornji Grad, 11. 10. 1988, Drovenik
Biba, Menina planina, 1. 9. 1988, Drovenik

Elaphrus aureus Müller, 1821
Tuhinjščica, Zgornji Tuhinj, 4. 5. 1983, Drovenik

Loricera pilicornis (Fabricius, 1775)
Zgornji Tuhinj (Drovenik: 1971: 184)

Clivina fossor (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj, 12. 5. 1973, Drovenik

Clivina collaris (Herbst, 1784)
Zgornji Tuhinj (Drovenik: 1971: 184)
Dol, Gornji Grad (Drovenik: 1971: 184)

Reicheodes rotundipennis Chaudoir, 1843
Javoršček, Menina planina, 21. 6. 1996, leg. Drovenik
Menina planina (Drovenik: 1971: 184)

Bembidion lampros (Herbst, 1784)
Zgornji Tuhinj (Drovenik: 1994: 32)
Menina planina (Drovenik: 1994: 32)

Bembidion properans Stephens, 1828
Vaniše, Menina planina (Drovenik: 1994: 32)

Bembidion quadrimaculatum (Linnaeus, 1761)
Zgornji Tuhinj, 12. 5. 1973, Drovenik

Bembidion atriculatum (Panzer, 1796)
Zgornji Tuhinj (Drovenik: 1971: 184)

Bembidion geniculatum Heer, 1837
Zgornji Tuhinj, Tuhinjščica, 21. 6. 1996, leg. Drovenik

Bembidion tibiale (Duftschmid, 1812)
Vaniše, Menina planina (Drovenik: 1994: 35)
Dol, Gornji Grad (Drovenik: 1971: 184)

Bembidion varicolor (Fabricius, 1803) (syn.: tricolor)
Podkraj, Gornji Grad, Dreta (Drovenik: 1971: 184, 1994: 35)
Zgornji Tuhinj, Tuhinjščica (Drovenik: 1994: 35)

Bembidion deletum Audinet et Serville, 1821 (syn.: nitidulum)
Zgornji Tuhinj (Drovenik: 1994: 36; Drovenik: 1971: 184)

Menina planina (Drovenik: 1994: 36; Drovenik: 1971: 184)

Bembidion tetracolum Say, 1823
Zgornji Tuhinj, Tuhinjščica, 12. 5. 1973, Drovenik

Bembidion varium Olivier, 1795
Zgornji Tuhinj, 12. 5. 1973, Drovenik

Bembidion complanatum Heer, 1837
Vaseno, Šmartno v Tuhinju, 6. 6. 2001, Drovenik

Bembidion decorum (Zenker, 1801)
Zgornji Tuhinj, Dreta, Bočna, 13. 6. 1994, Drovenik
Buč v Tuhinju, Nevljica, 8. 4. 1995, Drovenik
Dol, Gornji Grad (Drovenik: 1994: 36)

Bembidion lunulatum (Geoffroy, 1785)
Zgornji Tuhinj, Vaniše, 21. 6. 1996, Drovenik

Bembidion monticola Sturm, 1825
Zg. Tuhinj, Češnjice, Česniški potok, 8. 4. 1995, Drovenik

Bembidion millerianum Heyden 1883
Kropa, Dreta, Bočna, 13. 6. 1994, Drovenik
Zgornji Tuhinj, Golice, 8. 4. 1994, Drovenik

Bembidion ruficorne Sturm, 1825
Dol, Gornji Grad, Dreta (Drovenik: 1994: 37)

Bembidion tibiale (Duftschmid, 1812)
Vaseno, Šmartno v Tuhinju, 6. 6. 2001, Drovenik
Vaniše, Zgornji Tuhinj (Drovenik: 1971: 184, 1994: 37)

Bembidion doderoi (Ganglbauer, 1892)
Vaniše, Zgornji Tuhinj (Drovenik: 1971: 184, 1994: 37)

Tachys bistratus (Duftschmid, 1812)
Laze v Tuhinju, 12. 5. 1977, Drovenik

Tachys quadrisignatus (Duftschmid, 1812)
Zgornji Tuhinj, Tuhinjščica, 1. 5. 1969, Drovenik

Tachyta nana (Gyllenhal, 1810)
Zgornji Tuhinj, 12. 5. 1977, Drovenik

Trechus alpicola Sturm, 1825
Smrekovec, Menina planina (Drovenik: 1971: 184)
Jespa jama, okolica, Menina planina (Drovenik: 1971: 184)

Trechus croaticus Dejean, 1831
Zgornji Tuhinj, Vaniše (Drovenik: 1971: 184)

Trechus limacodes latiusculus K. et J Daniel, 1898
Smrekovec, Menina planina (Drovenik: 1971: 184)
Jespa jama, Menina planina (Drovenik: 1971: 184)

Trechus obtusus Erichson, 1837
Zgornji Tuhinj (Drovenik: 1970: 16, 1971: 184)

Vijoličasti krešič (*Carabus germari savinicus*) (Foto: Spring)

Trechus quadristriatus Schrank, 1781

Zgornji Tuhinj, Tuhinjščica (Drovenik: 1971: 184)

Trechus rotundipennis scheerpeltzi Winkler, 1936

Jespa jama, Menina planina (Drovenik: 1971: 184)

Duvalius exaratus exaratus Schaum, 1860

Vaniše, Zgornji Tuhinj (Drovenik: 1971: 184)

Anophthalmus erebus erebus Krauss, 1906

Podkranjska zijalka, Nova Štifta, Dol (Drovenik: 1971: 184)

Anophthalmus schaumii silvicola Jeannel, 1928

Javoršček, Menina planina (Drovenik: 1970: 17, 1971: 184)

Vivodnik, Menina planina (Drovenik: 1970: 17, 1971: 184)

Patrobus styriacus Chaudoir, 1871

Zgornji Tuhinj, Vaniše (Drovenik: 1971: 185)

Panagaeus bipustulatus Fabricius, 1775

Zgornji Tuhinj (Drovenik: 1970: 17, 1971: 184)

Panagaeus crux-major Linnaeus, 1758

Zgornji Tuhinj (Drovenik: 1970: 17, 1971: 184)

Amara plebeja Gyllenhal, 1810

Zgornji Tuhinj (Drovenik: 1970: 21)

Amara aenea (Degeer, 1774)

Zgornji Tuhinj, 12. 5. 1973, Drovenik

Amara communis (Panzer, 1797)

Zgornji Tuhinj (Drovenik: 1971: 185)

Amara convexior Stephens, 1828

Zgornji Tuhinj, 12. 5. 1973, Drovenik

Amara curta Dejean, 1828

Zgornji Tuhinj (Drovenik: 1970: 21)

Amara erratica (Duftschmid, 1812)

Biba, Menina planina (Drovenik: 1970: 21)

Amara familiaris (Duftschmid, 1812)

Zgornji Tuhinj, 12. 5. 1973, Drovenik

Amara montivaga Sturm, 1825

Zgornji Tuhinj (Drovenik: 1971: 185)

Amara nitida Sturm, 1825

Zgornji Tuhinj, 12. 5. 1973, Drovenik

Amara ovata (Fabricius, 1792)

Zgornji Tuhinj, 12. 5. 1973, Drovenik

Amara tricuspida Dejean, 1831

Zgornji Tuhinj (Drovenik: 1970: 21)

Stomis pumicatus (Panzer, 1796)

Zgornji Tuhinj (Drovenik: 1971: 185)

Stomis rostratus Sturm, 1825

Javoršček, Menina planina, 21. 6. 1996, leg. Drovenik

Pterostichus cupreus (Linnaeus, 1758)

Zgornji Tuhinj (Drovenik: 1971: 185)

Pterostichus virens (Müller, 1776) (syn.: lepidus)

Zgornji Tuhinj (Drovenik: 1971: 185)

Pterostichus versicolor (Sturm, 1824)
Zgornji Tuhinj, 12. 6. 1973, Drovenik
Pterostichus vernalis (Panzer, 1796)
Zgornji Tuhinj (Drovenik: 1971: 185)

Pterostichus atterimus (Herbst, 1784)
Les, Menina planina, 10. 10. 1976, Drovenik

Pterostichus oblongopunctatus oblongopunctatus
(Fabricius, 1787)
Les, Menina planina, 10. 10. 1976, Drovenik

Pterostichus niger (Schaller, 1783)
Zgornji Tuhinj, 15. 6. 1982, Drovenik

Pterostichus melanarius (Illiger, 1798) (syn.: *vulgaris*)
Zgornji Tuhinj (Drovenik: 1971: 185)

Pterostichus melas (Creutzer, 1799)
Zgornji Tuhinj (Drovenik: 1971: 185)

Pterostichus nigrita (Fabricius, 1792)
Zg. Tuhinj, Češnjice, 8. 4. 1995, Drovenik

Pterostichus diligens (Sturm, 1824)
Zgornji Tuhinj, Osredke (Drovenik: 1971: 185)

Pterostichus ovoideus (Sturm, 1824)
Zgornji Tuhinj, 27. 4. 1973, Drovenik

Pterostichus cognatus Dejean, 1831 (syn.: *schmidti*)
Smrekovec, Menina planina (Drovenik: 1971: 185)

Pterostichus brevis (Duftschmid, 1812)
Les, Menina planina, 10. 10. 1976, Drovenik

Pterostichus unctulatus (Duftschmid, 1812)
Les, Menina planina, 10. 10. 1976, Drovenik
Smrekovec, Menina planina (Drovenik: 1971: 185)
Sv. Florjan, Prag, Gornji Grad, 30. 6. 1988, Drovenik
Biba, Menina planina, 1. 9. 1988, Drovenik

Pterostichus metallicus (Fabricius, 1792)
Les, Menina planina, 10. 10. 1976, Drovenik
Smrekovec, Menina planina (Drovenik: 1971: 186)
Zgornji Tuhinj (Drovenik: 1971: 185)
Sv. Florjan, Prag, Gornji Grad, 30. 6. 1988, Drovenik
Biba, Menina planina, 27. 7. 1988, Drovenik

Pterostichus muehlfeldi (Duftschmid, 1812)
Smrekovec, Menina planina (Drovenik: 1971: 186)
Sv. Florjan, Prag, Gornji Grad, 30. 6. 1988, Drovenik
Biba, Menina planina, 27. 7. 1988, Drovenik

Pterostichus transversalis (Duftschmid, 1812)
Zgornji Tuhinj (Drovenik: 1971: 186)

Pterostichus fasciatopunctatus (Creutzer, 1799)
Zgornji Tuhinj (Drovenik: 1971: 186)
Zgornji Tuhinj, Vaniše (Drovenik: 1971: 186)

Pterostichus variolatus variolatus Dejean, 1828
Les, Menina planina, 10. 10. 1976, Drovenik
Smrekovec, Menina planina (Drovenik: 1971: 186)

Sv. Florjan, Prag, Gornji Grad, 30. 6. 1988, Drovenik
Biba, Menina planina, 27. 7. 1988, Drovenik
Abax beckenhaupti beckenhaupti (Duftschmid, 1812)
Javoršček, Menina planina (Drovenik: 1971: 186)

Abax carinatus (Duftschmid, 1812)
Zgornji Tuhinj (Drovenik: 1971: 186)

Abax ovalis (Duftschmid, 1812)
Les, Menina planina, 10. 10. 1976, Drovenik
Smrekovec, Menina planina (Drovenik: 1971: 186)
Sv. Florjan, Prag, Gornji Grad, 30. 6. 1988, Drovenik
Biba, Menina planina, 27. 7. 1988, Drovenik

Abax parallelopipedus (Piller et Mittelpacher, 1783)
Zgornji Tuhinj (Drovenik: 1971: 186)
Golice, Zgornji Tuhinj, 12. 6. 1982, Drovenik
Vaniše, Zgornji Tuhinj (Drovenik: 1971: 186)
Biba, Menina planina, 27. 7. 1988, Drovenik

Abax parallelus (Duftschmid, 1812)
Zgornji Tuhinj (Drovenik: 1971: 186)

Molops ovipennis ovipennis Chaudoir, 1847
Sv. Vid, Menina planina (Drovenik: 1971: 186)

Molops piceus austriacus Ganglbauer, 1889
Sv. Vid, Menina planina (Drovenik: 1971: 186)
Sv. Florjan, Prag, Gornji Grad, 30. 6. 1988, Drovenik
Biba, Menina planina, 27. 7. 1988, Drovenik

Molops elatus elatus Fabricius, 1801
Vaniše, Zgornji Tuhinj (Drovenik: 1971: 186)

Molops striolatus Fabricius, 1801
Sv. Vid, Menina planina (Drovenik: 1971: 186)
Biba, Menina planina, 27. 7. 1988, Drovenik

Calathus glabricollis Dejean, 1828
Sv. Vid, Menina planina (Drovenik: 1971: 186)

Calathus melanocephalus Linnaeus, 1758
Zgornji Tuhinj (Drovenik: 1971: 186)
Šavnice, Menina planina (Drovenik: 1971: 186)

Calathus fuscipes Goezze, 1777
Zgornji Tuhinj (Drovenik: 1971: 186)

Agonum anttenarium (Duftschmid, 1812)
Zgornji Tuhinj, 24. 7. 1973, Drovenik

Agonum sexpunctatum (Linnaeus, 1758)
Vaniše, Zgornji Tuhinj (Drovenik: 1971: 186)

Agonum viduum (Panzer, 1797)
Zgornji Tuhinj (Drovenik: 1970: 25)

Agonum scrobiculatum (Fabricius, 1801)
Vaniše, Zgornji Tuhinj (Drovenik: 1971: 186)

Agonum assimilis (Paykull, 1790)
Zgornji Tuhinj (Drovenik: 1971: 186)
Vaniše, Zgornji Tuhinj (Drovenik: 1971: 186)

Debeloglavi krešič (*Carabus irregularis bucephalus*)
(Foto: Spring)

Agonum ruficornis (Goeze, 1777)
Vaniše, Zgornji Tuhinj (Drovenik: 1971: 186)

Agonum dorsale (Pontoppidan, 1763)
Zgornji Tuhinj (Drovenik: 1971: 186)

Laemostenus schreibersi (Küster, 1846)
Selka luknja, Zgornji Tuhinj (Drovenik: 1971: 186)
Podkranjska zijalka, Dol, Gornji Grad (Drovenik: 1971: 186)

Licinus hoffmanseggi (Panzer, 1797)
Les, Menina planina, 10. 10. 1976, Drovenik
Smrekovec, Menina planina (Drovenik: 1971: 186)
Sv. Florjan, Prag, Gornji Grad, 30. 6. 1988, Drovenik
Biba, Menina planina, 27. 7. 1988, Drovenik

Licinus cassideus (Fabricius, 1792)
Stara senožet, Menina planina (Drovenik: 1971: 185)

Badister bipustulatus (Fabricius, 1792)
Zgornji Tuhinj (Drovenik: 1971: 185)

Badister sodalis (Duftschmid, 1812)
Zgornji Tuhinj (Drovenik: 1971: 185)

Callistus lunulatus (Fabricius, 1775)
Zgornji Tuhinj, 12. 5. 1973, Drovenik

Chlaenius politus (Rossi, 1790)
Zgornji Tuhinj, Tuhinjščica, 12. 5. 1973, Drovenik

Chlaenius nigricornis (Fabricius, 1787)
Zgornji Tuhinj, 12. 5. 1973, Drovenik

Chlaenius nitidulus (Schrank, 1781)
Zgornji Tuhinj (Drovenik: 1971: 185)

Oodes helopioides (Fabricius, 1792)
Zgornji Tuhinj, 12. 5. 1973, Drovenik

Diachromus germanus (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj, 14. 5. 1976, Drovenik

Anisodactylus binotatus (Fabricius, 1787)
Zgornji Tuhinj (Drovenik: 1971: 185)

Anisodactylus nemorivagus (Duftschmid, 1812)
Vaniše, Zgornji Tuhinj (Drovenik: 1970: 20)

Harpalus azuerus (Fabricius, 1775)
Zgornji Tuhinj (Drovenik: 1971: 185)

Harpalus griseus (Panzer, 1795)
Zgornji Tuhinj (Drovenik: 1971: 185)

Harpalus rufipes (Degeer, 1774)
Zgornji Tuhinj (Drovenik: 1971: 185)

Harpalus aeneus (Fabricius, 1792)
Zgornji Tuhinj (Drovenik: 1971: 185)

Harpalus atratus Latreille, 1804
Zgornji Tuhinj, 12. 6. 1976, Drovenik

Harpalus latus (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj (Drovenik: 1970: 19)
Sv. Florjan, Prag, Gornji Grad, 30. 6. 1988, Drovenik

Harpalus marginellus Dejean, 1829
Zgornji Tuhinj (Drovenik: 1970: 19)

Harpalus distinguendus (Duftschmid, 1812)
Zgornji Tuhinj (Drovenik: 1971: 185)

Trichotichnus laevicollis (Duftschmid, 1812)
Zgornji Tuhinj, 27. 4. 1973, Drovenik
Sv. Florjan, Prag, Gornji Grad, 30. 6. 1988, Drovenik

Stenolophus teutonius (Schrank, 1781)
Zgornji Tuhinj, 27. 4. 1973, Drovenik

Lebia chlorocephala (Hoffmann, 1803)
Zgornji Tuhinj (Drovenik: 1971: 186)

Lebia cyanocephala (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj, 12. 8. 1976, Drovenik

Dromius agilis (Fabricius, 1783)
Zgornji Tuhinj, 29. 11. 1976, Drovenik
Sv. Florjan, Prag, Gornji Grad, 30. 6. 1988, Drovenik

Dromius fenestratus (Fabricius, 1794)
Zgornji Tuhinj, 29. 11. 1976, Drovenik

Metabletus truncatellus (Linnaeus, 1761)
Zgornji Tuhinj (Drovenik: 1971: 186)

Lionychus quadrillum (Duftschmid, 1812)
Zgornji Tuhinj, 14. 5. 1976, Drovenik

Cymindis humeralis (Fourcroy, 1785)
Šavnice, Menina planina (Drovenik: 1971: 186)

Drypta dentata Latreille, 1796
Zgornji Tuhinj, 14. 5. 1976, Drovenik

Aptinus bombardata (Illiger, 1800)
Vaniše, Zgornji Tuhinj (Drovenik: 1970: 20)
Les, Menina planina, 10. 10. 1976, Drovenik
Golice, Zgornji Tuhinj, 12. 6. 1982, Drovenik
Biba, Menina planina, 1. 9. 1988, Drovenik

Brachinus crepitans (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj (Drovenik: 1971: 187)

Brachinus explodens Duftschmid, 1812
Zgornji Tuhinj (Drovenik: 1971: 187)

Družina Dytiscidae – kozaki

Platambus maculatus (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj, Tuhinjščica, 12. 5. 1973, Drovenik

Acillius sulcatus (Linnaeus, 1758)
Šavnice (jezero), Menina planina, 19. 6. 2003, Drovenik

Dytiscus marginalis (Linnaeus, 1758)
Zg. Tuhinj, 12. 6. 1976, Drovenik

Družina Hydraenidae

Hydraena gracilis Germar, 1824
Zgornji Tuhinj, Tuhinjščica, 12. 5. 1973, Drovenik

Hydraena truncata Rey, 1885
Zgornji Tuhinj, Tuhinjščica, 12. 5. 1973, Drovenik

Hydraena riparia Kugelan, 1779
Zgornji Tuhinj, Tuhinjščica, 12. 5. 1973, Drovenik

Družina Histeridae

Hister quadrimaculatus Linnaeus, 1758
Zgornji Tuhinj, 8. 1965, Drovenik

Družina Silphidae

Necrophorus humator (Gledler, 1767)
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik
Bočna, 11. 10. 1988, Drovenik

Necrophorus vespilloides Herbst, 1783
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Necrophorus fossor Erichson, 1837
Zgornji Tuhinj, 12. 8. 1976, Drovenik

Necrophorus vestigator Herschel, 1807
Zgornji Tuhinj, 7. 8. 1977, Drovenik

Necrodes litoralis (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj, 12. 8. 1976, Drovenik

Thanatophilus rugosus (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj, 5. 1954, Drovenik

Oeceptoma thoracica (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj, 5. 1954, Drovenik
Silpha obscura Linnaeus, 1758
Zgornji Tuhinj, 5. 1954, Drovenik

Silpha carinata Herbst, 1783
Golice, Zgornji Tuhinj, 12. 6. 1982, Drovenik

Ablattaria laevigata (Fabricius, 1775)
Zgornji Tuhinj, 5. 6. 1964, Drovenik

Phosphuga atrata (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj, 5. 1954, Drovenik

Necrophilus subterraneus (Dahl, 1802)
Javoršček, Menina planina, 21. 6. 1996, leg. Drovenik
Zgornji Tuhinj, 5. 1954, Drovenik

Družina Catopidae

Catops neglectus Kraatz, 1852
Smrekovec, Menina planina, 21. 6. 1996, Drovenik

Catops subfuscus Kellner, 1846,
Zgornji Tuhinj, 7. 1954, Drovenik

Catops nigrita Erichson, 1837
Javoršček, Menina planina, 21. 6. 1996, leg. Drovenik

Catops tristis (Panzer, 1793)
Zgornji Tuhinj, 7. 1954, Drovenik

Aphaobius milleri (Schimmel, 1855)
Selska luknja, Zgornji Tuhinj, 15. 6. 1969, Drovenik

Bathysciola silvestris (Motschulsky, 1856)
Javoršček, Menina planina, 21. 6. 1996, leg. Drovenik

Bathyscia montana Schiöedte, 1849
Javoršček, Menina planina, 21. 6. 1996, leg. Drovenik

Družina Scydmaenidae

Euconnus motschulskyi (Sturm, 1838)
Javoršček, Menina planina, 21. 6. 1996, leg. Drovenik

Družina Staphylinidae – kratkokrilci

Eusphalerum longipenne (Erichson, 1839)
Javoršček, Menina planina, 21. 6. 1996, leg. Drovenik

Omalius rivulare (Paykull, 1789)
Javoršček, Menina planina, 21. 6. 1996, leg. Drovenik

Omalius validum Kraatz, 1858
Selska luknja, Zgornji Tuhinj, 15. 6. 1969, Drovenik

Anthophagus alpestris Heer, 1839
Javoršček, Menina planina, 21. 6. 1996, leg. Drovenik
Šavnice, 21. 6. 1996, Menina planina, Drovenik

Paederus schönherri Czwalina, 1899
Zgornji Tuhinj, 12. 5. 1973, Drovenik
Javoršček, Menina planina, 21. 6. 1996, leg. Drovenik

Paederidus ruficollis (Fabricius, 1781)
Zgornji Tuhinj, Tuhinjščica, 12. 5. 1973, Drovenik
Dol, Gornji Grad, Menina planina, 19. 6. 1968, Drovenik

Stenus flavipes Stephens, 1833
Zgornji Tuhinj, Tuhinjščica, 12. 5. 1973, Drovenik

Medon brunneus (Erichson, 1839),
Zgornji Tuhinj, Tuhinjščica, 12. 5. 1973, Drovenik

Domene scabricolle (Erichson, 1840)
Les, Menina planina, 8. 6. 1969, Drovenik

Lathrobium multipunctatum Gravenhorst, 1802
Menina planina, 8. 6. 1969, Drovenik

Lathrobium laevipenne Heer, 1839
Češnjice, Zgornji Tuhinj, 8. 4. 1995, Drovenik

Lathrobium cavicola Müller, 1856
Biba, Menina planina, 11. 6. 1996, Drovenik
Selska luknja, Zgornji Tuhinj, 15. 6. 1969, Drovenik

Philonthus atratus Gravenhorst, 1802
Kropa, Dreta, 13. 6. 1994, Drovenik

Philonthus chalceus Stephens, 1832
Zg. Tuhinj, 13. 6. 1976, Drovenik

Philonthus coerulescens (Lacordaire, 1835)
Kropa, Bočna, 13. 6. 1994, Drovenik

Philonthus decorus (Gravenhorst, 1802)
Menina planina, 6. 1956, Drovenik

Philonthus laminatus (Creutzer, 1799)
Menina planina, 6. 1956, Drovenik

Philonthus montivagus Heer, 1839
Menina planina, 6. 1956, Drovenik

Hesperus rubripennis (Gravenhorst, 1802)
Kropa, Dreta, 13. 6. 1994, Drovenik

Emus hirtus (Linnaeus, 1758)
Zg. Tuhinj, 5. 1969, Drovenik

Parabemus fossor (Scopoli, 1772)
Menina planina, 6. 1956, Drovenik

Staphylinus caesareus Cederhjelm, 1798
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Staphylinus dimidiaticornis Gemminger, 1851
Menina planina, 6. 1956, Drovenik
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Platydracus fulvipes (Scopoli, 1763)
Prevoje, Menina planina, 6. 1956, Drovenik
Menina planina, 7. 1956, Drovenik

Creophilus maxillosus (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Ontholestes murinus (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj, 6. 1954, Drovenik

Ocypus brevipennis brevipennis (Heer, 1842)
Menina planina, 7. 1956, Drovenik

Ocypus fulvipennis Erichson, 1840
Menina planina, 7. 1956, Drovenik

Ocypus melanarius Heer, 1839
Menina planina, 7. 1969, Drovenik

Ocypus olens Müller, 1764
Zgornji Tuhinj, 7. 1956, Drovenik

Ocypus megacephalus (Nordmann, 1837)
Menina planina, 7. 1956, Drovenik

Ocypus similis semialatus Müller, 1904
Menina planina, 7. 1956, Drovenik

Ocypus tenebricosus Gravenhorst, 1846
Menina planina, 7. 1956, Drovenik
Zgornji Tuhinj, 7. 1956, Drovenik

Quedius cincticollis (Kraatz, 1847)
Menina planina, 6. 1986, Drovenik

Quedius cinctus (Paykull, 1790)
Menina planina, 6. 1986, Drovenik

Quedius dubius (Heer, 1839)
Menina planina, 6. 1986, Drovenik
Zgornji Tuhinj, 7. 1956, Drovenik

Quedius mesomelinus (Marsham, 1802)
Menina planina, 6. 1986, Drovenik
Zgornji Tuhinj, 7. 1956, Drovenik

Quedius xanthopus Erichson, 1839
Menina planina, 6. 1986, Drovenik

Garinus osseticus (Kolenati 1846) (syn.: *vernalis*)
Menina planina, 12. 7. 1986, Drovenik

Tachyporus chrysomelinus (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj, 12. 7. 1986, Drovenik

Bryophacis rufus (Erichson, 1839)
Pečni grič, Menina planina, 31. 7. 1998, Drovenik

Atheta spelaea (Erichson, 1840)
Selska luknja, Zgornji Tuhinj, 15. 6. 1969, Drovenik

Drusilla canaliculata (Fabricius, 1787)
Zgornji Tuhinj, 7. 1956, Drovenik

Zyras collaris (Paykull, 1800)
Vaniše, Zgornji Tuhinj, 6. 1976, Drovenik

Lomechusoides sturmosus (Fabricius, 1792)
Menina planina, 15. 6. 1969, Drovenik

Ocalea badia Erichson, 1837
Vaniše, Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Aleochara funebris Wollaston, 1869
Podkranjska zijalka, Dol, Menina planina, 6. 7. 1968, Drovenik

Aleochara albavillosa Bernhauer, 1901
Podkranjska zijalka, Dol, Menina planina, 6. 7. 1968, Drovenik

Družina Pselaphidae

Bryaxis curtisi orientalis (Karaman, 1942)
Javoršček, Menina planina, 21. 6. 1996, leg. Drovenik

Družina Lycidae

Dictyoptera aurora (Herbst, 1784)
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Platycis minutus (Fabricius, 1787)
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Družina Lampyridae – kresnice

Lampyrus noctiluca (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj, 6. 1954, Drovenik

Lamprorhiza splendidula (Linnaeus, 1767)
Zgornji Tuhinj, 6. 1954, Drovenik

Phosphaenus hemipterus (Goeze, 1777)
Zgornji Tuhinj, 6. 1969, Drovenik

Družina Cantharidae – sneženke

Cantharis fusca Linnaeus, 1758
Zgornji Tuhinj, 5. 1954, Drovenik

Cantharis pellucida Fabricius, 17??
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Cantharis rustica Linnaeus, 1758
Zgornji Tuhinj, 5. 1954, Drovenik

Cantharis livida Linnaeus, 1758
Zgornji Tuhinj, 5. 1954, Drovenik
Menina planina, 29. 6. 1968, Drovenik

Cantharis obscura Linnaeus, 1758
Javoršček, Menina planina, 21. 6. 1996, leg. Drovenik
Šavnice, Menina planina, 20. 6. 1995, leg. Drovenik

Cantharis nigricans (O. F. Müller, 1776)
Zgornji Tuhinj, 5. 1954, Drovenik
Kropa, Bočna, 13. 6. 1994, Drovenik

Cantharis sudetica Letzner, 1847
Javoršček, Menina planina, 21. 6. 1996, leg. Drovenik

Rhagonycha translucida (Krynicky, 1832)
Pečni grič, Menina planina, 31. 7. 1998, Drovenik

Rhagonycha fulva (Scopoli, 1763)
Zgornji Tuhinj, 5. 1954, Drovenik

Rhagonycha fugax Mannerheim, 1843
Javoršček, Menina planina, 21. 6. 1996, leg. Drovenik

Rhagonycha gallica Pic, 1923
Šmartno, dolina Nevljice, 6. 6. 2001, Drovenik
Vaseno, Šmartno v Tuhinju, 6. 6. 2001, Drovenik

Malthodes hexacanthus Kiesenwetter, 1852
Javoršček, Menina, 21. 6. 1996, leg. Drovenik

Družina Malachiidae

Charopus concolor (Fabricius, 1801)
Zgornji Tuhinj, 12. 6. 1996, Drovenik

Malachius bipustulatus (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj, 5. 1954, Drovenik

Družina Cleridae – pisanci

Tillus elongatus (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj, 12. 6. 1986, Drovenik

Opilo mollis (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj, 6. 6. 1992, Drovenik

Thanasimus formicarius (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj, 5. 1954, Drovenik

Trichodes apiarius (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj, 5. 1954, Drovenik

Družina Lymexylonidae

Hylocoestes dermestoides (Linnaeus, 1761),
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Lymexylon navale (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj, 7. 1969, Drovenik

Družina Elateridae – pokalice

Agrypnus murinus (Linnaeus, 1758)
Sv. Vid, Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik
Češnjice, Zgornji Tuhinj, 8. 4. 1995, Drovenik
Zgornji Tuhinj (Drovenik: 1989: 8)
Menina planina (Drovenik: 1989: 8)

Dima elateroides Chrapentier, 1825
Zgornji Tuhinj (Drovenik: 1989: 8)
Les, Menina planina (Drovenik: 1989: 8)
Smrekovec, Menina planina, 11. 6. 1966, Drovenik
Javoršček, Menina planina, 21. 6. 1996, Drovenik

Ctenicera cuprea (Fabricius, 1781)
Biba, Menina planina, 11. 6. 1966, Drovenik
Šavnice, Menina planina, 11. 6. 1966, Drovenik
Smrekovec, Menina planina, 11. 6. 1966, Drovenik
Vivodnik, Menina planina, 11. 6. 1966, Drovenik

Ctenicera pectinicornis (Linnaeus, 1758)
Šavnice, Menina planina, 11. 6. 1996, Drovenik
Smrekovec, Menina planina, 11. 6. 1966, Drovenik

Ctenicera virens (Schrank, 1781)
Šavnice, Menina planina (Drovenik: 1989: 8), 13. 6. 1965, Drovenik

Gladka minica (Potosia euprea) (Foto: B. Drovenik)

Selatosomus aeneus (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj, 6. 1954, Drovenik
Sv. Vid, Menina planina, 6. 1954, Drovenik
Biba, Menina planina, 11. 6. 1996, Drovenik

Selatosomus nigricornis (Panzer, 1799)
Zgornji Tuhinj, 6. 1954, Drovenik

Actenicerus sjaelandicus (Müller, 1764)
Biba, Menina planina (Drovenik: 1989: 9), 26. 5. 1967, Drovenik
Zgornji Tuhinj (Drovenik: 1989: 9), 23. 4. 1967, Drovenik

Prosternon tessellatum (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj, 13. 5. 1965, Drovenik
Menina planina (Drovenik: 1989: 9)

Ampedus pomorum (Herbst, 1784)
Dol pri Gornjem Gradu (Drovenik: 1989: 4)

Ampedus nigerrimus (Lacordaire, 1835)
Sv. Vid, Menina planina, 30. 5. 1964, Drovenik

Ampedus sanguineus (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj (Drovenik: 1989: 3)
Sv. Vid, Menina planina, 30. 5. 1964, Drovenik

Ampedus elongatulus (Fabricius, 1787)
Zgornji Tuhinj, 30. 5. 1964, Drovenik

Ampedus erythrogonus (Müller, 1821)
Sv. Vid, Menina planina, 30. 5. 1964, Drovenik
Dol, Gornji Grad, Menina planina (Drovenik: 1989: 3)

Sericeus brunneus (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj, 30. 5. 1964, Drovenik

Agriotes pilosellus (Schönherr, 1806)
Zgornji Tuhinj (Drovenik: 1989: 5), 30. 5. 1964, Drovenik
Agriotes ustulatus (Schaller, 1783)
Zgornji Tuhinj, 30. 5. 1964, Drovenik

Agriotes sputator (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj, 30. 5. 1964, Drovenik

Betarmon bisbimaculatus (Fabricius, 1803)
Zgornji Tuhinj, 30. 5. 1964, Drovenik
Biba, Menina planina, 26. 5. 1967, Drovenik

Idolon picipennis (Bach, 1852)
Zgornji Tuhinj, 30. 5. 1964, Drovenik

Adrastus pallens (Fabricius, 1792)
Zgornji Tuhinj (Drovenik: 1989: 6), 8. 8. 1974, Drovenik

Melanotus castanipes (Paykull, 1800)
Zgornji Tuhinj, Sv. Vid (Drovenik: 1989: 7)

Melanotus niger (Fabricius, 1781)
Menina planina (Drovenik: 1989: 7)

Melanotus rufipes (Herbst, 1784)
Menina planina (Drovenik: 1989: 3)

Melanotus villosus (Fourcroy, 1785)
Zgornji Tuhinj, 11. 6. 1968, Drovenik

Hemicrepidius hirtus (Herbst, 1784)
Zgornji Tuhinj, 13. 6. 1976, Drovenik

Hemicrepidius niger (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj, 30. 5. 1964, 13. 6. 1976, Drovenik
Češnjice, Menina planina, 9. 5. 1987, Drovenik
Dol, Gornji Grad, 29. 6. 1968, Drovenik

Anostirus purpureus (Poda, 1861)
Zgornji Tuhinj, 11. 6. 1968, Drovenik
Sv. Vid, Menina planina, 13. 6. 1976, Drovenik

Denticollis linearis (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj, 15. 5. 1964, Drovenik
Stara senožet, Menina planina, 13. 6. 1976, Drovenik

Denticollis rubens (Piller et Mitterpacher, 1783)
Javoršček, Menina planina, 21. 6. 1996, Drovenik

Dalopius marginatus (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj, 15. 5. 1964, Drovenik
Javoršček, Menina planina, 21. 6. 1996, Drovenik

Cidnopus pilosus (Leske, 1785)
Javoršček, Menina planina, 21. 6. 1996, Drovenik

Cidnopus quercus (Olivier, 1790)
Vaseno, Šmartno v Tuhinju, 6. 6. 2001, Drovenik

Athous bicolor ssp. naseri Miller, 1916
Zgornji Tuhinj, 25. 6. 1977, Drovenik

Athous subfuscus (Müller, 1767)
Zgornji Tuhinj, 25. 6. 1977, Drovenik
Javoršček, Menina planina, 21. 6. 1996, Drovenik
Menina planina (Drovenik: 1989: 13), 11. 6. 1968,
Drovenik

Athous austriacus Desbrochers, 1873
Biba, Menina planina, 21. 6. 1996, Drovenik

Athous angulifrons Reitter, 1905
Šavnice, Menina planina, 21. 6. 1996, Drovenik
Travnik, Menina planina (Drovenik: 1989: 14), 6. 7.
1968, Drovenik

Athous vittatus (Fabricius, 1792)
Šavnice, Menina planina, 21. 6. 1996, Drovenik

Athous haemorrhoidalis (Fabricius, 1781)
Zgornji Tuhinj (Drovenik: 1989: 12), 25. 6. 1977, Dro-
venik

Drasterius bimaculatus (Rossi, 1790)
Zgornji Tuhinj, 25. 6. 1977, Drovenik

Zorochrus dermestoides (Herbst, 1806)
Kropa, Dreta, Bočna, 13. 6. 1994, Drovenik
Gornji Grad, Dreta (Drovenik: 1989: 15)

Zorochrus flavipes (Aube, 1850)
Kropa, Dreta, Bočna, 13. 6. 1994, Drovenik

Cardiophorus gramineus (Scopoli, 1763)
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Družina Buprestidae – krasniki
Lampra divers Guilleb, 1889
Zgornji Tuhinj, 7. 1956, Drovenik

Anthaxia helvetica Stierlin, 1868
Javoršček, Menina planina, 21. 6. 1996, Drovenik

Anthaxia nitidula nitidula (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj, 7. 1956, Drovenik

Anthaxia podolica podolica Mannerheim, 1837
Zgornji Tuhinj, 7. 1956, Drovenik

Anthaxia quadripunctata (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj, 7. 1956, Drovenik

Chrysobothris affinis (Fabricius, 1794)
Zgornji Tuhinj, 12. 8. 1998, Drovenik

Chrysobothris chrysostygma (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj, 8. 1956, Drovenik

Trachys minutus (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj, 5. 1956, Drovenik

Družina Dascillidae
Dascillius cervinus (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj, 7. 1954, Drovenik

Družina Dermestidae – slaninarji
Dermestes lardarius Linnaeus, 1758
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Attagenus pello (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Anthrenus verbasci (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Družina Byrrhidae
Cytilus sericeus (Forstner, 1771)
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Byrrhus pilula (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Byrrhus gigas Fabricius, 1787
Smrekovec, Menina planina, 16. 6. 2003, Drovenik
Les, Menina planina, 10. 10. 1976, Drovenik

Družina Nitidulidae
Amphotis marginata (Fabricius, 1781)
Zgornji Tuhinj, 12. 6. 1976, Drovenik

Glischrochilus quadripunctatus (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Družina Endomychidae
Endomychus coccineus (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj, 7. 1956, Drovenik

Družina Coccinellidae – pikapolonice
Subcoccinella vigintiquatuorpunctata
(Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Aphidecta oblitterata (Linnaeus, 1758)
Menina planina, 6. 1956, Drovenik

Anisosticta novemdecimpunctata (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Semiadalia alpina (Villa, 1835)
Menina planina, 6. 1956, Drovenik

Tytthaspis sedecimpunctata (Linnaeus, 1761)
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Adalia bipunctata (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Coccinella septempunctata Linnaeus, 1758
Zgornji Tuhinj, 5. 1954, Drovenik

Coccinella quinquepunctata (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj, 5. 1954, Drovenik

Synharmonia conglobata (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj, 5. 1954, Drovenik

Harmonia quadripunctata (Pontopidan, 1763)
Zgornji Tuhinj, 5. 1954, Drovenik

Myrrha octodecimguttata (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj, 5. 1954, Drovenik

Calvia decemguttata (Linnaeus, 1767)
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Calvia quatuordecimguttata (Linnaeus, 1767)
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Propylea quatuordecimpunctata (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Anatis ocellata (Linnaeus 1758)
Zgornji Tuhinj, 12. 6. 1969, Drovenik

Neomysia oblongopunctata (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Halyzia sedecimguttata (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Thea vigintiduopunctata (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Družina Ptinidae

Ptinus fur (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Družina Oedemeridae

Xanthochroa carniolica (Gistel, 183)
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Nacerda ustulata (Fabricius, 1787)
Zgornji Tuhinj, 12. 6. 1969, Drovenik

Chrysanthia nigricornis Westheim, 1882
Zgornji Tuhinj, 12. 6. 1969, Drovenik

Oedemera podagrariae (Linnaeus, 1763)
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Oedemera virescens (Linnaeus, 1767)
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Oedemera lurida (Marsham, 1802)
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Družina Pyrochroidae

Pyrochroa coccinea (Linnaeus, 1761)
Zgornji Tuhinj, 5. 1954, Drovenik

Pyrochroa serraticornis (Scopoli, 1763)
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Schizotus pectinicornis (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Družina Meloidae – travnice

Lytta vesicatoria (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj, 5. 1956, Drovenik

Meloe proscarabaeus Linnaeus, 1758
Zgornji Tuhinj, 5. 1954, Drovenik

Meloe violaceus Marsham, 1802
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Družina Serroplapidae

Serropalpus barbatus (Schaller, 1783)
Zgornji Tuhinj, 3. 8. 1967, Drovenik

Družina Lagriidae

Lagria hirta (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj, 8. 1956, Drovenik

Družina Tenebrionidae – črnivci

Opatrum sabulosum (Linnaeus, 1761)
Zgornji Tuhinj, 5. 1956, Drovenik

Diaperis boleti (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj, 8. 1956, Drovenik

Tenebrio molitor Linnaeus, 1758
Zgornji Tuhinj, 5. 1956, Drovenik

Laena viennensis (Sturm, 1807)
Zgornji Tuhinj, 5. 1956, Drovenik

Helops coeruleus (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj, 5. 1956, Drovenik

Stenomax aeneus (Scopoli, 1763)
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Družina Scarabaeidae – pahljačniki

Trox sabulosus (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Odontaeus armiger (Scopoli, 1772)
Zgornji Tuhinj, 6. 6. 1969, Drovenik

Geotrupes mutator (Marsham, 1802)
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Geotrupes stercorarius (Linnaeus, 1758),
Zgornji Tuhinj, 5. 1956, Drovenik

Geotrupes alpinus (Hagenbach, 1825)
Biba, Menina planina, 11. 6. 1996, Drovenik
Smrekovec, Menina planina, 11. 6. 1966, Drovenik

Geotrupes vernalis (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj, 5. 1956, Drovenik

Gymnopleurus mopsus (Palliard, 1781)
Zgornji Tuhinj, 5. 1956, Drovenik

Sisyphus schaefferi (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Copris lunaris (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Caccobius schreberi (Linnaeus, 1767)
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Onthophagus vacca (Linnaeus, 1767)
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Aphodius fossor (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Aphodius fimetarius (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Sericea brunnea (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Amphimallon solstitiale (Linnaeus, 1758),
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Melolontha hippocastani Fabricius, 1801
Zgornji Tuhinj, 5. 1956, Drovenik

Melolontha melolontha (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj, 5. 1956, Drovenik

Anomala dubia (Scopoli, 1763),
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Phyllopertha horticola (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj, 5. 1956, Drovenik

Hoplia praticola Duftschmid, 1805
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Tropinota hirta (Poda, 1761)
Zgornji Tuhinj, 4. 1956, Drovenik

Oxythyera funesta (Poda, 1761)
Zgornji Tuhinj, 4. 1956, Drovenik

Cetonia aurata (Linnaeus, 1761)
Zgornji Tuhinj, 7. 1956, Drovenik

Liocola lugubris (Herbst, 1786)
Zgornji Tuhinj, 8. 1956, Drovenik

Potosia aeruginosa (Drury, 1770)
Zgornji Tuhinj, 8. 1956, Drovenik

Potosia cuprea (Fabricius, 1775)
Zgornji Tuhinj, 8. 1956, Drovenik

Valgus hemipterus (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj, 5. 1956, Drovenik

Osmoderma eremita (Scopoli, 1763)
Zgornji Tuhinj, 8. 1956, Drovenik

Gnorimus nobilis (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj, 8. 1956, Drovenik

Gnorimus octopunctatus (Fabricius, 1775)
Zgornji Tuhinj, 8. 1956, Drovenik

Trichius fasciatus (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj, 7. 1956, Drovenik

Trichius sexualis Bedel, 1906
Zgornji Tuhinj, 8. 1956, Drovenik

Družina Lucanidae – rogači

Lucanus cervus (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj, 6. 1954, 7. 1956, Drovenik (Drovenik:
1979: 112)

Dorcus parallelopedus (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj (Drovenik: 1979: 112)
Menina planina (Drovenik: 1979: 112)

Platycerus caprea (Degeer, 1774)
Zgornji Tuhinj (Drovenik: 1979: 111)
Menina planina (Drovenik: 1979: 111)

Platycerus caraboides (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj (Drovenik: 1979: 111)
Menina planina (Drovenik: 1979: 111)

Ceruchus chrysomelinus (Hochenwahrt, 1785)
Zgornji Tuhinj (Drovenik: 1979: 111)
Menina planina (Drovenik: 1979: 111)

Sinodendron cylindricum (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj (Drovenik: 1979: 110)
Menina planina (Drovenik: 1979: 110)

Družina Cerambycidae – kozlički

Prionus coriarius (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj, 30. 7. 1957, Drovenik

Spondylis buprestoides (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj, 7. 1956, Drovenik

Arhopalus rusticus (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj, 7. 1956, Drovenik

Asemum striatum (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj, 1. 6. 1958, Drovenik

Tetropium castaneum (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj, 27. 6. 1964, Drovenik
Dol, Gornji Grad, 22. 6. 1968, Drovenik

Tetropium fuscum (Fabricius, 1787)
Zgornji Tuhinj, 6. 1954, Drovenik

Rhagium bifasciatum Fabricius, 1775
Zgornji Tuhinj, 5. 1954, Drovenik

Rhagium sycophanta (Schrank, 1781)
Zgornji Tuhinj, 6. 1969, Drovenik

Rhagium mordax (Degeer, 1775)
Zgornji Tuhinj, 5. 1956, Drovenik
Biba, Menina planina, 7. 7. 1968, Drovenik

Rhagium inquisitor (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj, 5. 1954, Drovenik
Les, Menina planina, 10. 10. 1976, Drovenik

Xylosteus spinolae (Fivaldsky, 1838)
Les, Menina planina, 10. 10. 1976, Drovenik

Toxotus cursor (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj, 6. 1969, Drovenik
Biba, Menina planina, 13. 6. 1965, Drovenik

Stenocorus meridianus (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj, 25. 6. 1977, Drovenik

Pachyta quadrimaculata (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj, 6. 1954, Drovenik

Evodinus clathratus (Fabricius, 1792)
Biba, Menina planina, 8. 6. 1989, Drovenik
Zgornji Tuhinj, 6. 1954, Drovenik

Gaurotes virginea (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj, 6. 1954, Drovenik

Amaeops collaris (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj, 30. 5. 1964, 25. 6. 1977, Drovenik

Pidonia lurida (Fabricius, 1792)
Zgornji Tuhinj, 6. 1954, Drovenik

Cortodea humeralis (Schaller, 1783)
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Grammoptera ustulata (Schaller, 1783)
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Grammoptera ruficornis (Fabricius, 1781)
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Alosterna tabacicolor (Degeer, 1775)
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Leptura aurulenta (Fabricius, 1792)
Zgornji Tuhinj, 26. 7. 1957, Drovenik

Leptura quadrifasciata (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj, 7. 1956, Drovenik

Leptura maculata (Poda, 1761)
Zgornji Tuhinj, 8. 1956, Drovenik

Leptura aethiops (Poda, 1761)
Zgornji Tuhinj, 7. 1956, Drovenik

Anoplodera sexguttata (Fabricius, 1775)
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Pseudovadonia livida (Fabricius, 1776)
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Corymbia fulva (Degeer, 1775)
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Corymbia rubra (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj, 8. 1956, Drovenik

Corymbia scutellata (Fabricius, 1781)
Zgornji Tuhinj, 8. 1956, Drovenik

Anastrangalia sanguinolenta (Linnaeus, 1761)
Zgornji Tuhinj, 8. 1956, Drovenik
Travnik, Menina planina, 24. 8. 1973, Drovenik

Anastrangalia dubia (Scopoli, 1763)
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik
Dol, Menina planina, 22. 6. 1968, Drovenik
Gradišče, Lom, Zgornji Tuhinj, 27. 6. 1973, Drovenik

Lepturobroscia virens (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, 8. 8. 1974, Drovenik
Dol, Menina planina, 25. 6. 1968, Drovenik

Pachydotes cerambyciformis (Schrank, 1781)
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Pachydotes erraticus (Dalmat, 1817)
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Strangalia attenuata (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj, 8. 1956, Drovenik

Pedostrangalia pubescens (Fabricius, 1787)
Zgornji Tuhinj, 7. 1956, Drovenik

Stenurella melanura (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj, 7. 1956, Drovenik

Stenurella bifasciata (Müller, 1776)
Zgornji Tuhinj, 7. 1956, Drovenik

Stenurella nigra (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Stenurella septempunctata (Fabricius, 1792)
Zgornji Tuhinj, 7. 1956, Drovenik

Saphanus piceus (Laicharting, 1784)
Sv. Vid, Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik
Vaniše, Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik
Les, Menina planina, 10. 10. 1976, Drovenik
Biba, Menina planina, 27. 7. 1988, Drovenik

Cerambyx scopoli Fuesli, 1775
Zgornji Tuhinj, 6. 1954, Drovenik

Obrium brunneum (Fabricius, 1792)
Zgornji Tuhinj, 6. 1954, Drovenik

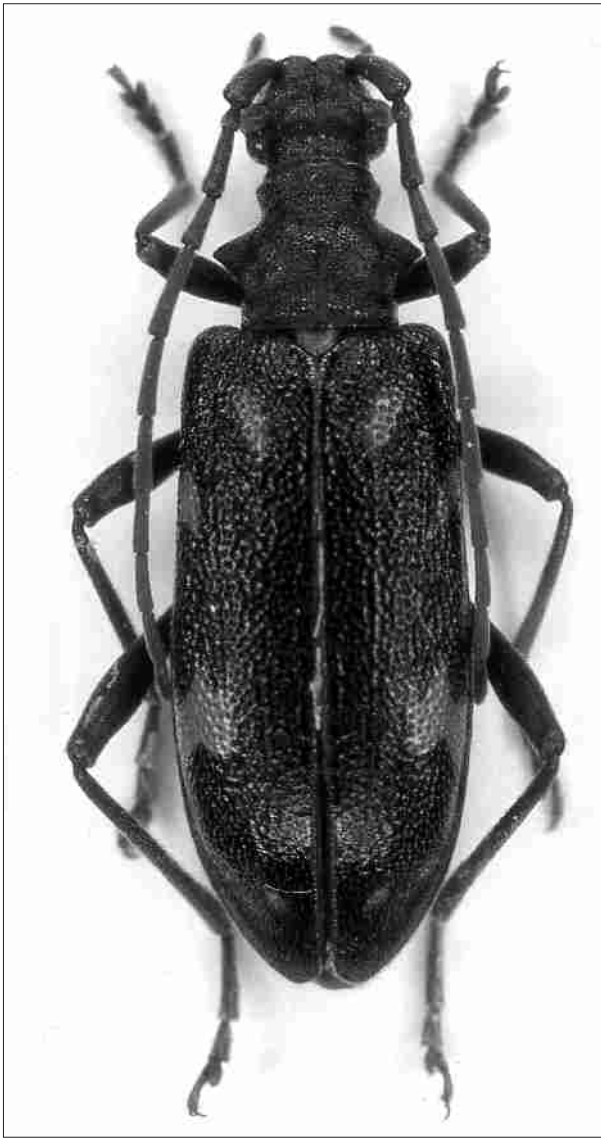
Molorchus minor (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj, 6. 1954, Drovenik

Molorchus umbellatarum (Schreibers, 1759)
Zgornji Tuhinj, 6. 1954, Drovenik

Stenopterus rufus (Linnaeus, 1767)
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Stenopterus flavicornis (Küster, 1846)
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Aromia moschata (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj, 7. 1956, 13. 7. 1957, Drovenik

Kozliček (*Xylosteus spinolae*) (Foto: Steiner)

Rosalia alpina (Linnaeus, 1758)

Zgornji Tuhinj, 8. 1954, 8. 1956, 12. 8. 2003, Drovenik

Hylotrupes bajulus (Linnaeus, 1758)

Zgornji Tuhinj, 8. 1954, 8. 1956, 11. 7. 1957, Drovenik

Rhopalopus ungaricus (Herbst, 1784)

Zgornji Tuhinj, 7. 1956, Drovenik

Leioderes kollari (Redtenbacher, 1849)

Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Semanotus undatus (Linnaeus, 1758)

Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Callidium violaceum (Linnaeus, 1758)

Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Callidium aeneum (Degeer, 1775)

Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Pyrrhidium sanguineum (Linnaeus, 1758)

Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Phymatodes testaceus (Linnaeus, 1758)

Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Phymatodes alni (Linnaeus, 1767)

Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Xylotrechus rusticus (Linnaeus, 175?)

Zgornji Tuhinj, 7. 1956, Drovenik

Xylotrechus antilope (Schönherr, 1817)

Zgornji Tuhinj, 7. 1956, Drovenik

Clytus rahmni Germar, 1817

Zgornji Tuhinj, 7. 1956, Drovenik

Clytus arietis (Linnaeus, 1758)

Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Clytus lama Mulsant, 1847

Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Plagionotus detritus (Linnaeus, 1758)

Zgornji Tuhinj, 7. 1956, Drovenik

Plagionotus arcuatus (Linnaeus, 1758)

Zgornji Tuhinj, 7. 1956, Drovenik

Chlorophorus varius (Brahm, 1790)

Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Chlorophorus figuratus (Scopoli 1763)

Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Anaglyptus mysticus (Linnaeus, 1758)

Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Lamia textor (Linnaeus, 1758)

Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Monochamus sartor (Fabricius, 1787)

Les, Menina planina, 7. 1957, Drovenik

Zgornji Tuhinj, 7. 7. 1969, Drovenik

Biba, Menina planina, 8. 6. 1989, Drovenik

Monochamus sutor (Linnaeus, 1758)

Zgornji Tuhinj, 8. 1956, 8. 8. 1998, Drovenik

Biba, Menina planina, 8. 6. 1989, Drovenik

Monochamus saltuarius Gebler, 1830

Zgornji Tuhinj, 8. 8. 1998, Drovenik

Mesosa curculionides (Linnaeus, 1761)

Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Mesosa nebulosa (Fabricius, 1781)

Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Pogonocheres hispidus (Linnaeus, 1758)

Zgornji Tuhinj, 20. 5. 1957, Drovenik

Acanthoderes claviceps (Schrank, 1781)

Zgornji Tuhinj, Grabnar, 27. 6. 1964, Drovenik

Zgornji Tuhinj, 22. 7. 1957, Drovenik

Menina planina, 7. 7. 1968, Drovenik

Leiops nebulosus (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik
Biba, Menina planina, 27. 7. 1988, Drovenik

Acanthocinus aedilis (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj, 5. 1956, Drovenik

Agapanthia villosoviridescens (Degeer, 1775)
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Saperda similis Laicharting, 1784
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Saperda populnea (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Saperda scalaris (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj, 7. 1956, Drovenik

Menesia bipunctata (Zoubkov, 1829)
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Oberea pupilata (Gyllenhal, 1817)
Zgornji Tuhinj, 25. 6. 1977, Drovenik

Oberea oculata (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Stenostola dubia (Laicharting, 1784)
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Phytoecia nigricornis (Fabricius, 1781)
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Phytoecia cylindrica (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Phytoecia pustulata (Schrank, 1776)
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Phytoecia icterica (Schaller, 1783)
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Tetrops praeusta (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj, 5. 1956, Drovenik

Družina Chrysomelidae – lepenci

Plateumaris consimilis (Schrank, 1781)
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Plateumaris sericea (Linnaeus, 1761)
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Chrysolina varians Schaller, 1783
Biba, Menina planina, 8. 6. 1989, Drovenik

Chrysolina herbacea Duftschmid, 1825
Zgornji Tuhinj, Vaniše, 21. 6. 1996, Drovenik

Chrysolina staphylea Linnaeus, 1758
Sv. Vid, Zgornji Tuhinj, 6. 1954, Drovenik

Chrysolina fastuosa (Scopoli 1763)
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik
Vaniše, Zgornji Tuhinj, 21. 6. 1996, Drovenik

Oreina intricata anderschi (Duftschmid, 1825)
Smrekovec, Menina planina, 16. 6. 2003, Drovenik

Oreina cacaliae (Schrank, 1785)
Smrekovec, Menina planina, 16. 6. 2003, Drovenik
Dol, Gornji Grad (Drovenik: 1996: 85)
Menina planina (Drovenik: 1996: 85)

Oreina speciosissima (Scopoli, 1763)
Smrekovec, Menina planina, 16. 6. 2003, Drovenik
Vivodnik, Menina planina (Drovenik: 1996: 86)
Menina planina (Drovenik: 1996: 86)

Oreina liturata (Scopoli, 1763)
Smrekovec, Menina planina, 20. 6. 1995, Drovenik

Cryptocephalus aureolus Suffrian, 1847
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Cryptocephalus biguttatus (Scopoli, 1763)
Zgornji Tuhinj, 12. 6. 1982, Drovenik

Cryptocephalus bilineatus (Linnaeus, 1767)
Zgornji Tuhinj, 12. 6. 1982, Drovenik

Cryptocephalus bipunctatus (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj, 12. 6. 1982, Drovenik

Cryptocephalus labiatus (Linnaeus, 1761)
Zgornji Tuhinj, 12. 6. 1982, Drovenik

Cryptocephalus nitidulus Fabricius, 1787
Zgornji Tuhinj, 12. 6. 1982, Drovenik

Cryptocephalus sericeus (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj, 12. 6. 1982, Drovenik

Cryptocephalus nitidus (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj, 12. 6. 1982, Drovenik

Cryptocephalus moraei (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Oomorplus concolor (Sturm, 1807)
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Oulema gallaeciana (Heyden, 1870)
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Oulema melanopus (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Crioceris asparagi (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Lilioceris lilli (Scopoli, 1763)
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Lilloceris meridigera (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik
Smrekovec, Menina planina, 31. 7. 1998, Drovenik

Clytra laeviuscula Ratzenburg, 1837
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Clytra quadripunctata (Linnaeus, 1758)
Šavnice, Menina planina, 31. 7. 1998, Drovenik

Labidostomis longimana (Linnaeus, 1761)
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Smaragdina salicina (Scopoli, 1763)
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Phaedon cochleariae (Fabricius, 1792)
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Sternoplatys segnis (Weise, 1884)
Pečni grič, Menina planina, 31. 7. 1998, Drovenik

Gastrophysa polygoni (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Chrysomela aenea (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik
Smrekovec, Menina planina, 31. 7. 1998, Drovenik

Chrysomela populi (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Chrysomela vigintipunctata (Scopoli, 1763)
Laze v Tuhinju, 6. 1956, Drovenik

Timarcha tenebricosa (Fabricius, 1775)
Sveti Vid, Menina planina, 6. 1956, Drovenik

Galeruca tanacetii (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Galeruca pomonae (Scopoli, 1763)
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Angelastica alni (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Phyllotreta armoraciae (Koch, 1803)
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Phyllotreta undulata Kutschera, 1860
Zgornji Tuhinj, 5. 1998, Drovenik
Pečni grič, Menina planina, 31. 7. 1998, Drovenik

Phyllotreta christinae Heikertinger, 1941
Javoršček, Menina planina, 21. 6. 1996, Drovenik

Aphthona venustula (Kutschera, 1891)
Češnjice v Tuhinju, 9. 5. 1987, Drovenik

Aphthona ovata Foudras, 1860
Zgornji Tuhinj, 9. 5. 1987, Drovenik

Aphthona stussineri Weise, 1888
Pečni grič, Menina planina, 31. 7. 1998, Drovenik

Aphthona venustula Kutschera, 1861
Zgornji Tuhinj, 9. 5. 1987, Drovenik

Longitarsus rubellus (Foudras, 1860)
Pečni grič, Menina planina, 31. 7. 1998, Drovenik
Javoršček, Menina planina, 21. 6. 1996, Drovenik

Longitarsus melanocephalus (De Geer, 1775)
Zgornji Tuhinj, 21. 6. 1996, Drovenik

Longitarsus luridus (Scopoli, 1763)
Zgornji Tuhinj, 21. 6. 1996, Drovenik
Javoršček, Menina planina, 21. 6. 1996, Drovenik

Longitarsus pallidicornis Kutschera, 1863
Javoršček, Menina planina, 21. 6. 1996, Drovenik

Altica oleracea (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Hermaphysa mercurialis (Fabricius, 1792)
Češnjice, Zgornji Tuhinj, 9. 5. 1987, Drovenik

Batophila rubi (Paykull, 1799)
Pečni grič, Menina planina, 31. 7. 1998, Drovenik
Javoršček, Menina planina, 21. 6. 1996, Drovenik

Neocrepidodera ferruginea (Scopoli, 1763)
Zgornji Tuhinj, 21. 6. 1996, Drovenik

Lythraia salicariae (Paykull, 1800)
Zgornji Tuhinj, 21. 6. 1996, Drovenik

Derocephala rufipes (Linnaeus, 1758)
Javoršček, Menina planina, 21. 6. 1996, Drovenik

Crepidodera aurata (Marsham, 1802)
Motnik, 9. 5. 1987, Drovenik
Češnjice, Zgornji Tuhinj, 9. 5. 1987, Drovenik
Zgornji Tuhinj, 21. 6. 1996, Drovenik

Crepidodera aurea (Geoffroy, 1785)
Zgornji Tuhinj, 21. 6. 1996, Drovenik

Epitrix atropae Foudras, 1860
Stan, Menina planina, 26. 5. 2003, Drovenik

Chaetocnema concinna (Marsham, 1802)
Zgornji Tuhinj, 21. 6. 1996, Drovenik

Chaetocnema laevicollis (C. G. Thomson, 1866)
Pečni grič, Menina planina, 31. 7. 1998, Drovenik

Chaetocnema picipes Stephens, 1831
Zgornji Tuhinj, 21. 6. 1996, Drovenik

Chaetocnema hortensis (Geoffroy, 1785)
Zgornji Tuhinj, 21. 6. 1996, Drovenik

Minota halmae Apfelbeck, 1906
Pečni grič, Menina planina, 31. 7. 1998, Drovenik

Spheroderma rubidum (Gräells, 1855)
Zgornji Tuhinj, 21. 6. 1996, Drovenik

Psylliodes affinis (Paykull, 1799)
Zgornji Tuhinj, 21. 6. 1996, Drovenik
Kropa, reka Dreta, 13. 6. 1997, Drovenik

Psylliodes napi (Fabricius, 1792)
Kokarje, Dreta, 31. 4. 1994, Drovenik
Zgornji Tuhinj, 21. 6. 1996, Drovenik

Psylliodes dulcamarae (Koch, 1803)
Zgornji Tuhinj, 21. 6. 1996, Drovenik

Psylliodes glaber (Duftschmid, 1825)
Smrekovec, Menina planina, 26. 5. 2003, Drovenik

Družina Scolytidae – zalubniki

Hylurgops palliatus (Gyllenhal, 1813)
Menina planina (Titovšek: 1983: 394)

Dryocoetes autographos (Ratzeburg, 1837)
Menina planina (Titovšek: 1983: 403)

Cryphalus abietis (Ratzeburg, 1837)
Menina planina (Titovšek: 1893: 404)

Pytiogenes chalcographus (Linnaeus, 175?)
Šmartno, Vaseno, 6. 6. 2001, Drovenik
Menina planina (Titovšek: 1983: 408)

Pityophthorus lichtensteini (Ratzeburg, 1837)
Tuhinjska dolina (Titovšek: 1983: 406)

Ips typographus (Linnaeus, 1758)
Zg. Tuhinj, 6. 1956, Drovenik
Šmartno, Vaseno, 6. 6. 2001, Drovenik

Družina Curculionidae – rilčkarji

Catapion seniculus (Kirby, 1808)
Javoršček, Menina planina, 21. 6. 1996, Drovenik

Eutrichapion viciae (Paykull, 1800)
Javoršček, Menina planina, 21. 6. 1996, Drovenik

Eutrichapion ervi (Kirby, 1808)
Javoršček, Menina planina, 21. 6. 1996, Drovenik

Protapion apricans (Kirby, 1808)
Pečni grič, Menina planina (Drovenik: 2000: 123)

Protapion fulvipes (Fourcroy, 1785)
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Chlorapion subglabrum Desbrochers, 1870
Zgornji Tuhinj, 23. 5. 1978, Drovenik

Bytiscus betulae (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj (Drovenik: 2000: 123)

Attelabus nitens (Scopoli, 1763)
Zgornji Tuhinj (Drovenik: 2000: 123)

Apoderus coryli (Linnaeus, 1758)
Menina planina, 13. 6. 1965, Drovenik
Zgornji Tuhinj (Drovenik: 2000: 123)

Apoderus erythropterus (Zschach, 1788)
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Larinus planus (Fabricius, 1792)
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Otiorhynchus austriacus (Fabricius, 1801)
Zgornji Tuhinj, 4. 3. 1973, Drovenik
Biba, Menina planina, 27. 7. 1988, Drovenik

Otiorhynchus bisulcatus bisulcatus (Fabricius, 1792)
Menina planina, 700 m, 22. 6. 1976, Zdešar

Otiorhynchus bisulcatus ssp. istriensis Germar, 1824
Menina planina, 6. 1956, Drovenik

Otiorhynchus elegantulus Germar, 1824
Menina planina, 6. 1956, Drovenik

Otiorhynchus gemmatus (Scopoli, 1763)
Vaniše, Zgornji Tuhinj (Drovenik: 2000: 124)

Otiorhynchus inflatus (Gyllenhal, 1834)
Pečni grič, Menina planina, 31. 7. 1998, Drovenik

Otiorhynchus lasius (Germar, 1817)
Javoršček, Menina planina, 21. 6. 1996, Drovenik

Otiorhynchus ligustici (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Otiorhynchus armadillo (Rossi, 1792)
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Otiorhynchus niger (Fabricius, 1775)
Smrekovec, Menina planina, 12. 6. 1982, Drovenik
Zgornji Tuhinj (Drovenik: 2000: 124)

Otiorhynchus ovatus (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj, 6. 1954, Drovenik

Otiorhynchus pinastri (Herbst, 1795)
Zgornji Tuhinj, 6. 1954, Drovenik

Otiorhynchus plumipes (Germar, 1817)
Menina planina, 6. 1956, Drovenik
Vaniše, Zgornji Tuhinj, 22. 6. 1976, Furlan

Otiorhynchus pulverulentus Germar, 1824
Zgornji Tuhinj (Drovenik: 2000: 124)
Vaniše, Zgornji Tuhinj (Drovenik: 2000: 124)

Otiorhynchus sensitivus (Scopoli, 1763)
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Trogloorhynchus celjensis Kodrič, 1934
Selska luknja, Zgornji Tuhinj (Drovenik: 2000: 124)

Phyllobius argentatus (Linnaeus, 1758)
Javoršček, Menina planina, 21. 6. 1996, Drovenik

Travnik, Menina planina, 28. 6. 1968, Drovenik
Vaniše, Zgornji Tuhinj (Drovenik: 2000: 125)

Phyllobius betulae (Bechstein & Scharffenberg, 1805)
Zgornji Tuhinj, 23. 5. 1978, Drovenik

Phyllobius calcaratus (Fabricius, 1792)
Zgornji Tuhinj, 30. 5. 1964, Drovenik

Phyllobius maculicornis Germar, 1824
Biba, Menina planina, 8. 6. 1989, Furlan

Phyllobius oblongus (Linnaeus, 1758)
Menina planina, 9. 5. 1966, Drovenik
Vaniše, Zgornji Tuhinj (Drovenik: 2000: 125)

Phyllobius viridicollis (Fabricius, 1792)
Javoršček, Menina planina, 21. 6. 1996, Drovenik
Menina planina, 13. 6. 1965, Drovenik
Šavnice, Menina planina (Drovenik: 2000: 125)
Vaniše, Zgornji Tuhinj (Drovenik: 2000: 125)

Phyllobius pyri (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Polydrusus amoenus (Germar, 1824)
Menina planina, 6. 1956, Drovenik

Polydrusus cervinus (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Polydrusus impar (Goeze, 1882) (*Mettalites*)
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Polydrusus mollis (Ström, 1768)
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Polydrusus picus (Fabricius, 1792)
Zgornji Tuhinj, 21. 6. 1967, Drovenik

Polydrusus sericeus (Schaller, 1783)
Vaniše, Zgornji Tuhinj (Drovenik: 2000: 125)

Rhinomias forticornis (Boheman, 1843)
Javoršček, Menina planina, 21. 6. 1996, Drovenik

Sitona hispidulus (Fabricius, 1777)
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Sitona humeralis (Stephens, 1831)
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Sitona lepidus Gyllenhal, 1843 (= *flavescens*)
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Sitona sulcifrons argutulus Gyllenhal, 1834
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Sitona suturalis Stephens, 1831
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Lixus punctiventris Boheman 1836
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Larinodontes jaceae (Fabricius, 1775)
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Larinus planus (Fabricius, 1792)
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Larinus sturnus (Schaller, 1783)
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Cotaster uncipes (Boheman, 1838)
Javoršek, Menina planina, 21. 6. 1996, Drovenik

Notaris acridulus (Linnaeus, 1758)
Biba, Menina planina, 11. 6. 1996, Drovenik

Anthonomus rubi (Herbst, 1795)
Javoršček, Menina planina, 21. 6. 1996, Drovenik

Curculio glandidum Marsham, 1802
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Cucrullio pellitus (Boheman, 1843)
Zgornji Tuhinj, 16. 7. 1974, Drovenik

Curculio villosus (Fabricius, 1781)
Golice, Zgornji Tuhinj, 12. 6. 1982, Drovenik

Pissodes piceae (Illiger, 1807)
Les, Menina planina, 12. 6. 1982, Drovenik
Smrekovec, Menina planina, 12. 6. 1982, Drovenik

Lepyrus armatus Weise, 1893
Zgornji Tuhinj, 16. 7. 1974, Drovenik

Hylobius piceus (Degeer, 1795)
Vaniše, Zgornji Tuhinj, 12. 6. 1982, Drovenik

Hylobius abietis (Linnaeus, 1758)
Vaniše, Zgornji Tuhinj, 12. 6. 1982, Drovenik

Liparus germanus (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik
Javoršček, Menina planina, 21. 6. 1996, Drovenik

Liparis glabrirostris Küster, 1849
Menina planina, 21. 6. 1963, Drovenik

Leiosoma concinnum (Boheman, 1842)
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Plinthus findeli Boheman, 1842
Menina planina (Drovenik: 2000: 125)

Alophus triguttatus (Schrank, 1781)
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Donus comatus (Boheman, 1842)
Pečni grič, Menina planina, 31. 7. 1998 Drovenik

Donus oxalidis (Herbst, 1795)
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Hypera postica (Gyllenhal, 1813) (*variabilis*)
Zgornji Tuhinj, 21. 6. 1956, Drovenik

Alpski kozliček (*Rosalia alpina*)

Hypera suspiciosa (Herbst, 1795) (*pedestris*)
Javoršček, Menina planina, 21. 6. 1996, Drovenik

Echinodera hypocrita (Boheman, 1837)
Zgornji Tuhinj (Drovenik: 2000: 126)

Acalles aubei Boheman, 1837
Smrekovec, Menina planina, 12. 6. 1982, Drovenik

Acalles camellus (Fabricius, 1792)
Vanišče, Zgornji Tuhinj, 12. 6. 1956, Drovenik

Acalles echinatus (Germar, 1824)
Smrekovec, Menina planina, 12. 6. 1982, Drovenik

Acalles hypocrita Boheman, 1837
Zg. Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Mononychus punctumalbum (Herbst, 1784)
Zgornji Tuhinj, 12. 6. 1982, Drovenik

Rhinoncus perpendicularis (Reich, 1797)
Zgornji Tuhinj, 12. 6. 1982, Drovenik

Ceutorhynchus cochleariae (Gyllenhal, 1813)
Biba, Menina planina, 12. 6. 1989, Furlan

Ceutorhynchus contractus (Marsham, 1802)
Zgornji Tuhinj, 12. 6. 1982, Drovenik

Glocianus punctiger (Gyllenhal, 1837)
Zgornji Tuhinj, 12. 6. 1982, Drovenik

Mogulones asprifoliarum (Gyllenhal, 1813)
Javoršček, Menina planina, 21. 6. 1996, Drovenik

Nedys quadrimaculatus (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj, 30. 5. 1964, Drovenik

Coliastes lamii (Fabricius, 1792)
Zgornji Tuhinj, 12. 6. 1982, Drovenik

Cionus hortulanus (Fourfroy, 1785)
Zgornji Tuhinj, 12. 6. 1982, Drovenik

Cionus longicollis montanus (Brisout, 1863)
Zgornji Tuhinj, 12. 6. 1982, Drovenik

Cionus scrophulariae (Linnaeus, 1758)
Javoršček, Menina planina, 21. 6. 1996, Drovenik

Cleopous pulchellus (Herbst, 1795)
Javoršček, Menina planina, 21. 6. 1996, Drovenik

Anoplus roboris Suffrian, 1840
Zgornji Tuhinj, 12. 6. 1982, Drovenik

Nanophyes marmoratus (Goeze, 1777)
Zgornji Tuhinj, 12. 6. 1982, Drovenik

Rhynchaenus fagi (Linnaeus, 1758)
Javoršček, Menina planina, 21. 6. 1996, Drovenik
Zgornji Tuhinj, 12. 6. 1982, Drovenik

Družina Anthribidae

Platyrhinus resinosus (Scopoli, 1763)
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik

Tropideres albirostris (Herbst, 1783)
Zgornji Tuhinj, 8. 8. 1974, Drovenik

Anthribus albinus (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj, 8. 8. 1974, Drovenik

Favnistične in ekološke značilnosti nekaterih pomembnejših vrst hroščev Menine planine

Carabus variolosus nodulosus Fabricius, 1787
Vrsta živi v zamočvirjenih gozdovih od nižin vse tja do kolinske in montanske cone, do višine 1000 m (Šipek nad Jastrobjama pri Špitaliču). V večini primerov je vezana na starejše jelševe gozdove (*Alnetum*). V Sloveniji je še razmeroma pogostna, vendar je tudi na seznamu domače in evropske zakonodaje zaščitene vrste.

Carabus caelatus caelatus Fabricius, 1801
Južnoevropska in balkanska vrsta, ki sega proti severu na južna pobočja Karavank. V Sloveniji je zelo pogosta na južnih območjih, na jugovzhodu je še vedno razmeroma pogosta na Kozjanskem. Na Menini planini živi le na nekaterih nahajališčih na južnem pobočju.

Leistus nitidus Duftschmid, 1812

Subalpinska vrsta, ki je v Sloveniji splošno razširjena in pogosta na območju Alp, vendar nad višino 1200 m. Na Menini planini sem to vrsto našel do sedaj le na Bi-bi.

Nebria fasciatopunctata Müller, 1850

Vrsta je vezana na gorske potoke in živi na obrežju v produ na nadmorski višini 800 do 1100 m. Zato govorimo o montanski do subalpinski vrsti, ki je verjetno tudi na severni strani Menine planine v Bočkem grabnu.

Nebria germari simonyi Ganglbauer, 1892

Ta vrsta živi na Menini planini v Jespi jami kot glacialni relik. Pri nas v Alpah najdemo to vrsto v meliščih ob snegu nad višino 1880 m in je prava alpinska vrsta. Jespa jama je znana tudi kot ledena jama, saj ostane v njej led vse leto, kar pogojuje obstoj te vrste tudi na Menini planini na višini okoli 1450 m.

Bembidion monticola Sturm, 1825

Montanska do subalpinska vrsta, ki živi v produ ob gorskih potokih. Ujeta je bila na vznožju Menine planine v produ ob Češniškem potoku in je tudi drugje po Sloveniji zelo redka.

Bembidion millerianum Heyden 1883

Vrsta živi v produ v spodnjem toku gorskih potokov. Drugje po Sloveniji je razmeroma pogosta, na območju Menine planine pa redka.

Bembidion doderoi (Ganglbauer, 1892)

Montanska do subalpinska vrsta, ki je v nižinah le v soteskah ali ob potokih na severnih pobočjih. V Sloveniji je redka.

Trechus alpicola Sturm, 1825

Subalpinska vrsta, ki živi v Sloveniji na območju Alp. Na Menini planini sem jo našel le v okolici Jespe jame.

Trechus limacodes latiusculus K. et J. Daniel, 1898

Tudi ta vrsta živi na Menini planini le v okolici Jespe jame in ima subalpinski in alpinski karakter. Kot podvrsta *latiusculus* je opisana s Svinje planine v Avstriji. Iz Slovenije so znani še primerki s Pohorja in Karavank (Drovenik, 1971: 184).

Trechus rotundipennis scheerpeltzi Winkler, 1936

Montanska do subalpinska vrsta. Na Menini planini je razmeroma pogosta. V Sloveniji živi še v Kamniško-Savinjskih Alpah, Karavankah in na Pohorju.

Anophthalmus erebus erebus Krauss, 1906

Vrsta je bila opisana v jami Vračka zijalka v Dobrovljah, ki so vzhodni podaljšek Menine planine. Tudi na Menini planini je do sedaj znana le iz Podkranjske zijalke pri Novi Štifti, vendar gotovo živi tudi v drugih jamah na Menini planini, ki pa še niso raziskane.

Anophthalmus schaumii silvicola Jeannel, 1928

Ta vrsta živi tako v jamah kot tudi v subalpinskih gozdovih pod globoko zakopanimi kamni. Opisana je bila z Velike planine (Čemšeniške) nad Vranskim.

Pterostichus cognatus Dejean, 1831 (syn.: *schmidti*)
Prava alpinska vrsta, ki je na Menini planini zaradi višine zelo redka. Najden je bil le en primerek v okolici Smrekovca, kjer leži tudi Jespa jama, zato imamo lahko to vrsto na Menini planini za ledenodobni relik.

Pterostichus muehlfeldi (Duftschmid, 1812)

Subalpinska do alpinska vrsta, ki pa je v nasprotju s prej omenjeno vrsto na Menini planini nad višino 1300 m in od te višine dalje je spomladi zelo pogosta tako v gozdu kot zunaj njega. Areal te vrste so jugovzhodne Apneniške Alpe.

Pterostichus variolatus variolatus Dejean, 1828

Vrsta ima subalpinski in alpinski karakter in živi tako v višinskih gozdovih kot na alpskih tratih od 1300 m do 1800 m visoko. Živi le v slovenskem alpskem prostoru in je na jugu Slovenije preko Snežnika razširjena še v Gorski Kotar in bosanske gore. Opisana je bila z Menine planine in je v gozdovih nad 1300 m junija zelo pogosta.

Molops striolatus Fabricius, 1801

Opisana vrsta je iz Slovenije brez točnega nahajališča in ima montanski karakter. Živi večinoma na južnih pobočjih in je predvsem v južni Sloveniji zelo pogosta. Tudi na Menini planini ni redka.

Calathus glabricollis Dejean, 1828

Ta vrsta je opisana s Krasa in je izrazito toploljubna. V alpskem prostoru jo najdemo le na nižje ležečih južnih pobočjih Kamniško-Savinjskih Alp in Karavank, vendar v Avstriji še ni bila najdena. Tudi na Menini planini je zelo redka.

Licinus cassideus (Fabricius, 1792)

Tudi ta vrsta je toploljubna in njen glavni areal v Sloveniji je na krasu južno od Postojne. Na Menini planini je bil najden le primerek na zahodu, t. j. v vznožju Stare senožeti.

Anthophagus alpestris Heer, 1839

Subalpinska do alpinska vrsta, ki se kot odrasli osebek hrani s cvetnim prahom alpskih vrst rastlin. Najdemo jo tudi na rušju. Na Menini planini ni posebno pogosta, ker je pogorje nekoliko prenizko za to vrsto kratkokrilca.

Lathrobium cavicola Müller, 1856

To je slepa talna vrsta kratkokrilca, ki je bila opisana iz Dolge jame pri Domžalah. Živi tako v tleh kot tudi v jamah. Tudi na tem območju je bila najdena v jami in na vrhu Menine planine. Pojavlja se maja in junija in je razmeroma redka.

Emus hirtus (Linnaeus, 1758)

Ta vrsta kratkokrilca je v Sloveniji že prava redkost. V Zgornjem Tuhinju sem jo našel v maju na njivi na svežih kupih hlevskega gnoja, ko so se živali parile. Vrsta je drugače toploljubna in jo najdemo razen na gnojiščih tudi na razpadajočem ali gnilem rastlinju, kjer se hrani z ličinkami muh.

Lomechusoides sturmosus (Fabricius, 1792)
Vrsta je mirmekofilna in živi skupaj z mravljami vrste *Formica sanguinea*. Najdemo jo na gozdnih robovih pod kamni, ki so poraščeni z vresjem (*Calluna*).

Cantharis sudetica Letzner, 1847
Montanska vrsta, ki živi na gozdnih robovih in gozdnih jasah. Aktivna je maja in junija. Na Menini planini je redka.

Dima elateroides Chrapentier, 1825
Talna vrsta, ki se dobro lovi v talne pasti z vinskim kisom za krešiče. Živi v svetlih gozdovih od nižin do montanskega pasu. Ličinka se hrani s koreninami čmerike (*Veratrum*). Na Menini planini je razmeroma pogosta.

Ctenicera pectinicornis (Linnaeus, 1758)
Montanska do subalpinska vrsta. Na Menini planini sem jo našel le na alpskih tratah.

Athous angulifrons Reitter, 1905
Montanska do subalpinska vrsta, ki živi tudi na Menini planini le na subalpskih tratah. Drugače je razširjena predvsem v jugovzhodnih Alpah, na Menini planini ni redka.

Athous austriacus Desbrochers, 1873
Montanska do subalpinska vrsta, ki živi v gozdovih jugovzhodne Evrope. Na Menini planini redka.

Amphotis marginata (Fabricius, 1781)
Gozdna, nižinska in mirmekofilna vrsta, ki jo najdemo v mravljiščih mravelj vrste *Lasius fuliginosus*. Vrsta je zaradi specifičnega načina življenja skupaj z mravljami še slabo poznana.

Copris lunaris (Linnaeus, 1758)
Slovensko ime je lunasti nosorožec. To je koprofagna vrsta, ki živi na toploljubnih pašnikih in se hrani s svežimi kravjimi iztrebki. V Sloveniji je že zelo redka zaradi ukinjanja pašništva.

Melolontha hippocastani Fabricius, 1801
Majskemu hrošču sorodna vrsta, ki živi v gozdovih. Tudi ličinka živi v gozdnih tleh. Vrsta je veliko redkejša od majskega hrošča in je tudi v Sloveniji vedno bolj redka.

Liocola lugubris (Herbst, 1786)
Ta vrsta živi ob sončnih gozdnih robovih ali posekah in tudi v parkih. Aktivna je v juliju in avgustu, ko jo najdemo predvsem na socvetjih ali tudi na deblih poškodovanih dreves, kjer odrasla žival srka drevesne sokove, ki se izcejajo iz poškodb. Ličinke se razvijajo v drevesnih duplih listavcev in sadnega drevja. Vrsta je v Sloveniji vedno bolj redka, ker je vedno manj starih dreves in drevesnih dupel.

Potosia aeruginosa (Drury, 1770)
Tudi ta vrsta živi podobno kot prej omenjena in je zaradi svojstvenega načina življenja v Sloveniji zelo ogrožena in redka.

Osmoderma eremita (Scopoli, 1763)
Slovensko ime je puščavnik ali eremit. Način življenja in razvoja te vrste je podoben kot pri obeh že omenjenih minicah. Razvoj poteka v starih drevesnih duplih. Nekaj primerkov sem ujel že davnega leta 1956 v Zgornjem Tuhinju. Dva pohojena primerka sem pred nekaj leti našel tudi v Kamniku. Opažamo, da je ta vrsta tudi v Sloveniji kot v Evropi vedno bolj redka, zato je uvrščena na seznam evropsko zaščitene vrste Natura 2000.

Rhagium sycophanta (Schrank, 1781)
Razvoj te vrste poteka le v listavcih, kot so: hrast, bukev, lipa, breza, jelša in kostanj. Najdemo jo na gozdnih robovih v nižinah. Na območju Menine planine je redka.

Xylosteus spinolae (Fivaldsky, 1838)
Prava gozdna vrsta, ki jo najdemo povsod po Sloveniji od montanske do subalpinske cone. Razvoj je vezan na lesko. Ličinke so v spodnjih delih in v koreninah rastline. Te živali gredo zelo rade v talne pasti z vinskim kisom in so aktivne v maju in juniju. To vrsto sem našel tudi na Menini planini.

Evodinus clathratus (Fabricius, 1792)
Vrsta živi v subalpski coni in jo najdemo vse do višine 1700 m. Razvoj poteka v lesu listavcev, kot so jelša, jesen in bukev. Na Menini planini je ta vrsta redka.

Rosalia alpina (Linnaeus, 1758)
Montanska do subalpinska vrsta, ki se v juliju in avgustu pojavlja na sveže posekanem lesu zlasti bukke. Razvoj poteka v mrtvem in ostarelem lesu, ki je izpostavljen soncu. Nekdaj in tudi še danes je ob robu vasi Zgornji Tuhinj pri Grabnarju na bukovem lesu ta vrsta razmeroma pogosta. Pri nas je zakonsko zaščitena. Drugod po Evropi pa je že zelo redka. Evropska zakonodaja jo ščiti z uredbo Natura 2000, kar je sprejela tudi Slovenija.

Lamia textor (Linnaeus, 1758)
Nižinska vrsta, ki živi v logih, ob rekah in potokih. Razvoj poteka v svežem lesu starejših vrb. Vrsta je zadnje čase v Sloveniji vse bolj redka.

Monochamus saltuarius Gebler, 1830
Montanska do subalpinska vrsta, ki je v Sloveniji razmeroma redka. Razvoj poteka v smreki, pretežno v debelejših vejah v mrtvem ali tudi živem lesu.

Oreina intricata anderschi (Duftschmid, 1825)
Vrsto najdemo v Alpah v montanski do subalpski coni. Hranilne rastline so vrste rodov *Senecio*, *Adenostyles* in *Petasites*. Na teh rastlinah so hrošči in njihove ličinke. Vrsta je na Menini planini redka in je bila ujeta le na Smrekovcu.

Oreina liturata (Scopoli, 1763)
Vrsta živi v subalpski in alpski coni in je razširjena le v jugovzhodnih Apneniških Alpah. Opisana je bila iz Slovenije. Njena hranilna rastlina je rod *Astrantia*, vendar jo večkrat najdemo tudi na listih drugih rastlin. Na

Menini planini je redka. Našel sem jo le na Smrekovcu pri planinski koči.

Phyllotreta christinae Heikertinger, 1941

Nižinska do montanska vlagoljubna vrsta, ki živi na različnih križnicah tako v gozdovih kot na travnikih. Največkrat jo najdemo na vrstah križnic, kot so *Cardamine enneaphyllus*, *Cardamine pentaphyllos* in *Cardamine trifolia*. Na Menini planini je za sedaj znana le iz Javorščka.

Aphthona stussineri Weise, 1888

Južnoevropska gorska vrsta, ki je bila opisana iz nekdanje Kranjske, konkretno iz Ljubljane. V Sloveniji je znana le iz zahodnega dela in je zelo redka. Na Menini planini sem jo našel na Pečnem griču.

Trogloorhynchus celjensis Kodrič, 1934

Ta slepa vrsta je bila opisana iz okolice Celja in živi v zemlji ali v jamah. Prehranjuje se s koreninicami. S tega območja jo poznamo le iz jame Selska luknja, ki je bila najprej določena kot *Trogloorhynchus anophthalmus* Schmidt, 1854, vendar je revizija pokazala, da gre za dve različni vrsti.

Plinthus findeli Boheman, 1842

Montanska do subalpinska vrsta, ki živi v bolj vlažnih biotopih. Razvoj poteka v kislicah, kot sta *Rumex alpinus* in *Rumex arifolius*. Obe navedeni vrsti sta subalpski. Vrsta je bila ujeta na Menini planini na višini 1400 m.

Zaključek

O hroščih Menine planine je bilo do sedaj le malo znanega. Poznamo le posamezne podatke o določenih vrstah, ki so raztreseni po različnih delih o hroščih srednje Evrope ali v monografijah. Del podatkov je avtor tega prispevka (glej literaturo) že objavil. Vendar za to območje do sedaj še ni bil narejen celoten pregled vseh znanih vrst hroščev in cilj mojih raziskav na Menini planini je bil zbrati na terenu čim več podatkov o favni hroščev in dodati še podatke iz literature. Menina planina predstavlja najvzhodnejši in obenem tudi najnižji del Kamniško-Savinjskih Alp. Sem je zašlo le malo raziskovalcev te skupine živali, zato je o tem območju tudi tako malo znanega. Za Menino planino je sedaj znanih 38 družin iz reda hroščev in 682 vrst. Največ znanih vrst je iz družin, kot so *Carabidae* 149 vrst, *Staphylinidae* 48 vrst, *Elateridae* 44 vrst, *Coccinellidae* 18 vrst, *Scarabaeidae* 32 vrst, *Lucanidae* 6 vrst, *Cerambycidae* 95 vrst, *Chrysomelidae* 72 vrst in *Curculionidae* 89 vrst. Po moji oceni živi na območju Menine planine gotovo še 500 vrst hroščev, ki jih v tem prispevku ne omenjamo. Med vsemi naštetimi družinami sta najbolje raziskani družini *Carabidae* in *Cerambycidae* in *Lucanidae*.

Tukaj v pretežni meri prevladujejo splošno razširjene vrste hroščev, ki jih najdemo tudi drugje po Sloveniji. Mankajo pa določene vrste alpskih krešičev, kot sta na primer *Carabus silvestris* Panzer, 1796, in *Carabus carinthiacus* Sturm, 1815, ki jih v nekaterih predelih naših Alp najdemo veliko nižje, kot so najvišji vrhovi na tej planini. Kljub temu imamo na Menini planini kar nekaj zelo zanimivih alpskih predstavnikov hroščev, kot so: *Carabus creutzeri*, *Leistus nitidus*, *Nebria germani simonyi*, *Pterostichus cognatus*, *Pterostichus muhlfeldi*, *Pterostichus varialatus*, *Abax beckenhaupti*, *Anthophagus alpestris*, *Ctenicera cuprea*, *Ctenicera virens*, *Ctenicera pectinicornis*, *Evodinus clathratus*, *Rosalia alpina*, *Monochamus saltuarius*, *Oreina intricata anderschi*, *Oreina liturata*, *Aphthona stussineri*, *Psylliodes glaber*, *Liparis glabrirostris* in *Plinthus findeli*.

Do Menine planine segajo tudi predstavniki dinarskega sveta, kot so: *Molops ovipennis*, *Molops striolatus* in *Calathus glabricollis*.

Tudi z naravovarstvenega vidika je območje Menine planine izredno zanimivo, saj poleg nekaterih vrst, ki so po slovenski zakonodaji že zaščitene, živijo tukaj tudi vrste, zaščitene po domači in evropski zakonodaji (Natura 2000). Te vrste so: *Carabus variolosus nodulosus*, *Osmoderma eremita*, *Lucanus cervus* in *Rosalia alpina*.

Ravno zaradi številčne prisotnosti slednje smo območje Menine planine predlagali v območja Natura 2000 (Drovenik, Pirnat 2003).

Iz navedenega lahko zaključim, da je favna hroščev Menine planine izredno bogata. Z nadaljnjimi raziskavami pa bo še bogatejša.

Coleopterans (Coleoptera) of Menina planina

Summary

There has been little investigation to date into the coleopterans (beetles and weevils) of Menina planina. Only a small amount of data on particular species is available, which can be found in different publications about the coleopterans of Central Europe or in some monographs. Some information on the topic has already been published by the author of this paper (see bibliography). As yet, however, there has not been a comprehensive survey of the known species of coleopterans from Menina planina and the main purpose of this research project was to collect as much information as possible about the coleopteran population in the area, and to publish all the information in one piece, including the data from previously published material. Menina planina represents the most eastern and at the same time the lowest part of the Kamnik-Savinja Alps, which has only rarely been visited by the experts in this kind of insects; hence, little is known of this alpine area.

Thirty-eight families and 682 species of coleopterans have been identified on Menina planina. The majority of the species belong to the families such as *Carabidae* (149 species), *Staphylinidae* (48 species), *Elaterridae* (44 species), *Coccinellidae* (18 species), *Scarabaeidae* (32 species), *Lucanidae* (6 species), *Cerambycidae* (95 species), *Chrysomelidae* (72 species), and *Curculionidae* (89 species). According to the author's estimation, there must be at least 500 species of coleopterans not mentioned in this article in the Menina planina area. The most outstanding research work has been done within the families *Carabidae* and *Cerambycidae* and *Lucanidae*.

The most common species of coleopterans in Slovenia prevail in Menina planina. But there are some species of the family *Carabidae* (*alpinski krešiči*) which have not yet been found on Menina planina such as: *Carabus silvestris* (Panzer, 1796) and *Carabus carinthiacus* (Sturm, 1815), which can be found in some of the areas of the Slovenian Alps, on much lower areas than the highest peaks in the Menina planina area. Nevertheless, there are some very interesting alpine coleopteran specimens on Menina planina such as: *Carabus creutzeri*, *Leistus nitidus*, *Nebria germani simonyi*, *Pterostichus cognatus*, *Pterostichus muehlfeldi*, *Pterostichus varialatus*, *Abax beckenhaupti*, *Anthophagus alpestris*, *Ctenicera cuprea*, *Ctenicera virens*, *Ctenicera pectinicornis*, *Evodinus clathratus*, *Rosalia alpine*, *Monochamus saltuarius*, *Oreina intricata anderschi*, *Oreina liturata*, *Aphthona stussineri*, *Psylliodes glaber*, *Liparis glabriorstris* and *Plinthus findeli*.

Species from the Dinaridi mountains such as: *Molops ovipennis*, *Molops striolatus* and *Calathus glabricollis* can also be found on Menina planina.

From an environmentalist's point of view the area of Menina planina is considered extremely interesting because alongside some species already protected by

Slovenian law, one can also find some species protected by the European NATURA 2000 legislation, such as: *Carabus variolosus nodulosus*, *Osmoderma eremite*, *Lucanus cervus* and *Rosalia alpine*.

Literatura

- BRELIH, S., DOBERL, M., DROVENIK, B., PIRNAT, A., 2003: Gradivo za favno hroščev (Coleoptera) Slovenije, 1. prispevek: Polyphaga: Chrysomeloidea (= Phytophaga): Chrysomelidae: Alticinae. Scopolia, 50, str. 1–279.
- DROVENIK, B., 1971: Cicindelidae in Carabidae Menine planine (Coleoptera). Biol. vestnik 19, str. 181–190.
- DROVENIK, B., 1975: Nekaj o flori Menine planine. Varstvo narave 8, str. 57–66.
- DROVENIK, B., 1979: Rogači (Lucanidae – Coleoptera) Slovenije. Biol. vestnik 27 (2), str. 109–113.
- DROVENIK, B., 1989: Prispevek k poznavanju pokalic (Elaterridae – Coleoptera) Slovenije. Biol. vestnik 37 (2), str. 1–18.
- DROVENIK, B., 1993: Zanimivosti in novosti v favni sneženek (Coleoptera – Cantharidae) Slovenije. Acta ent. Slovenica 9 (2), str. 153–167.
- DROVENIK, B., 1994: Prispevek k poznavanju favne rodu Bembidion Latreille, 1802, v Sloveniji (Coleoptera – Carabidae). Acta ent. Slovenica 2 str. 31–41.
- DROVENIK, B., 1996: Rod Oreina Chevrolat in Dejean, 1837 v Sloveniji (Coleoptera: Chrysomelidae). Acta ent. Slovenica 4 (2), str. 79–89.
- DROVENIK, B., 1996: Prirodoslovne zanimivosti Tuhinja in Menine planine. Rastlinstvo in živalstvo. Zbornik lovske družine Tuhinj 50 let, Trzin, str. 51–58.
- DROVENIK, B., 2000: Novosti v favni hroščev rilčkarjev (Curculionidae – Coleoptera) na Kamniškem. Kamniški zbornik 15, str. 123–128.
- DROVENIK B. in A. PIRNAT, 2003: Stokovna izhodišča za vzpostavljanje omrežja Natura 2000. Hrošči (Coleoptera). Projektna naloga. Končno poročilo. Biološki inštitut Jovana Hadžija ZRC SAZU, Ljubljana, str. 1–88.
- KOCBEK, F.: Savinjske Alpe.. Celje, str. 1–306.
- SEIDL, F., 1907– 908: Kamniške in Savinjske Alpe. Ljubljana, str. 1– 255.
- TITOVŠEK, J.: Prispevek k poznavanju podlubnikov (Scolytidae) Slovenije. Zbornik gozdarstva in lesarstva 11, str. 107–116.
- TITOVŠEK, J., 1983: Prispevek k poznavanju zoogeografije podlubnikov (Scolytidae) Slovenije. Zbornik gozdarstva in lesarstva 23, str. 378–438.

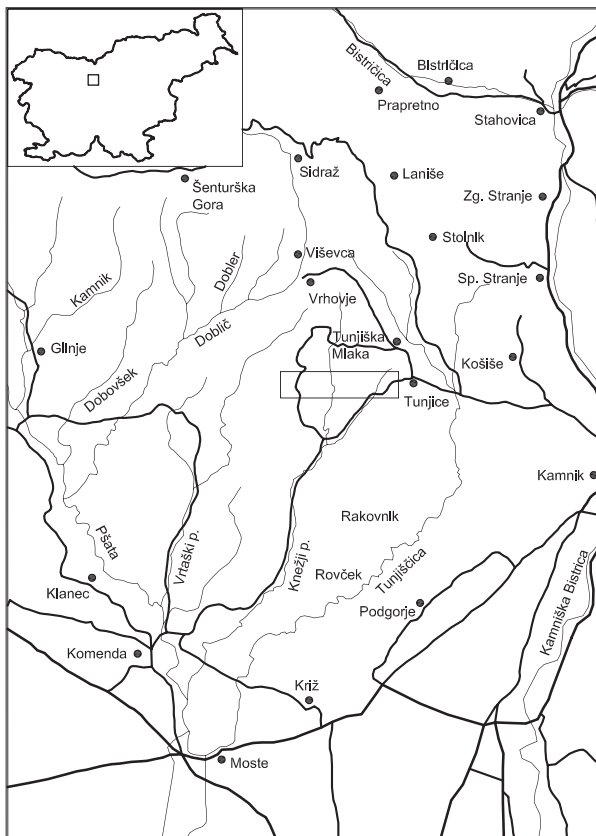
Najdbe fosilnih žuželk v Tunjiškem gričevju

Uvod

Med leti 1997 in 2003 so pri gradnji hiš in širjenju cest v osrednjem delu Tunjiškega gričevja odkrili številne nove profile in izdanke miocenskih plasti. Tako sem imel priložnost podrobneje makropaleontološko preiskati tudi najmlajše, sarmatijske plasti, ki so v Tunjiškem gričevju razmeroma pokrite. Med Zadnjim vrhom in Tunjicami (slika 1) je v sarmatijskih plasteh razvit najmanj 5 metrov debel horizont, v katerem se menjavata siv laminiran do tankoplastnat laporovec s školjkasto krojivijo in siv horizontalno laminiran laporovec, ki se lomi v tanke plošče. V laminiranem laporovcu, ki se lomi v tanke plošče, sem poleg rastlinskih ostankov, rib in koproilitov (iztrebkov vretenčarjev) našel tudi fosilne žuželke. Zaradi pogostosti pojavljanja koproilitov menim, da je ta horizont smiselno imenovati koproilitni horizont. Namen tega besedila je navesti nekaj osnovnih podatkov o nahajališčih žuželk v Tunjiškem gričevju ter podati pregled združbe žuželk, ki je ohranjena v plasteh.

Plasti z žuželkami v Tunjiškem gričevju

Sarmatijske plasti predstavljajo najmlajšo litostratigrafsko enoto terciarnih plasti v Tunjiškem gričevju (Premru 1983 a, b; Kühnel 1933). V večini izdankov lahko opazujemo menjavanje tanjših ali debelejših plasti in do nekaj metrov debelih horizontov sive glinice, glinavca, laporovca, srednje do debelozrnatega peska, proda in konglomerata. Ponekod najdemo bogato fosilno makrofavno, predvsem polže rodov *Cerithium*, *Pirenella* in *Mohrensternia* ter školjke rodov *Cerastoderma*, *Irus* in *Musculus*. Plasti z žuželkami (koprolitni horizont) izdanjajo med Tunjicami in Zadnjim vrhom (slika 1) na več mestih ob cestnih usekih, občasno jih odkrijejo pri gradbenih delih (slika 2), posamezni izdanki pa so tudi ob strugah okoliških potokov. Najpopolnejši profil je viden ob pritoku Knežjega potoka ob cesti Tunjice-Komenda. Nad plastmi peska in proda sledi do 2 m debelo zaporedje tankoplastnate glinice, v kateri so številni polži rodov *Pirenella* in *Clithon*. Nad glino sledi najmanj 5 m debelo zaporedje, v katerem se menjavata siv laminiran do tankoplastnat laporovec s školjkasto krojivijo in siv horizontalno laminiran laporovec, ki se lomi v tanke plošče. V laporovcu s školjkasto krojivijo so številne školjke rodov *Macoma*, *Cerastoderma* in *Ervilia* ter polži družine Rissoidae in polži rodu *Mohrensternia*. Pojavljajo se tudi poogleneli ostanki listov in stebel kopenskih rastlin. V poroznem, horizontalno laminiranem laporovcu, ki se lomi v tanke plošče, ni nobenih mehkužcev, pogoste pa so ribje luske in slabše ohranjeni rastlinski ostanki. Pojavljajo se tudi bolje ohranjeni do 10 cm dolgi skeleti rib kostnic in koproiliti skupaj z žuželkami.

Slika 1: Poenostavljena geografska karta Tunjiškega gričevja – ceste in vodotoki. Pravokotnik označuje območje, kjer izdanjajo plasti koproilitnega horizonta.

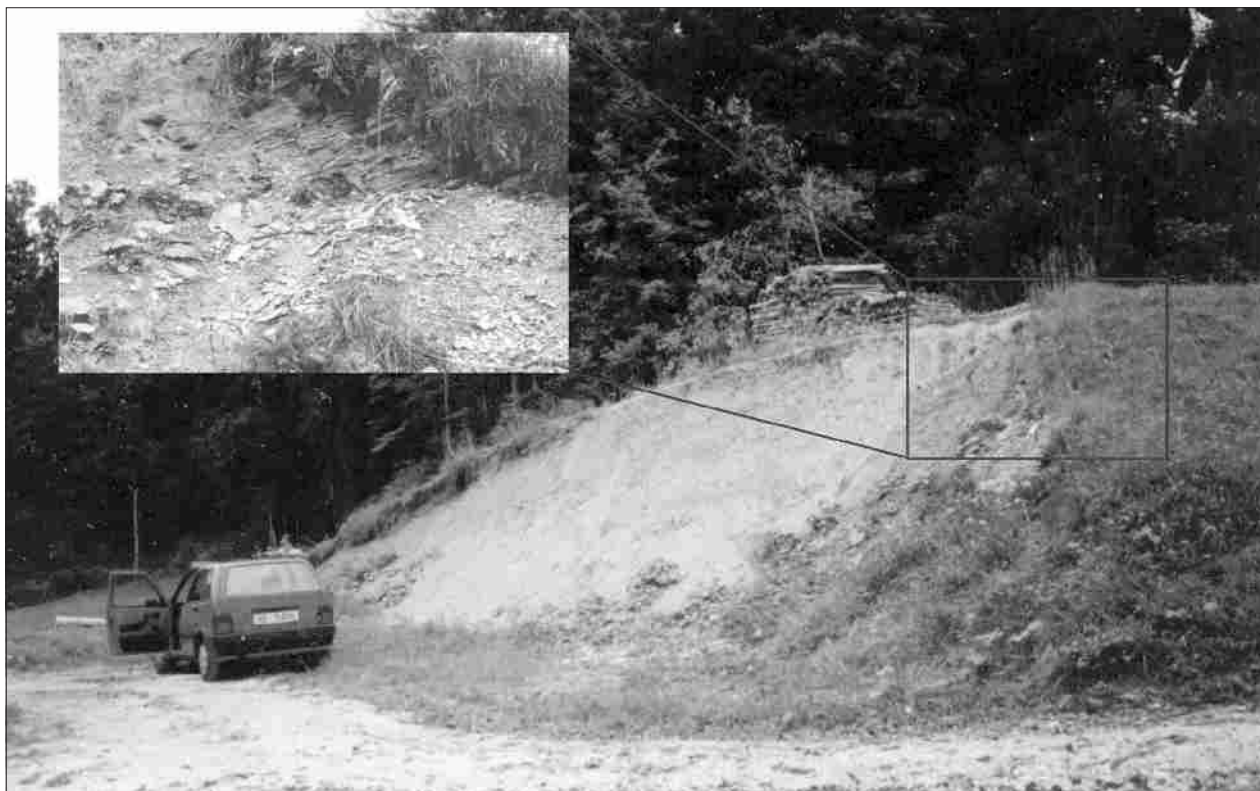
Plasti z žuželkami (koprolitni horizont) je sedimentološko in mikropaleontološko podrobno raziskal Horvat (2003). V vzorcih je našel številne diatomeje in redkejši silikoflagelate in ebridije. Vzorce je uvrstil med diatomejski laporovec oziroma diatomejski karbonatni meljevec. Diatomejska združba kaže na spodnjearmatski starost plasti. Horvat meni, da so se plasti odlagale v restriktivnem morskem okolju, ki je bilo verjetno občasno izolirano.

Pregled združbe žuželk Tunjiškega gričevja

V opisanih laminiranih laporovcih najdemo fosilne žuželke kot dvodimenzionalne oziroma sploščene fosile na površinah plasti v obliki tankega »filma« pooglenele organske substance. Navadno so ohranjeni le večji morfološki deli žuželk: glava, oprsje, zadek in krila. Določanje tako ohranjenih žuželk je zelo problematično. Pri določanju recentnih žuželk so pomembni npr. tudi ustni aparat, oblika nog in tipalk, razne dlačice in trni, način preobrazbe itd. (Radovanovič 1965). Glede na prve določitve pa najdene žuželke pripadajo naslednjim skupinam (sistematika po Mršiču 1997):

- Red Diptera (dvokrilci)
 - Podred Brachycera (muhe): 1 primerek
 - Podred Nematocera (komarji): 3 primerki
- Red Hymenoptera (kožekrilci)
 - Podred Symphyta (rastlinske ose): 1 primerek
 - Podred Apocrita (ozkopase ose)
 - Družina Ichneumonidae (najezdniki): 1 primerek
 - Družina Formicidae (mravlje): 13 primerkov

Slika 2: Izdanek koprolitnega horizonta v Tunjicah (Tunjice 19 a) leta 1999

Pojavljajo se tudi sledovi prehranjevanja žuželk (obžrti listi rastlin).

Zaključki in diskusija

Nahajališča fosilnih žuželk so v primerjavi z nahajališči morskih nevretenčarjev razmeroma redka (Rasnitzyn et al. 2002). Večina vrst žuželk je kopenskih, njihova majhnost in terestrični način življenja pa jim ne dajeta velike možnosti, da bi se fosilno ohranile (Pavšič 2003). Poleg tega žuželke nimajo mineraliziranega notranjega skeleta. Njihovo heteronomno, segmentirano telo je prekrito s trdno hitinsko oblogo oziroma zunanji skeletom, ki se navadno ohrani le v zelo ugodnih okoliščinah. Danes je znanih več kot milijon recentnih vrst žuželk (Zherikhin 1999, Radovanović 1965), nedvomno pa jih mnogo sploh ne poznamo. Nekateri ocenjujejo, da v resnici živi več kot 10 milijonov različnih vrst žuželk (Zherikhin 1999). Iz približno 400 milijonov let dolgega obdobja od devona do danes pa je znanih le okrog 20.000 različnih vrst fosilnih žuželk (Rasnitzyn et al. 2002). Kljub relativni redkosti je v svetu znanih več tisoč nahajališč fosilnih žuželk (Rasnitzyn et al. 2002). Najbolje so se ohranile v fosilni smoli dreves (npr. v baltiškem jantaru). Najdemo jih še kot stisnjene oziroma sploščene in pooglenele ostanke na površinah plasti sedimentnih kamnin, odtise, mineralizirane ostanke, ali pa so ohranjeni le sledovi njihovega prehranjevanja in bivanja – ihnofosili (Evenhuis 1994). Med najpomembnejšimi nahajališči pooglenelih in sploščenih oziroma stisnjenih fosilnih žuželk so na primer jurske plasti Solnhofna v Nemčiji, kredne plasti formacije Santana v Braziliji, miocenske plasti v okolici Radoboja na Hrvaškem in v okolici Oeningena na Bavarskem, eocenske plasti formacij Florissant in Green River v Severni Ameriki itd. (Rasnitzyn et al. 2002, Evenhuis 1994, Zherikhin 1999, Heer 1867).

Številna nahajališča fosilnih žuželk se pojavljajo tudi v oligocenskih in miocenskih plasteh v Romuniji, na Madžarskem, na Slovaškem in v Avstriji (Sziraki in Dulai 2003).

V Sloveniji so fosilne žuželke v splošnem zelo redke. Posamezna krila žuželk omenja Pajtler (2003) iz eocenskih plasti pri Socki, znana je muha dlakarica (družina Bibionidae) iz oligocenskih plasti v Zasavju (Pavšič 2003, Pavšič et al. 1997). Plasti z žuželkami v Tunjškem gričevju so doslej edino znano nahajališče v Sloveniji, kjer so žuželke relativno pogoste. Do sedaj sem podrobno preiskal le okoli 2 do 3 m³ materiala in našel okrog 30–40 žuželk (od teh je 22 razmeroma dobro ohranjenih), precej rib, rastlinskih ostankov in koprolitov. Z ekstrapolacijo lahko predpostavimo, da je v teh plasteh morda ohranjenih več milijonov fosilnih žuželk. Do sedaj najdene žuželke pripadajo le dvokrilcem in kožekrilcem. Z nadaljnjim podrobnejšim zbiranjem bi bilo morda mogoče najti tudi druge skupine žuželk.

Report on finds of fossil insects in the Tunjice hills

Summary

Fossilised insects have been found in the Tunjice hills preserved in the laminated marl of the Coprolithic horizon, which is according to Horvat (2003) of the Lower-Sarmatian age. The Sarmatian beds comprise a succession of alternating beds and horizons of grey marly clay, clayey marl, claystone, fine to coarse grained sand, gravel and conglomerate. The Coprolithic horizon crops out in the area between the Tunjice village and the hill known as Zadnji Vrh (figs. 1 and 2). The

Milijoni let	Epoha	Mediteran	Centralna Paratetida
5	PLIO-CEN	ZANKLIJ	DACIJ (5.6)
		MESINIJ 7.1	PONTIJ
10	Zgornji MIOCEN	TORTONIJ	PANONIJ
		SERAVALIJ	11.5 SARMATIJ (13.0)
15	Srednji MIOCEN	14.8 LANGIJ	BADENIJ
		BURDIGALIJ	KARPATIJ (17.2) OTTNANGIJ (18.3)
20	Spodnji MIOCEN	20.5 AKVITANIJ	EGENBURGIJ
		KATIJ	EGERIJ
25	OLIGOCEN	28.5 RUPELIJ	(27.5)
			KISCELIJ

Slika 3: Primerjava razdelitve oligocena in miocena na območju Mediterana in Centralne Paratetide (po Rögglu 1996)

horizon consists of alternating beds of laminated to thin bedded marl and horizontally laminated marl. Its total thickness amounts to at least five metres. The horizon is named after the appearance of numerous coprolites. In addition to the coprolites there are also numerous carbonized plant remains, especially leaf imprints, numerous gastropods and lamellibranches. Several skeletons of teleost fishes, insects and trace fossils, which belong to the insects (leaf mines and grazing trails), can also be found locally. The beds of Coprolithic Horizon were sedimentologically and micropaleontologically analysed in detail by Horvat (2003).

The fossil insects are preserved as two-dimensional compression fossils. Normally only major features such as the head, thorax, abdomen, wings and larger appendages are visible. Therefore, the identification of such two-dimensional specimens is quite difficult. The fossil insects found in the Coprolithic horizon, however, include the following groups (classified according to Mršič 1997):

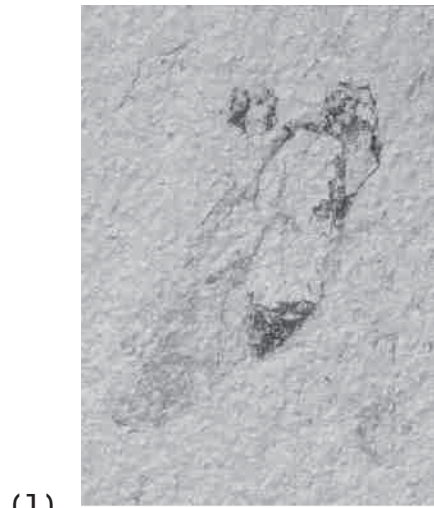
- Order: Diptera
 - Suborder: Brachycera, 1 specimen
 - Suborder: Nematocera, 3 specimens
- Order: Hymenoptera
 - Suborder: Symphyta, 1 specimen
 - Suborder: Apocrita
 - Family: Ichneumonidae, 1 specimen
 - Family: Formicidae, 13 specimens

The insects are locally quite abundant. However, finding a well preserved specimen remains rather exceptional and requires a considerable amount of time spent patiently splitting rock slats one by one. About two to three cubic meters of material have been examined carefully and 30 to 40 insects, several fish skeletons and plant remains have been found within. We could suppose that millions of insects are preserved in the Coprolithic horizon.

Viri in literatura

1. EVENHUIS, N. L., 1994: *Catalogue of the fossil flies of the world (Insecta: Diptera)*. Backhuys Publishers, Leiden.
2. HEER, O., 1867: *Fossile Hymenopteren aus Oeningen und Radoboj. Neue Denkschriften der allgemeinen Schweizerischen Gesellschaft für die gesammten Naturwissenschaften*, str. 2–41, Zürich.
3. HORVAT, A., 2003: *Paleontologija, biostratigrafija in paleoekologija miocenskih diatomej (Bacillariophyta) Slovenije*. Doktorska disertacija, Univerza v Ljubljani, str. 246, Ljubljana.
4. KÜHNEL, W., 1933: Zur Stratigraphie und Tektonik der Tertiärmulden bei Kamnik (Stein) in Krain. *Prirodoslovne razprave* 2, str. 61–124, Ljubljana.
5. MRŠIČ, N., 1997: *Živali naših tal*. Tehniška založba Slovenije, Ljubljana.
6. PAJTLER, F., 2003: Dr. Franc Unger in soteški skladi. *Društvene novice* 28, str. 19–20, Društvo prijateljev mineralov in fosilov Tržič, Tržič.
7. PAVŠIČ, J., 2003: *Paleontologija*, 1. del – paleobotanika in nevretenčarji. Univerza v Ljubljani, Naravoslovnotehniška fakulteta, Oddelek za geologijo, Ljubljana.
8. PAVŠIČ, J., KRIŽNAR, M., MIKUŽ, V., 1997: 25 milijonov let stara žuželka. *Gea* 7, št. 2, str. 65, Mladinska knjiga, Ljubljana.
9. PREMUR, U., 1983 a: *Osnovna geološka karta SFRJ*, 1 : 100000, list Ljubljana (Basic geological map of Yugoslavia, 1 : 100000, sheet Ljubljana). Zvezni geološki zavod, Beograd.
10. PREMUR, U., 1983 b: *Osnovna geološka karta SFRJ*, 1 : 100000 – Tolmač lista Ljubljana (Basic geological map of Yugoslavia, 1 : 100000 – Guidebook of sheet Ljubljana). Zvezni geološki zavod, Beograd.
11. RADOVANOVIĆ, M., 1965: *Zoologija, drugi deo – sistematika životinja*. Naučna knjiga, Beograd.
12. RASNITSYN, A. P., QUICKE, L. J., 2002: *History of Insects*. Kluwer Academic Publishers, Dordrecht, The Netherlands.
13. RÖGL, F., 1996: Stratigraphic correlation of the Paratethys Oligocene and Miocene. *Mitteilungen der Geologie- und Bergbaustudenten in Österreich*, Band 41, str. 65–73, Wien.
14. SZIRAKI, Gy., DULAI, A., 2002: Sarmatian (Late Miocene) arthropods from Tállya and neighbouring localities (Tokaj Mts., Hungary): preliminary report. *Annales Historico-Naturales Musei Nationalis Hungarici* 94, str. 31–44.
15. ZHERIKHIN, V. V., 1999: *Proceedings of the First International Paleontological Conference*. Moscow, Russia, 30th August–4th September 1998, Bratislava.

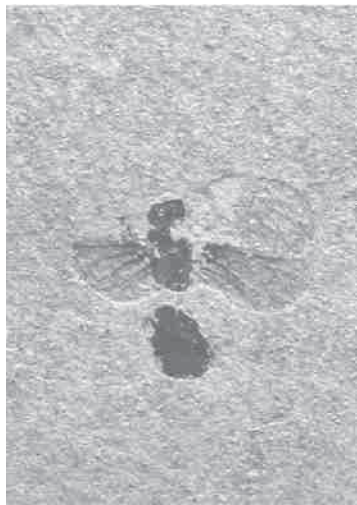

(1)

(2)

(3)

(4)

(5)

(6)

Tabla 1

Tabla 1: (1) *Diptera: Brachycera*, dolžina telesa: 7 mm; (2) *Diptera: Nematocera*, dolžina telesa: 5 mm; (3) *Hymenoptera: Symphyta*, dolžina telesa: 5 mm; (4) *Hymenoptera: Apocrita: ?Ichneumonidae*, dolžina telesa: 7 mm; (5) *Hymenoptera: Apocrita: Formicidae*, dolžina telesa: 5 mm; (6) *Hymenoptera: Apocrita: Formicidae*, dolžina telesa: 3 mm. Foto: Miran Udovč (fotografije: 1, 2, 4, 5 in 6), Marjan Grm (fotografija 3).

Dejan Perčič, dipl. inž.
Pirševo 6
Laze v Tuhinju

Prof. dr. Katarina Čufar
Biotehniška fakulteta
Katedra za tehnologijo lesa
Univerza v Ljubljani

Martin Zupančič, univ. dipl. inž.
Biotehniška fakulteta
Katedra za tehnologijo lesa
Univerza v Ljubljani

Dendrokronološke raziskave lesa iz stavb pri Sv. Primožu nad Kamnikom

Uvod

Sv. Primož nad Kamnikom leži na vzhodnem pobočju Velike planine na nadmorski višini 845 m. Pred več kot 1000 leti je bilo to mesto izbrano za postavitve prve verjetno romanske cerkvice in je postalo cilj številnih romarjev. Danes na približno istem mestu stoji kompleks stavb, sestavljen iz šestih objektov. Osrednji objekt je cerkev sv. Primoža in Felicijana, ki naj bi bila po do sedaj znanih virih zgrajena ob koncu 14. stoletja, a je v naslednjih stoletjih doživela številne spremembe./2/ K cerkvi sv. Primoža in Felicijana spadata prizidani in prostostoječi zvonik, ostale stavbe pa so še mežnarija, gospodarsko poslopje, Marijina kapelica in cerkev sv. Petra.

Številni viri govorijo o zgodovini kraja in stavb, ki so bile predmet zgodovinskih, umetnostnozgodovinskih in arheoloških raziskav. Malokdo pa ve, da je zgodovina kraja na svoj način »zapisana« tudi v lesu, ki je vgrajen v objektih. Ta »zapis« lahko razberemo z dendrokronološko raziskavo.

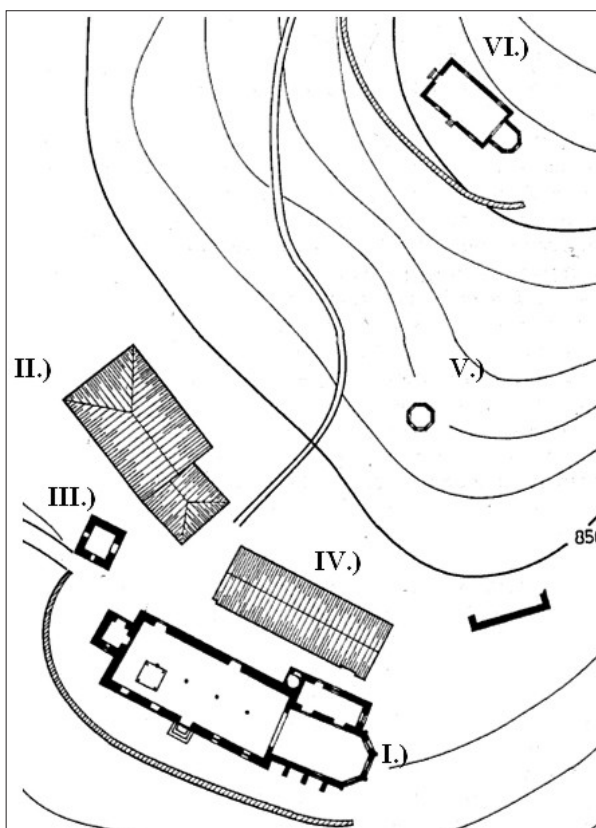
Na pobudo Zavoda za varstvo kulturne dediščine, Območna enota Kranj, in ob finančni podpori Restavratskega centra Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije je bila opravljena dendrokronološka raziskava za to primernege lesa.

Članek predstavlja glavne ugotovitve diplomske naloge, ki jo je na visokoškolskem študiju lesarstva opravil Dejan Perčič pod vodstvom sodelavcev Oddelka za lesarstvo Biotehniške fakultete.

Opis stavb pri Sv. Primožu

Kratke opise kompleksa in posameznih stavb povzemanam po umetnostnih zgodovinarjih Francetu Steletu/2/ in Ferdinandu Šerbelju./3/

Cerkev sv. Primoža in Felicijana je poznogotska dvoranska dvoladijska zgradba z rebkastim zvezdastim svodom v ladji in prezbiteriju in leži na nadmorski višini

Tlorisna zasnova kompleksa Sv. Primož nad Kamnikom (po Šerbelju 1995): (I) cerkev sv. Primoža in Felicijana s prizidanim zvonikom, (II) mežnarija, (III) prostostoječi zvonik, (IV) gospodarsko poslopje, (V) Marijina kapelica in (VI) cerkev sv. Petra.

845 m. Raziskave so pokazale, da je cerkev nastala v poznem 12. ali v zgodnjem 13. stoletju. Cerkev se je skozi čas spreminjala oziroma povečevala. Po vseh prezidavah sta domnevno ostala nespremenjena le zahodni stolp, ki naj bi bil nastal v prvi polovici 13. stoletja, in severna stena, ki je postavljena na skali. Končno podoba, ki jo ima cerkev danes, je najverjetneje dobila leta 1507, ko je bil prizidan prezbiterij. Na zahodu je cerkvi prizidan stolp, vrata v cerkev pa so na severu. Oprema cerkve iz 17. stoletja je v baročnem stilu. Notranja severna in južna stena sta poslikani s freskami. Zaradi širine ladje je ta narejena kot dvoladijski prostor, zato da se teža oboka razporedi na ladijske stene in štiri vitke zidane kamnite stebre, postavljene na osi prostora. Posledica tako širokega prostora je tudi konstrukcija ostrejša, ki je narejena z dvema podpornima legama. Strešna kritina je enotna za ves objekt in je iz opeke.

Mežnarija je enonadstropna stavba, katere spodnji del je sezidan iz kamna, zgornji pa je na vzhodni strani iz kamna, na zahodni in severni pa iz lesenih brun. Hiša je še danes prekrita s skodlami. Kdaj je bila stavba postavljena, ni znano, po nekaterih podatkih pa naj bi leta 1760 zgorela in bila takrat prenovljena.

Nekaj korakov od zvonika cerkve sv. Primoža in Felicijana proti severozahodu stoji prosto stoječi zvonik, katerega spodnji del služi za klet. Nad vhomom v klet je speljana pot v sam zvonik. Leto gradnje tega baročnega zvonika je verjetno 1703. Ta letnica je bila vlita na zvonu, ki so ga stalili in predelali v topove med 1. svetovno vojno./3/

Kompleks stavb pri sv. Primožu nad Kamnikom

Stavba gospodarskega poslopja stoji vzporedno s cerkvijo sv. Primoža in Felicijana. Danes je poslopje slabše vzdrževano in deloma propada. V njem so imeli domače živali, s katerimi so si pomagali pri delu.

Marijina kapelica je ob poti, ki vodi od cerkve sv. Primoža in Felicijana do cerkve sv. Petra. Narejena je v obliki osmerokotnika in je edina ohranjena te vrste pri nas. Nastanek kapele postavljajo v 17. stoletje./4/ Pred kratkim so jo temeljito obnovili.

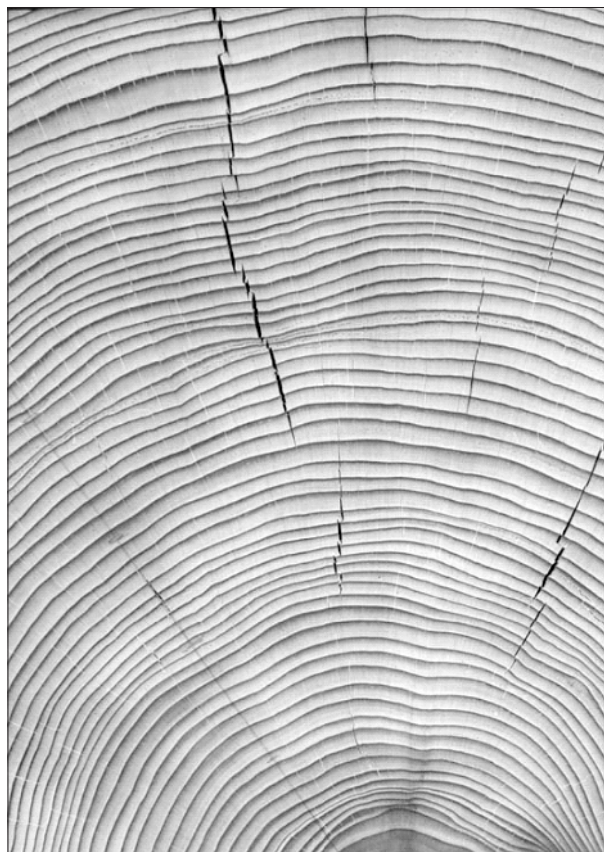
Cerkev sv. Petra je kakšnih 30 m nad cerkvijo sv. Primoža in Felicijana. Celotna sedanja stavba naj bi nastala istočasno z ladjo cerkve sv. Primoža in Felicijana, v 2. polovici 15. stoletja. Od takrat se cerkev domnevno ni spreminjala./2/

Cerkev predstavlja čisti tip male gotske cerkvice z obočnim prezbitერიem, zaključenim s tremi stranicami osmerokotnika in pravokotno ladjo, prekrito z ravnim poslikanim lesenim stropom, ki je pritrjen na ostrešje. Je enostavni oblik in brez zakristije ter zvonika, če ne štejemo strešnega stolpiča z malim zvončkom nad preprosto in visoko fasado. Cerkev je prekrita s skodlami. Ima lesen strop, ki spada med najstarejše in najlepše v celoti ohranjene poznogotske poslikane strope./4/

Dendrokronologija

Dendrokronologija je veda, ki se ukvarja z raziskavami lesa, natančneje z raziskavami branik v lesu oz. z merjenjem njihovih širin./5/ Branika je prirastna plast lesa, ki nastane v enem letu in je v prečnem prerezu vidna kot kolobar. Meja med dvema branikama se imenuje letnica.

Dendrokronologija se med drugim ukvarja z določanjem starosti zgodovinskih objektov, pohištva, umetniških slik na lesu, glasbenih instrumentov, pogosto pa

Branike v lesu

tudi z ločevanjem umetniških originalov od njihovih kopij.

Branike, nastale v več zaporednih letih, niso nikoli popolnoma enako široke. Na razlike med njimi vplivajo številni dejavniki, od klime do vrojenih značilnosti dre-

Izvrтки

Cerkev sv. Primoža in Felicijana

vesne vrste, kvalitete rastišča, utesnjenosti drevesa in drugih dejavnikov. Drevesa iste vrste na istem območju navadno izkazujejo podoben vzorec širin branik. Kadar je leto posebno neugodno za rast, se pri vseh drevesih pojavi ozka branika, kadar so razmere zelo ugodne, pa so branike široke. Širine branik merimo in jih rišemo v obliki grafov (zaporedij širin branik, kronologij), ki jih nato med seboj primerjamo.

Če želimo ugotoviti leto nastanka branik, moramo zaporedje širin branik datirati. To naredimo tako, da graf širin branik vizualno in statistično primerjamo z ustrezno referenčno kronologijo. V Sloveniji smo sestavili referenčne kronologije za jelko in macesen, ki omogočajo datiranje lesa iz zadnjega tisočletja, referenčne kronologije za smreko, hrast in bukev pa so dolge nekaj sto let in jih še izboljšujemo./5/

Dendrokronološka metoda pa ima tudi svoje omejitve in vsak les ni primeren za datiranje. Imeti mora dovolj dobro vidnih branik, na razpolago pa moramo imeti tudi ustrezno referenčno kronologijo./6/

Pri datiranju ugotovimo koledarsko leto najmlajše branike v lesu. Če je bila ta branika tik pod skorjo, vemo, da je nastala v zadnjem letu življenja drevesa.

Opis postopka dendrokronološke analize na primeru ostrešja cerkve sv. Primoža in Felicijana

Vse stavbe pri Sv. Primožu smo najprej pregledali in si zapisali, kje je les, primeren za dendrokronološke raziskave. Ta je v ostrešjih in drugih delih lesenih konstrukcij.

Pri cerkvi sv. Primoža in Felicijana smo si ogledali ostrešje in določili mesta za odvzem vzorcev lesa, ki smo ga opravili s posebnim votlim svodom.

Na terenu odvzete vzorce (izvrтки) smo kasneje v laboratoriju nalepili na lesene nosilce in jih posušili ter obrusili. Sledila je določitev lesne vrste, kar je prvi korak dendrokronološke raziskave. Na vzorcih, ki smo jih pripravili, smo nato izmerili širine branik s pomočjo

Mežnarija

standardnih aparatov, ki jih uporablja katedra za tehnologijo lesa. Za vsak vzorec smo izmerjene širine branik s pomočjo računalniškega programa spremenili v krivuljo.

Krivulje širin branik vseh vzorcev iz istega ostrešja smo medsebojno primerjali in jih postavili v sinhroni položaj ter izračunali njihovo povprečje. Tako dobljeno krivuljo, imenovano plavajoča kronologija objekta, smo morali še datirati s pomočjo ustrezne referenčne kronologije.

Rezultati datiranja lesa iz stavb pri Sv. Primožu

Cerkev sv. Primoža in Felicijana

Rezultati preiskave ostrešja cerkve sv. Primoža in Felicijana so bili naslednji: strešna konstrukcija nad glavno ladjo je iz jelovega lesa. Glede na referenčno slo-

Prostostoječi zvonik

vensko jelovo kronologijo/7/ smo ga datirali v leto 1848. Po natančnem pregledu lesa iz konstrukcije sklepamo, da so les za ostrešje posekali pozimi 1848/49 in ostrešje najverjetneje postavili v letu 1849.

Zanimivo je, da leto 1848 oz. 1849 ni omenjeno kot leto obnove ostrešja v nobenem nam dostopnem viru. To preseneča, saj zamenjava ostrešja na tako veliki cerkvi ni zanemarljiv poseg. Zato bi bilo potrebno preveriti dodatne vire in arhive o gradbenih posegih v cerkvi.

Pri odvzemu vzorcev iz ostrešja nad cerkveno ladjo smo opazili, da je glavni del ostrešja iz leta 1848, veliko špirovcev pa je imelo sledi predhodne rabe, kar kaže, da so bili prej del neke starejše konstrukcije, morda prav prejšnje strešne konstrukcije cerkvene ladje. Žal ta les ni vseboval dovolj branik in ni bil primeren za dendrokronološko ugotavljanje starosti.

Vzorci smo odvzeli tudi v zahodnem stolpu (zvoniku), ki je prizidan k cerkvi sv. Primoža in Felicijana in je narejen v dveh etažah. Les, primeren za dendrokronološko analizo, smo našli samo v treh poveznikih zgornje etaže, od koder smo tudi odvzeli vzorce. Šlo je za les macesna, najmlajšo braniko pa smo datirali v leto 1494. Tramovi so vgrajeni tako, da jih brez večjih posegov v konstrukcijo stolpa ne bi bilo mogoče zamenjati. Tudi letnice 1494 nismo zasledili v nam dostopnih virih. V knjigi Sv. Primož nad Kamnikom avtor Šerbelj navaja nastanek zahodnega stolpa v prvi polovici 13. stoletja, cerkvi pa naj bi ga prizidali v poznem 14. stoletju./4/ Po viru/4/ so največja dela na cerkvi končali okoli 1460, ko naj bi prenovili ladjo cerkve, in leta 1507, ko so zgradili prezbiterij. Posegov na stolpu v tem času vir ne omenja.

Mežnarija

Vzorci za dendrokronološko raziskavo objekta mežnarija smo odvzeli iz lesa strešne konstrukcije, brun iz severne stene in iz lesa v kleti. Dendrokronološko datiranje vzorcev iz ostrešja in iz kleti ni bilo uspešno, ker so v splošnem imeli premalo branik. Vzorce iz smrekovih

Marijina kapelica

brun na severni zunanji steni, ki so vsebovali zadnjo braniko pod skorjo, pa smo datirali v leto 1760. V en dendrokronološko datirani poveznik je bila vrezana letnica 1760.

Mežnarija naj bi po ustnih virih pogorela leta 1760. Čeprav lesa iz kleti in ostrešja nismo mogli datirati, smo ugotovili, da je les iz kleti, zunanje stene in ostrešja različnega izvora in iz različnih obdobj. To nakazuje, da je les iz kleti najverjetneje iz dela stavbe, ki je preživel požar, les iz stene je bil nameščen takoj po požaru leta 1760, les ostrešja pa je verjetno mlajši.

Tako lahko mežnarijo prištejemo k starejšim hišam na Slovenskem, kjer je datacija vsaj ene od arhivsko dokumentiranih gradbenih faz potrjena z neodvisno dendrokronološko metodo. Zanimivo je tudi, da se dendrokronološko datiranje ujema z letnico, vrezano na poveznik. Po naših izkušnjah pri delu na drugih stavbah je tako ujemanje prej izjema kot pravilo.

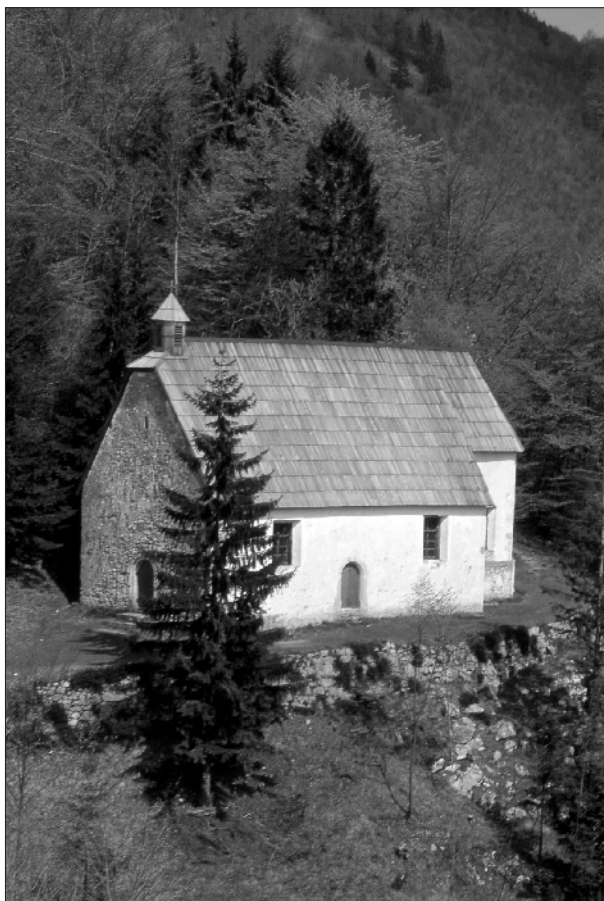
Prostostoječi zvonik

Prostostoječi zvonik, ki stoji med cerkvijo sv. Primoža in Felicijana in mežnarijo, je narejen v treh etažah. Pri ogledu smo ugotovili, da je les primeren za dendrokronološko raziskavo v ostrešju zvonika in v poveznikih, ki nosijo tla zgornje etaže. Datiranje lesa je bilo žal neuspešno.

Raziskave pa so pokazale, da je imel les iz poveznikov veliko branik in se je po rastnih vzorcih zelo razlikoval od lesa ostrešja, ki je imel malo branik. Pri odvzemu vzorcev iz ostrešja smo tudi opazili, da je imela večina leg sledi predhodne uporabe. Na nekaterih legah so bile celo poslikave, kar nakazuje, da je bil les predhodno uporabljen v nekem drugem objektu.

Cerkev sv. Petra

Najprej smo si ogledali objekt, ki ima strešno konstrukcijo iz smrekovine, ki je dobro ohranjena. Ostrešje je prekrito z lesenimi skodlami. Cerkev ima lesen strop, ki je v celoti ohranjen in poslikan. Ostali predmeti iz lesa so glavni in stranski oltarji in klopi.

Cerkev sv. Petra

Les smo odvzeli samo iz strešne konstrukcije, ker je bil samo tam primeren za vzorčenje in dendrokronološko datiranje. Vzorce smo odvzeli iz konstrukcije nad ladjo in nad prezbiterijem.

Medtem ko je les nad ladjo smrekov, je nosilna konstrukcija (kapne lege in povezniki) nad prezbiterijem narejena iz macesnovine. Datirali smo samo les nad ladjo, in to v leto 1499. Nosilne konstrukcije (kapne lege in povezniki) nad prezbiterijem iz macesnovine nismo mogli datirati, vzorci širin branik pa kažejo, da je les iz drugega obdobja kot konstrukcija iz smrekovine. Datiranje v leto 1499 dopolnjuje podatke iz pisnih virov, ki poročajo, da je bila cerkev zgrajena ob koncu 15. stoletja./4/ Viri, ki sem jih pregledal, navajajo, da je bila cerkev zgrajena naenkrat v celoti in je taka tudi danes. Naši rezultati pa nakazujejo, da bi prezbiterij lahko dodali kasneje.

Presenetila nas je dobra ohranjenost lesa 500 let stare strešne konstrukcije, posebno če pomislimo, da smrekovina ni trajen les in da ni bila nikoli zaščitena s kemijskimi zaščitnimi sredstvi.

Dendrokronoloških raziskav nismo opravili na Marijini kapelici, ker so jo pred kratkim temeljito prenovili. Star konstrukcijski les ni bil viden in nismo mogli ugotoviti, ali se je sploh ohranil ali pa je bil morda v celoti zamenjan. Tudi gospodarskega poslopja nismo vključili v raziskave, ker tam nismo našli primerne lesa za dendrokronološko raziskavo.

Razprava in zaključki

Glavne ugotovitve dendrokronološke raziskave so: Ostrešje nad glavno ladjo cerkve sv. Primoža in Felicijana je datirano v leto 1848, kar nakazuje velik poseg na stavbi, ki ni bil omenjen v nobenem drugem viru. Leseni povezniki v zahodnem stolpu, ki je prizidan cerkvi sv. Primoža in Felicijana, so izdelani iz macesnovine, ki smo jo datirali v leto 1494. Tudi ta poseg ni dokumentiran.

Pri objektu mežnarija smo datirali vzorce iz zunanje severne stene v leto 1760. Pregled lesa kaže, da les iz kleti najverjetneje predstavlja del stavbe, ki je preživel požar leta 1760, les iz stene je bil nameščen takoj po požaru, les iz ostrešja pa je verjetno mlajši.

Datiranje smrekovih vzorcev, odvzetih iz ostrešja cerkve sv. Petra, v leto 1499 dopolnjuje pisne vire, ki navajajo, da je stavba domnevno iz druge polovice 15. stoletja. Preiskava lesa nakazuje, da je bil del strešne konstrukcije nad prezbiterijem najverjetneje dograjen kasneje.

V raziskave pri Sv. Primožu smo zajeli večino lesa, dostopnega in primerne za dendrokronologijo. Neizkoriščeni potencial za datiranje zagotovo predstavlja še lesen strop v cerkvici sv. Petra, ni pa jasno, ali se je kaj lesa iz prvotne konstrukcije ohranilo v pred kratkim prenovljeni Marijini kapelici.

Rezultati opravljene raziskave potrjujejo, da je z dendrokronološkim datiranjem lesa iz zgodovinskih stavb mogoče pojasniti gradbene aktivnosti, ki niso drugače dokumentirane. Nekatera vprašanja o preteklih gradbenih aktivnostih ostajajo neodgovorjena, saj ima tudi dendrokronološka metoda svoje omejitve. Pri interpretaciji rezultatov bi morali sodelovati strokovnjaki različnih strok.

Na koncu se zahvaljujem vsem, ki so nam omogočili opraviti to raziskavo, predvsem oskrbniku prof. Milanu Šuštarju.

The dendrochronological investigation of wooden constructions of the complex of St Primož above Kamnik

Summary

The complex of buildings, located at the church of St Primož above Kamnik, was inspected to discover wooden constructions suitable for dendrochronological investigation. Wooden constructions that were part of the church of Sts Primož and Felicijan church and its west tower, the separately standing bell tower, the beadle's house, and the church of St Peter were investigated. Timber from the Marian chapel and the storehouse was unsuitable for dendrochronology. The investigations were made on wooden cores taken from the constructions and processed in accordance with standard dendrochronological methods. The roof construction of the main nave of Sts Primož and Felicijan is made of silver fir and dates from 1848. The Norway spruce from the outer wall of the beadle's house dates from 1760. The larch wood from the tower near the Sts Primož and Felicijan church dates from 1494. The spruce from the roof construction of St Peter's dates from 1499. The timber from the bell tower remained undated. The results of dendrochronological dating were compared to reports on the time of possible construction and reconstructions of the buildings. The dates of the timber construction of the Sts Primož and Felicijan church and the nearby tower were not mentioned in any of the studied sources. The dates of the beadle's house and the church of St Peter confirm and supplement the reports in archived documents.

VIRI:

1. PERČIČ, D., 2002: *Dendrokronološke raziskave kompleksa stavb na Sv. Primožu nad Kamnikom*. Diplomsko delo (visokošolski strokovni študij), Ljubljana: Biotehniška fakulteta, Oddelek za lesarstvo, 53 str.
2. STELE, F., 1922–1929: *Politični okraj Kamnik I*. Ljubljana: Umetnostnozgodovinsko društvo, 501 str.
3. http://www.geocities.com/sv_primoz.html (13. 11. 2001)
4. ŠERBELJ, F., 1995: *Sveti Primož nad Kamnikom*. Kamnik, samozaložnik Šuštar, M., 196 str.
5. ČUFAR, K., LEVANIČ, T., 1999: Dendrokronologija kot metoda za datiranje lesa. *Les v restavraciji* 4, str. 31–37.
6. ČUFAR, K., LEVANIČ, T., 1999: Dendrokronološko datiranje objektov v Sloveniji. *Les v restavraciji* 4, str. 38–47.
7. LEVANIČ, T., ČUFAR, K., 1997: Construction of a Slovene Dinaric Silver Fir (*Abies alba* Mill.) *Regional Chronology. Dendrochronologia* 15, str. 183–190.

Vido Kregar
Jamarski klub Kamnik

Klemen Kregar
Jamarski klub Kamnik

Tadej Uršič
Jamarski klub Kamnik

Jame osamelega krasa Kamnika in Tuhinja

Uvod

Delovanje Jamarskega kluba Kamnik (JKK) se je v zadnjih letih precej okrepilo. Vzrok za to je nastop nove generacije mladih članov, ki so mladostno zagnani in pridno raziskujejo. Precej jih obiskuje srednješolski center Rudolfa Maistra v Kamniku, tako smo ob podpori vodstva ustanove organizirali jamarski krožek, ki je te mlade navdušence združil tudi na formalni izobraževalni osnovi. V okviru krožka so se mladi usposobili za raziskovanje in dokumentiranje jam. Obiskali so tudi precej jam. Dva starejša člana jamarskega krožka iz tretjega letnika Tadej Uršič in Klemen Kregar sta pod mentorstvom profesorice Sonje Trškan in ob pomoči ostalih krožkarjev, pa tudi starejših jamarjev iz JKK, izdelala raziskovalno nalogo Jame osamelega krasa Tuhinjske doline. Z njo sta sodelovala na tekmovanju, ki ga organizira Gibanje znanost mladini, in na področju geografije zmagala na državnem nivoju. Zbrane podatke smo uporabili za pisanje tega prispevka.

V prispevku predstavljamo jame, ki so v naši občini na stalno poseljenem območju, to je najbližje civilizaciji. Te jame so med ljudmi že dolgo znane, zato ne moremo reči, kdaj natančno so bile odkrite. O nekaterih krožijo legende. Najpogostejša je legenda o deklici, ki je orala z voloma in potem so vsi trije padli v brezno. Oskrbnik na Kekcu je pripovedoval, da je na izviru voda prinesla iz jame jarem, na Gozdu pa dodajajo še deključino kito, za izvir v Samotnem mlinu pa velja, da visoka voda prinaša kosti. Sklepamo, da so v preteklosti na omenjeni način ugotavljali smeri podzemnih vodnih tokov. Zdaj se za to uporabljajo barve. Posamezne jame so obiskali tudi jamarji, vendar le posamezne. Večino ostalih so poznali in verjetno obiskovali le domačini in o njih pred raziskavami JKK ni nobenih dokumentacij (Habič, 1978). V severnem delu se razteza Kamniško-Tuhinjski kras, kjer so znane le tri jame.

Člani JKK so v obdobju po ustanovitvi kluba dobro raziskali to območje. Nobena od jam namreč ni bila brez vsaj enega zapisnika. To nam je zelo olajšalo delo, ker smo imeli bistvene značilnosti jame že zapisane.

Način dela

Obiskali smo vse jame in opisali njihove značilnosti, vsaki smo poiskali ali na novo narisali načrt, natančno določili lego s satelitskim sistemom GPS, jo vrisali v osnovno državno karto ter dodali nekaj fotografij. Poleg opisov, ki so v prispevku, smo za vse jame izpolnili

zapisnike in jih oddali v katastra Jamarske zveze Slovenije (JZS) in JKK.

V JKK smo že prej pridobili prvo znanje o raziskovanju jam in krasa. Poleg tega smo že pred začetkom raziskovalne naloge obiskali precej jam v Sloveniji. Takrat smo se naučili jamarske tehnike, ki jo s pridom uporabljamo še danes. Klemen se je udeležil tudi tečaja merjenja jam, ki ga je organizirala JZS v sodelovanju z Inštitutom za raziskovanje krasa SAZU v Postojni. Pri spuščanju v jame smo uporabljali vrhno tehniko. Kot primarno luč smo uporabljali karbidko, kot sekundarno pa električno svetilko. Obleženi smo bili v kombinezone, glave pa smo zavarovali s čeladami, kot zahtevajo varnostne norme JZS.

Ob začetku dela smo pregledali kataster JKK in zbrali vse zapisnike o jamah na izbranem območju. Nato smo obiskali kataster JZS, kjer smo našli še nekaj zapisnikov o raziskavah pred ustanovitvijo JKK leta 1977. Vzporedno s tem smo že obiskali posamezne jame in pomagali pri meritvah ter sodelovali z ekipo, ki je pripravljala referat o onesnaženosti jam.

Nato smo preko kluba pridobili osnovne državne karte (ODK) 1 : 5000 in 1 : 10000 za obravnavano območje. Z GPS-om smo v sodelovanju s starejšimi člani JKK poiskali vse vhode v jame in jim natančno določili lege ter jih vnesli v ODK. Na koncu smo napisali še zapisnike za vse jame ter kopije oddali v kataster JZS in JKK.

Omejitev ozemlja in geološka zgradba

Nismo raziskali samo jam v neposredni okolici Kamnika, ampak tudi v Tuhinjski dolini in na Gozdu. Vse jame ležijo v osamelem krasu Tuhinjske doline oziroma po Petru Habiču na Kamniško-Tuhinjskem osamelem krasu, ki še ne sodi v visokogorski kras, ki sicer prevladuje v kamniški občini. To območje je na zahodu omejeno z reko Kamniško Bistrico, na jugu in vzhodu z občinsko mejo med Kamnikom in Domžalami oziroma Lukovico, na severovzhodu s črto Kozjak-Črnivec, na severu pa z dolino Črne.

Celotno območje je sestavljeno pretežno iz karbonatnih kamnin (apnenec, dolomit) večinoma triasne starosti, površje deloma sestavljajo tudi permski skladi ter miocenski sedimenti, doline prekrivajo pretežno aluvijski sedimenti. Kamnine smo določali po videzu na terenu, nato pa smo na državni geološki karti na odseku Ljubljana 1 : 100.000 preverili, če so naše ocene pravilne. Pri tem smo ugotovili zanimiv pojav pri Prašnikarjevem breznu (brezno nad Sotesko). To brezno je pravzaprav geološko okno, ki skozi miocenske sklade (glin in lapor), ki so debeli le tri metre, sega v triasni dolomitizirani apnenec, ki je v podlagi.

Značilnosti krasa raziskanega območja

Jamarji se ukvarjamo z raziskovanjem in dokumentiranjem kraških votlin, ki so človeku prehodne in odprte na površje. Po ocenah je to 10–20 % vseh praznih votlin. Pogosto so te votline v procesu kraškega razvoja močno preoblikovane in včasih komaj spominjajo na začetno obliko.

Kapniki v Jeršičevi prepadi (Foto: Klemen Kregar)

Slovenski kras delimo na štiri dele. Najbolj znana je planota Kras, ki leži na Primorskem in so po njej dali ime takemu površju po vsem svetu. Spada v nizki dinarski kras. Proti vzhodu se nadaljuje v visoki dinarski kras. Poznamo še visokogorski kras, ki je pri nas v alpskem svetu. Osameli kras, ki ga sestavljajo otoki kraških kamnin, na katerih najdemo le posamezne kraške oblike, pa je raztresen po pretežnem delu srednje in vzhodne Slovenije. Ti otoki krasa so iz apnenca in dolomita, obdajajo pa jih druge vrste kamnin. Eden od takih otokov osamelega krasa je tudi kras Tuhinjske doline oziroma, kot ga je imenoval Habič, Kamniško-Tuhinjski osameli kras.

V osamelem krasu Tuhinjske doline opazimo nekatere značilne kraške pojave. To so:

- zatrepne doline (Samotni mlin, Godič),
- suhe doline (Gozd),
- vrtače (Gozd, Rampolje, Veliki Špic, Brezje, Med gorami),
- slepe doline (Med gorami),
- kraški izviri (Studenca, izvir pri Jeverčku, Godič, Samotni mlin, Pritok Vasensčice pod Lipnikom, izvir v Brišah),
- ponori (Suhi potok, Med gorami),
- jame,
- brezna.

Opraviti imamo z osamelim krasom, kjer vse površinske oblike niso vidne, podzemskie pa so relativno redke, vendar zelo značilne. To, da so jame in brezna pretežno majhnih dimenzij, kaže na omejenost krasa in s tem tudi voda, ki so ga izdelale, saj na majhnem prostoru ni velikih ponornic, ki praviloma izdelajo velike votline. Edina sled večjih podzemskih prostorov je Jer-

šičeva prepad, ki s svojo vrtačasto okolico nakazuje na to, da je pod suho dolino nekdaj tekel večji vodni tok, ki je naredil votline, iz katerih se dalje razvijajo brezna in vrtače. V severnem in južnem koncu suhe doline na pobočju proti Črni in Tuhinju nismo uspeli najti zasutih vhodov v nekdanji vsaj delno vodoraven rov.

Najdene vodoravne jame so ostanki nekdanjih podzemskih tokov, ki so nastale že v davni preteklosti (Zijalka v Sidolu) ali pa še ne tako davno, tako da je pod njimi še sedaj kraški izvir, ki se je prestavil nekaj nižje (Frajmanova jama, Godič 1, Jama pri Jeverčku).

Brezna so pretežno podornega in le delno korozijskega nastanka.

Zanimivo je, da so nekatere jame zelo lepo zasigane, v drugih pa so samo sledi sige. To kaže na specifičnost lokacije, verjetno pa tudi na starost jame.

Zgodovina proučevanja in raziskovanja jam obravnavanega območja

Že zdavnaj so se odondodni prebivalci zanimali za to naravno prikazen, je napisano v članku Mihe Kosa - Kebra v Planinskem vestniku leta 1895, ki govori o Jeršičevi jami na Gozdu. V članku je omenjeno, da so se prvi rudarji spustili v brezno že okrog leta 1850, kar je najstarejši zabeležen obisk jame na Kamniškem. To brezno je dobilo prvi dokumentirani obisk leta 1912, ko so se vanj spustili Drenovci, prva skupina, ki se je začela organizirano ukvarjati s terenskim raziskovanjem jam na Kranjskem. Dosegli so dno, ga fotografirali in napisali zapisnik, ki je v katastru JZS.

Naslednji zapisnik o obisku jame na obravnavanem območju je iz leta 1934, ko je Egon Pretner obiskal jamo Mehtesnicam in jo dokumentiral. Zanimivo je, da je človek, ki je podatke pretipkal v zapisnik, dodal pri imenu jame »pomeni to med Tesnicami?«. Pretner je lastnoročno dodal: »Se razume.«

Leta 1971 so člani Društva za raziskovanje jam Kranj obiskali in dokumentirali jamo pri Jeverčku v Palovčah. Ista ekipa je leta 1975 izmerila in narisala Zijalko v Sidolu. Po pričevanju oskrbnika na Kekcu Matevža so bili tedaj tudi v Breznu na Kekcu, vendar zapisnika o tem nismo našli.

Poleti 1977 je obiskal Knapovo in Frajmanovo jamo ter ju dokumentiral z zapisnikom sodelavec Inštituta za raziskovanje krasa SAZU v Postojni Andrej Kranjc. Istega leta spomladi je bil ustanovljen JKK, ki je februarja 1977 obiskal in dokumentiral prve jame v Palovčah. V tem letu in spomladi 1978 so člani JKK obiskali skoraj vse znane jame z našega območja. Ko so našli Kamniško jamo, so težišče raziskovanja prenesli na visokogorski kras, tako da so posamezne jame izmerili šele v osemdesetih letih, ko so opravljali dokaj intenzivne biološke raziskave, nekaj jam pa je do danes ostalo nepopolno dokumentiranih, tako da smo jih izmerili šele v okviru raziskovalne naloge. To so: Brezno na Kekcu, Mehtesnicam, Godič 1 in Jama pod Trobelnim.

Ugotovitve

V dvanajstih akcijah, po 85 prehojenih kilometrih in po triindvajsetih urah, prebitih v jamah, smo prišli do naslednjih zaključkov.

Ugotovili smo, da je ozemlje, ki smo ga raziskovali, po jamarski plati precej dobro raziskano in dokumentirano. Na žalost dveh jam ni več, ker sta zasuti, ena s smetmi, pri drugi pa se je vhod podrl sam od sebe. Ena jama je zaradi gradnje ceste deloma zasuta, vendar jo bo z odkopavanjem verjetno še moč odpreti in do kraja raziskati. Našli smo eno popolnoma novo in prvič izmerili ter dokumentirali štiri jame. Za vse jame obravnavanega območja smo izdelali dopolnilne zapisnike o obisku, saj smo s pomočjo GPS-a na novo določili lege. Za novoizmerjene jame smo izdelali A-zapisnike, ki smo jih po kompletiranju z izseki iz osnovne državne karte posredovali katastru JKK in katastru JZS.

Na obravnavanem območju je zdaj znanih 16 jam, ki so registrirane v katastru JKK, nekatere celo v katastru JZS. Med akcijo smo prvič izmerili in dokumentirali (izdelali A-zapisnik) tri jame.

Ugotovili smo tudi, da so nekatere jame izpostavljene močnemu onesnaževanju, pravzaprav zasipanju s smetmi, in da so dosedANJI ukrepi zaščite bolj ali manj neuspešni. Posamezne jame, predvsem tiste, ki so oddaljene od poti, pa so dokaj čiste.

Iz zbranih podatkov je tudi razvidno, da se je število raziskanih votlin po ustanovitvi JKK petkrat povečalo.

S čisto speleološkega stališča pa smo ugotovili naslednje: Osameli kras Tuhinjske doline je precej tipičen. Ima posamezne kraške površinske in podzemne oblike. Velikih kraških votlin tu ni, ne po dolžini ne po globini. Nekaj votlin je verjetno že zelo starih, saj po legi in zasiganosti izstopajo, nekatere pa so samo gornji del še sedaj aktivnih podzemskih vodnih poti. Brezna so pretežno podornega značaja in vezana na pretekle speleogenetske procese v globini masiva in na sedanje procese, predvsem na rušenje kamnine ter odpiranje proti površini. Geološka karta kaže precej močnih in verjetno še aktivnih prelomov, ki so gotovo tudi povezani z dinamiko nastajanja in podiranja nekaterih jam. Tu izstopa predvsem Odkopano brezno na Velikem Špicu nad Kamnikom.

Zelo zanimiva je ugotovitev, da je Prašnikarjevo brezno v bistvu tektonsko okno, kar je v Sloveniji in tudi svetu dokaj redek pojav.

Ugotovili smo tudi, da zunaj našega območja obstaja še ena jama, in sicer prav v centru Kamnika nad železniško postajo Kamnik Mesto. Iz spodmola nad sprehalno potjo vodi v konglomeratne sklade pod pokopališčem, zato ima ime Mrliška jama. Je dokaj zanimiva in spada v sklop gorenjskih jam v konglomeratih, zato je v nalogo nismo vključili.

Predlagamo obhod in obisk vseh jam približno na vsakih 10 let. S tem bi izvajali nekakšen pregled nad stanjem »večnih« kraških votlin, tako glede naravne dinamike kot tudi glede onesnaževanja oziroma človekovih posegov vanje. Najti bi morali način, kako bi kraške jame, ki so sicer pod državnim varstvom, dejansko zaščitili pred uničevanjem z različnimi posegi.

Opis jam Kamniško-Tuhinjskega osamelega krasa

1. Jeršičeva prepad

Tip: brezno

Vhodno brezno: 51 m

Dolžina rovov: 80 m

Lega: X = 547438 Y = 512269 760 m n. v.

Dostop

Iz Gozda proti Lazam, iz Laz naprej pa po poti proti jugu. Nekaj deset metrov po prvem znamenju levo v travnike. Jama leži na pobočju ogromne vrtače, na katere robu raste smreka. Vhod je zaradi ograje dobro opazen.

Opis

Vhod v jamo leži na travnatem pobočju. Ograjen je z zeleno ograjo, ki je napeta na nerjaveče stebre premera 5 cm. Na začetku jame je 50-metrsko brezno, zato je potrebnih vsaj 60 metrov vrvi. Na dnu brezna, ki ni popolnoma navpično, je ogromno smeti. Na dnu jame je bolj ali manj vodoraven rov, ki vodi v desno dvorano, nad katero se boči še neraziskan kamin. Če dobro pogledamo za kupom kosovnih odpadkov, odkrijemo še drugi rov, ki vodi v levo dvorano. Tudi nad to je kamin, ki se precej strmo dviguje in se ga ne da prosto preplezati. Po vsej verjetnosti se ne združi s prvim.

Zgodovina raziskav

Jeršičeva prepad je ena izmed bolje dokumentiranih jam na tem območju. Prvi dokument o jami je članek iz Planinskega vestnika iz daljnega leta 1895. Naslednji je zapisnik z datumom 16. 6. 1912, dodana je celo fotografija. Pred ustanovitvijo JKK je jamo leta 1963 obiskala še jamarska sekcija PD Železničar iz Ljubljane pod vodstvom Dušana Novaka. Takrat so narisali tudi prvi načrt in oddali A-zapisnik, ki vsebuje vse podrobnosti o jami. Nekajkrat so jamo obiskali tudi člani JKK, vendar vse ekskurzije niso dokumentirane.

Smeti v jami

Jama je zelo znana po smeteh. Že na prvi odpravi so jamarji pravili o stožcu smeti na dnu brezna, na vrhu katerega (Novak 1964) je ležalo mnogo mrhovine, katere smrad je bil neznosen. V letih se je stožec razširil v pravo pobočje iz smeti, po katerem se pride povsem na dno jame. Čeprav so jamo okrog leta 1980 ogradili z žično ograjo, se je odlaganje odpadkov nadaljevalo. V zapisniku iz leta 1963 piše v poglavju, ki je namenjeno opisu gospodarskega pomena jame, »zelo uporabno smetišče«. Po zdajšnjih ocenah leži na dnu jame okrog 200 m³ smeti. Če bi bil prvi načrt natančnejši, bi lahko celo izračunali, koliko kubičnih metrov smeti se je v desetih letih znašlo v jami.

2. Jama pod Trobelnim

Tip: vodoravna jama

Dolžina rovov: 7,5 m

Lega: X = 5473386 Y = 5118244 573 m n. v.

Dostop

Od kapelice ob cesti Kamnik–Vranja Peč po cesti na desno. Pri zadnji hiši v Trobelnem, številka 2, po položnem grebenu proti jugovzhodu. Ko se greben konča, se pod njim spušča kolovoz proti zahodu. Nad kolovozom je velika češnja. Od češnje se spustimo po pobočju 40 metrov.

Opis

Vhoda v jamo sta v zelo strmem pobočju, okrog 50° naklona. Razdalja med njima je 3 m, vendar je od enega do drugega lažje priti skozi jamo, ker je med njima skoraj navpična stena. Vhoda sta povezana z glavnim rovom, ki na sredini jame zavije za 90°. Nad prvim vhomom je stranski rov, dolg 1,5 m, ki gre v strop. V bližini drugega vhoda je na stropu edini kapnik. Dolg je cela 2 cm. Pomemben podatek je, da jamo do polovice zarašča bršljan, na vhodih pa po skalah rastejo čudni lišaji.

Zgodovina raziskav

Jama je bila prvič raziskana, izmerjena in dokumentirana ob našem obisku. Ker nismo našli jame v Trobelnem, so nam domačini pokazali to. Vhoda v jamo sta na precej zahtevnem terenu in, ker ni posebno zanimiva, je do sedaj še niso opisovali.

Smeti v jami

V jami je zelo malo smeti, to pa zato, ker jih v tako jamo ne bi mogli spraviti veliko. Najdemo le embalažo fitoterapevtskih pripravkov.

3. Jama v Trobelnem

Tip: vodoravna jama

Dolžina rovov: 18 m

Lega: Ni določena, ker jame nismo našli.

Dostop

Jama leži pod kmetijo Pri Dolarju. Vhod je verjetno zasut, ker ga nismo več našli.

Opis

Po skici je to strm rov v »pretrtem« skalovju.

Zgodovina raziskav

Načrt iz leta 1977 je edini dokument o tej jami.

4. Plastenka

Tip: vodoravna jama

Dolžina rovov: 115 m

Lega: X = 547130 Y = 511954 650 m n. v.

Dostop

Od sedla pod Starim gradom (kmetija) po gozdni poti, ki se od ceste na Kratno odcepi levo na začetku gozda, do vrha prvega klanca. Tu zavijemo desno po stezi, ki gre po robu navkreber v Veliki Špic. Po njej 15 minut do uravnave na vrhu. Po robu uravnave proti vzhodu še 100 metrov na vrh Velikega Špica (kota 669). Od tod v smeri proti jugu 10 metrov navzdol do dobro vidnega vhoda, iz katerega se pozimi kadi.

Opis

Vhod v jamo je na poraslem južnem pobočju Velikega Špica. Glede na sečnjo se okolica vhoda spreminja. Za preprosto preplezljivo vhodno stopnjo se jama zoži. Skozi prvo ožino se prerinemo po levem boku in preidemo v notranji del jame. Tu je kar močan preprih. Naprej se nadaljuje rov, ki postane po dveh zavojih neprehoden. Na levo se odcepita dva vzporedna rova, ki se po 4 metrih zopet združita. Pridemo v višji rov s sigasto kaskado na levi strani. Povzpemo se v špranjo, ki gre naravnost pod strop, in nadaljujemo nad razpoko. Povzpemo se v precej zasigan del jame, ki nekoliko zavije, in pridemo na zagozdeni blok, s katerega se spustimo na dno največjega prostora v jami. Pod stropom je zanimiva siga. Prostor se slepo zaključí, na dnu pa je blato. Jama se pod blokom nadaljuje proti vzhodu. Tu pridemo v rov, ki se v stopnji spusti v razpoko, ki teče v smeri sever–jug in se odpira na obe strani. Severni krak se konča že po nekaj metrih, južni pa se počasi vzpenja. V njem je ožina, za katero se rov nadaljuje še 8 metrov do skalnih blokov, ki ga zapirajo. Med bloki so korenine, kar kaže, da smo že blizu površja. Tu se jama tudi zaključí. Jama je moč obiskati brez posebnega znanja in z osnovno jamarsko opremo.

Zgodovina raziskovanj

Jama je znana že kar nekaj časa. Vanjo je bilo organiziranih kar nekaj ekskurzij na začetku delovanja JKK in pa v zadnjem letu. V eni od dvoran je bil sprejet tudi sklep o ustanovitvi Jamarskega kluba Kamnik. Člani JKK so jo obiskovali predvsem zato, da bi ugotavljali razmere o življenju v jami. To počnemo tako, da nastavlamo pasti, v katere se ujamejo jamske živali. Pasti so v tla vkopani stekleni kozarci s koščkom usmrajenega mesa za vabo. Smrad privabi živali v kozarec, iz njega pa ne morejo. Ulov se beleži v zapisnikih.

Smeti v jami

V sami jami ni smeti. Le v vhodnem delu je nekaj pločevink in plastenek.

Biologija

V jamo je bilo opravljenih kar nekaj ekskurzij zaradi ugotavljanja življenja v njej. V njej je bilo najdenih nekaj primerkov jamskih živali (*Laemosthenes schreibersi* in *Diplopoda*) ter nekaj površinskih hroščev in žuželk.

5. Jama pri Jeverčku (Jama v Palovčah)

Tip: vodoravna jama

Dolžina rovov: 15 m

Lega: X = 5474410 Y = 5118640 620 m n. v.

Dostop

Iz vasi Spodnje Palovče nad Kamnikom. Od hiše s hišno številko 20 (pri Jeverčku) krenemo v smeri proti severu 60 korakov, nato pa v smeri severovzhod 20 korakov. Jama leži nad potjo, pod njo pa izvira potok (zajetje za vodovod).

Odpadki v Jeršičevi prepadi (Foto: Ambrož Kregar)

Opis

Na vhodu v jamo leži skala, ki delno zapira vhod. Čez njo zlezemo v jamo. V kotu prvega prostora je manjša luknja, skozi katero se spustimo meter nižje. Nadaljuje se rov, širok okrog pol metra in dovolj visok, da lahko stojimo. Na koncu jame se razpoka, iz katere je nastal rov, dviga šest metrov visoko.

Zgodovina raziskovanj

Jama leži blizu ljudi, zato jo domačini dobro poznajo. V njej je celo stara električna napeljava. Prebivalci trdijo, da je jama nekoč vodila do Starega gradu nad Kamnikom, vendar so jo med gradnjo ceste zasuli. Prvič je bila dokumentirana leta 1971, ko so jo obiskali kranjski jamarji pod vodstvom Dava Preisingerja. Narisali so načrt in napisali zapisnik. Potem so jo leta 1977 ponovno natančneje izmerili člani JKK.

Smeti v jami

V jami je lonec brez dna in ostanki električne napeljave (izolirana žica, stikala, okovi žarnic).

6. Brezno na Kekcu

Tip: Brezno

Vhodno brezno: 18 m

Dolžina rogov: 41 m

Leg: X = 548660 Y = 5118305 625 m n. v.

Dostop

Peljemo se od zavetišča na Kekcu proti dolini. Pri kmetiji Peterživc zavijemo na desno. Cesta po 50 metrih za-

vije na desno. Tam pustimo avto in gremo peš v hrib. Držimo se desne smeri. (Če ne najdeš poti, vprašaj oskrbnika Matevža na Kekcu.)

Opis jame

Vhodno brezno je globoko 18 m. Konča se na kupu grušča, prsti in smeti. Jama se razcepi na dva rova. Severovzhodni se s kupa spusti za približno dva metra. Razveja se v mnogo manjših rogov, od katerih nobeden ni daljši od treh metrov.

Jugovzhodni rov predstavlja spodnji, razširjeni del razpoke, ki se od brezna vleče proti jugovzhodu in je visoka okrog 10 m. Nazadnje se toliko zoži, da prehod naprej ni mogoč.

Zgodovina raziskav

Oskrbnik gostilne na Kekcu Matevž trdi, da so v jami nekoč bili kranjski jamarji, čeprav oni tega ne priznajo. Jama smo prvič obiskali člani JKK pred letom dni. Napisali smo zapisnik in narisali natančen načrt. Zadnjič smo jo obiskali na pohodu od Kekca do Rudnika v okviru raziskovalne naloge. Fotografije niso uspeli, zato si lahko v tem letu obetamo ponovni obisk.

Smeti v jami

V jami je moder lonec, belo-rdeča vreča (vsebina je neugotovljiva, ker se vreče ne da izruvat) in živalske kosti.

Biologija

Na podornem stožcu živijo krastače in močeradi.

7. Zijalka v Sidolu

Tip: vodoravna jama
Dolžina rovov: 48 m
Leg: X = 547808 Y = 511795 610 m n. v.

Dostop

Iz Šmartna v Tuhinju po asfaltni cesti skozi vas Sidol. Na koncu vasi po kolovozu strmo desno do sedla, na katerem je zajetje pitne vode. Od tod po gozdni cesti proti zahodu 200 m. Nad cesto poiščemo slabo vidno stezo. Po petih minutah hoje opazimo desno nad potjo skalovje. V njem poiščemo vhod v jamo.

Opis jame

Vhod jame je tako majhen, da se skozenj lahko skobacaš le po vseh štirih. Jama se potem zelo zoži. Prvih nekaj metrov je na tleh grušč, v večjem delu jame je debela plast blata, na koncu pa le še voda. Jama je med najbolj zasiganimi na obravnavanem območju. V njej je mnogo sigastih pregrad iz kapnikov, tako da je prehod mogoč, le če se plazimo po blatnem rovu. Ni naključje, da je najbolj blatno točno tam, kjer se je treba plaziti. V zadnjih petih metrih jame je dno pokrito s ponvicami, v katerih je polno vode.

Zgodovina raziskav

Prvi zapisnik o obisku jame izhaja iz daljnjega leta 1975, ko so jo obiskali kranjski jamarji. Izdelal ga je jamar Davo Preisinger. Narisal je dokaj natančen načrt. Kamniški jamarji so jamo obiskali pet let kasneje. Napisali zapisnik in narisali skico, ki pa zajema le vhodni del jame. Kasneje so jamo obiskovali predvsem zaradi bioloških raziskav.

Smeti v jami

Smeti ni.

Biologija

V jamo so po prvem obisku hodili le še za biološke raziskave. Predvsem so lovili polže. Našli so *Zospeum kuscerei*. Poleg tega je kot običajno v jami polno pajkov in kobilic, vendar so to površinske vrste, ki v jami le prežijejo.

8. Frajmanova jama

Tip: vodoravna jama
Dolžina rovov: 8 m
Leg: X = 547202 Y = 512326 430 m n. v.

Dostop

Iz Nevelj po kolovozu v smeri sever, ves čas za potokom, dokler ne prispemo do Samotnega (Debečevega) mlina. Od mlina v smeri 330° čez travnik okrog 50 metrov daleč. V rebri desno od poti je nekoliko skalovja v grmovju. Tam je vhod v jamo.

Opis jame

Vhod v jamo zgleda dovolj velik, vendar je nagnjen ravno toliko, da bi malo umazal obleko, če bi hotel v jamo brez kombinezona. Na desni se odpre ogromna dvorana, iz katere vodita dva rova proti severovzhodu. Eden

iz dna dvorane in drugi iz stropa. Na koncu spodnjega rova je edina sigasta tvorba v jami. Na tleh je grušč.

Zgodovina raziskav

Jama je bila doslej le enkrat dokumentirana. Zapisnik je napisal Andrej Kranjc, uslužbenec Inštituta za raziskovanje krasa SAZU v Postojni. V Krajevnem leksikonu Slovenije je bila jama omenjena že leta 1971. Kamniški jamarji je niso obiskovali, pač pa je Rajko Slapnik vzel vzorce sedimenta iz izvira pod jamo.

Smeti v jami

V jami ni pretirano veliko smeti, vedno pa se najdejo kakšne PVC-vrečke.

Biologija

V zgornjih predelih jame se je naselilo mnogo pajkov (pozidni matija).

9. Knapova jama

Tip: brezno
Vhodno brezno: 8 m
Dolžina rovov: 8 m
Leg: X = 512425 Y = 547082 610 m n. v.

Dostop

Po eni od cest iz Kamnika na Brezje. Od ostrega ovinka glavne ceste skozi vas Brezje naravnost proti severozahodu po kolovozu 300 metrov do vikenda. Okrog 30 metrov dalje od njega je 10 metrov pod potjo v gostem grmovju vhod.

Opis

Brezno je dandanes zasuto s smetmi in gramozom, tako da ga ni več. Svojo funkcijo smetišča je opravilo do konca. V bližini so zgradili vikend.

Zgodovina raziskav

O jami obstaja le en zapisnik iz leta 1977. Tedaj je bilo brezno s smetmi zasuto do globine treh metrov, le ozka špranja na robu je segala do globine osmih metrov. Takrat je starejši domačin povedal, da so pred vojno Brezjani obiskali jamo, ugotovili globino okrog 20 metrov in našli na dnu več vodoravnih in poševnih kratkih rovov.

Smeti v jami

Brezno je do vrha zapolnjeno s smetmi in ne obstaja več.

10. Odkopano brezno

Tip: vodoravna jama z vhodnim breznom
Vhodno brezno: 5 m
Dolžina rovov: 36 m
Leg: X = 547124 Y = 511954 650 m n. v.

Dostop

Iz Kamnika po cesti proti Palovčam. Na odcepu za Stari grad zavijemo levo. Nadaljujemo po asfaltirani cesti. Jama leži nad drugim kamnolomom na desni strani ceste. Od vrha kamnoloma približno 40 m v hrib. Pred jamo je razcepljeno drevo. Vhod je med skalovjem v pre-

cej strmem pobočju. Vhod je v nadaljevanju smeri od sredine kamnoloma mimo z bršljanom obrasle bukve in od nje še okrog 20 metrov.

Opis

Vhod v jamo je velik približno 1 m x 0,5 m. Začetni del je ogromna razpoka, široka okrog 1 m. Vanjo stopiš na vrhu tako, da se moraš spustiti s kaminskim plezanjem okrog 6 metrov. Dno razpoke se spusti, na tleh je listje. Po sedmih metrih rov zavije na desno. V prostoru je velika skala in rov se nadaljuje nad njo in pod njo. Spodnji rov se precej razširi, pod drugo skalo se nadaljuje ozek rov. Drugi rovi so manjši in verjetno niso prehodni. Vseeno priporočamo nadaljnje raziskave, saj iz jame močno piha.

Med drugim obiskom smo odkrili nov del jame. Na polovici začetne razpoke je približno pol metra navpičnega skoka. Tam se odcepi nov rov. V bistvu je to okrog pol metra široka razpoka, ki se spušča pod kotom 30°. Po štirih metrih lahko stopiš na polico iz podornega materiala. Rov se gotovo nadaljuje na obe strani, vendar je na žalost preozko. Sicer iz ene od razpok močno piha. Skozi razpoko se vidi še dva metra nižje, kjer se prostor zveča.

Zgodovina raziskav

Jamo so odkopali kamniški jamarji leta 1978, ker je iz nje vel precej močan preprih. Po starih načrtih se je jama do zdaj zelo povečala, zato jo moramo ob naslednjem obisku znova izmeriti in narisati.

Smeti v jami

Jama je preveč odročna za odlaganje smeti.

Biologija

V primerjavi z drugimi jamami na Velikem Špicu je v tej zelo malo kobilic in pajkov, v njej pa so netopirji mali podkovernjaki.

11. Kriško brezno

Tip: brezno

Vhodno brezno: 9 m

Dolžina rovov: 22 m

Lega: X = 547141 Y = 512008 506 m n. v.

Dostop

Na sedlu pod kmetijo pod Starim gradom zavijemo proti vzhodu po gozdni poti. Po 50 metrih pridemo do razpotja poti in steza. Zavijemo levo po poti, ki se rahlo vzpenja. Po 10 minutah hoje pridemo do drugega razpotja. Nadaljujemo po levi poti še 100 metrov. Pri debeli bukvi na levi strani poti zavijemo levo. Vhod v brezno je 5 metrov pod potjo v redkem grmovju.

Vhod je precej ozek. Sledi 9 metrov vhodnega brezna, ki je obenem že glavna dvorana. V kotu te dvorane je ožina, skozi katero se še nekoliko spustimo, vendar se rov kmalu konča.

Zgodovina raziskav

A-zapisnik je iz leta 1978. Napisali so ga kamniški jamarji in narisali načrt. Kljub temu so obisk čez deset let ponovili in brezno ponovno izmerili ter narisali.

Smeti v jami

Na dnu jame je veliko ostankov usnjenih čevljev in pločevinka od strojnega olja.

12. Jama v kamnolomu

Tip: vodoravna jama

Dolžina rovov: 33 m

Lega: X = 547109 Y = 511953 580 m n. v.

Dostop

Iz Kamnika po cesti proti Palovčam. Na odcepu za Stari grad zavijemo levo. Nadaljujemo po asfaltni cesti. Drugi kamnolom na desni strani ceste, kjer cesta dela desni ovinek. Jama leži na levi strani kamnoloma, kjer se stikata skalna stena in grušč.

Opis jame

Jama se začne z izjemno ozkim vhodom. Po razširjeni razpoki gremo do skale, za katero je naslednja dvorana. Vanjo vdira sončna svetloba iz enega od rovov. Pod balvani na dnu jame se da priti še v spodnjo etažo. Tam se na žalost vsi stranski rovi končajo.

Zgodovina raziskav

Prvi zapisnik je dopolnilni zapisnik iz leta 1977. Jamo so redno obiskovali in obiske dokumentirali v letu 1983 za biološke raziskave. Prvi A-zapisnik terenskih ogledov je šele iz leta 1988, ko so kamniški jamarji jamo tudi izmerili in narisali.

Smeti

V jami ni smeti.

Biologija

Predvsem v začetnem delu je mnogo pajkov, zaradi katerih se občutljivejši obiskovalci počutijo nelagodno. To pa sodi med psihološke probleme jamarstva. Leta 1983 je bila jama biološko zelo dobro raziskana. Iz zapisnikov je razvidno, da so v njej našli podzemске hrošče vrst: *Anaphobius Milleri*, *Lemostenes Schreiberi*, *Anophtalmus erebus*, ličinke in kačice.

13. Mehtesnicam (Med Tesnicami)

Tip: vodoravna jama

Dolžina rovov: 23 m

Lega: X = 547282 Y = 512086 340 m n. v.

Dostop

Z Vrhpolja se peljemo po glavni cesti proti Tuhinju. Dolina se v Soteski zoži, tako da je prostora le za cesto in potok. Na levi strani ceste je postajališče s košem za smeti. Vhod v jamo je dva metra nad postajališčem in je dobro opazen.

Opis

Jama je vseskozi zelo ozka. Na začetku so po tleh kamni, po katerih se ni zabavno plaziti. Nato so tla ravna, iz suhega blata. V jami je tudi veliko ožin. Jama se konča s čudno ožino. Vanjo prideš po hrbtu, ker je strop prenizek za širino ramen. Nato se rov zoži in zviša, vendar pa ni prostora, da bi se jamar obrnil na bok. Jama se

Mladi raziskovalci: Klemen Kregar, Tadej Uršič in Ambrož Kregar (Foto: Vido Kregar)

gotovo nadaljuje vsaj še nekaj metrov. Morda bi morali poskusiti z manjšim jamarjem.

Zgodovina raziskav

To jamo smo šele mi prvič dokončno raziskali in dokumentirali. Prvi zapisnik je napisal speleolog Egon Pretner leta 1934. Dozdaj je bila omenjena tudi v zapisniku jame Jamarska nejevernost. Takrat naj bi bila dolga le 9 m.

Smeti

Za cesto je sicer veliko smeti, vendar pa se pojavljajo le v vhodnem delu jame.

Biologija

V jami so pajki in kobilice, ki zelo motijo obisk, ker jih je treba odganjati, če nočeš, da ti plezajo po obrazu. V jami je bil tudi netopir mali podkovnjak. Ko smo ga odstranjevali s poti, da ga ne bi zmečkali, se je naredil mrtevga in ni hotel odleteti iz jame. Nato smo ga dali v špranjo med kamni in ga tam pustili.

14. Jamarska nejevernost

Tip: vodoravna jama

Dolžina rovov: 3 m

Lega: X = 547282 Y = 512078 340 m n. v.

Dostop

Z Vrhpolja se peljemo po glavni cesti proti Tuhinjski dolini. Dolina se v Soteski zoži, tako da je prostora le za cesto in potok. Na levi strani ceste je postajališče s ko-

šem za smeti. Vhod v jamo je 70 korakov proti Kamniku na isti strani ceste.

Opis

Jama je bila med gradnjo ceste zasuta, tako da je od nje ostala le votlina, dolga 3 m.

Zgodovina raziskav

Zapisnik iz leta 1987 govori o približno 40 m dolgem rovu, ki je bil tedaj še prehodan. Po pripovedovanju domačinov pa ima jama več razpotij in je dolga približno 300 m.

15. Prašnikarjevo brezno (Brezno nad Sotesko)

Tip: brezno

Globina : 9 m

Lega: X = 547317 Y = 512050 470 m n. v.

Dostop

Z vozilom do naselja Soteska pri Kamniku, po regionalni cesti, ki pelje skozi Tuhinjsko dolino, smer Kamnik–Ločica. Od prve hiše na desni strani nadaljujemo pot peš okrog 100 metrov v smeri vzhod, čez travnik do obrobja gozda, od tod v smeri jug po gozdni poti, vseskozi se držimo desno, do razcepa poti na vrhu prelaza. Brezno leži okrog 20 metrov pod tem prelazom v smeri jugovzhoda.

Opis jame

Prvi trije metri brezna so lijakaste oblike. Pred kratkim se je v jamo udrla okoliška zemlja, zato je vhodni del

zelo umazan. Na dnu je kup vejevja in korenin, ki so ob vdoru padle v jamo. Jama je zdaj zato kakšen meter manj globoka. Ob strani sta še dve votlini.

To brezno je pravzaprav geološko okno, ki skozi miocen, ki je tu debel le tri metre, sega v triasni dolomitizirani apnenec, ki je v podlagi.

Zgodovina raziskav

Jama je bila zadnjič dokumentirana lansko jesen. Domžalski jamarji so napisali A-zapisnik. Prvič je bila raziskana leta 1977 (JKK). Prvi A-zapisnik je iz leta 1980, prav tako JKK.

Smeti

Smeti ni, so le korenine in veje.

Biologija

V jami je žaba. En zapisnik govori o močeradu.

16. Godič 1

Tip: vodoravna jama

Dolžina rovov : 33 m

Legra: X = 547048 Y = 512498 450 m n. v.

Dostop

Iz Kamnika po cesti v Godič. Na vogalu gostilne Hribar zavijemo desno po cesti proti vzhodu. Po nekaj deset metrih cesta zavije proti severu. Po 400 metrih se cesta vzpne. Na vrhu klanca zavijemo na desno po potki in po njej pridemo pod steno. Vhod v jamo je v desnem spodnjem kotu stene.

Opis

Jama je majhna. Vanjo pridemo skozi največji vhod. Poleg tega ima več vhodov v zgornjem delu, vendar so preozki za človeško telo. Jama predstavlja dva glavna rova, ki se križata. Na koncu prvega je dvorana, na koncu drugega pa izhod na prosto.

Zgodovina raziskav

Jama je že dolgo znana, saj so jamarji v steni nad njo ponavadi vadili vrhno tehniko. Prvič sta jo lansko poletje izmerila jamarja Matej in Ambrož. Narisala sta načrt in napisala zapisnik.

Smeti

Pred vhomom je veliko smeti. Polivinil in blazina. Očitno so nekoč vedrili pod steno in kurili ogenj.

Biologija

Večina živali živi v drugem rovu. Tam sta dva netopirja in izredno debele kobilice in pajki. Živalim očitno razmere v jami zelo gođijo, sicer se ne bi tako zredile.

Caves of the Kamnik-Tuhinj karst

Summary

This project concerned caves located in the immediate neighbourhood of the Tuhinjska valley. These caves belong to an isolated karstic area in the Tuhinjska valley, called the Kamnik-Tuhinj karst by Peter Habič. In 1977 cave explorers from Kamnik started to explore these caves. Some of the more important caves had been described before. Many interesting legends exist about the caves.

In 1978, when the cave explorers from Kamnik started to explore the high alpine Karst caves more seriously, most caves in Slovenia were still relatively undocumented. The aim of the project was therefore to visit all the caves and describe them. We measured and defined the position of each cave using GPS. We registered all the caves that had not yet been catalogued, or not fully described. The exploration led to the discovery of several new caves, which were added to the maps and formally recorded. We will hand the documents over to the Slovenian Speleological Association (JZS) and the Kamnik Caving Club (JKK) for their records.

Literatura

DROVENIK, B., 1999: Nove vrste jamskih hroščev v Sloveniji. *Naše jame* 41, Ljubljana, JZS, str. 105-110.

DROVENIK, B., 1988: Jamski in slepi hrošči Kamniško-Savinjskih Alp. *Naše jame* 29, Ljubljana, JZS, str. 31-35.

GAMS, I., 1974: *Kras*. Slovenska matica, Ljubljana.

GAMS, I., 1965: Speleološke značilnosti slovenskega krasa. *Naše jame* VII/1965, Društvo za raziskovanje jam Ljubljana, str. 50.

GAMS, I., 1988: Pomen Krasa za svetovno krasoslovje in jamoslovje. *Naše jame* 30, JZS, Ljubljana, str. 21-29.

HABIČ, P., GOSPODARIČ, R., HABE, F., KENDA, I., KRANJC, A., 1978: Osnovna speleološka karta Slovenije. *Naše jame* 19 (1977), JZS, Ljubljana, str. 50-52

HRIBOVŠEK, D., 1982: Jeršičeva prepada. *Globine Gorenjske* I, str. 39.

Kataster Jamarske zveze Slovenije.

Kataster Jamarskega kluba Kamnik.

KEBER, M., 1895: Jeršičeva jama na Gozdu. *Planinski vestnik* I, str. 165, 166.

KREGAR, V., in dr., 1989: Mlajši jamar. *Jamarska zveza Slovenije*.

KREGAR, V., 1984: Raziskave jam v Kamniških Alpah. *Deveti jugoslavenski speleološki kongres, Zbornik predavanj*, Zagreb, str. 353-355.

NOVAK, D., 1964: Jeršičev prepada pri Gozdu nad Črno. *Planinski vestnik* I, str. 411, 412.

NOVAK, D., in dr., 1989: *Jamarstvo*. ZOTKS, Ljubljana.

SLAPNIK, R., 1996: Speleobiološke raziskave članov JK Kamnik v jamah Kamniško-Savinjskih Alp. *Naše jame* 38, JZS, Ljubljana, str. 76-85.

Kratice

A-zapisnik

Osnovni zapisnik, ki naj bi ga imela vsaka raziskana jama. Zapisniki se hranijo v katastrih jamarskih klubov, ki so jama dokumentirali, in v katastru JZS.

B-dopolnilni zapisnik

Po vsakem obisku jame se napiše zapisnik o odpravi. Zapišejo se vse posebnosti, ki so bile opažene v jami.

DZRJ Društvo za raziskovanje jam

GPS Global position system

IZRK ZRC SAZU

Inštitut za raziskovanje krasa, Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti

JKK Jamarski klub Kamnik

JZS Jamarska zveza Slovenije

Kataster zbirka zapisnikov in načrtov o jamah

ODK osnovna državna karta

SAZU Slovenska akademija znanosti in umetnosti

UIS Union internationale de Spéléologie

ZOTK Zveza organizacij za tehnično kulturo Slovenije

Kamniška jama – zibelka jamarstva in speleo(bio)logije na Kamniškem

O odkrivanju in raziskovanju Kamniške jame je bilo veliko napisanega, zato ni namen tega prispevka podroben kronološki pregled dogajanj v njenem petindvajsetletnem obdobju. Kamničanom in širši javnosti želim ob prebiranju prispevkov, ki govorijo o njenem odkrivanju, raziskovanju, intimnemu čutenju, približati to čudovito in skrivnostno delo narave, ki je skrito očem, pa vendar ne tako nedosegljivo večini izmed nas. Želim, da bi občutili delček veselja, poguma, raziskovalne nemirnosti, ki so jo doživljali kamniški jamarji v petindvajsetih letih njenega raziskovanja.

Med prvomajskimi prazniki 1978. leta je nekaj planincev z dušami jamarjev stikalo po Zeleniških špicah in preiskovalo špranje, spodmole, luknje, skratka vse, kar bi lahko vodilo v nederje masiva. Vido Kregar, Zvone Hribar, Dane Holcar, Janko Urbanc, Rastko Zabrič in Janez Virijant so se pred slabim vremenom zatekli pod veličasten spodmol, ki so ga omenjali že lovci. Lakota in utrujenost sta jim v začetku oslabili raziskovalni zagon, potem pa Zvonetu nemirna raziskovalna žilica le ni dala miru. Začel je raziskovati v zadnjem delu spodmola. Po vseh štirih je po podornem melišču izgubil v temo. Klic navdušenja je hitro prišel do ostalih in bogata zgodovina odkrivanja Kamniške jame se je začela. Prvih nekaj deset metrov odkritega podzemeljskega rova in spoznanje, da se rov nadaljuje, je povzročilo pri jamarjih nemirnost. Vzbudilo je radovednost in veliko željo po raziskovanju. Zaslutili so, da bi bila to lahko njihova obljubljena jama. Jama zasvoji raziskovalce zaradi svojih dimenzij, zahtevnosti odkrivanja in ekstremnosti in jih ne pomiri, dokler ne odkrijejo njenih zadnjih skrivnosti. Neverjetna volja in zagnanost prvih odkriteljev je v njihove vrste pritegnila bližnje prijatelje, jamarje in začelo se je sistematično odkrivanje še neimenovane jame. Minevali so konci tednov, ki smo jih obvezno prebili v jami. Z novoizmerjenimi rovi, dvoranami in brezni je jama rasla in kmalu po velikosti krepko preseгла najdaljšo poznano jama v Kamniških Alpah, zato smo jo imenovali Kamniška jama. Postala je kraljica vseh jam v visokogorju Kamniško-Savinjskih Alp, naš ponos in ponos Kamnika. Zelo resno in sistematično smo se lotili raziskav. Izoblikovali smo več ekip, v katere smo bili v začetku izmenično vključeni vsi jamarji, kasneje pa smo se specializirali in posvetili posameznim raziskavam. Udarni ekipi, ki je odkrivala nove dele jame, je sledila merilna ekipa, ki je merila in risala načrte novoizmerjenih rovvov. Izjemnost jame smo želeli predstaviti prijateljem in širši javnosti s fotografijami. Z nekaj izkušnjami iz drugih jam in veliko eksperimentiranja je uspelo napraviti serijo prvih čr-

Vhod v Kamniško jama (Foto: Rajko Slapnik)

no-belih fotografij. Tem so kasneje sledile serije barvnih fotografij in diapozitivov. Fotodokumentacija se je z vsako naslednjo akcijo obogatila z novimi fotografijami.

Z rezultati številnih akcij je nastal pravi jamski sistem s kombinacijo vodoravnih rovvov, stopnjastih brezen, kaminov in vodnih ponorov. Prodrli smo do globine 220 m in izmerili preko 1700 m rovvov.

Opis jame je natančno podal Urbanc (1982) v članku Kamniška jama, objavljenem v reviji Naše jame, ki jo izdaja Jamarska zveza Slovenije. Jama leži v Zeleniških špicah v Kamniško-Savinjskih Alpah, kjer je izrazit visokogorski kras, imenovan tudi alpski kras (Habič 1969, 1975; Habič, Gospodarič, Habe, Kenda, Kranjc 1978). Zanj so značilna brezna, ki se pogosto zaključijo s podornim gruščem pliocenske starosti. Tudi kombinacija stopnjastih brezen in vodoravnih rovvov je pogosta. Zeleniške špice so ozek hrbet, ki se proti severovzhodu dviga od Kamniške Bistrice do Srebrnega sedla. Na njihovi severni strani je zatrep Repov kot, na južni strani leži dolina Bele. Nad vhomom je navpična apnenčasta stena, pod njim pa strmo pobočje, posuto z gruščem in poraslo z bukovim gozdom. Vhod je na nadmorski višini 1400 m in predstavlja velik, lepo obokan spodmol, visok vsaj 10 m. V zadnjem delu se zniža v komaj prehodno ožino. Jama sestavljajo štiri deli, ki se ločijo po nastanku in obliki rovvov. Po notnem vhomnem rovu se jama razdeli na glavni in več rovvov. Za slapom, ki sekajo glavni rov in se nadaljujejo v spodnji del jame. V vhomnem delu je še en stranski rov, ki se odpira v vzhodnem pobočju grape. V njem smo našli kosti medveda, gamsov in goveda in še vedno služi kot zavetišče gamsov.

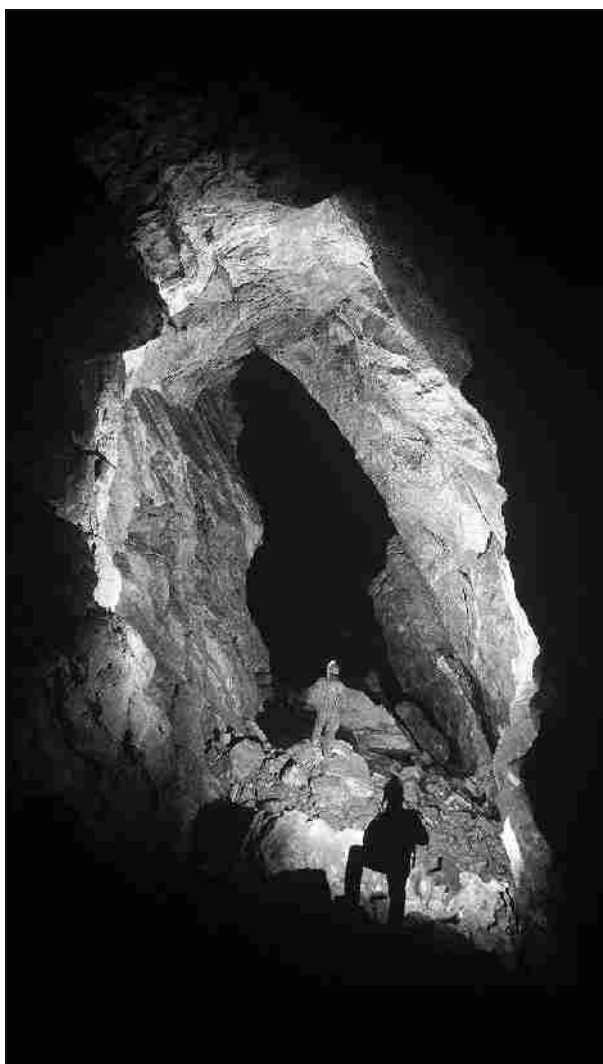
Vhomni rov po približno 100 m preide v glavnega. Profili kažejo zgodovino rova od začetnega špranjastega rova do značilnega rova, ki ga je izoblikovala aktivna voda. Glavni rov prečkata potočka, ki v deževnem obdobju močno narasteta in glasno bučita. Jamarji radi pomenujemo posamezne dele jam. Tako je glavni rov razdeljen na Razpotje, Zelške jame, Dvorano podornih blokov, Aragonitno dvorano, Veliko dvorano in Končno dvorano. Zadnji dve dvorani kažeta sledove močnih tektonskih dogajanj, ki so povzročila, da se glavni rov v Končni dvorani konča z velikim prelomom.

Spodnji del jame se začne z nizkim podornim rovom, ki mu sledi 89 m globoko stopnjasto Brezno drenovcev. Za breznom je spet ozek rov, v katerem se pojavi potoček, ki se kmalu izgubi. V nadaljevanju postaja rov vse

Ledeni kapnik v vhodnem rovu (Foto: Miha Hribovšek)

Glavni rov (Foto: Miha Hribovšek)

bolj ilovnat. Po nekaj desetih metrih ga ilovica povsem zapolni in onemogoči prehod v spodnje rove. V tem delu je izmerjena tudi najgloblja točka jame, ki je 129 m pod vhodom.

Jamo za slapom predstavlja velik podor, ki se nadaljuje v Črno dvorano. Ta je dobila ime po črnih prevlekah na stenah. Po podrtem meandru se vzpnemo na galerijo pod stropom dvorane. Sledita dve etaži, ki sta občasno povezani z brezni. Spodnja etaža je delno aktivna z manjšim potočkom, vendar se konča s kaminom. V začetnem podornem delu se začne 40 m dolg Lepi rov, ki je bogat s sigovimi tvorbami: stalaktiti, stalagmiti in sigovo ploščo.

Na osnovi smeri glavnega rova, nadmorske višine, vodnih tokov v preteklosti in rentgenoloških analiz sig je Urbanc (1982) ugotovil, da je glavni rov kot najstarejši del jame nastal konec spodnjega pliocena vsaj pred 5 milijoni let.

Posebnost Kamniške jame so aragonitni kristali, ki so v Sloveniji najdeni le še v Ravenski jami in v rudniku Mežica. Aragonit ustvarja skupine iglic v obliki ježkov. Iglice so krhke, rjavkaste barve. V Dvorani podornih blokov in v Aragonitni dvorani se pojavljajo na stropu in podornih blokih. So različnih oblik, velikosti in barve. Rentgenska preiskava kristalov je pokazala primes slabo kristalizirane sadre in kalcita. Izjemna lepota aragonitnih ježkov je bila vzrok, da smo jamo v najožjem vhodnem delu zaprli z železnimi vrati in s tem preprečili njeno skrunitev.

Temperatura v jami minimalno niha. V šesturnih presledkih v obdobju dveh let so bile v Aragonitni dvorani izmerjene vrednosti med 5,9–6,2 °C.

Pobudnik prvih speleobioloških raziskav v Kamniški jami je bil dr. Božo Drovenik, Kamničan, ustanovni član

Mladi obiskovalci v Zelški dvorani (Foto: Rajko Slapnik)

kluba in priznan koleopterolog, ki že vrsto let raziskuje podzemeljske vrste hroščev. Bil je dolgoletni sodelavec Egon Pretnerja, človeka, ki je ustvaril eno največjih zbirk podzemeljskih hroščev na svetu. Po njegovih navodilih smo že 1982. leta po vsem glavnem rovu Kamniške jame postavili pasti za lovljenje talnih živali. Rezultati prvega pregleda pasti (18. 07. 1982) so bili osupljivi. Dr. Drovenik je ugotovil, da sta se v pasti ujeli verjetno dve novi vrsti hroščev. S tem so se začele sistematične speleobiološke raziskave, ki so trajale naslednjih nekaj let. Pri vsakokratnem pregledu pasti smo natančno zabeležili število osebkov posamezne vrste in jih shranili za nadaljnje taksonomske raziskave. Ob pomoči strokovnjakov Biološkega inštituta ZRC SAZU, Prirodoslovnega muzeja in Oddelka za biologijo Biotehniške fakultete smo določili vrstno pripadnost, spol, ... V zimskih mesecih je bilo obiskovanje jame precej oteženo. Zaradi zahtevnega dostopa in nevarnosti snežnih plazov smo dobljene rezultate še toliko bolj cenili.

Rezultat intenzivnih dvoletnih bioloških raziskav je bila inventarizacija jamske favne, njenega pojavljanja in študij ekoloških parametrov. Presenetljive so bile najdbe jamskih hroščev. Novoodkriti in opisani vrsti *Aphaenopidius kamnikensis* Drovenik, 1987 (kamniški jamski brzec), in *Orotrechus slapniki* Drovenik et Mlenjek et Moravec, 1997, sta specifični in najožji endemni vrsti. Prva je imenovana po mestu Kamnik in upodobljena na poštni znamki, ki jo je izdala slovenska pošta v seriji, posvečeni podzemeljskim živalim. V obdobju 1982–1989 smo jamo zaradi bioloških raziskav obiskali kar 38-krat. Iz množice podatkov nam je uspelo vsaj približno spoznati ekološke zahteve in življenjske cikle najznačilnejših vrst. Rezultate raziskav smo prikazali v dveh člankih (Slapnik 1988) v biltenu z na-

Drugi slap (Foto: Rastko Zabrič)

slovom Kamniška jama, ki ga je izdal klub ob deseti obletnici odkritja jame. Imamo še nekaj odprtih tako taksonomskih kot tudi ekoloških problemov, zato občasno še vedno raziskujemo v jami. Z drugačnimi metodami lova, z raziskovanji v drugih delih te zelo razgibane in kompleksne jame poskušamo dopolniti poznavanje podzemeljskih oblik življenja v Kamniški jami.

Vsako leto za 1. maj člani kluba organiziramo tradicionalni ogled Kamniške jame za širšo javnost. Tako si je jamo ogledalo že preko tisoč obiskovalcev, kar je verjetno botrovalo temu, da nas je RTV Slovenija povabila

Kamin Za slapom (Foto: Miha Hribovšek)

k snemanju oddaje o jami, ki so jo predvajali v sklopu serije Gore in ljudje (Keršič 1995). Naše delo je širši javnosti poznano tudi po obširnih člankih v Delu, Kamniškem občanu, Naših jamah in drugje. Ob 10. obletnici odkritja Kamniške jame smo izdali bilten Kamniška jama, kjer je na 20 straneh podrobno predstavljena jama in dognanja geoloških in bioloških raziskovanj.

V petindvajsetih letih raziskovanja in vodenja ogledov je Kamniška jama v zavesti njenih raziskovalcev, obiskovalcev in vseh, ki so bili kakorkoli povezani z njo, pustila bogato dediščino. Združevala je različne ljudi med seboj, med njimi kovala tesna prijateljstva in jih s svojimi skrivnostmi držala v nemirni napetosti po odkrivanju neznanega. Tri njene raziskovalce je usodno povezala s študijem naravoslovnih znanosti. Kamniška jama je in bo izziv novim jamarjem, speleologom, speleobiologom, ljudem, ki jim skrivnostno podzemlje buri domišljijo in jih vleče v svoj neznani, skrivnostni podzemni svet.

Kronološki pregled prispevkov, ki obravnavajo ali so posvečeni Kamniški jami, raziskavam in njenim raziskovalcem

- GRILJČ, M., 1979: Jamarji so nas popeljali v svojo deželo. *Kamniški občan*, Kamnik.
- GRILJČ, M., 1980: Obisk pri netopirjih. *Kamniški občan*, Kamnik.
- URBANC, J., 1981: Kako smo odkrivali Kamniško jamo. *Globine Gorenjske*, 44–49, Kranj.

- KREGAR, V., 1982: Poročilo o delovanju Jamarskega kluba Kamnik v letih 1977 do 1979. *Naše jame* 23–24 (1981/82): 94–97, Ljubljana.
- SLAPNIK, R., 1982: Biološke raziskave Kamniške jame. *Globine Gorenjske*, Kranj.
- URBANC, J., 1982: Kamniška jama. *Naše jame* 23–24 (1981/82): 25–34, Ljubljana.
- DROVENIK, B., 1984: Uspešno raziskovalno delo kamniških jamarjev. *Kamniški občan*, 8. oktober, Kamnik.
- ROMŠAK, M., 1986: Sedem dni v krtovi deželi. *Kamniški občan*, 8. december, Kamnik.
- DROVENIK, B., 1987: Jamski hrošč, imenovan po Kamniku. *Kamniški občan*, 23. april, Kamnik.
- DROVENIK, B., 1987: Jamski in slepi hrošči Kamniško-Savinjskih Alp. *Naše jame* 29: 31–37, Ljubljana.
- DROVENIK, B., 1987: Hrošči Kamniške jame. *Kamniška jama, Bilten ob 10. obletnici odkritja Kamniške jame*, 17–18, Kamnik.
- DROVENIK, B., 1987: Eine neue art der Gattung *Aphaenopidius* Muller, 1913 (Coleoptera Carabidae). *Ent. Zeitschrift*, 97(5): 49–57, Essen.
- KREGAR V., 1984: Raziskave jam v Kamniških Alpah. Deveti jugoslavenski speleološki kongres, *Zbornik predavanja*, 353–355, Zagreb.
- KREGAR V., J. URBANC, D. HOLCAR, S. BERLEC, R. SLAPNIK, B. DROVENIK, P. SKOBERNE 1987: *Kamniška jama. Bilten ob desetletnici odkritja Kamniške jame in ob stoletnici organiziranega jamarstva v Sloveniji*, Kamnik.
- ROMŠAK, M., 1987: Na obisku pri *Aphaenopidiusu kamnikensisu*. *Kamniški občan*, 18. oktober, Kamnik.
- DROVENIK, B., 1988: Jamski in slepi hrošči Kamniško-Savinjskih Alp. *Naše jame*, 29: 31–37, Ljubljana.
- ROMŠAK, M., 1988: V krtovi deželi. *Kamniški občan*, 3. oktober, Kamnik.
- DROVENIK, B., 1989: Eine neue Unterart aus der Gattung *Aphaenopidius* aus dem Bereich der Savinjske Alpe. *Entomologische Zeitschrift*, 99(6): 68–71, Stuttgart.
- KREGAR, V., 1991: Raziskave jam v vzhodnih Kamniških ali Savinjskih Alpah. *Naše jame*, 33: 95–100, Ljubljana.
- SLAPNIK, R., 1991: *Variabilnost in medsebojna interakcija Zospeum alpestre (Freyer 1855) in Z. isselianum Pollonera 1886 (Gastropoda, Ellobiidae) v jamah Kamniško-Savinjskih Alp*. Magistrska naloga, Zagreb.
- SLAPNIK, R., 1991: Razširjenost *Zospeum alpestre (Freyer 1855)*, *Z. isselianum Pollonera 1886* in *Z. alpestre* bolei ssp. n. (Gastropoda, Carychiidae) in njihova variabilnost v jamah Kamniško-Savinjskih Alp. *Razprave IV. razreda SAZU*, XXXII, 3–73, Ljubljana.
- DROLC, M., 1993: Bogastvo Kamniške jame. Podzemni svet. *Republika*, 29. 11., Ljubljana.
- DROVENIK, B., 1993: Predstavitev Kamnika na poštni znamki. Ob izidu serije Jamsko živalstvo. *Kamniški občan*, 9. september, Kamnik.
- KOROŠAK, M., 1993: Z jamarji v Kamniško jamo. Podvigi. *Slovenec*, 23. november, Ljubljana.
- RADEŽ, M., 1993: Obisk Kamniške jame. *Kamniški občan*, 29. maj, Kamnik.
- FABJAN, I., 1995: Skrite lepote ob Kamniški Bistrici. *Slovenec*, 10. avgust, Ljubljana.
- KERŠIČ, M., 1995: Kamniška jama v seriji Gore in ljudje. TV SLO I., dokumentarni film, Ljubljana.

Končna dvorana (Foto: Miha Hribovšek)

POLLAK, B., 1995: Nekaj znamenitosti Kamniških Alp – XXXI. Kamniška jama. *Kamniški občan*, 20. 4., Kamnik.

KATJA, 1996: Bili smo v kamniški jami. *Kamniški občan*, 13. junij, Kamnik.

SLAPNIK, R., 1996: Kronološki pregled bioloških raziskovanj v jamah Kamniško-Savinjskih Alp v okviru Jamarskega kluba Kamnik. *Kamniški zbornik XIII – Razprave*, 106–109, Kamnik.

SLAPNIK, R., 1996: Endemic subterranean and spring snails in Kamnik and Savinja Alps of Slovenia. *Arianta II*, 39 4 0. *Symposium 1996 "Alpine landsnails"*, Johnsbach, Austria.

DEMŠAR, M., 1997: Kamniška jama. *Dnevnik*, 29. 5., Kamnik.

OMRZU, H., 1997: 20. obletnica Jamarskega društva Kamnik. *Kamniški občan*, 29. 5., Kamnik.

SLAPNIK, R., 1997: Speleobiološke raziskave članov JK v jamah Kamniško-Savinjskih Alp. *Naše jame* 38: 76–85, Ljubljana.

FABJAN, I., 1998: Vznemirljiv podzemni svet pod alpskimi vršaci. *Delo*, 26. avgust, Ljubljana.

HOLCAR, D., R. SLAPNIK, 1998: Jamarski klub Kamnik dvajsetletnik. *Kamniški zbornik*, 194–199, Kamnik.

ŠTEBE, M., 1999: Dan odprtih vrat za predstavitev Kamniške jame. *Kamniški občan*, 27. maj, Kamnik.

GM., 2002: Vibracije v nedrjih kamniške jame. *Kamniški občan*, 20. maj, Kamnik.

GM., 2003: Iskanje neznanega začetka. *Kamniški občan*, 13. junij, Kamnik.

Kamnik Cave (Kamniška Jama) – the cradle of speleology and speleobiology in Kamnik

Summary

During the May Day celebrations in 1978, Kamnik speleologists explored the narrow passage at the back of the large, beautifully vaulted cave at Zeleniške Špice. It was the beginning of the rich history of exploration of Kamnik cave. The indomitable will and effort of the first explorers caught the imagination of close friends and then other cavers and launched the systematic exploration of the cave, which is much larger than the longest previously known cave in the Kamnik Alps. It has become the 'queen of all the caves' in the highland area of Kamnik Alps, the pride of Kamnik's cavers and a treasure of which Kamnik can be proud. Explorations and research of the cave has revealed the whole cave system with its combinations of horizontal corridors, chasms, chimneys and sinkholes. Kamnik cavers have descended to depths of 220 m and surveyed over 1700m of passages. The structure of the cave consists of four different sections that differ in origin as well as in the shape of the passages. A special feature of Kamnik cave is the aragonite rock crystals of different shape, size and colour. Due to striking beauty of the aragonite formations, known in Slovene as aragonitni ježki, aragonite hedgehogs, the narrower part of the main entrance has been closed with iron doors to protect it from looting.

Aragonitni ježki (Foto: F. Holzer)

Systematic biological research over the years has revealed to speleologists a whole world of underground fauna in the cave. They have been amazed to discover the cave insect life. The recently discovered and described species *Aphaenopidius kamnikensis*, Drovnik, 1987 (Kamnik cave beetle) and *Orotrechus slapniki* Drovnik, Mlenjek and Moravec, 1997 are the two special, endemic species.

The traditional May Day visit to the Kamnik cave, as well as TV documentaries, and newspaper and magazine articles, has kept the Kamnik cave alive. During the twenty-five years of research and visits, Kamnik cave has bestowed a rich heritage to the researchers, visitors and to all those who are in some way connected with the cave. It has caused different groups to come together, make new friendships, capturing them with the hope of discovery. Kamnik cave has been and will continue to be a challenge to new cavers, speleologists and speleobiologists, and anyone whose vivid imagination is stirred by the secret underground world.

Literatura

- HABIČ, P., R. GOSPODARIČ, F. HABE, I. KENDA, A. KRANJC, F. ŠUŠTERŠIČ, 1978: Osnovna speleološka karta Slovenije. 4. nadaljevanje. *Naše jame* 19: 43–57, Ljubljana.
- DROVENIK, B., 1987: Jamski in slepi hrošči Kamniško-Savinjskih Alp. *Naše jame* 29: 31–37, Ljubljana.
- DROVENIK, B., 1987: Hrošči Kamniške jame. *Kamniška jama*. Bilten ob 10. obletnici odkritja Kamniške jame, 17–18, Kamnik.
- DROVENIK, B., 1987: Eine neue art der Gattung *Aphaenopidius* Muller, 1913 (Coleoptera Carabidae). *Ent. Zeitschrift*, 97(5): 49–57, Essen.
- DROVENIK, B., 1988: Jamski in slepi hrošči Kamniško-Savinjskih Alp. *Naše jame* 29: 31–37, Ljubljana.
- DROVENIK, B., 1989: Eine neue Unterart aus der Gattung *Aphaenopidius* aus dem Bereich der Savinjske Alpe. *Entomologische Zeitschrift* 99(6): 68–71, Stuttgart.

KREGAR, V., 1982: Poročilo o delovanju Jamarskega kluba Kamnik v letih 1977 do 1979. *Naše jame* 23–24 (1981/82): 94–97, Ljubljana.

KREGAR, V., J. URBANC, D. HOLCAR, S. BERLEC, R. SLAPNIK, B. DROVENIK, P. SKOBERNE, 1987: *Kamniška jama*. Bilten ob desetletnici odkritja Kamniške jame in ob stoletnici organiziranega jamarstva v Sloveniji, Kamnik.

KREGAR, V., 1991: Raziskave jam v vzhodnih Kamniških ali Savinjskih Alpah. *Naše jame* 33: 95–100, Ljubljana.

SLAPNIK, R., 1982: Biološke raziskave Kamniške jame. *Globine Gorenjske*, Kranj.

SLAPNIK, R., 1987: Kako živijo pravi podzemni hrošči. *Kamniška jama*. Bilten ob desetletnici odkritja Kamniške jame in ob stoletnici organiziranega jamarstva v Sloveniji, Kamnik.

SLAPNIK, R., 1987: Favniščne in ekološke raziskave v Kamniški jami. *Kamniška jama*. Bilten ob desetletnici odkritja Kamniške jame in ob stoletnici organiziranega jamarstva v Sloveniji, Kamnik.

SLAPNIK, R., 1991: Variabilnost in medsebojna interakcija *Zospeum alpestre* (Freyer 1855) in *Z. isselianum* Pollonera 1886 (Gastropoda, Ellobiidae) v jamah Kamniško-Savinjskih Alp. Magistrska naloga, Zagreb.

SLAPNIK, R., 1991: Razširjenost *Zospeum alpestre* (Freyer 1855), *Z. isselianum* Pollonera 1886 in *Z. alpestre* bolei ssp. n. (Gastropoda, Carychiidae) in njihova variabilnost v jamah Kamniško-Savinjskih Alp. *Razprave IV. razreda SAZU XXXII*, 3–73, Ljubljana.

SLAPNIK, R., 1996: Kronološki pregled bioloških raziskovanj v jamah Kamniško-Savinjskih Alp v okviru Jamarskega kluba Kamnik. *Kamniški zbornik XIII – Razprave*, 106–109, Kamnik.

SLAPNIK, R., 1996: Endemic subterranean and spring snails in Kamnik and Savinja Alps of Slovenia. *Arianta* II, 39 4 0, Symposium 1996 "Alpine landsnails", Johnsbach, Austria.

SLAPNIK, R., 1997: Speleobiološke raziskave članov JK v jamah Kamniško-Savinjskih Alp. *Naše jame* 38: 76–85, Ljubljana.

URBANC, J., 1982: Kamniška jama. *Naše jame* 23–24 (1981/82): 25–34, Ljubljana.

Pesnica

Nina - Karla Osredkar

Nina - Karla Osredkar se je rodila 1. maja 1935 v Mariboru. Po šolanju na učiteljskišči v Ljubljani je končala I. stopnjo sociologije na filozofski fakulteti v Ljubljani.

Od leta 1953 živi v Kamniku. Prvih šest let je učila na osnovni šoli Stranje, vsa ostala leta, do upokojitve, pa na osnovni šoli Toma Brejca v Kamniku.

V pesnikovanju se je iskala že od dekliških let, a so se listi porazgubili. Marija Ocepek je zbrala nekaj pesmi in tako je leta 1987 v samozaložbi izšla drobna knjižica pesmi *Ostane le ruša*, ki jo je natisnila tiskarna Delavske univerze v Domžalah.

Leta 1985 je izšla antologija *Lirika slovenskih pesnic 1849–1984*, ki jo je izdala Mladinska knjiga, uredil pa Severin Šali. V uvodu je zapisal: »Lirika slovenskih pesnic, kot je naslov te antologije, je zgoščen pregled snovanja in tkanja slovenskih pesnic.« V njej sta bili objavljeni dve pesmi Nine - Karle Osredkar. Kulturna skupnost Kamnik pa ji je leta 1989 izdala pesniško zbirko *Odmevi*. Predgovor je napisal dr. Matjaž Kmecl. Zbirka je bila lepo sprejeta. V Kamniku je bila ob podpori ravnateljice Saše Kos predstavljena v Matični knjižnici.

Nina - Karla Osredkar je svoje pesmi brala na različnih prireditvah. Večkrat pa je sodelovala tudi v radijski oddaji *Besede, besede, besede ...*, kjer so ji bili zlasti dragoceni odmevi in sodelovanje poslušalcev.

Svetloba

Ko bo vzšlo sonce,
se bo razgrnila tema.
Svojo dlan nežno
mi boš položil na oči,
da me svetloba,
premočna po temi,
povsem ne oslepi.

Ko bo vzšlo sonce,
boš vsak dan z menoj,
daleč od ljudi.

Na asfaltu

Na asfaltu
ni svetlih cvetov,
zelene trave
in pesmi ptic.

V očeh ljudi,
ki hite mimo mene,
ni sonca.

Z nemirom zrem v nje,
ki pozabljajo,
da so ljudje.

Izročilo

Z očmi
uprtimi v vesolje
iščemo sebe.

Med seboj
bi toliko še morali
postoriti,
si podariti tisoč zvezd.
Ko nas mrazi –
toploto sonca.
Ko zabučí vihar –
šelest gozdov.
Na skupnih poteh
bi morali obuditi
izročilo rodov.
Ne kot tujci,
kot sestre in bratje,
kot pokončno drevo
sredi gozdov.

Ostane le ruša

Ko bodo zacvetele trave,
mednje položi moje telo.
Ob košnji sena in otave
ostane le ruša
in iz nje bilke spet poženo.

Ko bodo zacvetele trave,
mednje položi moje telo.
Midva sva kot bilke nežne,
ki vedno znova zrasto.

Šopek poljskih rož

Neberi mi
šopek poljskih rož.
Dneve in noči so zorele.
Odrčaj droben cvet plavice,
tam zlati klas pšenice.

Z njim prinesi mi pozdrav
neba,
sonca
in oblakov.

Spomin
na drobne čebele,
na čmrljev let,
na pesem vetra,
ki toplo zaveje
prek zorane zemlje.

Prinesi mi
šopek poljskih rož.

Drobtine

Ničesar velikega
ni ostalo v meni,
le drobne srage nemoči.

Iskanje spomina
med nujo pozabe,
iskanje toplote
ob mrzli peči.
Jemanje drobtinic,
kjer v gneči
tudi te se zgubi.

Ničesar velikega ni ostalo,
a to, kar živi,
je moje,
to sem jaz,
ki gledam nema
v zaton dneva,
v temne meglice
ob prihodu noči.

Dušan Lipovec,
akademski slikar in likovni publicist
Cankarjeva cesta 7
Kamnik

Greta Boltar

Diplomirana slikarka Greta Boltar ustvarja svoje čudovite, sočasno aktualne in obenem brezčasne univerzalne likovne stvaritve v sproščeni odmaknjenosti od hrupnega vrveža trenutnih likovnih dogodkov. Gradi svoj slikarski svet, ki je prvinska sled podob, iskanje in pretikanje skozi skrivnostni svet oblik in barv. Njena slikarska pot, od ljubiteljskega ustvarjanja, obiskovanja likovnih tečajev in delavnic do visokošolskega študija in diplome, je vedno izhajala iz notranjega zrenja in zorenja, iz naravne in človeške zgodovine prepoznavnih oblik.

Leta 1992 sem ob samostojni slikarski predstavitvi Grete Boltar v likovnem razstavišču Veronika v Kamniku zapisal, da je »slikarka med resničnim in naključnim našla tisto izpovedno slikarsko pot, ki z umetniško prepričljivostjo povprečniški amaterizem vsekakor presega.« Danes, ko vemo, da je avtorica uspešno zaključila študij na visoki strokovni šoli za risanje in slikanje in diplomirala leta 1997, pa lahko ugotovimo, da je s trdim in trdnim študijskim slikarskim delom, dobršno mero talenta, vztrajnostjo in prepričanostjo v pravilnost svojega umetniškega poslanstva odločno vstopila v slovenski kulturni prostor. Leta 1997 je v galeriji Veronika pripravila pregledno razstavo, ki je nudila vpogled v prerez njenega štiriletnega likovnega snovanja in je bila obračun s prizadevnim in poglobljenim slikanjem v okviru visokošolskega študijskega programa. Velik del njenega slikarstva se navezuje na teoretična razmišljanja, ki jih je slikarka zbrala v svoji diplomski nalogi, ki nosi pomenljiv naslov: Izrazne možnosti ornamenta – kot simbola v likovni umetnosti s podnaslovom: Ornament v kontekstu »nove podobe«, kjer ji je bil mentor akademski slikar profesor Darko Slavec.

Ornament kot element s krasilno in simbolno funkcijo lahko zasledimo že v slikarkinih zgodnejših figuralnih študijah, pa tudi v njenih krajinskih in vedutnih podobah. Vedute so barvno in oblikotvorno reducirane na poenostavljene likovne elemente. Še posebno je sugestivna oljna vedutna podoba v komplementarnem zeleno-rdečem barvnem odnosu, kjer so topografski elementi skrčeni na geometrijske praoblike – kubuse, skoraj že pravilnih stereogeometričnih oblik. Triptih Porton pa z izbrano uporabo barv, oblik in ikonografije izraža specifično mediteransko ozračje in spominske usedline na renesančno slikarstvo, seveda v kontekstu postmodernizma in tako imenovanega slikarstva »nove podobe«. Zgovoren je tudi kolaž, ki je nastal v likovni delavnici v Goriških brdih, ki posredno priča, da se je avtorica poglobljala tudi v problematiko evropskih modernizmov, še posebno v tako imenovani »neoplasticizem«, izražen v delih znanega nizozemskega slikarja Pieta Mondriana.

Bistveno izhodišče vsega slikarkinega likovnega snovanja pa je ornament kot element s krasilno, simbolno in kontemplativno funkcijo, ki lahko v likovni umetnosti že sam na sebi simbolizira askezo ali pa radoživost; brezčasnost in prostorsko brezperspektivnost, kjer sta si pozitivni in negativni prostor enakovredna. Slikarska okrasnost Gretinih slik je spomin na patinasto zlahtnost in daljni pridih ljudske umetnosti poslikanih lesenih kmečkih skrinj, ki so že same po sebi lahko ornamentalne prisprodebe časa in prostora. Prav to njeno, v barvni in izpovedni prepričljivosti izredno močno slikarstvo, je s svojimi barvnimi strukturami in patinami ter oblikovnimi finesami pravzaprav svet likovnih simbolov, šifer in kod. V drugih slikah se pojavlja ornament kot simbol kozmične in duševne strukture – tibetanske mandale, ali pa odziv na pravadne keltske ali inkovske ornamente v glinastih in kamnitih ostalinah. Enkrat so ji navdih prastari zgodovinski artefakti, drugič ornamentika brezčasnih fosilov, ki jih je ustvarila narava v milijonih let. Skratka, slikarka se likovno odziva na usedline človeškega duha in čudežne stvaritve narave, v davnino otrplo zgodovino.

V slikarstvu Grete Boltar se v raziskovanju ornamentalnih zakonitosti često pojavlja tudi znamenit simbol, v katerem se prepletajo krožne in mnogokotne oblike. To je mandala, ki Tibetancem simbolizira prisotnost božjega. Po Janeku Musku, avtorju knjige Simboli, kultura, ljudje, je mandala simbol kozmične strukture in strukture duševnosti. Simbolizira splet krožne popolnosti in homogenosti z notranjo konstrukcijo. Je simbol urejenega mnoštva, povezanosti duha in materije, simbol duhovne osredotočenosti in vzpona ter gonilne sile duha. V tem slikarkinem opusu avtorici torej ne gre le za raziskovanje oblikovnih in barvnih ornamentalnih zakonitosti, temveč vstopa s temi kreacijami že v višje filozofske, ezoterične in kozmične sfere duha in materije.

Predvsem Gretine oljne slike so grajene na realizmu: v ozadju zabrisana kristaliničnost forme, kot potopljene v praset, v ospredju iz kalupa časa izlita ornamentika, vmes pa »negativni prostor« kot kategorija časa (statičnost, večnost in svet/l/ost). Daleč najbolj značilno pa je slikarkino delo v starodavni in zahtevni tehniki z voskom – enkavstiki, kjer nanaša na sliko tudi več kot deset transparentnih premazov v vosku raztaljenih barvnih pigmentov.

Posamezne male slike in poliptihi v tehniki enkavstike zapojejo v toplih ali hladnejših sozvočjih kot ornamentalne arabeske, biomorfne abstrakcije ali kot slikarski odmevi na prastaro ornamentiko davno izginitih ljudstev. Slike, v katerih drgetajo avtoričin zagnani nemir, sproščenost oblik in ornamentov, so kot eksotični cvetovi, rafinirana razbrazdanost barvnega bogastva, ki se neprestano prenavlja in prepleta v oblikovnem in barvnem tkivu slike. Te kompozicije so lahko tudi vzporedni svetovi – odmik od realnega neprijetnega sveta – ki nam posredujejo sporočila in enigmatična znamenja, obenem pa nas pomirjajo in radostijo. Pri slikarskem ustvarjanju v tehniki enkavstike uporablja slikarka predvsem zemeljske pigmente: največ okre, rdeče, oranžne in rjave ob modrih in modrozelenih in sama

poudarja, da je »barvna svetloba njeno temeljno iskanje kot izhodišče likovnega razmišljanja in osnovno izrazno sredstvo.«

Greta Boltar združuje več enkavstik na malih ali manjših formatih v poliptihe, iz teh slik pa »gradi« tudi samostojne prostorske objekte, kubuse, slikarske monolite, ki posrečeno zaobjemajo in združujejo kar tri likovne umetniške zvrsti: slikarstvo, kiparstvo in likovno intuicijo v prostoru. Nekateri kubusi so sestavljeni iz kar šestinštiridesetih slik, ki so vpete v konstrukcijo in predstavljajo svojevrstno kuriozitetu v slovenski likovni umetnosti.

Boltarjeva je ustvarila tudi nekaj tapiserij, ki so kombinacije različnih oblik in načinov ročnega tkanja in vezenja in so povsem avtorsko delo. Tudi tu lahko občudujemo splet fantazijske simbolike, ornamentalne igrivosti, barvne prefinjenosti in ustvarjalne radoživosti.

V nekaterih sedanjih delih lahko vidimo slikarkino ponovno vračanje k figuraliki, vendar ne le zgolj same figurativnosti. Gre za kompozicije z ženskimi figurami, ki izražajo trpljenje, obup in brezizhodnost in so odziv na sočasna vojna dogajanja v svetu. Poimenujemo jih lahko kot ikone sodobnega razdvojenega, nemirnega in krivičnega sveta.

V zadnjem času je slikarka posvetila pozornost sveto-pisemski motiviki kalvarije in zidu objokovanja. Pravzaprav ne gre le za krščansko tematiko, temveč bolj kot to za metaforo na to motiviko, vezano na domači toponim – kamniško Kalvarijo nad kamniškimi Žalami. Ta še dokaj »deviška« slikarska motivika (v nasprotju s slikarsko precej »obrabljenim« Malim gradom) je slikarko pritegnila do te mere, da je izdelala več samostoječih triptihov na temo (kamniške) Kalvarije, ki jih želi skupaj s simboličnim slikarskim zidom (objokovanja) razstaviti kot ambientalni prostorski projekt (instalacijo) ob bližnji prihodnji razstavi ob njenem skorajšnjem življenjskem jubileju. Te njene zadnje slike so zanimive tudi povsem tehnološko, saj so slikane na pergament in vpete v prostostoječe okvirje, ki jih lahko poljubno prestavljamo v prostoru kot paravane ali zaslone. Premikamo in postavljamo jih lahko v različne soje svetlobe. Slika (poliptih, paravan) je lahko osvetljena frontalno ali pa preseva svetloba od zadaj, s hrbtne strani, skozi prosojnost pergamenta in skozi lazurne barvne nanose ter da sliki še posebne, nove svetlobne in barvne konotacije, ki odražajo neko posebno mističnost v sozvočju z naslikano motiviko.

Greta Boltar je predana in zavezana likovni tvornosti in poslanstvu svoje umetnosti do te mere, da je »žrtvovala« velik del domače družinske hiše za prostore, namenjene likovnemu ustvarjanju in razstavljanju. Tako je v domači hiši uredila prelep razstavni prostor – galerijo s pomenljivim imenom GEA – kjer so ljubiteljem likovne umetnosti na ogled njena najbolj značilna, najboljša in njej najljubša dela.

Portoni, triptih,
olje na platnu, 120 x 279 cm

Megalit,
poliptih, enkavstika na lesu, 211 x 100 cm

*Strukture materije in ornamenta – iz keltske kulturne dediščine,
poliptih, enkavstika na lesu, 102 x 65 cm*

Kalvarija,
olje in enkavstika na pergamentu, 107 x 120 cm

Dušan Lipovec,
akademski slikar in likovni publicist
Cankarjeva cesta 7
Kamnik

Lojze Kalinšek

Slikar Lojze Kalinšek, ki je leta 1977 diplomiral na likovnem oddelku pedagoške akademije v Ljubljani, danes pa je priznan likovni ustvarjalec in član Zveze društev slovenskih likovnih umetnikov, ima za seboj številne samostojne in skupinske razstave, prejel pa je tudi več nagrad in priznanj za likovna dela. Slikar se poklicno ukvarja s pedagoškim delom in uvaja v osnove likovnih zakonitosti osnovnošolsko mladino in tudi starejše, predvsem ljubiteljske likovnike, zbrane v Likovnem društvu Kamnik. Kalinšek je ustvarjalec, ki je doma v umetnostnih in intelektualnih veččinah, obvlada pa tudi povsem tehnična področja. Razen z likovno umetnostjo in fotografijo se ukvarja še z lesarsko stroko, grafičnim oblikovanjem; s tem povezano pa obvlada tudi najsodobnejše elektronske medije. Predvsem pa je velik esteta, ljubitelj vsega lepega, ustvarjalec, ki se mu je posrečilo uspešno združiti različne, predvsem tehnične dejavnosti z umetniškim in pedagoškim poslanstvom. Široko območje dejavnosti mu omogoča različne možnosti v likovnih postopkih, kar vse se odraža v njegovem vsestranskem ustvarjalnem delu.

Intelektualistični slikarski pristop je razviden predvsem v Kalinškovih velikih, včasih že kar abstraktnih študijah, ki so nastale kot rezultat poglobljenega raziskovanja barvnih in oblikotvornih razmerij v sliki. Te kompozicije na velikih papirjih in kartonih, v mešanih tehnikah, včasih z elementi kolaža, so kljub svoji monumentalnosti in študijski analitičnosti še vedno dovzetne za igro naključij in slikarsko fantazijsko imaginacijo. V svojem bistvu so formalno in barvno koncipirane na nekaterih zgledih slovenskega »visokega« modernizma, od slikarstva Gabrijela Stupice in Marija Preglja do Janeza Bernika in Emerika Bernarda. Kompozicije so obogatene z grafizmi, kolažnimi vložki in drobnimi likovnimi elementi in vezane na značilno avtorjevo barvno lestvico, ki je le na videz zreducirana na nekaj osnovnih tonov. Vendar nam bolj pozorno opazovanje odkrije nenehno šepetanje barv v neštevilnih tonskih finesah. Velika barvna kultiviranost je osnovna značilnost vsega Kalinškovega slikarstva.

Kalinškove slike na manjših in malih formatih so njegovi intimni likovni zapisi trenutnih razpoloženj in doživetij; slikarjev likovni dnevnik, kjer prihajata do izraza Kalinškova najbolj osebna nota in avtentična slikarska pisava. Serijo drobnih slik izpred desetletja sem takrat poimenoval »Kalinškovo obnebe ptic«, kjer sanjske stilizirane ptice pojejo v simbolnem slikarskem žvrgolenju o avtorjevi usodni ujetosti v slikarstvo in o rojevanju slikarske svobode (svoboden kot ptica!), ki kali v Kalinškovih simbolnih podobah. Radoživost, prisrčna otroška igrivost, poigravanje s formo in materijo v veseljačenju drobnih naključij, simbolna sporočilnost in dognana barvna lestvica so odlike tega likovnega snovanja.

Kalinškovo figurativno slikarstvo lahko poimenujemo »zgodbe, transformirane v čisto likovnost«. Kot slikarski mag začara ljudi in živali v čudežna, pravljlična bitja, porojena iz praspominov, bajk, mitov in subjektivnih doživetij. Vendar nikoli ne zapade v golo ilustrativnost, kar zgovorno kaže slikarski ciklus Peht in Očakov Triglava, kjer je legendo in mit nekoliko ironično in karikirano, a nadvse uspešno likovno preobrazil in spojil z danim okoljem in naravo. Slikarsko je zgovoren motiv Kalinškovih Psov, likovno zreduciranih do te mere, da kot arhetipski likovni znaki nemo lajajo v naš absurдни svet.

Sredi devetdesetih let je začel nastajati ciklus Odisej, kjer se je umetnik na zunaj naslonil na Homerja in njegov ep, visoko pesem intelekta, ki je izvor čiste človečnosti, človeških strasti in želja, veselja in žalosti, hrepenjenja in obupa. Poleg znanih slikarjevih kvalitete veje iz teh slik tudi duh antične starogrške kulture, zibelke zahodnoevropske civilizacije, ki je večin in v nekem smislu univerzalen. V teh delih se pogosto izrisuje simbolna polkrožna tvorba, kot barka, ladja – grški galion, ki je tudi simbol in prisproda nenehnemu življenjskemu popotovanju, iskanju vrednot in smisla, skratka, človeškemu življenju samemu.

Slikar je sam zapisal:

»Ciklus likovnih del Odisej je začel nastajati v zgodnjih devetdesetih kot odsev osebnih iskanj na likovnem področju kakor tudi zunanjih sprememb, ki so zaznamovale čas in okolje, v katerem živim in delujem. To je ciklus o potovanju in iskanju izgubljenih iluzij, o uklanjanju volji bogov in času, ki neusmiljeno beži, o redu nereda in o naravi, ranjeni in izigrani, ki nered spet po svoje uredi. O notranji in zunanji naravi, o notranjem in o zunanjih bogovih; med njimi se krešejo iskre stalnega boja za premoč, ki je odločen že vnaprej. Pa vendar ... Nagrajeni smo z lepoto, če le v tem nemirnem morju nismo slepi zanjo.«

Popotnika z Itake je že pred pol stoletja z odličnimi ilustracijami pospremil klasik slovenskega slikarskega modernizma Marij Pregelj. Morda je Kalinškova slikarska »odisejada« nevede ali nehote poklon velikemu slikarju in nenazadnje tudi slikarskemu vzorniku.

Kalinškovi ženski akti so slikarjevo najbolj intimno slikarsko beleženje (lastnih) erotičnih doživljanj, »sladki slikarski napor« v likovnem premagovanju obstoječe stvarnosti. Elementarna, neposredna erotika zleknjenih ali ležečih ženskih figur nas nagovarja in zapeljuje; vabi nas s senzualno, a obenem prefinjeno in elegantno likovno govorico. Vendar pa prehaja čutnost aktov v mistični občutek čistosti zaradi značilne konstrukcije slik, kar še poudarja kontemplacijski odnos lirične abstraktnosti žametnih modrih ozadij nasproti radoživosti rožnatih inkarnatnih barvnih tonov telesnin na nevturalnih belkastih podlagah.

Občasna odslikavanja krajin in vedut so nastala predvsem na slikarjevih popotovanjih, likovnih srečanjih in slikarskih delavnicah, ki se jih slikar redno udeležuje. V zgodnjih delih je šlo predvsem za mimetično in topografsko preslikavanje danega motiva, a že takrat z nekaterimi značilnimi likovnimi nastavki, ki obvladujejo

Kalinškovo slikarstvo še danes. Še vedno razpoznavne arhitekture ali vedutni pogledi so svojsko simbolno stilizirani, z izkušnjami ekspresionističnih in kubističnih slikarskih praks, oplemeniteni z lastnimi likovnimi izkušnjami, s pridihom pristne otroške igrivosti, kleejevске radoživosti in svojske ironije. Ta specifična ironičnost, pridušen likovni humor, pa tudi zasanjana igrivost in simbolne usedline praspominov so rdeča nit in »zaščitni znak« avtorjevega likovnega ustvarjanja.

Lojze je slikar in človek, ki ga vedno zanima, kaj pa je še za onim, naslednjim hribom. Tako ga je letos sla po novih (likovnih) odkritjih vodila na slikarska potepanja na Madžarsko in še dalje v Romunijo, kjer je sodeloval v likovnih kolonijah. V madžarskih slikah, pa naj bodo to krajine ali simbolni motivi, zopet zapojejo slikarjeve »žlahodne sivine«, tokrat poudarjene kot okri ali pridušena zelenina z značilnimi atributi in simboli pokrajine, kot so: štorklje, gnezda, značilne kmečke hiške in salaši. Tudi romunske slike posredujejo zasanjane kmečke pokrajine in vedute, polne nostalgičnega hrepenenja, kjer nizi kockastih hišk, oblih senenih kopic, dreves, polj, travnikov in mest spregovorijo v zlatih odtenkih o nekih nam (ne)znanih pokrajinah in davno izginulih časih. Iz realnih pokrajin se porajajo pravljlični pejzaži, iz ljudi in živali vilinska in pravljlična bitja. Vzporedno s čudovitim, mističnim romunskim (likovnim) popotovanjem je nastal cikel akrilnih podob mačk, največkrat v sozvočju z ženskimi akti. Če se malo poigram in transformiram v poezijo, lahko zapišem:

Zleknjene mlade gole ženske,
vabljive že na pogled,
in progaste kožuhaste mačke,
vabljive za otip.

Spogledljivi pogledi žensk
in skrivnostni pogledi mačk.

Rožnate obline razgaljenih ženskih skrivnosti
in tigrasto krzno nikoli doumljivih mačk.

Dišeče ženske vdolbine
in košati mačji repi.

Gladkost in voljnost svilnate kože
in toplina lesketajočega se krzna.

Mačke in ženske:
mačke, ki predejo,
in ženske, ki (nas) zapredejo.

Mačje ženske.

S tem ciklusom (in seveda še z drugimi slikami) je Lojze Kalinšek konec oktobra 2003 okronal svoje poslanstvo v Romuniji z razstavo svojih del v nacionalnem centru Unesca v prestolnici Romunije Bukarešti in požel lepa priznanja s strani publike in kritike.

Akt,
olje na platnu, 25 x 30 cm

Mačka,
akril na platnu, 50 x 50 cm

Počivajući angel,
olje na platnu, 100 x 85 cm

Pokrajina,
akril na platnu, 50 x 70 cm

Vlado Motnikar, prof.
Bevkova ulica 10
Kamnik

»Govor je kot glasba, ima svojo melodijo, ritem, tempo.«

Pogovor z Natašo Dolenc

Ob imenu Nataša Dolenc večina Slovencev še vedno najprej pomisli na njen žametni glas. Novembra 2003 se je številnim nagradam, ki jih je prejela v petintridesetih letih dela na Radiu Slovenija, pridružil še kristalni mikrofonski nagradni znak, priznanje, ki ga Društvo poklicnih in radijskih napovedovalcev Slovenije podeljuje svojim članom. A to ni edino priznanje, ki ga je dobila. Prejela je Stopovo zlato Nike (predhodnico viktoria), dvakrat viktoria, pa viktoria za življenjsko delo, RTV Slovenija jo je nagradila s Kalinovim Dečkom s piščalko. Plaketo Gordane Bonetti je prejela štirikrat – trikrat ji jo je kot televizijski napovedovalki podelila beogradska revija Praktična žena po izboru bralcev, četrtič pa ji jo je leta 1990 – edini iz vse Jugoslavije – za radijsko delo podelila posebna strokovna komisija. Predvsem pa se je priljubila radijskim poslušalcem po vsej Sloveniji. Z Natašo Dolenc se je pogovarjal Vlado Motnikar.

Kaj je pravzaprav človekov glas?

Težko je definirati, kaj je glas. Zdi se mi kot nekakšna zvočna vizitka. Glas je enkratni, neponovljiv, niti dva nista enaka, res pa je tudi, da so si glasovi lahko podobni ali spominjajo na koga.

Kaj pa način govora, ali iz njega lahko sklepate o govorčevi osebnosti, značaju ipd.

Lahko ... ali pa tudi ne. Včasih je to tudi varljivo. Seveda način govora izraža temperament, nekdo je bolj živahen, drugi bolj umirjen. Barva glasu pa lahko tudi zavede. Ko sem bila v službi kakih dve leti, mogoče tri, se je neki gospod začudil: »A vi ste Nataša Dolenc? Pa tako ste mladi!« Tedaj sem imela kakih dvaindvajset, triindvajset let in sem ga vprašala, ali je kaj narobe. »Ne, ne,« je odgovoril, »ampak po glasu sem si vas predstavljal kot gospo pri štiridesetih.«

To pri teh letih ni bil ravno poklon.

Ali pa vendarle. Mentorica Ana Mlakar nam je vedno govorila: 'Bodi gospa!' Pri dvajsetih letih težko razumeš, kaj to pomeni, kaj je hotela s tem povedati. Danes pa vem, zahtevala je zrelost, uglajenost, to, da poveš tako, da ti ljudje verjamejo. Ko bereš ali interpretiraš zelo resno besedilo, ni dobro, če se ve, da ga bere mladenka.

To je pravzaprav velika zahteva za dvajsetletnico.

Seveda. Poročila, na primer, mora brati tako kot kolegici pri štiridesetih z vsemi svojimi izkušnjami.

Kaj se pričakuje od napovedovalca, kakšen naj bi bil, koliko ga je mogoče kultivirati?

Če se spomnim na razpise izpred let (zdaj nimamo več avdicij za napovedovalce), je bila prva zahteva zdrav glas. Kaj smo razumeli pod tem? To, da ni piskajoč, stisnjen, hripav (takrat je bila še moda žametnih glasov, tudi moj glas je bil malo zastrt), da govorec nima govornih napak ali preočitnega narečja. Močno narečje je zelo zelo težko odpraviti. Tudi barva je pomembna, včasih smo rekli, da ima mikrofonski glas rad, drugega pa ne. Nekoč sem pripeljala nekega fanta, za katerega se mi je zdelo, da ima lep, sonoren glas, celo iz Kamnika je bil, a ko smo ga preizkusili pred mikrofonom, je bilo slišati grmenje in donenje ... Ni bil primeren. Lahko pa glas kultiviramo. Šola na radiu poteka v dveh smereh. Kolegi slavisti poučujejo teoretični del, predvsem fonetiko in pravorečje, izkušenejši napovedovalci pa skrbimo za tehniko govora. Marsikaj je mogoče popraviti. Prav letos imam na vajah nekega Gorenjca, ki ima izrazito temen i, ampak če se bo potrudil, bo to lahko popravil. Ne morem pa odpraviti napačne izgovorjave glasov, kot so r, c, s, z, in č, š, ž, zdi se mi, da je to v zrelih letih skoraj nemogoče. To mora opraviti otrok tja do sedmega, osmega leta, s pomočjo logopeda, seveda. Pozneje je prepozno.

Brez posluha pri vašem poklicu najbrž ne gre.

Gre že, ampak bolje je, če ga imaš. Prepričana sem, da je tudi govor vrsta glasbe, da ima tudi govor melodijo, ritem, tempo. Francoza, Angleža, Čeha ločite že po melodiji, ne da bi sploh slišali besede. Izkušnje so me naučile, da slišim, kdo med bralci ima posluš in kdo ne, že pri branju čutiš razliko.

Napovedovalec pravzaprav ni najbolj posrečen izraz za vaš poklic, delo zahteva precej različne vloge – od branja besedil do vodenja sporeda.

Pred leti je bil napovedovalec res to, kar pove beseda: napovedoval je glasbo, bral poročila in podobno. Novinarji niso govorili, uradni glas radija je bil napovedovalec. Nekateri poslušalci, ki niso ločili glasov, saj smo morda res vsi govorili podobno, so celo mislili, da sta ves čas v službi samo en moški in ena ženska. Danes

Dijakinje 7. razreda gimnazije: Nataša Dolenc, Milica Žagar - Špela, Štefka Potočnik, Albina Kolšek, Helena Vizovišek, Marjana Mrak

pa ima napovedovalec veliko nalog. Prej nismo poznali voditeljev, tudi kontaktnih oddaj ni bilo, saj smo brali ali govorili le tisto, kar je bilo napisano. Z Valom 202, nočnim programom in javnimi oddajami se je to precej spremenilo.

Najzgodnejše otroštvo ste preživeli v Ljubljani, šolska leta v Kamniku. Kakšno otroštvo ste imeli?

Kdor ni doživel vojne, ne more vedeti, kaj je to. Vojne same se sicer ne spominjam, se pa spominjam siren in mame, ki me je pograbila kot štruco kruha, z drugo roko še košaro in odejo in smo tekli v zaklonišče. Pomanjkanja neposredno nisem čutila, ampak po vojni se je izkazalo, da smo v Ljubljani živeli slabše in stara mama nam je iz Kamnika večkrat poslala kak paket. Ko so me v prvem razredu poslali na nekakšen poskus pred besežiranjem, torej cepljenjem proti tuberkulozi, so ugotovili, da imam zasenčena pljuča, verjetno zaradi slabe prehrane. Vse do 18. leta so me na Golniku obravnavali kot pacientko. Tega sicer nisem čutila, nobenih bolečin ni bilo, ampak začeli so me pitati kot pura: najprej ribje olje, pa boljša hrana in tako sem pridobila tudi nekaj kilogramov. Tudi kamniški zrak mi je zelo prijal, ko smo se preselili.

Se je življenje s selitvijo v Kamnik precej spremenilo?

V Kamnik sem prišla v drugem razredu osnovne šole. Tu sem imela staro mamo in nekaj prijateljev s kopališča, vendar sem težko zapustila sošolce. Verjetno sem govorila malo po ljubljansko in v šoli so me zmerjali z ljubljansko srajco. In še nečesa se zelo spominjam: v Kamniku so vzeli že precej več poštevanke in sem se morala precej potruditi, da sem jih ujela. Ampak vsega sem se privadila in potem sem se ves čas počutila, kot da sem v Kamniku res doma.

Ste nastopali že v šolskih letih?

Že pri osmih letih smo se šli na domačem dvorišču nekakšno gledališče. Izmisliła sem si pravljlično igrico, prevzela »režijo« in za glavni igralki izbrala Heleno Kordaš Koder in sosedo Sando Vremšak. Z dvanajstimi leti pa sem stopila na prave odrske deske. Takrat so ravno zgradili kulturni dom in ob novem letu sem za dedka Mraza igrala Rdečo kapico. Bilo je strašno mrzlo, ker ni bilo kurjave, ampak otroci so bili kljub temu navdušeni. Obleke smo si morali priskrbeti sami. Stara mama je na podstrehi našla del nemške zastave in mi sešila rdeče krilce, gospodična Ela Vremšak, soseda in moja prva učiteljica klavirja in francoščine, mi je dala majhno zaplato rdečega žameta ... Po vsem Kamniku so mi posojali, pri Steletovih na primer 'ošpetel' in črn telovniček. Igrala sem tudi Nevihto v Goljevem Jurčku in z odraslimi sem nastopila v Hasanaginici. Kamniška igralska družina je bila namreč precej pridna, imeli so več predstav na leto. Mesto je živelo z njimi in dvorana je bila vedno polna. Prišla je tudi ljubljanska Drama, pa Mestno gledališče, plesni orkester RTV, prihajali so narodnozabavni ansambli in celo simfonični orkester – ne vem sicer, kako so ga stlačili na oder. Najlepše spomine pa imam na igro Logaritmi in ljubezen, v kateri sem igrala profesorico matematike. Bili smo pred maturo in smo potrebovali denar za končni izlet. Prof. Vidičeva je prevzela režijo, vse drugo smo naredili sami: prav vsi smo igrali, peli, sošolec Marjan Vodnik (pozneje je postal arhitekt) je naredil sceno. Predstava je imela lep uspeh, gostovali smo v okoliških krajih in tako smo le nabrali dovolj denarja, da smo lahko vsi šli na Hvar. Najlepše pa so bile vaje. To je bil čas smeha in ker sošolci iz Mengša ali Domžal zvečer, ko so se vaje končale, niso imeli prevoza, so večkrat prespali pri moji stari mami ... Ti spomini so res nepozabni. Ko sem bi-

la že na fakulteti, sem igrala še v Nušičevem Navadnem človeku. Ko sem se pozneje prijavila na televizijsko avdicijo in sem prebrala že vse, kar so hoteli, so me še vprašali, ali znam še kaj. Recitirala in odigrala sem prizor Zorice na gugalnici iz te igre in Mirč Kragelj je tedaj baje rekel: »Iz te punce pa še nekaj bo.«

Kdo so bili v gimnaziji vaši mentorji, profesorji, ki so vas posebej spodbujali?

Nekoč smo organizirali veseli večer kamniške gimnazije, duša vsega tega pa je bil takratni ravnatelj dr. Avguštin Lah. On si je vse zamislil, nam pomagal pri besedilu in on me je določil za povezovalko programa. Po prireditvi me je na cesti srečala gospa Žvokljeva, fina starejša dama, in me ogovorila: »A veš, Nataša, da si bila kot prava radijska napovedovalka.« Takrat sem prvič pomislila, da obstaja tudi radio in da je tudi tam kakšen poklic, ki bi me lahko zanimal, ampak potem sem to pozabila. Sicer pa nisem imela mentorjev za igranje, izbrali so me pač in je bilo.

Pri odločanju za študij ste razmišljali tudi o igralski akademiji – kaj vas je odvrnilo od nje, ste kdaj obžalovali svojo odločitev?

Logaritmi in ljubezen so tudi pri profesorjih vzbudili precej zanimanja in odobravanja, nekateri so mi govorili, da imam talent, in me spraševali, ali premišlujem kaj o študiju v tej smeri. Ko sem to povedala doma, je oče odvrnil, da mi tega ne priporoča, ker sem precej občutljiva, za igralski poklic pa nista dovolj samo znanje in nadarjenost, ampak tudi veliko sreče in če je ne bo, bi me to lahko zrušilo in mi uničilo življenje. Naj si raje izberem kaj bolj konkretnega. Odločila sem se za študij jezikov.

Ste se strinjali z očetom ali ste se morda upirali?

Ne, nisem se upirala, saj sem mu zelo zaupala. V mladih letih imaš pač veliko želja, tako da ni bilo nobenega joka, samo pogovarjali smo se. Tudi sama pravzaprav nisem vedela, ali sem primerna za igralko ali ne.

Nekaj podobnosti med poklicema pa vendar obstaja.

Seveda, želja po nastopanju je verjetno bila v meni, saj sem že med študijem zgrabila prvo priložnost in se prijavila na radijsko avdicijo. Vedno pa je bil tudi kdo, ki me je prepričal o tem. Zdaj že pokojna Kamničanka Nada Pogačar je bila v službi na televiziji in mi je povedala, da bo na radiu avdicija za napovedovalce. Zatrjevala mi je, da imam glas in smisel za branje in naj pač poskusim. Celo peljala me je do Saše Vuge in Ane Mlakar, da sta me malo preizkusila, in tudi ona sta me spodbudila, naj se le prijavim. Potem sem prišla na avdicijo, prvič sem bila v studiu, tam pa je vse udušeno. Kdor tega ni vajen, ga moti, da glas ne odmeva kot v sobi, meni se je zdelo, da nimam nič glasu, imela sem hudo tremo in vem, da tisto ni moglo biti kaj prida. Seveda sem dobila obvestilo, da se mi zahvaljujejo in da naj se še kdaj prijavim.

A radio vam je bil očitno namenjen.

Po avdiciji sem bila precej užaljena in razočarana, da mi ni uspelo. Čez kake pol leta mi je kolegica Dušica Konjar predlagala, da bi šli na televizijo, tam iščejo mlada dekleta za otroške oddaje. Branila sem se, da

me že na radiu niso marali in da nisem tip za to, pa je rekla, da bi šli samo pogledat, da jo tako zanima, kako to izgleda, vse tiste kamere in to. Tako dolgo me je prepričevala, da sem nazadnje popustila. Ko sem prišla na televizijske hodnike, sem zagledala kakih 150 prekrasnih deklet, same visokorasle manekenke so se mi zdele, in tako se je zgodilo nekaj, česar še danes ne razumem povsem. Namreč, ob pogledu na tiste lepoticke sem zgubila vso tremo, češ, saj tukaj nimam kaj iskati, to pač ni zame. Pred kamero sem šla s sproščenim občutkom, da nimam česa izgubiti, in kot kaže me je prav sproščenost dvignila nad množico in sem bila izbrana. Tedaj so vzeli še Jano Čede in, mislim, Olgo Rems. Začela sem obiskovati govorni tečaj pri Majdi Šubic in ona me je povabila na radio, češ da imam tam več možnosti in da me je škoda za tiste otroške oddaje. Posnela me je in čez štirinajst dni sem že obiskovala radijski tečaj. Imela sem tri učiteljice: ob Majdi Šubic še prvo napovedovalko Natalijo Prohinar in Ano Mlakar. Televizijo pa sem pustila, saj bi bilo oboje ob študiju preveč.

Kakšen je bil radio v šestdesetih letih?

Razpoloženje je bilo nadvse prisrčno. Po večerni službi smo na primer s tehnikom in razdelilničarjem hodili v Evropo na sladoled, celo pozimi, tako je bil dober. Bilo nas je precej manj kot danes in vsi smo se poznali med sabo. Tedaj je bil samo en program, šele čez čas so za tri, štiri ure oblikovali večerni drugi program (ena prvih oddaj je bila Melodije po pošti). Tudi tretji program se je začel šele v šestdesetih letih, Val 202 pa leta 1972. Ko smo uvajali stereo, je bila ob predstavitvi v studiu 14 prava slovesnost, napovedovala sta Majda Šubic in Vili Vodopivec. Kazali so nam, kako iz enega zvočnika prihaja moški in iz drugega ženski glas. Danes je smešno govoriti o tem, ampak takrat se nam še sanjalo ni, kako velikanski korak je naredila tehnika.

Kontakti program se je začel z Valom 202.

Nenadoma smo začeli dvigati telefone, se pogovarjati s poslušalci ali pa je gost prišel v studio. Pred oddajo smo si sicer skicirali nekaj misli, potem pa je teklo po svoje. Vsega tega prej ni bilo, razlika je bila velika in težave tudi. Na primer knjižni pogovorni jezik – do tedaj ga nismo poznali, zdaj smo orali ledino. Prvo poskusno oddajo je naredil Vili Vodopivec, drugo pa jaz. Za začetek smo oddajo posneli, uredniki so jo poslušali in ocenjevali, potem pa smo jo ponovili v živo, neposneto, a enako, z isto glasbo. Imeli smo tudi režiserja, realizatorja, z Gregom Tozonom sem se na primer veliko dogovorila pred oddajo, bil je vedno poln domislic. Poslušalci so bili navdušeni nad novostjo. Ko je Braco Koren pel, da bo kupil rdeče vrtnice, in sem pokomentirala, kako se ženske zmeščamo, če dobimo rože, me je v recepciji počakal šopek; poslala ga je revija Maneken. Drugič sem povedala, da imam rada francosko solato in mi je neka gospa čez par dni poslala kozarec doma narejene francoske solate.

Je bil to poskus ali »strateška« usmeritev radia?

Seveda je bil poskus, ampak poskus z namenom. Zamislil si ga je takratni odgovorni urednik Vojko Novak. Poskusili smo, ali se bo prijelo, nihče pa ni pričakoval tolikšnega uspeha. Danes imamo sto radijskih postaj,

Na srečanju voditeljev oddaje *Glasba ne pozna meja* v Kölnu sredi sedemdesetih let. Nataša Dolenc in kolega s finskega radia Jouko Blomberg.

Val 202 pa je bil tedaj edini program, v katerem so ljudje govorili manj uradno in polikano kot na I. programu. Teme so bile lahkotnejše in tudi če smo govorili o politiki, je bilo to na kratko. Pristop je bil povsem drugačen, zato je bil poslušalcem tako všeč.

So bili poslušalci pri telefonu večinoma dobronamer- ni ali so tudi kaj provocirali?

Kadar je šlo za kakšno politično stvar, bi nekateri kar radi provocirali. Zavarovali smo se s tako imenovano 'šlingo' – pri odprtih telefonih je tekel pogovor skozi nekakšno zanko na traku, torej z zakasnitvijo, da nam ne bi ušla v eter kaka neprimerna beseda ali celo misel. V teh dvanajstih sekundah bi lahko kaj neprimernega izločili, ampak ker ni bilo nič takega, so čez leta to opustili.

Veliko oddaj ste imeli, tako stalnih kot priložnostnih. Katere so vam bile najljubše?

Zelo rada sem delala na Valu 202. Zadnja leta so bili moji petki in poslušalci so dneve kar poistovetili z voditelji. Začelo se je, ko je bil redaktor še Božo Žabjek in smo imeli na ta dan stike z zagrebškim radiom. Čez čas je bila ta oddaja ukinjena, jaz pa sem do konca ostala pri petkovih dopoldnevih.

Pravzaprav je težko reči, kaj sem imela najraje. Oddaja *Glasba ne pozna meja* je bila za tiste čase nekaj posebnega, ker je bila mednarodna. Ne smem pozabiti na Spoznavajmo svet in domovino, kviz, ki je trajal ne vem koliko let. Vodila sem ga kakih šest let v šestdesetih le-

tih, pred mano pa Dušica Erzin, Tomaž Terček, Vili Vodopivec in ne vem kdo še vse. V obdobju, ko še ni bilo toliko televizorjev, je bila to tako poslušana oddaja, da me še danes kdo ustavi zaradi nje. Tudi vprašanja so bila zanimiva, znanje srednješolcev je segalo na vsa področja. Vedno sta tekmovala dva kraja, jaz sem postavljala vprašanja v studiu 14, na terenu pa sta bila tedaj Marjan Kralj in Mirko Bogataj in ljudje so stavili, ali bo zmagal Mirko ali Marjan. Redaktor Miro Košuta, poznejši direktor tržaškega gledališča, si je zmišljeval vse mogoče, da bi popestril razpoloženje. Je na primer predlagal, naj v obeh krajih na naš znak začnejo peti *Na planincih*, Mario Rijavec pa jih bo v Ljubljani spremljal na klavirju. Prav blagoglasno res ni bilo, bilo pa je hecno, zabavno, vedno malo drugače. Veliko drobnih domislic je imel tudi režiser Aleš Jan, tako da ni šlo samo za strogi kviz.

Precej ste sodelovali z drugimi radijskimi postajami.

Ja, z avstrijskimi, nemškimi ... znanje nemščine mi je v tem primeru prišlo zelo prav. Pri nas in v Nemčiji smo imeli razne zdraviliške koncerte, pa *Tanzparty am Samstag Abend / Plesno zabavo na sobotni večer*. V Böblingenu pri Stuttgartu so bili Nemci zelo demokratični, želeli so, da govorim v svojem jeziku, seveda pa so imeli tudi svojega voditelja. Za gledalce v dvorani sem bila prava eksotika. Ničesar niso razumeli, pa so me kljub temu pozorno poslušali. Nemški časopisi so pisali o moji obleki, na kateri sem imela z zlatom izvezen motiv z narodne noše, z avbe pravzaprav. To sem

novinarjem tudi povedala, pojasnila nekaj stvari o Sloveniji in so se razpisali. Menda imam glas kot pevka in igralka Zarah Leander, ena nekdanjih najbolj priljubljenih nemških zvezd. Vsa dvorana pa se je smejala, ko sem napovedala, da bo igral plesni orkester južnonemškega radia pod vodstvom Ervina Lehna. Ker niso poznali naših sklonov, so mislili, da sem gospoda prekrstila v žensko.

Je bil način dela na tujih postajah podoben našemu?

Moram reči, da smo bili pravi profesionalci. Pri oddaji Glasba ne pozna meja so nas Nemci zelo upoštevali, saj z Ljubljano nikoli ni bilo težav, vedno smo vse materiale pravočasno poslali v Köln, le na Dunaju so nas kdaj pa kdaj prepozno vklopili. Redaktorja Aleksandra Skaleta in mene so radi pohvalili, češ da smo v Ljubljani zanesljivi in vse deluje. Občudovali so tudi naš način snemanja. Naši tehniki so prav virtuozno odpravljali napake, če si se zmotil pri branju. Tehnik je ustavil trak, ga zavrtel malo nazaj, spiker je sam s seboj prebral nekaj besed, da se je ujel s posnetkom, in tehnik je v pravem trenutku 'klapnil'. Tako je šlo naprej brez rezanja in montiranja; ko si prebral besedilo, je šlo že lahko v program. Tega niso znali nikjer v Evropi, naši tehniki so učili Dunajčane, pa so jim ti rekli, da je to preveč zapleteno. Mogoče smo zaostajali po opremi – naša je bila stara in izrabljena – sicer pa ne. In pa s trakovi smo varčevali, bilo je obdobje, ko so v arhivu brisali dragocene oddaje, ker nismo imeli deviz za nove trakove. Mogoče nas je bilo v Jugoslaviji preveč, da bi bilo dovolj za vse.

Glasba ne pozna meja je bila prav vaša oddaja?

Ni bila prav moja, najprej jo je vodila Ivi Korošec. Nado mestila sem jo, ko je bila noseča. Tedaj se je bilo namreč treba voziti v Maribor, saj je mednarodni kabel tekel z Dunaja v Zagreb, Ljubljana ga še ni imela. Za tiste čase, ko nismo prav pogosto hodili v tujino, je veliko pomenilo, da smo imeli nenadoma zvezo z vso Evropo. Tu ni bilo nič pogoljufanega, čeprav je kdo mislil, da si samo menjavamo trakove. V soboto smo imeli snemanje in dve uri je bilo vključenih 13 evropskih postaj. Naši glasovi in glasba so po radijskih telefonskih linijah potovali v Köln, ki je bil producent oddaje. Voditelji smo imeli tudi kakih pet minut časa za osebnejše pogovore. Vera Florence iz Ženeve je na primer povedala, kako je sin pobegnil od doma, ker mu niso pustili, da bi šel za kuharja. Enkrat na leto smo imeli letno konferenco v enem izmed sodelujočih mest, skupaj smo posneli novoletno oddajo, en dan pa je bil namenjen ogledu mesta in skupni večerji, tako da smo se kar dobro spoznali in se sprijateljili.

Kakšna je razlika med pripravljanjem snemanih oddaj in vodenjem programa v živo?

Snemanje je vsekakor bolj varno, saj lahko popraviš, če ga kaj polomiš. A snemamo po navadi le oddaje z veliko branja in zahtevnejšimi besedili. Jaz pa sem raje delala v živo. Zdi se mi, da sem se bolj zbrala in bolje naredila, kot če sem imela občutek, da lahko popravim.

Razlika je tudi med mediji. Že televizija je čisto nekaj drugega kot radio, moraš biti primerno oblečen, naličen, imeti moraš urejeno pričesko, če pa si na odru, imaš pred sabo še občinstvo. Publika je nekaj krasne-

ga, takoj imaš povratno informacijo, nekako začutiš jo iz dvorane, pa ne samo po aplavzu, nekaj je v zraku, nekakšen fluid, ki takoj pove, kdaj je dobro, kdaj pa se moraš še bolj potruditi.

Kamera je pripomogla, da so vas ljudje poznali ne le po glasu, ampak tudi po obrazu. So vas pogosto nagovarjali na ulici, v avtobusu, se Slovenci znamo obnašati v takih primerih?

Nagovarjali so me kjer koli, tudi v vodi sredi bazena. Največkrat jih je zanimalo, ali sem res tista z radia in televizije, češ da so šli staviti za gajbo piva. Ali pa je šlo za indiskretno ogledovanje, šepetanje, za neprikrito radovednost. Iskreno naklonjenost in nevsiljiv pristop sem doživljala na podeželju, pri preprostih ljudeh.

Ste imeli dovolj zasebnosti, ali ste jo pogrešali. Kam ste se umikali pred javnostjo – za zidove, na samotni otok, v naravo?

Zasebnost imam rada in sem jo tudi znala najti. Najbolje sem se počutila, in se še vedno, ob Bohinjskem jezeru. Tja zahajam že 18 let.

Vas je kdaj prišlo, da bi zavrnilo besedilo, če se niste strinjali z vsebino? Navsezadnje je bilo treba najbrž kdaj prebrati tudi kakšno neumnost, sodelovati pri snemanju reklam ...

No, reklame tedaj niso bile vprašljive, zdaj pa jih tako in tako ne snemamo vedno mi, saj je danes lahko producent skoraj vsak, ki se mu to zahoče. Nekatere današnje reklame pa so res prav grozljive, besedila so debilna in tudi slovnično ali pravorečno je marsikaj narobe. Pač pa sem nekoč, že po osamosvojitvi, res odklonila branje nekega besedila. Tekst je bil satirično-ironičen, vendar se mi je zdel neokusen, zlasti neprimeren za ženska usta. No, besedilo je šlo kljub temu v program, prosila sem kolega za uslugo in tako ga je prebral moški.

Nekoč ste imeli napovedovalci zvezek, v katerega ste zapisovali napake in nerodnosti. Najbrž se je nabralo kar nekaj cvetk. Se spomnite kakšne?

Žal se je tisti zvezek izgubil, ne vemo, kam je izginil. Smo ga pa prav radi prebiral, posebno v večerni izmeni, ko ni bilo toliko dela. Seveda se tudi danes kdo zmoti, včasih se niti ne opraviči ali pa reče 'oziroma', čudim pa se, da ni več duhovitih, prikupnih napak, kakršna je bila na primer 'Predstava odpade zaradi ljubezni v ansamblu'. Ali pa 'Arija iz opere Ljubezenski naboj' in 'predsednika sta izmenjala zdravnici' (ta je bila celo moja). Tudi na televiziji sem ustrelila eno hudo, ko sem rekla, da je predsednik Tito v Karadjordjevu priredil lov na tuje diplomate. Jernej Pikel nekoč nikakor ni mogel izreči 'Salkovo cepivo' in je trikrat rekel 'pecivo'. Podobni so bili 'vremenski popadki, plohte in nevihe'. Nekoč je pevka Barbara Jarc pela »barvice si kupi ...« Glasova r in j je včasih res težko izgovoriti in tako je pevka postala Bajbaja, nato Barbara Jajc, pa Barbara Rajc. Skoraj popadali smo od smeha, ko je kolegica, ki bi morala napovedati Urbana Kodra, prebrala: 'Solist bo urbanist Kurban Oder.' Gre za značilen spikerski zaplet, ko bi rad popravil napako, a je beseda že izrečena in je na vrsti naslednja, z enim očesom gledaš že naprej ... in se ti začne podirati kot domine. Podobna na-

paka je 'koncert za violo, violino in violonilo' ali pa '... Mozarta Amadeusa Mozartka, pod vodstvom Uroška Prevorška'. Nekoč je na razstavišču igral naš plesni orkester, med enajsto in polnočjo pa je bil vklop v program in sem ga morala napovedovati za radijske poslušalce. Zareklo se mi je: 'Igral bo Plesni orkester RTV Ljubljana pod vodstvom Jožeka Privška.' Fantom so skoraj popadali inštrumenti iz rok in so se tako smejali, da je sledila skoraj minuta pavze, iz ozadja so priganjali 'gremo, gremo', oni pa sploh niso mogli igrati.

Vas je kdaj premagal smeh pred mikrofonom?

Jo, ne le enkrat. Je pa to precej neprijetno. Včasih zadostuje že kolegova gesta, posebno Vili Vodopivec nas je rad provociral, saj je sam lahko ostal povsem resen. Če smo prebrali, da bo v Guncjljah veselica, je npr. pozibal z rokami in je bilo že smešno, znal je migati z uhlji, najbolj pa sem se mu smejala, ko sva skupaj brala poročila in nisem mogla izreči 'zunanji minister Koča Popović' in je postal Popopo... Saj bi šlo mimo, ampak Vili je vzel listek, nekaj napisal in mi pokazal. 'Krasno, čestitam,' je pisalo. Ko sem zagledala napis, sem lahko samo še zaprla mikrofona, poslušalci pa so poslušali tišino, tako da je iz razdelilnice priteknel dežurni, ki je mislil, da je mogoče izpadel oddajnik. Potem, imeli smo kolega Jožeta Logarja in ko so poslušalci čestitali dragemu Pepiju Logarju, smo se vsi, kar nas je bilo v studiu, spomnili nanj in bruhnili v smeh. Napovedovalec pred mikrofonom nikakor ni mogel dokončati čestitke. Nič bolje ni bilo, ko je bila čestitka namenjena dragi mami Ivanki Prašiček, po domače Pujsovi, iz Blatne vasi ... Težko je ostati resen, a moraš povedati do konca, čeprav z jokajočim glasom.

Slovite kot disciplinirana, zanesljiva napovedovalka. Ste kdaj prespali začetek službe?

O, sem in so me tudi poklicali pred disciplinsko komisijo. Ob šestih bi morala brati jutranja poročila, ni me bilo niti ob pol sedmih, ob pol osmih pa so me prišli zbuditi. Takrat sem stanovala na Pražakovi, čisto blizu radia, telefona še nisem imela. No, sanjalo se mi je, da sem angelček med oblaki, takšnimi, kot so nad oltarjem frančiškanske cerkve v Kamniku. Imela sem rožnato srajčko, drugi angelček je bil oblečen v svetlo modro, oba sva imela v eni roki svečko in v drugi zvonček in sva hodila po oblakih. Na disciplinski tega seveda nisem povedala, samo opravičevala sem se, da mi je žal in da je človek kaznovan že s tem, ko vidi, kaj je naredil. Nisem pa mogla obljubiti, da se mi to ne bo nikdar več zgodilo.

Napovedovalčev urnik je vse prej kot urejen, ves čas se spreminja, služba je enkrat popoldne, drugič zgodaj zjutraj, pa zvečer ali ponoči. Je težko ujeti ritem?

Seveda, vendar se navadiš tudi takega načina življenja. Živiš pač iz tedna v teden, nobene osebne dejavnosti ne moreš dolgoročno načrtovati. Preden sem prišla na radio, sem pela v pevskem zboru, nekakšnem zabavnem krilu APZ-ja. Vodil nas je Pavel Mihelčič, vaje smo imeli trikrat na teden, zato sem morala odnehati. Vedno manj je vsega, pač ne gre in to je neka žrtev, nisi svoboden. Počasi začneš izgubljati prijatelje, ostanejo le najtesnejši, s katerimi poklepetaš vsaj po telefonu, če ne gre drugače. Šele v zadnjih letih službe sem si

lahko privoščila redno rekreacijo enkrat na teden, gledališki abonma pa imam šele zdaj, ko sem upokojena.

Zaradi česa je vaš poklic tako naporen, da jih toliko, predvsem moških, sploh ne dočaka upokojitve? Je to stresnost, nerednost, nezdravo življenje?

Ne vem, ali je naključje, da je toliko kolegov že pokojnih, prav gotovo pa tako življenje ni prav zdravo. Red ne pomeni samo tega, kdaj spiš, ampak tudi to, kdaj ješ. Tudi napetost je ves čas navzoča. Lahko imam sicer prost večer in grem v družbo, ampak me mogoče čaka jutranja služba. Ne morem biti sproščena, če razmišljam, da moram kmalu oditi in smem popiti le pol kozarčka. Delo je stresno, ne smeš se zmotiti, nenehno gledaš na uro. Tudi odgovornost je velika, bili so primeri, ko je kdo odgovarjal zaradi ene same napačne besede. Ko je kolega rekel, da so položili venec na grob tovariša Tita namesto Kardelja, mu ni bilo prav nič lahko. Pa sta bila Tito in Kardelj omenjena na isti strani in smo o Titu govorili vsak dan v vseh poročilih. Preprosto mu je zdrknilo z jezika, ne da bi mislil kar koli neprimerne. Za napovedovalce ni nikoli nihče pomislil, da je to odgovorno delo. Podobno je s pripombo, da brati zna pa ja vsak. Ni res, nihče ne zna brati v javnosti, če se ni res učil tega. Saj veste, koliko nas v šoli naučijo logičnega, razumljivega branja s pravimi poudarki. V gimnaziji sem v razredu prebirala okrožnice in sem mislila, kako dobro znam brati. Ko sem prišla na radio, sem pa videla, kakšna reva sem in koliko dela in učenja me še čaka.

V primerjavi z Italijani ali Srbi Slovenci veljamo skoraj za jecljav narod. Je to stvar temperamenta, samozavesti ali česa drugega?

Če se primerjamo z njimi, res nimamo toliko govorne sposobnosti, temperamenta, njim je to prirojeno. Dr. Boris Paternu je nekoč povedal, da je jezik stvar znanja, občutka in temperamenta. A zadnja leta smo se vendar popravili tudi v tem pogledu, okoliščine nas silijo k javnemu izražanju. Samozavest pa dobiš, če nekaj znaš. Torej, potrebno je učenje.

Jeziku ves čas posvečate veliko pozornosti, omenili ste, da ste ustvarjali knjižni pogovorni jezik, imeli ste oddajo Pet minut za boljši jezik, zdaj je na sporedu njena krajša različica Slovenščina za Slovence ... Kako radio in televizija s svojo razširjenostjo vplivata na izražanje?

Seveda imata radio in televizija velik vpliv, naj to priznamo ali ne. Tako kot dvajsetkrat povedana laž postane resnica, se tudi napaka prime in ne moti nikogar več. Prav zato se mi zdi, da nacionalka mora paziti na jezik, mora biti dober zgled.

Imate občutek, da popušča v tem?

Ja, res smo malo popustili. Zdi se mi, da nekaj časa to skoraj ni bilo pomembno, zdaj pa si spet bolj prizadevamo za jezik.

Pri vodenju v živo in pri pogovorih je težko hkrati paziti na vsebino in na pravilno izražanje.

Vsak radijski govorec naj bi tudi nekaj znal. Pri vodenju v živo in pogovoru z gostom res ni treba govoriti v zboru slovenščini, poznati pa je treba glavne zakonitosti

knjižnega pogovornega jezika. Prepričana sem, da tri četrt poslušalcev sploh ne ve, da imamo dve glavni kategoriji pogovornega jezika, knjižnega in nižjega, pa narečja, mestne govore, žargon, sleng ... Marsikdo ne ve, da je glavna značilnost knjižnega pogovornega jezika kratki nedoločnik, in ga zmoti že to. Knjižni pogovorni jezik ni jezik z ulice, je samo bolj sproščena, preprostejša oblika zbornega jezika, nič drugega.

Se pravilno izražanje in sproščenost izključujeta?

Nikakor ne. Samo tisti, ki znajo govoriti zgolj v nižjem pogovornem jeziku, pravijo, da je to sproščenost. Seveda, saj v knjižnem jeziku ne morejo biti sproščeni, če ga pa ne znajo. Se ga je treba najprej naučiti.

Se te meje spreminjajo, je postalo dopustno, kar pred leti še ni bilo?

Po eni strani popuščamo, po drugi pa je jezik vendarle živ organizem in vsaj vsakih dvajset let prihaja do sprememb. Zakaj je v novem pravopisu na primer beseda 'gužva'. Jaz mislim, da tam nima kaj početi, čeprav ima oznako 'slengovsko'. V Slovarju slovenskega knjižnega jezika je pa ni, čeprav bi tja sodila – v slovar namreč pogledamo, če besede ne poznamo, ne razumemo. A med prvo knjigo SSKJ in novim pravopisom je tudi več kot dvajset let razlike.

Ste sodelovali pri nastajanju zadnjega Slovenskega pravopisa, npr. s pobudami, opozorili, vprašanji, pripombami ... So bile upoštevane?

Ne ne, saj nas ni nihče nič vprašal. Povedati pa moram, da je naša fonetičarka, vodja oddelka za govor Cvetka Šeruga Prek opravila velikansko delo. Po izidu se je vsaj pol leta ukvarjala s pravopisom in mislim, da ga ima v malem prstu. Vse pripombe in vprašanja je zbrala in jih sporočila pravopisni komisiji. Res da gre predvsem za pravorečna vprašanja, ki nas na radiu tudi najbolj zadevajo. Pozneje smo imeli sestanek s prof. Toporišičem, Cvetka se je potem dopisovala z njim in moram reči, da smo bili presenečeni, saj je marsikaj upošteval že v broširani izdaji, ko je bil pravopis prvič ponatisnjen. Res ne more biti kar naenkrat Brník, če je pa Břník. In če je v pravopisu že omenjen kraj Vrhoplje pri Kamniku, potem naj ne piše 'na Vrhpolju', saj vendar rečemo na Vrhpoljah. Taka napaka me pojezi, saj imamo vendar Krajevni leksikon, v katerem je zapis pravilen. In zakaj Bělfast, če je prav Belfást, zakaj Cáracas, če je Carácas. To bo zdaj popravljeno, nismo pa prišli skupaj pri števnikih na -najst, npr. pétnajst/petnájst. To je bila ves čas dvojnica in meni se zdi to tudi najbolj pošteno, saj pol Slovenije govori eno različico, pol pa drugo. Osrednja Slovenija gotovo naglašuje na osnovi, tudi bolj razumljivo je, če poudariš tisti zlog, ki loči eno število od drugega. Ne vem, zakaj naj bi zdaj to dvojnico črtali, ko pa jih imamo tisoč res nepotrebnih, proračun je npr. postal dvojnica ob pravilnem proračunu – ali zato, ker premier Rop tako reče? In tudi, ali se vam ne zdi bolj blagglasno, če rečem 'leta devétnajsto devétnajst' namesto 'devetnájsto devetnájst'. Še zdaj trdim, da imam prav. Ker je lepše.

Nataša Dolenc z Natašo Bolčina Žgavec, predsednico Društva napovedovalcev Slovenije, ob podelitvi kristalne mikrofona leta 2003.

Kaj vas pri sedanjih radijskih govoricah najbolj pojezi – govoričenje, spakovanje, jezikovna nemarnost ...

Pri mladih pogrešam predvsem izobraženost, razgledanost, in to pri vsakdanjih, najpreprostejših stvareh. Saj še ljudskih pesmi ne poznajo več. Kdo je kriv, ne vem. Drugo, kar me moti, je, da jih razen angleščine ne zanima noben drug jezik, o latinščini nimajo pojma. In tako že vsako nemško, francosko ali italijansko ime povzroča težave, čeprav se o pravilnem izgovoru lahko vsak seznanja v pravopisu. Na komercialnih postajah, ki pa jih poslušam bolj po naključju, je veliko spakovanja, nobene vsebine in nikakršnega znanja. Tudi pri pouku nihče ne popravlja govornenja, preverjanje znanja poteka samo pisno. V srednji šoli bi po mojem mnenju lahko zahtevali tudi nekaj znanja o pravorečju, recimo da bi vsaj predloge v, s, z, k, h znali pravilno izgovarjati, torej tako, da jih povežemo z besedo, ki jim sledi. Če se učimo angleško fonetiko, zakaj se ne bi še slovenske.

Kaj pa javni govor v drugih medijih, parlamentu ...

To bi bila predolga zgodba, če bi hotela vse povedati. Pri politikih me najbolj moti, da kujejo neprimerne nove besede, verjetno dobesedno prevedene iz angleščine. Zdjaj je modna beseda 'izpogajati', a je ni ne v SSKJ ne v pravopisu. Pogajati je nedovršni glagol, tako kot npr. prihajati. Toda ali bomo rekli, da so izprijajali? Ne, prišli so. Dovršni par glagola pogajati je pogoditi. Verjamem, da ima beseda nekoliko starinski pridih in je slišati, kot da bi šlo za kupčijo. Toda slovenščina ima drugačno dušo kot angleščina, izražamo se drugače, večkrat opisno. Tako lahko rečemo, da so bila pogajanja neuspešna, da niso prinesla pričakovanih rezultatov ali da na njih niso dosegli ničesar (Jelinčič je rekel, da niso nič izpogajali). Sto načinov je, da povemo druga-

če. Moti me tudi nekontrolirano prevzemanje iz angleščine oz. ameriščine, ne samo pri politikih. Beseda promocija je prav razvrednotena – prej je pomenila podelitev doktorskega naslova ali akademske časti, zdaj pa je to navadna predstavitev plošče Agropopa, na primer. Tujke vendar jemljemo iz latinščine, grščine, ne pa prek ameriščine. Angleščina se vriva tudi v skladnjo. Ali sploh še kdo reče 'pred petimi leti'? Ne, zdaj slišiš samo še 'pet let nazaj'. Nikogar več ne motijo na primer Emona hoteli, čeprav nihče ne bi rekel 'Tone stric' namesto stric Tone. Ali bi rekel gostilna Šestica ali Šestica gostilna? Pa se nihče ne razburja nad tem, celo mlajši slavisti oz. slovenisti so preveč liberalni. Mogoče so moja leta kriva, da sem prestroga, ampak mislim, da premalo cenimo svoj jezik, izgovarjamo se, da imamo skromen besedni zaklad, siromašimo ga pa sami.

Najbrž po tem pogovoru niti nima smisla spraševati, ali ste imeli radi svoje delo.

Seveda sem imela rada svoje delo. Malo je poklicev, v katerih bi prav vsak dan počel nekaj drugega. Ves čas si na tekočem z vsem dogajanjem, radio še vedno prvi objavi novico. Skratka, nikoli ni dolgčas in to mi veliko pomeni.

Sosedje Kovačevi

Oče in sinovi

Na drugi strani našega srednjeveškega trga, ob stičiču trga in Japljeve ulice, so domovali Kovačevi. No, vsaj tako smo jih imenovali, po obrti namreč, ki je slovela ne le v Kamniku, pač pa tudi v bližnjih, pa celo mnogo bolj oddaljenih krajih Slovenije.

To so bili sila dobri, pridni in predvsem veščji kovači. Njih sloves je krožil daleč naokrog, pa tudi v oddaljene kraje, saj kovača, ki bi jim bil kos, daleč naokrog ni bilo. Tudi nenavadno »žleht« konje so kar praviloma celo iz najoddaljenejših krajev Kranjske privedli v to kovačnico.

Pred kovačnico je bil širok »pod«, čez in čez »tlakovan« z debelimi plohi. Tu so se vedno dogajale najimenoitnejše in najzanimivejše kovaške umetnosti, seveda pa tudi podkovanje konj, kar smo otroci iz soseske z radovednostjo in občudovanjem spremljali. Pod je bil tudi prizorišče zabijanja starih podkovskih žebeljev v trd les.

Kovačev pod – moja prva učilnica

Pravijo, da sem že v predšolskih letih zabijal stare in skrivljene žebelje kar najbolj precizno, čemur so se tudi starejši čudili. Janez, nekoliko škilast najmlajši sin, me je naučil te umetnosti. Razložil je, kako je treba star žebelj zravnati in ga nato z najmanjšim številom udarcev ravno zabiti v pod. Tej prvi priučeni umetnosti so polagoma sledile tudi druge, vendar pa sem se s tem tudi obvezal za skoraj vsakodnevno poganjanje enega od dveh kovaških mehov, kjer so segrevali in do razbeljenosti mehčali pripravljene kose železa za kovanje v podkve, obroče za lesena kolesa, ki jih je izdeloval oče Rebernik na Grabnu, železne obloge za vozove, ki so bili po naročilu, vendar umetno izdelani prav tako pri kolarju Reberniku, in druge predmete.

Sosednja kovačija je bila torej moja prva delavnica in učilnica in vanjo sem rad zahajal tudi še leta in leta kasneje, takrat seveda tudi kot »pravi« vajenec ali pa celo pomočnik. Tudi moje veselje do ključavničarskega dela je prav gotovo vezano na tu pridobljene sposobnosti in nagnjenost do obdelave in predelave železnih materialov.

Umetnost podkovanja

Najraje smo občudovali umetnost podkovanja. Bili so konji, ki se podkovanju niso upirali, pa tudi bolj ali manj »divji«, ki so se podkovanja branili, se mu upirali in pri tem povzročali celo zelo hude in nevarne preglavice in nevarnosti. Najbolj krotkih niso nikoli privezali ali pa pripeli, vse druge so priklenili na ustrezne kavlje oziroma »rinke«, montirane in trdno zabetonirane v kamnito steno kovačeve hiše. In če je bil konj prav posebno »žleht« in s tem nevaren, so pri podkovanju po-

leg lastnika pomagali vsi trije kovačevi sinovi, normalno pa tudi kakšen sosed, ki ga je povabil lastnik. Razbeljeno podkev, skovano v kovačnici, je stari kovač, ki ga je z leti zamenjal najstarejši sin Tone, s kleščami prinesel na pod, da bi jo kar najbolj natančno umeril na kopitu samega konja. Sinovi so z vrvmi in stego, ki so jo pritrdili na konjev gobec, konja prisilili, da je dvignil ustrezno nogo, ki jo je v hipu zagrabil najmočnejši. In medtem ko sta ostala dva, po potrebi pa še lastnik, nategovala vrvi in privijala stego, je najmočnejši dvignil nogo, jo podržal očetu, ki je z že v delavnici prikrojeno podkvijo nekoliko zasmodil kopito in se prepričal, da dobro sedi na kopitu.

Hzranje, ritanje in upiranje je bilo pri najbolj upornih tudi tolikšno, da se je konj kljub privijanju vseh vrvi in še stege na gobcu uspel celo iztrgati. Tedaj je bilo najpomembnejše, da se je pomočnik, ki ga je držal za nogo, kar najhitreje umaknil. Dogodilo se je tudi, da je bil umik za drobec sekunde prepočasen ali prepozen, tako da je pomočnik skupil »hudo brco« ali pa celo tako močan udarec, da se zlepa ni pozdravil.

Divji konji

Nas otroke so že prej posvarili in zahtevali, da se umaknemo v veže sosednjih hiš, iz katerih so sosedge opazovali kovaške umetnije podkovačev in pri tem bučno in glasno komentirali dogajanje. Bil sem marsikdaj priča, da se je konj povsem iztrgal iz rok kovačev in lastnika ter ves penast, z grozečimi zobmi kot podvijana zverina oddivjal po našem trgu proti »Žajspohu« in še dalje proti Bistrici in Produ. Začela se je dirka za njim, ki je lahko trajala tudi uro, dve in še dlje, preden so ga spet ujeli in pripeljali nazaj. No, in kot so mi starejši pripovedovali, ni bilo konja, ki bi ga naši sosedge ne uspeli podkovati. Odtod tudi sloves, ki se je raznesel tja do Ljubljane in po celi Kranjski.

Kovačnica, moja prva učilnica ...

Tako kot vse je bila tudi ta kovačnica temna in mračna, polna saj in črnine. Ob zadnji steni sta bila dva kovaška mehova, od katerih je bil prvi vsakodnevno v prometu. Oba sta bila na nožni pogon, za kar je skrbel eden od vajencev, pa tudi jaz, če mi je bilo to dovoljeno in če sem sploh imel možnost prikraati se v vedno mikajočo me kovačnico. Vsaj tja do petega, šestega leta zelo redko, to zaradi bojazni, da bi me ne zadevali žareči drobci, ki so stalno odpadali od bližnjega nakovala, na katerem sta kovač s kladivom in po potrebi še njegov pomočnik z nekoliko večjim kladivom ali pa celo »macolo« prikrojevala žarečo železno gmoto obliki podkve, železnega obroča kolesa ali česa drugega.

V primerno široki in visoki polici iz trdega lesa so bila po »luknjah« okoli nakovala razvrščena večja in srednja ročna kladiva, macole pa na tleh okoli njih. Na široki polici nizkega okna proti Japljevi ulici, ki se je z zunanje strani zapiralo z lesenim in močno okovanim polknom, so bile razvrščene številne manjše priprave, ki so jih pri delu na nakovalu stalno uporabljali. Tu so bile razstavljene klešče vseh vrst in velikosti, od tistih za prijemanje razbeljenega obdelovanca do tistih, namenjenih za vrtenje istega po volji in potrebi, nekaj koma-

Janez Zore bo podkoval konja. (Foto: Božo Matičič)

dov krede, s katero so označevali mesta presekov in podobno, dvoje ali troje tekočih kolesc na ročaju, s katerimi so merili obsege in dolžino raznih obdelovancev, da ob tem naštevanju sploh ne omenjam kovinskih in lesenih metrov in sploh čuda vseh raznih orodij, ki so nam bila prava paša za oči, to še zlasti, ker jih je bilo strogo prepovedano prijemat ali pa celo prenašati po kovačnici.

Nekoliko nižje pred izhodom je bila ob isti okenski strani postavljena delovna miza, narejena iz širokih in debelih lesenih plohov. Tu je bil montiran močan železni primež, sicer v kleščah že zelo razmajan, a kljub temu še vedno redno uporabljan. Tako na mizi kot v predalu pod njo so se vrstila manjša in najmanjša kladiva vseh vrst, manjše klešče in celo takrat še zelo redke kombinirke ter izbijači, rezalno orodje za navoje in vijake večjih premerov, na oknu pa vijaki in matice raznih dimenzij. Pod to delovno mizo je bilo razmetano razno odpadno ali pa odrezano železje, ki so ga od časa do časa premetavali, da bi našli primeren kos za novo uporabo.

V kotu pred širokimi dvokrilnimi, navzven se odpirajočimi vrati je bila nameščena vedno zaklenjena omara z vsemi manjšimi dragocenostmi, od kovaških žeblicev pa tja do vijakov in matic, ki so jih kovači stalno rabili. Temu se je kasneje reklo »potrošni material«. Tu so bile skrite in spravljene tudi originalne skice in načrti raznih kmečkih tovornih voz, pa tudi lahkih vozil – »zapravljivčkov«, ki so jih kovači, če le ni bilo podkovoškega dela, oblagali z železnimi kolesnimi obroči in drugimi potrebnimi železnimi deli, od kolesnih »puš«, ki so jih polnili s kolomazom, pa tja do lepotnih oblog, ki so krasile lahke enovprežne vozičke ali pa celo kočije. No, tu

je bilo tudi polno praznih steklenic vina in drugih pijač, ki so jih kovači v »primerni« količini konzumirali, prinašali pa najvztrajnejši stalni ali pa le občasni uporabniki kovaških uslug.

Ob robu sredine kovačnice je ležala doma izdelana priprava za krivljenje železnih trakov – profilov za nova lesena kolesa, ki jih je izdeloval kolar Rebernik z Grabna. Na srednji ozki steni, ki je mejila oba mehova, so kasneje namestili tudi močno vrtalko, ki je s pridom nadomestila mučno ročno vrtnanje lukenj v železo in ki so jo leta kasneje dopolnili s takrat komaj znanim elektromotorjem.

Vse stare žeblice smo spravljali v veliko škatlo. Tu je bil tudi moj delovni prostor, kajti kot najbližji sosedov otrok sem imel to pravico, da sem neusmiljeno zabijal stare žeblice v pod pred kovačnico. Tako mama kot sami kovači so mi pripovedovali, da sem bil v tem pravi mojster. Mama se je sicer stalno jezila, saj sem se od kovačev vedno vračal črn in umazan, oče pa je bil kar zadovoljen, češ se bo vsaj naučil kaj pametnega in koristnega.

Kovačevi fantje so me imeli zelo radi in sčasoma so mi celo dovolili, da poganjam meh in da se v nenevarnih trenutkih lahko gibljem po kovačnici. Ob tem sem moral seveda paziti, da nisem bil »v napotje« in da se nisem vrtel ravno tam, kjer je bilo tekoče delo.

Dobršen del mojega otroštva, še preden sem prestopil prag prvega razreda osnovne šole, je tako potekal na kovačevem podu. In prav na ta pod me vežejo komični, pa tudi žalostni spomini.

Stari kovač in kovačica

Razen tega, da so bili imenitni delavci, so bili tudi dobri pivci ali vsaj ljubitelji »dobre« kapljice. V letih pred njegovo smrtjo so bili sinovi še mlajši in zato tudi »neupravičeni« do pitja. Stari kovač pa se je od časa do časa kar pošteno napil in se šele pozno zvečer pošteno nalit primajal domov. Stara kovačica, korpulentna in neskončno jezikava, ga je pričela glasno obdelovati, oštevati, zmerjati in obmetavati z raznimi priimki. In da bi se to slišalo tudi po »placu«, je odprla vsa okna, da so sosedje z večjim ali manjšim nasmeškom in škodoželjnostjo lahko prisluhnili. Pravijo, da si je tako hotela priboriti tudi večje spoštovanje, češ da je sposobna tudi »starega« ostro napadalno in suvereno nahruliti, se z njim spopasti in ga spraviti v »kozji rog«. Stari kovač je nekaj časa poslušal in požiral te očitke, dokler ga ni prišla jeza in je staro kovačico enkrat ali dvakrat pošteno mahnil. Lahko si je misliti, da takšen kovačev zamah ni bil ravno od muh, vsekakor pa s tem njenega jezikanja ni uspel utišati ali celo prekiniti, prepir in zmerjanje sta se le še povečala, dokler staremu ni prekipelo.

Huda jeza in trgovec Grašek

Enostavno je zagrabil kup krožnikov in jih preprosto zabil na pod pred kovačnico. In ker je kovačica še naprej vpila in zmerjala, je prvi pošiljki sledila še pošiljka steklenine pa tudi kaka omara z vso vsebino vred. Videč, da ji grozi še kaj hujšega, je kovačica pograbila najmlajšo Cito ter z vikom in krikom zbežala na plan, da bi se zatekla h kakemu sosedu, najčešče seveda k nam. Mama je bila na to »živo pošiljko« že pripravljena, saj je že pred tem pričela pospravljati in pripravljati začasno ležišče zanjo in za otroka.

Naslednjega dne je bilo vse spet v najlepšem redu. Kovačica je že dopoldne stopila v trgovino pri Grašku na Glavnem trgu, kjer so prodajali gospodinjsko robo vseh vrst, nakupila nove krožnike, steklenino in sploh vse, kar je stari zmetal iz hiše. Na ta način so pri Kovačevih kar večkrat menjavali novo za staro in ker so dobro delali, pa tudi dobro služili, je bil takšen nov nakup poravnán že z izkupičkom enega samega dne, mali debelušasti Grašek pa močno zadovoljen, saj je na kovačevih prepirih kar dobro služil.

V mojem spominu je neizbrisno zabeležen dan, ko so kovača v odprti krsti mrtvega prinesli na kovaški pod. Vsi sosedje so se od njega poslavljali, meni pa je ostalo v spominu zabijanje žeblice v krsto.

Od tradicije ostaja ime Pri podkvi

Fantje so sicer nadaljevali tradicijo, vendar so se tudi večkrat sprli. Vedno zaradi napisne table nad kovačijo. Nikoli ni bila dobra zdaj enemu, zdaj spet drugemu. Najstarejši Tonček se je kmalu oženil, odselil in si na koncu Grabna postavil lastno kovačijo. Srednji Anci si je našel nevesto in novo delovno mesto nekje na Kozjanskem, tako da je na domačiji ostal najmlajši Janez, ki je še dolga leta, tja do sredine sedemdesetih let, nadaljeval tradicijo znamenitih kamniških kovačev.

Devet desetletij gospe Mare Pucelj, vtkanih v izročilo in spomin

Pred šestdesetimi leti se je s svojim možem v Kamnik preselila Mara Pucelj. Enaindvajsetletna, vajena Ljubljane, prostranih ulic, kjer je vozil tramvaj, in Šempetrske ceste, ulice njenega otroštva. Vajena vrveža, odprtosti in mišljenjske iskrivosti gostov domače, Bobenčkove gostilne, je sledila možu, ki je v Kamniku našel delo kot zdravnik. V sebi pa je nosila spomin na velika bela ljubljanska praznična jutra, spomin na odmev zvonov, ki so spremljali slovesne procesije, šelestenje peč in praznih črnih oblek, ki so si jih meščanke tako ponosno nadele za telovo. V njej je bil zapisan ponos, odsevajoč z obrazov in drže teh meščank, ponos vseh tistih, ki so ob teh priložnostih z nošo ne le počastili slovesnost, temveč tudi pokazali pripadnost slovenstvu.

Rodila se je 30. novembra leta 1912. Njen dom, Bobenčkova gostilna v današnji Trubarjevi, tedaj Svetega Petra cesti, ji je ponujal soočanja s pomembnimi slovenskimi ustvarjalci in z oblikovanjem slovenske zavesti. V to gostilno so se vračali slovenski možje kulture z daljnega Dunaja in prinašali velike izkušnje s poti izbrancev malega naroda. Njen pogled na svet je pozneje poleg doma oblikovala šola, predvsem Poljanska gimnazija, še bolj pa samodejno razumevanje razsežnosti, ki jih je v varno izročilo slovenstva z novimi idejami vnašal Kocbekov krog.

Leta 1934 je prišla v Kamnik. Odhod v Kamnik, ki je sledil poroki, je bil zanjo odhod v majhno mesto, obkroženo s planinami, čez katere ni videla. K Albrehtovim je hodila poslušat zvonove, odmev šempetrskih zvonov svoje rodne Ljubljane in daljno slutnjo svoje domače hiše. Kamnik je pomenil prekinitev s prostranstvom, ki ga je čutila v Ljubljani, in začetek novega življenja z možem, z njegovo ordinacijo in otroki. Hkrati je bil to začetek novega življenja s Kamničani, s svetom, ki ga ni poznala in ji zato ni bil blizu. Tako ni poznala njegovih prizadevanj po lastnem narodnem izrazu, poudarjenim z več razstavami noš v dvorani Narodne čitalnice in s številnimi prireditvami. Zanjo je bil to čas podnajemništva v različnih delih mesta, gostovanje pa se je končalo z nakupom hiše na Glavnem trgu. Hiša, dotlejšta last frančiškanov, je njej in družini postala dom. Dom z zidom, ki je varoval, in z vrati, ki so se vedno znova odpirala.

Druga svetovna vojna in poveljni čas nista pomenila samo nadaljnega soočanja s Kamnikom, temveč tudi čas nasprotij, tistih med narodi in tistih v ljudeh in med ljudmi. Tem nasprotjem so bili ob času križanja eno-

smernih razmišljanj na poseben način izpostavljeni prav izobraženci in meščani, v Kamniku nič manj kot drugod.

Gospa Mara Pucelj je v letih teh razhajanj iskala moč v izročilu, ne le moč slovenstva, temveč tudi moč svobode človeškega duha. Sledi trdne zavezanosti lastnemu in prepoznavnemu je iskala v tistih skrbno izvezenih pečah, v ošpetljih in rutah, ki so marsikje obležale na podstrešju v nikogaršnji spomin. Ljubezen do izročila, predvsem do oblačilne kulture, jo je spominjala na dom, na vezenje po Sičevih predlogah »narodnih« motívov, na spomine njene matere in na ljubljanskega trgovca z železnino, Verovška, ki je njeni materi podaril staro nošo, v njej pa se je njena mati še kot dekle leta 1908 udeležila proslave 60-letnice vladanja cesarja Franca Jožefa na Dunaju.

Zanimanje Mare Pucelj za noše je našlo svoj odmev med Kamničani. Tako je rešila veliko peč, s katerimi so ponekod brisali prah. Tisočere niti izročila, s katerimi je pošila stare peče, krila in avbe, ošpetlje in rute, so vtkanje v njeno življenje. Hkrati z njimi je pletla vezi s Kamničani, hkrati z njimi je čutila, da drobne materialne priče dediščine znova osmišljajo tedanji čas. V šestdesetih letih, ko so v Kamniku zaživele prve generacije v blokkih in je bilo meščanstvo samo še zanimiv, v javnosti nezaželen spomin na preteklost, pa je dozorela misel na ponovno oživitev noš.

Ta čas je namreč zahteval, da dediščina znova spregovori. Govorica, ki jo je gospa Mara Pucelj hkrati z vodstvom Turističnega društva Kamnik, predvsem z Alfonzom Skalo in Svetozarjem Frantarjem, izbrala, je bila govorica »narodne« noše. Ta govorica je bil sprevod, ki

je v slavnostnem mimohodu noš znova razkril dediščino bogate kmečke oblačilne kulture in zavesti meščanov, ki so si to kulturo izbrali za simbol za svoj narodni vzpon. Sprevod noš, ki je v tej vlogi kamniške ulice prvič oživil leta 1966, je bil ponosni mimohod simbolno upodobljene zgodovine.

Gospa Mara Pucelj je s svojim znanjem in z ljubeznijo, s katero je skrbela za to zvrst dediščine, več kot dve desetletji bdela nad to prireditvijo. Skrbela je za to, da bi noše čim bolj predstavljale resnično podobo pretekle oblačilne kulture. S tem namenom je leta 1993 s svojo zbirko omogočila tudi razstavo v razstavišču Veronika. Razstava je bila z interpretacijo noše kot posebnega kulturnega pojava toliko bolj dobrodošla zato, ker se kamniški muzej kljub odmevnosti kamniške folkloristične prireditve z nošami ni ukvarjal.

Prišel je drug čas, čas, ki je izročilu, tudi meščanskemu, ponovno priznal veljavo, ni mu pa mogel vrniti družbene moči. Nekdanjih razlogov za prikaz noš ni bilo več, prišli pa so novi. Sprevod noš so zato z leti vedno bolj oblikovale želje in potrebe množice: ljudska kultura se je v kakovosti in razsežnostih prilagodila merilom množične kulture, ki jo narekujejo čas in ljudje. Sprevod noš je krenil v drugo smer.

Sledi dela gospe Mare Pucelj pa niso ostale le v njeni družini in v številnih nošah, ki jih je pošila. Kljub zvokom, ki v dneh praznika noš napolnjujejo Kamnik, bo v Kamniku odzvanjalo prizadevanje gospe Mare Pucelj, prizadevanje za ohranjanje neponarejenega izročila. V zavesti tistih, ki so znali prisluhniti šepetu pošitih peč in pritajenim zvokom ljudske pesmi. Kot odmev šempetrskih zvonov, ki so na Radiu Ljubljana že davno izzveneli ...

Sodelovanje na telovski procesiji je pomenilo ohranjanje tiste vloge »narodne noše«, ki jo je imela v svoji prvotni, izvirni podobi. (Ob telovski procesiji v Kamniku leta 1975)

Danijel Bezek, prof. svetnik
Podgorje 94 f
Kamnik

Ob devetdesetletnici inženirja Viktorja Repanška

Univ. dipl. inž. Viktor Repanšek je 2. septembra 2003 praznoval častitljivih 90 let življenja. Rodil se je leta 1913 v Kamniku malemu kmetu, ki je ob kmetovanju prevažal tudi pošto. Oče je najprej za to dopolnilno delo dobival po 1000 din, vendar pa je moral zaradi konkurence pri ceni popustiti na polovico. Tistih 500 din je bil edini denarni mesečni dohodek za osemčlansko družino.

Viktor Repanšek je končal ljudsko šolo v Kamniku in si zelo želel nadaljevati šolanje na gimnaziji v Ljubljani. Denarne razmere tega najprej niso omogočale, vendar pa je imel Viktor dobro mamo, ki je razumela sinovo srčno željo, in po dveh letih čakanja je uspel priti na gimnazijo v Ljubljano. Bil je dve leti starejši od sošolcev in je brez težav opravil sprejemni izpit.

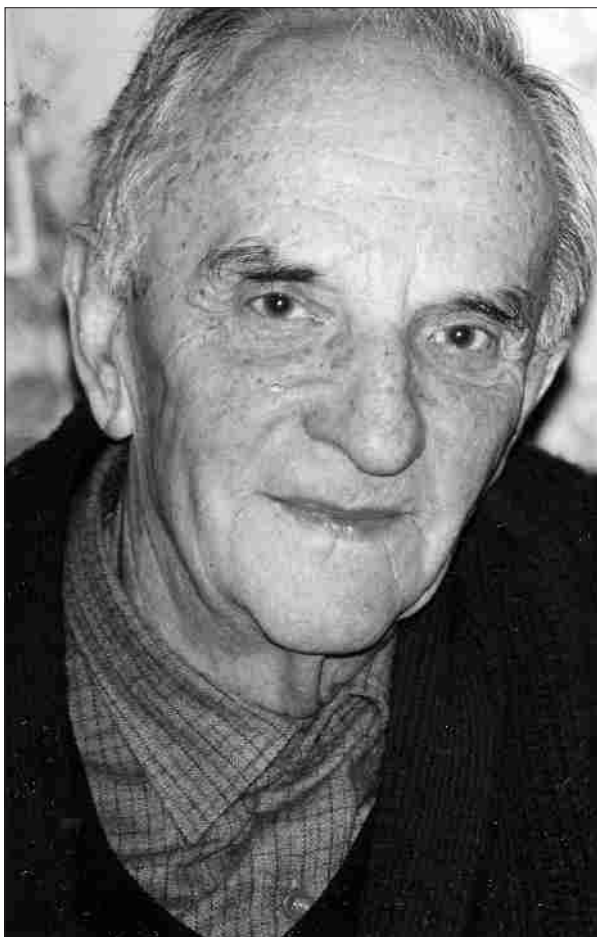
V Ljubljani je spoznal skavte in gozdovnike. Ti dve mladinski organizaciji sta bili takrat novost pri nas in zelo v modi. S svojim načinom dela in preživljanjem prostega časa v naravi sta bili priljubljeni pri fantih in dekletih. Viktor Repanšek se tistega časa spominja takole:

»Ko sem prišel v Ljubljano, sem začel spraševati in poizvedovati o tem, kdo so skavti in kdo gozdovniki. Takrat v Kamniku ni bilo niti enih in tudi ne drugih. Pred menoj kot mladim fantom se je v tistih mladostnih letih iskanja postavilo vprašanje: 'Ali gozdovniki ali skavti?' Jaz sem se odločil za skavte in sem naredil vse, kar je bilo v moji moči, da sem pridobil somišljenike in da je prišlo do ustanovitve skavtske organizacije v Kamniku (opomba: Gamsov steg skavtov je bil v Kamniku ustanovljen 6. 3. 1926).

Tisto, kar nas je vleklo v skavtstvo, so bila jasna načela: ne smeš kaditi, ne smeš piti alkoholnih pijač, veliko se moraš gibati v naravi in si v naravi po možnosti sam pripraviti hrano in začasno bivališče.

Hodili smo na izlete in izhode, največkrat iz Kamnika proti Kamniški Bistrici. Od kamniških skavtov se spominjam Lada Prohinarja. Zdi se mi, da je bil med skavti tudi prof. Hočevar, ki je bil tekstilec. On je bil v starešinstvu, ker je bil starejši od nas. Med prvimi kamniškimi skavti je bil tudi Miha Kemperle, ki je kasneje umrl v tragičnih okoliščinah kot vojak v podoficirski šoli. Jaz sem bil vodnik enega od izvidniških vodov in z mano sta bila v vodu tudi oba brata Benkovič – Stanko in Ciril. V skavtski organizaciji sem aktivno deloval do leta 1933.«

Prišla je matura in prav na dan mature mu je umrla mama. V tistem trenutku se mu je odhod v vojsko zdel še najboljša rešitev. Po devetih mesecih se je vrnil in razmišljal, kako bi prišel na študij agronomije v Zagreb. O tem se je pogovarjal s prijateljem Francetom Jagodicem, ki je stanoval v Maistrovi hiši. G. Viktor ga je ohranil v najlepšem spominu: »Bil je delavec v tiskarni, po-

Viktor Repanšek

tem pa hudo zbolel na pljučih. Del pljuč so mu operativno odstranili, prizadet pa je bil tudi tisti del, ki mu je še ostal. Pravi čudež je bil, kako je s takimi pljuči lahko živel. Nad njegovo življenjsko voljo je bil navdušen celo direktor pljučne bolnišnice, ki ga je prišel osebno iskat z avtomobilom in odpeljal na zdravljenje v bolnišnico. Omogočil mu je brezplačno zdravljenje. Oskrbnina je stala astronomskih 9000 din. Za primerjavo: moja inženirska plača je takrat znašala 1200 din. Na zdravljenje je bil sprejet kot primer, kako človek lahko živi tudi z malo pljuč. In prav France Jagodic je stopil v stik z zagrebškimi usmiljenkami in mi priskrbel brezplačni obrok hrane v Zagrebu. Tako sem bil glede prehrane preskrbljen. V tistem času sem inštruiral otroka veterinarja Rauterja francoščino in njun oče mi je pri banski upravi v Ljubljani priskrbel štipendijo v višini 200 din. Prvo leto so bili stroški bivanja višji, po sprejemu v študentski dom pa se je dalo shajati tudi s to štipendijo. Junija leta 1938 sem na isti dan absolviral in diplomiral.«

Prvo zaposlitev je dobil na novoustanovljeni kmetijski šoli v Poljčah, konec leta 1938 pa je bil v kmetijskem oddelku banske uprave v Ljubljani nameščen (stalna zaposlitev) kot referent za kmetijsko-gospodinjstvo. Področje izobraževanja je bila ena prednostnih nalog za izboljšanje razmer v slovenskem kmetijstvu. Vedeti moramo, da je v tistem času na slovenskem podeželju živelo kar 82 % prebivalstva in da se je s kmetijstvom ukvarjalo 62 % prebivalcev. Kljub temu je Slovenija veljala za agrarno pasivno območje v tedanji Jugoslaviji. Naravne danosti za uspešen razvoj kmetijstva v Sloveniji (Dravski banovini) niso bile primerljive z neka-

Vod izvidnikov z Viktorjem Repanškom (skrajno levi). Na sliki so razpoznavni še: D. Rautar, S. Benkovič, C. Benkovič, A. Sluga.

terimi drugimi področji v Jugoslaviji (npr. Banat). Slovensko kmetijstvo je pestila velika razdrobljenost kmetijskih posesti kot posledica tedanjega dednega prava. Prevladovala so majhne in srednje velike kmetije. Delež slednjih je bil v strukturi kmetijskih površin kar 77 %. In kar 1/3 kmetij je imela manj kot 2 hektara zemlje. Toda imeli smo relativno dobro organizirano kmetijsko šolstvo. Imeli smo pet banskih kmetijskih šol (v Mariboru, Šentjurju pri Celju, Grmu pri Novem mestu, Rakičanu in Poljčah). Kmetijsko-gospodinjске šole so bile namenjene ženski populaciji. Delovalo je kar 8 takih zasebnih šol in 2 banski (Mala Loka in Svečina). In prav to področje izobraževanja je bilo zaupano Viktorju Repanšku. Skrbel je za nemoteno delovanje šol in organiziral ter vodil še številne tečaje po Sloveniji.

1. 2. 1941 je bil zaradi preteče vojaške nevarnosti mobiliziran v jugoslovansko vojsko. Začetek vojne je dočkal v Mladenovcu, kjer je prišel v nemško ujetništvo. Zamenjal je tri nemška in tri italijanska taborišča. Po kapitulaciji Italije je obstajala nevarnost, da spet pride v nemško ujetništvo, zato so zaporniki po nasvetu italijanskih paznikov zbežali v hribe in se skrivali po okoliških gozdovih. Čez čas so jim domačini priskrbeli obleko in razkropili so se po kmetijah. Bila je jesen in v tistih krajih so ljudje gojili kostanj maroni. Bili so dobrodošli pobiralci maronija. Nekdo jim je iz Ljubljane prinesel denar in po več zapletih sta z Marijem Preglom prišla nazaj v Ljubljano.

Po osvoboditvi je bil Viktor Repanšek najprej referent za tisk in propagando pri ministrstvu za kmetijstvo. To delo je opravljal do leta 1947. Nato je odšel na specializacijo iz selekcije in pridelovanja krompirja na Češko.

Po vrnitvi je začel s pripravami za žlahtnjenje krompirja na Kmetijskem znanstvenem zavodu v Ljubljani. Krajši čas se je strokovno izpopolnjeval v Holandiji (1948) in Avstriji (1949).

Slovenski pregovor pravi, da ima neumen kmet najbolj debel krompir. To je bolj zbadljivka kot prava modrost. Debel in kvaliteten krompir je sad trdega strokovnega in praktičnega dela v žlahtnjenju.

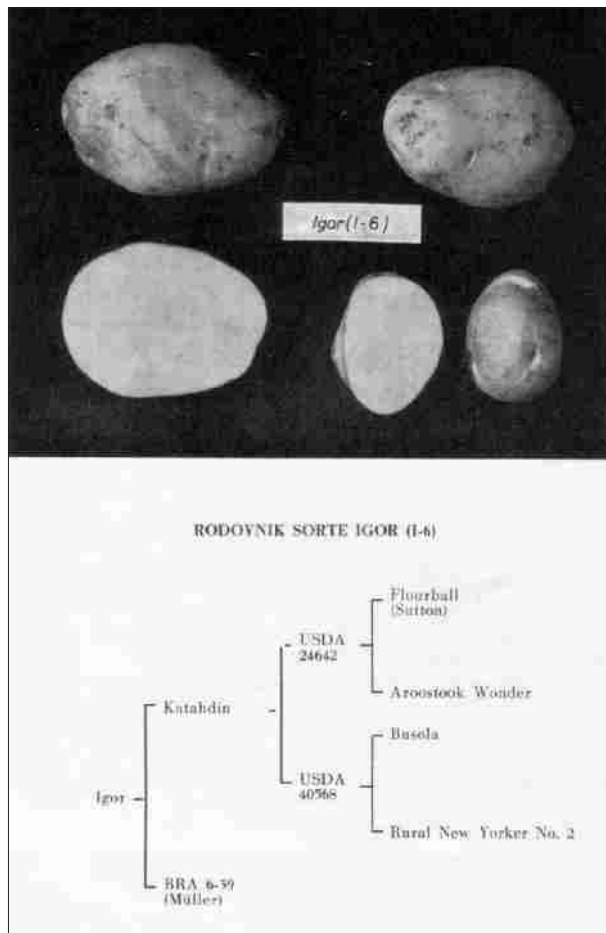
Pred letom 1950 v Sloveniji nismo imeli domačih sort krompirja. Vezani smo bili na uvoz iz Nemčije, Holandije, Češke, Danske in Poljske. Mnoge uvožene sorte krompirja so zaradi bolezni in škodljivcev sčasoma oslabele. Potreba po lastnih sortah krompirja je postala nuja.

To delo je bilo zaupano Viktorju Repanšku.

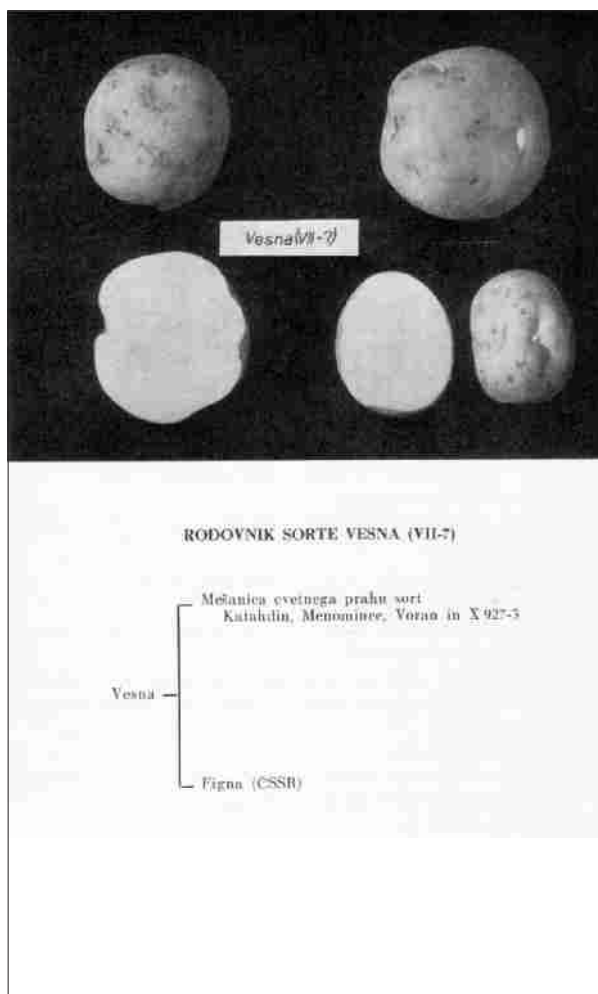
Središče dogajanja je bilo posestvo Češenik pri Domžalah. Prav v neverjetnih okoliščinah jim je uspelo zbrati sortiment krompirjevih sort iz držav pridelovalk krompirja (ZDA, Sovjetska zveza, Češka, Holandija, Poljska, Nemčija in Avstrija). Leta 1949 so začeli s križanjem. Uspešno je bilo oplojenih 13 materinjih rastlin. Križanci so bili leta 1957 predstavljeni zvezni komisiji za potrjevanje in rajonizacijo sort v Beogradu. Leta 1962 pa je na predlog Viktorja Repanška komisija za potrjevanje posevkov in semenskega blaga LRS potrdila za sorte 8 krompirjevih križancev, in sicer: I-6 z imenom »igor«, I-14 z imenom »jubilej«, I-16 z imenom »viktorija«, I-38 z imenom »karmin«, VII-7 z imenom »vesna«, XV-16 z imenom »dobrin«, XV-60 z imenom »matjaž« in X 927-3 z imenom »cvetnik«.

Tudi sorte krompirja imajo svoj rodovnik. Zgolj kot zanimivost si slikovno oglejmo rodovnik dveh sort – igorja

in vesne, kot ju je v znanstveni publikaciji predstavil

Rodovnik sorte krompirja igor

Rodovnik sorte krompirja vesna

Viktor Repanšek.

Tisti časi so bili za Viktorja Repanška lepi in tudi grenki. Lepi zaradi strokovnega dela, ki ga je veselilo, grenki pa zaradi politike, ki se je mešala v stroko.

»Da sem bil izbran za specializacijo v selekciji in žlahtnjenju, je bila zasluga prof. Levstika, ki je bil takratni minister za kmetijstvo, predvojni komunist, vendar izredno dober in pošten človek. Kasneje sem bil premeščen na inštitut in leta 1952 so me vrgli na cesto. Razlogi so bili politične narave. Takrat je bil v modi biolog Lisenko. Jaz sem takrat že napisal knjigo in ga nisem pohvalil. Lisenko je izkoristil Stalinov politični sistem, da je uresničil svoje ambicije in si podredil ruske akademike. Nekje sem bral, da se je eden od akademikov moral javno pokesati in priznati svojo zmotu, da je ostal pri življenju. Lisenku je moral dati prav. Iz podobnih razlogov sem bil iz inštituta odpuščen tudi sam. Takrat sem imel že lepe rezultate pri vzgoji lastnih sort krompirja. Imel sem že prve sejavce – bodoče sorte. Pri tem delu je tako, da med tisoč križanci dobiš eno, več ali pa nobene sorte. Jaz sem jih dobil deset.«

In res je bil Viktor Repanšek dobesedno vsak dan na cesti. Službe so se menjavale po tekočem traku. Na tej poti so bili kraji: Slovenj Gradec, Prestranek pri Postojni, Kranj.

Leta 1954 se je vrnil na Kmetijski inštitut, kjer je delal do leta 1973. Nazadnje je bil znanstveni svetnik in šef odseka za krompir. Nato je bil do leta 1982 tajnik poslovne skupnosti za krompir pri GZS.

Enciklopedija Slovenije predstavlja Viktorja Repanška kot avtorja več kot 100 člankov. Izdal je nekaj samostojnih del (npr. Gojimo krompir, 1949), uredil preko 70 strokovnih knjig (pri Kmečki knjigi, Kmečkem glasu, Kmetijskem inštitutu Slovenije). Bil je član evropskega združenja za raziskovanje krompirja. Seveda bi bila ta predstavitev nepopolna, če ne bi omenili odlikovanj in priznanj, ki jih je prejel Viktor Repanšek:

1965 mu je Sklad Borisa Kidriča podelil drugo nagrado za iznajdbe in izpopolnitve.

1968 je od predsedstva SFRJ prejel odlikovanje red dela z zlatim vencem.

1972 ga je Zveza inženirjev in tehnikov Slovenije izvolila za zaslužnega člana.

1974 je od predsedstva SFRJ prejel odlikovanje red republike z bronastim vencem.

1980 mu je Sklad Borisa Kidriča podelil nagrado za izume in izpopolnitve.

1983 ga je Zveza inženirjev in tehnikov Slovenije izvolila za častnega člana.

1985 je dobil zlato plaketo poslovne skupnosti za sadje, krompir in vrtnine.

1995 mu je Biotehniška fakulteta Univerze v Ljubljani podelila Jesenkovo priznanje za življenjsko delo.

1998 mu je Kmetijski inštitut Slovenije podelil zlato značko.

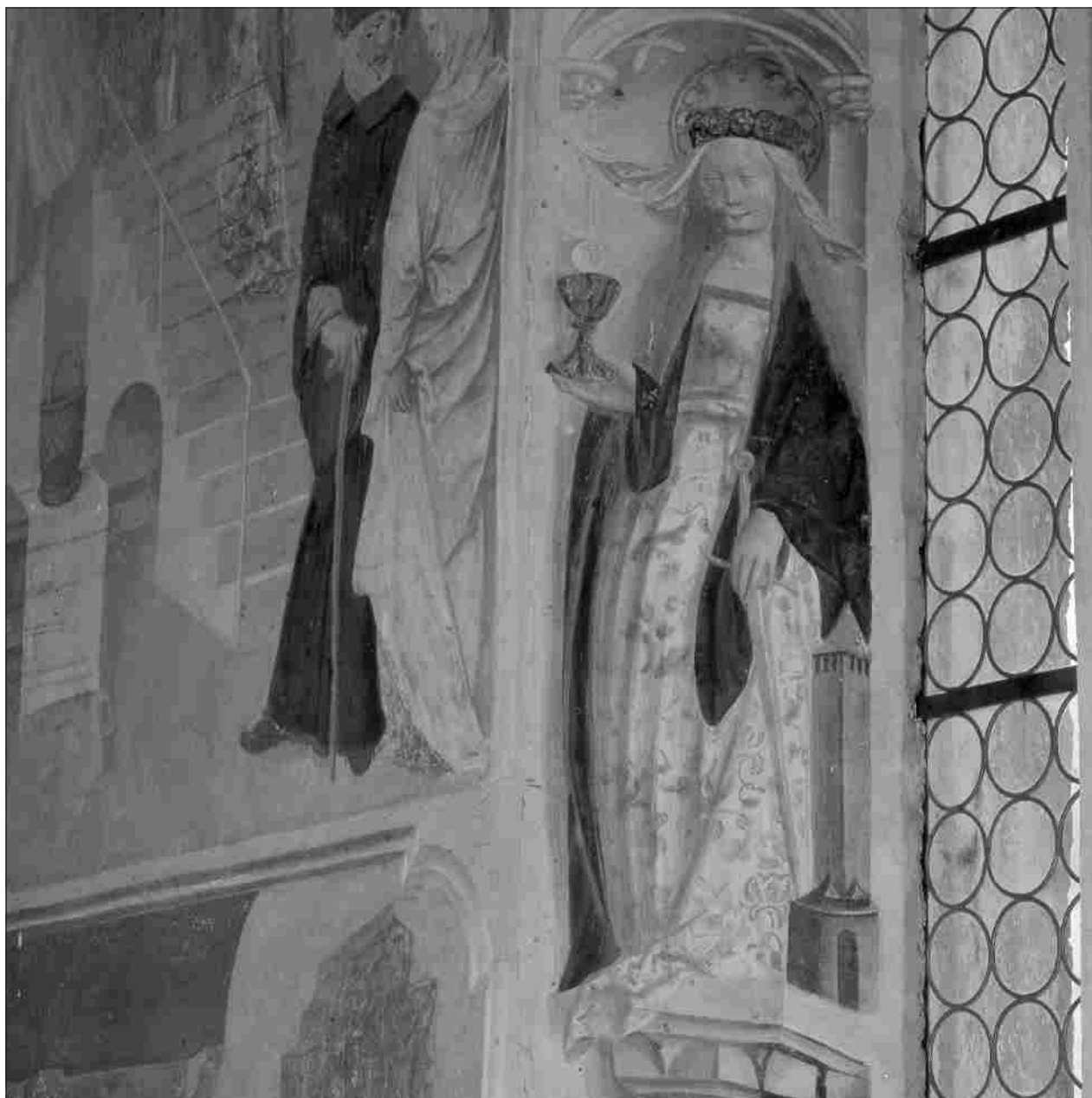
Ob visokem življenjskem jubileju se mu je občina Kamnik marca 2003 oddolžila z nazivom častni občan.

Literatura in viri:

- BEZEK, D., 1996: *70 let skavtstva in gozdovništva v Kamniku*. Kamnik.
- BEZEK, D.: *75 let skavtske organizacije v Kamniku, Kamniški občan*, 25. 4. 2001.
- BEZEK, D.: *Častna občana Niko Sadnikar in Viktor Repanšek, Kamniški občan*, 27. 3. 2003.
- Enciklopedija Slovenije*, 10. knjiga, Ljubljana 1996.
- MEGLIČ, M.: *Izkušnje preteklosti – napotki sedanjosti, Slovenec* št. 22, 1992, str. 19.
- REPANŠEK, V., 1949: *Gojimo krompir*. Celje.
- REPANŠEK, V., 1958: *Krompir*. Ljubljana.
- REPANŠEK, V., in STOBL, L., 1963: *Prve domače krompirjeve sorte*. Kmetijski inštitut Slovenije, Ljubljana.
- Magnetogram pogovora z g. Viktorjem Repanškom 27. 12. 1995, arhiv Benjamin Bezek.

Marjeta Humar, prof., spec. leks.

Žale 4a

Kamnik

Janez Ivanc – naš prijatelj iz Trofaiacha

Kamniška občina je za dobro mednarodno sodelovanje dobila priznanje Evropske unije. Z avstrijsko občino Trofaiach, kamor je bila med prvo svetovno vojno preseljena kamniška smodnišnica, pa ne le sodeluje, ampak prijateljuje. K prijateljskim stikom je gotovo veliko prispeval tamkajšnji slovenski rojak Janez Ivanc – tudi s slovensko govorico. Mož z zanimivo življenjsko usodo, ki je zaradi čudnih povojnih razmer izgubil domovino, ne da bi bil on ali kdorkoli njegovih česa kriv, in po tavanju po taboriščih našel svoj dom in prijatelje v Trofaiachu.

Janez Ivanc je bil rojen leta 1936 v Kranju očetu Slovencu in materi Makedonki. Ima še dve sestri: Tatjana živi v Angliji, Andrejka pa v Loebnu. V telefonskih pogovorih s Tatjano še zmeraj največkrat govori slovensko.

Njegov oče je bil oficir v jugoslovanski kraljevi vojski. Leta 1938 se je upokojil in je delal kot direktor zasebne tiskarne v Kranju, pozneje pa v tekstilni tovarni Jugočeška. Tudi po okupaciji Slovenije je ostal v tovarni, kjer je skrbel tudi za varnost.

Janez je leta 1943 začel hoditi v osnovno šolo v Kranju, kjer je bilo zaradi nemške okupacije prepovedano govoriti slovensko. Očeta je gestapo nekaj dni pred božičem leta 1943 zaprl. Nemci so mu prepovedali živeti v Kranju. Nihče ni vedel, kje je. Tudi ob koncu vojne o očetu niso nič slišali. Decembra 1945 so nekega večera prišli uniformirani moški. Ivančevi so morali z njimi,

Janez Ivanc

ne da bi jim pojasnili zakaj. Ker je pri njih živela tudi mamina mati, Makedonka iz Skopja, je morala tudi ona z njimi. Kot ob alarmih, ko so bežali iz hiše, je Janez tudi zdaj vzel kovček z dokumenti. Peljali so jih do kolodvora v Kranju, kjer so jih zaprli v skladišče. Tu je bilo že veliko ljudi. Potem so jih z vlakom odpeljali v taborišče na Jesenicah, kjer so bili čez božič. Kdo ve zakaj so se oblasti zaprtih na vsak način hotele znebiti. Po praznikih so jih odpeljali na madžarsko mejo, ven-

Taborišče Trofaiach maja 1948, slovenska osnovna šola. Janez Ivanc je 4. od desne v 3. vrsti.

Janez Ivanc z ženo Zdenko

Hčerki Ursula in Andrea

dar jih Madžari niso vzeli, zato so morali nazaj do Maribora. Tu so jih naložili na tovornjake, jih peljali do avstrijske meje in jih z grožnjo: »Kdor se obrne, ga bomo ubili!« zapodili čez mejo.

1. januarja 1946 so prišli v taborišče Spielfeld-Strass. Spraševali so se, zakaj so morali zapustiti Slovenijo. Ali zato, ker je bila stara mama po očetu Avstrijka iz stare ptujske družine Strafella? Zato, ker oče kot nekdanji oficir ni hotel v partizane?

Potem so se selili iz taborišča v taborišče: Judenburg–Fonsdorf–Dietersdorf–Murdorf–Kapfenberg–Murdorf–Trofaiach. V Trofaiachu so bili v taborišču od leta 1948 do 1960. Tu je bila tudi slovenska šola, saj je bilo skoraj 2000 Slovencev, Hrvatov in Rusov. Janez je zaradi stalnih selitev izgubil dve šolski leti. Mati je ves čas poizvedovala, kje bi bil oče. Po Rdečem križu so leta 1946 izvedeli, da je zaprt pri Angležih. Tam je bil zaprt dve leti z obtožbo, da je nacist. Ker pa mu avstrijsko sodišče ni moglo dokazati nobene krivde, so ga končno izpustili. Družina je živela zelo slabo, saj niti hrane niso imeli. Domačini jim niso mogli pomagati, saj sami niso imeli. Boljše je bilo, ko se je k družini vrnil oče.

Leta 1948 je Janez začel hoditi v meščansko šolo v Loebnu. Prvo leto ni bil ocenjen iz nemščine, drugo leto pa je dobil 4 (danes bi bilo to 2), ker je druge predmete znal. Nato je delal kot delavec v livarni Donawitz v Loebnu. Tu so mu dali štipendijo, da je lahko nadaljeval šolanje na tehnični šoli. Potem je delal v inštitutu za raziskovanje kvalitete jekla kot vodja enega od oddelkov.

Leta 1955 so dobili avstrijsko državljanstvo. Družina je izgubila vse svoje imetje. V Trofaiachu so morali začeti znova. Kot izgnanci so dobili manjšo odškodnino, ne od Jugoslavije, ampak od Nemčije. Oče se je najprej zaposlil kot rudar v rudniku premoga, potem pa je bil uradnik v tovarni Donawitz. Bil je bil znan, spoštovan in pokončen mož.

V 60. letih je bilo za Ivančevo družino že lažje. 1962. se je Janez poročil z Zdenko Bernhardt, Nemko iz Slavonije. V zakonu sta se mu rodili dve hčerki: Andrea in Ursula (Urška). Obe sta zdaj že poročeni: Andrein mož je avstrijski državljani, po rodu pa Turek, Ursula, ki živi v Beljaku, je poročena z Avstrijcem in vodi podjetje. Andrea je učiteljica na Osnovni šoli Petra Roseggerja v Trofaiachu, t. j. na šoli, ki ima prijateljske stike z Osnovno šolo Frana Albrehta v Kamniku. Zdenka je trgovka. V službi je bila do rojstva prve hčerke, potem je ostala doma. Tako je lahko skrbela za topel dom. Hčerki se teh časov takole spominjata: »To je bilo najlepše: ko sva prišli domov, je bila mama doma.« Soproga je bila organizator in logistik v družini. Janez je ponosen nanjo. Je tudi tisti človek, ki še zdaj stoji vsem ob strani s svojim optimizmom: »Če mi ne gre dobro, zmeraj reče, da bo še vse prav.« Zdenka se je od Janezove mame naučila hrvaško, kar ji velikokrat pride prav. Tudi zdaj, ko prijateljujejo s Kamničani.

Janez in Zdenka sta se pogosto pogovarjala hrvaško, zlasti če nista hotela, da bi ju hčeri razumeli. Hčerki ne znata slovensko. Zdaj bi slovenščina obema prišla prav: zaradi stikov s Kamničani in zaradi Slovencev v Beljaku, zlasti Ursuli.

Janezov oče je umrl 1973., mama pa 1978. Janez se spominja, da so doma, dokler sta živela starša, zmeraj govorili samo slovensko. Potem pa ne več. Znal je tudi hrvaško. Vendar če ne govoriš, veliko pozabiš. Svojo slovenščino pa je po igri usode moral temeljito obnoviti. 1997. ga je namreč poklical dr. Seidl, njegov prijatelj iz muzejskega društva. Povedal mu je, da je odkril, da je v mestu Kamnik smodnišnica, ki so jo med prvo svetovno vojno leta 1915 zaradi prevelike bližine soške fronte preselili v Trofaiach. Tu je delala do leta 1926, ko so jo zaradi eksplozije zaprli.

Janez je šel s prvo delegacijo občine Trofaiach na obisk v Kamnik. Prvi vtisi v Kamniku so bili zelo prijetni, celo več: »To je bil začetek mojega prijateljstva s staro domovino!«

Janez Ivanc je 25. junija 2001 dobil zlato priznanje dežele Štajerske.

Prej je bil sicer že v Sloveniji, prvič leta 1968, z ženo, s sestro Andrejo in prijatelji, čeprav je njegov oče temu nekako nasprotoval: »Kaj boš hodil dol! Moje noge ne gredo več dol!« Zaradi bridkih vojnih in povojnih doživetij, zaradi izgube domovine in vsega imetja oče, ko so se razmere spremenile, ni hotel v Slovenijo. Mama pa je šla z Janezom enkrat na obisk. Oglasili so se tudi pri sosedih. Oče je vzdrževal stik z enim svojih najboljših prijateljev kamniškim dekanom Viktorijanom Demšarjem. Ta je prišel tudi nekajkrat na obisk v Trofaiach s svojim fičem – prvič leta 1962 ali 1963.

Ko je bil Janez prvič po izgonu v Kranju, si je rekel: »Zdaj si pa doma!« Ko je videl cerkev sv. Kancijana in tovarišev, kjer je bil krščen, mu je šlo na jok. Hiše, kjer so stanovali, ni šel pogledat.

Janez je že dolgo avstrijski državljani, vendar: »Če si rojen kot Slovenec, ostaneš Slovenec.« Prijatelji mu pravijo, da je bolj Avstrijec kot Slovenec. Starši so ga vzgajali v krščanskem duhu, to je ohranil vse življenje. Na izganstvo gleda kot na posledico vojne: »Pozabiti se ne more, oprostiti pa. Tako mislim.« S politiko se ne ukvarja, pač pa si prizadeva biti do vseh toleranten. Bere slovenske časopise, je informiran o slovenski politiki, tako da si sam ustvarja vtis o razmerah v nekdanji domovini. »Trofaiach je moja domovina, nikoli pa ne bom pozabil, kje sem bil rojen.«

Nikoli se ni čutil prikrajšanega, vendar še zdaj ne razume, zakaj so bili izgnani. Veliko bere o tem. Ve, kaj se je dogajalo med vojno in po njej v Jugoslaviji. Tudi Zbornik o vojnih in povojnih žrtvah na Kamniškem je prebral. Prav je, da se piše o tem, da se prizna, da je bilo tako. Vendarle: »To je bilo, res je bilo tako, bodočnost pa mora biti čisto drugačna!«

Janez še hrani domovinski list svojega očeta in mame. Morda bodo kdaj zaprosili za slovensko državljanstvo,

vendar je zdaj pomembnejše od tega skupno mišljenje, saj bomo že naslednje leto Slovenci in Avstrijci državljani Evropske unije. Avstrijci Slovence cenijo, saj pravijo: »Slovenci nas bodo gospodarsko ujeli in prehiteli v dveh ali treh letih.«

Že od mladosti je delal v cerkvenih organizacijah. Ko se je upokojil, je bilo treba na novo zapolniti življenje. Župna cerkev je bila potrebna temeljite obnove. Janez je več kot 5 let vodil obnovitvena dela. Finančna sredstva so prispevali občina, župljani Trofaiacha, škofija Gradec, dežela Štajerska, zvezni urad za spomeniško varstvo in posamezniki. Veliko del pa so naredili prostovoljci. Tudi župan je lastnoročno pomagal – ne v času volilne kampanje, ampak ko je bil izvoljen. Odnosi med občino in cerkvijo so dobri.

Sodelovanje z občino Kamnik ga veseli, to rad dela. Pa še veliko je takega, kar je treba storiti, tudi zaradi njegovih življenjskih izkušenj. Z ženo sta veliko pomagala beguncem z juga in vzhoda – zlasti iz Romunije, Bolgarije, Hrvaške in BiH, ki so od leta 1990 prihajali v Trofaiach. Treba jim je bilo urediti stanovanja, službe, s tem se je ukvarjala soproga Zdenka. Janez je takrat veliko hodil po uradih, da so si uredili osnovne življenjske razmere. Kar nekaj jih je v Trofaiachu tudi ostalo, tako kot pred skoraj pol stoletja Ivančeva družina: »Drugim smo vrnili, kar so nam dali tuji ljudje, ko smo prišli v Trofaiach.«

Janez misli, da je tudi on dodal kamenček k dobremu sodelovanju s Kamnikom. Njegovo življenje je prav zaradi tega bogatejše za iskrena prijateljstva. V Kamniku prijateljuje z inž. Petrom Koželjem in njegovo ženo, z Ivom Pristovnikom pa še z marsikom, ki ga je spoznal v teh letih sodelovanja. Preseliti pa se kljub vsemu ne bi hotel v Slovenijo. V Trofaiachu je zdaj doma, tam ima družino, prijatelje: »Kjer so prijatelji, tam sem doma!«

Dr. Verena Vidrih Perko
Gorenjski muzej
Kranj

Lapidarij kamniškega muzeja

Založil Kulturni center Kamnik, 2003
28 strani, 29 barvnih fotografij

Lična knjižica, ki je pred nedavnim izšla kot vodnik po preurejenem lapidariju kamniškega muzeja na Zapričah, je sad prizadevanj dolgoletne kustosinje, arheologinje in donedavna direktorice Mirine Zupančič in sodelavcev Zore Torkar in Marka Lesarja ter priznanega epigrafika dr. Milana Lovenjaka.

V uvodu se bralec na kratko seznanja z nastajanjem zbirke kamnitih spomenikov in obnovo razstavnega prostora, ki je bila dokončana leta 2003. Postavitev v obokanem hodniku vhodne stavbe na zapriški grad je domiselna izraba manj vrednega razstavnega prostora in lepa dopolnitev grajskega dvorišča.

Med zbirko je devet antičnih spomenikov, ki predstavljajo spomenike različnega značaja; od cesarskega posvetilnega napisa do nagrobnika, sarkofaga, kamnite žare in dela kamnitega kipa.

V srednjeveško dobo sodijo trije reliefno okrašeni kamni. Med njimi je najpomembnejši relief z angelom grbonoscem z eno najstarejših upodobitev kamniškega grba. Nagrobnik plemiča Wiederkehrja je iz baročne dobe, zbirko pa zaključuje mejnik iz 18. stol., s katerim je bila označena meja mestnega ozemlja, pomerija.

Gotovo si odlomek gradbenega napisa cesarjev Marka Avrelija (161–180) in Lucija Vera (161–169), njegovega brata in sovladarja, zasluži, da je objavljen na prvem mestu vodnika. Spomenik je bil odkrit na Trojanah sredi 19. stol. in objavljen v znamenitem zbirniku latinskih napisov (*Corpus inscriptionum Latinarum*) pod številko 11675. Na napisu so po odličnih in ustaljenih navadah rimskega imperija naštetih poleg imen obeh cesarjev tudi njune državniške funkcije, nazivi, pridobljeni v zmagoslavni bitki in nazadnje je navedeno njuno dejanje, obnova nekega pogorelega poslopja. Zaradi slabe ohranjenosti je moč dopolniti napis tudi v smislu, da sta postavila svetišče Apolonu.

V vsakem primeru napis osvetljuje ne le izjemen pomen trojanskega prehoda v antiki, temveč neposredno govori tudi o vojaških dogodkih druge polovice 2. stol. in skoraj gotovo izpričuje tudi krajšo prisotnost obeh cesarjev v teh krajih. Okoli leta 167 se je z nepričakovanim vpadom germanskih plemen Kvadov in Markomanov zaključila skoraj poldrugeto stoletje trajajoča *pax romana*, mir in blagostanje rimskega cesarstva, ki se je raztezalo na obsežnem ozemlju med Britanijo in Arabijo, med Donavo in severnoafriškim gorovjem. Preudarno načrtovana obramba imperija, ki je temeljila na koncentraciji čet na mejah, se je nenadoma pokazala za nezadostno. Barbari so vdrla globoko v nedrja dežel Norika in Panonije, kar približno ustreza prostoru današnje Avstrije in zahodne Madžarske, ter gredoč skozi naše kraje izropali bogata mesta vse do

Verone. Cesar, ki se je tedaj mudil na vzhodnih mejah, približno na območju današnjega severnega Irana, se je nemudoma vrnil z ogromno vojsko v Akvilejo. Da bi zaščitil nevarno odprte poti proti Italiji, je dal postaviti dodatni vojaški tabor v Ločici pri Vranskem in v njem nastanil II. italsko legijo. Cesar je nedvomno obiskal naše kraje in z njim se je tod mudil tudi eden najslavnejših zdravnikov starega sveta, Grk Galen. Kot nam izpričuje napis iz kamniškega lapidarija, je cesar skupaj s sovladarjem dal obnoviti neko stavbo. Najbrž niti ni tako zelo pomembno, kakšnega značaja je bila stavba, gotovo je, da je predstavljala del naselbine, ki je stala v antičnih časih na Atransu, Trojanah. Atrans so omenjale vse antične karte in potopisi, na nekaterih je še omenjeno, da je bila tam meja med Italijo in provinco Panonijo. Zato je stala tam tudi carinska postojanka z uradnimi prostori in skladiščnimi stavbami, gotovo tudi konjušnico in hlevi, nekaj hišami in templjem. V viharnih dogodkih ob vpadu barbarskih vojsk se majhna žandarska postaja zagotovo ni mogla ubraniti. Ali so prebivalci morda ubežali, ne vemo, zgradbe so pogorele. Kasneje, kot izpričuje napis, je dal cesar obnoviti najpomembnejšo, ki sta lahko le carinski urad ali tempelj.

To je bil gotovo že čas, ko je bila glavna nevarnost mimo in je življenje spet steklo, promet pa zapolnil državne ceste. Vemo, da je bil legijski tabor v Ločici le kratkega življenja, najbrž se je vojska v njem zadrževala le dve, največ tri leta, nekako do 170. Že leto kasneje jo zasledimo na drugem koncu province, kar lahko zagotovo imamo za znak, da so neposredne nevarnosti minile in se je v deželo vrnilo vsakdanje življenje. Seveda nikoli več v enakem obsegu in sijaju, pa vendarle do te mere, da je bilo potrebno obnoviti stavbo carinske postaje.

Tudi dela okrasa z neke nagrobnice v obliki grifona in leva sta bila prinesena v Kamnik s Trojan. Skupaj z nagrobno stelo triletnega Hilara izpričujejo obstoj manjšega, še neodkrita pokopališča ob naselbini. Eno od imen, ki so ohranjena na spomenikih, omenja carinskega uslužbenca vzhodnega porekla, kar ni bilo v rimskem imperiju nič neobičajnega.

Skoraj po dva tisoč letih je še vedno ganljiv napis na nagrobniku triletnemu Hilariju, ki je bil v zgornjem delu nagrobnika tudi upodobljen. Relief ga prikazuje s kapo na glavi in oblečenega v preprosto tuniko, otroško srjačko. Spomenik sta umrlemu sinu postavila starša, oče Sekundijan, kontrolor na carinski postaji, in mati Rufila. Pod napisnim poljem je upodobljen lik obredne sekire, ki je imel na rimskih spomenikih pomen zaščite pred skrunilci grobov.

Tudi lik omenjenega grifona ima mitološki pomen in simbolično govori, varuje namreč pepel pred skrunilci in dušo umrlega pred zlimi duhovi. Priljubljena podoba leva na rimskih spomenikih je simbol zagrobnega življenja in moči smrti.

Tudi preprosta kamnita grobna skrinja, sarkofag, prihaja s Trojan. Medtem ko so v času prvih dveh stoletij rimskega imperija trupla pokojnih skoraj dosledno sežigali in njih žgane ostanke pokopavali v žarah ali v preprostih grobnih jamah, z razširjenjem krščanstva v pozni antiki prevlada pokop trupla. Premožnejši so si včasih omislili kamnite krste, podobne skrinjam s pokrovi. Za njihovo izdelavo so bile namensko izbrane poroz-

nejše vrsta kamna, kar je omogočalo hitro prhnenje telesnih ostankov. Grška beseda sarkofag pa dobesedno pomeni tistega, ki použije meso.

Tudi kamnita žara, v kateri je bil spravljen pepel pokojnika s pridatki, t. j. železnim nožem, balzamarijem – stekleničko za dišeče olje in lepo rebrasto stekleno skodelo, govori o bogati preteklosti najdišča. V Kamnik so bile najdbe prinesene iz Mengša, ki je že poldrugo stoletje znan po imenitnih arheoloških najdbah. Izpričana je prazgodovinska in antična doba vse do šestega stoletja. Je ena redkih ravninskih naselbin, ki se je obdržala do časa staroslovanske poselitve. Poleg slovanskih grobov pa je bil nedavno odkrit tudi Avarom pripisan grob.

Mengeš je bil v rimskem času živahna naselbina staroselskega prebivalstva, ki je ležala ob stranskem odcepu državne ceste Emona–Celeja, mnogi raziskovalci so v njej videli rimsko cestno postajo *Ad quartodecimo*.

En sam kamen iz antične zbirke lapidarija izvira iz Kamnika. Nagrobnik družine Dindijcev je bil najden pod gradom Zaprice pred malodane dvema stoletjema in morda je bilo to tudi mesto njegove prvotne postavitve. Napis je izklesan na prednji strani masivnega, kvadratnega nagrobnika, ob straneh okrašenega z reliefom delfinov in vinske trte z grozdi. Oba umrla sta bila člana znane italske družine Dindijcev, ki se je ukvarjala s predelavo, trgovino in transportom kovinarskih izdelkov. Nagrobnik je iz druge polovice 1. stol. po Kr. in v tem času je bil kamniški prostor že skoraj celo stoletje vključen v emonski mestni teritorij, ki je ležal znotraj matične Italije. Kot že povedano, je tekla meja s provinco Norik na Trojanah. Italske trgovske družine, med njimi tudi Dindijci, so svojo dejavnost nedvomno naslonile na staroselsko ekonomijo in lokalno poznavanje rudnih ležišč in tehnologije pridobivanja kovin; na prvem mestu gotovo železa. Surove kovine in polizdelki vseh vrst so najverjetneje predstavljali bazo družinskega podjetja, trgovina pa jo je izvrstno dopolnjevala. Bolj kot začetnike kovinarskih obrti na Kamniškem je treba videti v družini izvrstne organizatorje, ki so z dobičkom izrabljali bogate, malodane tisočletne izkušnje lokalnega prebivalstva.

Srednjeveška, reliefno okrašena plošča z angelom grbonoscem iz okoli leta 1490 sodi nedvomno med najpomembnejše kamniške spomenike.

Podoba angela drži v rokah štiri grbe. V njegovi desnici je cesarski grb Svetega nemško-rimskega cesarstva, hierarhično najvišje postavljen. V levici drži habsburški grb, njima podrejena pa sta grba vojvodine Kranjske in grb mesta Kamnik.

Avtorica domneva, da je upodobitev nastala ob priliki, ko si je mesto leta 1489 pri vladarju izposlovalo svobodno voljene sodnike in se s tem otreslo plemiškega upravitelja. Na grbu, ki velja za drugo najstarejšo ohranjeno upodobitev, je sv. Marjeta kot zaščitnica mesta. Njej je bila posvečena tudi kapela na Malem gradu, ki sodi med najstarejše ohranjene stavbe. Svetnica je upodobljena v drži molilke pred shematično prikazanim (grajskim?) portalom, pod njenimi nogami leži zmaj, levo in desno sta zvezda in luna. Takšen je najstarejši kamniški grb, ki je bil v uporabi skoraj vse do konca 19. stol., ko na podlagi žive legende zamenjajo figuro svetnice s podobo Veronike.

Kamnita plošča je bila prvotno vzdana na stavbi rotovža, morda pa celo nad mestnimi vrati.

K delu mestne arhitekturne opreme sodi relief s podobo sv. Florjana, ki je najverjetneje nekoč krasil hišo bogatega trgovca Bartolomeja Stettnerja, lastnika fužin ob Bistrici. Ugledni mož je bil član mestnega sveta in mestni sodnik.

Stara Stettnerjeva hiša je bržkone stala na Glavnem trgu ali v današnji Maistrovi ulici.

Kamnik je bil eno najbogatejših kranjskih mest vse do 16. stol. Vir dohodkov so predstavljali železarstvo in usnjarstvo ter živahna trgovina, ki je tekla po Tuhinjski dolini. Trgovci so s primorske strani prevažali vino, suho sadje in olje na Štajersko ter kože in živino nazaj. Tako ni čudno, da je na enem od srednjeveških kamnov, ki ga hrani lapidarij, upodobljeno obrtniško hišno znamenje z usnjarskim nožem. Poleg je upodobljen ščitek s hišnim grbom ter luno in zvezdo ob njem. Znamenje je morda povezano z družino Lovrenca Merjasa, ki se je ukvarjala z usnjarsko obrtjo.

Zadnji srednjeveški spomenik iz zbirke je znamenje ob poti na Zaprice. Na ločenih koncih Kamnika so bili vzdani deli znamenja, ko jih je odkril in nazadnje odkupil znameniti kamniški zbiratelj živinozdravnik Josip N. Sadnikar, jih postavil pred svojo hišo na Šutni in nazadnje podaril v zapriško zbirko.

Znamenje v obliki preprostega stebra s kapitelom je najverjetneje prvotno krasilo kapelico ali grobno arhitekturo. Stalo je na nekdanjem šutenskem pokopališču ob župnijski cerkvi in ima poleg vrezane letnice 1537 tudi kamnoseško znamenje.

Baročna nagrobna plošča plemenitega Janeza Jakoba Wiederkehrja von Wiedersbacha iz leta 1702 je okrašena v zgornjem delu z družinskim grbom s podobami vzpenjajočega se konja, ovna in samoroga. Podoba ovna ponazarja priimek (nemško *Wider*). Napis navaja ime pokojnega in njegov plemeniti izvor.

Po zlizani površini nagrobne plošče je moč soditi, da je služila kot pokrov grobnice v tleh (cerkvene) zgradbe. Grb Wiederkehrjev je poznan tudi iz bratovščinske knjige sv. Dizme. Družina pa se povezuje tudi z zgodovino samega zapriškega gradu. Kasnejši sorodniki na nagrobniku omenjenega so sredi 18. stoletja postali lastniki gradu in ga preuredili v baročnem slogu. V Ljubljani je bilo družinsko glavno prebivališče. Nagrobnik pa je bil morda vzdan v frančiškansko cerkev, ki je stala na (današnjem) Vodnikovem trgu in kjer so pokopavali ljubljansko plemstvo. Kaj mogoče je, da so ob porušenju cerkve ob koncu 18. stol. sorodniki dali spomenik pietetno prepeljati v Kamnik.

Pokojni je bil namreč ugledna osebnost tedanjega časa. Bil je deželni sodnik in eden izmed sedmih ustanoviteljev bratovščine sv. Dizme, društva, ki je predstavljalo plemiško in intelektualno elito Kranjske. Ljubezem do umetnosti in visoko kulturo družine dokazuje tudi oljna podoba plemiča in njegove druge žene, ki ga je leta 1678 naročil pri nizozemskem slikarju Hermanu Verelstu. Podoba hrani Narodna galerija v Ljubljani.

Kot zadnji v vrsti kamnitih spomenikov iz kamniškega lapidarija ostane mejnik s kamniškega mestnega ozemlja. Kamen z napisom *der Stat Stain Purgfrid* je najverjetneje iz 18. stol. Mestni ager, *pomerium*, je bilo ozemlje v neposredni okolici mesta, namenjeno v uporabo meščanom, ki so na njegovem območju tudi pre-

vzeli skrb za ceste in poti. Ozemlje je bilo skrbno označeno z mejniki.

Delo zaključuje kratek angleški prevod Primoža Trobevška. Slike so delo Mirka Kambiča, oblikovalec Marjan Kocjan, DC Studio.

Delo je napisano strokovno poglobljeno in obenem prijetno, z ravno dovolj zgodovinskimi podatki o predstavljenem gradivu, da pritegnejo obiskovalce muzeja in druge uporabnike. Fotografije so gledljive, oblikovanje knjižice sprejemljivo. Najbrž je tehten razlog, da delo ni v celoti prevedeno ali celo večjezično, jasen vsem, ki pobližje poznajo razmere v kulturi. Nedvomno bi bil lahko vodnik v tem primeru dobrodošla popestritev sicer dokaj skromne turistične ponudbe v Kamniku in zato lahko le upamo, da bo kdo zbral potrebna sredstva in vodnik v celoti ponudil vsaj v enem, če ne celo v več jezikih, kot to počnejo drugod po svetu.

Morda bi ne bilo odveč dodati na začetku nekaj besed o Zapricah in Kamniku ali celo v notranjost platnic kakšen uporaben načrt mesta za manj veščje obiskovalce. Ampak vse to so samo manj pomembne opazke, o katerih bi bilo morda dobro razmisliti v primeru ponatisa.

Kazalo

<i>Marjeta Humar</i>	
Uvodnik	5

KAMNIK – SEDANJOST IN PRIHODNOST

<i>Anton Tone Smolnikar</i>	
Kamniku »časna evropska zastava«	7

<i>Bogomir Kovač</i>	
Kako razviti mesto in spodbuditi kamniško gospodarstvo	11

RAZPRAVE – ETNOLOGIJA

<i>Marija Klobčar</i>	
Kamničani v Steletovih zapisih ljudskih pesmi	17

<i>Benjamin Bezek</i>	
Votivne figurice v Nevljah pri Kamniku	31

RAZPRAVE – BIBLIOTEKARSTVO

<i>Breda Podbrežnik Vukmir</i>	
Veronika z Malega gradu: kamniško ljudsko pripovedno izročilo v knjižni in elektronski obliki	35

RAZPRAVE – LITERARNA ZGODOVINA

<i>Breda Zupančič</i>	
Fran Albreht in Grimmove pravljice	47

<i>Ivanka Učakar</i>	
Fran Albreht (1889–1963)	63

RAZPRAVE – UMETNOSTNA ZGODOVINA

<i>Marko Lesar</i>	
Ob stoletnici rojstva slovenskega slikarja Miha Maleša (1903–1987)	73

<i>Dušan Lipovec</i>	
Maleševe upodobitve Prešerna in njegovih pesnitev	79

RAZPRAVE – ZGODOVINA

<i>Andreja Eržen</i>	
Svete žene Andeške	81

<i>Mihael Kuzmič</i>	
Reformacija na Kamniškem	87

<i>Marko Lesar</i>	
Nagrobna plošča plemiča Janeza Jakoba Wiederkehrja z Wiedersbacha	95

<i>Damjan Hančič</i>	
Iz vsakdanjega življenja mekinjskih klaris v 17. in 18. stoletju	101

<i>Jasna Paladin</i>	
Kamniški Kurhaus	113

<i>Janez Humar</i>	
Puškar in goslar Janez Humar iz Godiča	125

<i>Tatjana Drovenik Čalič</i>	
Osnovno šolstvo v Šmartnem in Zg. Tuhinju v času Avstro-Ogrske	133

<i>Vilko Rifel</i>	
Rudarjenje v dolini Črne in njeni okolici	149

<i>Vilko Rifel</i>	
Kamniški črni mlinarji	165

<i>Andrej Vovko</i>	
Člani Slovenske matice ter odborniki in članstvo Družbe sv. Cirila in Metoda v Kamniku v času habsburške monarhije	179

<i>Zora Torkar</i>	
Zapuščina prof. Ivana Zika v kamniškem muzeju	189

<i>Jože Arko</i>	
Teritorialna obramba v občini Kamnik od 1968 do 1990	193

RAZPRAVE – ARHEOLOGIJA

<i>Verena Vidrih Perko</i>	
<i>Milan Sagadin</i>	
Gorenjska v antiki	207

RAZPRAVE – NARAVOSLOVJE

<i>Lojze Marinček</i>	
Gozdna vegetacija Menine planine	225

<i>Božidar Drovenik</i>	
Hrošči (Coleoptera) Menine planine	241

<i>Jure Žalohar</i>	
Najdbe fosilnih žuželk v Tunjiškem gričevju	265

<i>Dejan Perčič</i>	
Dendrokronološke raziskave lesa iz stavb pri Sv. Primožu nad Kamnikom	269

<i>Vido Kregar</i>	
<i>Klemen Kregar</i>	
<i>Tadej Uršič</i>	
Jame osamelega krasa Kamnika in Tuhinja	275

<i>Rajko Slapnik</i>	
Kamniška jama – zibelka jamarstva in speleo(bio)logije na Kamniškem	285

PESNIKI IN SLIKARJI

<i>Pesnica</i>	
<i>Nina - Karla Osredkar</i>	291

<i>Dušan Lipovec</i>	
<i>Greta Boltar</i>	293

<i>Dušan Lipovec</i>	
<i>Lojze Kalinšek</i>	299

NAŠ POGOVOR

<i>Vlado Motnikar</i>	
»Govor je kot glasba, ima svojo melodijo, ritem, tempo.« Pogovor z Natašo Dolenc	305

LJUDJE IN ČAS

<i>Cene Matičič</i>	
Sosedje Kovačevi	313

<i>Marija Klobčar</i>	
Devet desetletij gospe Mare Pucelj, vtkanih v izročilo in spomin	317

<i>Danijel Bezek</i>	
Ob devetdesetletnici inženirja Viktorja Repanška	319

<i>Marjeta Humar</i>	
Janez Ivanc – naš prijatelj iz Trofaiacha	323

OCENA

<i>Verena Vidrih Perko</i>	
Lapidarij kamniškega muzeja	327

Kamniški zbornik XVII

Izdaja

Občina Kamnik.

Ureja uredniški odbor:

dr. Božidar Drovenik, Tone Ftičar,
Marjeta Humar, prof., spec. leks., Dušan Lipovec,
akad. slikar in publ., Tina Romšak, prof.,
Anton Tone Smolnikar in Milan Šuštar, prof.

Glavna in odgovorna urednica:

Marjeta Humar, prof., spec. leks.
Žale 4 a, Kamnik

Lektorja in korektorja:

Milan Šuštar, prof.
Ljubljanska 74, Kamnik
Marjeta Humar, prof., spec. leks.
Žale 4 a, Kamnik

Angleški povzetki (razen str. 239)

Mateja Repanšek, prof.
Povzetek na strani 239
Paul Townend

Grafična oprema in oblikovanje:

Dušan Sterle, slikar in graf. oblikovalec
Zikova 3, Kamnik

Računalniška obdelava besedila:

Studio Dataprint, d. o. o.
Trg svobode 8, Kamnik

Tisk:

DELO tiskarna d. d.,
Dunajska cesta 5, Ljubljana

Naklada:

2000 izvodov

Kot vinjete so uporabljene fotografije fresk iz cerkve sv. Primoža in Felicijana nad Kamnikom iz fototeke Milana Šuštarja. Na platnicah sta sv. Barbara in sv. Marjeta. Freske je posnel Marjan Smerke.

V Kamniku, marca 2004